

SREBRENICA 1995.

Knjiga 1.

ZLOČINI NAD BOŠNJACIMA U SREBRENICI ZA VRIJEME AGRESIJE NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU 1991.-1995.

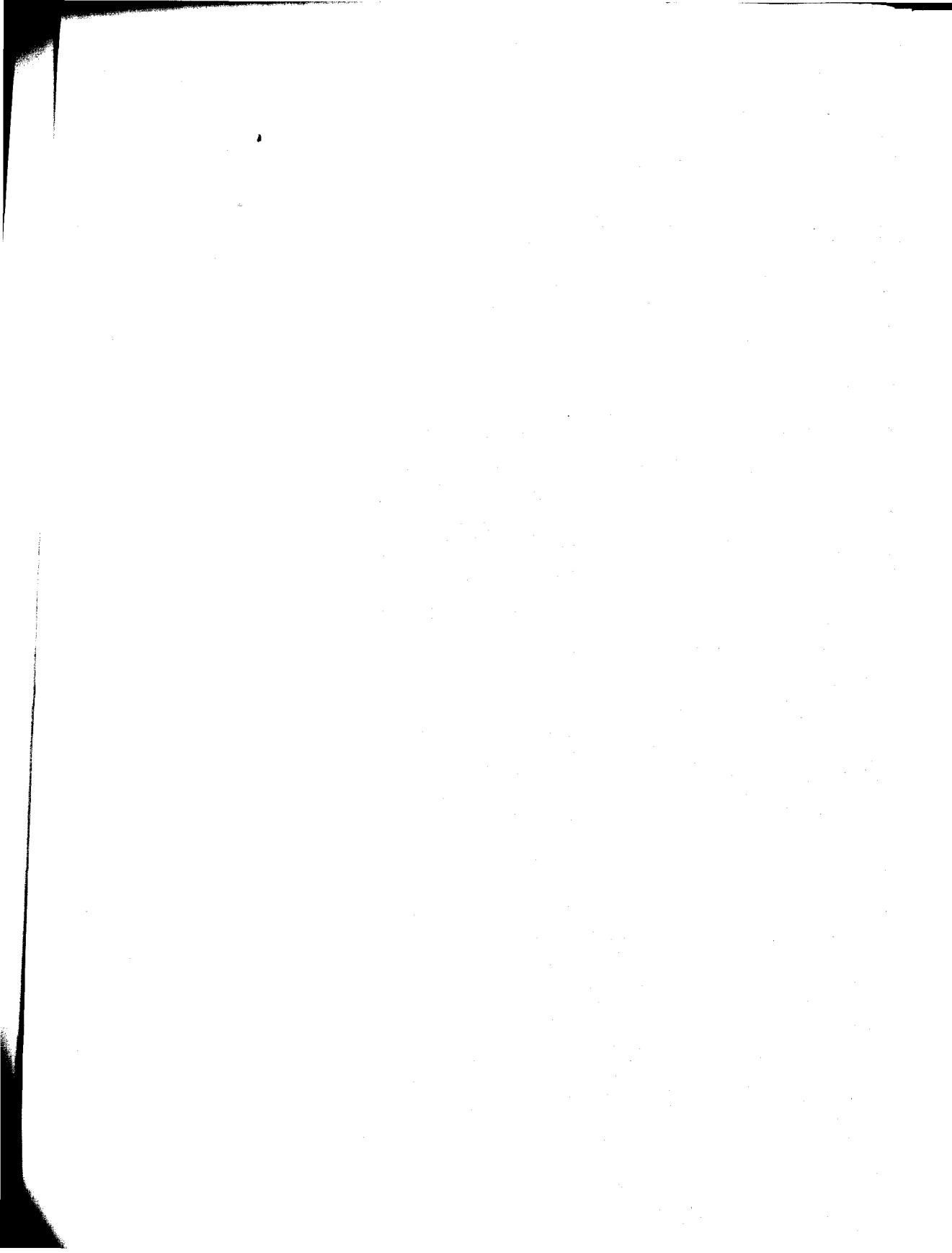
Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa, održanog u
Sarajevu, 12. jula 1997.

Republika Bosna i Hercegovina
INSTITUT ZA ISTRAŽIVANJE ZLOČINA PROTIV
LJUDSKOSTI I MEĐUNARODNOG
PRAVA

Broj:	
Godina:	
Mjesec:	
Dan:	
Prilog:	

2093

Sarajevo, 1998.

Republika Bosna i Hercegovina
KROVNI IZVJEŠTAJ O VIJEŠTAJIMA PROTIV
GOVIŠTAJIMA I VIJEŠTAJIMA PROTIV
ČLANJEVA

EDICIJA

Pis. Broj:			
Pre. Broj:	U. Broj:	Priloga:	Vrijednost:

2093

SREBRENICA 1995.

- knjiga 2.-

Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Sarajevo

ZA IZDAVAČA:
Prof. dr Smail Čekić

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK:
Prof. dr Smail Čekić

PRIREDILI:
Prof. dr Smail Čekić, Prof. dr Jusuf Žiga, Prof. mr. Muharem Kreso, Prof. dr Bećir Macić

PREVODIOCI:
Hasan Rončević, Alma Patković, Kadira Hadžić

NASLOVNA STRANA:
Dževad Hozo, akademski slikar

LEKTURA I KOREKTURA:
Azra Fišer

DTP:
Meldijana Arnaut

Tiraž:
1000

Štampa:
CPU P.J. RAIL PRINT Sarajevo

Za štampariju:
Nedim Dizdar

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

355.012:341.485 (497.6=163.43*) (093.2) (092)
341.485:355.012 (497.6=163.43*) (093.2) (092)

**ZLOČINI nad Bošnjacima u Srebrenici za vrijeme
agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu**

1991.-1995. Dokumenti i svjedočenja I / (priredili
Smail Čekić ... (et al.) ; prevodioci Hasan
Rončević, Alma Patković, Kadira Hadžić). -
Sarajevo : Institut za istraživanje zločina protiv
čovječnosti i međunarodnog prava, 1999. - 652 str.
: faks. ; 24 cm. - (Edicija Srebrenica 1995. ;
knj. 2)

ISBN 9958-740-06-0

I. Čekić, Smail

COBISS/BIH-ID 6784262

Republika Bosna i Hercegovina
INSTITUT ZA ISTRAŽIVANJE ZLOČINA PROTIV
ČOVJEKOSTI I MEĐINARODNOG PRAVA
SARAJEVO

Primljeno:			
Dat. dob.	Priloz.	Polja	Vrijednost
	87		

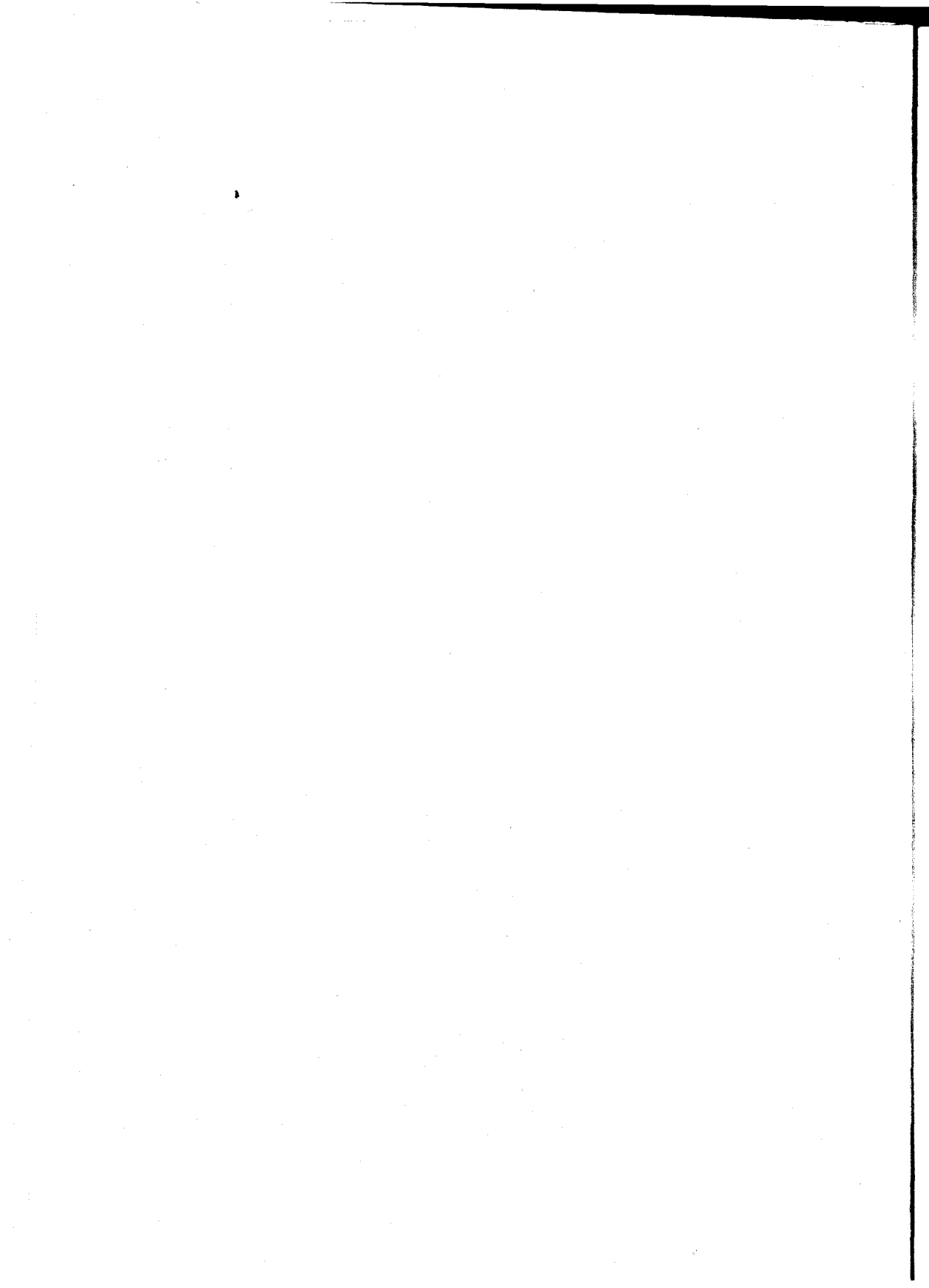
SREBRENICA 1995.

Knjiga 2.

ZLOČINI NAD BOŠNJACIMA U SREBRENICI ZA
VRIJEME AGRESIJE NA REPUBLIKU BOSNU I
HERCEGOVINU 1991.-1995.

Dokument i svjedočenja I

Sarajevo, 1999.

UVODNE NAPOMENE

Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu, kontinuirano i sistematski istražujući zločine, a posebno, u okviru naučno - istraživačkog projekta "**ZLOČINI U SREBRENICI ZA VRIJEME AGRESIJE NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU 1991.-1995.**", genocid nad Bošnjacima u Srebrenici, nastavlja publikovanje istoimene edicije, pod nazivom **SREBRENICA 1995**, započetu 1998, objavljivanjem Zbornika radova sa međunarodnog naučnog skupa, održanog u Sarajevu 12. jula 1997.

Nastavljajući realizaciju pomenutog naučnog projekta i publikovanja ove edicije, Institut nastoji temeljito proučiti, multidisciplinarno osvjetliti i što potpunije dokumentovati genocid i druge oblike zločina na području podrinjskog kraja, koji je bio prvi na udaru velikosrpskog režima i njegovog fašistoidnog projekta, sa ciljem da agresijom i genocidnim radnjama "životni prostor" (Lebensraum) proširi i zapadno od Drine.

Knjiga 2 - "**Dokumenti i svjedočenja**" je obimno djelo koje kroz tri sistematske cjeline (**Dokumenti, Svjedočenja i Prilozi**) prezentira izuzetno značajne i dragocjene podatke i činjenice o genocidu i drugim oblicima zločina, koje je velikosrpski agresor, sa srpskim kolaboracionistima iz Bosne i Hercegovine i Republike Hrvatske, izvršio u istočnoj Bosni, naročito u Srebrenici jula 1995.

Bošnjaci ovog dijela Podrinja, koji su tokom agresije svedeni na izolovanu enklavu, koja je 1993. proglašena "**zaštićenom zonom**" Ujedinjenih nacija, dvije su godine preživljavali sudbinu svojevrsnog koncentracionog logora u obliku "**demilitarizovane zone**". Na kraju su izdati od onih koji su bili obavezni da Enklavu štite svim raspoloživim sredstvima. Umjesto te zaštite, u Srebrenici je pred očima svjetske javnosti nad Bošnjacima izvršen najveći masakr u Evropi nakon Drugog svjetskog rata.

Prvi dio knjige - **Dokumenti** - obuhvata 31 dokument, koji se, uglavnom, po prvi put objavljuju i stavljaju na uvid najširoj domaćoj i međunarodnoj javnosti. Riječ je o dokumentima različite

provenijencije: najviših organa UN-a, uglavnom, visokog stepena povjerljivosti, među kojima dokumenti specijalnog predstavnika generalnog sekretara UN-a, zatim Zaštitnih snaga UN-a; izvještaji Komisije UN-a za zaštitu ljudskih prava; materijali Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju, izvještaji nevladinih međunarodnih organizacija; dokumenta velikosrpskog agresora i dr.

Različita provenijencija i struktura tridesetijednog objavljenog dokumenta i pedeset svjedočenja žrtava zločina - preživjelih svjedoka, ukazuju na teškoće koje u tom pogledu stoje pred priređivačima i Institutom. S tim u vezi, prije svega, treba istaći nedostupnost originalnih dokumenata, njihovu nepotpunost, oštećenost, nerazumljivost i sl. Bez obzira na sve to, u ovom dijelu knjige je sačinjena **konzistentna cjelina**, uz naučnu i kritičku analizu svakog dokumenta, sa naslovom priređivača, adekvatnim objašnjenjima, ispravkama nekih podataka i dr.

Imajući to u vidu, priređivači su svjesni još uvijek nepotpune obrade objavljenih dokumenata i povezivanja događaja, radi olakšavanja rekonstrukcije ukupnih zbivanja, što je, prije, svega, posljedica navedenih problema zbog oskudice relevantne građe. To je razlog što jedan manji broj upotrijebljenih skraćunica, šifara, toponima i imena nije mogao biti adekvatno protumačen ili objašnjen.

Konstelacija odnosa poslije sloma i bezuslovnih kapitulacija fašističkih sila **Osovine** i **Trojnog pakta**, između ostalog, je rezultirala zapljenom njihove cjelokupne preostale arhivske građe, te činjenicom da su i u našoj zemlji svi arhivski fondovi toga vremena bili dostupni historičarima svijeta. Sada, poslije vojničkog sloma fašistoidnog režima Savezna Republike Jugoslavije, može se očekivati da bi se tako nešto moglo desiti tek poslije ostvarenja **Pakta stabilnosti za jugoistočnu Evropu**, što će uticati i na dostupnost i publikovanje relevantne arhivske građe svih provenijencija. To će doprinijeti i rekonstrukciji ukupnih zbivanja vezanih za tragediju bosanske "**Gernike**".

Kroz ove dokumente predočeni su postupci i aktivnosti u i oko Srebrenice, **najznačajnijih ličnosti, organizacija i institucija**, posebno

iz međunarodne zajednice. To se, između ostalog, odnosi na Jasušija Akašija, Kofi Anana, generala Žanvijeja, Smita, Nikolaja, potpukovnika Karemansa, Tadeuša Mazovjeckog i dr. Od organizacija u dokumentima su zastupljene Ujedinjene nacije, NATO, UNPROFOR, Holandski bataljon, Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju, Komisija UN-a za ljudska prava, Human Rights Watch i drugi.

Preciznije analize dokumenata omogućuju da se shvati suština zločina u Srebrenici, koji su učinjeni nad Bošnjacima ovoga dijela istočne Bosne. Nedvosmisleno je da je nad Bošnjacima izvršen najteži oblik zločina - genocid, jer je kod velikosrpskog agresora postojala namjera da djelimično ili upotpunosti uništi taj narod. Za realizaciju tog plana izvršeni su i ostali oblici zločina, kao što su, prisilno raseljavanje, prijeko egzekucije, razdvajanje porodica, silovanja, izgladnjavanje, upotreba bojnih otrova, koncentracioni logori, unakaženja, itd. Sve su to vršile oružane snage iz druge države (SR Jugoslavija - Srbija i Crna Gora), uz pomoć domaćih kolaboracionista.

Ove činjenice potvrđuju da je riječ o međunarodnom sukobu - zločinu protiv mira i sigurnosti čovječanstva, odnosno o **agresiji** na Bosnu i Hercegovinu, nezavisnu, suverenu i međunarodno priznatu državu, članicu UN-a. Kao potvrda za to su, između ostalog, kontinuirani **pregovori** brojnih međunarodnih dužnosnika sa rukovodstvom druge države, posebno Slobodanom Miloševićem.

Shodno shvatanju načina ratovanja, velikosrpske snage su i ovdje primijenile opsadni način, koji planski određeno područje pretvara u enklavu, okružuje je sa najjačim oruđem i oružjem, uz punu kontrolu civilnog stanovništva, te uskraćivanje njegovih najminimalnijih egzistencijalnih uslova za život (vode, struje, ogrijeva, hrane i dr.).

Dokumenta očigledno pokazuju da nije bilo političke volje od strane **međunarodne zajednice** da pravovremeno i odlučno spriječi uništavanje jednog naroda. Formiranje tzv. "sigurnosnih zona", te demilitarizacija Srebrenice (odnosno razoružanje Bošnjaka), predstavljaju potvrdu već iznesene konstatacije o nedjelotvornoj

aktivnosti međunarodne zajednice i na ovom području. I pored njenog prisustva, agresor je **napadao "zaštićenu zonu", ranjavao i ubijao civile**. Pripadnici UNPROFOR-a ni sami sebe nisu mogli zaštititi, što se kasnije pokazalo tačnim. Ustvari, njihova djelatnost se svela na brojne telefonske razgovore, prepiske, izvještaje, preporuke, bilješke i sl., što je sve bilo neefikasno, te nije dalo nikakve rezultate. Takva pozicija međunarodne zajednice omogućila je srpskom agresoru da se dobro **pripremi za osvajanje Srebrenice**, "zaštićene zone" UN-a, jula 1995. Za snage UN-a je, u takvoj situaciji, najvažnije bilo da se bezbjedno povuku iz Srebrenice, ne koristeći sredstva koja su im stajala na raspolaganju za svoju zaštitu i za zaštitu civila, posebno imajući pri tome u vidu vazdušne udare. Čak je postignuta **sramna nagodba sa agresorom** da on osvoji Srebrenicu, a da za uzvrat pripadnici UN-a nesmetano napuste enklavu. Svoj autoritet, izgrađivan nakon Drugog svjetskog rata, međunarodna zajednica je izgubila u događajima u Srebrenici, jula 1995, a njene organizacije, prije svega UN, svrhu daljeg postojanja.

Dokumenti, uz **pristupačne i kompetentne komentare priređivača**, omogućuju da se upoznaju stavovi, mišljenja i aktivnosti u vezi sa genocidom u Srebrenici.

Posebnu vrijednost predstavljaju **faksimili** (uglavnom, na engleskom jeziku) koji su za neke dokumente dati u cjelini, a za jedan broj (one duže) sa najbitnijim dijelovima, što ovaj dio knjige čini još autentičnijim. Na taj način, prvi dio knjige - **Dokumenti**, postaje dostupan i inostranom čitalaštvu.

U drugom dijelu knjige, pod nazivom **Svjedočenja**, prezentirano je 50 do sada neobjavljenih autentičnih izjava neposrednih preživjelih učesnika srebreničke golgote. Imajući u vidu dimenzije genocida nad Bošnjacima u Srebrenici, jula 1995, razumljivo je što se najveći broj svjedočenja upravo odnosi na to razdoblje. Međutim, nije zapostavljen ni period do 1995, kada je **Srebrenica i njeno okruženje**, naročito Vlasenica i Bratunac, doživjelo svojevrstan izbjeglički egzodus, sa progonom i raseljavanjem oko 40.000 stanovnika, u malu enklavu Srebrenica.

Priređivači su svaku izjavu obradili, tako da su, između ostalog, dali i naslov, koji odražava suštinu svjedočenja, čime je, istovremeno, postignuta preglednost ovog dijela knjige.

*Ako se posmatraju određene tematske cjeline, onda se može istaći nekoliko **grupa pitanja**, koja se prezentiraju u Svjedočenjima. To su, između ostalog, stradanja Srebreničana do 1995, zatim u zbjegu i probodu ka slobodnoj teritoriji, prijeke egzekucije (uglavnom, klanja), granatiranja kolone prognanika, silovanja, upotreba bojnih otrova; poniženje međunarodne zajednice kroz nemogućnost da zaštiti tzv. sigurnosnu zonu, potpuno izručivanje stanovništva na milost i nemilost agresoru, itd.*

*I ako različita po svojoj sadržini i Svjedočenja nedvosmisleno potvrđuju da je i u slučaju srebreničke tragedije riječ o **agresiji i genocidu**, te ostalim zločinima i oblicima kršenja ljudskih prava i sloboda.*

*Sadržinu Svjedočenja najbolje odražavaju njihovi **jezgroviti i udarni naslovi**, dati od strane priređivača. Tako se, između ostalog, u njima naznačavaju događaji, kao što su spaljivanje Hranče, mučenje u vodi, razdvajanje porodica, klanje djece i u majčinom naručju, kamenovanje autobusa prognanika, masovna smaknuća, teška fizička zlostavljanja, torture po Srbiji, "nestanak" svih koji su se predali, silovanja žena i klanje muškaraca u prisustvu UN vojnika, itd.*

*Po standardnim metodama **čuvanja identiteta svjedoka** priređivači su svugdje gdje bi se mogla indentifikovati ličnost davaoca izjave, primijenili uobičajeni postupak. Tako su imena i prezimena svjedoka, njihove najbliže porodice, a dijelom i rodbine, naznačena sa incijalima.*

U ovom dijelu knjige navode se i inicijali izvršilaca zločina, čiji je identitet utvrđen. Zbog krivično-pravnih istraga njihov identitet se ne otkriva.

*U obradi svjedočenja, priređivači su kroz **određene napomene** komentarisali pojedina, manje jasna mjesta, te izvršili ispravke nekih činjenica.*

S obzirom na strukturu (polna, starosna, obrazovna, itd.) svjedoka, razumljiva je **izvjesna neujednačenost** tekstova, koja se odnosi na njihov^u sadržinu, stil i dužinu. Priređivači, uz manje ispravke, nisu mijenjali autentičnost jezika i stil kazivanja svjedoka zločina.

I u ovoj knjizi Institut nastavlja sa objavljivanjem **optužnica i presuda Haškog tribunala** protiv lica odgovornih za zločine u Srebrenici, jula 1995. U knjizi 1 je objavljena optužnica protiv Radovana Karadžića i Ratka Mladića, a u ovoj, u trećem dijelu - **Prilozi**, priređivači su prezentirali optužnice protiv generala Radislava Krstića i Dražena Erdemovića, te presudu Draženu Erdemoviću i izdvojeno mišljenje na tu presudu. Uz dokumente prezentirani su njihovi faksimili na engleskom jeziku.

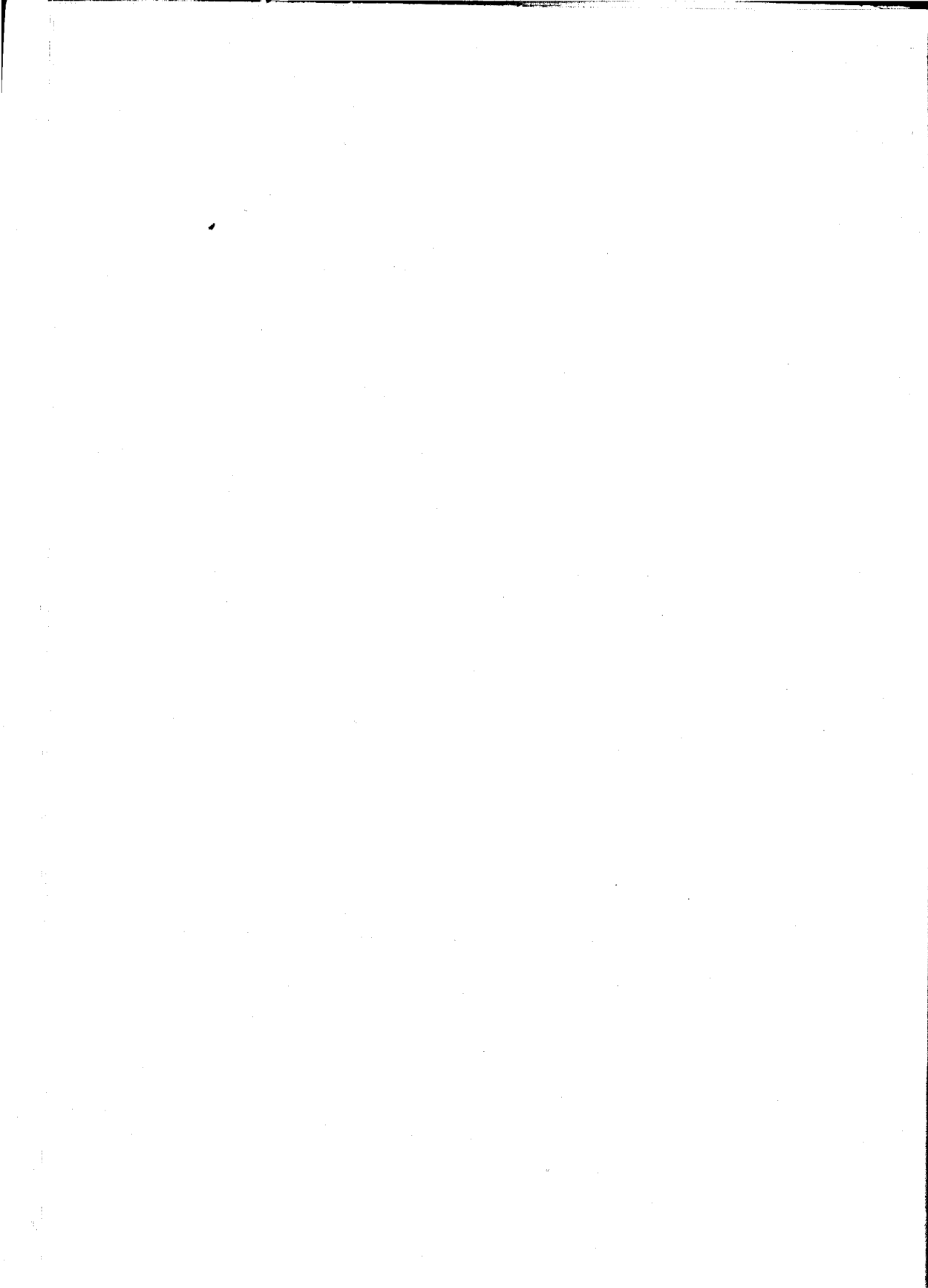
Kao i u prethodnim slučajevima data su **kraća objašnjenja i komentari**, koji omogućuju da se bolje shvati suština Priloga.

Na kraju dat je pregled **skraćénica** koje se navode u knjizi.

Knjiga predstavlja značajan izvor za naučne, sudske i druge ustanove i uopšte širu javnost. Ona, između ostalog, pokazuje da bez sistematskog istraživanja zločina, odnosno genocida u istočnoj Bosni, naročito u Srebrenici jula 1995, nije moguće istražiti ciljeve, obim i razmjere agresije na Bosnu i Hercegovinu 1991.-1995..

Izdavač

DOKUMENTI

Br. 1

ZLOČINI U ISTOČNOJ BOSNI 1993. - IZVJEŠTAJ TADEUŠA MAZOVJECKOG, 5. MAJ 1993.

UJEDINJENE NACIJE

Vijeće za ekonomska i
socijalna pitanja

E/CN.4/1994/3

5. maj 1993.

Original: Engleski

Komisija za ljudska prava
Pedeseta sjednica
Tačka 12 privremenog dnevnog reda

STANJE LJUDSKIH PRAVA NA TERITORIJI BIVŠE JUGOSLAVIJE

Periodični izvještaj o stanju ljudskih prava na teritoriji bivše Jugoslavije koji je dostavio Tadeuš Mazojecki, specijalni izvjestilac Komisije za ljudska prava, u skladu sa stavom 32. rezolucije Komisije 1993/7, od 23. februara 1993. godine

* Komisija za ljudska prava UN-a imenovala je avgusta 1992. Tadeuša Mazovjeckog (Tadeush Mazowiecky), bivšeg premijera Poljske, za specijalnog izvjestioca da ispita stanje ljudskih prava na teritoriji bivše Jugoslavije. Komisija je februara 1993. Mazovjeckom obnovila mandat, tražeći da nastavi sa dostavljanjem periodičnih izvještaja. Njegovi saradnici su u prvoj polovini aprila 1993. posjetili Bosnu i Hercegovinu, radi prikupljanja činjenica o kršenju ljudskih prava u istočnoj Bosni 1993. Kao rezultat njihovog rada Mazovjecki je 5. maja 1993. UN-u podnio izvještaj o stanju ljudskih prava na teritoriji bivše Jugoslavije, odnosno o zločinima nad Bošnjacima u istočnoj Bosni početkom 1993.

U ovom izvještaju Mazovjecki iznosi brojne činjenice o zločinima velikosrpskog agresora u Cerskoj, Konjević Polju, Srebrenici, Goraždu i Žepi: stalna granatiranja civila, usljed čega je na desetine i stotine ubijenih i ranjenih, uglavnom, žena i djece; izgladnjivanje stanovništva (svakodneвно umiranje od gladi, posebno djece); onemogućavanje liječenja, dostave humanitarne pomoći, lijekova, itd. Sve je to imalo za cilj, između ostalog, i prisilno protjerivanje Bošnjaka i njihovu koncentraciju na mali prostor Srebrenice, što je agresoru davalo još veće mogućnosti za vršenje zločina. Posebno su bili teški pokušaji evakuacije djece, žena, staraca, ranjenih i bolesnih, koji su uvijek završavani sa velikim tragičnim posljedicama (novim ubijanjima i ranjavanjima). Stanovništvo se odlučivalo i na samoinicijativne pokušaje izlaska iz Enklave, kojom su prilikom zbjegovi granatirani, postavljane zasjede i sl., čime je još više ljudi stradalo. O toj "ogromnoj patnji civilnog stanovništva" istočne Bosne govori ovaj izvještaj.

SADRŽAJ

Uvod

I. ETNIČKO ČIŠĆENJE ISTOČNIH ENKLAVA

A. Prethodne faze

B. Cerska

C. Konjević Polje

D. Navodne zasjede civilima u zbijegu iz enklava

E. Srebrenica

F. Goražde i Žepa

II. NAVODI VEZANI ZA VLADINU OFANZIVU DECEMBAR/JANUAR 1993.

III. HUMANITARNA SITUACIJA PRISILNO RASELJENIH NA ISTOKU

IV. PRISILNE REGRUTACIJE

V. POLOŽAJ SRBA U TUZLI

VI. ZAKLJUČCI

VII. PREPORUKE

UVOD

1. U augustu 1992. Komisija za ljudska prava imenovala je Specijalnog izvjestioca da iz prve ruke ispita stanje ljudskih prava na teritoriji bivše Jugoslavije. Rezolucijom 1993/7, od 23. februara 1993. Komisija je odlučila da obnovi mandat Specijalnom izvjestiocu na godinu dana i tražila da "nastavi sa dostavljanjem periodičnih izvještaja, već kako to situacija nalaže." Na ovaj izvještaj uticali su nedavni događaji u istočnoj Bosni i Hercegovini.¹

2. Ekipa terenskog osoblja Specijalnog izvjestioca obavila je posjetu Bosni i Hercegovini od 1. do 16. aprila da bi prikupila informacije iz prve ruke u pogledu navodnih nedavnih kršenja ljudskih prava i humanitarnog prava u istočnom dijelu zemlje. Ovaj izvještaj se zasniva na intervjuima vođenim sa svjedocima i informacijama prikupljenim od lokalnih i međunarodnih organizacija koje su aktivne na ovom području.

3. Iz navedenih informacija u ovom izvještaju jasno je da je i dalje potrebno vršiti istraživanja ovih navoda. Posebno je žalosno da vlasti Savezne Republike Jugoslavije nisu izdale dozvolu, pa nije bilo moguće prikupiti svjedočenja onih Srba iz istočne Bosne i Hercegovine koji su potražili sklonište u Saveznoj Republici.

4. Specijalni izvjestilac želi, pored događaja u istočnoj Bosni i Hercegovini, skrenuti pažnju i na slijedeće:

(a) Pouzdani izvori navode da su počinjena ozbiljna kršenja međunarodnog humanitarnog prava u nedavnim neprijateljstvima između Vladinih i hrvatskih snaga u srednjoj Bosni i Hercegovini.

¹ Ovaj izvještaj treba čitati u kontekstu ranijih koje je dostavio Specijalni izvjestilac (E/CN.4/1992/S-1/9; E/CN.4/1992/S-1/10; A/47/666; E/CN.4/1993/50).

Velikosrpski agresor je početkom 1993. pokrenuo žestoku ofanzivu na istočnu Bosnu, radi zauzimanja Cerske, Konjević Polja, Srebrenice, Goražda i Žepe. Tom je prilikom agresor izvršio brojne zločine nad Bošnjacima (primj. priređivača).

(b) Etničko čišćenje se nastavlja zlostavljanjem i zastrašivanjem nesrpskog stanovništva u mjestima, kao što su Banjaluka i Bijeljina, gdje postoji bojazan da se proces privodi kraju;

(c) Zbog rastućih tenzija u Mostaru, mnogi Srbi žele da napuste ovo područje;

(d) Postoji sve veća zabrinutost za situaciju u raznim područjima Savezne Republike Jugoslavije. Ovo je posebno slučaj na Kosovu, gdje je nedavno zatočenje profesora Ejuba Statovcija uvećalo tamošnju tenziju;

(e) Ozbiljnu zabrinutost predstavljaju i položaj lica srpskog porijekla u Hrvatskoj i značajna ograničenja slobode štampe.

I. ETNIČKO ČIŠĆENJE ISTOČNIH ENKLAVA

A. Prethodne faze

5. Srpske snage su izvršile prvi val etničkog čišćenja u istočnoj Bosni u aprilu/maju 1992. Od ljeta 1992. pa sve do februara 1993., samo tri "džepa" ili "enklave" u istočnom dijelu Bosne ostala su pod Vladinom kontrolom.* Većim dijelom ovog perioda enklave su se sastojale od područja Cerska; Konjević Polje; Srebrenice i Goražda i Žepe. Za svo to vrijeme nezavisni posmatrači nisu imali širi pristup tom području;

6. Pokušaji ureda Visokog komesarijata za izbjeglice Ujedinjenih Nacija (UNHCR) da pruže humanitarnu pomoć enklavama ili evakuiraju ranjenike iz tih enklava neprestalno su od samog početka sputavani, uprkos ponavljanim uvjerenjima vođa srpskih snaga u suprotno.

* Riječ je o Vladi Republike Bosne i Hercegovine (primj. priređivača).

7. U decembru 1992./januaru 1993. Vladine snage su pokrenule ofanzivu čiji je rezultat bio da "enklave" (osim područja Žepe) postanu jedna velika "enklava". Dana 1. marta 1993. SAD su započele dostavljanje humanitarne pomoći iz zraka u saradnji sa UNPROFOR-om i UNHCR-om. Ova zračna dostava je, nema sumnje, spasila živote, posebno onih iz Srebrenice. UNHCR je, u međuvremenu, pod zaštitom UNPROFOR-a, nastavio sa dostavljanjem 1.000 tona hrane dnevno u cijelu Bosnu i Hercegovinu.

SELO CERSKA

8. Takozvana Cerska enklava sastojala se od niza malih zaselaka raspoređenih kao sateliti oko samog sela Cerska, u dolini istočne Bosne i Hercegovine (selo Cerska sastoji se od Gornje, Donje i Srednje Cerske), kao i sela Konjević Polje i njegove okoline.

9. U maju/junu 1992. srpske snage su opkolile područje Cerske, koristeći tešku artiljeriju, tenkove i avione (koji su, prema izvještajima, korišteni do augusta). Na taj način uspostavljena je linija konfrontacije koja je praktično postojala sedam mjeseci, sve do decembra/januara 1993. Navodi se da su pješački napadi, uz podršku teške artiljerije, na ove zaseoke stvarno trajali non-stop nakon juna 1992. godine.

10. Izvještaj o životu u Cerskoj enklavi u toku ovih nekoliko mjeseci govore kako su stanovnici sela pokušavali da rade na poljima tokom noći da bi izbjegli granatiranje i snajpere. Na taj način je opskrba hranom postala jedan od najvećih problema u Cerskoj prije njenog pada, a mnogi izvještaji govore da su djeca umirala od gladi. Kažu da su ljudi jeli stočnu hranu, lišće i koru drveća. Granatiranje je bilo bez prestanka, pa su ljudi tražili skloništa od zime u uglovima porušenih kuća ili podrumima i pretrpanim prostorima. Neki su žitelji živjeli u šumama tokom ljeta, a zimi bi se vraćali u svoje domove, samo na sat ili dva, kada bi zima noću postajala nepodnošljiva. U svim enklavama bio je veliki broj starijih osoba koje su pobjegle pred etničkim čišćenjem njihovog zavičaja.

11. Izvještaji dalje navode da je bilo mnogo ranjenika. Medicinski uslovi su bili vrlo loši, sa malo ili nikako anestetika. Amputacije su obavljane bez anestezije. Zavoji, i kada bi ih bilo, korišteni su više puta bez upotrebe deterdženata ili sredstava za dezinfekciju. Zbog nedostatka ljekarskog zbrinjavanja, ljudi su umirali od najjednostavnijih povreda, dok je veliki dio populacije napadnut kožnim bolestima, vašima, stomačnim bolestima i hepatitisom.

12. Jedan svjedok tvrdi da je u Cerskoj, kada je granatirana negdje početkom februara, bilo u Osnovnoj školi u Cerskoj tri stotine raseljenih lica iz Vlasenice. Odmah je poginulo oko deset njih, a pedeset ranjeno. Oni koji su pokušavali da dotrče do obližnjeg skloništa ponovo su, prema navodima, granatirani. Bolničar je, prema istim navodima, u Cerskoj morao koristiti ručnu pilu za amputacije uništenih ruku ili nogu kod ranjenika. Ničega nije bilo za čišćenje rana osim rakije, pelena i čaršafa. Nije poznato koliko je ranjenih preživjelo.

13. Ovaj obrazac iz prethodnih sedam mjeseci promijenio se kada su, prema izvještajima, srpske snage krenule 15. januara 1993. u ofanzivu na Cersku enklavu, sve dok nije palo i posljednje selo, Konjević Polje, negdje oko 10. marta 1993. Osvajan je jedan po jedan zaseok. Tenkovi su svakodnevno ispaljivali hiljade granata sa obližnjih brežuljaka. U zaseocima, kao što je slučaj sa Gobeljem, svaka kuća je pojedinačno gađana, dok su ljudi bježali od jedne do druge, kako je granatiranje napredovalo. Navodno, Vladine snage bi se povlačile do slijedećeg sela, zajedno sa civilima, sve dok i to selo ne bi palo. Mnogi svjedoci su bježali iz svojih kuća dok su im srpske snage bile za petama. Lica koja se nisu mogla kretati, kao što su bile stare osobe, invalidi i ranjeni, ostajala su u selima i bila zarobljena.

14. Izvještaji govore da su sela, koja su bila vrlo blizu borbene linije, kao što su Velići, Grbići i Hodžići, padala tako brzo da su ljudi iskakali kroz prozore svojih domova sa drugog sprata, da bi izbjegli

srpske snage koje su ulazile u sela. Posebno je ženama sa malom djecom bilo teško pobjeći, a rezultat toga je bio da su srpske snage pobile između 50 i 100 ljudi u selima Velići i Muškići.

15. Neposredno prije pada većine zaseoka u Cerskoj, početkom marta, oni su bili pretrpani raseljenim licima iz mjesta, kao što su Vlasenica, Šadići i Kamenica, koji su pali u srpske ruke sredinom februara. Kada je došlo vrijeme da se i samo selo Cerska napusti, član lokalne civilne odbrane posjetio je svaku kuću i mirno rekao ljudima da se linije ne mogu održati i da svi treba da krenu te noći. Skoro svako ko je ostao u Cerskoj, krenuo je u grupi od oko 10.000 ljudi, noću između 1. i 2. marta, koristeći puteljak duž rijeke prema Konjević Polju. Jedan svjedok opisuje kako je sa planine posmatrao dok je pješadija srpskih snaga ulazila u selo Cersku, zatim su ih pratili tenkovi, a onda oklopna vozila: “ Granate su već uništile kuće, ali ako je čak i komad krova ostao netaknut, Srbi bi ga zapalili da bi svi ostali vidjeli.”

16. Čini se da je bio mali broj ranjenika i starijih osoba koji nisu mogli krenuti iz Cerske prije nego što je selo palo. Terenski službenik specijalnog izvjestioca susreo je jednu 77-godišnju staricu u Tuzli, koja je “ostavljena” u Konjević Polju sa svojim mužem i šestero drugih lica u jednoj kući. Sljedećeg jutra srpske snage su ušle u Konjević Polje i odvele ih kamionom do neke kuće na nepoznatom mjestu. Skoro cijeli mjesec grupa je bila u pritvoru, ispitivana i često im je govoreno da su ih trebali pobiti. Svjedok, njen muž i još jedna starica su pretučeni. U jutro bi grupi govorili da će ih pobiti u podne. Umjesto toga, stavljeni su u kamion i isporučeni na liniji fronta blizu Tuzle. U vrijeme intervjua svjedokinja je imala modrice po licu i rukama, dok joj je muž bio u bolnici u Tuzli sa teškim povredama glave zbog zadobijenih batina.

17. Izvještaji navode da je sudbina onih koji se nisu mogli pokrenuti iz Cerske nepoznata, uključujući i ona lica koji su ostala u Osnovnoj školi ili njenoj blizini.

C. Konjević Polje

18. Srpsko osvajanje Cerske, zaseok po zaseok, trajalo je od februara do početka marta. Žene i djeca su bježale iz Cerske u sve većem broju kako su zaseoci osvajani. Oko 5.000 ljudi krenulo je pješke u Tuzlu u toku januara/februara, ali većina je krenula kasnije u zbjeg prema Srebrenici, od kojih su mnogi ostali u Konjević Polju prije nego su se dali u bijeg pred tamošnjim napadom. Skoro neprestalno se u iskazima svjedoka ponavlja tema o ovim putovanjima kroz duboki snijeg, tako da nisu mogli koristiti čak ni planinske staze zbog granatiranja. Kada je palo Konjević Polje sredinom marta, vladala je takva nestašica hrane da su žene prosile hranu od kuće do kuće za svoju djecu.

19. Dok je Cerska osvajana, radioamateri, jedini izvor informacija koje su se mogle dobiti u to vrijeme, navodili su da su civili masakrirani, ali nisu davali pojedinosti. Ova informacija je naišla na veliku međunarodnu pažnju. U pismu od 4. marta 1993. upućenom predsjedniku, specijalni izvjestilac je Komisiji za ljudska prava, koja je zasjedala u to vrijeme skrenuo pažnju na ovu situaciju. Slijedećeg dana, 5. marta, srpske snage su pristale da dozvole pristup UNPROFOR-u u Cersku.

20. Generalpukovnik Filip Morijon (Phillipe Morillon), komandant UNPROFOR-a u Bosni i Hercegovini, stigao je u Konjević Polje uvečer 5. marta 1993. sa predstavnicima UNHCR-a, Svjetskom zdravstvenom organizacijom (WHO) i Međunarodnim komitetom crvenog križa (ICRC), kao i vojnim posmatračima UN-a (UNMOs), i članovima UNPROFOR-a. Namjera ovog dolaska bila je ustanovljavanje činjenica u Cerskoj, koja je najvećim dijelom pala

prethodnih dana, izuzev nekoliko zaseoka. Svjedoci koji su u to vrijeme bili u Konjević Polju, sjećaju se svog oduševljenja zbog dolaska UNPROFOR-a, posebno što je granatiranje sela prestalo. Međutim, oni kažu da nije bilo moguće razgovarati sa generalom Morijonom o događajima koji su se navodno desili u Cerskoj.

21. Granatiranje Konjević Polja se pojačalo kada je general Morijon 6. marta napustio ovo mjesto. Jednoj grupi humanitarnih radnika UN-a koja je bila ispraćena sa dva oklopna vozila poštanske službe (APS) britanskog bataljona UNPROFOR-a, dozvoljeno je 11. marta 1993. da uđe u Konjević Polje. Cilj im je bio evakuacija ranjenih osoba kojima je hitno bio potreban ljekarski tretman i koji su prilikom ranijih posjeta registrirani. Međutim, srpske snage su odbile da dopuste UNHCR-u da uđu sa ambulantnim kolima ili kamionima i ograničili lijekove koji bi se mogli uvesti, te odbile da dopuste bilo kojem muškarcu između 16 i 60 godina (bilo ranjenom ili ne) da bude evakuiran.

22. Ekipa UN-a je izvijestila da je našla hiljade ljudi koji su bučno zahtijevali da budu evakuirani i koji su sprečavali britanske trupe da krenu. Masa od oko 2.000 civila okupila se oko dva vozila UNPROFOR-a, a srpske snage su namjerno granatirale i masu i vozila. Jedno od oklopnih vozila je uništeno skoro direktnim pogotkom, samo nekoliko trenutaka prije nego što je njegova posada prešla u drugo oklopno vozilo. Prema očevicima, najmanje 150 žena i djece, većina onih koji su se dali u zbijeg pred žestokim granatiranjem Cerske prethodnih dana, usmrćeni su direktno ovim granatiranjem. Nekoliko djece je ostalo bez glava. Nema tačnog broja ranjenih koji su izgubili ruke ili noge.

23. Nakon provedenog cijelog dana i noći, Britancima je dopušteno, poslije pregovora o kratkom zaustavljanju granatiranja, da odu. Uništeno oklopno vozilo ostalo je u selu. Tom prilikom niko nije evakuiran - niti oni koji su bili na listi hitnih slučajeva sastavljenog tokom ranije posjete generala Morijona, niti oni koji su tek ranjeni u najnovijem napadu.

24. Svjedoci kažu da su ljudi, kada su vidjeli da nemaju zaštitu od Ujedinjenih nacija, odlučili da napuste Konjević Polje. Nakon što je vozilo UNPROFOR-a otišlo, ljudi su se razbježali u svim pravcima i nisu mogli ni pomoći ranjenim niti sahraniti mrtve. Otišli su pješke sa svojom djecom preko planina u pravcu Srebrenice, tražeći sigurnost. Prema riječima jednog svjedoka: "Masa je bila tako velika da niste mogli vidjeti kraj ljudima. Granatiranje je dolazilo sa svih strana. Nevjerovatno, granata bi pala iza čovjeka, a članovi iste porodice bi ostavljali svoje dijete na putu, da bi brinuli za preostalu djecu, kada su bili sigurni da je to dijete mrtvo".

D. Navodne zasjede priredene civilima dok su bili u bijegu iz enklava

25. Za mnoge civile kažu da su, od početka rata, pokušali izbjeći opkoljavanje Cerske enklave, naročito bijegom u pravcu Tuzle. Ima navoda da su Srbi postavljali zasjede civilima na Crnom vrhu, Baljkovici, Debelom brdu, Sušici, Rogosiji i Ilinom brdu.

26. U ljeto 1992. izvještaji navode da je jedna grupa od nekoliko hiljada civila pokušala napustiti enklavu Cerska, usporeno pješačeći sa ranjenim ljudima i djecom u pravcu Kalesije. Nakon dva dana i dvije noći planinskog puta, i samo 20 minuta do cilja, grupu su opkolile srpske snage u šumi na Baljkovici. Svjedoci navode da su ih napali avioni mitraljeskom vatrom, sa "mecima koji su letjeli na sve strane." Neke ljude Srbi su navodno zarobili dok je, prema istim navodima, 150 poginulo u napadu. Grupa se razbježala i petnaest dana poslije toga ljudi su, nakon lutanja po šumama, još uvijek pristizali nazad u Cersku.

27. Krajem decembra grupa od 2.000 civila napadnuta je automatskom vatrom u selu Baljkovica. Kada su ljudi počeli da trče progonitelji su ih slijedili u šumu. Žene, sa više od jednog malog djeteta morale su ostavljati ostalu djecu iza sebe da trče. Ne zna se koliko je ljudi ubijeno u ovom napadu.

28. Koristeći drugi put u pokušaju da stignu do srednje Bosne, jedan svjedok je krenuo iz Cerske 14. februara 1993. sa grupom od 34 čovjeku. Prošli su u Vlasenicu i stigli do Debelog brda. Kada su, prema navodima, upali u zasjedu, kažu da su srpski vojnici iskočili ispred grupe i napali je automatskim oružjem. Otac, majka i sestra svjedoka su, prema navodima, usmrćeni u zasjedi. Nakon petodnevnog putovanja i još jedne zasjede u Klještanima četvero od prvobitne grupe je stiglo u Kladanj.

29. Očito da su bila samo dva puta do Konjević Polja iz Cerske: jedan je vodio kroz selo Babići i preko planine Udrč (1042 m), a drugi je bio oko druge strane doline Cerske, preko Ilinog brda, gdje je staza kroz šumu na planinskoj padini bila bolja i ravnija. Navodi se da su ljudi iz zaselaka oko Cerske, koja su bila najbliža vatrenoj liniji, i koja je prva pala, pokušali stići u Konjević Polje ovim putem početkom februara. Saopćava se da su cijela sela pokušavala pobjeći ovim putem, a jedan svjedok procjenjuje da je između 2.000 i 3.000 ljudi pokušalo krajem februara koristiti ovaj put prije nego što je postao poznat kao mjesto zasjede. Preživjeli navode da su, prije nego što su i sami bili napadnuti, na putu vidjeli oko 100 tijela ljudi koji su nedavno pobijeni granatiranjem ili iz laskog vatreneog oružja.

E. Srebrenica

30. Procjenjuje se da je, početkom marta, broj stanovnika u enklavi Srebrenice, uključujući i okolna sela, bio 60.000, od čega kažu da je polovina bila u samom gradu. Predratni broj stanovnika grada je, prema procjenama, bio oko 7.000 (Srebrenica je, prema popisu stanovništva iz 1991, imala 5.746 stanovnika: 3.673 Muslimana, 1.632 Srbina, 328 Jugoslovena, 79 ostalih i 34 Hrvata. Vid.: NACIONALNI SASTAV STANOVNIŠTVA, Statistički bilten, br. 234, Državni zavod za statistiku Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo, decembar 1993, str. 98 - primj. priređivača). Enklava je bila pod opsadom 11 mjeseci. Od 11. decembra 1992. srpske snage nisu dopustile prolaz ni jednoj humanitarnoj pomoći.

31. Prisilno raseljeni ljudi stizali su u tri vala, podudarajući se sa ofanzivama srpskih snaga: Iz Vlasenice, zatim iz Cerske (Kamenica), Konjević Polja i konačno iz Osmače, Zelenog Jadra i drugih sela na jugu Srebrenice. Procjenjuje se da je i u Srebrenicu stiglo između 25.000 i 30.000 ljudi samo iz područja Cerske. Uz to, kako je i sama srebrenička enklava pala u srpske ruke, pristizao je sve veći broj ljudi tokom marta i aprila.

32. Ova raseljena lica su, uglavnom, bila žene, djeca i stare osobe. Oni su bili najranjiviji u srebreničkoj enklavi, pošto nisu bili uključeni u mrežu pomoći ni u seoskim niti u gradskim zajednicama. Lokalne vlasti se nisu mogle boriti sa ovim prilivom: osnovna skloništa se nisu mogla obezbijediti, niti je bilo sistematske raspodjele hrane. Mnogi su morali spavati na snježnom pokrivaču od pola metra i na temperaturi od -15 stepeni Celzijusovih.

33. Dr. Simon Mardel (Simon Mardel) iz WHO izvjestio je u martu da je svakog dana od gladi umiralo 20-30 ljudi. Ova cifra ne uključuje broj mrtvih od granatiranja. On je naveo da su uslovi bili "neopisivo zapanjujući". Desetine hiljada ljudi živjelo je, hraneći se pupoljcima drveća i pogača napravljenih od šišarika kukuruza, smjese koja je bolna za probavu. Upoznao je jednu raseljenu porodicu koja nije jela četiri dana: "Bili su letargični i slabi. Ova grupa ljudi opstajala je na hrani koju su prosili od susjeda ili uzimali sa napuštenih srpskih imanja. Neki članovi porodica su ubijeni dok su pokušavali učiniti ovo drugo. Drugi bi se dali na dvodnevna putovanja do Žepe, ako su imali tamo rođake, da bi isprosili hranu za svoje porodice. Ova putovanja u sela i na srpska imanja mogla su poduzimati samo najsposobniji članovi porodice..."

34. Ljudi bi čekali po cijelu noć na hranu iz aviona, na temperaturi ispod nule, a očaj je bio takav da su obračuni vatrenim i hladnim oružjem postali uobičajena stvar. Odnedavno, redovniji dolazak konvoja drumom olakšao je u znatnoj mjeri situaciju snabdjevanja hranom.

35. Jedini hirurg u enklavama bio je u Srebrenici. U prosjeku je svakodnevno umiralo pet ljudi od infekcija, a do 30 ranjenika primano je u bolnicu svaki dan. Bez glavnih anestetika ili antibiotika amputacije udova su izvođene upotrebom žileta i ručnih pila.

36. UNHCR je neprestalno zahtijevao, a srpske snage uvijek pristajale, da dozvole prolaz pomoći i evakuaciju ranjenih iz Srebrenice. Ovi usmeni i pisani pristanci nikada nisu poštovani. General Morijon je stigao u Srebrenicu 12. marta 1993. sa malom grupom, nadajući se da će dogovoriti prekid vatre, pristup konvojima pomoći i povećanom prisustvu UNPROFOR-a u gradu. On je najavio da će oostati tamo sve dok se o ovome ne dogovori. Nakon što su srpske snage zadržale konvoj pomoći UN-a devet dana, on je stigao 19. marta u Srebrenicu po prvi put od mjeseca decembra.

37. Konačno je evakuacija iz Srebrenice dopuštena krajem marta. Evakuacija ranjenika helikopterom morala se odložiti kada su srpske snage granatirale pistu u Srebrenici, usmrativši nekoliko onih koji su trebali biti evakuirani i ranivši dvojicu pripadnika UNPROFOR-a. Unatoč najboljim namjerama UNHCR-a i nekolicine pripadnika UNPROFOR-a i Ljekara bez granica (Medecins sans Frontiere - MSF) u Srebrenici, zadatak organizovanja konvoja evakuacije nije bilo moguće izvršiti bez prisustva međunarodnog osoblja u gradu. Ova potreba za uvećanim prisustvom odbačena je od srpskih snaga. Ljudi su bili toliko očajni da krenu da je nekoliko njih zgaženo u jurnjavi da bi se popeli na kamione konvoja od 2. aprila.

38. Dana 12. aprila najmanje 56 ljudi je ubijeno i 106 ranjeno granatiranjem Srebrenice. U ovom trenutku Savjet sigurnosti usvojio je Rezoluciju br. 819 (1993.) od 16. aprila 1993. kojom se zahtijeva "da sve strane i ostali tretiraju Srebrenicu i njenu okolinu kao sigurno područje koje će biti slobodno od svakog napada ili drugih neprijateljskih radnji". Slijedećeg dana komandanti i Vladinih i srpskih snaga potpisali su sporazum o "demilitarizaciji" Srebrenice. Ključne tačke sporazuma bile su:

- (a) Potpun prestanak vatre u području Srebrenice;
- (b) Raspoređivanje vojnika UNPROFOR-a;
- (c) Otvaranje vazdušnog koridora za evakuaciju teško ranjenih i bolesnih do Tuzle;
- (d) Demilitarizacija Srebrenice u roku od 72 sata od dolaska čete UNPROFOR-a, a svo oružje koje se nalazi unutar grada predati UNPROFOR-u;
- (e) Nijedna strana neće sputavati slobodu kretanja. UNHCR i ICRC treba da istraže navode o sprečavanju kretanja u Srebrenicu i naročito Tuzli;
- (f) Treba dozvoliti nastavak humanitarne pomoći u grad prema planu; i
- (g) Razmjena zatvorenika, mrtvih i ranjenih, prema principu "svi za sve" pod kontrolom ICRC-a.

39. Prisustvo UNPROFOR-a je na vrijeme povećano i oko 600 ranjenika je evakuirano helikopterima prema ovom dogovoru. UNPROFOR je proglasio potpunu demilitarizaciju grada. Grad više nije granatiran. Konvoji humanitarne pomoći dobijali su dnevni pristup gradu od kad je sporazum potpisan, a dostavljanje pomoći iz zraka se nastavlja. I dok je situacija u velikoj mjeri poboljšana, ostali su ozbiljni problemi, kao što su prenapučenost "sigurnog područja". Prvobitni broj stanovnika koji je smješten u gradu bio je približno 7.000. Uz mnogo porušenih zgrada granatiranjem, grad sada mora naći sklonište za dodatnih 30.000 raseljenih ljudi. Nadalje, gradska voda se sada dovlači iz dva izvora koja su nedovoljna za potrebe ovog broja stanovnika.

40. Oficiri i osoblje UNPROFOR-a, kao i osoblje UNHCR-a, WHO-a, CRC-a, MSF-a i vozači humanitarnih konvoja koji su svakodnevno žrtvovali svoje živote, zaslužuju divljenje svih za svu svoju hrabrost pokazanu u pokušajima da olakšaju patnje civila, posebno u enklavama.

F. Goražde i Žepa

41. Sada preostaju dvije enklave pod Vladinom kontrolom u istočnom dijelu Bosne i Hercegovine. Enklava Žepe je izolovana planinska zajednica koja se sastoji od sela Žepe, sa populacijom od 9.000, kao i 38 zaseoka. Ukupna populacija enklave je 29.000, uključujući raseljena lica. Za razliku od nje, enklava Goražde se nalazi na položaju od strateške važnosti na rijeci Drini. Predratno stanovništvo grada brojalo je 40.000 (Područje opštine Goražde brojala je, prema popisu iz 1991, 37.573 stanovnika: 26.296 Muslimana, 9.843 Srba, 789 Jugoslovena, 565 Ostalih i 80 Hrvata, vid.: NACIONALNI SASTAV STANOVNIŠTVA, Statistički bilten, br. 234, Državni zavod za statistiku Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo, decembar 1993, str. 46 - primj. priređivača). Međutim, sada je u enklavi smješteno 70.000, uključujući okolna sela i one koji su raseljeni iz okolnih područja.

42. Ove enklave su izložene granatiranju i, do dolaska jednog konvoja u Goražde početkom maja, u obje enklave već dva mjeseca sprečava se humanitarna pomoć. Iako se pomoć dostavlja iz zraka, ona nije dovoljna. Saopćava se da je svake noći, sve do sredine aprila između 600 i 1.000 ljudi pješačilo 42 km od Goražda do sela Grebak da bi jeli i našli hranu za svoje porodice. Sada je ovaj put presječen.

II NAVODI O VLADINOJ OFANZIVI U DECEMBRU/JANUARU 1993.

43. Negdje u aprilu 1992. srpske snage su otpočele etničko čišćenje bratunačkog područja u istočnom dijelu Bosne i Hercegovine. Mnogi Bošnjaci su krenuli u zbjeg u Srebrenicu, udaljenu 10 km u pravcu zapada. Izvještava se da su vladine snage, koje uglavnom djeluju iz Srebrenice, u toku 11 mjeseci vršile napade na srpska sela u Podrinju, na civile, uključujući i one koji su pokušavali pobjeći u Saveznu Republiku Jugoslaviju, i uništili desetine srpskih sela.

44. Navodi se, nadalje, da su Vladine snage vršile ofanzivu u ovom području od sredine decembra do januara 1993. Krajem januara džep Srebrenice se, prema izvještajima, proširio u pravcu sjevera skoro do Drine, na 15 km od Zvornika i sa jakim vezama prema enklavi Cerska/Konjević Polje.

45. Kada su srpske snage pokrenule veću ofanzivu protiv istočnih enklava u februaru one su navodno otkrile devet masovnih grobnica u selima i zaseocima oko Bratunca koja su ponovo preuzeta od Vladinih snaga. Navodi se da grobnice sadrže ostatke srpskih civila i/ili boraca koji su prijeko pogubljeni od Vladinih snaga, posebno tokom ofanzive decembar/januar. Za neke od žrtava se navodi da su mučene. Takve navodne grobnice su otkrivene, npr. u Milićima, Kamenici, Kravici i Konjević Polju.

46. Nema dovoljno informacija o ovoj ofanzivi pošto ni jednom nezavisnom posmatraču nije omogućen pristup području. Međutim, postoje pouzdani izvještaji da su mnoga srpska sela namjerno spaljena dok je približno 5.000 izbjeglica pobjeglo iz ovog područja preko rijeke Drine u Saveznu Republiku Jugoslaviju u januaru 1993. Kažu da su još mnogi ostali u Ljuboviji (Savezna Republika Jugoslavija), pošto su njihovi domovi u Bosni i Hercegovini uništeni.

47. Vežano za ozbiljnost ovih navoda, terensko osoblje specijalnog izvjestioca planiralo je intervjuje sa mogućim svjedocima koji su našli utočište u Ljuboviji. Također, postojala je nada da se posjeti Beograd, gdje su Odjeljenje sudske medicine pri Vojnoj bolnici, kao i Komisija za ratne zločine i genocid pri Ministarstvu pravde izvijestili da prikupljaju informacije u vezi ovih navoda.

48. U jednom pismu od 30. marta 1993. upućenom stalnom predstavniku Savezne Republike Jugoslavije pri Uredu UN-a u Ženevi, specijalni izvjestilac zahtijeva od Savezne Republike da saraduje po ovom pitanju. Ovaj zahtjev je kasnije ponovljen demaršom Centra za ljudska prava u ime specijalnog izvjestioca. Savezna Republika Jugoslavija bila je potpuno obavještena o namjerama specijalnog izvjestioca da istraži navodna kršenja ljudskih prava na svim stranama i o planu misije njegovih terenskih službenika.

49. Nije primljen nikakav odgovor na zahtjev za pristup Srbima iz istočne Bosne i Hercegovine. Međutim, specijalni izvjestilac je obaviješten putem faxes, primljenog 9. aprila, o novim propisima za dobivanje vize koji su spriječili pristup terenskom osoblju u to područje. Specijalni izvjestilac žalio što je ovo spriječilo njegovo terensko osoblje da obavi, na vrijeme i objektivno, istragu o navodima i što nije bilo moguće uključiti rezultate takve istrage u ovaj izvještaj.

50. Ulogu stručnjaka sudske medicine na ekshumaciji i ispitivanju navodnih grobnica, prema izvještajima, preduzeo je lokalni doktor i vojni stručnjak patolog, koga je poslala Savezna Republika Jugoslavija. Stručnjaci koji obavljaju ovaj zadatak su navodno voljni da im u pratnji bude jedan međunarodni stručnjak, radi ispitivanja tijela da bi se potvrdili i snimili svi medicinski nalazi. Poželjno bi bilo da se stave na raspolaganje usluge jednog takvog međunarodnog stručnjaka za sudsku medicinu.

III. HUMANITARNA SITUACIJA ONIH KOJI SU PRISILNO RASELJENI NA ISTOKU

51. Srednja Bosna i Hercegovina, a naročito Tuzla, spremna je za priliv do 30.000 raseljenih osoba iz Srebrenice, sada kada je ona proglašena "sigurnim područjem." Grad Tuzla već ima 60.000 raseljenih lica, to jest, omjer je 1:1 u odnosu na prvobitno stanovništvo. "Prst" Tuzle je, prema izjavama, primio 200.000 raseljenih lica od početka rata.

52. Oko 10.000 raseljenih lica evakuirano je iz Srebrenice u Tuzlu u konvojima koji su krenuli krajem marta. Sačinjeni su planovi u slučaju potrebe da se raseljene osobe rasporede u općine oko Tuzle. Topao, dobro organiziran prijem ovih konvoja u sportskom centru Majdan u Tuzli rezultat je neposredne saradnje između UNHCR-a, IRC-a i lokalnih vlasti. Ova organizacija, koja je bez problema funkcionisala, sa medicinskim pregledima, pripremljenim ambulancama, hranom i ležajevima rezultat je sveobuhvatnog iskustva. Za deset mjeseci, približno 57.000 prisilno raseljenih lica prošlo je kroz ovaj Sportski centar.

53. Registrirani su svi novi dolasci da bi se olakšalo spajanje porodica. Tragediju odvajanja porodica živo demonstriraju hiljade ljudi koji dolaze da pozdrave svaki novi konvoj, u potrazi za nestalim rođacima.

54. Siročad i djeca bez pratnje predstavljaju posebnu brigu. Dok se tačne cifre broja djece koja su evakuirana iz Srebrenice još uvijek ne mogu dobiti, iz analize jedne grupe, koja je sada smještena u zgradi bivše osnovne škole u Lukavici, može se dobiti jedan pokazatelj. U grupi je bilo 260 odraslih (starosne dobi od 14 do 60 godina); preko 100 djece je bilo mlade od godinu dana; 45 je bilo između jedne i dvije godine; 63 između 2 i 4 godine i 220 između 4 i 14 godina.

55. UNHCR i dječija fondacija pri UN (UNICEF) imaju zajedničku politiku u pogledu evakuacije djece iz ratom pogođenih područja, koja zagovara da se mora učiniti svaki napor da se evakuiraju sa članovima porodica.² Međutim, očajna situacija u Srebrenici dovela je do toga da određeni broj djece bude evakuiran bez članova porodice, dok su ostala bila siročad ili su ranije odvojena od svojih porodica. Kritična briga u vezi ove vrlo ranjive djece je zaštita njihovih imena i identiteta kroz vođenje adekvatnog registra, kao i psihološko socijalna briga.

56. Po dolasku u Tuzlu, neki od raseljenih lica ostaju u Sportskom centru jednu noć, dok ostali iz konvoja idu direktno u centar za prijem u susjednim općinama. Problem smještaja za ovaj priliv je postao akutan već na samom početku. Neki 10.000 raseljenih osoba nalaze se u kolektivnim centrima u općini Tuzla, ali samo 2 od 25 kolektivnih centara je adaptirano za ovu svrhu. Većina ovih centara su školske zgrade, čiji sanitarni uređaji i napajanje električnom energijom zahtijevaju urgentnu adaptaciju. U jednom od boljih kolektivnih centara, gdje se nalazi 241 lice, u prosjeku 28 njih spava u jednoj sobi, uključujući i 82 djece ispod 14 godina starosti.

57. Ogroman broj raseljenih lica iz Tuzle, to jest 50.000 ljudi, smješten je u privatni smještaj u općini Tuzla i u susjednim općinama. Navodi se da su lokalne vlasti izdale dekret kojim obavezuju one sa viškom prostora u privatnom smještaju da prihvate raseljena lica u svoje domove ili vikendice. Također, izvještaji navode da domaće stanovništvo koje je to učinilo nije imalo nikakvu dodatnu pomoć.

58. Zalihe hrane u području Tuzle istrošene su do prošlog ljeta. Nije bilo adekvatnog reagovanja međunarodne zajednice na apele UNHCR-a i Svjetskog Programa za hranu (WFP) da se finansira humanitarni program Bosne i Hercegovine. Rezultat toga, a i nedavno

² Everett M. Ressler, "Evakuacija djece iz područja zahvaćenih sukobom, razmatranja i uputstva (UNHCR/UNICEF, Geneva, decembar 1992.)"

obnovljanje borbi u srednjoj Bosni, bio je da su zalihe hrane u Tuzli postale krajnje nesigurne. Neki od kolektivnih centara preživljava od danas do sutra, jedino od opskrbe hranom od UNHCR-a, obezbijavajuću samo dva mršava obroka dnevno. Javlja se hitna potreba za sapunom i deterdžentima.

59. I ostale fizičke potrebe raseljenih lica su velike, naročito onih koji sada pristižu preko Srebrenice: oko 60% njih imalo je šugu ili vaši, neki su ranjeni, a bilo je mnogo onih sa amputacijama. Dok se neposredan prioritet treba dati nabavci hrane, smještaja i medicinske njege, psihološke potrebe raseljenih osoba su, također, vrlo velike. Ovaj izvještaj ilustruje metode kako su ovi ljudi bili prisiljavani da napuste svoje domove. Mnogi su izgubili sve: dom, voljene osobe, zdravlje, a vrlo često su izgubili i vjeru u budućnost. Uglavnom su stizali iz Srebrenice bez ičega, osim odjeće na sebi. Mnogi imaju rodaka koji je nestao ili je u pritvoru, a za njihov strah i osjećaj za krizu kaže se da je najakutniji. Trauma kod djece manifestuje se u nemiru, neposlušnom ponašanju, patnjama od noćne more i gubljenju kontrole tjelesnih funkcija. Utvrđena je psihosomatska oboljenja, a potražnja za medicinskim uslugama je ogromna.

60. Njihovu traumu pogoršava činjenica što su oni uglavnom iz ruralnih područja, sa jasnim načinom života i tradicijom. To su, uglavnom, mlade žene koje su obavljale za težak rad i život izvan domova. Iznenada našli su se u novom okruženju, često u siromašnim i prenatrpanim smještajima, ne imajući da rade bilo šta, osim da sjede i jedu. Neki od raseljenih lica iz prvog talasa koji su stigli u Tuzlu žive ovako već godinu dana.

61. Nastavljeno je sa pokušajima nastave u školi za raseljena lica, kao i lokalno stanovništvo, ali ovi naponi su krajnje otežani neprestanim prilivom iz Srebrenice. Lokalne vlasti su prisiljene koristiti sav raspoloživi školski prostor za smještaj ljudi. Međutim, nastavljaju se naponi da se nađe prostor za takve razrede u skloništima od bombardovanja, itd.

62. Kompletna privreda Bosne i Hercegovine je u kolapsu, a stopa nezaposlenosti je visoka. Oni koji su zaposleni u Tuzli možda primaju platu koja je jednaka jednoj ili dvije marke mjesečno i možda paket hrane. Mnoge glave porodice su pobijene, zatočene ili nestale ili su učesnici u borbama, bilo dobrovoljno ili prisilno. Posljedice toga su da u rasturenim porodicama, oni koji su ostali imaju mali ili nikakav prihod i moraju preživljavati od ušteta ili tačkica za male obroke hrane koje obezbjeđuju lokalne općinske vlasti. Kako se rat nastavlja broj siromašnih civila brzo narasta i svi padaju u očaj bez obzira na etničko porijeklo.

IV. PRISILNA REGRUTACIJA

63. Specijalni izvjestilac je posebno zabrinut izvještajima o prisilnoj mobilizaciji svih strana u sukobu u Bosni i Hercegovini. To pitanje je, takođe, od velike važnosti i u drugim područjima bivše Jugoslavije.

64. Srpske snage prisilno regrutuju muškarce u mjestima, kao što je Banja Luka, gdje služe kao instrument etničkog čišćenja. Odbijanje takve vojne službe često je uvod u maltretiranje i zastrašivanje onih koji se odupiru, kao i njihovih porodica.

65. Ovo ilustruje dekret koji potiče sa Pala, a nedavno je izdat lokalnim vlastima u Banjaluci. Navodi se da u njemu stoji da, ukoliko se jedan član porodice ne odazove pozivu u vojnu službu, ostali članovi te porodice će biti kažnjeni otpuštanjem sa radnih mjesta. Posljedica takvog otkaza nije samo gubitak izvora prihoda, već i smještaj porodice, a ljekarske i obrazovne olakšice, također, dolaze u opasnost. Takvo kažnjavanje ostavlja porodice na ulici, suočavajući je s bijedom.

66. Vlada Bosne i Hercegovine, prema izvještajima, smatra svaki pokušaj izbjegavanja vojne službe kao prekršaj, a ne obezbjeđuje civilnu službu kao alternativu. Nadalje, postoji izvještaj da se vojna služba koristi kao izgovor za sprečavanje srpskih muškaraca i žena koji žele da napuste Tuzlu da to i učine. Dok se žene, zapravo, ne regrutuju prisilno u, vladinim snagama u Tuzli se kaže da moraju biti na raspolaganju za eventualnu takvu potrebu.

67. Čak što više, rasprostranjeni navodi govore da sve strane u sukobu prisiljavaju one koji odbijaju vojnu službu da kopaju tranšeje i rovove na linijama fronte.

V. POLOŽAJ SRBA U TUZLI

68. Populacija u općini Tuzle brojala je 132.000 u 1991. godini, od čega je 48% bilo Bošnjaka, 16% Hrvata, 15% Srba i 21% ostalih (Opština Tuzla je, prema popisu iz 1991, brojala 131.618 stanovnika: 62.669 Muslimana - 47,6%, 20.398 Hrvata - 15,5%, 20.271 Srba - 15,4%, 21.995 Jugoslovena - 16,7% i 6.285 Ostalih - 4,8%, Vid.: NACIONALNI SASTAV STANOVNIŠTVA, Statistički bilten, br. 234, Državni zavod za statistiku Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo, decembar 1993, str. 111 - primj. priređivača). U prvim slobodnim izborima u Bosni i Hercegovini Tuzla je bila jedini grad u kojem je izabran predstavnik iz stranke čiji članovi uključuju sve etničke grupacije. Za vlasti u Tuzli postavljeni ideal bio je multietničko društvo bez diskriminacije u pogledu nacionalnosti.

69. Međutim, pojavili su se ozbiljni navodi u vezi sadašnjih postupaka prema Srbima u području Tuzle, a posebno u toku pregovora sa srpskim stranama zbog pristupa humanitarne pomoći u Srebrenicu. Pregovarači sa srpske strane navodili su da je situacija očajna i da skoro svih 18.000 Srba, koliko ih je prema njihovim riječima bilo u Tuzli, želi da je napusti.

70. Terensko osoblje specijalnog izvjestioca, početkom aprila 1993. je sastanke vodilo i održavalo intervju sa grupama Srba iz grada Tuzle, kao i iz područja izvan nje. Na osnovu ovih intervju a i iskustava međunarodnih učesnika u sveobuhvatnim kontaktima sa tamošnjom srpskom manjinom jasno je da jedan određen broj Srba želi da napusti grad Tuzlu. Preovladavajući razlog za napuštanje grada čini se da je želja za sjedinjenjem sa porodicom. Ostali razlozi uključuju potrebu za ljekarskim tretmanom i željom da se izbjegne opća oskudica zbog rata. Nije bilo moguće potvrditi navode o velikim diskriminatornim otpuštanjem Srba sa posla. U većini slučajeva nedostatak posla bio je taj što su preduzeća obustavljala rad zbog ratnog stanja. O nezaposlenosti i nestašici hrane u ovom izvještaju napisano je na drugom mjestu. Sva lica dobivaju isto službeno sledovanje bez diskriminacije i mada su problemi, kao što su ekonomska oskudica i razdvajanje porodica rasprostranjeni i ozbiljni, njima su izložene sve grupacije. Međutim, postoje tri problema koja se posebno javljaju kod Srba.

71. Prvi glavni razlog za zabrinutost Srba koji žive u Tuzli i njenoj okolini je prisilna mobilizacija za borbu u Vladinim snagama. Iako nije moguće procijeniti broj, treba očekivati da ima i Bošnjaka koji žele da napuste Tuzlu, radi izbjegavanja regrutacije. U gradu Tuzli, oni koji odbiju da budu regrutovani u Vladine snage, zatvaraju se na 3 do 10 godina po kratkom postupku. Vezano za ovo čini se da postoji razlika u tretmanu između Srba u gradu Tuzli i onih koji žive u okolnim područjima. Neprestalno se navodi da se oni iz ove poslednje grupe, a posebno oni iz Banovića koji odbijaju regrutaciju, prisilno mobiliziraju i šalju na liniju fronta da kopaju rovove.

72. Drugi problem od posebne važnosti za Srbe je psihološki pritisak u obliku zlostavljanja od strane komšija i kolega i, navodno, neprestane upotrebe riječi četnik. Zabrinjava i to što se novine, zvane Zmaj od Bosne, koje štampaju članke sa jasnim poticanjem na mržnju protiv Srba, slobodno prodaju u Tuzli. Dok nije moguće potvrditi tiraž tih novina, one se slobodno mogu dobiti i očito je da ih vlasti tolerišu.

Terensko osoblje specijalnog izvjestioca pribavilo je nekoliko brojeva. Jedan primjer takvog poticanja može poslužiti za ilustraciju toga. Dana 1. aprila 1993. štampan je jedan članak koji navodi, " međutim, svaki musliman bi instinktivno želio spasiti svog komšiju Srbina, umjesto obratno, svaki musliman mora imenovati Srbina i zakleti se da će ga ubiti."

73. Mora se podvući razlika između položaja s kojim su se suočili Srbi u području Tuzle prvih dana rata u Bosni i Hercegovini i sadašnje situacije. Čini se da se određeni broj Srba sa sela, nakon što je otpočeo rat, latio oružja protiv Vlade. Tamo gdje su Vladine snage ugušile borbu izvještava se da su sela uništena, stvari iz kuća opljačkane i kuće spaljene. Navodno, ovo je bio i slučaj sa nekim srpskim selima koja se nisu digla protiv Vlade.

74. Srpsko stanovništvo u Banovićima, gradu južno od Tuzle, bilo je među onima koji nisu ustali protiv Vlade. Procjenjuje se da je predratni broj Srba u Banovićima bio 4.453, od čega je ostalo 1.100. Krajem proljeća i u ljeto 1992. navode izvještaji, vlasti u Banovićima su hapsili veliki broj ljudi, očito nasumce, i pritvarali ih radi ispitivanja o oružju. Postoje ozbiljni navodi da su ih tukli i maltretirali u toku ovih ispitivanja, a navodno, nekoliko srpskih zatočenika je umrlo od povreda. Pretraživanje kuća i oduzimanje oružja rezultiralo je u optužbi protiv 850 ljudi zbog ilegalnog posjedovanja oružja ili sličnih prekršaja. Prema izvještajima, neki od ovih Srba još uvijek čekaju na suđenje.

75. Tako je ljeto 1992. predstavljalo pravu napetost među Srbima u Banovićima, koje su zlostavljali i nametali im ograničenja kretanja. U svakom slučaju situacija se popravila od tada, ali još uvijek postoje izvjesne tenzije. Za razliku od atmosfere koja je vladala među Srbima u gradu Tuzli, čini se da je većina Srba u Banovićima prestrašena i žele da napuste mjesto iz ovih razloga. Srbe, navodno, vlasti redovno maltretiraju jednodnevnim hapšenjem, pritvaranjem i ispitivanjem.

Navodi se da je batinanje redovan oblik takvog maltretiranja. Iz intervjuja Srba iz Banovića jasno je da se boje da privuku na sebe pažnju, naročito zahtjevom da idu u razmjenu. Boje se da bi ovo dovelo do povećanog maltretiranja i mogućeg izгона iz domova.

76. Razložnost ovog straha ilustrira jedan incident koji se desio 9. aprila kada su jedan predstavnik UNHCR-a i dva člana iz tima specijalnog izvjestioca bili pozvani na sastanak sa bivšim sekretarom Srpske demokratske stranke u njegovom domu u Banovićima. Otprilike nakon jednog sata razgovora, sastanak su prekinula dvojica uniformisanih vojnih policajaca koja su ušla u kuću. Trojici članova UN-a rečeno je da su uhapšeni, jer im je potrebna dozvola lokalnih vlasti za privatne posjete. Pošto su stigli u pratnji policijskih kola u dvorište policijske stanice, nastao je razgovor u kojem je učestvovao šef Odjeljenja za krivičnu istragu i još sedam drugih uniformisanih policajaca. Nakon što je istekao jedan i po sat čini se da je kontaktirana viša vlast i sva trojica su oslobođena. Iako se policija nije ponašala na otvoreno prijeteći način jasno je da je Srbin koji je privukao pažnju vlasti na sebe postao izložen izvjesnom riziku.

77. Postoje navodi da su stanovnici nekoliko izolovanih srpskih sela pod stvarnim kućnim pritvorom. Ovo je slučaj sa selom Stupari, gdje su Srbi samovoljno pritvoreni bez suđenja. Dvojica Srba zatvorenika koja su intervjuisana u tuzlanskom zatvoru navode da su ih vlasti zatočile u Stuparima i zadržale u tamošnjoj zgradi od 28. maja 1992. Navode da im nikada nije predočena nikakva zakonska osnova pritvora. U februaru 1993. prebačeni su u Tuzlu, gdje im je odmah suđeno i osuđeni su za ilegalno posjedovanje oružja. Osuđeni su na jednu godinu zatvora počevši od 17. februara 1993. Sudija ih je navodno obavjestio prilikom izricanja kazne da im ne može uzeti u obzir provedeno vrijeme od devet mjeseci u pritvoru, jer ne postoje nikakvi zvanični dokumenti koji navode da su bili pritvoreni.

78. Trebalo bi u ovom kontekstu primjetiti da, dok je sloboda kretanja Srba u okolnim selima ograničena, vlasti navode da je ovo radi njihove sopstvene zaštite, podrazumijevajući da postoji izvjesna prijetnja od njihovih komšija muslimana.

79. Treći problem s kojim se suočavaju Srbi u području Tuzle je njihov strah za budućnost. Moguća socijalna tenzija između lokalnog stanovništva i priliva raseljenih osoba ima poseban značaj za tamošnje Srbe. Uzimajući u obzir njihov tretman prošlog ljeta, ovi strahovi su možda i razložni. Izgledi na daljnji veći priliv raseljenih lica iz Srebrenice, lica koja su bez sumnje mnogo prepatila od srpskih snaga, takođe, pojačava njihovu zabrinutost za moguće buduće događaje. Jedna grupa Srba, sa kojima je obavljen intervju, naglasila je da su oni taoci; oni osjećaju da Nesrbi ne žele da Srbi žive s njima, dok im vlasti istovremeno ne dozvoljavaju da odu. Ova grupa, posebno oni koji su odvojeni od svojih porodica, nije zaplašena time što će dići ruke od svoje imovine i tvrdi da su spremni da idu "pješke i u pidžamama". Oni su isticali da su se željeli boriti, oni su to mogli učiniti, a neki su naveli da bi radije išli u zatvor nego se boriti na bilo čijoj strani: jedan je rekao da "ne mogu oprostiti onima koji su pucali na nas i ne mogu oprostiti onima koji nas prisiljavaju na borbu".

80. Pitanje seljenja Srba iz Tuzle je vrlo složeno i osjetljivo. Negdje krajem januara izvještaji na radio Tuzli su naveli da se prihvataju zahtjevi za razmjenu svih Srba koji žele da napuste Tuzlu. Rečeno je da je primljeno približno 2.500 zahtjeva, ali čini se da više ništa nije učinjeno po tom pitanju.

81. General Morijon je posjetio Tuzlu 20. marta i pregovarao sa predsjednikom regionalne skupštine i zahtjevao da se pokaže privrženost slobodi kretanja koju je ranije najavila Vlada Bosne i Hercegovine. Objavljeno je da će, kao rezultat ovog sastanka, "izvjesnom broju" Srba biti dozvoljeno da odu. Lokalne vlasti će odabrati one za odlazak na osnovu informacija koje već imaju i uz pomoć lokalnog crvenog križa.

82. Kasnije je saopćeno da će lokalne vlasti odlučiti o tri kriterija za one koji žele da napuste: hitni medicinski slučajevi, strani državljani i oni koji traže da se sastanu sa porodicom. Uspostavit će se nova Komisija koja će primijeniti ove kriterije umjesto postojeće Komisije za razmjenu ratnih zatvorenika. Još uvijek nije objavljena procedura rada ove Komisije. Činjenica što neki Srbi smatraju cijeli ovaj postupak nepoštenim može biti djelomično zbog nedostatka transparentnosti.

83. Dana 24. marta, na izričit zahtjev srpskih snaga, obavljena je evakuacija grupe od 46 Srba iz Tuzle. Oni su Tuzlu napustili na osnovu medicinskih potreba ili zbog toga što su bili strani državljani. Napravljena je lista od 270 Srba koje su srpske snage željele da evakuiraju. Javljeno je da neki, ali ne svi sa liste, žele da krenu. Ovo je bilo prvo u seriji seobe Srba iz Tuzle, a od tada dopušteno je još nekim grupama da odu. UNPROFOR je 25. marta započeo kratkoročnu evakuaciju helikopterom bolesnih i ranjenih iz Srebrenice.

84. Sloboda kretanja u Tuzli pominje se u sporazumu o "demilitarizaciji" Srebrenice koji je potpisan 17. aprila. Čini se da se nastavlja proces omogućavanja Srbima da u malim grupama napuštaju Tuzlu.

85. U sadašnjoj situaciji izražena je bojazan da će Srbi koji bi napustili Tuzlu ustati protiv Vlade. Ovaj argument se ne odnosi na mnoge žene i djecu koji ne žele napustiti Tuzlu. Možda argument ima opravdanje vezano za Srbe muškarce, ali se zna da se neka srpska sela nisu digla na oružje u ranoj fazi rata. Oni koji su učestvovali u takvim aktivnostima možda su zarobljeni i tretirani kao ratni zarobljenici ili optuženi zbog odgovarajućih krivičnih prekršaja, kao što su ilegalno posjedovanje oružja i, ako je ustanovljeno da su krivi, nakon suđenja su stavljeni u zatvor. Međutim, Vlada nema pravo ograničavati slobodu kretanja ljudima jednostavno zbog toga što pripadaju posebnoj etničkoj grupaciji. Ovo bi bila nezakonita diskriminacija i kršenje međunarodnog humanitarnog prava, zabrana kolektivne kazne.

VI. ZAKLJUČCI

86. Sada kada je moguć međunarodni pristup nekim dijelovima istočne Bosne i Hercegovine otkriva se ogromna patnja civilnog stanovništva. Tragedija ne poznaje etničke granice.

87. Masovno i ponavljano kršenje Ženevske konvencije iz 1949. počinjeno je u nedavnim borbama u istočnim dijelovima Bosne i Hercegovine. To su počinile srpske snage u Cerskoj, Konjević Polju i Srebrenici prilikom napada i postavljanja zasjede civilima koji su pokušavali da pobjegnu iz okruženja; u napadu na sama sela; u odbijanju da dopuste ulazak humanitarne pomoći; u odbijanju da dopuste evakuaciju ranjenih; u pokušajima da vežu gore navedene probleme za posebno pitanje slobode kretanja za Srbe u Tuzli.

88. Kršenje Ženevske konvencije počinile su Vladine snage kada su odbile da dopuste evakuaciju civilnog stanovništva iz Srebrenice i na taj način su pokušali da ih upotrijebe kao živi štit. Civili se moraju cjelishodno zaštititi i od svojih, kao i od neprijateljskih snaga.

89. Bilo je ozbiljnih navoda protiv Vladinih snaga vezano za njihovu ofanzivu od decembra do januara 1993. Ove činjenice se mogu potvrditi samo nepristrasnim istraživanjem uz prisustvo međunarodnih posmatrača.

90. Odluka Vijeća sigurnosti i strana u sukobu da od Srebrenice načine "sigurnosno područje" može tamo spasiti mnoge živote, ukoliko se u potpunosti izvrši u duhu sporazuma. Ogromna većina od približno 10.000 ljudi koji su evakuirani iz Srebrenice, kao i velika većina onih koji ostaju tamo, već je nasilno razmještena iz drugih područja. Takve evakuacije ne predstavljaju etničko čišćenje, već pokušaj da se spasi životi. U svakom slučaju, pravo na bijeg, pravo na traženje azila, mora se garantirati posebno u ratnim situacijama.

91. U području Tuzle, naročito u Banovićima, izvjestan broj Srba su meta diskriminacije i maltretiranja. Njihova sloboda kretanja je oštro ograničena, a time je počinjeno i kršenje ljudskih prava. Suprotstavljanje etničkom čišćenju ne znači prisiliti ljude da ostaju tamo gdje jesu. Nadalje, potrebno je osuditi ideju o "povezivanju" odredbe o humanitarnoj pomoći za Srebrenicu i evakuaciju Srba iz Tuzle. Udovoljavanje ljudskim pravima i obavezama humanitarnog zakona od jedne strane ne treba uslovljavati pristankom druge strane na njene obaveze: takve obaveze su apsolutne za svaku stranu i ne zavise od reciprociteta.

92. U istočnim dijelovima Bosne i Hercegovine postoji duboka humanitarna kriza. Dovedeni su u opasnost životi i zdravlje desetine hiljada raseljenih lica u tom području, kao i lokalnih stanovnika. Međunarodna zajednica nije adekvatno reagovala na apele UNHCR-a preko WFP za potrebna sredstva za preživljavanje onih koji trebaju humanitarnu pomoć u bivšoj Jugoslaviji.³

93. Praksa prisilne regrutacije u vojne snage, kao i kažnjavanje porodica onih koji se odupiru, treba biti žestoko osuđena. Sva lica imaju pravo odbiti da služe vojnu službu zbog savjesti ili dubokog uvjerenja koje se javlja iz vjerskih, etničkih, moralnih, humanitarnih, filozofskih, političkih ili drugih sličnih motiva. Zbog prirode sadašnjeg sukoba, kao i zbog činjenice da se često vode uz potpuno nepoštivanje međunarodnih ljudskih prava i obaveza prema humanitarnom zakonu, poseban je imperativ priznavanje prava da se odbije učestvovati u takvoj borbi zbog savjesti.

³ Vid. revidirani apel UN Consolidated Inte-Agency za bivšu Jugoslaviju, april/decembar 1993. od 11. marta 1993. (Napomena u originalu)

VII. PREPORUKE

94. Specijalni izvjestilac još jednom preporučuje ⁴ da se brizi za ljudska prava treba dati prioritet u mirovnom procesu vezano za Bosnu i Hercegovinu. Kredibilitet sukobljenih strana mora se mjeriti njihovom spremnošću da odmah udovolje slijedećem:

- (a) Sve zatočenike treba odmah pustiti u stanje sigurnosti;
- (b) Treba odmah okončati blokade gradova i enklava i otvoriti koridore za humanitarnu pomoć;
- (c) Pojam "sigurno područje", treba proširiti i primjeniti na ostala područja Bosne i Hercegovine. Ovo treba da bude hitan slučaj sa Goraždem i Žepom, pošto specijalni izvjestilac nastoji da osigura da se ne ponovi obrazac događaja u ostalim enklavama. UNPROFOR-u treba dati povećan broj personala i sredstava da bi izvršio ovaj zadatak;
- (d) U svakom slučaju pravo na bijeg i pravo da se traži azil mora biti garantovano od strana, kao i međunarodne zajednice.

95. U kontekstu ozbiljnog kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjenog u Konjević Polju, Srebrenici i sada očito, u Vitezu koji je pod direktnom prismotrom UNPROFOR-a, specijalni izvjestilac još jednom preporučuje da se mandat UNPROFOR-a proširi, time što bi se on ovlastio da intervenira u takvim slučajevima. On, takođe, treba da bude ovlašten da istraži žalbe. I još jednom, biće potrebno da se povećaju sredstva broj civilnog osoblja UNPROFOR-a.

96. Međunarodna zajednica treba odmah reagirati na apele UNHCR-a i WFP za finansijskim sredstvima da bi osigurala da njihovi programi za humanitarnu pomoć za bivšu Jugoslaviju, od čega bi

⁴ Vid. E/Cn. 4/1993/50.

imalo koristi skoro četiri miliona ljudi, jer ne bi došli u opasnost. Veći prioritet treba dati obezbjeđivanju finansijske pomoći porodicama koje primaju raseljena lica ili izbjeglice. Potrebna su sredstva i materijali za adaptiranje ili rekonstrukciju zgrada, posebno škola, da bi se smjestila raseljena lica; unaprijediti produktivnu aktivnost koja je od suštinske važnosti za oporavak. Finasirati lokalne stručnjake da bi se pomoglo u oporavku traumatiziranih žrtava, uključujući djecu.

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 2-1116, Izvještaj Tadeuša Mazovjeckog, 5. maj 1993. - original i prijevod)

UNITED
NATIONS

Economic and Social
Council

Ročníková zpráva
Mezinárodní komise pro lidská práva
OSN/ČOVST/1993/12/12-12-12
OSN/ČOVST/1993/12/12-12-12
SARAJEVO

Priloha	
Číslo	12-12-12
Datum	12-12-12
Strana	12-12-12

PRIVOD

Distr.
GENERAL

E/CN.4/1994/3
5 May 1993

Original: ENGLISH

Commission on Human Rights
Fiftieth session
Item 12 of the provisional agenda

SITUATION OF HUMAN RIGHTS IN THE TERRITORY OF THE FORMER YUGOSLAVIA

Periodic report on the situation of human rights in the territory of the former Yugoslavia submitted by Mr. Tadeusz Mazowiecki, Special Rapporteur of the Commission on Human Rights, pursuant to paragraph 32 of Commission resolution 1993/7 of 23 February 1993

CONTENTS

	Paragraphs	Page
Introduction	1 - 4	3
I. ETHNIC CLEANSING OF THE EASTERN ENCLAVES	5 - 42	3
A. The early stages	5 - 7	3
B. Cerska	8 - 17	4
C. Konjevic Polje	18 - 24	6
D. Alleged ambushes of civilians fleeing the enclaves	25 - 29	7
E. Srebrenica	30 - 40	8
F. Gorazde and Zepa	41 - 42	10
II. ALLEGATIONS REGARDING THE GOVERNMENT OFFENSIVE OF DECEMBER/JANUARY 1993	43 - 50	10
III. THE HUMANITARIAN SITUATION OF THOSE FORCIBLY DISPLACED IN THE EAST	51 - 62	12

GE.93-13665 (E)

Izveštaj Tadeuša Mazovjeckog o zločinima u istočnoj Bosni 1993, 5. maj 1993.

with more than one small child reportedly had to leave the others behind in order to run. It is not known how many people died in this attack.

28. Using another route to try to reach central Bosnia, one witness left Cerska on 14 February 1993 with a group of 34 people. They had passed Vlasenica and come to Dabelo Brdo when they were allegedly ambushed. Serb forces are said to have jumped out in front of the group and to have attacked them with automatic weapons. The witness's father, mother and sister were allegedly killed in the ambush. After a journey of five days and a second ambush at Kljestani, four of the original group are reported to have reached Kladanj.

29. There were apparently only two routes by which to reach Konjevic Polje from Cerska: one was through the village of Babici and over Udrac mountain (1042 m) and the other was around the other side of Cerska valley via Ilijino Brdo, where the trail through the woods on the side of the mountain was better and flatter. It is alleged that people from the Cerska hamlets closest to the front line, which fell first, tried to reach Konjevic Polje by this route in early February. It is reported that entire villages would try to leave this way and one testimony estimates that 2,000 or 3,000 people had tried to use this route before it became known as an ambush point towards the end of February. Survivors alleged that on the trail they saw about 100 bodies of people who had recently died of shelling and small arms fire, before being attacked themselves.

E. Srebrenica

30. In early March the estimated population of the enclave of Srebrenica, including the surrounding villages, was 60,000, about half of whom were said to be in the town itself. The pre-war population of the town was estimated to be about 7,000. The enclave had been under siege for 11 months. No humanitarian aid had been allowed in by Serb forces since 11 December 1992.

31. Forcibly displaced people arrived in three waves, coinciding with offensives by Serb forces: from Vlasenica, then from Cerska/Kamenica/Konjevic Polje, and finally from Osace, Selini Jadar and other villages to the south of Srebrenica. It is estimated that 25,000 to 30,000 people arrived in Srebrenica from the Cerska area alone. In addition, as the Srebrenica enclave itself fell to Serb forces, many more people arrived throughout March and April.

32. These displaced people were mainly women, children and old people. They were the most vulnerable in the Srebrenica enclave as they fell outside the support network of the village and town communities. Local authorities could not cope with this influx; basic shelter was not available, nor was there a systematic distribution of food. Many had to sleep rough in half a metre of snow and temperatures of -15° C.

33. Dr. Simon Mardel of WHO reported in March that 20-30 people were starving to death each day. This figure did not include the number of deaths from shelling. He stated that conditions were "indescribably appalling". Tens of thousands of people were subsisting on a diet of tree buds and cakes made from ground-corn-cobs, a mixture that is painful to digest. He met one displaced

family who had not eaten in 4 days: "They were lethargic and weak. This group of people exists on food they beg from neighbours, or steal from Serb farms. Some families had members shot while attempting the latter. Others were making a two-day journey to Zepa if they had relatives there in order to beg food for their families. These journeys to villages and Serbian farms could only be undertaken by the fittest family member ...".

34. People would wait all night for the air drops of food in sub-zero temperatures and the desperation was such that gun fights and knifings were common. Recently, the more regular arrival of road convoys has alleviated the food supply situation considerably.

35. The only surgeon in the enclaves was in Srebrenica. An average of 5 people were dying each day from infection and as many as 20 wounded were admitted to the hospital each day. With no general anaesthetics or antibiotics, limb amputations were performed using a razor-blade and a hacksaw.

36. UNHCR had repeatedly demanded, and Serb forces had repeatedly agreed, to allow aid into, and the evacuation of the wounded from, Srebrenica. These verbal and written commitments were repeatedly dishonoured. On 12 March 1993 General Morillon arrived in Srebrenica with a small team hoping to negotiate a cease-fire, access for aid convoys and an increased UNPROFOR presence in the town. He announced that he would stay until these were agreed. On 19 March, after being held up for nine days by Serb forces, a United Nations aid convoy reached Srebrenica for the first time since December.

37. Evacuations from Srebrenica were eventually permitted at the end of March. Evacuation of the wounded by helicopter had to be suspended when Serb forces shelled the landing strip in Srebrenica, killing several of those to be evacuated and wounding two UNPROFOR personnel. Despite the best efforts of UNHCR and the handful of UNPROFOR and Médecins Sans Frontières (MSF) personnel in Srebrenica, the task of organizing convoy evacuations was impossible without more international staff in the town. This need for an increased presence was denied by Serb forces. People were so desperate to leave that a number of people were crushed in the rush to get on the trucks, notably with the convoy of 2 April.

38. On 12 April at least 56 people were killed and 106 wounded by shelling in Srebrenica. At this juncture, the Security Council adopted resolution 819 (1993) of 16 April 1993 by which it demanded "that all parties and others concerned treat Srebrenica and its surroundings as a safe area which should be free from any armed attack or any other hostile act". The following day, the commanders of both the Government and Serb forces signed an agreement to "demilitarize" Srebrenica. The key points of the agreement were:

- (a) A total cease-fire in the Srebrenica area;
- (b) The deployment of a company of UNPROFOR soldiers;
- (c) The opening of an air corridor for the evacuation of the seriously wounded and ill to Tuzla;

*Umiranje od gladi u Srebrenici 1993.: Izvještaj
Tadeuša Mazovjeckog, 5. maj 1993.*

family who had not eaten in 4 days: "They were lethargic and weak. This group of people exists on food they beg from neighbours, or steal from Serb farms. Some families had members shot while attempting the latter. Others were making a two-day journey to Zepa if they had relatives there in order to beg food for their families. These journeys to villages and Serbian farms could only be undertaken by the fittest family member ...".

34. People would wait all night for the air drops of food in sub-zero temperatures and the desperation was such that gun fights and knifings were common. Recently, the more regular arrival of road convoys has alleviated the food supply situation considerably.

35. The only surgeon in the enclaves was in Srebrenica. An average of 5 people were dying each day from infection and as many as 30 wounded were admitted to the hospital each day. With no general anaesthetics or antibiotics, limb amputations were performed using a razor-blade and a hacksaw.

36. UNHCR had repeatedly demanded, and Serb forces had repeatedly agreed, to allow aid into, and the evacuation of the wounded from, Srebrenica. These verbal and written commitments were repeatedly dishonoured. On 12 March 1993 General Muxillon arrived in Srebrenica with a small team hoping to negotiate a cease-fire, access for aid convoys and an increased UNPROFOR presence in the town. He announced that he would stay until these were agreed. On 19 March, after being held up for nine days by Serb forces, a United Nations aid convoy reached Srebrenica for the first time since December.

37. Evacuations from Srebrenica were eventually permitted at the end of March. Evacuation of the wounded by helicopter had to be suspended when Serb forces shelled the landing strip in Srebrenica, killing several of those to be evacuated and wounding two UNPROFOR personnel. Despite the best efforts of UNHCR and the handful of UNPROFOR and Médecins Sans Frontières (MSF) personnel in Srebrenica, the task of organizing convoy evacuations was impossible without more international staff in the town. This need for an increased presence was denied by Serb forces. People were so desperate to leave that a number of people were crushed in the rush to get on the trucks, notably with the convoy of 2 April.

38. On 12 April at least 56 people were killed and 106 wounded by shelling in Srebrenica. At this juncture, the Security Council adopted resolution 819 (1993) of 16 April 1993 by which it demanded "that all parties and others concerned treat Srebrenica and its surroundings as a safe area which should be free from any armed attack or any other hostile act". The following day, the commanders of both the Government and Serb forces signed an agreement to "demilitarize" Srebrenica. The key points of the agreement were:

- (a) A total cease-fire in the Srebrenica area;
- (b) The deployment of a company of UNPROFOR soldiers;
- (c) The opening of an air corridor for the evacuation of the seriously wounded and ill to Tuzla.

*Granatiranje civila u Srebrenici 1993.: Izvještaj
Tadeuša Mazovjeckog, 5. maj 1993.*

85. In the present context, fears have been expressed that Serbs who leave Tuzla will take up arms against the Government. This argument does not apply to those many women and children who wish to leave Tuzla. The argument may appear to have some justification regarding male Serbs when it is recalled that some Serb villages did take up arms in the early stages of the war. Those involved in such activities may be captured and treated as prisoners of war or charged with relevant criminal offences such as illegal possession of weapons and, if found guilty after a fair trial, imprisoned. However, the Government is not entitled to restrict the freedom of movement of thousands of people simply because they belong to a particular ethnic group. This would be unlawful discrimination and in breach of the international humanitarian law prohibition of collective punishment.

VI. CONCLUSIONS

86. Now that international access to some parts of eastern Bosnia and Herzegovina is possible, the enormity of the suffering of the civilian population is being revealed. The tragedy knows no ethnic boundary.

87. Massive and repeated violations of the Geneva Conventions of 1949 were perpetrated in recent combat in eastern Bosnia and Herzegovina. These were carried out by Serb forces in Cerska, Konjevic Polje and Srebrenica in attacking and ambushing civilians attempting to flee their encirclement; in attacking the villages themselves; in refusing to allow humanitarian aid to enter; in refusing to allow the evacuation of the wounded; in attempting to link the above issues to the independent question of freedom of movement for Serbs in Tuzla.

88. Violations of the Geneva Conventions were perpetrated by government forces when they refused to allow the evacuation of the civilian population from Srebrenica, thus attempting to use them as a human shield. Civilians must be protected from what their own, as well as enemy forces regard as militarily expedient.

89. Serious allegations have been made against government forces regarding their offensive of December to January 1993. The facts can only be verified through an impartial investigation with the presence of international observers.

90. The decision of the Security Council and the parties to the conflict to make Srebrenica a "safe area" may save many lives there if the spirit of the agreement is fully adhered to. The vast majority of the approximately 10,000 people who have been evacuated from Srebrenica; as well as the great majority of those who remain there, had already been forcibly displaced from other areas. Such evacuations are not ethnic cleansing but an attempt to save lives. In any event, the right to flight, together with its corollary, the right to seek asylum, must be guaranteed, especially in war situations.

91. In the region of Tuzla, especially in Banovici, a number of Serbs are the target of discrimination and harassment. Their freedom of movement has been severely restricted, in itself a violation of their human rights. The antidote to ethnic cleansing is not to force people to stay where they are. Furthermore, the idea of a "linkage" between the provision of humanitarian aid

*Dokazi o zločinima srpsko - crnogorskog agresora u
istočnoj Bosni 1993.: Izvještaj Tadeuša
Mazovjeckog 5. maj 1993.*

DEMILITARIZACIJA SREBRENICE I ŽEPE
- RAZORUŽANJE BOŠNJAKA
- SPORAZUM O DEMILITARIZACIJI SREBRENICE I ŽEPE,
SARAJEVO, 8. MAJ 1993.*

SPORAZUM O DEMILITARIZACIJI SREBRENICE I ŽEPE
ZAKLJUČEN IZMEĐU GENERAL PUKOVNIKA MLADIĆA I
GENERALA SEFERA HALILOVIĆA 8. MAJA 1993. GODINE
U PRISUSTVU GEN. PUK. FILIPA MORIJONA

Ugovorne strane,
General pukovnik Ratko Mladić
i
General Sefer Halilović

Potvrđujući svoju volju da se uspostavi mir na teritoriji Bosne i Hercegovine, kao što je navedeno u sporazumu između ugovornih strana, zaključenom 8. maja 1993. godine;

* Vijeće sigurnosti UN-a je 16. aprila 1993, u skladu sa poglavljem VII Povelje, Rezolucijom br. 819, proglasilo grad Srebrenicu i njegovu okolinu "zaštićenom zonom" UN-a (široka 10, a duga 15 km), što je značilo da nije smjela biti izložena nikakvom oružanom napadu ili nekom drugom neprijateljskom činu. Ta je rezolucija ponovo potvrđena Rezolucijom 824, od 6. maja 1993, i Rezolucijom 836, od 4. juna 1993. (Detaljnije o tome vid.: Dok. br. 1 i 30).

Kasnije je i pet gradova (Sarajevo, Tuzla, Goražde, Žepa i Bihac) proglašeno "zaštićenim", čime se međunarodna zajednica obavezala da zaštiti žrtve agresije i genocida. Nažalost, te "zaštićene zone" bile su najnezaštićenija u svijetu, jer nikada kod međunarodne zajednice nije postojala namjera da se one zaista učine sigurnim. U suštini se radilo o svojevrsnim koncentracionim logorima, u kojima je velikosrpski agresor ubijao civile (L. Silber - A. Litl, SMRT JUGOSLAVIJE, Beograd 1996, str. 300-303; J. W. Honig - N. Both, SREBRENICA, HRONIKA RATNOG ZLOČINA, Sarajevo 1997, str. 29 i 437).

Područja Srebrenice i Žepe su, u skladu sa Sporazumom, koji je 8. maja 1993. potpisan na sarajevskom aerodromu, između načelnika Štaba Vrhovne komande Armije Bosne i Hercegovine, Sefera Halilovića, i agresorskog generala Ratka Mladića, uz prisustvo generala Filipa Morijona, komandanta zaštitnih snaga UN-a za Bosnu i Hercegovinu (UNPROFOR) demilitarizovana, o čemu govori ovaj dokument. Sporazum je sačinjen i potpisan na engleskom jeziku. Na prvoj strani dokumenta (u gonjem desnom uglu) jedan od oficira UN-a svojeručno je napisao: "Najvažniji dokument o Srebrenici".

Potvrđujući Rezoluciju br. 824. Savjeta bezbjednosti u kojoj je proglašeno da se gradovi Žepa i Srebrenica i njihova okolina moraju tretirati kao zaštićene zone od strane svih zainteresovanih i da će biti slobodne od bilo kakvih napada i bilo kakvih drugih neprijateljskih akcija;

Potvrđujući, takode, da su ŽENEVSKA KONVENCIJA OD 12. AVGUSTA 1949. I PROTOKOL KOJI JE DODATAK ŽENEVSKOJ KONVENCIJI OD 12. AVGUSTA 1949., A KOJI SE ODNOSI NA ZAŠTITU ŽRTAVA MEĐUNARODNIH ORUŽANIH KONFLIKATA (PROTOKOL I) u potpunosti primjenjivi u konfliktu u Bosni i Hercegovini.

Potvrđujući demilitarizaciju grada Srebrenice, su se složile u sljedećem:

SEKCIJA 1

DEMILITARIZOVANA ZONA

ČLAN 1

Da se demilitarizuju područja Srebrenice i Žepe.

Demilitirizirana područja će uključivati područje unutar sadašnjih linija konflikta. Tačne granice će obilježiti komandant UNPROFOR-a na terenu nakon konsultacija.

U kasnijoj fazi ugovorne strane se mogu složiti, usmeno ili pismeno, da se poveća demilitarizovana zona.

ČLAN 2

Na terenu će UNPROFOR označiti demilitarizovanu zonu upotrebom ploča na kojima će biti na engleskom, srpskom i bosanskom napisano ćirilicom i latinicom sljedeće:

DEMILITARIZOVANA ZONA

SVAKA VOJNA OPERACIJA JE STROGO ZABRANJENA
(ČLAN 60, PRVOG DOPUNSKOG PROTOKOLA UZ ŽENEVSKE
KONVENCIJE)

SEKCIJA 2

DEMILITARIZACIJA

ČLAN 3

Svaka vojna ili paravojna jedinica će se morati ili povući iz demilitarizovane zone ili će morati predati svoje oružje. Municija, mine, eksplozivi i borbena oprema u demilitarizovnim zonama će biti predati/dostavljeni UNPROFORU.

Nakon dostave/predaje svog oružja, municije, mina i borbene opreme u DMZ - (demilitarizovanoj zoni - primj. priređivača), ugovorene strane će objaviti da je demilitarizacija uspostavljena.

Podnošenje/predaja će biti izvršena:

- a. u Srebrenici do ponedjeljka 10. maja 1993. godine u 17:00 sati
- b. u Žepi do srijede 12. maja 1993. godine u 17:00 sati

Podnošenje/predaju oružja će nadgledati tim od 3 oficira sa obje strane zajedno sa oficirima UNPROFOR-a koji će pripremiti mjesta gdje će predaja biti obavljena.

ČLAN 4

UNPROFOR će preuzeti predato oružje pod nadzor.

UNPROFOR će preuzeti predatu municiju pod nadzor odvojeno.

ČLAN 5

UNPROFOR će kontrolisati demilitarizovanu zonu.

Da bi bili u stanju da ovo implementiraju jedinica UNPROFOR-a i vojni posmatrači UN-a sa dovoljnim snagama za kontrolu područja će biti prisutni u demilitarizovanoj zoni. Dok se ugovorne strane ne slože drugačije snaga UNPROFOR-a će se sastojati od bar jedne čete sa komandom i logističkim elementima u svakoj demilitarizovanoj zoni.

Kako bi bio u stanju da vrši ponovo snabdijevanje i da rotira jedinicu, UNPROFOR će imati slobodu kretanja u i iz demilitarizovane zone.

Ni jednom borcu koji je u ili koji želi da uđe u demilitarizovanu zonu, osim pripadnika UNPROFOR-a, neće se dozvoliti da posjeduje oružje, municiju ili eksplozive. Oružje, municija i eksplozivi koje oni posjeduju će oduzeti UNPROFOR.

Borcima neće biti dozvoljeno da ulaze ili da budu u demilitarizovanoj zoni.

SEKCIJA 3

ZAŠTITA OBJEKATA NEOPHODNIH ZA PREŽIVLJAVANJE STANOVNIŠTVA U DEMILITARIZOVANOJ ZONI

ČLAN 6

Bez povrede odredaba Protokola 1, člana 54, svi objekti koji su neophodni za preživljavanje stanovništva u demilitarizovanim zonama, naročito snabdijevanje vodom, biće održavani u funkciji. Ovi objekti biće otvoreni za inspekciju od strane UNPROFOR-a.

Potpuna sloboda kretanja se garantuje svim humanitarnim snabdjevačima hrane, medicinske opreme i objekata za sklanjanje prema potrebama stanovništva.

SEKCIJA 4

POLICIJA

ČLAN 7

U početku procesa demilitarizacije Civilna policija UN-a će nadgledati održavanje zakona i reda u demilitarizovanoj zoni.

SEKCIJA 5

MEDICINSKA EVAKUACIJA

ČLAN 8

Obje strane će garantirati evakuaciju teško ranjenih i bolesnih u bolnice i mjesta prema njihovim željama. Evakuaciju će izvoditi UNPROFOR vazдушnim putem (helikopterima) ili cestom ako je to neophodno.

SEKCIJA 6

MINSKA POLJA

ČLAN 9

Obje strane su obavezne da daju UNPROFOR-u detalje o minskim poljima.

SEKCIJA 7

RATNI ZAROBLJENICI I UBIJENA LICA

ČLAN 10

Obje strane će dostaviti UNPROFOR-u liste zatvorenika kao i mjesta gdje su ubijeni vojnici sahranjeni.

SEKCIJA 8

POVLAČENJE ORUŽJA I TRUPA

ČLAN 11

Kada (uspostavljanje DMZ, primj. priređivača) se obje strane u prisustvu UNPROFOR-a slože da je Operacija završena svo teško naoružanje i jedinice koje predstavljaju opasnost demilitarizovanoj zoni koja će se uspostaviti u Žepi i Srebrenici biće povučene. Teško naoružanje i tenkovi će biti sakupljeni na ograničenim područjima koje će nadgledati UNPROFOR i u principu to će biti van demilitarizovane zone. Pješadija će biti povučena do dometa sa kog njeno oružje ne može predstavljati opasnost bezbjednosti demilitarizovane zone, u principu 1,5 km.

SEKCIJA 9

ČLAN 12

Svi mogući nesporazumi će biti rješavani pregovorima obje strane uz prisustvo UNPROFOR-a.

Potpisano:

Gen. puk. Ratko Mladić

Gen. Sefer Halilović

/svojeručni potpis/
čemu je svjedok:

/svojeručni potpis/

Gen. puk. Philippe Morillon
Predstavnik UNPROFOR-a
/svojeručni potpis/

8. maj 1993. godine

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 2-1638)

Bilaga 3

2-1638

AGREEMENT ON THE DEMILITARIZATION OF SREBRENICA AND ZEPA
CONCLUDED BETWEEN LT GEN RATKO MLADIC AND GEN SEFER HALILOVIC
ON 8 MAY 1993
IN THE PRESENCE OF LT GEN PHILIPPE MORILLON (X)

Contracting Parties,

1. Gen Ratko Mladic

and

2. Gen Sefer Halilovic

*The most important
document on
Srebrenica.*
Capt. [Signature]

Reaffirming their will to establish peace within the territory of Bosnia and Herzegovina as stated in the agreement between contracting parties concluded on 8 May 1993;

Reaffirming resolution 824 of the Security Council in which is declared that the towns of ZEPA and SREBRENICA and their surroundings should be treated as safe areas by all the parties concerned and should be free from armed attacks and from any other hostile act;

Reaffirming also that the GENEVA CONVENTIONS OF 12 AUGUST 1949 AND THE PROTOCOL ADDITIONAL TO THE GENEVA CONVENTIONS OF 12 AUGUST 1949, AND RELATING TO THE PROTECTION OF VICTIMS OF INTERNATIONAL ARMED CONFLICTS (PROTOCOL I) are fully applicable in the conflict in Bosnia and Herzegovina.

Reaffirming the demilitarization of the city of Srebrenica.

have agreed on the following:

SECTION 1

THE DEMILITARIZED ZONE

ARTICLE 1

To demilitarize the areas of Srebrenica and Zepa.

The demilitarized areas will include the area within the current lines of conflict. The precise boundaries will be marked by the UNPROFOR commander on the ground after consultations.

At a later stage Contracting Parties can agree, verbally or in writing, to enlarge the demilitarized zone.

ARTICLE 2

On the ground the demilitarized zone shall be marked by UNPROFOR by means of boards on which is stated in English, Serbian and Bosnian written in Cyrillic and Latin as follows:

DEMILITARIZED ZONE

ANY MILITARY OPERATION IS STRICTLY FORBIDDEN
(ARTICLE 60, PROTOCOL 1 ADDITIONAL TO THE GENEVA CONVENTIONS)

DEMILITARIZOVANA ZONA
SVAKA VOJNA OPERACIJA JE STROGO ZABRANJENA
(CLAN 60, PROTOKOL I DODATNI ZENEVSKE KONVENCIJE)

DEMILITARIZATION

ARTICLE 3

Every military or paramilitary unit will have either to withdraw from the demilitarized zone or submit/hand over their weapons, ammunition, mines, explosives and combat supplies in the demilitarized zones will be handed over/submitted to UNPROFOR.

After submission/hand over of all weapons, ammunition, mines and combat supplies in the DMZ, the contracting parties will declare that the demilitarization is complete.

Submitting/hand over will be completed:

- a. In Srebrenica by Mon 10 May 1993 by 1700 hours.
- b. In Zepa by Wed 12 May 1993 by 1700 hours.

Submitting/hand over of weapons will be observed by a team of 3 officers from both sides together with UNPROFOR officers who will arrange the places where the handover will be done.

ARTICLE 4

UNPROFOR shall take the handed over/submitted weapons into custody.

UNPROFOR shall take the handed over/submitted ammunition into custody separately.

ARTICLE 5

UNPROFOR shall control the demilitarized zone.

To be able to implement this, an UNPROFOR unit and UNMOs with sufficient strength to control the area shall be present in the demilitarized zone. Until the Contracting Parties agree otherwise the UNPROFOR strength shall be of at least a company group with command and applying elements in each demilitarized zone.

In order to be able to resupply and rotate the unit, UNPROFOR shall have freedom of movement to and from the demilitarized zone.

Non combatants who are in or who are willing to enter the demilitarized zone, except members of UNPROFOR, are not permitted to have in their possession any weapon, ammunition or explosives. Weapons, ammunition and explosives in their possession shall be seized by UNPROFOR.

Combatants will not be allowed to enter or to be in the demilitarized zone.

SECTION 3

PROTECTION OF OBJECTS INDISPENSABLE TO THE SURVIVAL OF THE POPULATION IN THE DEMILITARIZED ZONE

ARTICLE 6

Without prejudice to the provisions made in PROTOCOL 1, article 1, the UNPROFOR shall ensure the survival of the population in the

militarized zones in particular the water supplies shall be kept intact. These objects shall be open to inspections by UNPROFOR.

Complete freedom of movement is granted to all humanitarian supplies of food medicine and shelter as required by the population.

SECTION 4

POLICE

ARTICLE 7

At the beginning of the demilitarization process UNCIVPOL will oversee the maintenance of law and order in the demilitarized zone.

SECTION 5

MEDICAL EVACUATION

ARTICLE 8

Both sides will guarantee the evacuation of the seriously wounded and sick to the hospitals and places according to their wish. The evacuation will be carried out by UNPROFOR by air (helicopters) or by road if this is necessary.

SECTION 6

MINEFIELDS

ARTICLE 9

Both sides are obliged to give UNPROFOR the details of the minefields.

SECTION 7

PRISONERS OF WAR AND KILLED PERSONS

ARTICLE 10

Both sides will submit the lists of the prisoners of war as well as the places where the killed soldiers are buried to UNPROFOR.

SECTION 8

WITHDRAWAL OF WEAPONS AND TROOPS

ARTICLE 11

When both sides in the presence of UNPROFOR agree that the operation has been completed all heavy weapons and units that constitute a menace to the demilitarized zones which will have been established in Zepa and Srebrenica will be withdrawn. Heavy weapons and tanks will be concentrated in limited areas that will be monitored by UNPROFOR and in principle out of range of the demilitarized zone. Infantry will be withdrawn to a range from which their weapons cannot constitute a menace to the security of the demilitarized zone, in principle 1.5kms.

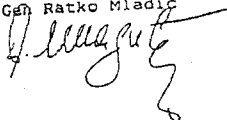
SECTION 9

ARTICLE 12

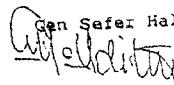
All areas of dispute will be solved by negotiations by both parties in the presence of UNPROFOR.

signed:

Lt Gen Ratko Mladic

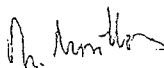

Gen Sefer Halilovic

witnessed by:

Lt Gen Philippe Morillon
Representative of UNPROFOR

8 May 1993

*Faksimil Sporazuma o demilitarizaciji Srebrenice i Zepe,
odnosno razoružanju Bošnjaka, Sarajevo, 8. maj 1995.*

Br. 3

**PREDSJEDNIK ŠIRAK UVJERAVAO MILOŠEVIĆA DA
NEĆE BITI ZRAČNIH UDARA BEZ NJEGOVOG ODOBRENJA
- IZVJEŠTAJ AKAŠIJA - KOFI ANANU, ZAGREB, 19. JUNI 1995.***

HITNO

ZA: - ANAN, UN, NJUJORK

INFORMATIVNO: - GAREKHAN, UN, NJUJORK
- STOLTENBERG, MEĐUNARODNA
KONFERENCIJA O BIVŠOJ
JUGOSLAVIJI, ŽENEVA

OD: -AKAŠIJA, ŠTAB UNPROFOR-a, ZAGREB

DATUM: 19. JUNI 1995.

BROJ: Z - 1020

PREDMET: Razgovori sa predsjednikom
Miloševićem - 17. juni 1995. godine

Posjetio sam 17. juna 1995. godine predsjednika Miloševića u Beogradu da bi razgovarali o situaciji u UNCRO-u i UNPROFOR-u, i

* Francuski general Bernar Žanvije, komandant UNPROFOR-a za bivšu Jugoslaviju, sa sjedištem u Zagrebu i Jasuši Akaši, specijalni predstavnik generalnog sekretara UN-a, postigli su početkom juna 1995. dogovor sa srpskim agresorom, koji je doveo do genocida u Srebrenici. Naime, prije zauzimanja Srebrenice, na zahtjev generala Žanvije, održan je 4. juna 1995. u Zvorniku (u hotelu "Vidikovac") sastanak sa generalom Mladićem (sastanak je održan u vrijeme kada je agresor brojne vojnika UN-a držao kao taoce). Dogovoreno je da agresor odmah oslobodi taoce, od kojih su mnogi bili Francuzi, i prestane otvarati vatru na UNPROFOR, a UNPROFOR će prestati da odobrava zračne udare NATA protiv agresora.

U skladu sa tim dogovorom svi taoци su oslobođeni do sredine juna 1995.

Dogovor generala Žanvije sa zločincem Mladićem revoltirao je britanskog generala Ruperta Smita, komandanta UNPROFOR-a za Bosnu i Hercegovinu, sa sjedištem u Sarajevu. Smit je smatrao da UN treba da upotrijebe silu da bi ostale u Bosni. Međutim, u Direktivi UNPROFOR-a, br. 2/95, od 29. maja 1995, koju mu je dostavio general Žanvije, a još je bila na snazi, decidno je stajalo da je "izvršenje mandata sekundarno u odnosu na sigurnost osoblja UN".

da bi mu se zahvalio na njegovoj ulozi u obezbjeđenju puštanja naših talaca. Moji ciljevi su bili da konsultujem Miloševića o efikasnoj implementaciji mandata UNCRO-a, kako bi se izbjegla još jedna hrvatska ofanziva. Takođe sam želio da nametnem Miloševiću hitnu potrebu za obuzdavanje bosanskih Srba i suradnju u ponovnom snabdijevanju jedinica UNPROFOR-a u Sarajevu i enklavama. Ministar spoljnih poslova Jovanović je bio prisutan u toku naših razgovora.

Nesuglasice između dva generala pokušao je da riješi Jasuši Akaši, na sastanku u britanskom vojnom štabu u Splitu, 9. juna 1995. General Smit je insistirao na upotrebi sile protiv srpskog agresora, tvrdeći kako će, u tom slučaju, Srbi biti kooperativniji. Međutim, general Žanviye odbio je njegov prijedlog. On je, između ostalog, naglasio "da nikada nećemo upotrijebiti silu da nametnemo svoju volju Srbima". Priznajući da "Srbi imaju kontrolu nad situacijom", on je otvoreno insistirao da enklave treba napustiti, jer je to "najrealniji pristup i, s vojne tačke gledišta, ima smisla" (J. W. Honig - N. Both, nav. dj., str. 32, 184-185; B. Džeger, OPTUŽUJEM - IZDAJA SREBRENICE, u: "ZLOČINI NAD BOŠNJACIMA U SREBRENICI ZA VRIJEME AGRESIJE NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU 1991.-1995", knjiga 1 (u daljem tekstu: SREBRENICA 1995, knj. 1), Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 1998, str. 82-84; R. Gatman, REPORTEROVO VIĐENJE NEDAVNIH DOGAĐAJA, u: GENOCID U BOSNI I HERCEGVINI 1991.-1995. (u daljem tekstu: GENOCID U BOSNI), Zbornik radova Međunarodnog kongresa za dokumentaciju genocida u Bosni i Hercegovini 1991.-1995, održanog u Bonu od 31. avgusta do 4. septembra 1995. godine, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 1997, str. 354-355).

Jasuši Akaši, "dobro poznat po konzistentnom ometanju pokušaja intervencije protiv velikosrpskog agresora, za šta se oslanjao na svoje tijesne veze sa Beogradom, 17. juna 1995., razgovarao je sa Slobodanom Miloševićem u Beogradu, gdje mu se zahvalio na njegovoj ulozi u oslobađanju talaca, vojnika UN-a. Tom prilikom je Akaši nametnuo Miloševiću pitanje saradnje Srba u vezi sa snabdijevanjem jedinica UNPROFOR-a u Sarajevu i enklavama. Milošević se složio kako je stalno prisustvo UNPROFOR-a u interesu bosanskih Srba.

Na sastanku je bilo govora i o mirovnom procesu, a posebno o planu Kontakt grupe, na čijem su prihvatanju insistirali Milošević i Jovanović, ministar vanjskih poslova Jugoslavije, koji je bio prisutan tom razgovoru. S tim u vezi, Milošević je izjavio kako je najvažnije zaustaviti ofanzivu Vlade Republike Bosne i Hercegovine i da se izbjegnju dalji vazdušni udari.

Akaši u ovom izvještaju iznosi i izuzetno značajnu informaciju, koja puno govori o stavu vodećih zapadnih državnika prema Bosni, prije svega, o vezi Miloševića sa njima i obratno, a što je imalo tragične posljedice za Bošnjake - žrtve agresije. Naime, Akaši navodi kako mu je, u vezi sa razgovorima o zračnim udarima, **Milošević izjavio kako ga je predsjednik Francuske, Širak, uvjeravao da više neće biti zračnih udara bez njegovog, tj. Širakovog, odobrenje, u čemu se saglasio i predsjednik Klinton.** Milošević je tada dodao da mu je Širak, također, prenio da on ne očekuje da će Snage za brzu reakciju uopšte djelovati. Događaji koji su kasnije slijedili, posebno genocid u Srebrenici, potvrdili su, nažalost, ispravnost navedene Miloševićeve izjave.

Ukratko, Milošević je izgledao nekako napet i manje samopouzdan nego obično. Pokazao je znatnu zabrinutost u pogledu jačine ofanzive Bosanske vlade oko Sarajeva i stepena simpatija za opažanja bosanskih Srba da su pod prijetnjom i da se prema njima nepravredno postupa. Milošević se složio da je stalno prisustvo UNPROFOR-a bilo jasno u interesu bosanskih Srba i sugerisao je da mi slijedimo njegove kontakte sa generalom Mladićem o ponovnom snabdijavanju. Obnavljanje ponovnog snabdijevnja i humanitarne pomoći biće dobra osnova za deeskalaciju i poziv na prekid neprijateljstava i obnavljanje političkih razgovora. Za razliku od situacije u Bosni i Hercegovini, Milošević je ubijeden da se Krajina može uspješno braniti. On je ipak pokazao jaku podršku za ponovno uspostavljanje prekida vatre i nastavljjanje ekonomskih razgovora kao načina da se izbjegne nepotrebno krvoproliće. On je dobrovoljno ponudio svoj uticaj u Kninu da bi se postigao što prije napredak u implementaciji mandata UNCRO-a uprkos neuspjeha u Sektoru Zapad.

Što se tiče trenutnih borbi u Bosni i Hercegovini, Milošević je izrazio sumnju da će Bosanska vlada odgovoriti, u nedostatku dostave pomoći, na moj apel za prekid vatre oko Sarajeva. Iako je stalno naglašavao da BiH ne može dići opsadu sa grada, izgledao je veoma zainteresovan za "ogromnu i veoma ozbiljnu" ofanzivu Bosanske vlade. Naglasio je da su obje strane umorne od rata i da borbe moraju prestati. Ja sam odgovorio da Vlada ne bi imala izgovor za ofanzivu da su Srbi dozvolili da pomoć uđe u Sarajevo. Glupost Srba da odbijaju da vrte teško oružje na mjesta za sakupljanje oružja i njihov napad na naseljeni dio Tuzle, doprinio je da je bilo potrebno izvršiti dva vazdušna udara na Pale. Naglasio sam da je Bosanska vlada veoma samopouzdana sada, na neki način ohola prema UN-u, i veoma vješta da iskoristi svaku srpsku pretjeranu reakciju. Bilo je, prema tome, bitno da Srbi surađuju pri snabdijevanju naših snaga i dostavi pomoći. 'Apsolutno' odgovorio je Milošević.

Naš razgovor o širem mirovnom procesu usmjerio se na mogućnosti koje su vezane za postavljenje gospodina Bildta i očiglednu spremnost SAD da daju vodeću ulogu Britaniji i Francuskoj. Milošević je izrazio jasno ubjeđenje da će Kontakt grupa pozdraviti nove prijedloge za formulu prihvatanja koja će spasiti obraz bosanskim Srbima i dozvoliti da se pregovori nastave. Jovanović je sugerisao da Bildt pozove obje strane na razgovore o planu Kontakt grupe. Prisustvo Srba bi, samo po sebi i bez daljih izjava, značilo njihovo prihvatanje ovog plana. Ovo bi mogao takode biti dobar test spremnosti objiju strana na pregovore. I Milošević i Jovanović su, međutim, izrazili sumnju da će se sve članice Kontakt grupe, a posebno Nijemci, složiti sa ovom idejom.

Milošević je izjavio da je najvažniji početni korak da se zaustavi ofanziva Vlade i da se izbjegnju dalji zračni udari. On je naglasio da ne može biti nikakvih vojnih rješenja u konfliktu, djelimično zbog toga što Muslimani i Hrvati, za razliku od neprijatelja u prethodnom ratu, "nemaju gdje da idu" kad su pobijedeni. "Razgraničavanje i jednak tretman 'Republike Srpske' i 'Muslimansko-hrvatske Federacije' je potrebno". I Milošević i Jovanović su se osvrnuli na zloupotrebu zaštićenih zona i podsjetili su nas da su avioni NATO-a napali samo Srbe. Milošević je izjavio da "ako je nemoguće NATO-u da reaguje protiv Muslimana s obzirom na pritisak USA, onda je to dobar razlog da ne upotrebljavaju zračne udare protiv Srba, pošto udari narušavaju poziciju Ujedinjenih nacija." Takode su nas podsjetili da zračna sila nije bila upotrijebljena protiv Hrvata kada su kenijske trupe granatirane u Sektoru Jug. Odgovorio sam da je postojao jasan konsensus u međunarodnoj zajednici da dalje vojne akcije u Krajini neće biti dozvoljene.

U toku naših razgovora o zračnim udarima Milošević je izjavio da ga je obavijestio **predsjednik Širak o pristanku predsjednika**

Klinton da neće doći do zračnih udara ako nisu prihvatljivi za Širaka.* Milošević je dodao da je Širak takođe izjavio da on ne očekuje da će Snage za brzu reakciju uopšte djelovati, ali da njihovo stvaranje može pomoći da se pregovori ponovo vrate u svoj tok. Uprkos ovim uvjerenjima, Milošević je bio jako zabrinut da će Snage za brzu reakciju Bosanska vlada iskoristiti da izazove međunarodnu intervenciju. Ja sam izjavio da je ministar Muratović bio prilično hladan što se tiče dolaska snaga, insistirajući da se traži poseban ugovor sa Vladom. Ja sam takođe naglasio da će rezerva biti integralni dio snaga Ujedinjenih nacija i da će slijediti principe očuvanja mira i ostati nepristrasna, kao što je navedeno u Rezoluciji br. 988 (1995).

Okrećući se situaciji u Hrvatskoj ja sam sumirao naše aktivnosti u Sektoru Zapad od 1. maja 1995. godine. Milošević je dva puta ponovio pitanje pokrenuto na našem posljednjem sastanku da se srpske izbjeglice neće vratiti bez "isključivog prisustva trupa UN-a i policije. Niko se neće vratiti ako je tamo hrvatska policija i vojska." Ja sam odgovorio da nisam siguran da se može obezbjediti isključivo prisustvo UN-a ali da Hrvati čine svoju vojsku što je moguće "nevidljivijom", iako se njihova specijalna policija malo razlikuje od vojske.

Ja sam zatim objasnio svoju namjeru da posjetim Knin u utorak, i svoje uvjerenje da je g. Babić pametno prihvatio položaj "premijera" pod uslovom da ima podršku svih partija za svoj program. Milošević nije komentarisao. Ja sam takođe pomenuo efikasnost generala

* Predsjednici Clinton i Širak, naročito Clinton, su, nakon genocida nad Bošnjacima u Srebrenici, a kasnije i nad Albancima na Kosovu, shvatili da su pogriješili što nisu oštro reagovali protiv Slobodana Miloševića.

Predsjednik SAD Bil Clinton, užasnut genocidom nad Albancima na Kosovu, posebno u martu 1999, 23. marta 1999, govoreći o razlozima NATO udara na Saveznu Republiku Jugoslaviju, potvrdio je da je u Bosni, u srcu Evrope, bio genocid, gdje su "nevinu ljude ginuli samo zbog onoga što jesu". S tim u vezi, on je tada, obraćajući se američkoj javnosti, govorio o uzrocima raspada SFRJ. "Nastojanje Srba da dominiraju" glavni je uzrok za raspad SFRJ, tvrdi Clinton ("Dnevni avaz", 24. mart 1999, str. 15).

Klinton je, nedjelju dana kasnije, u govoru pred vojnicima i njihovim porodicama u pomorskoj bazi Norfolk (Norfolk), 1. aprila 1999, također, iznio tvrdnju da odgovornost za genocid na Kosovu, Bosni i Hrvatskoj snose Slobodan Milošević i njegov režim. Milošević je, po njemu, "diktator koji koristi etničku i vjersku mržnju za svoju diktaturu. Ono što radi na Kosovu, već je uradio u Bosni i Hercegovini i u Hrvatskoj" ("Dnevni avaz", 1. april 1999, str. 11)

Mrkšića, ali sam dodao da je njegova ponuda da prisustvuje Zajedničkim centralnim komisijama sredinom jula došla isuviše kasno. Sada je bilo neophodno odgovoriti na hrvatsku ponudu da se prisustvuje Centralnoj zajedničkoj komisiji i da se Babić dovede u Ženevu što prije na privredne pregovore. Izjavio sam da su napredak u pitanjima kao što su projekti za vodu, Kninska željeznica, ili Šarićeva ponuda da se dostavi nafta u razmjenu za ponovno otvaranje gasovoda u interesu obje strane, te da ono što ne mogu da razumijem je zašto su Srbi toliko sumnjičavi. "Zapadna Slavonija", odgovorio je Milošević, ponavlja da bi to područje trebalo biti pod isključivom vlašću UN-a.

Iako svjestan da Hrvatska može iskoristiti nepostojanje progressa u mandatu UNCRO-a kao razlog da se okrene vojnom rješenju u Krajini, Milošević je izjavio da je malo vjerovatno da se hrvatski uspjeh u Sektoru Zapad može ponoviti. Izjavio je da Sektor Zapad nije bio branjen na promišljen način, i da je teren u Krajini dovoljno težak da zaustavi hrvatsko napredovanje ka Dinari. "Biće bolje", rekao je on, "za Hrvatsku da pregovara i spasi živote. "Milošević je prihvatio da je nadgledanje granice dio mandata UNCRO-a koji se ne može ignorisati, ali je sugerisao da će njegovu implementaciju Knin "lakše progutati" ako se objasni u terminima Vensovog plana, kako je Stoltenberg sugerisao. Kad sam ga podsjetio da zapaljive opasnosti ujedinjenja između Knina i Pala postoje, Milošević je izjavio da je taj proces "usporen", i da se situacija sada dovoljno poboljšala da se pristupi primjeni prekida vatre i privrednim sporazumima. Zaključio je da "ako Tuđman bude pametan, on bi mogao sada otvoriti autoput kroz Sektor Zapad kao mjeru izgradnje povjerenja. To bi Srbima pokazalo vrijednost privrednog sporazuma".

Nakon nekoliko šaljivih opaski o broju visokih hrvatskih odlikovanja koja su nedavno dodijeljena Tuđmanu ("u jednom danu više nego Hitler, Staljin i Tito zajedno"), Milošević je zaključio da će moja posjeta Kninu 20. juna 1995. biti "dobra stvar" i da će on "vidjeti šta se može uraditi da se ponovo pokrene sat uprkos zastojećima koje su donijeli događaji u Sektoru Zapad".

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 2-1627)

CODE RESTRICTED

②

EZN=1007
LUG=917

OUTGOING CODE CABLE
MOST IMMEDIATE

MOST IMMEDIATE

SSN=15456

TO: ANNAN, UNATIONS, NEW YORK
INFO: GHAREKHAN, UNATIONS, NEW YORK
STOLTENBERG, ICFY, GENEVA
FROM: AKASHI, UNPF-HQ, ZAGREB
DATE: 19 JUNE 1995
NUMBER: Z - 1020
SUBJECT: Discussions with President Milosevic - 17 June 1995

J. Akashi

11:51 61 MP

On 17 June 1995, I visited President Milosevic in Belgrade to discuss the situation in UNCRO and UNPROFOR, and to thank him for his part in obtaining the release of our detainees. My aims were to consult Milosevic on expediting the implementation of the UNCRD mandate in order to avoid another Croatian offensive. I also wished to impress upon Milosevic the urgent need for Bosnian Serb restraint and cooperation in resupplying UNPROFOR units in Sarajevo and the enclaves. Foreign Minister Jovanovic was present during our discussions.

In summary, Milosevic appeared somewhat tense and less self-confident than usual. He showed considerable concern about the strength of the Bosnian government offensive around Sarajevo, and a degree of sympathy for Bosnian Serb perceptions of being threatened and unfairly treated. Milosevic agreed that the continued presence of UNPROFOR was in the clear interest of the Bosnian Serbs, and suggested that we follow up his contacts with General Mladic on resupply. Resumption of resupply and humanitarian aid would in turn be a good basis for de-escalation and a call for a cessation of hostilities and resumption of political talks. In contrast to the situation in Bosnia and Herzegovina, Milosevic was confident that the Krajinas could be successfully defended. He nevertheless showed strong support for restoration of the ceasefire and continued economic talks as a means to avoid "unnecessary bloodshed." He volunteered his influence in Knin to achieve early progress in implementing the UNCRO mandate despite the setback in Sector West.

51:51 61 MP 56
15:11 12

With respect to the current fighting in Bosnia and Herzegovina, Milosevic expressed doubt that the Bosnian government would respond, in the absence of aid deliveries, to my appeal for a ceasefire around Sarajevo. Although repeatedly emphasizing that the BiH could not break the siege of the city, he seemed very concerned about "the huge and very serious" government offensive. He stressed that both sides were weary of war and must stop fighting. I replied that the government would not have had an excuse for the offensive if the Serbs had allowed aid to enter Sarajevo. The stupidity of

the Serbs in refusing to return heavy weapons to weapon collection points, and their attack on a populated part of Tuzla, had also contributed to the need for two air strikes on Pale. I emphasized that the Bosnian government was very confident now, somewhat disdainful of the UN, and very skilled at exploiting any Serb over-reaction. It was therefore essential that the Serbs cooperate in supplying our forces and delivering aid. "Absolutely," replied Milosevic.

Our discussion on the broader peace process focused on the opportunities associated with the appointment of Mr. Bildt, and the apparent willingness of the US to give the lead to Britain and France. Milosevic expressed the clear conviction that the Contact Group would welcome new proposals for an acceptance formula that would save the face for the Bosnian Serbs and permit negotiations to proceed. Jovanovic suggested that Bildt invite both parties to discussions on the Contact Group plan. Attendance by the Serbs would, in itself and without further statement, signify their acceptance of the plan. This might also be a good test of the willingness of both sides to negotiate. Both Milosevic and Jovanovic doubted, however, that all Contact Group members, and particularly the Germans, would agree with this idea.

Milosevic stated that the most important initial step was to stop the government offensive and to avoid further air strikes. He emphasized that there could be no military solution to the conflict, in part because the Muslims and Croats, unlike foes in previous wars, have "nowhere to go" once defeated. "Delineation and equal treatment of the 'Republika Srpska' and the 'Muslim-Croat Federation' is necessary." Both Milosevic and Jovanovic referred to Bosnian abuse of safe areas, and reminded us that NATO aircraft had only attacked Serbs. Milosevic stated that, "if it is impossible for NATO to react against the Muslims due to US pressure, then that is a good reason not to use air strikes against the Serbs, as the strikes are ruining the position of the United Nations." We were also reminded that air power had not been used against Croatia when Kenyan troops were shelled in Sector South. I replied that there was a clear consensus in the international community that more military action in the Krajinas should not be permitted.

In the course of our discussions on air power, Milosevic stated that he had been advised by President Chirac of President Clinton's agreement that air strikes should not occur if unacceptable to Chirac. Milosevic added that Chirac had also stated that he did not expect the rapid reaction force to be employed at all, but that its creation could help get negotiations back on track. Despite these assurances, Milosevic was most concerned that the rapid reaction force would be exploited by the Bosnian government to provoke international intervention. I stated that Minister Muratovic had been quite cool to the arrival of the force, insisting that a separate contract was required with the government. I also emphasized that the reserve would be an integral part of the United Nations forces, and that it would follow peacekeeping principles and remain impartial as set out in

resolution 998 (1995).

Turning to the situation in Croatia, I summarized our activities in Sector West since 1 May 1995. Milošević twice reiterated the point, raised in our last meeting, that Serb refugees would not return without the "exclusive presence of UN troops and police. None will return if the Croatian police and military are there." I replied that I was not sure that an exclusive UN presence could be obtained, but that the Croats were making their army as "invisible" as possible, although their special police were little different from an army.

I then explained my intention to visit Knin on Tuesday, and my belief that Mr. Babić had cleverly made acceptance of the position of "prime minister" contingent on support by all parties for his program. Milošević did not comment. I also mentioned the efficiency of General Mrksić, but added that his offer to attend Central Joint Commissions in mid-July was too late. It was necessary to respond now to the Croatian offer to attend the Central Joint Commission, and to get Babić to Geneva as soon as possible for economic discussions. I stated that progress on matters such as water projects, the Knin railway, or Sarinić's offer to deliver oil in exchange for reopening the pipeline was in the interests of both parties, and that I could not understand why the Serbs were so suspicious. "Western Slavonia," replied Milošević, reiterating that the area should be under exclusive UN authority.

Although aware that Croatia might use lack of progress in the UNCRO mandate as a reason to revert to a military solution in the Krajinas, Milošević stated that it was unlikely that Croatian success in Sector West would be repeated. He stated that Sector West had not been defended in a deliberate manner, and that the terrain in the Krajinas was sufficiently difficult to have stopped the Croat advance at Mount Dinara. "It would be better," he said, "for Croatia to negotiate and save lives." Milošević acknowledged that border monitoring was a part of the UNCRO mandate that could not be ignored, but suggested that its implementation would be "easier to swallow" for Knin if explained in terms of the Vance Plan, as suggested by Stoltenberg. When reminded of the inflammatory dangers of unification between Knin and Fale, Milošević stated that the process had been "slowed down," and that the situation had now improved sufficiently to proceed with implementing the ceasefire and economic agreements. He concluded that "if Tudjman were smart, he would now open the highway through Sector West as a confidence-building measure. That would prove to Serbs the value of the economic agreement."

After some humorous remarks on the number of high Croatian decorations recently awarded to Tudjman ("more in one day than Hitler, Stalin, and Tito combined"), Milošević concluded that my visit to Knin on 20 June 1995 was "a good thing," and that he would "see what could be done to restart the clock despite the setbacks brought on by the events in Sector West."

*Faksimil Izvještaja Akašija - Ananu o razgovorima
sa Miloševićem 17. juna 1995. u Beogradu.*

Br. 4.

**POČETAK AGRESORSKE OFANZIVE NA SREBRENICU,
“ZAŠTIĆENU ZONU” UN-A
- IZVJEŠTAJ ŠTABA POLICIJSKIH SNAGA - PALE, 6. JULI
1995.***

REPUBLIKA SRPSKA
MINISTARSTVO UNUTRAŠNJIH POSLOVA
ŠTAB POLICIJSKIH SNAGA - PALE

BROJ: 56/95

DANA: 06. 07. 1995. GODINE

DD “SS”

CJB SARAJEVO
ŠTAB POLICIJSKIH SNAGA VOGOŠĆA

Obavještavamo vas da su u toku ofanzivna dejstva Hercegovačkog korpusa na platou Treskavice. Dostignute kote sa jučerašnjim danom su: Lupoč, veći dio Nikolinih stijena i Surdupa, Malo Vratilo, Stražnica ispred koje su linije pomjerene za oko 1,5 km, Ljeljen, Kula Lukavac,

* Raspoloživa dokumentacija pokazuje da su brojne vojne jedinice iz Srbije i Crne Gore (regularne jedinice JNA, kasnije Vojska Jugoslavije, specijalne jedinice Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije, te druge oružane formacije i grupe iz Srbije, Crne Gore i Hrvatske, zatim strani plaćenici iz Bugarske i Rusije, te i vojne snage srpskih kolaboracionista iz Republike Bosne i Hercegovine i Republike Hrvatske, odnosno oružane formacije paradržavnih tvorevina “Republike srpske” i “Srpske krajine”) učestvovala u agresiji na Bosnu i Hercegovinu. Naime, srpski kolaboracionisti u Bosni i Hercegovini su iz Srbije i Crne Gore dobijali i koristili: živu silu, naoružanje (oklopno-mehanizovana sredstva), municiju (artiljerijska, raketna i streljačka), pogonska goriva i maziva, sanitetski materijal, najsavremenije radarske centre, vazdušne baze, stručnu pomoć, plate, penzije i dr, o čemu govori i ovaj dokument. Detaljnije o tome vid.: S. Čekić, AGRESIJA NA BOSNU I GENOCID NAD BOŠNJACIMA 1991.-1993, Sarajevo 1995, kao i neobjavljenu dokumentaciju Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu.

Hreljići, Kula, Kondžilo, Brda, itd. U akciji oslobađanja Ljeljena neprijatelju su nanijeti znatni gubitci u živoj sili, procjenjuje se na 50 - 100 neprijateljskih vojnika, a zarobljeno je 23. Dana 05.07.1995. godine u popodnevnim satima naše snage iz pravca Ljeljena i Kule pokušale su da zauzmu neprijateljske položaje na Malom i Velikom Koniku. Prilikom izvođenja napada naišli su na dobro postavljena minska polja i jaku vatru iz artiljerijskog i pješadijskog naoružanja, zbog čega su bili prinuđeni da se vrate na početne položaje. U prethodna dva dana na našoj strani poginula su tri borca, a ranjeno je 18 boraca.

U zoni odgovornosti policije MUP-a od Šiljevice do Rujevice u zadnjih pet dana nije bilo neprijateljskih napada. **Specijalne jedinice MUP-a RS, Srbije i RSK** skupa sa interventnim jedinicama VRS izvode ofanzivna dejstva na kotu Lisičija Glava, sa namjerom daljeg napredovanja i ovladavanja kanjonom rijeke Bijela i mjestom Mijanovići. U toku oslobađanja kota Gradina 939, Lučevika, Obornice, Hrastovca, Gradine 1118 i Čeružića neprijatelju su nanešeni znatni gubitci u živoj sili, a zaplijenjena su znatna materijalno-tehnička sredstva. U akciji oslobađanja navedenih kota teže su ranjena dva policajca SBP.

Dana 04. 07. 1995. godine jedinice Petog korpusa neprijateljske vojske probile su naše linije odbrane i znatno napredovale u pravcu Novog i Dvora na Uni. Dana 05. 07. 1995. godine došlo je do konsolidovanja u redovima VRS i zaustavljenja neprijateljske ofanzive. U toku su aktivnosti na vraćanju izgubljenih teritorija.

Dana 06. 07. 1995. godine u ranim jutarnjim satima počela je ofanziva na Srebrenicu, o svim interesantnim događajima na tom ratištu blagovremeno ćemo vas obavještavati.

KOMANDANT ŠTABA
TOMISLAV KOVAČ

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 2-1653)

17777

REPUBLIKA SRPSKA
MINISTARSTVO UNUTRASNJIH POSLOVA
SSTAB POLICIJSKIH SNAGA - PALE

BROJ: 56/95
FANA: 06.07.1995. GODINE

07.07.95
DD 'SS'

CJK SARAJEVO
SSTAB POLICIJSKIH SNAGA VOGOSSCCA

OBAVJEŠTAVAMO VAS DA SU U TOKU OFANZIIVNA DEJSTVA HERCEGOVA CHKOG KOPUSA NA PLATOU TRESKAVICE DOSTIGNUTE KOTE SA JUCHERASSNJIJ DANOM SUNLUPOCH, VECCI DIO NIKOLINIH STJENA I SURDUPA, MALO VRA-TILO, STRAZINICA ISPRED KOJE SU LINIJE POMJERENE ZA OKO 1,5 KM, LJFI JEN, KULA LUKAVAC, HRELJICCI, KULA, KANZILO, BRDA I TOD U AKCIJI OSLOBADJANJA LJELJENA NEPRIJATELJU SU NANJETI ZNATNI GUBITCI U ZIVVOJ SILI, PROCJENJUJE SE NA 50-100 NEPRIJATELJSKIH VOJNIKA, A ZARUDELJENO JE 23. DANA 05.07.1995. GODINE U POPODNEVNIM SATIMA NA-SSF SNAGE IZ PRAVCA LJELJENA I KULE POKUSSALE SU DA IZUMU NE-PRIJATELJSKE POLOZZAJE NA MALOM I VELIKOM KONIKU. PRILIKOM IZVO-DJENJA NAPADA NAISSELI SU NA DOBRO POSTAVLJENA MINSKA POLJA I JA-KU VATRU IZ ARTILJERIJSKOG I PJESSADIJSKOG NAORUZZANJA, ZBOG CHE-GA SU BILI PRINUDJENI DA SE VRATE NA POCHETNE POLOZZAJE, U PREH-ODNA DVA DANA NA NASSOJ STRANI POGINULA SU TRI BORCA, A RANJE-NO JE 18 BORACA.

U TOKU ODGOVORNOSTI POLICIJE MUP-A OD SSILJEVICE DO RUJEVICE U IZBNJIH PET DANA NIJE BILO NEPRIJATELJSKIH NAPADA. SPECIJALNE JEDINICE MUP-A RS, SRBIJE I RSK SKUPA SA INTERVE-NTNIM JEDINICAMA VRS IZVODE OFANZIIVNA DEJSTVA NA KOTU LISI-CHIA GLAVA, SA NAMJEROM DALJEG NAPREDOVANJA I OVLADAVANJA KANJO-NOM RIJEKE BIJELA I MJESTOM MIJANOVICCI, U TOKU OSLOBADJANJA KO-TA GRADINA 939, LUCHEVIKA, OBORNICE, HRASTOVCA, GRADINE 1118 I CHE-RUZ/ICCA NEPRIJATELJU SU NANESSENI ZNATNI GUBITCI U ZIVVOJ SILI, A ZAPLJENJENA SU ZNATNA MATERIJALNO TEHNICHKA SREDSTVA, U AKCI-JI OSLOBADJANJA NAVEDENIH KOTA TEZIE SU RANJENA DVA POLICAJCA SRP.

DANA 05.07.1995. GODINE JEDINICE PETOG KOPUSA NEPRIJATELJSKE VO-JSMI PROBILE SU NASSE LINIJE ODBRANE I ZNATNO NAPREDOVALE U PRAVCU NOVOG I DVORA NA UNI. DANA 05.07.1995. GODINE DOSSLO JE DO KONSOLIDOVANJA U REDOVIMA VRS I ZAUSTAVLJENJA NEPRIJATELJSKE OFANZIIVE. U TOKU SU AKTIVNOSTI NA VRACCANJU IZGUBLJENIH TERITORI-JA.

DANA 06.07.1995. GODINE U RANIM JUTARNJIM SATIMA POCHELA JE OFA-NZIIVA NA SREBRENICU, O SVIM INTERESANTNIM DOGAJAJIMA NA TOM RA-TINUTU BLAGOVREMENO CCE MO VAS OBAVJESSTAVATI.

KOMANDANT SSTABA
TOMISLAV KOVACH

Faksimil Izvještaja Štaba policijskih snaga - Pale o početku
agresorske ofanzive na Srebrenicu, Pale, 6. juli 1995.

Br. 5.

UČEŠĆE "VUKOVA" U NAPADU I ZAUZIMANJU
SREBRENICE, "ZAŠTIĆENE ZONE" UN-a
- TELEFONSKI RAZGOVOR IZMEĐU X Y I PUKOVNIKA X,
6. JULI 1995.*

...

Str. pv. br: 03/0607

KONJUH, 06.07.95. godine

I Z V J E Š T A J

RM br. 4 IC-R100 / RRU 1

Azimet: 135 Frekvencija: 251.000 MHz Vrijeme: 13:40

Učesnici: 1 - pukovnik ?

I: Dobar dan gospodine, pukovniče,

P: Dobar dan.

I: U toku su akcije oko Srebrenice na zauzimanju važnih kota, pa pošto se radi o našim dejstvima ne znam šta da pišem.

P: Piši sve, neka ostane da se zna.

I: Učestvuju i **Vukovi**.

P: Da, znam.

I: Naši su zauzeli jednu važnu kotu, ne možu sada ovako da otvoreno pričam.

* Agresorski napad na Srebrenicu otpočeo je rano ujutro 6. jula 1995. u 03:15. U zauzimanju Srebrenice i genocidu nad Bošnjacima učestvovala je Vojska Jugoslavije, naročito pripadnici Novosadskog i Užičkog korpusa, specijalne jedinice Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije, te brojne dobrovoljačke jedinice i grupe, uključujući i "arkanovce", kao i srpske kolaboracionističke jedinice iz Bosne i Hercegovine, među kojima i Podrinjski odred specijalnih snaga.

U napadu na Srebrenicu i zločinima nad civilima učestvovao je i general Krstić, komandant Drinskog korpusa. On je, zajedno sa Karadžićem, generalom Mladićem i drugim, planirao, a zločinac Karadžić mu odobrio "taj zadatak za Srebrenicu".

Haški tribunal optužio je generala Krstića za genocid i druge oblike zločina u Srebrenici jula 1995. Pripadnici SFOR-a uhapsili su ga 2. decembra 1998. i izručili Hagu.

P: Da, da znam.

I: U toku je sada čišćenje terena.

P: Da znam, samo vi napišite sve.

I: Dobro, još su akcije u toku, pa ću ja to posle, jer možda se nastavi raditi i u toku noći.

P: Dobro, samo vi to sve lijepo napišite.

I: Dobro, gospodine, pukovniče.

P: Ajde zdravo.

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 2-1645)

Podrinjski odred specijalnih snaga iz Zvornika, iz sastava Zvorničke brigade Drinskog korpusa, poznat je kao "Vukovi", "Vukovi sa Drine". Odred je formiran 8. maja 1993, po naređenju generala Milenka Živanovića, komandanta Drinskog korpusa. U sastavu te jedinice bilo je i Srbijanaca, Crnogoraca, Rusa, Grka, Madara, Slovaka i drugih (Vid.: R. Gatman, nav. dj., str. 347-361; SREBRENICA, knj. 1, str. 431 i 436 - 470; "Drinski", glasilo Zvorničke brigade; Optužnica Haškog tribunala protiv generala Krstića, Prilog A; Optužnica Haškog tribunala protiv Dražena Erdemovića, Prilog B; Dok. br. 4)..

IZVJEŠTAJ

IC-R100 / RPU 1

133 Frekvencija: 251.000 MHz Vrijeme: 13:40
inicij: 1 - pukovnik ?

Dobar dan gospodine pukovniče,
Dobar dan

U toku su akcije oko Srebrenice na zauzimanju važnih kopa. Na kopu se
radi o nekim detaljima ne znam sada da pišem.
Svi su, neka ostane da će zna

pristupiti i Vukovi

ne znam

Oni su zauzeli jednu važnu kopu, nemogu sada ovako da otvoreno pišem
da znam

U toku je sada opisanje terena

ne zna, samo vi napišite sve

Dobro, jesu su akcije u toku, da ču ja to posle, jer morada se nastaviti

raditi i u toku noći

Dobro, samo vi to sve lijepe napišite

Dobro gospodine pukovniče

Uzdravo

*Telefonski razgovor između, vjerovatno, dopisnika "Drinski" i
pukovnika agresorske vojske (identitet nepoznat), 6. juli 1995.*

Br. 6

**LOKACIJE AGRESORSKE ARTILJERIJE I
MINOBACAČA**

- KOMANDA HOLANDSKOG BATALJONA - SEKTORU
SJEVEROISTOK I KOMANDI ZA BiH, SREBRENICA, 9. JULI 1995.*

KOMANDA HOLANDSKOG BATALJONA

HITNO

UN - SLUŽBENA TAJNA

FAX BR:	DATUM: 9.07.1995.
ZA: - SEKTOR SJEVERO-ISTOK - KOMANDA BH	OD: KOMANDA HOLANDSKOG BATALJONA SREBRENICA
FAX BR:	FAX IMMARSAT: 8711301335 TEL. FAX: 8711301335 VSAT TEL/FAX: 7151/7150
NA RUKE: - SNE - ŠEF G2/G3 - KOMANDA BH - COS	OTPREMIO: WIEFFER E. RANG: KAPETAN POTPIS: (svojeručni potpis)
PREDMET: UTM LOKACIJE ARTILJERIJE I MINOBACAČA VBS**	

*Komanda Holandskog bataljona u Srebrenici je 9. jula 1995, kada je agresor nastavio sa napadima na srebreničku enklavu (više osmatračkih mjesta palo je u srpske ruke, mnoge bošnjačke izbjeglice povlačile su se na sjever iz kamp naselja - tzv. Švedskog projekta smještaja u dolini Jadra (Slapovići); zaselak Pasmulići, 3 km južno od Srebrenice, bio je u plamenu; agresor se sve više približavao prema gradu Srebrenici - do kraja dana stigao je na 2 km od grada), dostavila Komandi UNPROFOR-a za Bosnu i Hercegovinu (u Sarajevu) lokacije (spisak ciljeva) agresorske artiljerije i minobacača. Na osnovu čega je trebalo odobriti zračne napade. Međutim, komandanti UN-a na terenu ocijenili su da su dotadašnji agresorski napadi samo akti "provokacije" i "zastrašivanja", odnosno da je riječ o ograničenom napadu, a ne o opštoj agresorskoj ofanzivi, radi zauzimanja cijele enklave. Takvo shvatanje imao je i potpukovnik Karremans. On je smatrao da bliska zračna podrška "još nije uputna", jer će "isprovocirati VBS" (Vojska bosanskih Srba - prim. priredivača). Naime, tada su kod Holandskog bataljona i viših komandi u Sarajevu i Zagrebu, te kod ministra Voorhoeve, bile prisutne "procjene" o ograničenom napadu srpskog agresora, koje su bile pogrešne. Slično mišljenje imao je i general Žanvije, smatrajući kako bi zračna podrška dovela do eskalacije od strane Srba (J. W. Honig - N. Both, nav. dj., str. 37-39).

** BSA= (Bosnian Serbian Army) = VBS ("Vojska bosanskih Srba").

LOKACIJE ARTILJERIJE I MINOBACAČA VOJSKE
BOSANSKIH SRBA*

1. CP 65559275 M 48
2. CP 65309285 ARTILJERIJSKO ORUĐE - TIP NEPOZNAT
3. CP 65050285 ZU 23/2
4. CP 64359275 M 48
5. CP 6693 3 X D20
6. CP 55658090 M30
7. CP 66108170 M18
8. CP 66458163 MLRS POSS M63
9. CP 53928861 M48
10. CP 54709070 NEPOZNATA VRSTA MINOBACAČA
11. CP 57609437 NEPOZNATA VRSTA MINOBACAČA
12. CP 51959213 3 X M48 I MINOBACAČ
13. CP 49709350 2S1
14. CP 617815 TK (TENK) POSS M84
15. CP 6683 TK (TENK)

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i
međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 2-1639)

* Iako nisu u potpunosti dešifrovali lokacije artiljerijskih i tenkovskih položaja, označenih kao ciljevi NATO avijacije, priređivači su, uglavnom, utvrdili o kojim oruđima je riječ.

Na lokacijama 1, 4. i 9. nalazio se tenk Paton M-48, a na lokaciji 12. tri takva tenka i jedan minobacač; na lokacijama 2, 10, 11. i 15. nalazila su se oruđa neutvrđenog tipa i to: artiljerijsko oruđe (lokacija 2), minobacači (lokacija 10. i 11) i tenk (lokacija 15).

Na lokaciji 3. nalazio se dvocijevni protivavionski top kalibra 23 mm; na lokaciji 5. tri haubice D 20; na lokaciji 6. samohodno oruđe M 36 90 mm; na lokaciji 7. artiljerijsko samohodno oruđe M 18 76 mm; na lokaciji 8. mali lanserni raketni protivoklopni sistem M 63; na lokaciji 13. dva raketna sistema tipa "Strela"; dok se na lokaciji 14. nalazio tenk 125 mm M 84, sa pasivnim sistemom optičkog osmatranja satelita.

CONCEN DUTCHBAT.

HQ DUTCHBAT

TVA 1326

usar 19

Y-RR: 100 TVZ:

HQNR: 0000

PRIORITY IMMEDIATE

DUMH927

UN CONFIDENTIAL

OUTGOING FAX NO:	DATE: 09-07-1995
TO: SECTOR NORTHEAST BHC	FROM: HQ DUTCHBAT SREBRENICA
FAX NO:	FAX IMMARSAT: 8711301335 PHONE FAX : 8711301335 VSAT TEL/FAX: 7151/7150
ATTN: SNE - CHIEF G2/G3 BHC - COS	RELEASING OFF: WIEFFER E. RANK : CAPTAIN SIGN
SUBJECT: UTM LOCS BSA ARTILLERY AND MORTARS	

LOCATIONS OF BSA ARTILLERY AND MORTARS

1. CP 65559275 M 48
2. CP 65309285 PIECE OF ARTILLERY TYPE UNKNOWN
3. CP 65059285 ZU 23/2
4. CP 64359275 M 48
5. CP 6893 3x 020
6. CP 55658090 M30
7. CP 68108170 M18
8. CP 66458163 MLRS poss M63
9. CP 53928861 M48
10. CP 54709070 MORTAR TYPE UNKNOWN
11. CP 57609437 MORTAR TYPE UNKNOWN
12. CP 51859213 3x M48 AND A MORTAR
13. CP 49709350 2S1
14. CP 617815 TU (poss M84)
15. CP 6683 TU

Faksimil izvještaja Komande Holandskog bataljona o lokacijama agresorske artiljerije i minobacača, Srebrenica, 9. juli 1995.

**“UVJERAVANJA” AGRESORA DA NEMA NIKAKVIH
OPASNOSTI ZA SNAGE UN-A U SREBRENICI
- TELEFONSKI RAZGOVORI IZMEĐU GENERALA
NIKOLAJA I GENERALA TOLIMIRA, 9. JULI 1995.***

T - Alo, alo. Dobro veče. Dobro Svetlana, hvala.

T- Ponovite to nisam razumeo. Kada se

T- Da.

T- Dobro, zahvaljujem se generalu. Ja nemam takve informacije o stanju na tome delu, obzirom da sam tek sada ušao u svoju radnu prostoriju. Ja sam i raniju generalovu poruku preneo na teren i dobio sam uveravanja da **nema nikakve opasnosti za snage UNPROFOR-a** i da oni mogu učiniti sve u skladu sa svojim željama i zahtevom generala Nikolaja. Proveriću sada da li je došlo do izmena situacije. Možemo nakon tog da se čujemo.

T- Da. Takva sam dobio uveravanja sa terena da **nema nikakvih opasnosti za UN snage**.

T- I da mogu realizovati zahteve generala ukoliko želi, jer je general zahtevao da se oni vrate u bazu u Potočare. Ponudeno im je da realizuju zahtev generala o povratku u bazu u Potočare.

Veza je bila prekinuta pa je general Nikolaj ponovo nazvao.

T- Da, slušam vas Svetlana. Jeste, imamo strašnih problema sa vezama ovih dana.

T- Alo, alo.

* U toku jakog agresorskog napada na Srebrenicu, “zaštićenu zonu” UN-a, 9. jula 1995, na freq. 836.000 MHZ, CH. 13. u 12:40 sati registrovano je više razgovora između holandskog brigadnog generala, Ceesu Nicolai, načelnika Štaba u Komandi UNPROFOR-a u Sarajevu (vodio je svakodnevne operacije u Bosni) i oficira agresorske vojske, među njima i general Tolimir, zamjenik generala Mladića. Na osnovu tih razgovora može se utvrditi da je briga o sigurnosti snaga UN-a jedino pitanje.

Ovaj je razgovor registrovan 9. jula 1995. u 18:25 sati na freq. 836.000 MHZ, CH 13, između generala UN-a Nikolaja (njegovog prevodioca Svetlane) i agresorskog oficira, Tolimira. Nikolaj je tražio generala Mladića, na što mu je telefonista odgovorio da je on na “terenu”, pa mu je spojio Tolimira.

T- Uspio sam, mada je razumljivost veoma loša. Pokušaću da proverim vašu informaciju. Ja ne verujem da je ona takva. Proveriću. Moraću da izvršim, nakon provere, možemo se čuti. Čujemo se za negde 30 minuta dok ja izvršim proveru direktno na terenu sa svojim snagama. Da li je to zahtevao general Nikolaj?

T- Hvala i doviđenja.

T- Da, slušam ja.

T- Alo, Svetlana.

T- Razumeo, do tog perioda. Molim generala da dogovorimo preuzimanje tela sa stadiona iz Zvornika. Ja sam obećao generalu da će stići tamo telo i ta radnja završena. Nalazi se trenutno na stadionu u Zvorniku. Molimo da mi isto takođe za određeno vreme pošaljemo parametre o pravcu leta vašeg helikoptera ili da nastavimo transport dalje kopnom.

T - Telo je doputovalo kopnenim koridorom iz Srebrenice, preko Bratunca na stadion u Zvornik. Trebamo sad da se dogovorimo o dolasku vašeg helikoptera radi preuzimanja tela ili o tome da se transport dalje nastavi kopnom prema Sarajevu uz izrazitu želju kako Sistemi će biti obavešteni o pravcu dogovorenog koridora.

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 2-1646)

T-ALO, ALO, DOBRU VEČERU, DOBRU SVETLANU HVALA.
 T-PONOVITE TO NISAM RAZUMEO, BADA SE
 T-DA.
 T-DOBRO, ZAHVALJUVANJE OD GENERALU. JA NEMAM TEKVE INFORMACIJE O STADIJU I
 TOME DIJELU, UZETIM DA SAM TEK BADA USSAO U SVOJU RADNU PREDSTORIJU
 T-DA SAM I RANIJU GENERALOVA PORUKU PRENEO NA TEREN I DORIO SAM
 T-UVJERAVANJA DA NEMA NIKAKVE OPASNOSTI ZA SHAGE UBPROFORA I ZA ONI NEMA
 T-SCHINITI SVE U BRZANI SA SVOJIM ZELJAMA I ZAHTEJEM GENERALA NIKOLAJA
 T-PROVERICU BADA DA LI JE DOSELO DO IZNEHA SITUACIJE, MOZZEMO NAKON
 T-DA SE CHUJEM.
 T-DA TAKVA SAM DOBRO UVJERAVANJA SA TERENA DA NEMA NIKAKVIH OPASNOSTI ZA
 T-ON SHAGE.
 T-DA MOGU REALIZOVATI ZAHTEVE GENERALA UKOLIKO ZELE, JER SE GENERAL
 T-ZAHTEVAO DA SE ONI VRATE U BAZU U POTOCNARE, PONUDJEMO IM DA
 T-REALIZUJU ZAHTEV GENERALA O POVRAтку U BAZU U POTOCNARE.
 T-VEZA JE BILA PREKIDNUTA PA JE GENERAL NIKOLAJ PONOVO NAZVAO.
 T-DA SLUSSAM VAS SVETLANA, VESTE IMAJO STRASNIH PROBLEMA DA VEZAM
 T-DANA.
 T-ALO, ALO.
 T-USPIO SAM, NADA CE RAZUMELJAVATI VEOMA LISOVA, POKUSACU DA PROVERIM
 T-VASU INFORMACIJU, DA SE NEPOJEM DA JE ONA TAKVA, PROVERICU, MOZZEMO
 T-IZVRSSIM, NAKON PROVERE, MOZZEMO SE CHUTI, CHUJEMO SE ZA NEKO DA
 T-DDK JA IZVRSSIM PROVERU DIREKTHO NA TERENU SA SVOJIM SHAGAMA, DA
 T-TO ZAHTEVAO GENERAL NIKOLAJ?
 T-HVALA I DOVIDJENJA.
 T-DA SLUSSAM JA.
 T-ALO, SVETLANA
 T-RAZUMEO, DA TEG BAREDA, MOLEN GENERALA DA DOGOVORIMO POCINJANJE
 T-SA STADIONA IZ ZVONNIKA, JA SAM OBEĆAO GENERALU DA OCE STIĆI TAMO
 T-TELO, I TA RADNJA ZAVRŠENA, NALAZI SE TREHUTNO NA STADIONU U ZVONNIKU
 T-MOLIM DA MI IŠTA JAVINE ZA ODREĐJENO VREME POŠALJE PARAMETRE
 T-TRAVCU LETA VASER, HELIKOPTERA ILI DA NASTAVIMO TRANSPORT DALJE NEMA
 T-TELO JE DOPIJUNALO KOPNENIM KORIDOROM IZ SREBRENICE, PREKO BRATUNCA
 T-STADION U ZVONNIKU, MOZZEMO SAD DA SE DOGOVORIMO O DOLASKU VASER
 T-HELIKOPTERA KAKI DA IŠTAJA TELA ILI O TOME DA SE TRANSPORT DALJE
 T-NASTAVI KORISTENIM KORIDOROM IZ SREBRENICE PREKO BRATUNCA

*Telefonski razgovor između generala Nikolaja i
 generala Tolimira, 9. juli 1995.*

**“UVJERAVANJA” AGRESORA DA NEMA NIKAKVIH
PROBLEMA SA PREDSTAVNICIMA UN-A I CIVILIMA U
SREBRENICI**
- TELEFONSKI RAZGOVOR IZMEĐU GENERALA
NIKOLAJA I GENERALA TOLIMIRA, 9. JULI 1995.*

Dana: 09. 07. 1995. godine

T**- Halo.

T- Dobro veče.

T- Da.

T- Da

* General Zdravko Tolimir, zamjenik generala Mladića, i u telefonskim razgovorima 9. jula 1995. u 19:15 i 19:45 uporno “uverava”, generala Nikolaja, tvrdeći kako u Srebrenici “nema nikakvih posebnih problema sa predstavnicima UN-a, da su veoma korektni odnosi i da nema problema ni sa stanovništvom Srebrenice”. General Nikolaj je tvrdio da nisu tačne agresorske “informacije” o situaciji u Srebrenici.

“Procjena” o ograničenom srpskom napadu na srebreničku enklavu pokazala se krajem večeri 9. jula pogrešnom. General Žanvije je, na savjet holandskog pukovnika Harma de Jonga, štabnog oficira odgovornog za operacije, odlučio da Holandski bataljon treba da se odupre. Naime, on je, s tim u vezi oko 22:00 bataljonu uputio sljedeću naredbu: “Morate zauzeti blokadne položaje, uz upotrebu svih raspoloživih sredstava, da bi se spriječilo dalje nadiranje i napredovanje jedinica VBS u pravcu Srebrenice. Svaku moguću mjeru treba preduzeti da se ojačaju ovi položaji, uključujući i mjere koje se odnose na oružje”.

Polazeći od ocjene da nisu tačne agresorske “informacije” o situaciji u Srebrenici, general Nikolaj je istoga dana oko ponoći ponovo razgovarao sa Tolimirom. Naime, on je u 22:30 prenio ultimatum srpskom agresoru u telefonskom pozivu iz Sarajeva: da obustave svoj napad i povuku se na granicu enklave. Tolimir nije dopustio generalu Nikolaju ni da završi, već je odgovorio: “O čemu vi govorite? Nema Srba u enklavi. Generale, ne treba slepo da verujete muslimanskoj propagandi”.

Agresor je, također, obaviješten i o tome da su holandske trupe zauzele blokadne položaje južno od Srebrenice i da će, ako ih napadnu srpske snage, “biti upotrijebljena bliska zračna podrška snaga NATO-a”.

Bojeći se “eskalacije sukoba” Akaši i Žanvije su obavijestili agresora da će zračni napadi imati samo oblik bliske zračne podrške, tj. da će biti napadnute samo one srpske snage koje budu uočene pri otvaranju vatre na holandske položaje (J. W. Honig - N. Both, nav. dj., str. 38-40).

** U dokumentu nisu navođene riječi Tolimirovog sagovornika.

T- Imate li još?

T- U periodu od našeg razgovora ja sam se prilično angažovao na stvaranju uslova da vaš helikopter, za njegov bezbedan dolet i povratak u Tuzlu. I ja pratim trenutno tu aktivnost koja je u toku. Molio bih generala da mi javi da li je sve u redu nakon sletanja helikoptera na aerodrom u Tuzlu. Prevedite taj deo.

T- Ja sam prosledio mome podčinjenome komandantu vašu informaciju o stanju u Srebrenici. On je rekao da tamo **nema nikakvih posebnih problema sa predstavnicima UN-a, tako da su veoma korektni i da nema problema i sa stanovništvom.**

T- I sa stanovništvom Srebrenice.

T- Tako je, **da on nema nikakvih problema sa pripadnicima UN-a i sa stanovništvom Srebrenice.**

T- Alo.

Veza se prekinula, telefonista je uspostavio ponovo vezu. Nakon pola sata razgovor je nastavljen u 19,45 sati:

T- Alo, slušam vas.

T- Ja sam razumio i čuo poruku generala Nikolaja. Malo pre, pre nego što se prekinula veza, ja sam vam tad rekao da sam dobio izveštaj sa terena **da nema nikakvih konflikata između predstavnika UNPROFOR-a i Vojske republike srpske i muslimanskog civilnog stanovništva.** Ja sam juče rekao generalu da imamo samo problema na jugu te enklave, sa muslimanskom vojskom koja želi da spoji Žepu i Srebrenicu i da su preduzeli ofanzivne akcije u tome pogledu, koje smo mi sprečavali, a da su te akcije vodili iz "zaštićene zone" i time defakto narušili do sada sve postignute sporazume. To sam ja malo pre hteo da vam kažem pre nego što se prekinula veza. Toliko.

T- Pa, svakako pošto sam puno.....

T- Da, slušam vas Svetlana.

T- Da saslušao sam ja generala. Mogu da mu kažem da Muslimani koriste teško naoružanje, koje inače nisu u potpunosti nikada predali, o čemu postoje i zapisi i zapisničke knjige i da još koriste 6 oklopnih

transportera koje su dobili ili oduzeli od pripadnika UNPROFOR-a.
Toliko.

T- Alo, alo.

T- Ja mislim da će general da shvati suštinu svega toga, bez obzira što tvrdi da nisu tačne naše informacije, on će moći da ih proveri.

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i
međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 2-1647)

MALO.

DOBRU VEČE.

DA

IMATE LI JOŠ?

U PERIODU OD NASTOJA RAZGOVORA DA SAM SE PRILICHNO PROMETIVAO SA SVIM
NJOJ USLOVA DA VASO HELIKOPTER ZA NOSEVO BEZBEDAN DULET I PROMANJA
TUZLU. I JA PRATIM TREBNO TU AKTIVNOST KOJA JE U TOMU NOLIO MI
GENERALA DA MI DAVI DA LI SE SVE UREDU NAKON SLETANJA HELIKOPTERA NA
ERODROM U TUZLU. PREVERITE TAD DIO.

DA SAM PROLEDIO NOME KOMANDANTU PODCHINJENOME INFORMACIJU VASO O
STANJU U SPREBNICI. ON JE REKAO DA TAMO NEMA NIKAKVIH POSEBNIH PROBLEMA
SA PREDSTAVNICIMA UNHA. DA SU VEOMA KOREKтни ODNOSI I DA NEMA PROBLEMA
I SA STANOVIŠTVOVA.

T-I SA STANOVIŠTVOVA SPREBNICE.

T-TAKO JE, DA ON NEMA NEKAKVIH PROBLEMA SA PRIPADNICIMA UNHA I SA
STANOVIŠTVOVA SPREBNICE.

T-ALO

VEZA SE PREKINULA, TELEFONISTA JE USPOSTAVIO PONOVO VEZU. NAKON PUNO
SATA RAZGOVOR JE NASTAVLJEN U 19,45 SATI.

T-ALO, SLUSAM VAS.

T-JA SAM RAZUMIO I CEE FONIJA GENERALA NIKOLAJA. MALO PRIJE, PRIJE NE
ESTO SE PREKINULA VEZA, DA SAM VAM TAD REKAO DA SAM DOBIO IZVEŠTAJE O
TERENA DA NEMA NIKAKVIH KONFLIKATA IZMEDU PREDSTAVNIKA UNHA I
VOJSKE REPUBLIKE SRBIJE I MUSLIMANSKO CIVILNOG STANOVIŠTVA. JA SAM
JUCHE REKAO GENERALU DA IMAMO LANO PROBLEMA NA JUGU TE ENKLAVE, DA
MUSLIMANSKOM VOJSKOM NEKA ZELI DA SPOJI ZEPFU I SPREBNICU I DA SU
PREDUZELI OFANZIVNE AKCIJE U TOJE POGLEDU KOJE SMO MI SPRECHAVALI, I
DA SU TE AKCIJE VOJILI IZ ZAGROZENE ZONE I TIME DEFAKTO NARUSILI
DO SADA SVI POSTIGNUTE SPRAZINE. TO SAM JA MALO PRIJE HTEO DA VAM
KAZEM PRE NEŠO ESTO SE PREKINULA VEZA. TOLIKO.

T-PA-SVAKAKO ESTO SAM TAD....

T-DA SLUSAM VAS SVEGLARA.

T-DA SASLUŠAM SAM ZA GENERALA. NOGU DA MI KAZEM DA MUSLIMANI KOVINI
TEŠKO HACRUZANJE, KOJE URADE NISU U POTPUNOSTI NERADA PREDMI I
CHEMU POSTOJE I ZAPASI I BAPSHIENKE MATICE I DA JOŠ KORISTE I
OKLOPNIH TRANSPORTERA KOJE SU DOBILI ILI ODUZELI OD PRIPADNIKA
UNPROFOR-A. TOLIKO.

ALO, ALO.

JA MISLIM DA CEE GENERAL DA SVATI SUSETINU SVEGA TOSA, BEZ OBICNE IZVEŠTAJE
TVRDI DA NISU TACNE NASE INFORMACIJE, ON CEE MOCCI DA MI PRATI.

Telefonski razgovor između generala Nikolaja i generala Tolimira, 9. juli 1995.

Br. 9

**ZLOČINI NAD CIVILIMA NISU RAZLOG
ZA ZRAČNI NAPAD**
- STAV GENERALA ŽANVIJE, 9. JULI 1995. *

REAL WORLD REAL WORLD REAL WORLD
PLAVI MAČ ZRAČNI NAPADI ZLATNI MAČ
(prvi krug)

ZAHTJEV ZA DAVANJE ODOBRENJA UN (UNRA)

ZAHTJEV ZA ZRAČNI NAPAD BROJ	0L09/107/95
------------------------------	-------------

* Odobrenje za upotrebu zračne sile obuhvatalo je dug lanac, prije svega, vojnih komandanata UN-a u Bosni i Zagrebu (do odobrenja komandanta Zaštitnih snaga UN-a u bivšoj Jugoslaviji - UNPROFOR-a), specijalnog predstavnika generalnog sekretara UN-a, Jasušija Akašija (Yasushi Akashi) i, konačno, NATO-a, koji je davao avione. Komandni lanac sačinjavali su oficiri iz mnogih zemalja, od kojih su neki zastupali gledišta svojih vlada.

Dobijanje odobrenja za zračne napade (podršku) bio je komplikovan i dugotrajan proces. Holandski bataljon je, u skladu sa Uputstvom UNPROFOR-a, OP0 14/94, najprije morao uputiti zahtjev Sektoru sjeveroistok u Tuzli, koji ga prosljeđivao sljedećoj instanci - Komandi UNPROFOR-a za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu (u vrijeme agresorskog napada na Srebrenicu holandski pukovnik Charlef Brantz bio je vršilac dužnosti komandanta Sektora. On je imao razumijevanja za položaj Holandskog bataljona u enklavi, te je zahtjeve prosljeđivao sljedećoj instanci što je brže mogao). U UNPROFOR-u je zahtjev razmotren i trebalo je da ga odobri komandant, britanski general Rupert Smit (Rupert Smith). On je tokom agresorskog napada na Srebrenicu bio odsutan. Njegov zamjenik bio je francuski general Erve Gobillar (Hervé Gobillard), a načelnik Komande holandski general Nikolaj (Cees Nicolai). Ukoliko bi ovi dali odobrenje trebalo ga je prosljediti dalje - najvišoj komandi Zaštitnih snaga UN-a u bivšoj Jugoslaviji (poznatim kao UNPROFOR) u Zagrebu. Taj zahtjev bi onda francuski general Žanvije (Janvier), komandant UNPROFOR-a, razmotrio sa svojim saradnicima, a poslije toga bi konsultirao Jasušija Akašija, specijalnog predstavnika generalnog sekretara UN-a. Tek, ukoliko bi se oni usaglasili i donijeli odluku onda je odobrenje za upotrebu zrakoplovstva trebalo dostaviti NATO-u, koji je, također, morao dati odobrenje (J.W.Honig-N. Both, nav.dj., str. 43-44, 174).

U vezi sa zahtjevom za odobrenje zračnih napada potrebno je ukazati i na činjenicu da je u redosljedu poteza postojao i tzv. prvi krug, po kome su utvrđeni događaji koji izazivaju zahtjev za zračnu podršku i predloženi cilj. Kad je riječ o događajima tačno je preciziran i tip napada (upad u "zaštićenu zonu" i prijetnja osoblju UN-a), a "svaki cilj koji napada osoblje UN u blizini Srebrenice" utvrđen je kao predloženi cilj koji zahtijeva zračnu podršku. Nažalost, napadi na civile nisu bili događaji koji izazivaju zahtjev za zračnu podršku.

Vrijeme nastanka ovog dokumenta nije pouzdano utvrđeno. Na osnovu rukopisa može se zaključiti da je general Žanvije autor, iako dokument nije potpisan (Vid. dok. br. 11).

Na osnovu sadržaja dokumenta vidi se da je nastao poslije 8. jula 1995. ili tačnije poslije 14:30 istog dana, kada je ubijen jedan vojnik UN-a.

Ser. Broj	I N F O R M A C I J A
1.	<p>DOGAĐAJ KOJI IZAZIVA ZAHTJEV ZA ZRAČNU PODRŠKU</p> <p>A. TIP NAPADA: UPAD U ZAŠTIĆENU ZONU PRIJETNJA OSOBLJU UN</p> <p>B. ŽRTVE (UN I CIVILNE): - NEPOZNATE, IZUZEV JEDAN UBIJEN VOJNIK UN-a</p> <p>C. ŠTETA IZAZVANA: - NEPOZNATO</p> <p>D. DA LI OZBILJNE RAZDORNE AKCIJE PREDSTAVLJAJU UZROK ZA BUDUĆE UGROŽAVANJE DA ___ NE ___</p>
2.	<p>PREDLOŽENI CILJ:</p> <p>A. OPIS: SVAKI CILJ KOJI NAPADA OSOBLJE UN U BLIZINI SREBRENICE</p> <p>B. LOKACIJA: BLIZINA SREBRENICE</p> <p>C. KAKO IDENTIFIKOVATI: SA TACP ILI SA FAC(A) **</p> <p>D. JE LI ODGOVORAN ZA POČETNO DJELOVANJE AGRESIJE DA ___ NE ___ AKO NE NAVEDI OPRAVDAN RAZLOG</p>

REAL WORLD

REAL WORLD

REAL WORLD

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i
međunarodnog prava Sarajevo, inv. br. 2-1629)

** Boldirani tekst u ovom dokumentu lično je napisao general Žanvije, što se može zaključiti prema rukopisu koji je isti kao na dokumentu br. 10 i 11 koje je on svojeručno potpisao (primj. priređivača).

UNRESTRICTED

ANNEX D TO
SECTION 17 TO
PART 1 TO
SOP IN THE FY

REAL WORLD REAL WORLD REAL WORLD

BLUESWORD

AIR STRIKE
(CIRCLE ONE)

GOLD SWORD

UN RELEASE AUTHORITY REQUEST (UNRA)

AIR REQUEST NUMBER 0109107195

SER NO	INFORMATION
1	<p>EVENT PROVOKING AIR SUPPORT REQUEST</p> <p>A TYPE OF ATTACK INCURSION INTO SAFE AREA UN PERSONNEL BEING THREATENED</p> <p>B CASUALTIES (UN AND CIVILIAN) NOT KNOWN OTHER THAN ONE UN SOLDIER KILLED</p> <p>C DAMAGE SUSTAINED NOT KNOWN</p> <p>D DOES THE WARRING FACTIONS ACTIONS PRESENT THE THREAT OF FUTURE CASUALTIES? YES ☒ NO ☐</p>
2	<p>PROPOSED TARGET</p> <p>A DESCRIPTION ANY FORCES ATTACKING UN PERSONNEL WITHIN THE VICINITY OF SREBRENICA</p> <p>B LOCATION VICINITY OF SREBRENICA</p> <p>C HOW IDENTIFIED? BY TACP OR BY FAC(A)</p> <p>D WAS IT RESPONSIBLE FOR INITIAL ACT OF AGGRESSION? YES ☒ NO ☐ IF NO, JUSTIFY REASON FOR SELECTION</p>

REAL WORLD REAL WORLD REAL WORLD

D-1
UNRESTRICTED

28 JUL 95

*Faksimil Zahtjeva za prvi krug zračnih napada,
NATO snage, 9. juli 1995.*

Br. 10

**SIGURNOST HOLANDSKIH VOJNIKA JE
"NAJVEĆA BRIGA" GENERALA ŽANVIJEJA
- PISMO GENERALA ŽANVIJEJA - GENERALU MLADIĆU,
ZAGREB, 11. JULI 1995.***

UJEDINJENE NACIJE

Mirovne snage Ujedinjenih nacija - Komanda

General-potpukovnik Bernard ŽANVIJE

Komandat snaga - Mirovne snage UN-a

Zagreb, 11. juli 1995.**

General-pukovniku Ratku Mladiću

PALE

Generale,

Poštujući akciju koju vaše snage preduzimaju u području Srebrenice, želim da izrazim svoju duboku zabrinutost u vezi sa sudbinom dvadeset holandskih vojnika u Bratuncu i deset drugih u području Nazda (selo kod Vlasenice - primj. priređivača), koja su pod vašom kontrolom. Moja najveća briga odnosi se na njihovu bezbjednost i ja za njih zahtijevam potpunu slobodu kretanja, tako da se oni mogu vratiti u svoj štab kad tako odluče.

* Uprkos formalnom insistiranju da se prestane sa gađanjem civilnog stanovništva i kršenjem "zaštićene zone" UN-a, francuski general Bernar Žanvije, komandant mirovnih snaga UN-a u bivšoj Jugoslaviji se, "poštujući akcije" generala Mladića na području Srebrenice, brine za komoditet 30 "zarobljenih" holandskih vojnika.

** Na dokumentu, možda namjerno, nije naznačeno vrijeme pisanja i njegova otprema.

Popodne 8. jula **OPF** (osmatračko mjesto F - primj. priređivača) u kome su bili holandski vojnici direktno je gađao tenk koji pripada vašim snagama. Srećom, nije bilo gubitaka. 9. i 10. jula napadi su također izvođeni protiv položaja Ujedinjenih nacija, što je dovelo do napuštanja 7 osmatračkih mjesta iz bezbjednosnih razloga zbog namjernog gađanja. Moram naglasiti da se neprijateljske akcije koje prijete životu mojih vojnika ne mogu prihvatiti i da moraju prestati. U skladu sa mojim mandatom imam namjeru reagirati svim raspoloživim sredstvima ukoliko život ili misija mojih vojnika budu ugroženi.

Zato zahtijevam kompletnu slobodu djelovanja i kretanja za moje trupe i prema tome ne mogu vidjeti nastavak ovakve situacije koja pogada trupe Ujedinjenih nacija koje brane Zaštićenu zonu u skladu sa Rezolucijom Savjeta bezbjednosti br. 819.

Još jednom izričito naglašavam neizostavnu neophodnost da snage pod vašom komandom prestanu sa vatrom protiv UNPROFOR-a, da se povuku na periferiju enklave odmah i da prestanu sa svim direktnim ili indirektnim gađanjem civilnog stanovništva.

Vaše kršenje zaštićene zone međunarodna zajednica ne može tolerisati. Svojim povlačenjem i okončavanjem svih akcija protiv nje, Vi morate odustati. Vjerujem da ćete svojim autoritetom obezbijediti poštovanje ovog zahtjeva. Inače, može doći do krajnje opasne situacije.

Vaš,

/svojeručni potpis generala Žanvijeja/

(SREBRENICA 1995, knjiga 1, str. 341-343)

UNITED NATIONS

NATIONS UNIES

United Nations Peace Forces - Headquarters
Forces de Paix des Nations Unies - Quartier Général

Lieutenant General Bernard JANVIER
Force Commander UN Peace Forces

Zagreb, 11 July 1995

General,

With respect to the action that your forces are undertaking in Srebrenić area, I wish to express my deepest concern with regard to the fate of the twenty Dutch soldiers in Bratunac and the ten others in the area of Nazda, who are under your control. My main concern is related to their safety and I request for them, total freedom of movement so that they can go back to their headquarters when they decide so.

On 8 July afternoon, OP F manned by Dutch soldiers was directly targeted by a tank belonging to your forces. Fortunately, there were no casualties. On 9 and 10 July attacks were also conducted against UN positions leading to a total of 7 OP's left for safety reasons due to deliberate targeting. I must stress that hostile actions threatening the life of my soldiers cannot be accepted and have to stop. In accordance with my mandate, I intend to react with all possible means available, should the life or the mission of my soldiers be threatened.

I request then, complete freedom of action and movement for my troops and therefore I cannot see the continuation of this situation which affects UN troops defending a Safe Area in accordance with Security Council Resolution 819.

Once again, I strongly emphasize the imperative necessity for the forces under your command to cease all firing against UNPROFOR, to withdraw to the perimeter of the enclave immediately and to stop all direct or indirect targeting against civilian population.

Your violation of the Safe Area cannot be tolerated by the international community. You have to desist by withdrawing and ending all actions against it. I rely on your authority to ensure compliance with this request. Otherwise, an extremely dangerous situation may be created.

Yours sincerely,

A handwritten signature in black ink, appearing to read "Ratko Mladic", with a long horizontal stroke extending to the left.

Lieutenant General Ratko MLADIC
PALE

*Faksimil pisma generala Žanvijeja - generalu Mladiću,
Zagreb, 11. juli 1995.*

Br. 11

PREPORUKA ZA ODOBRENJE ZRAČNIH UDARA
- PREPORUKA GENERALA ŽANVIJE, ZAGREB, 11. JULI 1995. *

REAL WORLD

REAL WORLD

REAL WORLD

ZAHTJEV ZA DAVANJE ODOBRENJA ZA ZRAČNE NAPADE

(109 /
Br.

Đ 07 /
Datum

95.)
Godina

FC UNPROFOR

**ZA REAL WORLD, PREPORUČUJEM DA UN DAJU
ODOBRENJE ZA AKCIJU PLAVI MAČ?**

* Zamjenik komandanta Holandskog bataljona, major Rob Franken (Rob Franken) je 10. jula 1995. u 19:00, u trenutku jakog agresorskog napada, zatražio zračnu podršku, predloživši da se uništi oko 40 ciljeva (prije svega, agresorske snage južno od blokadnih položaja, artiljerijski položaji sjeverno od enklave i na visoravni jugoistočno od Srebrenice). Taj su zahtjev odobrili i proslijedili Tuzla i Sarajevo. General Žanvije sazvao je sastanak Kriznog akcionog tima u 19:50 (sastanku su prisustvovali njegovi glavni savjetnici: njegova dva francuska vojna pomoćnika, holandski načelnik štaba - general Ton Kolsteren, holandski pukovnik Harm de Jonge i štabni oficiri za obavještajni rad, zračne operacije i vezu sa NATO-om, kao i Akašijev pomoćnik (John Almstron). Među ovim oficirima postignut je opšti konsenzus da se odobri zračna podrška, na što je posebno insistirao Harm de Jonge. Međutim, Žanvije je "oklijevao". Oko 21:05 stupio je u vezu sa Akašijem, a odmah poslije toga nazvao je generala Mladića i razgovarao s njim ili s njegovim zamjenikom, generalom Tolimirom. Holandski general Kolsteren, načelnik Komande, je u 21:10 javio da se ministar Voorhoeve ne protivi zračnoj podršci. Do tada su avioni NATO-a bili u zraku na Jadranu i mogli su pogoditi svoje ciljeve u roku od pola sata nakon naredbe da napadnu. Ali, general Žanvije je i dalje "oklijevao". Sa prvim mrakom agresorski napad na Srebrenicu je prestao, usljed čega su UN odustale od akcije, "smatrajući" da bliska zračna podrška više nije potrebna.

Holandski bataljon je 11. jula u 10:00 ponovo zatražio zračnu podršku, dostavljajući i novi spisak ciljeva. Poslije 11:00 agresor je nastavio sa napadom na Srebrenicu, napredujući veoma brzo. Situacija se brzo pogoršavala. Granate su padale i u blizini Holandskog kampa u Srebrenici. Oko 4.000 -5.000 izbjeglica se okupilo u i oko kampa. Jedna granata je ispaljena blizu ulaza u kamp, gdje je bilo mnogo ubijenih i ranjenih.

Zahtjev za zračnu podršku odobren je odmah iza podne, ali je odobrenje bilo ograničeno na blisku zračnu podršku. Tu preporuku potpisao je general Žanvije.

Nažalost, avioni koji su bili u zraku od 06:00 tog jutra vraćeni su u bazu do 11:30, jer dok su avioni kružili nebom agresor se nije pomakao. Nakon što su radari protivzračne odbrane Srbije uočili da se avioni NATO-a vraćaju u bazu, agresor je nastavio sa napadom na Srebrenicu. (J. W. Honig-N. Both, nav. dj., str. 43-51.)

**ZA NAPADE NA SVE SNAGE KOJE NAPADAJU
BLOKADNE POLOŽAJE UNPROFOR-A JUŽNO OD
SREBRENICE I NA TEŠKA ORUĐA ZA KOJA SE UTVRDI DA
GRANATIRAJU POLOŽAJE UN U GRADU SREBRENICI.****

P O T P I S

/svojeručni potpis generala Žanvijeja/

Datum, vrijeme:..... JUL

REAL WORLD

REAL WORLD

REAL WORLD

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i
međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 2-1628)

REAL WORLD REAL WORLD REAL WORLD

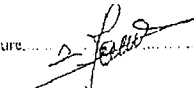
RELEASE AUTHORITY FOR AIR REQUEST

(0109/1/07/ 95)
NR DATE YEAR

FC UNPF

FOR REAL WORLD, I RECOMMEND THAT UN RELEASE AUTHORITY
FOR BLUE SWORD / ~~UNPROFOR POSITION SOUTH~~ BE ISSUED
(DELETE TWO)

FOR ATTACKS ON UN FORCES ATTACKING
THE BLOCKING UNPROFOR POSITION SOUTH
OF SARBENICA AND HEAVY WEAPONS
IDENTIFIED AS SHELLING UN POSITIONS
IN SARBENICA TOWN.

Signature: DESIGNATED REPRESENTATIVE

Date/Time: 11 0007 JUL

REAL WORLD REAL WORLD REAL WORLD

*Faksimil preporuke generala Žanvijeja za odobrenje
zračnih napada, Zagreb, 11. juli 1995.*

Br. 12

**“BLISKA ZRAČNA PODRŠKA” (?) HOLANDSKOM
BATALJONU U POTOČARIMA
- BILJEŠKA SA SASTANKA KRIZNOG TIMA ZA AKCIJU
“PLAVI MAČ”, ZAGREB, 11. JULI 1995.***

**UN/NATO, BLISKA ZRAČNA PODRŠKA
HOLANDSKOM BATALJONU U POTOČARIMA
11. JULI 1995. GODINE**

HRONOLOGIJA DOGAĐAJA

SASTANAK KRIZNOG TIMA ZA AKCIJU PLAVI MAČ

**ZAJEDNIČKI OPERATIVNI CENTAR -
KONFERENCIJSKA DVORANA ZA OPERACIJE**

* UN/NATO donijeli su 11. jula 1995, umjesto vazdušnih udara, odluku za “blisku zračnu podršku” Holandskom bataljonu. O toj se akciji govori u ovom dokumentu UN-a. Naime, riječ je o sastanku Kriznog tima za akciju PLAVI MAČ, koji je 11. jula 1995. održan u Zagrebu. Na osnovu zapisnika sa tog sastanka, kojim je predsjedavao Akaši, a kome su prisustvovali: general Žanvije, komandant, Ašton, njegov zamjenik, i Kolsteren, načelnik Komande, zatim zrakoplovni komodor Rud, oficir za vezu za NATO-om, i pukovnici Jonge i Duran, može se rekonstruirati hronologija događaja - “bliska zračna podrška”.

Akaši, specijalni predstavnik generalnog sekretara UN-a, i Milošević su u stalnom telefonskom kontaktu. Akaši ga izvještava o ciljevima NATO misije u Srebrenici (zbog “napada VBS /Vojske bosanskih Srba - primj. priredivača/ na holandske osmatračke položaje u blizini Srebrenice”), izražavajući nadu da ta akcija NATO-a neće ugroziti “nesiguran” mirovni proces. Pri tome, Akaši ne izražava nikakvu zabrinutost za sudbinu civilnog stanovništva u Srebrenici.

Nakon razgovora sa Miloševićem i kada je “drugi paket NATO zračnih udara” bio spreman za napad protiv agresora, Akaši je (u 15:32) razgovarao sa admiralom Lejtonom Smitom, iz Komande NATO u Napulju. Osam minuta kasnije (u 15:40) Krizni tim iznenada odlaze akciju PLAVI MAČ, a dvadeset minuta poslije toga (u 16:00), u vrijeme kada je agresor uništavao Srebrenicu, NATO snage prekidaju akciju, stoji u Zapisniku sa pomenutog sastanka.

UČESNICI:

AKAŠI - SRCG

GENERAL ŽANVIJE - KOMANDANT SNAGA
GENERAL MAJOR AŠTON - ZAMJENIK KOMANDANTA
BRIGADNI GENERAL KOLSTEREN - NAČELNIK ŠTABA
ZRAKOPLOVNI KOMODOR RUD - OFICIR ZA VEZU

NATO-a

PUKOVNIK. DE JONGE - NAČELNIK, G-3 KOPNO
PUKOVNIK DUREAU - MA KOMANDANTA SNAGA

12¹⁰ - POČINJE NAPAD NATO-vih ZRAKOPLOVA POD
KOMANDOM ZA ZRAČNE SNAGE JUG.

13¹⁰ - G-2 OBEZBJEĐUJE IZVJEŠTAJ O SITUACIJI.
HOLANDSKI BATALJON NAPALA VOJSKA BOSANSKIH SRBA;
NATO VAZDUŠNE SNAGE U LETU I FORMIRAJU FORMACIJU
ZA NAPAD NA RUTI KA PODRUČJU SREBRENICE.

13⁴⁵ - NATO OTKRIVA PRISUSTVO PROTUZRAČNOG
SISTEMA VBS U BLIZINI SREBRENICE (EXCOMM NIJE
SPECIFICIRAO TIP).

13⁴⁷ - AKAŠI IZVJEŠTAVA O RANIJEM TELEFONSKOM
RAZGOVORU SA PREDSJEDNIKOM MILOŠEVIĆEM; AKAŠI
OPISAO MILOŠEVIĆU RAZLIKU IZMEĐU BLISKE PODRŠKE
IZ VAZDUHA I UKLJUČENJA VAZDUHOPLOVSTVA U BITKU
(VAZDUŠNIH NAPADA); MILOŠEVIĆ ODGOVARA DA ZA
MLADIĆA TO NEĆE BITI OD NEKE RAZLIKE I DA SNAGE UN-
a U PODRUČJU SREBRENICE RIZIKUJU DA BUDU META
VOJSKE BOSANSKIH SRBA.

13⁵⁰ - OFICIR ZA VEZU NATO-a IZVJEŠTAVA O MOGUĆNOSTI DA JE PROTIVZRAČNI SISTEM ODBRANE SA-6 AKTIVIRAN U BLIZINI SREBRENICE.

13⁵⁵ - ADMIRAL SMIT POZIVA GENERALA ŽANVIJEJA. ADMIRAL SMIT ZAHTIJEVA OD ŽANVIJEJA PRISTANAK DA TUČE SA-6; ŽANVIJE SE SLAŽE I PRUŽA IZVJEŠTAJ ZASNOVAN NA SAMOODBRANI UN-a I NATO SNAGA.

13⁵⁸ - DVIJE TAKTIČKE GRUPE ZRAČNE KONTROLE ZAPADNO OD SREBRENICE IZVJEŠTAVAJU DA IH VOJSKA BOSANSKIH SRBA GRANATIRA; JEDAN RANJEN, JEDAN JOŠ U FUNKCIJI.

14⁰² - OFICIR ZA VEZU NATO-a IZVJEŠTAVA DA JE AVION NAD METOM ZA 1 SAT.

14⁰³ - OFICIR ZA VEZU NATO-a IZVJEŠTAVA DA ELINT OTKRIVA MOGUĆE AKTIVIRANJE RADARA MARCONI VOJSKE BOSANSKIH SRBA.

14⁰⁷ - CNN (BRENT SADLER) DA JE VOJSKA BOSANSKIH SRBA NAPALA I OPKOLILA POLOŽAJE HOLANDSKOG BATALJONA I DA POČINJE SA NAPADOM NA GRAD SREBRENICU.

14¹⁴ - PRVI PAKET UDARA NATO ZRAKOPLOVA SPREMAN ZA NAPAD.

14¹⁴ - PRVI NATO ZRAČNI UDAR PREDAT ORGANIMA ZRAČNE KONTROLE U SREBRENICI ZA VOĐENJE PREMA CILJEVIMA.

14²⁰ - EF-111 RAZDVOJENI I IZNAD EF/A-18.

14²⁷ - INFORMACIJA OFICIRA ZA VEZU NATO-a KOJU JE DOBIO OD GENERAL PUKOVNIKA MIKE RYAN-a, USA ZRAČNE SNAGE (KOMANDA ZA JUG) OD CYCLOPSA NAVODI DA ĆE PAKET UDARA KOJI SE SASTOJI OD SLIJEDEĆEIH ELEMENATA STIĆI IZNAD METE ZA 10 MINUTA:

4 F-16 - HOLANDIJA
4 F/A-18 - ŠPANIJA
2 A-10 - USA
2 EA-6B - USA

14³⁵ - AKTIVIRANI PROTUZRAČNI RADARI VOJSKE VBS.

14⁴⁰ - NATO AVION (HOLANDSKI F-16 KORISTI BOJEVE GLAVE MK-82) POČINJE NAPADE PROTIV 2 VOJNA VOZILA VBS (MOGUĆE DA JE TO JEDAN TENK I TRANSPORTER), KOJI NAPADAJU I SUPROSTAVLJAJU SE POLOŽAJIMA HOLANDSKOG BATALJONA; PRELIMINARNE PROCJENE BOMBARDOVANJA NEJASNE, ALI JE VJEROVATNO PROMAŠEN TENK VBS, A MOGUĆE POGOĐEN TRANSPORTER.

14⁵⁰ - ŽANVIJE NAREĐUJE HOLANDSKOM BATALJONU DA NAPUSTI POSMATRAČKA MJESTA I DA SE POVUČE U POTOČARE BEZ ARMIJE BOSNE I HERCEGOVINE.

14⁵³ - OFICIR ZA VEZU NATO-a TRAŽI DALJE PROCJENE BOMBARDOVANJA.

15⁰² - MILOŠEVIĆ ZOVE AKAŠI-a TELEFONOM; AKAŠI KAŽE MILOŠEVIĆU DA ZRAČNE SNAGE NATO-a OBEZBJEĐUJU BEZBJEDNOST I SIGURNOST TRUPA UNPROFOR-a U PODRUČJU SREBRENICE. AKAŠI OPISUJE

MILOŠEVIĆU DA JE NATO CAS MISIJA U SREBRENICI ZBOG NAPADA VBS NA HOLANDSKE OSMATRAČKE POLOŽAJE U BLIZINI SREBRENICE. AKAŠI DALJE OBJAŠNJAVA DA JE HOLANDSKI BATALJON "PRITISNUT" OD STRANE VBS I PRENOSI MILOŠEVIĆU TRI UPOZORENJA KOJE SU KOMANDANTI UNFROFOR-a SLALI GENERALU VBS TOLIMIRU U NEDJELJU 10. JULA; AKAŠI KAŽE DA AKO SNAGE VBS ZAUSTAVE SVOJE NAPADE I AKO SE VBS POVUČE IZ ZAŠTIĆENE ZONE NEĆE VIŠE BITI POTREBE ZA UDARE IZ ZRAKA; AKAŠI SE POZIVA NA REZOLUCIJU SAVJETA BEZBIJEDNOSTI BR. 998 I TRAŽENU DEMILITARIZACIJU ZAŠTIĆENIH ZONA, KAO I NA NAJNOVIJI IZVJEŠTAJ GENERALNOG SEKRETARA; AKAŠI POTVRĐUJE MILOŠEVIĆU DA SU SNAGE BOSNE I HERCEGOVINE UBILE HOLANDSKOG VOJNIKA PROŠLE NEDJELJE; AKAŠI KAŽE DA JE UNPROFOR POKUŠAVAO NAZVATI MLADIĆA, ALI SE ON NE MOŽE DOBITI; AKAŠI KAŽE DA SE NADA DA OVA NAJNOVIJA AKCIJA NEĆE UGROZITI "NESIGURAN" MIROVNI PROCES I KAŽE DA SE MORA NAĆI NOVI NAČIN DA SE PONOVO USPOSTAVI MIROVNI PROCES.

15⁰⁷ - KRAJ TELEFONSKOG RAZGOVORA; AKAŠI IZVJEŠTAVA DA JE MILOŠEVIĆ REKAO DA JE AKCIJA VBS ODGOVOR NA TERORIZAM BOSNE I HERCEGOVINE I UBISTVO SNAGA VBS IZ ZASJEDE I NAPADE KOJI SU BILI U TOKU PROŠLE NEDJELJE, PRI ČEMU JE UBIJENO VIŠE OD 150 VOJNIKA VBS.*

15¹⁹ - DRUGI NAPAD ZRAKOPLOVA NATO-a PREDAT JE ZRAČNOJ KONTROLI ZA NAPAD PROTIV SNAGA VBS.

* Netačno. Informaciju je Milošević izmislio.

15²³ - CNN (CHARLES MANN) IZVJEŠTAVA DA NATO NAPADA SNAGE VBS U BLIZINI SREBRENICE.

15³⁰ - DRUGI NALET NATO ZRAČNIH NAPAD - ŠPANSKI F/A-18 (PRIMIO) UPUTE ZA NAPAD NA SNAGE VBS.

15³² - AKAŠI NAZVAO URED DA BI TELEFONSKI KOMUNICIRAO SA ADMIRALOM SMITOM.

15⁴⁰ - KRIZNI ŠTAB ODLAŽE AKCIJU PLAVI MAČ.

16⁰⁰ - NATO ZRAČNE SNAGE PREKIDAJU AKCIJU NA METE VBS I VRAĆAJU SE U BAZU.

(SREBRENICA 1995, knjiga 1, str. 344-352)

Processing			
File No.	Date	Page	Page No.
	2-1534		

UN/NATO CLOSE-AIR SUPPORT TO
DUTCH BATTALION AT POTOCARI
11 JULY 1995

CHRONOLOGY OF EVENTS

MEETING OF *BLUE SWORD* CRISIS ACTION TEAM

JOINT OPERATIONS CENTER - OPERATIONS CONFERENCE ROOM

PARTICIPANTS:

AKASHI - SRSG
GEN JANVIER - FORCE COMMANDER
MG ASHTON - DEPUTY FC
BG KUIJSTEREN - CHIEF OF STAFF
AIR COMM RUDD - NATO LO
COL DE JONGE - CHIEF, G-3 LAND
COL DUREAU - MA TO FC

- 1210 - NATO AIRCRAFT COMMANDED BY COMAIRSOUTH LAUNCH
- 1310 - G-2 PROVIDES SITUATION REPORT - DUTCHBAT BEING
ATTACKED BY BSA; NATO AIR FORCES IN FLIGHT AND
FORMING STRIKE PACKAGE ENROUTE TO SREBRENICA AREA
- 1345 - NATO DETECTS PRESENCE OF BSA AIR DEFENSE SYSTEMS
NEAR SREBRENICA (TYPE UNSPECIFIED TO EXCOMM)
- 1347 - AKASHI REPORTS ON PRIOR TELEPHONE CALL WITH
PRESIDENT MILOSEVIC; AKASHI DESCRIBED TO MILOSEVIC
DIFFERENCE BETWEEN CLOSE-AIR SUPPORT AND BATTLEFIELD
AIR INTERDICTION (AIR STRIKES); MILOSEVIC REPLIES THAT TO
MILADIC THERE WILL BE NO PERCEIVED DIFFERENCE AND UN
FORCES IN SREBRENICA AREA RISK BEING TARGETED BY BSA
- 1350 - NATO LO REPORTS POSSIBILITY OF SA-6 AIR DEFENSE SYSTEM
ACTIVATED NEAR SREBRENICA
- 1355 - ADMIRAL SMITH CALLS GEN JANVIER - ADM SMITH REQUESTS
JANVIER'S CONSENT TO STRIKE SA-6; JANVIER AGREES AND
PROVIDES RELEASE BASED ON SELF-DEFENSE OF UN AND
NATO FORCES
- 1358 - TWO TACTICAL AIR CONTROL PARTIES (TACPs) WEST OF
SREBRENICA TOWN REPORT BEING SHELLED BY BSA; ONE
WOUNDED, ONE STILL OPERATING

- 1402 - NATO LO REPORTS NATO AIRCRAFT OVER TARGET IN 1 HOUR
- 1403 - NATO LO REPORTS ELINT DETECTS PROBABLE BSA MARCONI RADARS ACTIVATED
- 1407 - CNN (BRENT SADLER) REPORTS BSA HAVE ATTACKED AND BY-PASSED DUTCHBAT HOLDING POSITION AND ARE NOW BEGINNING ATTACK ON SREBRENICA TOWN
- 1414 - FIRST PACKAGE OF NATO STRIKE AIRCRAFT CLEARED TO TARGETS
- 1414 - FIRST NATO AIR PACKAGE HANDED OVER TO TACPs IN SREBRENICA FOR GUIDANCE TO TARGETS
- 1420 - EF-111s DISENGAGE AND LAND OVER TO EF/A-18s
- 1427 - NATO LO REPORTS INFORMATION PROVIDED BY LTG MIKE RYAN, USAF (COMAIRSOUTH) FROM CYCLOPS THAT STRIKE PACKAGE CONSISTING OF THE FOLLOWING ELEMENTS WILL ARRIVE OVER TARGETS IN 10 MINUTES:
- 4 F-16s - DUTCH
 - 4 F/A-18s - SPANISH
 - 2 A-10s - U.S.
 - 2 EA-6Bs - U.S.
- 1435 - BSA AIR-DEFENSE RADARS ACTIVATED
- 1440 - NATO AIRCRAFT (DUTCH F-16s USING MK-82 WAR-HEADS) COMMENCE ATTACKS AGAINST 2 BSA MILITARY VEHICLES (1 PROBABLE TANK AND 1 APC), WHICH ARE ATTACKING AND OPPOSING DUTCHBAT BLOCKING POSITION; PRELIMINARY AERIAL BOMB DAMAGE ASSESSMENT (BDA) UNCERTAIN, BUT PROBABLE MISS ON USA TANK AND PROBABLE HIT ON APC
- 1450 - JANVIER ORDERS DUTCHBAT TO DISMOUNT ALL OBSERVATION POSTS (OPs) AND WITHDRAW TO POTACARI WITHOUT ENGAGING BiH ARMY
- 1453 - NATO LO REQUESTS FURTHER BDA
- 1502 - MILOSEVIC CALLS AKASHI BY TELEPHONE; AKASHI TELLS MILOSEVIC THAT NATO AIR FORCES ARE ENSURING THE SAFETY AND SECURITY OF UNPROHIBIT TROOPS IN THE SREBRENICA AREA; AKASHI DESCRIBES TO MILOSEVIC NATO CAS MISSION IN SREBRENICA IS DUE TO BSA ATTACKS ON DUTCHBAT OPs IN THE APPROACHES TO SREBRENICA; AKASHI

- 1402 - NATO LO REPORTS NATO AIRCRAFT OVER TARGET IN 1 HOUR
- 1403 - NATO LO REPORTS ELINT DETECTS PROBABLE BSA MARCONI RADARS ACTIVATED
- 1407 - CNN (BRENT SADLER) REPORTS BSA HAVE ATTACKED AND BY-PASSED DUTCHBAT HOLDING POSITION AND ARE NOW BEGINNING ATTACK ON SREBRENICA TOWN
- 1414 - FIRST PACKAGE OF NATO STRIKE AIRCRAFT CLEARED TO TARGETS
- 1414 - FIRST NATO AIR PACKAGE HANDED OVER TO TACPs IN SREBRENICA FOR GUIDANCE TO TARGETS
- 1420 - EF-111s DISENGAGE AND LAND OVER TO EF/A-18s
- 1427 - NATO LO REPORTS INFORMATION PROVIDED BY LTC MIKE RYAN, USAF (COMAIRSOUTH) FROM CYCLOPS THAT STRIKE PACKAGE CONSISTING OF THE FOLLOWING ELEMENTS WILL ARRIVE OVER TARGETS IN 10 MINUTES:
- 4 F-16s - DUTCH
 - 4 F/A-18s - SPANISH
 - 2 A-10s - U.S.
 - 2 EA-6Bs - U.S.
- 1435 - BSA AIR-DEFENSE RADARS ACTIVATED
- 1440 - NATO AIRCRAFT (DUTCH F-16s USING MK-82 WAR-HEADS) COMMENCE ATTACKS AGAINST 2 USA MILITARY VEHICLES (1 PROBABLE TANK AND 1 APC), WHICH ARE ATTACKING AND OPPOSING DUTCHBAT BLOCKING POSITION. PRELIMINARY AERIAL BOMB DAMAGE ASSESSMENT (BDA) UNCERTAIN, BUT PROBABLE MISS ON USA TANK AND PROBABLE HIT ON APC
- 1450 - JANVIER ORDERS DUTCHBAT TO DISMOUNT ALL OBSERVATION POSTS (OPs) AND WITHDRAW TO POTOCARI WITHOUT ENGAGING BiH ARMY
- 1453 - NATO LO REQUESTS FURTHER BDA
- 1502 - MILOSEVIC CALLS AKASHI BY TELEPHONE. AKASHI TELLS MILOSEVIC THAT NATO AIR FORCES ARE ENSURING THE SAFETY AND SECURITY OF UNPROFOR TROOPS IN THE SREBRENICA AREA. AKASHI DESCRIBES TO MILOSEVIC NATO CAS MISSION IN SREBRENICA IS DUE TO BSA ATTACKS ON DUTCHBAT OPs IN THE APPROACHES TO SREBRENICA. AKASHI

*Faksimil zabilješke sa sastanka Kriznog tima za akciju
 "PLAVI MAČ" o bliskoj zračnoj podršci iz vazduha
 Holandskom bataljonu u Potočarima, Zagreb, 11. juli 1995.*

Br. 13

**OBUSTAVA "BLISKE ZRAČNE PODRŠKE" NAD
SREBRENICOM 11. JULA 1995.**

- IZVJEŠTAJ AKAŠIJA - KOFI ANANU, ZAGREB, 11. JULI 1995.*

IZUZETNO HITNO

11. juli '95, 16:42

ZA: ANAN, UN, NJUJORK
INFORMATIVNO: GAREKHAN, UN, NJUJORK
- STOLTENBERG, MEĐUNARODNA
KONFERENCIJA ZA BIVŠU
JUGOSLAVIJU, ŽENEVA
OD: AKAŠI, ŠTAB UNPROFOR-a, Zagreb
DATUM: 11. juli 1995. Z-1136
PREDMET: Situacija u Srebrenici

* Na prijetnju generala Mladića da će "pobiti" "zarobljene" holandske vojnike i nasumično granatirati civile i Holandski bataljon, "ako dođe do daljih vazdušnih udara", vojno i civilno rukovodstvo UN-a (Žanvije, Akaši i dr.), uz saglasnost holandskog ministra odbrane, u 16 sati obustavlja blisku zračnu podršku nad Srebrenicom, jer bi ta akcija "ugrozila civilno stanovništvo i naše osoblje koje je sada izmješano sa srpskim snagama", piše Akaši u svom izvještaju Ananu, podsekretaru UN-a za mirovne snage, petnaest minuta nakon što je agresor zauzeo Srebrenicu (16:42). Na taj su način UN na hiljade civila ostavili bez odbrane i zaštite - u ruke srpskih zločinaca. Tada je to rukovodstvo interesiralo samo pitanje evakuacije Holandskog bataljona, a nezaštićeni civili ih, nažalost, uopšte nisu zanimali.

Holandski pukovnik De Jong (Harm de Jonge), štabski oficir u Komandi UNPROFOR-a u Zagrebu, tvrdi kako je prijetnja generala Mladića da će, ako se nastave udari iz vazduha, granatirati put između Srebrenice i Potočara, bila razlog zašto je ministar odbrane Holandije, Voorhoeve, dao nalog da se zaustave dalji napadi iz vazduha, jer "nije želio da na sebe preuzme odgovornost za krvoproliće na putu između Srebrenice i Potočara", gdje je bilo "3 do 4 hiljade staraca, starica i djece koji su bježali na sjever" (Harm de Jonge, KAKO JE PALA SREBRENICA, u knjizi: GENOCID U BOSNI, str. 330-346).

J. Honig i N. Both pišu kako su Srbi uputili ultimatum: ukoliko vazdušni napadi ne prestanu odmah oni će pobiti zarobljene holandske vojnike i nasumično granatirati izbjeglice i Holandski bataljon. Taj ultimatum telefonom je osmatračnici "Papa" prenio iz Bratunca jedan od zarobljenih komandira osmatračnice. Za tu poruku je kasnije čuo pukovnik Brantz u Tuzli i telefonom je prosljedio u Sarajevo i Hag. Tada je, zaobilazeći redovne kanale UN-a i NATO-a, ministar Voorhoeve direktno nazvao Centar za koordinaciju vazdušnih operacija u Vičenci i 3 puta rekao: "Prekinite, prekinite, prekinite!" (J.W. Honig - N. Both, nav. dj., str. 51-52).

Ovom porukom se dalje osvjetljava situacija u Srebrenici od našeg (izvještaja - primj. priređivača) X-1130 ranije ovog dana.*

Ukratko, situacija u Srebrenici je krajnje fluidna.

U 1440 sati, NATO avion je napao dva srpska tenka koji su prijetili holandskim blokadnim položajima južno od Srebrenice. Nije jasno da li su bombe pogodile cilj. Drugi nalet je odgođen zbog opstrukcije nad ciljanim područjem. Avion koji je odlazio je izvijestio da tenkovi bosanskih Srba idu ka jugu iz položaja blokiranja.

Predsjednik Milošević kontaktirao je SRSG ponovo oko 1500 sati i upoznat je sa situacijom. U to vrijeme Milošević je izjavio da su holandski vojnici na područjima koje drže Srbi zadržali svoje oružje i opremu i da su slobodni da se kreću okolo.

Oko 1630 sati, vojni posmatrači Ujedinjenih nacija su izvijestili da su bosanski Srbi pregazili selo (naselje - primj. priređivača) Srebrenicu, uključujući kamp holandske čete. Blokirani položaj je povučen prema Srebrenici. Preostale holandske snage su na izolovanim osmatračkim mjestima, a glavni kamp u Potočarima je izložen artiljerijskoj vatri. **Veliki broj (možda hiljade) izbjeglica se sada kreću prema Potočarima, gdje Holandski bataljon izvještava da nema dovoljno izvora za njihovo zbrinjavanje.** Komandanti lokalnih Srba zaprijetili su da će **ubiti holandski personal i granatirati više sela u džepu ako dođe do daljih vazdušnih udara.** Stav i odbrambene mogućnosti vlasti lokalnih Bosanaca još nisu jasne.

Admiral Smit se složio sa našim zahtjevom koji je predložio ministar odbrane Holandije SRSG-u da se suspenduje zračno prisustvo i misije podrške iz vazduha nad Srebrenicom. Naše je mišljenje da bi ono ugrozilo civilno stanovništvo i naše osoblje koje je sada izmiješano sa srpskim snagama. NATO avioni su u stanju visoke pripravnosti za druga mjesta.

Sada prikupljamo detaljnije informacije o situaciji na terenu da bi odredili potrebe civilnog stanovništva. Mi također ispitujeemo **pitanja vezana za bezbjednost i moguću evakuaciju holandskog bataljona**

* Ne raspoložemo tim izvještajem.

kako je razmotreno sa ministrom odbrane Holandije. Ministar Holandije je informisao da su mu predočene tri opcije od strane njegovog štaba:

- povlačenje koje bi izveo UNPROFOR sa RRF-om, povlačenje koje bi proveo NATO i

- povlačenje koje bi se provelo ad hoc koalicijom sa kojom su se složile Francuska, Ujedinjeno Kraljevstvo i USA.

Preliminarna procjena komandanta snaga je da se svako povlačenje holandskog bataljona mora izvesti kroz pregovore pošto su njegovi pripadnici u nekim područjima već pomiješani sa srpskim snagama, njihove zalihe su ograničene, a područje Srebrenice je van direktnog operativnog domašaja Ujedinjenih nacija ili drugih vojnih snaga. General Gobiljar je prema tome dobio instrukcije da uspostavi odmah lokalni prekid vatre svih strana. On pokušava sada da kontaktira generala Tolimira. UNPROFOR-ov zamjenik koordinatora za civilne poslove je, također, stigao u ured UNHCR-a na Palama, gdje će ostati kao oficir za vezu sa vlastima paljanskih Srba.

Detaljnije informacije o situaciji i našim namjerama će uslijediti čim bude moguće.

/Na početku dokumenta

- u gornjem desnom uglu je svojeručni potpis J. Akašija/

(SREBRENICA 1995, knjiga 1, str. 353-357)

CZN 1123
CZG 912
SSA-1698

OUTGOING CODE CABLE

UN
COMM

MOST IMMEDIATE

95 JUL 11/2 15:42

TO: AMMAN, UNATIONS, NEW YORK
INFO: GHAREKHAN, UNATIONS, NEW YORK
STOLTENBERG, ICFY, GENEVA
FROM: AKASHI, UNPF-HQ, ZAGREB
DATE: 11 JULY 1995 Z - 1136
SUBJECT: Situation in Srebrenica

Y. Akashi

This message updates the highlights of the situation in Srebrenica since our Z-1230 of earlier today.

In summary, the situation in Srebrenica is highly fluid.

At 1440 hours, NATO aircraft attacked two Serb tanks threatening the Netherlands blocking position south of Srebrenica. It is not clear if the bombs struck the target. A second pass was cancelled due to obscuration over the target area. Departing aircraft reported Bosnian Serb tanks moving south away from the blocking position.

President Milosevic contacted the SRSG again at about 1500 hours and was briefed on the situation. At that time, Milosevic stated that the Netherlands soldiers in Serb-held areas retained their weapons and equipment, and were free to move about.

At about 1630 hours, UNMOC reported that the Bosnian Serbs have overrun the village of Srebrenica including the Netherlands company camp. The blocking position has withdrawn toward Srebrenica. Remaining Netherlands forces are in isolated OPs, and the main camp at Potocari is exposed to artillery fire. Large numbers (possibly thousands) of refugees are now moving toward Potocari where the Netherlands battalion reports that there are insufficient resources for their sustenance. Local Serb commanders have threatened to kill Netherlands personnel and shell various villages in the pocket if there are further air attacks. The attitude and defensive capabilities of local Bosnian authorities are not yet clear.

Admiral Smith has agreed to our request, proposed by the Netherlands minister of defence to the SRSG, to suspend air presence and close air support missions over Srebrenica. It is our view that they would endanger the civilian population and our own personnel who are now inter-mixed with Serb forces. NATO aircraft are in high readiness elsewhere.

We are now gathering more detailed information on the situation on the ground in order to determine the needs of the civilian population. We are also examining the issues related

UN
COMM
11
16
53

to the security and possible evacuation of the Netherlands battalion as discussed with the Netherlands defence minister. The Netherlands minister advises that he has been presented by his staff with three options: withdrawal conducted by UNPROFOR with RRZ, withdrawal conducted by NATO, and withdrawal conducted by an ad hoc coalition to which France, the UK, and the US have agreed.

The preliminary assessment of the Force Commander is that any withdrawal of the Netherlands battalion must be carried out through negotiation as its members are in some areas already interspersed with Serb forces, its stocks are limited, and the area of Srebrenica is beyond the immediate operational reach of UN or other military forces. General Gcillard has accordingly been instructed to establish an immediate local ceasefire with all parties. He is attempting to contact General Tolimir now. The UNPROFOR deputy civil affairs coordinator has also reached the UNHCR office in Pale, where he will remain as a liaison officer to Pale Serb authorities.

More detailed information on the situation and our intentions will follow as soon as possible.

*Faksimil Izveštaja Akašija o obustavi bliske zračne podrške
iz vazduha nad Srebrenicom, Zagreb, 11. juli 1995.*

Br. 14

**POVLAČENJE HOLANDSKOG BATALJONA IZ
SREBRENICE**

- IZVJEŠTAJ AKAŠIJA - KOFI ANANU, ZAGREB, 11. JULI 1995.*

HITNO

11. juli '95. 20:08

ZA: - ANAN, UN, NJUJORK

INFORMATIVNO: - GAREKHAN, UN, NJUJORK
- STOLTENBERG, MEĐUNARODNA
KONFERENCIJA ZA BIVŠU
JUGOSLAVIJU, ŽENEVA

OD: - AKAŠI, ŠTAB UNPROFOR-a,
ZAGREB

DATUM: 11. JULI 1995.

BROJ: Z-1138

PREDMET: Situacija u Srebrenici

* Nakon što su NATO bombe "promašile svoje ciljeve" u Srebrenici (pogođena su samo 2 tenka) i poslije zauzimanja grada ("u 16:20 sati grad Srebrenicu su već preplavili Srbi"), kada se četa B Holandskog bataljona povukla u Potočare, agresor je granatirao kolonu civila koja je napuštala Srebrenicu i bježala ka Potočarima, tražeći spas. Žene, djeca i, uglavnom, stariji ljudi krenuli su u pravcu glavne baze UN-a u Potočarima (holandski kamp).

U ovom izvještaju Akaši iznosi i činjenice koje ne potvrđuju drugi dokumenti UN-a, uključujući i njegove podatke. Naime, on obavještava UN da je drugi napad NATA prekinut "zbog loše vidljivosti koju je izazvao dim, što je onemogućilo pilota da uoči mete", zatim kako je na prve avione ispaljena jedna raketa, te da je oko 16:00 iniciran i "treći zračni napad". O tome se uopšte ne govori u Zapisniku sa sastanka Kriznog tima za akciju PLAVI MAČ (Vid.: dok. br. 12 i Svjedočenje br. 6). U ovom izvještaju Akaši, ne pominje razgovor sa Miloševićem (B. Džeger, nav. dj., str. 86).

Uz moje ranije poruke, ova poruka sadrži dalje detalje koji se tiču razvoja događaja danas i najnovijih informacija koje nam je NATO dostavio, kao i vojni posmatrači Ujedinjenih nacija u Srebrenici.

Rano ovog popodneva VBS nastavila je da granatira gradove Srebrenicu i Potočare. U 13⁰⁰ sati štab UNPROFOR-a u Srebrenici i dalje je bio u stanju pripravnosti. Petnaest minuta kasnije VBS je pojačala svoje granatiranje ova dva grada. U 13³⁰ jedan pripadnik "TACP" je ranjen u borbama zapadno od Srebrenice. **U 14⁴⁰ sati, NATO avioni su napali dva srpska tenka.** Čini se da su bila dva nadlijetanja. U prvom su bili borbeni avioni F-16 sa nepreciznom municijom. Vjerujemo da su bombe promašile svoje ciljeve. Drugi napad, u kome je takođe bio uključen jedan par F-16, podbacio je zbog loše vidljivosti koju je izazvao dim, što je onemogućilo pilotima da uoče mete. Prvi avion u ovom paru aviona bio je angažovan protiv SAM rakete.

Oko 16⁰⁰ sati, treći zračni napad je iniciran od strane para (američkih aviona - primj. priređivača) A-10 i usmjeren je na, bar, jedan tenk i nešto pješadije (koja je imala lako naoružanje) koji su napadali položaj TACP. Ali nikakva borbena tehnika (bombe, rakete - primj. priređivača) nije ispuštena.

Između 13⁰⁰ sati i 16⁰⁰ sati, VBS opkolila je Holandski bataljon, blokirajući položaj sa zapada. Četa Holandskog bataljona nakon toga se povukla u Potočare. Dok se ovo dešavalo, Srbi su uspjeli zarobiti komandanta B-čete, čime se ukupan broj Holandana koje je VBS zarobila popeo na 31. **U 16²⁰ sati grad Srebrenicu su već preplavili Srbi.** U 18⁰⁰ sati B-četa Holandskog bataljona je stigla u Potočare i rasporedila se u defanzivnom položaju oko kampa Holandskog bataljona.

Vojni posmatrači su izvjestili da je broj teško ranjenih civila u kampu u Potočarima između 50-70 lica. Ima takođe i približno 1.500 raseljenih lica u kampu, a očekuje se da će ovaj broj biti i veći pošto više raseljenih ide u pravcu kampa. **Ranije su Srbi uznemirili vatrom kolonu Bosanaca koja je napuštala Srebrenicu ka Potočarima.** Između 18⁴⁰ i 19⁰⁰ sati VBS je ispalila 22 rakete iz Dugog Polja (kota

644922) prema Budaku (kota 623912) i Gradcu (CP 625989), tj. u blizini puta Srebrenica - Potočari. Zvuk granata koje su eksplodirale bio je isuviše blizak koloni raseljenih tako da je izazavao paniku.

Prvi izvještaji iz Potočara su ukazivali da tamo ima dovoljno hrane i vode za samo 24 sata. Međutim, vojni posmatrači su izvjestili u 17¹¹ sati da Holandski bataljon pokušava da popravi situaciju. Njihovi vojnici su otvorili svoje sledovanje i pokušavali su napraviti od toga supu. Na taj način Holandani se nadaju da će hrana trajati za slijedećih 48 sata. Nakon toga, neće više biti hrane ni za osoblje UNPROFOR-a ni za raseljene.

Granatiranje samog grada Srebrenice prestalo je u 17⁰⁰ sati, a VBS je izdala ultimatum da raseljeni i UNPROFOR napuste enklavu kroz zaštićeni koridor.

Bilo je izvještaja o samo jednom vojniku UNPROFOR-a koji je ranjen u toku borbi. Devet osmatračkih pozicija Holandskog bataljona je još operativno: A (CP553900), C (CP538850), M (Nova lokacija 570918), N (CP613940), P (CP645916), Q (CP658893), R (CP659883). Ove posmatračke pozicije su sada opisane kao "veoma pasivne".

Holandski bataljon i tim vojnih posmatrača Ujedinjenin nacija pokušavaju da se sastanu sa komandantima VBS u 19³⁰. Namjera bataljona je da predloži veoma malu zaštićenu zonu (možda prostor privremenog logora) da se zaštite raseljeni.

Specijalni izaslanik HCR-a će pokušati da ode u Tuzlu da se sastane sa bosanskim ministrom za izbjeglice kako bi se odredile humanitarne potrebe. UNHCR procjenjuje da su preko 75% stanovništva u enklavi raseljena lica koja bi možda željela otići u Tuzlu. UNHCR će takođe ispitati stav Bosanske vlade o ovom delikatnom pitanju.

/Na početku dokumenta
- u gornjem desnom uglu je
svojeručni potpis J. Akašija/

CEN-1123
226-914

OUTGOING CODE CABLE
MUST IMMEDIATE

UNEP 112
COMINT
F 102
95 JUL 11 2018

TO: AMMAN, UNATIONS, NEW YORK-2411Z # 112
INFO: GHAREKHAN, UNATIONS, NEW YORK
STOLTENBERG, LEV, GENEVA 2414Z
FROM: AMMAN, UNPF-HQ, ZACKES
DATE: 31 JULY 1995
NUMBER: 2-1133
SUBJECT: Situation in Srebrenica

UNEP 112
COMINT
F 101
95 JUL 11 2018

In addition to my two earlier cables, this message contains further details regarding today's developments, and the latest information provided to us by NATO and the UNMOs in Srebrenica.

Early this afternoon the BSA continued to shell the towns of Srebrenica and Potocari. At 1300 hours HQ UNPROFOR in Srebrenica went to state orange. Fifteen minutes later the BSA intensified its shelling of the two towns. At 1330 hours a TACP was wounded in the fighting west of Srebrenica. At 1440 hours, NATO aircraft attacked two Serb tanks. It appears that two passes were made. The first involved F-16 fighters carrying non-precision munitions. He believe the bombs missed their targets. The second attack, also involving a pair of F-16s, was aborted due to the poor visibility caused by the smoke, which obscured the pilots' view of the targets. The first aircraft in this pair of aircraft was engaged by a SAM missile.

At around 1600 hours, a third aerial attack was initiated by a pair of A-10s and was directed at, at least, one tank and some infantry (bearing small arms) attacking a TACP position. But no ordnance was dropped.

Between 1300 hours and 1300 hours, the BSA bypassed the Dutchbat blocking position from the west. The Dutch B-Company subsequently withdrew to Potocari. As this was occurring, the Serbs succeeded in detaining the B-Company Commander, thus raising the total number of Dutchmen detained by the BSA to 21. At 1620 hours, the town of Srebrenica itself was overrun by the Corps. At 1800 hours, Dutchbat D-Company reached Potocari and deployed in defensive positions around the Dutchbat camp.

The UNMOs have reported that the number of severely wounded civilians in Potocari camp is between 50-70 persons. There are approximately 1500 displaced persons also in the camp, and this number is expected to grow as more displaced continue to make their way toward the camp. Earlier on, the

SRSG

Serbs harassed the column of Bosnians leaving Srebrenica for Pococari. Between 1830 and 1835 hours the BSA fired 22 rockets from Dugo Polje (grid 644922) toward Srebrenica (grid 623912) and Gradac (CP625989), i.e. in proximity to the Srebrenica-Pococari road. The sound of the exploding shells was so close to the column of displaced, it caused heightened panic.

First reports from Pococari suggested that there was only enough food and water for 24 hours. However, the UNMOs reported at 1731 hours that Dutchbat was attempting to verify the situation. Its troops have opened their rations and were trying to make soup out of them. By doing this, the Dutch hope the food will last for a further 48 hours. After that, there will be no food for either UNPROFOR personnel or the displaced.

The shelling of the Srebrenica town itself stopped at 1700 hours and the BSA issued an ultimatum that the displaced and UNPROFOR leave the enclave through a protected corridor.

There have been reports of only one UNPROFOR soldier having been injured during the fighting. Nine Dutchbat OPs are still operational: A (CP613909), C (CP638650), H (New Location 570913), K (CP613940), F (CP645916), D (CP645953), R (CP659523). These OPs are now described as "very passive".

Dutchbat and the UNMO team are trying to meet the BSA commanders at 1930 hours. The battalion's intention is to propose a very small safe area (perhaps the general area of the compound) to protect the displaced.

The HCR Special Envoy will attempt to go to Tuzla tomorrow to meet with the Bosnian Minister of Refugees, in order to identify the humanitarian requirements. UNHCR assess that over 75% of the population of the enclave are displaced persons who may wish to leave, perhaps to Tuzla. The position of the Bosnian Government on this delicate issue will also be explored by UNHCR.

Republika Srpska i Hercegovina
MINISTARSTVO UNUTRAŠNJE IZOBILJE PRISTU
KOMUNIKACIJE I VEŠTAČENJE
BEOGRAD

Prejeto		Priloga	
Broj	Datum	Prilozi	Priloga
2-1678			

Faksimil Izyještaja Akašija - Ananu o povlačenju Holandskog bataljona iz Srebrenice, Zagreb, 11. juli 1995.

Br. 15

**NAREĐENJE ZA ODBRANU HOLANDSKOG BATALJONA
I ZAŠTITU IZBJEGLICA I CIVILA**
- KOMANDA UNPROFORA ZA BOSNU I HERCEGOVINU -
KOMANDI HOLANDSKOG BATALJONA, SARAJEVO, 11. JULI 1995.*

KOMANDA UNPROFORA SARAJEVO

HITNO

UN -STROGO POVJERLJIVO

FAX BR: 1291/95	DTG: 111827B JULI 1995.
ZA: SEKTOR SJEVER - ISTOK KOMANDA HOLANDSKOG BATALJONA	OD: KOMANDA UNPROFORA VRŠILAC DUŽNOSTI, KOMANDANTA GENERALA H.M. GOBILJAR POTPIS: (svojeručni potpis)
FAX BR:	FAX BR: 7254/7239
NA RUKE: KOMANDANT, COS, G3 CO	DOSIJE BR: 3206 SASTAVIO: POTPUKOVNIK HATON
INTERNA INFORMACIJA: KOMANDANT, COS, G3	
VEZA	
PREDMET: NAREĐENJE ZA ODBRANU HOLANDSKOG BATALJONA I ZAŠTITU IZBJEGLICA U SREBRENICI	

* Komanda UNPROFOR-a za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu, odnosno vršilac dužnosti komandanta (zamjenik), francuski general Erve Gobiljar, dostavio je 11. jula 1995, nakon "nove situacije" - tj. zauzimanja Srebrenice od velikosrpskog agresora, Komandi Holandskog bataljona Naređenje za odbranu Holandskog bataljona i zaštitu izbjeglica i civila u Srebrenici. General Gobiljar, u vezi sa odbranom Holandskog bataljona, podvlači da za odbranu holandskih snaga i opreme od napada treba upotrijebiti sva raspoloživa sredstva, što je, po njemu, podrazumijevalo i "upotrebu bliske zračne podrške ako je potrebno". Međutim, očigledno je kako za "zaštitu" civila francuski general ne predlaže preduzimanje svih raspoloživih sredstava, uključujući i blisku zračnu podršku, već sugerije samo preduzimanje "svih razumnih mjera". Međutim, potpukovnik Karemans, nažalost, nije preuzeo nikakve mjere da zaštititi izbjeglice i civile.

PORUKA

S obzirom na novu situaciju u Srebrenici slijede naredjenja vršioca dužnosti komandanta UNPROFOR-a za odbranu Holandskog bataljona i zaštitu izbjeglica u Srebrenici.

a. Započnite pregovore na lokalnom nivou sa snagama Vojske bosanskih Srba o prekidu vatre. Predaja bilo kog naoružanja i vojne opreme nije dozvoljena i ne može biti predmet razgovora.

b. Skoncentrišite sve svoje snage u kampu Potočari, uključujući povlačenje sa osmatračkih položaja. Preduzmite sve razumne mjere da se **zaštite izbjeglice i civili o kojima se vi brinete.**

c. Pružite medicinsku pomoć i pomognite lokalnim medicinskim zvaničnicima.

d. Nastavite svim raspoloživim sredstvima odbranu vaših snaga i opreme od napada. To podrazumijeva i upotrebu bliske zračne podrške ako je potrebno.

e. Budite spremni da pimate i koordinirate raspodjelu medicinske i druge humanitarne pomoći izbjeglicama.

MHME. 059

MH DU. 002

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 2-1637)

PAGE 1 OF 1

HQ UNPROFOR SARAJEVO

T. 028

SNV520

MOST IMMEDIATE

UN RESTRICTED

OUTGOING FAX NO: 1291/95	DTG: 111827B July 1995
TO: SECTOR NE INFO: CO DUTCHBAT	FROM: HQ UNPROFOR ACTING COMMANDER MGEN H M GOBILLIARD SIGNATURE: <i>[Signature]</i>
FAX NO:	FAX NO: 1294/7239
ATTN: COMMANDER, COS, G3 CO	FILE NO: 3206 DRAFTER: LT COL HATTON
INTERNAL INFO: COMMANDER, COS, G3	
REF:	
SUBJECT: ORDERS FOR DEFENCE OF DUTCHBAT AND PROTECTION OF REFUGEES IN SREBRENICA	

MESSAGE

In view of new situation in Srebrenica the following are the orders of Acting Commander UNPROFOR for the defence of Dutchbat and the protection of refugees in Srebrenica.

- a. Enter into local negotiations with BSA forces for immediate ceasefire. Giving up any weapons and military equipment is not authorised and is not a point of discussion.
- b. Concentrate your forces into the Portacazi Camp, including withdrawal of your OPs. Take all reasonable measures to protect refugees and civilians in your care.
- c. Provide medical assistance and assist local medical authorities.
- d. Continue with all possible means to defend your forces and installation from attack. This is to include the use of close air support if necessary.
- e. Be prepared to receive and coordinate delivery of medical and other relief supplies to refugees.

MHME. 059

MH DU. 002

Faksimil naredenja Komande UNPROFOR-a u Sarajevu za odbranu Holandskog bataljona i zaštitu izbjeglica i civila u Srebrenici, Sarajevo, 11. jula 1995.

Br. 16

**PREGOVORI IZMEĐU AGRESORSKOG GENERALA
MLADIĆA I KOMANDANTA HOLANDSKOG BATALJONA,
POTPUKOVNIKA KAREMANSA
- IZVJEŠTAJ HOLANDSKOG BATALJONA, SREBRENICA,
12. JULI 1995.***

**HOLANDSKI BATALJON
SREBRENICA**

**VEOMA HITNO
POVJERLJIVO ZA UN**

**PREDMET: SASTANAK SA GENERALOM MLADIĆEM
11/12.JULI '95**
**SASTAVLJAČ: KOMANDANT 1. HOLANDSKOG (UN)
PJEŠADIJSKOG BATALJONA**

* Nakon zauzimanja Srebrenice i preuzimanja komande i nad situacijom u Potočarima od strane agresora, i lično generala Mladića, Krstića i drugih, 11. jula 1995, potpukovnik Karemans je u dva navrata istoga dana (u 20:30 i 22:30) bio na sastanku sa generalom Mladićem (na prvom je sastanku bio sa dvojicom oficira za vezu, a na drugom je bio i Nesib Mandžić, nezvanični predstavnik civila Bošnjaka. Sasťanci su održani u Bratuncu - hotel "Fontana").

Na prvom je sastanku general Mladić zahtijevao da ne smije više biti nikakvih zračnih udara, jer će u protivnom on uništiti Holandski bataljon i civilno stanovništvo, čiji je broj, po Karemansu, iznosio 17.500 (oko 2.500 izbjeglica u kampu i oko 15.000 u njegovoj neposrednoj blizini).

Na drugom je sastanku general Mladić obećao Karemansu prekid vatre do 10 sati 12. jula. Od Mandžića je zahtijevao da pripadnici Armije Republike Bosne i Hercegovine moraju predati oružje, obećavajući slobodno povlačenje, te da na sljedeći sastanak, koga je general Mladić zakazao za 10 sati 12. jula, moraju prisustvovati i predstavnici civilnih i vojnih vlasti Srebrenice.

Obavještavajući o navedenim događajima generala Žanvijeja i druge, potpukovnik Karemans u svom izvještaju od 12. jula, koga je napisao poslije dva sastanka sa generalom Mladićem, između ostalog, navodi kako nije u stanju da brani ni narod niti svoj bataljon. Naglašavajući kako se situacija sve više pogoršava, on konstatira da se "moraju preduzeti dodatne mjere i za izbjeglice i za vojnike". Po njemu je postojao samo jedan izlaz:

ODGOVORNI OFICIR: potpukovnik Toni Karemans (svojeručni potpis)

- Komandni oficir

Holandskog UN- pješadijskog bataljona

Priivremeni kamp Potočari

SREBRENICA

Bosna i Hercegovina

ZA: - Komandant snaga General pukovnik Žanvije, Zagreb

- Komandant Komande za Bosnu i Hercegovinu Štab
UNPROFOR-a, SARAJEVO

- Komandant Sektora Sjevero - istok, TUZLA

- Ministar dobrane, HAG

- C - KL Krizni štab, HAG

Br: TK95114

12. juli 1995.

Predmet: Sastanak sa generalom Mladićem od 11. i 12. jula 1995. godine

“pregovarati danas na najvišem nivou: generalni sekretar UN-a, najviše nacionalne vlasti i bosanskih Srba i bosanske Vlade”.

Potpukovnik Karemans se i 12. jula (u 10:30) u hotelu “Fontana” u Bratuncu po treći put sastao sa generalom Mladićem, kao i drugim predstavnicima vojske i policije srpskih kolaboracionista, te predstavnicima bošnjačkih izbjeglica iz Potočara. Na tom je sastanku sa Mladićem bio i general Radislav Krstić. Tada je Mladić, između ostalog, izjavio “da će nadgledati ‘evakuaciju’ izbjeglica iz Potočara i da želi vidjeti sve muškarce bosanskih muslimana, starosne dobi između 16 i 60 godina, radi provjeravanja prisustva mogućih ratnih zločinaca” (J. W. Honig - N. Both, nav.dj., str. 60 - 61; Optužnica Haškog tribunala protiv Radislava Krstića, od 30. oktobra 1998, u : Prilog A).

1. S obzirom na vremenska ograničenja nisam u mogućnosti da napravim puni izvještaj o dva sastanka koja sam imao prošle noći sa generalom Mladićem iz Vojske bosanskih Srba. Detalji o trenutnoj situaciji u i oko privremenog kampa POTOČARI su vam poznati. Data su vam objašnjenja putem telefona. Danas sam bio svjedok katastrofalnog slijeda događaja.

2. Štab UNPROFOR-a SARAJEVO naredio mi je da počnem sa lokalnim pregovorima sa snagama VBS radi hitnog prekida vatre (vidjeti dodatak)*. Imao sam dva sastanka sa generalom Mladićem.

3. U toku prvog bio sam optužen, kao komandant Holandskog bataljona, za sve što se desilo danas. On je opet zahtijevao da ne smije više biti nikakvih zračnih udara ili podrške iz zraka (CAS). Ako se vazdušni udari ili podrška opet dese ili nastave, privremeni kamp POTOČARI sa Holandskim bataljonom i oko 2.500 izbjeglica u njemu i sa oko 15.000 izbjeglica u njegovoj direktnoj blizini će biti granatirani. On je naglasio na krajnje prijeteći način da će upotrijebiti sva svoja raspoloživa sredstva da uništi privremeni kamp.

4. On je zahtijevao drugi sastanak u 22:30. Na taj sastanak predstavnik svih izbjeglica je trebao doći. Tamo sam našao jednog iako to nije bio zvanični predstavnik. Oni su na terenu. Bio sam u mogućnosti da sugerišem svoje zahtjeve u vezi sa humanitarnom pomoći i prvom pomoći u ime izbjeglica. On je zabilježio sve. Naveo je: biće prekid vatre do 10:00 sati 12. jula. Onda je počeo da se obraća predstavniku tih izbjeglica. Zahtijevao je:

a. Sve trupe Armije BiH unutar bivše enklave moraju predati svoje oružje i da se slobodno povuku.

b. Slijedeći sastanak 12. jula u 10:00 sati sa predstavnicima izbjeglica i bivših civilnih i vojnih vlasti.

General Mladić je voljan da primi i pruži pomoć svim ranjenim licima, ali pod uslovom da se prvo prihvate i izvrše njegovi zahtjevi. Ako ne, onda je opet prijetio veoma određenim mjerama: granatiranje.

* Ne raspoložemo tim dodatkom.

5. Ima više od 15.000 ljudi unutar jednog kvadratnog kilometra, uključujući bataljon koji se nalaze u krajnje ranjivom položaju: oni su u položaju čučee patke, nisu u stanju uopšte da brane ove ljude. U direktnoj liniji i iznad kampa on je rasporedio dva topa, dva tenka, tri MRLS-a i jedan protuavionski top, sve direktno vidljivo. U ovom momentu ja sam odgovoran za ove ljude.

6. **Ja nisam u stanju:**

- a. **da branim ove ljude;**
- b. **da branim vlastiti bataljon;**
- c. da kontaktiram odgovarajuće predstavnike među civilima, jer se do zvanične vlasti iz određenog razloga ne može doći;
- d. da kontaktiram predstavnike među vojnim vlastima, jer se oni pokušavaju boriti za koridor prema području Tuzle, i neće se i tako pojaviti iz jednostavno ličnih razloga;
- e. da prisilim trupe Armije BiH da predaju svoje oružje.

7. Ova situacija se pogoršava toliko da se moraju preduzeti dodatne mjere i za izbjeglice i za vojnike. Po mom mišljenju postoji jedan izlaz: pregovori danas na najvišem nivou: Generalni sekretar UN-a, najviše nacionalne vlasti i bosanskih Srba i bosanske Vlade.

Komandant 1. holandskog (UN) pješadijskog bataljona
potpukovnik T. J. P. Karemans
/svojeručni potpis/

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i
međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 2-1636)

FORM 1955 203 44

CONTENT: DUTCHBAT

156 71 54

DUTCHBAT

SREBRENICA

F NR: 206

TVZ:

HONR:

TVA

Ø363

fax/vsnet

vg

11.0

ROUTINE

PRIORITY

IMMEDIATE

MOST IMMEDIATE

UNCLASSIFIED

UN RESTRICTED

UN CONFIDENTIAL

UN SECRET

EYES ONLY

DATE/TIME:	FILE REF:	STN. SERIAL NO.:		
FM : DUTCHBAT SREBRENICA	FAX/TEL : 871 130 2212 CRYPTO : 871 130 2211 V-SAT FAX : 7150 V-SAT TEL : 7151	ROUTE	NO:	TOT
TO : <i>See letter</i>	FAX:			
	TEL:			
INFO:				
SUBJECT : <i>Meetings with Gen. Mladic 11/12 July 95</i>		TOTAL PAGES: <i>4</i>		
INT DISTR :				
DRAFTER : <i>C-7 (NL) via T-ops on Dutchbat 1</i>		SIGNATURE: <i>[Signature]</i>		
RELEASING OFFICER : <i>LTC Karremans, PL</i>		SIGNATURE: <i>[Signature]</i>		
ACC CLK :	ROUTENR :	FIX OP:	CHK OP :	

To: commanders

6/97 012

Commanding Officer
I(NL)UN INFAN (Dutchbat)
Compound POTOČARI
SREBRENICA
Bosnia-Herzegovina

To: - Forcecommander
Lgen Janvier
ZAGREB

8330
- Commander
Bosnia-Herzegovina Command
HQ UNPROFOR
SARAJEVO

- Commander
Sector North East
TUZLA

- Minister van Defensie
den HAAG

- C-RL Crisisstaf / 815
den HAAG

12 July 1995

Re: TK95114

Subject: Meetings with Gen Mladic on 11 and 12 July 1995

1. Due to time limitations I am not able to make a full report of the two meetings. I have had last night with Gen Mladic of Bosnian-Serb Army. Details of the current situation in and around the compound of POTOČARI are known to you. These were explained to you by telephone. Today I witnessed a catastrophic sequence of events.
2. I have been ordered by HQ UNPROFOR SARAJEVO to enter into local negotiations with BSA forces for immediate ceasefire (see appendix). I had two meetings with Gen Mladic.
3. During the first one I have been accused of everything, what happened today, as being CO-Dutchbat. Again he demanded that there will not be any airstrikes or CAS longer. If airstrikes or CAS should occur or be continued, compound POTOČARI with Dutchbat and about 2.500 refugees in it and about 15.000 refugees in the direct vicinity of it will suffer shelling. He emphasized in most threatening way that he will use all his assets to outgun the compound.
4. He demanded a second meeting at 2230 hrs. In that meeting a representative of all refugees should attend. I found one, although he is not an official representative. They are in the field. I was able to suggest my requests concerning the huma-

itarian aid and first needs on behalf of the refugees. He made note of all of them. He stated: There will be a ceasefire till 12 July 1000 hrs. Then he started his talk to the representative of those refugees. He demanded:

- a. All ABiH troops within the former enclave were forced to handover their weapons and free retreat.
- b. Next meeting on 12 July 1000 hrs with a representation of the refugees and the former civil and military authorities.

Gen Mladic is willing to receive and treat all wounded persons however first to accept and execute his demands. If not, then he threatened again with very specific measures: shelling.

5. There are more than 15.000 people within one sqkm including the battalion in an extreme vulnerable position: the sitting duck position, not able to defend these people at all. In direct line and above the compound he deployed two guns, two tanks, three MLRS and one AAgun, all in direct sight. At this moment I am responsible for these people.

6. I am not able:

- a. to defend these people;
- b. to defend my own battalion;
- c. to find suitable representatives among the civilians because the official authorities are for certain reasons not available;
- d. to find representatives among the military authorities because they are trying to fight for a corridor to the TUZLA-area, and will not show up anyway because of purely personal reasons;
- e. manage to force ABiH troops to handover their weapons.

7. This situation is deteriorating in such way that additional measures are to be taken for both refugees and soldiers. In my opinion there is one way out: negotiations today at the highest level: UNSC, highest national authorities and both Bosnian Serb and Bosnian government.

CO-1(NL/IN) Infbn
Dutšbat

Karremansa, Th.J.P.
Major General Colonel

Faksimil Izvještaja Holandskog bataljona o sastanku između komandanta Holandskog bataljona, potpukovnika Karremansa, sa agresorskim generalom Mladićem.

HOLANDSKI BATALJON JE PREDAO CIVILE AGRESORU
- IZJAVA POTPUKOVNIKA DEJVIDA TETEHA, VOJNOG
POSMATRAČA UN-A *

Ja, **potpukovnik Dejvid Tete (David Tetteh)-(MO 001013)** ovim izjavljujem da su Nuhanović Ibro (rođen 1943.) i Nuhanović Nasiha (rođena 1947.), roditelji Hasana Nuhanovića, lična karta TZ 00172L, prevodioca tima posmatrača UN-a u Srebrenici, došli u Holandski privremeni kamp u Potočarima 11. jula 1995. godine. Dalje izjavljujem da je Hasanov brat, Nuhanović Muhamed (rođen 1974.), došao u Holandski privremeni kamp u Potočarima uveče 10. jula 1995. godine. Sve troje su proveli tu dva dana pod zaštitom UNPROFOR-a dok im oficiri Holandskog bataljona nisu naredili da napuste privremeni kamp zajedno sa drugim izbjeglicama uveče 13. jula 1995. godine. Posljednji put su viđeni kako prolaze kroz kapiju privremenog kampa iza koje su stajali srpski vojnici.

Potpis
Dejvid Tete
/svojeručni potpis/

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i
međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 2 - 1640)

* Potpukovnik Dejvid Tete, vojni posmatrač UN-a (UNMO - United Nations Millitter Observer) bio je prisutan u vojnoj bazi UN-a u Potočarima za vrijeme dok su civili bili u njoj, pod "zaštitom" UNPROFOR-a. On je potpisao izjavu na osnovu koje se, između ostalog, vidi da su oficiri Holandskog bataljona predali civile agresoru.

Među civilima koji su 13. jula napustili vojnu bazu UN-a u Potočarima bila je i tročlana porodica Nuhanović: Ibro (1943.), njegova supruga Nasiha (1947.) i sin Muhamed (1974.). Njihovih imena nema na Spisku muškaraca i dječaka (239), koji su bili u vojnoj bazi Holandskog bataljona u Potočarima, i 13. jula 1995, nakon što su dobili naređenje od holandskih oficira da napuste Potočare, zajedno sa ostalim izbjeglicama, prošli su kroz kapiju iza koje su ih čekali agresorski vojnici o tome vid.: SREBRENICA 1995, knj. 1, str. 363-374). O njihovom prisustvu u bazi UN-a u Potočarima postoje svjedočenja vojnih posmatrača UN-a (UNMO). Detaljnije o tome vid.: SREBRENICA 1995, knjiga 1, str. 363 - 374; HUMAN RIGHTS WATCH, octobar 1995, Vol. No. 13, str. 56.

2/2

- July

I Dejvid Teteha (UNMO 001013) hereby state that Nuhanic Ibro, (born 1943), and Nuhanic Nahiha, (born 1947), parents of Hasan Nuhanic ID TZ 00172L, interpreter of Srebrenica UNMO team came to the Dutch compound in Potocari on 11 July 1995. It is further stated that Hasan's brother, Nuhanic Muhamed, (born 1974), came to the Dutch compound in Potocari on the evening of 10 July 1995. All three spent two days there under UNPROFOR protection until they were ordered by Dutch officers to leave the compound together with the other refugees in the evening of 13 July 1995. They were last seen passing through the compound gate behind which the Serb soldiers were standing.

Signature

07/09 '95 THU 14:41 (TX/RX NO 3606) 0002

Faksimil Izjave potpukovnika Dejvid Teteha, vojnog posmatrača UN-a (UNMO 001013), o naredbi Holandskog bataljona da civili napuste vojnu bazu UN u Potočarima, odnosno o predaji civila agresoru.

**HOLANDSKI BATALJON JE PREDAO CIVILE
AGRESORU**

- IZJAVA MAJORA KINGORIJA, VOJNOG POSMATRAČA UN-A *

Ja, **major Kingori (Joseph Kingori)** ovim izjavljujem da su Nuhanović Ibro (rođen 1943), i Nuhanović Nasiha (rođena 1947.), roditelji Hasana Nuhanovića, lična karta TZ 00172L, prevodioca tima posmatrača UN-a u Srebrenici, došli u Holandski privremeni kamp u Potočarima 11. jula 1995. godine. Dalje izjavljujem da je Hasanov brat, Nuhanović Muhamed (rođen 1974.), došao u Holandski privremeni kamp u Potočarima uveče 10. jula 1995. godine. Sve troje su proveli tu dva dana pod zaštitom UNPROFOR-a dok im oficiri Holandskog bataljona nisu naredili da napuste privremeni kamp zajedno sa drugim izbjeglicama uveče 13. jula 1995. godine. Posljednji put su viđeni kako prolaze kroz kapiju privremenog kampa iza koje su stajali srpski vojnici.

Potpis

Josef Kingori

/svojeručni potpis/

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 2 - 1641)

* Kenijski major Kingori, vojni posmatrač UN-a (UNMO) bio je prisutan u vojnoj bazi u Potočarima za vrijeme dok su civili bili u toj bazi, pod "zaštitom" UNPROFOR-a. Bio je, između ostalog, neposredni svjedok razdvajanja muškaraca (muževa, braće, sinova i unuka) od žena i djece, odnosno od njihovih porodica. On je potpisao izjavu na osnovu koje se, između ostalog, vidi da su oficiri Holandskog bataljona predali civile agresoru (J.W. Honig - N. Both, nav. dj., str. 66-67).

7

I MAS Kingorija hereby state that Nuhanovic Ibro, (born 1943), and Nuhanovic Nasiba, (born 1947), parents of Hasan Nuhanovic ID TZ 00172L, interpreter of Srebrenica UNMO team came to the Dutch compound in Potocari on 11 July 1995. It is further stated that Hasan's brother, Nuhanovic Muhamed, (born 1974), came to the Dutch compound in Potocari in the evening of 10 July 1995. All three spent two days there under UNPROFOR protection until they were ordered by Dutch officers to leave the compound together with the other refugees in the evening of 13 July 1995. They were last seen passing through the compound gate behind which the Serb soldiers were standing.

Signature

Faksimil Izjave majora Kingorija, vojnog posmatrača UN-a (UNMO), o naredbi Holandskog bataljona da civili napuste vojnu bazu UN-a u Potočarima, odnosno o predaji civila agresoru.

**HOLANDSKI BATALJON JE PREDAO CIVILE
AGRESORU**

- IZJAVA MAJORA DE HANA, VOJNOG POSMATRAČA UN-a *

Ja, **major De Han (De Haan)** ovim izjavljujem da su Nuhanović Ibro (rođen 1943.) i Nuhanović Nasiha (rođena 1947.), roditelji Hasana Nuhanovića, lična karta TZ 00172L, prevodioca tima posmatrača UN-a u Srebrenici, došli u Holandski privremeni kamp u Potočarima 11. jula 1995. godine. Dalje izjavljujem da je Hasanov brat, Nuhanović Muhamed (rođen 1974.), došao u Holandski privremeni kamp u Potočarima uveče 10. jula 1995. godine. Sve troje su proveli tu dva dana pod zaštitom UNPROFOR-a dok im oficiri Holandskog bataljona nisu naredili da napuste privremeni kamp zajedno sa drugim izbjeglicama uveče 13. jula 1995. godine. Posljednji put su viđeni kako prolaze kroz kapiju privremenog kampa iza koje su stajali srpski vojnici.

Potpis

De Han

/svojeručni potpis/

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i
međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 2 - 1642)

* Major De Han, vojni posmatrač UN-a (UNMO) bio je prisutan u vojnoj bazi u Potočarima za vrijeme dok su civili bili u toj bazi, pod "zaštitom" UNPROFOR-a. On je potpisao izjavu na osnovu koje se, između ostalog, vidi da su oficiri Holandskog bataljona predali civile agresoru.

3

Major De Hana hereby states that
Nuhacovic Ibro, (born 1943), and Nuhacovic Nusiba, (born 1947), parents of Hasan
Nuhacovic ID YZ 001721, interpreter of Serbian UNMO team came to the Dutch
compound in Potočari on 11 July 1995. It is further stated that Hasan's brother,
Nuhacovic Muhamed, (born 1974), came to the Dutch compound in Potočari in the
evening of 10 July 1995. All three spent two days there under UNPROFOR protection
until they were ordered by Dutch officers to leave the compound together with the other
refugees in the evening of 13 July 1995. They were last seen passing through the
compound area behind which the Serb soldiers were standing.

Signature

*Faksimil Izjave majora De Hana, vojnog posmatrača UN-a
(UNMO), o naredbi Holandskog bataljona da civili napuste vojnu
bazu UN-a u Potočarima, odnosno o predaji civila agresoru.*

Br. 20

DEPORTACIJA CIVILA IZ UN BAZE U POTOČARIMA
- IZVJEŠTAJ AKAŠIJA-KOFI ANANU, ZAGREB, 13. JULI 1995. *

VEOMA HITNO

ZA: - Anan, UN, NJUJORK

INFORMATIVNO: - GAREKHAN, UN, NJUJORK
- GULDING, UN, NJUJORK
- STOLTENBERG, MEĐUNARODNA
KONFERENCIJA ZA BIVŠU
JUGOSLAVIJU, ŽENEVA

OD: AKAŠI, ŠTAB UNPROFOR-a, ZAGREB

DATUM: 13. JULI 1995.

BROJ: Z - 1154

PREDMET: Situacija u Srebrenici

1. Nastavljajući sa našim izvještajima o situaciji u Srebrenici ova informacija sadrži posljednje informacije koje se tiču zajedničkih

* J. Akaši je 13. jula 1995. UN-u dostavio informaciju o situaciji u Srebrenici, a posebno u vezi sa rješavanjem "trenutne humanitarne krize" u Vazduhoplovnoj bazi u Tuzli i, s tim u vezi, iznio ciljeve UN-a u osiguravanju socijalne zaštite stanovništva iz Srebrenice. On se pri tome naročito brinuo za Holandski bataljon u Potočarima i Bratuncu, kao i za vojne posmatrače UN-a.

Agresor je u to vrijeme u Potočarima razdvajao muškarce od njihovih porodica. O tome Akaši, nažalost, ne govori u svom izvještaju. To očito njega nije zanimalo. Umjesto toga, on navodi kako "nema nikakvih izvještaja o maltretiranju nekog bosanskog civila od strane vojske bosanskih Srba". On, također, ne govori o muškarcima i dječacima koji su likvidirani u Potočarima.

Govoreći o deportaciji civila, odnosno, kako on kaže, o prevoženju raseljenih, Akaši pogrešno informiše UN-e, tvrdeći kako su vozila "stalno nadgledali vojnici Holandskog bataljona, koji su pratili konvoj". Te njegove tvrdnje negiraju oficiri Holandskog bataljona (Vid. dok. br. 26).

napora koji su učinjeni u razrešavanju trenutne humanitarne krize, zajedno sa daljim detaljima koji se odnose na jučerašnji razvoj događaja na terenu.

2. Glavna polja zabrinutosti procijenjena od strane specijalnog izaslanika HCR-a, Gospode Bijelevald (Anne Willem Bijelevald), po povratku iz Tuzle su:

— Odbijanje generala Mladića da dozvoli svaki pristup do Srebrenice bilo da se radi o personalu ili konvojima.

— insistiranje Bosanske vlade da se međunarodna zajednica, a ne Sarajevo, dalje brinu o sudbini raseljenih koji se sada okupljaju u vazduhoplovnoj bazi Tuzla.

— Od 11:30 sati danas procjenjeno je da ima 5.500 raseljenih u vazduhoplovnoj bazi, a očekuje se da će se taj broj brzo povećati. Po procjeni ima 6.000 ljudi u Kladnju koji dalje nastavljaju prema Tuzli a ima mnogo onih koji će za njima (približno 25.000). Vjerujemo da ima još oko 4.000 muškaraca sposobnih za vojsku u Bratuncu koji čekaju da Vojska bosanskih Srba izvrši provjeru. Svi su ovdje očigledno zabrinuti za njihovu sudbinu.

3. Još nekoliko stvari koje su pomenute od strane specijalnog izaslanika:

— Vazduhoplovna baza u Tuzli ne može dugo biti utočište raseljenim licima iz Srebrenice, a uvjerenje specijalnog izaslanika je da će Bosanska vlada ostati uporna u svom odbijanju da pomogne raseljenim licima dok se Tuzlanska baza preplavljuje ljudima, a Sarajevo uspijeva da zbuni i UN i međunarodnu zajednicu. Gospoda Bijelevald je rekla da u području Tuzle postoji mogućnost smještaja za 11.000 ljudi. Ako bi se raseljeni premjestili na područje Tuzle (tj. sa aerodroma) to bi moglo izazvati stavljanje pritiska na Federaciju, mijenjanjem ravnoteže stanovništva u tom području. Ipak, s obzirom na humanitarne poteškoće koje se pomaljaju čini se da je to jedina moguća alternativa za sada.

— U vazduhoplovnoj bazi ima dovoljno šatora za 9600 ljudi. Ukoliko nam vlade i dalje ne pomognu humanitarna situacija u vazduhoplovnoj bazi mogla bi doseći kritične razmjere. Konvoje

HCR-a u centralnoj Bosni, koji bi mogli biti od velike koristi u tom pogledu, Bosna i Hercegovina takođe ometa ograničenjima na putevima. Gospođa Bijelevald takođe bilježi da je ministar Muratović odbacivao očiglednu činjenicu da su (ovi) raseljeni Bosanci sada na bosanskom tlu i o njima se prema tome mora brinuti Bosanska vlada uz pomoć agencije UN-a.

4. Naša dva glavna cilja su da se obezbijedi socijalna zaštita stanovništva iz područja Srebrenice i da se podrži UNHCR u ubjeđivanju Bosanske vlade da ona ne može jednostavno ukinuti svoju odgovornost vis-a-vis sigurnosti i bezbjednosti njenog vlastitog naroda: da ona mora preuzeti vodeću ulogu, a da će HCR, UNPROFOR i UNPF pomoći. General Smit bi trebalo da se sastane sa premijerom Silajdžićem i ministrom Muratovićem danas poslijepodne i on će nastojati da ovo da Bosancima na znanje. On će, takođe, insistirati da nam bosanski Srbi dozvole pristup Potočarima i Bratuncu, kako bi mi sami mogli podržati Holandski bataljon i vojne posmatračke UN-a, sređivanjem tamošnje situacije.

5. Kao nastavak jučerašnjeg razvoja događaja slijedi rezime odluka koje su donijeli Štab UNPF-a i pregled ravoja događaja na terenu.

6. Juče kasno poslijepodne, HCA Mousali je predsjedavao sastanku zajedničkog kriznog štaba: tim sastavljen od civilne i vojne komponente UNPF-a i predstavnike UNHCR-a (vidjeti poseban izvještaj sa satanka od HCA Mousallia).* Primarni cilj sastanka je bio da se nađe sporazum o tome kako se nezgodno stanje raseljenih može ublažiti, da se odgovori na pitanje o tome ko bi trebao voditi akcije na terenu i kako bi to trebalo koordinirati sa agencijama koje daju podršku. UNHCR će se pobrinuti za sve humanitarne aspekte sa UNPROFOR-om, pružajući svu neophodnu raspoloživu podršku. Oficiri za štampu i informiranje su poslani u Tuzlu. Zadaci na uspostavljanju modaliteta za implementaciju ovog plana se trenutno razrađuju u ovom Štabu.

* Ne raspoložemo tim izvještajem.

7. U međuvremenu, juče u Potočarima, oko 12:00 sati, trupe bosanskih Srba su umarširale u grad i zauzele položaje oko Holandskog kampa. Takođe su poslali odred do fabrike betonskih elemenata, oko 300 metara udaljene od glavnog kampa, gdje se sakupio veliki broj raseljenih. Kad su čuli za izvještaje da vojnici iz ovog odreda upravljaju svoja oružja na civile na prijeteci način, rečeno je da vojni posmatrači UN-a to ispituju. Po dolasku u fabriku, vojni posmatrači su otkrili da su navodi sasvim lažni i umjesto toga su bili svjedoci da neki vojnici dijele slatkiše i cigarete nekim raseljenim.

8. Kao što je izviješćeno u mom Z - 1152,** komandni oficir Holandskog bataljona je zatim održao još jedan sastanak sa generalom Mladićem. Rezultati tog sastanka već su vam preneseni, a nema daljih detalja o tačnoj prirodi protivljenja komandanta holandskog bataljona Mladićevom naređenju za evakuaciju. U međuvremenu, visoke temperature, nedostatak sanitarija i prenapučenost u Potočarima sve zajedno stvaraju veoma tešku situaciju u tom području. I dalje nema nikakvih izvještaja o maltretiranju nekog bosanskog civila od strane vojske bosanskih Srba.

9. U 15:12 sati juče bosanski Srbi su obezbijedili 30 autobusa i kamiona i počeli su da prevoze raseljene (sa izuzetkom vojno sposobnih muškaraca) u Bratunac. Vozila su stalno nadgledali vojnici holandskog bataljona, koji su pratili konvoj. Do 16:45 sati vojni posmatrači UN-a su procijenili da je 3000 ljudi zatim odvedeno iz Bratunca u Kladanj, opet pod pratnjom Holandskog bataljona. Srbi su iskricali civile u blizini linije konfrontacije, odakle su oni pješice otišli do linija BiH, a zatim su ih autobusi BiH prevezli do vazduhoplovne baze Tuzla. Suprotno novinskim izvještajima ni u jednom momentu vozači ni vozila UNPROFORA ili UNHCR-a nisu korišteni za kretanje civila. U 22:45 sati operacija Vojske bosanskih Srba za premještanje raseljenih suspendovana je do 07:00 sati jutros.

10. Ljekari bez granica izvještavaju da su oni koji su stigli u Kladanj bili gladni i da su imali sasvim malo tople odjeće.

** Ne raspoložemo ni tim izvještajem.

11. U području Srebrenice ima 38 holandskih vojnika koje još uvijek Vojska bosanskih Srba drži zatočene u Bratuncu. Oni su odvedeni sa osmatračkih pozicija: OP - N, OP - S, OP - U, OP - G, OP - R i OP - Q. Deset drugih vojnika (sa OP - K) Srbi su odveli na minirano područje locirano na koti CP5582. Na osmatračkim pozicijama Alfa (Alpha) i Papa još uvijek su ljudi holandskog bataljona (sa po deset vojnika na svakoj osmatračkoj poziciji), ali su okruženi Vojskom bosanskih Srba tako da su neoperativni. Šest holandskih vojnika je još na osmatračkoj poziciji OP - C bez svog naoružanja i BiH ih je blokirala.

12. Konačno, dobili smo prve izvještaje da Mladić namjerava da Holandski bataljon ode, samo sa svojim ličnim naoružanjem, čim se prevoz civila završi. Sada procjenjujemo ovaj mogući alarmantni razvoj događaja.

Pozdrav.

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 2-1632)

16
L 125
8

CZK=1141
LZK=44
CZG=928

OUTGOING CODE CABLE

MOST IMMEDIATE

554-1130

95 JUL 13 1995

TO: ANNAN, UNATIONS, NEW YORK
INFO: GHAREKHAN, UNATIONS, NEW YORK
GOULDING, UNATIONS, NEW YORK
STOLTENBERG, ICEY, GENEVA
SMITH, UNATIONS, SARAJEVO
FROM: AKASHI, UNPF-HQ, ZAGREB
DATE: 13 JULY 1995
NUMBER: Z=1154
SUBJECT: Situation in Srebrenica

CODE RESTRICTED
MOST IMMEDIATE

1. Continuing with our reports on the situation in Srebrenica, this message contains the latest information concerning the joint efforts being made to resolve the current humanitarian crisis, together further details regarding yesterday's developments on the ground.

2. The main areas of concern identified by the HCR Special Envoy, Mr. Anne Willem Bijleveld, who has just returned from Tuzla, are:

-- General Mladic's refusal to allow all access, whether it be to personnel or convoys, to Srebrenica

-- the insistence of the Bosnian Government that the international community, and not Sarajevo, deal with the fate of the displaced who are now assembling at the Tuzla airbase.

-- As of 1130 hours today there were an estimated 5500 displaced at the airbase and this number is expected to rise very quickly. There are an estimated 6000 people in Kladanj who will soon proceed to Tuzla and there are many others to follow them (approximately 25000). We believe there are about 4000 males of draft age still in Bratunac awaiting "screening" by the BSA. Their fate is of obvious concern to everyone here.

3. Other points mentioned by the Special Envoy are:

-- The airbase at Tuzla cannot accommodate Srebrenica's displaced persons for long, and it is the Special Envoy's belief that the Bosnian Government will remain obstinate in its refusal to help the displaced, until Tuzla airbase is overflowing with people, and Sarajevo succeeds in embarrassing both the UN and the international community. Mr. Bijleveld said there is accommodation for 11000 persons in the Tuzla area. Should the displaced be relocated to Tuzla proper (i.e. from the airport), this could of course put strains on the

95 JUL 13 1995

Internal distribution: FC/REC/HCA/DI/ICFY/UNHCR SE

5/236

13 June

Federation, by upsetting the population balance in the area. Nevertheless, given the looming humanitarian difficulties it appears to be the only viable alternative in the short-term.

-- At the airbase, there are enough tents for about 9500. Unless the Government assists us forthwith, the humanitarian situation at the airbase could reach critical proportions. HCR's convoys in central Bosnia, which could be of obvious benefit in this regard, are also being hindered by BiH road restrictions. Mr. Bijleveld noted that Minister Muratovic was dismissive over the obvious fact that the displaced are Bosnians who are now on Bosnian soil and must therefore be cared for by the Bosnian Government with the assistance of the UN agencies.

4. Our two main objectives are to ensure the welfare of the population in the Srebrenica area, and to support UNHCR in convincing the Bosnian Government that it cannot simply abrogate its responsibilities vis-a-vis the safety and security of its own people: that it must take the lead and HCR, UNPROFOR and UNPF will assist. General Smith is due to meet Prime Minister Silajdzic and Minister Muratovic this afternoon and he will endeavour to make this point to the Bosnians. We will also insist that the Bosnian Serbs allow us access to Potocari and Bratunac, so that we ourselves may support Dutchbat and the UNMOs in ascertaining the situation there.

5. To continue with yesterday's developments, the following is a summary of the decisions taken in UNPF-HQ and a recounting of the developments on the ground.

6. Late yesterday afternoon, HCA Mousalli chaired a meeting of the joint crisis management team, which brought together the civilian and military components of UNPF and representatives of UNHCR (see separate report of meeting from HCA Moussalli). The meeting's primary objective was to find agreement on how the plight of the displaced can be alleviated, to address the question of who should lead the efforts on the ground, and how this should be coordinated with supporting agencies. UNHCR will take charge of all the humanitarian aspects with UNPROFOR providing all necessary and available support. Press and Information Officers have been sent to Tuzla. The task of establishing the modalities for the implementation of the plan is currently being worked on in this HQ.

7. Meanwhile, yesterday in Potocari, at around 1200 hours, Bosnian Serb troops marched through the town and took up positions around the Dutchbat camp. They also sent a detachment to a prefab factory some 300 metres away from the main camp where a large number of displaced had congregated. On hearing of reports that soldiers from this detachment were pointing their weapons at the civilians in a threatening manner, the UNMOs were asked to investigate. On arriving at the factory, the UNMOs discovered the allegation to be quite false and witnessed, instead, some of soldiers distributing sweets and cigarettes to some of the displaced.

CODE RESTRICTED

CZM-114 1:

X 8. As was reported in my Z-1152, the Commanding Officer of Dutchbat then held another meeting with General Mladic. The results of the meeting have already been communicated to you, and there are no further details regarding the precise nature of the Dutchbat Commander's opposition to Mladic's evacuation order. Meanwhile, the high temperatures, lack of sanitation and the overcrowding in Potocari, combine to create a very difficult situation in that area. There continues to be no reports of the BSA mistreating any of the Bosnian civilians.

9. At 1512 hours yesterday, the Bosnian Serbs provided 30 buses and trucks and began to move the displaced (with the exception of men of draft-age) to Bratunac. The vehicles were under the constant observation of Dutchbat soldiers, who escorted the convoy. By 1645 hours, the UNMOG estimated that 3000 people were subsequently being taken from Bratunac to Kladanj, again under Dutchbat escort. The civilians were dropped off by the Serbs close to the confrontation line, from where they walked to BiH lines and were subsequently transported by BiH buses to Tuzla airbase. Contrary to press reports, at no time were UNPROFOR or UNHCR drivers or vehicles used in the movement of the civilians. At 2245 hours the BSA's operation to relocate the displaced was suspended until 0700 hours this morning.

10. MSF reported that those who had arrived at Kladanj transfer point were very hungry and had very little warm clothing.

11. In the Srebrenica area, there are 38 Dutch soldiers who are still detained by the BSA in Bratunac. They were taken from OP-N, OP-S, OP-U, OP-G, OP-R, and OP-Q. Ten other soldiers (from OP-K) were taken by the Serbs to a mining area located at grid CP5582. OPs Alpha and Papa are still manned by Dutchbat (with 10 soldiers at each OP) but are surrounded by the BSA and are thus inoperable. Six Dutch soldiers are still in OP-C without their weapons, and are blocked by the BiH.

12. Finally, we have received initial reports that Mladic intends to have the Dutchbat depart, with its personal weapons only, as soon as the transfer of civilians has been completed. We are now assessing this potentially alarming development.

Regards.

*Faksimil Izvještaja Akašija - Ananu o deportaciji civila
iz UN baze u Potočarima, Zagreb, 13. juli 1995.*

Br. 21

**KAREMANS MOLI GENERALA MLADIĆA DA
OMOGUĆI EVAKUACIJU HOLANDSKOG BATALJONA
- KOMANDANT KAREMANS - GENERALU MLADIĆU,
POTOČARI, 13. JULI 1995. ***

Komandant
1. holandskog (UN) pješadijskog bataljona
Holandski bataljon
Privremeni kamp POTOČARI
SREBRENICA
Bosna i Hercegovina

Br. TK 95115

Predmet: Evakuacija Holandskog bataljona 13. juli 1995.

ZA: Generala Mladića

Gospodine,

1. U 20:00 sati primio sam poruku od vlasti u Holandiji preko Komande UNPROFOR-a u Sarajevu koja se odnose na evakuaciju Holandskog bataljona. Naređeno mi je da vam prenesem slijedeće smjernice:

Smjernice:

a. Holandski bataljon bi trebao napustiti POTOČARE sa svom opremom, svim borbenim vozilima, transporterima i na točkovima i na

* Potpukovnik Karremans je 13. jula 1995. generalu Mladiću prenio smjernice za evakuaciju Holandskog bataljona, koje je dobio "od vlasti u Holandiji", tražeći saradnju. Nažalost, ni na jednom se mjestu ne pominju civili u Potočarima.

gusjenicama, svim naoružanjem i lahkim, kao i sa opremom veze i kompjuterima i štampačima.

b. Svim ličnim stvarima vojnika.

c. Šljemovima, pancirima i odjećom.

d. Osobljem koje je dodijeljeno UN-u i Holandskom bataljonu, kao što su prevodioci i ljudi iz Ljekara bez granica i UNHCR-a.

3. Ruta koja najviše odgovara je preko Kladnja i na taj način će ih prihvatiti (Hol.) transportni bataljon u Busovači. Druga opcija bi mogla biti kroz Zvornik do Zagreba.

4. Od mene je kao od komandanta Holandskog bataljona zatraženo da od vas tražim suradnju. U ime mojih vojnika nadam se da ćete slijediti ove smjernice.

U očekivanju vašeg odgovora, najsrdačniji pozdravi.

Komandant

1. holandskog (UN) pješadijskog bataljona

Holandski bataljon

Potpukovnik Karemans

/svojeručni potpis/

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 2-1634)

Commander
1(NL)UN Infan Dutchbat
Compound POTOČARI
SREBRENICA
Bosnia-Herzegovina

Nr. TK95115

Subject: Evacuation of Dutchbat

13 July 1995

To: General Mladić

Sir,

1. At 2000 hrs, I did receive a message from the authorities of the Netherlands thru HQ UNPROFOR in SARAJEVO concerning the evacuation of Dutchbat. I have been ordered to pass you the following guidelines.

2. Guidelines:

- a. Dutchbat should leave POTOČARI with all its equipment: all combat vehicles APCs, wheeled vehicles and trucks, all armament and small arms, as well as communications equipment and computers and printers.
 - b. All personal belongings of the soldiers.
 - c. Helmets, flag-jackets and clothes.
 - d. Personnel assigned to the UN and to Dutchbat such as interpreters and the people from MSF and UNHCR.
3. Preferable evacuation route will be thru KLADANJ, and thus to be picked up by (NL) Transportbattalion in BUSAVACA. Second option could be thru VORNIK to ZAGREB.
4. As CO-Dutchbat I have been requested to ask for your cooperation. On behalf of my soldiers, I do hope you will grant these guidelines.

Waiting for your answer, my best regards,

CO-1(NL)UN Infan
Dutchbat

Karemansa
Lieutenant Colonel

*Faksimil Pisma potpukovnika Karemansa - Generalu Mladiću,
Potočari, 13. juli 1995.*

Br. 22

**I AKAŠI PRIZNAJE "NESTANAK" HILJADA VOJNO
SPOSOBNIH MUŠKARACA U POTOČARIMA**
- IZVJEŠTAJ AKAŠIJA - KOFI ANANU, ZAGREB, 14. JULI 1995. *

VEOMA HITNO

ZA: ANAN, UN, NJUJORK

INFORMATIVNO: GAREKHAN, UN, NJUJORK
GULDING, UN, NJUJORK
STOLTENBERG, MEĐUNARODNA
KONFERENCIJA ZA BIVŠU
JUGOSLAVIJU, ŽENEVA

OD: AKAŠI, ŠTAB UNPROFOR-a, ZAGREB

DATUM: 14. JULI 1995.

BROJ: Z - 1169

PREDMET: Situacija u Tuzli i Srebrenici

1. Dalje u vezi našeg posljednjeg telegrama od danas o situaciji u Tuzli, sa današnjeg sastanka Hitne grupe u Zagrebu, na kome je

* Govoreći o stanju u Tuzli, Akaši, između ostalog, iznosi broj i procenat raseljenih, teškoće sa smještajem i ishranom izbjeglica, itd. U vezi sa situacijom u Srebrenici on navodi kako nema civila u Srebrenici i Potočarima, zatim kako srpski agresor "čisti" grad i dr. S tim u vezi, Akaši ukazuje na činjenicu brzog pada "u broju lica za koje se očekuje da će stići u Tuzlu", te kako nema informacija o 4.000 vojno sposobnih muškaraca, niti o četiri puna autobusa u kojima su bile žene.

Akaši ukazuje i na mogućnost postojanja velikog broja "nestalih i nepobrojanih raseljenih lica". Navodeći kako u Zagrebu i Sarajevu raste zabrinutost "u pogledu moguće agresije vojske bosanskih Srba na zaštićenu zonu Žepu", on tvrdi da se, ako to područje zauzme srpski agresor, može očekivati "ponovljeni slučaj Srebrenice u narednim danima".

predsjedavao šef za civilne poslove, kao i izvještaja iz Tuzle, Sarajeva i Zagreba, se može izvući slijedeći rezime.

2. Devedeset pet procenata raseljenih su žene, starci i djeca ispod 12 godina. Podignuti su šatori koji mogu primiti oko 2000 ljudi. U slijedećih nekoliko dana još šatora će stići za smještaj dodatnog broja lica. Međutim, prostor u Zrakoplovnoj bazi Tuzla je ograničen i opkoljen je minskim poljima.

3. UNHCR izvještava da su na raspolaganju dovoljne zalihe hrane, a da je hitan problem smještaja. Oko 13.000 raseljenih lica je sada u području Zrakoplovne baze u Tuzli. Izgleda da se ovaj broj stabilizuje u posljednjih 12 sati. Norveško medicinsko osoblje izvršilo je pregled kampa juče i ukazali su na to da vrućina i izloženost na otvorenom i dalje otežavaju situaciju. Nedostatak sanitarija mogao bi dovesti do širenja bolesti ako se ovom problemu odmah ne ukaže pažnja.

4. UNHCR mobilizira izvore iz Zagreba, Beograda i sa bosanske teritorije i usmjerava ih ka području Tuzle. Međutim, UNHCR je zabilježio određena zakašnjenja od strane Hrvatske vlade kad su u pitanju zalihe i potrepštine koje su namijenjene Tuzli a uzimaju se iz magacina u Hrvatskoj. UNPF je stavio nekoliko teških teretnih helikoptera u stanje pripravnosti kako bi bili podrška vazdušnom mostu za Tuzlu. UNHCR-ov konvoj je proveden do područja Bratunca uveče 13. jula sa oko 24 metričke tone neophodne pomoći.

5. Međunarodni komitet crvenog križa je zahtijevao, ali nije još dobio, odobrenje da se evakuiše približno 87 bolesnih i ranjenih iz bolnice u Bratuncu. Danas su kako je izviješćeno dvije osobe umrle zbog nedostatka terapije. PAKEAT je ponudio kamione i podršku naporima Međunarodnog komiteta crvenog križa. U Tuzli je Međunarodni komitet crvenog križa uspostavio mrežu za identifikaciju, kako bi pomogao da se porodice ponovo sastave po njihovom dolasku na područje Tuzle, i počele sa traganjima za nestalim licima. Međunarodni komitet crvenog križa će takođe obezbijediti dodatnu pomoć UNHCR-u i UNPROFOR-u da pomogne da se popune nedostaci u hrani i medicinskoj opremi. U Kladnju je

Međunarodni komitet crvenog križa uspostavio humanitarnu podršku, kako bi pomogao raseljenim licima u tranzitu iz Bratunca do Tuzle.

6. Vojni posmatrači UN-a nisu u mogućnosti da vide bilo kog bosanskog civila u Srebrenici. Trupe vojske bosanskih Srba su videne kako 'čiste' grad, odvozeći stoku, vozila, kućanske aparate i druge vrijednosti.* Karadžić je imenovao civilnog administratora u Srebrenici i prve srpske porodice počele su da se useljavaju u grad. Štab Vojske bosanskih Srba smješten je u zgradi PTT-a u Srebrenici, koja je bivši šab vojnih posmarača UN-a. General Mladić je prema izvještajima napustio područje Srebrenice.

7. Većina Holandskog bataljona ostaje na mjestu u Potočarima sa dvije osmatračke pozicije koje su u funkciji. Pedeset i pet holandskih vojnika je još uvijek zatočeno: 45 u Bratuncu i 10 van dosadašnjih granica enklave u blizini rudnika boksita. Konvoj UNPROFOR-a je stigao do Holandskog bataljona kasno 13. jula sa hranom, vodom i potrepštinama.**

8. Vojni posmatrači UN-a ne vide ljude u području Potočara. Odavde počinjemo da otkrivamo brz pad u broju lica za koje se očekuje da će stići u Tuzlu. Nema daljih informacija o statusu od oko približno 4.000 vojno sposobnih muškaraca. Tuzla izvještava o četiri puna autobusa (+/- 250) u kojima su bile mlade žene, za koje se očekivlo da stignu u Kladanj iz Bratunca nedostaju već 24 sata.

9. Tim za zajedničku akciju u vrijeme krize uspostavio je centar koji radi 24 sata u Tuzli, a koji se sastoji od predstavnika civilnih poslova, osoblja iz vojnih jedinica UNPROFOR-a, UNHCR-a, Međunarodnog komiteta crvenog križa i ECMM-a. UNHCR i Međunarodni komitet crvenog križa je pojačao svoje prisustvo u Tuzli, a UNPROFOR i UNHCR su dali nekoliko oficira za informisanje u ovoj situaciji.

* "Čišćenje grada", odnosno "odvoz stoke, vozila, kućanskih aparata i drugih vrijednosti", očigledno ilustruje razloge za napad na Enklavu i cilj operacije veliko-srpskog agresora.

** Dakle, kad više ni jednog Bošnjaka nije bilo u Srebrenici, a general Gobiljar, ga najavio 11. jula kao prioritetan zadatak Holandskog bataljona. Vid. dok. br. 15.

10. Šef misije UNHCR-a za Bosnu i Hercegovinu je u Tuzli i u početku je trebalo da putuje u Srebrenicu 14. jula, ali odobrenja su povučena s obzirom na bezbjednosne razloge. Komesar Evropske Unije za humanitarnu pomoć, gospođa Bonino će stići u Zagreb danas na putu za Tuzlu da bi pružila pomoć tamo.

11. S obzirom na mogućnost da postoji veliki broj nestalih i nepobrojanih raseljenih lica, nastavljaju se pokušaji da se omogući pristup Bratuncu, Potočarima i području Srebrenice, iako Pale, koje kontrolišu pristup tim područjima, do sada odbijaju zahtjeve za pristup UNPROFOR-a, UNHCR-a i Međunarodnog komiteta crvenog križa.

12. u Zagrebu i Sarajevu raste zabrinutost u pogledu moguće agresije Vojske bosanskih Srba na 'zaštićenu zonu' Žepe, u kojoj ima približno 11.000 lica. UNPROFOR-ovi vojni izvještaji govore o tome da su tri osmatračke pozicije bile danas na udaru vatre. Ako ovo područje Vojska bosanskih Srba napadne i zauzme možemo očekivati ponovljeni slučaj Srebrenica u narednim danima.

13. Šef civilnih poslova putuje sutra u Tuzlu da lično procijeni situaciju i da se sastane sa vlastima Bosanske vlade, kao i sa zvaničnicima UNPROFOR-a, UNHCR-a, Međunarodnog komiteta crvenog križa i drugim međunarodnim organizacijama.

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 2-1633)

EZN=1155
EZG=933

OUTGOING CODE CABLE
MOST IMMEDIATE

UNPROCESSED
COMMUNICATIONS
10/2
95 JUL 14 20:07
SSN=1749

TO: ANNAN, UNATIONS, NEW YORK
INFO: GHAREKHAN, UNATIONS, NEW YORK
GOULDING, UNATIONS, NEW YORK
STOLTENBERG, ICFY, GENEVA
FROM: JAKASHI, UNPF-HQ, ZAGREB
DATE: 14 JULY 1995
NUMBER: Z-1169

MOST IMMEDIATE
CODE RESTRICTED

SUBJECT: Situation in Tuzla and Srebrenica

1. Further to our last cable of today on the situation in Tuzla, the following summary is drawn from today's meeting of the Emergency Group in Zagreb, chaired by Head of Civil Affairs, and from reports from Tuzla, Sarajevo, and Zagreb.
2. Ninety-five percent of the displaced are women, elderly, and children under the age of twelve. Tents have been erected to accommodate about 2,000 people. More tents will be arriving over the next several days to accommodate additional persons. However, space in the Tuzla air-base is limited and is surrounded by mine-fields.
3. UNHCR reports sufficient food stocks are available and emergency shelter is increasing. Approximately 13,000 displaced persons are now in the Tuzla air-base area. This number seems to have plateaued in the last 12 hours. Norwegian medical officers conducted a survey of the camp yesterday and indicate that heat and exposure continue to make conditions difficult. Lack of sanitation facilities could lead to outbreaks of disease if not addressed immediately.
4. UNHCR is mobilizing resources from Zagreb, Belgrade, and from within Bosnian territory to direct to the Tuzla area. However, UNHCR has encountered some delays from the Croatian Government in getting stocks and supplies intended for Tuzla released from its warehouses in Croatia. UNPF has dedicated several heavy-lift helicopters on priority alert to support an air-bridge to Tuzla. A UNHCR convoy was cleared through to the Bratunac area on the evening of 13 July with approximately 24 metric tonnes of emergency aid.
5. ICRC has requested, but has not yet received, clearance to evacuate approximately 87 sick and wounded from the Bratunac hospital. Today, two persons have reportedly died from lack of treatment. PAKEAT has offered trucks and support for the ICRC effort. At Tuzla, ICRC is in the process of establishing an identification network to help families re-

INTERNAL DISTRIBUTION: SRSO, FC, HCA, DFC, COS, DI

95 JUL 14 20:19

units when they have arrived in the Tuzla area, and will begin tracing functions for missing persons. ICRC will also provide supplemental assistance to UNHCR and UNPROFOR to help fill gaps in food and medical aid. At Kladanj, ICRC has established a relief support effort to aid displaced persons in transit from Bratunac to Tuzla.

6. UNMOs report they have unable to sight any Bosnian civilians in Srebrenica. BSA troops have been sighted "cleaning" out the town by removing livestock, vehicles, household goods, and other valuables. Karadzic has installed a civilian administrator in Srebrenica, and the first Serb families have begun to move into the town. The BSA HQ has been installed at the PTT building in Srebrenica, which is the former UNMO HQ. Gen. Mladic has reportedly left the Srebrenica area.

7. The majority of the Dutch Battalion remains in place in Potocari with 2 observation posts still being manned. Fifty-five Dutch soldiers are still detained: 45 in Bratunac and 10 just outside the enclaves former boundary near a bauxite mine. An UNPROFOR convoy reached Dutchbat late on 13 July with food, water, and supplies.

8. UNMOs report no sightings of persons in the Potocari area. In this vein, we are beginning to detect a short-fall in number of persons expected to arrive in Tuzla. There is no further information on the status of the approximately 4,000 draft age males. Tuzla reports four bus loads (+/- 250) containing young women, which were expected to arrive at Kladanj from Bratunac have been missing for over 24 hours.

9. The Joint Crisis Action Team has established a 24 hour operations center in Tuzla comprised of representatives from Civil Affairs, UNPROFOR military staff units, UNHCR, ICRC, and ECMH. UNHCR and ICRC have reinforced their presence in Tuzla, and UNPROFOR and UNHCR have dedicated several public information officers to the situation.

10. UNHCR Chief of Mission for B-H is in Tuzla and was initially cleared to travel to Srebrenica on 14 July, but clearances were revoked due to security reasons. The European Union Commissioner for Humanitarian Assistance Mrs. Bonino will arrive in Zagreb today en route to Tuzla to further contribute to the aid effort there.

11. Given the potential for large numbers of missing and unaccounted displaced persons, attempts continue to be made to gain access to the Bratunac, Potocari, and Srebrenica areas, although Pale, which is controlling access to these areas, has so far refused requests for access by UNPROFOR, UNHCR, and ICRC requests.

12. Concern is growing in Zagreb and in Sarajevo about potential aggression by the BSA against the Zepa "safe area," which contains approximately 11,000 persons. UNPROFOR military reports three OPs came under fire today. If the area

is attacked and seized by the BSF, we can expect a replay of Srebrenica in the coming days. (1)

13. Head of Civil Affairs is travelling to Tuzla tomorrow to personally assess the situation and to meet with the Bosnian Government authorities as well as officials from UNPROFOR, UNHCR, ICRC, and other international organizations.

Faksimil Izvještaja Akašija - Ananu, o "nestanku" na hiljade vojno sposobnih muškaraca u Potočarima, Zagreb, 14. juli 1995.

Br. 23

STRADANJA CIVILA
- IZVJEŠTAJ ZAŠTITNIH SNAGA UN-A, BOSNA I
HERCEGOVINA - SEKTOR SJEVEROISTOK - KOMANDI
UNPROFORA U SARAJEVU, TUZLA, 15. JULI 1995. *

UJEDINJENE NACIJE
ZAŠTITNE SNAGE UJEDINJENIH NACIJA
BIH - SEKTOR SJEVEROISTOK (TUZLA)
CIVILNI POSLOVI

HITNO
OGRANIČENA DISTRIBUCIJA

ZA: - FILIPA KORVINA (PHILIP CORWIN) - CAC/D-SRSG
- UNPROFOR - KOMANDA, SARAJEVO

OD: KEN BISER, SCVAO SEKTOR SJEVERO ISTOK,
TUZLA

DATUM: 15. juli 1995.

PREDMET: SREBRENICA/TUZLA, NEDJELJNI IZVJEŠTAJ

* U svom nedjeljnom izvještaju od 15. jula 1997. Zaštitne snage UN-a (Civilni poslovi) iznose podatke o broju smještenih lica iz Srebrenice u Vazduhoplovnoj bazi u Tuzli, problemima oko smještaja, psihološkim traumama kod izbjeglica, broju i lokacijama raselejenih lica koja su zbrinuta u Tuzlansko-podrinjskom kantonu, broju bolesnih/ranjenih koji su ostali u Potočarima, sa Holandskim bataljonom, te u Bratuncu, zatim se iznosi zabrinutost za hiljade i hiljade drugih civila, te broj zadržanih Holandskih vojnika u Potočarima i Bratuncu.

Od posebnog je značaja dio izvještaja u kome se govori o agresorskom napadu na Srebrenicu, "neuspjelim" udarima iz zraka, zauzimanju Srebrenice i dr.

KRIZA SA IZBJEGLICAMA

1. Sektor sjevero-istok izvještava da je 6.259 raseljenih lica iz Srebrenice sada smješteno u malim šatorima u Zrakoplovnoj bazi Tuzla uz glavni autoput.

2. I pored smještaja u šatorima, prvi zaklon i dalje ostaje najozbiljniji problem. Treba još šatora (plus osvjetljenje i žica). Uz to, mali šatori za po osam ljudi zadržavaju toplinu, a izbjeglice ruše žicu, tražeći hlad u obližnjoj šumi (za koje se sumnja da ih je JNA minirala). Visoke temperature i nedotatak zaklona uzeli su svoj danak: prema ljekarima norveškog bataljona 5 ljudi je umrlo ('prirodnom smrću', uključujući komplikacije koje su vezane za temperaturu i dehidraciju). 20 do 50 lica se tretira svaki dan zbog dehidracije.

3. Uz velike temperature, psihološke traume su vezane za teško iskušenje nakon događaja iz prošle nedjelje i brigu za ljude/vojnike koji su ostali iza. Jedna žena je izvršila samoubistvo. Frustracija i anti-UN raspoloženje kulminiralo je u petak (14. jula) u incidentu bacanja kamenja na osoblje UNPROFOR-a na kapiji kampa.

4. Šef misije UNHCR-a za Bosnu je sada u Tuzli. Komandant Sektora sjevero - istok BGEN Haukland je rekao da će on predati odgovornost za raseljena lica UNHCR-u kad oni budu u mogućnosti da odgovore toj ulozi. Iako se čini da je najgore u krizi prošlo sa najnovijom suradnjom BiH/Kantona, Sektor sjevero - istok se bori sa prilivom u bazu. Zadatak da se preko noći podigne kamp za izbjeglice preopteretio je postojeće kapacitete: ni jedna agencija/pravno lice nije jasno bilo u mogućnosti da preuzme 'vodstvo'. Uz glavne agencije, neke nevladine organizacije obezbjeđuju izvrsnu pomoć, uključujući Medecins du Monde, MSF i OXFAM. Međunarodni komitet crvenog križa, sa podrškom UNPROFOR-a, počeo je da radi na zadatku spajanja izbjeglica sa njihovim porodicama na području Tuzle.

5. U jednoj većoj podršci naporu da se ovlada prilivom, kantonalne vlasti su odvele približno 10.000 lica koji kampuju na otvorenom (za koje se takođe smatra da je minirano) ispred ulaza. BiH policija je obezbijedila slijedeće podatke o broju/lokacijama raseljenih lica koji su zbrinuti u Tuzlansko - podrinjskom kantonu:

Lukavac	3.617 lica
Srebrenik	3.505 lica
anovići	3.046 lica
Gračanica	1.650 lica
Kladanj	500 lica
Tuzla (grad)	500 lica

6. Prema izvještajima nema više lica koja su ostala u Srebrenici. 59 (55 prema informacijama vojnih posmatrača UN) bolesnih /ranjenih/ nejakih ostalo je u Potočarima sa Holandskim bataljonom; 30 (45 prema informacijama vojnih posmatrača UN) drugih koji su još slabiji su u Bratuncu —svih ovih 89 lica (100) moraće se evakuisati.

ŠTA JE SA DRUGIMA?

7. Sa svega 16.797 izbrojanih, o tome gdje su i o njihovoj sudbini za oko 25.000 (na osnovu cifre UNHCR-a o ukupnom broju stanovništva) iz Srebrnice postoji zabrinutost. Prema izvorima unutar enklave:

- od šest hiljada ljudi u Potočarima, 293 lica (najvjerovatnije vojnih obveznika) je prebačeno (vjerovatno u Batkoviće u blizini Bijeljine na teritoriji koju kontroliše Vojska bosanskih Srba).

- od 15 - 20 hiljada ljudi sa područja okoline Potočara, 700 je prebačeno.

Čak i da je ovo tačno, ipak ostaju još hiljade drugih koji nisu ubrojani. Ima priča (ništa više od toga) o vojnicima koji su pobjegli 'kroz šume' ili na teritoriju Kantona ili u Žepu. Ima takođe izvještaja o dva autobusa koji su napustili Srebrenicu a da 'nisu stigli' u Kladanj.

8. Prema vojnim posmatračima UN-a, Srbi su izjavili da su preostali ljudi izdvojeni u dvije grupe: oni koji su bili u vojsci i oni koji nisu. Srbi su im rekli da će ova grupa koja nije bila u vojsci 'uskoro' biti puštena. Imajte na umu da su Srbi prema izvještajima izrazili interes za razmjenu ratnih zarobljenika.

HOLANDSKI BATALJON

9. Prema Sektoru sjevero-istok, 383 holandska vojnika, plus tri vojna posmatrača UN-a i njihova dva prevodioca, zadržani su u Potočarima, zajedno sa dva lokalna Ljekara bez granica i dvojice iz UNHCR-a; 55 Holandana je zadržano u Bratuncu. Komandant Holandskog bataljona se prema izvještajima sreo sa specijalnim predstavnikom Mladića (vjeruje se da je to bio pukovnik Aćamović), i rečeno mu je da Srbi žele evakuaciju bolesnih/ranjenih koju bi izvršila 'neka agencija' što prije.

Evakuacija Holandskog bataljona (sa lokalnim osobljem i nevladinim organizacijama) bi bila preko rute Potočari - Zvornik - Beograd - Zagreb. Srbi su prema izvještajima izjavili da neće dozvoliti Holandanima da sa sobom ponesu svoju opremu. U međuvremenu, vojnim posmatračima UN-a je 'savjetovano' da ne vrše bilo kakve patrole.

10. Ne smatra se da je situacija za one koji su ostali loša.*

NEUSPJELI UDARI IZ ZRAKA, PAD SREBRENICE

11. Od početka prošle nedjelje (7. juli), počela je srpska ofanziva na Srebrenicu. Vojni posmatrači UN-a su izvještavali o koncentraciji na civilne mete i u Srebrenici i u Potočarima, uključujući i gađanje tenkova po gradu.

12. 8. jula (prema Sektoru sjever - istok) BiH je tražila da se njeno oružje koje je pod kontrolom UN-a (prema sporazumu iz aprila) oslobodi. Zahtjev je odbijen, a nije obnovljen.

13. Takođe 8. jula Srbi su zauzeli osmatračke pozicije U i S. Ljudi iz mirovnih snaga iz Holandskog bataljona koji su bili na osmatračkim pozicijama odvedeni su u Bratunac. Kada se Vojska bosanskih Srba počela približavati tog istog dana do osmatračkog mjesta D, holandski

* Dokument je nečitak.

bataljon počeo je da se povlači. Mirovne snage su postavile prepreke na putu gdje su na jednog pripadnika BiH pucale i on je kasnije umro. Osmatračko mjesto na švedskom projektu zaklona palo je 9. jula a osmatračko mjesto K 10. jula; Vojska bosanskih Srba odvela je osoblje u Bratunac.

14. Uveče 10. jula, Vojska bosanskih Srba počela je sa pješadijskim napadom na grad Srebrenicu. Otpor su pružili holandski bataljon i BiH. Sljedećeg jutra (11. juli) u 08:00 sati, Holandski bataljon je zatražio blisku podršku iz vazduha. Tri sata kasnije, osmatračka pozicija UN bila je žestoko napadnuta; istovremeno je primijećen sa juga pješadijski napad koji je podržan tenkovima. Vidjele su se izbjeglice koje su počele da se kreću. TACP, lociran zapadno od grada, bio je prvi u kontaktu sa Vojskom bosanskih Srba; jedan pripadnik TACP-a je ranjen i tim se povukao. U 11:45, drugi zahtjev za vazдушnim udarima je podnesen, i u 14:43 udar iz vazduha je primijenjen. U 15:45 Vojska bosanskih Srba je zauzela privremeni kamp Holandskog bataljona; sat kasnije osoblje Holandskog bataljona se povuklo u Potočare sa mnogo izbjeglica. Položaj blokade je uspostavljen. Mještani nastavljaju sa protestima protiv UN-a.

15. Ujutro 12. jula, Vojska bosanskih Srba umarširala je u Potočare i tražila vojnike BiH. Popodne, vojska bosanskih Srba je počela da transportuje lokalno/regionalno stanovništvo do mjesta iskrcavanja šest kilometara od Kladnja.

POLITIKA PATNJE

16. Položaj BiH i kantona je u potpunosti promijenjen u protekloj sedmici. Kada je 'zaštićena zona' kolabirala, BiH je bukvalno bacila raseljene pred vrata UN-a. Ministar Muratović je insistirao da su to 'izbjeglice UN-a' i da UN mora ili voditi brigu o njima ili ih odpremiti u treće zemlje. Do 14. jula, predsjednik Izetbegović je označio izvještaje da BiH traži smještaj raseljenih iz Srebrenice u treće zemlje kao 'lažne glasine'. Ministar Muratović je izjavio da će BiH surađivati

(a Kantonalne vlasti su zaista tako i odgovorile). BiH nastavljaju da traže kontakte sa UNHCR-om kako bi zbrinule raseljene. UNHCR je pokazao određenu ograničenu fleksibilnost u tom pogledu.

17. Kratka hronologija političkih sastanaka.

..... *

10. juli Predstavnici Srebrenice iz Tuzlanske regije sastali se sa SCvAO, počinju blokirajuće demonstracije.
11. juli Demonstracije nastavljene
12. juli (a) Civilni poslovi uspostavljaju telefonski kontakt između lica koja bježe iz Srebrenice i kantonalnog guvernera Hadžića. Hadžić: 'ne pregovara sa Srbima. Borba.'
- (b) Ministar Muratović, ministar Cero (izbjeglice) i ministar Žigić (veterani) na sastanku sa specijalnim izaslanikom UNHCR-a, SCvAO-om, UNPROFOR DCOS-om i G5. Muratović: (djelujući 'po instrukcijama Izetbegovića') Otvaranje zračnog mosta Tuzla - Srebrenica za pomoć Medicinska evakuacija iz Srebrenice u treće zemlje. Stanovništvo će ostati u Srebrenici Ne pomažite da budu očišćeni. 'UN sasvim odgovoran'.
- (c) Ministar Muratović sa vršiocem dužnosti Sektora sjevero-istok i SCvAO: Muratović (kad postaje očigledno da su izbjeglice u Kladrju): 'Izbjeglice će biti

* Dokumentat je na ovom mjestu oštećen.

prebačene iz jedne UN zaštićene zone u drugu u Kladjnu i u drugu (zrakoplovnu bazu). Ostaće u toj bazi do kraja rata ili će biti poslani u treće zemlje'. 'UN je potpuno odgovoran'.

(d) Ministar Muratović sa SCvAO: 'Gdje je bila naša vojska? Zašto se nisu borili?; bili su dobro opremljeni da se mogu držati par mjeseci.'

(e) Ministar Cero (izbjeglice) i Žigić (veterani), kantonalni guverner Hadžić i kantonalni ministar Muminhodžić (zdravstvo) na sastanku sa načelnikom štaba, komandantom zrakoplovne baze, predstavnikom UNHCR-a i CvAO-om. Ministri: "Da bi se izbjegli 'socijalni nemiri', bilo bi bolje da se prime."

13. juli

Ministri Cero i Žigić, kantonalni guverner Hadžić, Muminhodžić podnose pismeni zahtjev (zaštititi zaštićenu zonu, otvoriti aerodrom, evakuacija u treće zemlje, obezbjediti put Srebrenica - Kladanj, otvoriti prijemni centar, konferencija UN, posjeta Ogotove, BiH/Kantonalna delegacija posjećuje kamp za izbjeglice i vidno su šokirani/.

Kominke izdaje Vlada BiH/Federacije (premijer Silajdžić): traži se otvaranje aerodroma Tuzla, posjeta Ogotove, timovi UN-a koji bi išli u Srebrenicu, nadgledanje puta iz Srebrenice, da UN spriječi hapšenje muškaraca i da se uhapšeni smatraju 'taocima', traži se finansijska pomoć. Izražena zabrinutost za Žepu, traže se dodatne UN trupe.

14. juli

Kantonalni ministar za izbjeglice sa SCvAO -
Ministar: 'Drago nam je da surađujemo.'
Cero, Žigić i Hadžić sa komandantom
sektora sjevero - istok, spe. izaslanikom
UNHCRR-a, SCvAO-om i WFR-om.

'Kakav je odgovor na naše jučerašnje
zahtjeve.'

Hadžić: 'Ovo su posebne izbjeglice.
Želimo ugovore za hranu i smještaj
raseljenih. Oni su direktna prepreka
Federaciji pošto ćemo ih morati smjestiti
u domove Srba i Hrvata'.

UNHCR: Nema ugovora za smještaj.
Izbjeglice su u vašoj nadležnosti.

Ge.-puk. Smith - ministar Muratović (u
Sarajevu). Muratović: 'Sarađivaćemo sa
UNPROFOR-om.'

UNHCR kom. BiH i ministar Cero (u
Tuzli). UNHCCR: Ugovori se mogu
izdavati na osnovu procijenjenih
potreba.

ENDAL

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i
međunarodnog prava Sarajevo, inv.br. 2-1631)

UNITED NATIONS NATIONS UNIES

UNITED NATIONS PROTECTION FORCE
B&H - SECTOR NE (TUZLA)
CIVIL AFFAIRS

NOVA
KASARK

Page 1 of 6

ROUTINE/PRIORITY/IMMEDIATE/MOST IMMEDIATE
UNCLASSIFIED/RESTRICTED/CONFIDENTIAL/CRYPTO/ONLY

OUTGOING FAX NO.	DATE: July 15, 1995
TO: MR. PHILIP CORWIN CAC/D-SRSG UNPROFOR HQ, SARAJEVO	FROM: KEN BISER, SCVAO SECTOR NE, TUZLA
FAX: VSAT 155-7220	FAX: VSAT 156 7185
ATTN: MR. JOHN RYAN, DCAC	FILE REF NO: TUZ/CA/376 DRAFTER: EDW. JOSEPH TITLE: CVAO RELEASING OFF: KEN BISER SIGNATURE:
INFO: MR. MICHEL MOUSSALLI, HCA, ZAGREB VSAT 151-3062/2278 (Please Relay to HCA & CVAO Bair in Split, if Possible) MR. JOHN ALMSTROM, SPA OSRSG, ZAGREB VSAT 151-3063 MR. JAQUE GRINBERG, HAAU OSRSG, ZAGREB VSAT 151-3063 MR. DAVID HARLAND, SCVAO SECTOR SARAJEVO, VSAT 155-5656 MR. PHILIP WATKINS, B-H DESK, ZAGREB VSAT 151-3062 MR. TONY BANBURY, OSRSG, ZAGREB, VSAT 151-3063	
SUBJECT: SREBRENICA UPDATE / TUZLA WEEKLY REPORT	

MAIN POINTS

- * CAS Falls, Srebrenica Falls, Refugees Pour into Tuzla, UNPROFOR/UNHCR overwhelmed. Muratovic: "Why didn't they (the BiH) fight?"
- * Government Authorities Relax Tough Stance -- Displaced Diverted to non-UN Facilities.
- * Safe Separately...
- * Thousands of Srebrenica Refugees...

REFUGEE CRISIS

1. Sector North-East reports 6,252 displaced persons from Srebrenica are now accommodated in small tents on the Tuzla Air Base just beside the main runway.

2. Despite the tenting, proper shelter continues to be the most serious problem. More tents are required (plus lighting and concertina wire.) In addition, the small, 8-man tents retain the heat, inducing the refugees to surmount the concertina wire to seek shade in the nearby woods (which are suspected of having been mined by the JNA.) The heat and lack of shelter has taken its toll: according to NORBAT doctors, 5 people have died (from "natural causes", including complications associated with heat and dehydration.) 20 to 50 are being treated each day for dehydration.¹

3. In addition to the heat, there is the psychological trauma associated with the ordeal of the last week's events, and the worry over the men/soldiers who were left behind.² 1 woman has committed suicide. Frustration and anti-UN anger spilled over Friday (14 July) in a rock-throwing incident against the UNPROFOR personnel at the gate to the camp.

4. UNHCR Chief of Mission for Bosnia is now in Tuzla. Sector North-East Commander BGEN Haukland has said that he will hand over responsibility for the displaced to UNHCR when they are in a position to fulfill that role. Although the worst of the crisis seems to have passed with the belated cooperation of the BiH/Canton, Sector North-East has struggled with the influx on the base. The task of erecting over-night a refugee camp has overburdened existing capabilities; no one agency/entity has clearly been able to assume the "lead." Along with major agencies, some NGOs are providing superb assistance, including Medecins du Monde, MSF, and OXFAM. ICRC, with UNPROFOR support, has begun the task of reuniting refugees with family members in the Tuzla area.

5. In the single biggest boost to the effort to coping with the influx, the Cantonal authorities have taken away the approximately 10,000 persons camped in the open area (also suspected of having been mined) just in front of the gate. BiH police provide the following data on the number/locations of the displaced housed in Tuzla-Drina Canton:

Lukavac	3,617 persons
Srebrenik	3,505 persons
Zivnice	3,979 persons
Banovici	3,046 persons
Gracanica	1,650 persons
Kladanj	500 persons
Tuzla (City)	500 persons.

¹ C-5 has requested large "tub-hall" tents which are much more airy than the 8-man tents. However, the UN has no stockpile of such tents.

² C-5 reports that several hundred women of specific identifiable women claiming to have been raped by the Serbs. UN efforts to locate these women in the camp have been unsuccessful to date.

6. There are no displaced persons reported left in Srebrenica. 59 (55 according to UNMO information) ill/wounded/infirm remain in Potocari with DutchBat; 30 (45 according to UNMO information) other more seriously infirm are in Bratunac-- all of these 89 (100) will have to be evacuated.

WHAT ABOUT THE OTHERS?

7. With only 16,797 persons accounted for, the whereabouts and fate of the remaining estimated 25,000 (based on UNHCR total population figure) from Srebrenica is worrying. According to sources inside the enclave:

- Of the six thousand persons in Potocari, 293 persons (presumably draft-age men) were removed (presumably to Batkovici near Bijelina in BSA-controlled territory).
- Of the 15-20 thousand persons in the area outlying Potocari, 700 were removed.¹

Even if true, this still leaves thousands others unaccounted for. There are stories (nothing more than that) of soldiers who fled "through the woods" either to Cantonal-territory or to Zepa. There are also reports of two buses which left Srebrenica that "did not arrive" in Kladanj.

8. According to the UNMOs, the Serbs have stated that the remaining men have been separated into two groups: those who were in the army and those who were not. The Serbs tell them that the non-Army group will be released "soon." Note that the Serbs also have reportedly expressed interest in POW exchange.

DUTCHBAT

9. According to SNE, 383 DutchBat soldiers, plus three UNMOs and their two interpreters are being held in Potocari, along with 2 MSF, 2 UNHCR locals; 55 Dutch are being held in Bratunac. DutchBat Commander has reportedly met with Mladic's Special Representative (believed to be COL Akamovic), and been told that the Serbs want the evacuation of the sick/wounded to be effected "by any agency" as soon as possible. Evacuation of DutchBat (with local staff and NGOs) is to be on the route Potocari-Zvornik-Begrade-Zagreb. The Serbs have reportedly stated they will not let the Dutch take their equipment with them. In the meantime, the UNMOs have been "advised" not to conduct any patrol.

10. The condition of those remaining is not considered to be harsh. On 13 July, an UNPROFOR convoy arrived in Potocari carrying food, water, diesel, medical and general supply. The main depot was located in the center of the enclave carrying food, blankets, medicines.

¹ ICRC efforts to gain release of the detained men had yet been unsuccessful.

10 July: Tuzla-area Representatives of Srebrenica Meet with SCvAO, stage blocking demonstration

11 July: Tense demonstrations continue

12 July: (a) Civil Affairs establishes phone contact between persons fleeing Srebrenica and Cantonal Governor Hadzic. Hadzic: "do not negotiate with the Serbs. Fight."

(b) Minister Muratovic, Minister Cero (Refugees), and Minister Zigic (Veterans) meeting with UNHCR Special Envoy, SCvAO, UNPROFOR DCOS, G-5

Muratovic: (acting on "instructions from President Izetbegovic")
Open Airlift Tuzla-Srebrenica for aid
Medevac Wounded from Srebrenica to 3rd Countries
Population will stay in Srebrenica
Don't help them be cleansed
"UN is totally responsible."

(c) Minister Muratovic with Acting Commander SNE and SCvAO Muratovic (as it becomes apparent that refugees are in Kladanj): "Refugees will be transported from 1 UN safe area to another Kladanj to another (the airbase.) They will stay at the airbase until war ends, or send to a third country." "UN is totally responsible."

(d) Minister Muratovic with SCvAO: "Where was our Army? Why didn't they fight?; they were well-equipped to hold out for a couple of months."

(e) Ministers Cero (Refugees) and Zigic (Veterans), Cantonal Governor Hadzic and Cantonal Minister Muminhodzic (Health) meeting with Chief of Staff, AirBase Commander, UNHCR Rep, and CvAO. Ministers: "We have no place to accommodate the refugees. They are UN refugees. To avoid 'social turbulence', it would be better to receive them."

13 July: Ministers Cero and Zigic, Cantonal Governor Hadzic, Muminhodzic. Present written demands (protect safe area, open airport, third-country evacuation, secure Srebrenica-Kladanj road, open reception center, UN conference, Ogata visit). BiH/Cantonal delegation visits refugee camp and is visibly shocked.

¹ The Serbs have reportedly stated they will not let the Dutch take their equipment with them. In the meantime, the UNMOs have been "advised" not to conduct any patrol.

(cont.)13 July: Communiqué Issued by BiH/Federation Government (PM Siladzic) requesting opening of Tuzla airport, Ogata visit, UN teams to go to Srebrenica, monitor road from Srebrenica, UN to prevent Serbs from arresting males and to consider those arrested as "hostages", seek financial assistance. Concern expressed about Zepa, requiring additional UN troops.

14 July: Cantonal Minister for Refugees with SCvAO
Minister: "We are glad to cooperate."

Cero, Zigic, and Hadzic with SNE Commander, UNHCR: SPO, SCvAO, and WFP

"What is the reply to our yesterday's demands."

Hadzic: "These are special refugees. We want contracts for food and accomodation of displaced. They pose a direct obstacle to the Federation as we will have to put them in Serb/Croat homes."

UNHCR: No contracts for accomodation. Refugees are your responsibility.

LTGEN Smith-Minister Muratovic (in Sarajevo). Muratovic: "We will cooperate with UNPROFOR."

UNHCR COM B-H and Minister Cero (in Tuzla). UNHCR: Contracts can be issued based on assessed needs.

ENDALL

Faksimil Izvještaja Zaštitnih snaga UN-a, Sektor Sjeveroistok - Komandi UNPROFOR-a u Sarajevu o stradanju civila u Srebrenici, Tuzla, 15. juli 1995.

Br. 24

**GENOCID IZVEDEN PLANSKI, SISTEMATSKI I
ORGANIZIRANO**

- IZVJEŠTAJ ZAŠTITNIH SNAGA UN-A, ŠTAB SEKTORA
SJEVEROISTOK - TUZLA, CIVILNI VOJNI POSLOVI-
-KOMANDI UNPRFORA U SARAJEVU, TUZLA, 16. JULI
1995. *

UJEDINJENJE NACIJE ZAŠTITNE SNAGE/UNPROFOR/

KOMANDA SEKTORA SJEVEROISTOK - TUZLA
CIVILNI VOJNI POSLOVI G5

ZA: VIDJETI FAKS
OD: Major Guy Sands-Pingot, pomoćnik načelnika
 štaba, za opštu podršku
Datum: 16. juli 1995. DOSIJE: 5000
PREDMET: Situacija sa raseljenim stanovništvom
 Srebrenice u vazduhoplovnoj bazi Tuzla.

1. Svrha ovog memoranduma je da se daju najnoviji podaci o humanitarnoj situaciji u zrakoplovnoj bazi Tuzla, Bosna, i da se zatraži hitna pomoć u vidu osoblja, izvora i potrebnosti kako je dolje navedeno. Kao jedini vojni oficir za civilne poslove u UNPROFOR-u

*U ovom se dokumentu iznose "najnoviji podaci o humanitarnoj situaciji u Vazduhoplovnoj bazi" u Tuzli, radi osiguranja hitne pomoći za izbjeglice iz "zaštićenih zona" UN-a Srebrenice i Žepe, kao što je, između ostalog, broj izbjeglica koje su stigle u Tuzlu. S tim u vezi, navodi se da je riječ, uglavnom, o starijim ženama i muškarcima, te ženama - majkama djece ispod 14 godina.

Deportacija civila iz Srebrenice, odnosno protjerivanje stanovništva je, prema tom dokumentu, planirana i efikasno izvršena, za što se navode brojne činjenice, koje potvrđuju da je riječ o zločinima koji je planiran, te sistematski i organizirano izvršen, zatim naređen sa nadležnih vojnih i političkih mjesta.

Također se, pored ostalog, podvlači da je genocid u Srebrenici, odnosno "etničko čišćenje", kako stoji u dokumentu, izvršen na očigled cjelokupne međunarodne javnosti, koja nije preduzela mjere za zaustavi napad i zauzimanje srebreničke enklave i spriječiti zločine.

navodim ovo kao listu hitnih zahtijeva koje ovaj Sektor treba odmah kako bi se moglo obvladati ogromnim prilivom prognanih ljudi iz zaštićene zone UN-a Srebrence koju su bosanski Srbi okupirali, i sa očekivanim porastom do gotovo 15.000 ljudi iz zaštićene zone Žepe. Sadržaj ovog izvještaja je uglavnom zasnovan na mojim ličnim opservacijama i na terenu i na osnovu izvještaja koje sam primio od UNPROFOR-a, UNHCR-a, Međunarodnog komiteta crvenog križa i samih preživjelih.

2. U toku protekla 72 sata preko 22.000 ljudi, od ukupnog broja stanovništva između 38.000 i 42.000 koliko je enklava Srebrenice ranije imala, stiglo je duž linije konfrontacije koju drži bosanska vlada. Uglavno su to sve stare žene i muškarci, i žene koje su majke djece ispod 14 godina, koji su na silu utrpani pod nišanom u srpske autobuse u blizini privremenog logora Holandskog bataljona u Potočarima u enklavi Srebrenice i prevezeni do mjesta udaljenog 4 ili 5 kilometara od linije konfrontacije na raskršću Tišća na strani koju drže Srbi. Odatle su prisiljeni da idu pješice dok nisu dosli do ruševina grada Turalića u blizini Kladnja. Tu su ih čekali kontingenti za pomoć Armije BiH koje je obezbijedilo Kantonalno ministarstvo za civilnu zaštitu i hitne operacije sa elementima humanitarnе pomoći UNPROFOR-a i UNHCR-a.

3. **Prevoženje autobusima nejakog stanovništva iz Srebrenice preko teritorije koju, drže Srbi bilo je sistematsko, brutalno i bez dogovora. To nije bio spontan poduhvat koji su preduzele Pale, već je on prije bio prethodno planiran i efikasno izvršen kad se uzme u obzir obezbjeđenje autobusa, ruta, ljudstva koje ga je izvršavalo, i preciznog rasporeda koji je trebalo slijediti pri transferu stanovništva. Još jedan neprimijećen, ali kritični aspekt ovog protjerivanja je taj da je stalno odbijanje vlasti bosanskih Srba u toku protekla 4 mjeseca da dozvole redovnu dostavu osnovnih prehrambenih proizvoda, goriva i druge humanitarne pomoći u konvojima UNHCR-a i Holandskog bataljona bio namjerna politika držanja stanovništva u slabom fizičkom i mentalnom stanju čime bi se učinili još slabijim i manje spremnim na odbranu**

pri bilo kakvom napadu na enklavu. Nije jedino civilno stanovništvo bilo žrtva ove politike. Gotovo tri mjeseca, osoblju holandskog bataljona, koje iznosi gotovo jednu četvrtinu snaga UNPROFOR-a u enklavi, nije dozvoljeno da uđe u zaštićenu zonu. Pošto je odbijanje za posljednji odlazak konvoja holandskog bataljona razvlačeno a konvoju je dozvoljeno da izađe ali ne i da se vrati u aprilu, čini se da je planiranje za smanjenjem broja ili destrukcijom prisustva UNPROFOR-a imalo svoje oblike još od tog vremena.

4. Preživjeli ovog poslednjeg teškog iskušenja etničkog čišćenja, bilo da su to stare žene, majke sa dojenčadi, ili djeca - govore o tome da su ih udarali pesnicom, nogom ili tukli dok su ukrcavani u autobuse koje su vozili Srbi. Nije im data ni hrana ni voda u toku puta dugog 70 km koji vodi kroz grube planinske terene istočne Bosne. Bilo je očigledno da oni nisu imali drugog izbora do da se ukrcaju u autobuse. Kao rezultat stalnog odbijanja Srba da dozvole prolaz konvojima humanitarnih pomoći stanovništvo Sreberenice je neuhranjeno već mjesecima. Zato je efikasan otpor stanovništva - bilo fizički, mentalni ili moralni - bio tako nizak i poljuljan je najnovijim borbama u Srebrenici.

5. U toku napada bosanskih Srba na područje zaštićene zone UN-a, kuće, škole, bolnice i drugi čisto civilni objekti namjerno su gađani. Kad bi bili na dohvat okolnih sela, srpske snage su otvarale vatru i uništavale preostale kuće koje su ostale ne ostavljajući tako ništa stanovništvu za povratak. Da bi preplašili stanovništvo koje je prebačeno u autobusima Srbi su opkolili 30.000 ljudi koji su pobjegli iz drugih dijelova enklave u blizini privremenog logora Holandskog bataljona ove nedjelje, sa jasno vidljivim sistemima oružja kao sto su četiri protuavionska topa, minobacači, tenkovi i pješadija. Srbi su ponavljali demonstraciju sile pucanjem u blizini potpuno izloženog civilnog stanovništva, ispaljujući granate i pucajući iz teških mitraljeza, kako bi u potpunosti terorizirali već ranjivo stanovništvo u potpunom

pokorenju. Jedina voda i hrana koje su stanovnici u bijegu dobijali poticala je iz zaliha koje je obezbjeđivao Holandski bataljon.

6. Preostali dijelovi muškog stanovništva u dobi između 16 i 60 godina (po procjeni između 7.000 do 8.000) ili su uspjeli pobjeći u okolne planine (možda oko 2.000 ili 3.000 ukupno) ili su opkoljeni (možda 4.000 ili 5.000) i poslani od strane Srba u srpski grad Bratunac na ispitivanje za "počinjene ratne zločine". Uprkos ponavljanim zahtjevima i Holandskog bataljona, Sektora sjevero-istok, Međunarodnog crvenog križa, UNHCR-a i Štaba UNPROFOR-a o njihovoj sudbini, snage bosanskih Srba odbijaju da daju bilo kakvu informaciju ili da dozvole bilo kakav kontakt spolja sa tim ljudima. izvještaji koji potiču od UNPROFOR-a u krugu privremenog kampa Potočari govore o sporadičnoj pucnjava u stalnim razmacima koja se odvija od 13. jula na ovamo i van vidika je ili kontrole dijelova UN-a koji su u privremenom kampu Potočari.

7. Bosanskim Srbima je trebalo 72 sata da upadnu, pohapse, istjeraju ili možda i ubiju (i bukvalno, i kroz uskraćivanje vode, medicinskog tretmana ili izlaganjem na temperaturi od 30-40 stepeni) kompletno bosansko stanovništvo Srebrenice. Sa izuzetkom Holandskog bataljona, prema tome, zaštićena zona Srebrenica prestala je da postoji kroz namjerno i plansko izvršenje operacije "etničkog čišćenja", koje su UNPROFOR i zajednica naroda posmatrali sa malo ili nikakvim odgovorom protiv režima bosanskih Srba.

8. Iako je sada nešto bolje, u početku je fizičko stanje raseljenih civila koji su preživjeli nasilno protjerivanje bilo veoma loše. Većina ih je stigla bukvalno sa košuljom ili haljinom na sebi. Mnogi nisu imali cipela. Majke sa dojenčadima nisu imale nikakav drugi način da nose svoju djecu osim u rukama, pa tako i nisu mogle ponijeti ništa drugo. Stare žene, mala djeca i žene koji su u stanju da nose jedva deku ili na brzinu svezan zavežljaj dok su kretali uskim putem ka Turalićima koji je omeđen rijekom na sjeveru i planinama na jugu stigli su u prijemni centar koje su

uspostavili dijelovi Pakistanskog bataljona 2 u stanju iscrpljenosti i kolapsa.

9. Iz prijemnog centra u blizini Turalića raseljenim civilima je data voda, pružena im je odmah medicinska usluga i na neki način su razvrstani u autobuse koje je dalo Kantonalno ministarstvo odbrane Tuzle koji su ih odvezli direktno u zrakoplovnu bazu Tuzla. Prva kolona autobusa došla je u Vazduhoplovnu bazu u 22:00 sata 12. jula dovozeći 1.000 raseljenih civila. Prvi val nije prestao do 03:00 sati, 13. jula. Kretanje je počelo ponovo u 08:00 sati 13. jula do 01:00 sati prošle noći. U sljedeća dva dana stalna kolona autobusa dovezla je ukupno 19.800 raseljenih civila iz Kladnja u Zrakoplovnu bazu u Tuzli.

10. Odluka da se izabere zrakoplovna baza Tuzla za raseljene civile nije bila UNPROFORE-ova. Na nekoliko sastanaka 12. jula, ministar za odnose sa UN-om u Bosanskoj vladi, gosp. Muratović, izjavio je da i on i predsjednik Izetbegović smatraju UN odgovornim za to što nisu djelovale u zaštiti i očuvanju područja Potočara. Po njihovom mišljenju UN su bile obavezne da nastave da štite i da se brinu o napadnutom stanovništvu. Tako je na posljednjem sastanku u 18:00 sati, 12. jula, on izjavio vršiocu dužnosti komandanta Sektora sjevero-istok da će Zrakoplovna baza biti mjesto gdje će doći raseljeni civili. Alternativna mjesta, uključujući razmještanje raseljenih civila na preko 11.000 drugih mjesta u okviru postojećih kolektivnih centara i kampova sa podrškom UNHCR-a, ali koje kontroliše Bosanska vlada, g. Muratović je odbio. Stav ove vlade je jasan. Ukratko, nastojanje UN-a u Bosni je propalo da odbrani i zaštiti narod koji im je povjeren u zaštićenoj zoni Srebrenice (a sada i Žepe), prema tome, UNPROFOR ih mora zbrinuti i štiti u drugim objektima UN-a dok se uslovi ne promijene u kojima bi se raseljeni civili mogli vratiti svojim kućama. Ovo stanoviste se stalno pojačavalo na raznim sastancima koji su održani sa ministrom za izbjeglice i guvernerom kantona, gosp. Hadžićem i drugim liderima. Kao rezultat, i UNPROFOR i UNHCR su odgovorili na hitnu situaciju koju niti su u potpunosti predvidjeli niti su bili spremni za nju na način na koji je ona izbila.

11. Sa ovim kao pozadinom postojeće situacije, SNE (Sektor sjevero-istok) je odgovorio uspostavljanjem zajedničkih vojno-civilnih-vladinih snaga sa zadatkom obvladavanja krizom u suradnji sa UNHCR-om i drugim organizacijama, kao što su Međunarodni komitet crvenog križa. Komandant UNPROFOR je imenovao komandanta Sektora sjevero-istok da bude šef prvih humanitarnih nastojanja i odredio je da Sektor sjever-istok bude odgovoran za vođenje humanitarnih akcija u vezi sa dolaskom i zbrinjavanjem raseljenih civila iz istočnih zaštićenih zona UN-a. Šef misije UNHCR-a u Tuzli, gosp. Demasso Folci, je direktor, sa komandantom, Sektorom sjever-istok, brigadnim generalom Hauklandom koji djeluje kao komandant snaga za zadatke vezane za izbjeglice. Koordinator svih akcija za civilno-vojnu-UN suradnju je oficir iz sektora za civilne poslove gosp. Ken Biser. Komandant izbjegličkog kampa je komandant Vazduhoplovne baze Tuzla, pukovnik Stale Botten koji pomaže osoblju za koordinaciju hitnih operacija, na čijem je čelu zamjenik komandanta Sektora sjeveristok, pukovnik Charles Brantz. Generalštab Sektora sjevero-istok dobio je zadatak da organizuje rad sa UNHCR-om koji podržavaju nevladine organizacije i PVO-ovi koji su vodeći elementi u dugoročnoj himanitamoj pomoći. Dok oni u potpunosti ne mobiliziraju svoje izvore dijelovi UNPROFOR-a će popunjavati neposredne zahtjeve za održanje života, obezbjeđujući hranu, vodu, medicinsku pomoć, transport i izgradnju skloništa.

12. Glavno područje kampa za raseljena lica koji se nazire je zapadni pristup aerodromu. Osnovni objekti kojima se ispunjavaju osnovne potrebe za vodu, sanitarije i raspodjelu hrane konstruisani su duž aerodroma sa UNHCR-ovim šatorima sa po 8 ljudi postavljenim u grupama od 50, odvojenih po 30 metara između. Biće nastavljeno njihovo postavljanje sve dok za to bude materijala na skladištu. Ovo je daleko od idealnog pošto su svega tri stope odignuti od zemlje, mali su, ali su jedina zaštita koja se može pružiti od sunca na otvorenom prostoru. Uz to, mnogj raseljeni civili su stariji ljudi koji imaju poteškoća sa ustajanjem ili saginjanjem, što je potrebno pri ulasku ili izlasku iz malih šatora. Imperativ je srednje rješenje da se odmah

izgrade RAB holovi gdje bi se raseljeni civili sklonili, a i gdje bi bili zaštićeni od prejakog sunca. Na nesreću, Sektor sjever-istok ima samo dva takva na raspolaganju koje trenutno može podići, ali je zahtjev za trideset takvih poslat u UNPROFOR i tražena je isporuka odmah. Uz to, 10.000 poljskih kreveta je takođe zatraženo kako bi raseljeni civili imali na šta leći da ne bi bili na zemlji.

13. Izgradnja kampa brzo napreduje nakon početnog perioda sporog početka zbog nedostatka osoblja, opreme i odgovarajućih zaklona. Pored toga, himanitame organizacije su se prestrojile za prijem, registrovanje i obezbjeđenje pomoći za spašavanje života raseljenih civila, čiji dolazak u zrakoplovnu bazu još nije u potpunosti prestao. Sada kada je odgovarajuća količina vode, i hrane data, kao i pružen zaklon i medicinska pomoć za 6.700 raseljenih civila koji su obrađeni i koji su postali stanovnici kampa, proces se može preusmjeriti sa spašavanja života na održavanje života. Šematski prikaz kampa može se naći u Aneksu A. Do kasno uveče 14. jula činilo se da će zrakoplovna baza apsorbovati ukupno stanovništvo od oko blizu 20.000 ljudi. Međutim, Kantonalno ministarstvo civilne zaštite dogovorilo je premještanje preko 12.000 ljudi u 7 drugih mjesta za hitni smještaj u okviru Tuzlanskog kantona u periodu od 17:00 sati 15. jula do 03:00 sata 5. jula. Analiza gdje je prvi val od gotovo 23.000 raseljenih civila iz Srebrenice smješten prikazana je u Aneksu B. Da bi u potpunosti podržali napore humanitame pomoći u Sektoru sjevero-istok, kompletna lista onih nevladinih organizacija/PVO-ova, vojnih jedinica i drugih agencija koje pružaju pomoć je prikazana u Aneksu C.

14. Hitna potreba sada je da se dostavi bar 15 velikih RUB hangara (šatora) u zrakoplovnu bazu Tuzla za smještaj raseljenih civila, 10.000 poljskih kreveta koje bi odmah koristili stariji i majke sa malom djecom, 10 velikih setova za osvjetljavanje (sa akumulatorima), 20 kamiona cisterni za vodu (za vodu na drugim mjestima gdje su raseljeni civili), 500 drvenih paleta.

15. Slijedeći stepen sa održavanja života za održavanje raseljenih civila u kampu zrakoplovne baze Tuzla je razvoj faze unapređenja života u kojoj oni ljudi koji se ne mogu odmah smjestiti kod porodica

ili drugih lica u prave domove ili kolektivne centre treba da vide unapređenje kvaliteta života u periodu u kome moraju ostati u kampu. To podrazumijeva rekreativne aktivnosti, obavljanje vjerskih obreda i drugih aktivnosti, operacije traganja za porodicom i stalno zbrinjavanje u nekom domu. Krajnji cilj u sljedećih nekoliko nedjelja biće prenos odgovornosti na UNHCR i vođenje kampa i konačno uklanjanje kampa kako se ljudi budu smiještali u bolja okruženja.

GUY SANDS-PINGOT
Major, Vojska USA
/svojeručni potpis/Šef G5.

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 2-1635)

UNITED NATIONS

PROTECTION FORCE

HQ SECTOR NORTH EAST - TUZLA

GS CIVIL MILITARY OPERATIONS
TO: SEE DISTRIBUTION (FAX) FROM: Major Guy Sands-Pingot, Asst Chief of Staff, GS
DATE: 16 July 1995 FILE: 5000

SUBJECT: Srebrenica Displaced Population Situation at Tuzla Air Base

1. The purpose of this memorandum is to give an immediate update on the humanitarian relief situation at Tuzla Air Base, Bosnia and request immediate assistance in form of personnel, resources, and supplies as stated below. As the only military Civil Affairs Officer in UNPROFOR I am stating this request as a list of urgent requirements this Sector needs immediately in order to cope with the immense flux of expelled people from the Bosnian Serb occupied UN Protected Area of Srebrenica, and with the expected expulsion of up to 15,000 from the Zepa Protected Safe Area. The contents of this report are based upon my own observations both on the scene, and reports that I have received from UNPROFOR, UNHCR, ICRC, and the survivors themselves.

2. Within the past 72 hours over 22,000 people out of the total population of between 38,000 to 42,000 previously counted in the Srebrenica Enclave have arrived through the Bosnian Government held side of the Confrontation Line. Almost all of them are elderly women and men, and women who are mothers with children under 14 years of age, who have been forcibly put at gunpoint on Serbian buses near the DUTCHBAT compound at Potocari in the Srebrenica Enclave and moved to a point 4 or 5 kilometres from the Confrontation Line at the road junction Tisca on the Bosnian Serb held side. From there they are forced to walk until they reach the ruins of the town Tuzalci in the vicinity of Kladauj. From that point they are met by ABiH relief contingents which are provided by the Cantonal Ministry of Civil Defense and Emergency Operations as well as UNPROFOR and UNHCR humanitarian assistance elements.

3. Busing of the vulnerable population from Srebrenica, across Serbian held territory has been systematic, brutal and non-negotiable. It has not been a spontaneous undertaking by the Pale regime, rather it was preplanned, and efficiently executed in terms of provisioning buses, routes, manpower to carry it out, and precise timetables to be followed for the population transfer. Another unnoticed, but critical aspect of this expulsion is that the continual refusal by Bosnian Serb authorities over the past 4 months to allow the regular delivery of essential food stuffs, fuel, and other humanitarian relief through UNHCR and DUTCHBAT convoys was a deliberate policy of keeping the population in a weakened physical and mental state that would make them more vulnerable and less resistant to any incursion against the Enclave. Nor was the civil population the only victims of this policy. For almost three months, DUTCHBAT personnel totalling almost one-fourth of the UNPROFOR strength in the Enclave were not allowed to the center into the Safe Area. Since this refusal was promulgated following the last DUTCHBAT leave convoy allowed out—but not back in since April, it appears that planning for the reduction or destruction of the UNPROFOR presence has been taking shape since that time.

4. Survivors of this latest ordeal of ethnic cleansing, whether old women, nursing mothers, or children -- speak of being punched, beaten and kicked when being put on board the Serbian driven buses. They were given no food or water for the 70 kilometer trip through the rugged mountainous terrain of Eastern Bosnia. It is apparent they had no choice but to get on the buses. As a result of the repeated Serbian refusal to allow humanitarian relief convoys the population of Srebrenica has been undernourished for many months now. Therefore the affected population's resistance--whether in terms of physical, mental and morale--was low, and have been traumatized by the most recent fighting in Srebrenica.

5. During the Bosnian Serb attack against the UN Protected Safe Area, houses, schools, hospitals and other clearly civilian facilities were deliberately targeted. Once within the surrounding villages, Serbian forces set fire or destroyed the remaining houses that stood, thus leaving nothing for the population to go back to. In order to frighten the populace into moving onto the buses, the Serbs surrounded the estimated 30,000 people who fled from other parts of the enclave to the vicinity of the DUTCHBAT compound earlier this week, with fully visible weapons systems such as quad-four anti-aircraft guns, mortars, tanks and dismounted infantry. The Serbs also made repeated fire power displays in the vicinity of the totally exposed civilian population with live mortar and heavy machine gun rounds in order to totally terrify the already vulnerable population into absolute submission. The only water or food the fleeing residents received came from the stocks the DUTCHBAT could provide.

6. Remaining elements of the male population between the ages of 16 and 60 (estimated between 7,000 to 8,000) either escaped into the surrounding mountains (perhaps 2,000 or 3,000 in total) or were rounded up (perhaps 4,000 or 5,000) and sent to the Serbian town of Bratunac for examination for "committing war crimes" by the Serbs. Despite repeated requests by both DUTCHBAT, SNE, ICRC, UNHCR and HQ UNPROFOR about their fate, the Bosnian Serb forces have refused to disclose any information or allow any outside contact with the men. Reports by UNPROFOR elements within the Potocari compound report sporadic bursts of gunfire in consistent streams having taken place from 13 July onwards from beyond the sight or influence of the UN elements being held within the Potocari compound.

7. It took a total of 72 hours for the Bosnian Serbs to up root, round up, arrest, expell and possibly kill (both outright and through denial of water, medical treatment, or exposure to 36-40 degree temperatures) the entire Bosnian population of Srebrenica. With the exception of the DUTCHBAT, therefore, the Srebrenica Protected Area has ceased to exist through a deliberate and planned execution of an "ethnic cleansing" operation which UNPROFOR and the community of nations have watched with little or no response against the Bosnian Serb regime.

8. Although better now, the initial physical and mental state of the Displaced Civilians (DC) who survived the forced expulsion was very low. Most arrived literally with only the shirt or dress on their backs. Many had no shoes. Nursing mothers had no means to carry their babies other than their arms and thus could carry nothing else. Old women, young children and women who are able to carry only a blanket or hastily wrapped sack as they streamed through the narrow road at Turalic which is bounded by a river to the north and mountains to the south arrived at the reception station established by elements of PAKBAT 2 in a state of exhaustion and collapse.

9. From the reception area in the vicinity of Turalic, the DC's were given water, immediate medical attention and sorted out in some way on buses chartered by the Tuzla Cantonal Ministry of Civil Defense, which took them directly to Tuzla Air Base. The first stream of buses came to

76

the Air Base at 2200 hrs, 12 July carrying over 1,000 DC's. That first wave did not cease until 0300 hrs, 13 July. The movement began again by 0800 hrs 13 July until 0100 hrs last night. For the next two days a continuous stream of buses delivered a total of 19,800 displaced civilians from Kladanj up to Tuzla Air Base.

10. The decision that Tuzla Air Base be chosen for the DC's to come to was not one which UNPROFOR made. At several meetings on 12 July, the Bosnian Government's Minister for UN Relations, Mr. Muratovic stated that both he and President Izetbegovic hold the UN responsible for not acting to safeguard and save the Protected Areas. In their view therefore the UN had an obligation to continue to safeguard and take care of the affected population. Thus, at a final meeting at 1800 hours, 12 July he stated to the Acting SNE Commander that Tuzla Air Base was where the DC's would come. Alternative sites, including delivering the DC's to approximately 11,000 other places within existing UNHCR sponsored, but Bosnian government controlled collection centers and camps were rejected by Mr. Muratovic. The position of his government is clear. In short, the UN effort in Bosnia has failed to safeguard and protect and the people who were entrusted to them in the Protected Area of Srebrenica (and now in Zepa), therefore, UNPROFOR must safeguard and protect them in other UN installations until conditions change wherein the DC's can return to their own homes. This view has been reinforced continually throughout various meetings held with the Minister of Refugees and the Cantonal Governor, Mr. Hadzic and other leaders. As a result both UNPROFOR and UNHCR have responded to an emergency situation for which it neither fully foresaw nor was prepared to handle in the way it emerged.

11. With this as a background to the existing situation, SNE has responded by setting up a joint military-civilian-governmental Crisis Management Task Force with the cooperation of the UNHCR and other organisations such as the ICRC. Commander, UNPROFOR has appointed Commander, Sector NE to be the head of the initial relief effort, and has designated that Sector NE be responsible for management of the relief effort in regards to the arrival and care of the Displaced Civilians from the Eastern UN Protected Safe Areas. Tuzla UNHCR Chief of Mission, Mr. Demasso Fetei is the Director, with Commander, SNE, Brigadier General Haukland acting as Refugee Task Force Commander. Overall Coordinator for Civil-Military-UN Cooperation is the Sector Civil Affairs Officer, Mr. Ken Biscr. Refugee Camp Commander is Tuzla Air Base Commander, Colonel Staff Botten who is assisted by an Emergency Operations Coordination Staff headed by Deputy Commander, SNE Colonel Charles Brantz. The SNE General Staff has been tasked organised to work closely with UNHCR sponsored NGO's/PVO's which are the lead elements for long term relief. Until they can fully mobilize their resources, UNPROFOR elements are filling the immediate life sustaining requirements of providing food, water, medical aid, transport and shelter construction.

12. The main site for the emerging DC camp is the western approach of the Airfield. Rudimentary water, sanitation, and food/personal demand item distribution points have been constructed along with a grid of UNHCR emergency 8 person tents set up in groups of 50, separated by 30 meters between. These will continue to be built indefinitely until the stockage is exhausted. These are far from ideal however since they are only 3 feet off the ground, are small and must be pitched in the middle of an open run way area which offers no protection from the sun. Additionally, many of the DC's are elderly people who have great difficulty in getting up or bending over as they must in order to enter or exit the small tents. It is imperative that an intermediate solution be the immediate construction of large RUB HALLS to both shelter the DC's and give them protection from the blistering sunlight. Unfortunately, SNE has only two available to raise presently, however requests for thirty have been sent forward to UNPROFOR for immediate delivery. Additionally,

(17)

10,000 cots (collapsible field beds) have also been requested so that the DC population might have something to lay on other than the ground.

13. The construction of the camp has proceeded rapidly after an initial period of slow starts due to a lack of personnel, equipment and appropriate shelters. Additionally, humanitarian aid organizations have geared themselves up for the reception, registration and provisioning of life-saving aid to the DC's, whose arrival into the AO has not yet fully ceased. Now that adequate supplies of water, food, shelter and medical care has been given to the 6,700 Displaced Civilians who have been processed and become resident within the camp, the focus can be shifted from life saving, to life sustaining. A schematic diagram of the camp layout can be found at Annex A. Until the late evening of 14 July it appeared that Tuzla Airbase would have to absorb the total DC population of nearly 20,000 people. However, the Cantonal Ministry of Civil Defense arranged for the movement of over 12,000 people to 7 other emergency settlement sites within the Tuzla Canton between 17.00hrs 14 July and 03.00 hrs 15 July. The breakdown of where this first wave of nearly 23,000 DC's from Srebrenica have been placed and sheltered is shown at Annex B. In order to fully support the humanitarian relief effort in SNE, a complete listing of those NGO/PVO, military units and other agencies providing assistance is shown at Annex C. *Annexes A, B, C, D, E, F, G, H, I, J, K, L, M, N, O, P, Q, R, S, T, U, V, W, X, Y, Z, AA, AB, AC, AD, AE, AF, AG, AH, AI, AJ, AK, AL, AM, AN, AO, AP, AQ, AR, AS, AT, AU, AV, AW, AX, AY, AZ, BA, BB, BC, BD, BE, BF, BG, BH, BI, BJ, BK, BL, BM, BN, BO, BP, BQ, BR, BS, BT, BU, BV, BW, BX, BY, BZ, CA, CB, CC, CD, CE, CF, CG, CH, CI, CJ, CK, CL, CM, CN, CO, CP, CQ, CR, CS, CT, CU, CV, CW, CX, CY, CZ, DA, DB, DC, DD, DE, DF, DG, DH, DI, DJ, DK, DL, DM, DN, DO, DP, DQ, DR, DS, DT, DU, DV, DW, DX, DY, DZ, EA, EB, EC, ED, EE, EF, EG, EH, EI, EJ, EK, EL, EM, EN, EO, EP, EQ, ER, ES, ET, EU, EV, EW, EX, EY, EZ, FA, FB, FC, FD, FE, FF, FG, FH, FI, FJ, FK, FL, FM, FN, FO, FP, FQ, FR, FS, FT, FU, FV, FW, FX, FY, FZ, GA, GB, GC, GD, GE, GF, GG, GH, GI, GJ, GK, GL, GM, GN, GO, GP, GQ, GR, GS, GT, GU, GV, GW, GX, GY, GZ, HA, HB, HC, HD, HE, HF, HG, HH, HI, HJ, HK, HL, HM, HN, HO, HP, HQ, HR, HS, HT, HU, HV, HW, HX, HY, HZ, IA, IB, IC, ID, IE, IF, IG, IH, II, IJ, IK, IL, IM, IN, IO, IP, IQ, IR, IS, IT, IU, IV, IW, IX, IY, IZ, JA, JB, JC, JD, JE, JF, JG, JH, JI, JJ, JK, JL, JM, JN, JO, JP, JQ, JR, JS, JT, JU, JV, JW, JX, JY, JZ, KA, KB, KC, KD, KE, KF, KG, KH, KI, KJ, KK, KL, KM, KN, KO, KP, KQ, KR, KS, KT, KU, KV, KW, KX, KY, KZ, LA, LB, LC, LD, LE, LF, LG, LH, LI, LJ, LK, LL, LM, LN, LO, LP, LQ, LR, LS, LT, LU, LV, LW, LX, LY, LZ, MA, MB, MC, MD, ME, MF, MG, MH, MI, MJ, MK, ML, MM, MN, MO, MP, MQ, MR, MS, MT, MU, MV, MW, MX, MY, MZ, NA, NB, NC, ND, NE, NF, NG, NH, NI, NJ, NK, NL, NM, NN, NO, NP, NQ, NR, NS, NT, NU, NV, NW, NX, NY, NZ, OA, OB, OC, OD, OE, OF, OG, OH, OI, OJ, OK, OL, OM, ON, OO, OP, OQ, OR, OS, OT, OU, OV, OW, OX, OY, OZ, PA, PB, PC, PD, PE, PF, PG, PH, PI, PJ, PK, PL, PM, PN, PO, PP, PQ, PR, PS, PT, PU, PV, PW, PX, PY, PZ, QA, QB, QC, QD, QE, QF, QG, QH, QI, QJ, QK, QL, QM, QN, QO, QP, QQ, QR, QS, QT, QU, QV, QW, QX, QY, QZ, RA, RB, RC, RD, RE, RF, RG, RH, RI, RJ, RK, RL, RM, RN, RO, RP, RQ, RR, RS, RT, RU, RV, RW, RX, RY, RZ, SA, SB, SC, SD, SE, SF, SG, SH, SI, SJ, SK, SL, SM, SN, SO, SP, SQ, SR, SS, ST, SU, SV, SW, SX, SY, SZ, TA, TB, TC, TD, TE, TF, TG, TH, TI, TJ, TK, TL, TM, TN, TO, TP, TQ, TR, TS, TT, TU, TV, TW, TX, TY, TZ, UA, UB, UC, UD, UE, UF, UG, UH, UI, UJ, UK, UL, UM, UN, UO, UP, UQ, UR, US, UT, UY, UZ, VA, VB, VC, VD, VE, VF, VG, VH, VI, VJ, VK, VL, VM, VN, VO, VP, VQ, VR, VS, VT, VU, VV, VW, VX, VY, VZ, WA, WB, WC, WD, WE, WF, WG, WH, WI, WJ, WK, WL, WM, WN, WO, WP, WQ, WR, WS, WT, WU, WV, WW, WX, WY, WZ, XA, XB, XC, XD, XE, XF, XG, XH, XI, XJ, XK, XL, XM, XN, XO, XP, XQ, XR, XS, XT, XU, XV, XW, XX, XY, XZ, YA, YB, YC, YD, YE, YF, YG, YH, YI, YJ, YK, YL, YM, YN, YO, YP, YQ, YR, YS, YT, YU, YV, YW, YX, YY, YZ, ZA, ZB, ZC, ZD, ZE, ZF, ZG, ZH, ZI, ZJ, ZK, ZL, ZM, ZN, ZO, ZP, ZQ, ZR, ZS, ZT, ZU, ZV, ZW, ZX, ZY, ZZ.*

14. The immediate need now is for the delivery of at least 15 large RUB HALLS to Tuzla Air Base for housing the DC population, 10,000 cots (field beds) for the immediate use of the elderly and nursing mothers, 10 large lighting sets (generator powered), 20 water tank trucks (for water at the other DC sites), 500 wooden pallets.

15. The next step from life sustaining for the maintenance of the DC population at Tuzla Air Base Camp is the development of a life enhancement phase, wherein those people who cannot be immediately placed with families or sponsors or to actual homes or collection centers, will see an increase in the quality of life for the period of time they must stay at the Camp. This will include recreational activities, religious services and activities, family tracing operations and permanent housing placement. The ultimate goal in the next several weeks will be the transfer of responsibility and running of the Camp to UNHCR and the eventual dismantlement of the camp as people are placed into better accommodations.

16. *S. Sambas-Pingot*

GUY SAMBAS-PINGOT
Major, US Army
Chief, GS

Faksimil Izvještaja Zaštitnih snaga UN-a, Štab Sektora sjeveroistok-Tuzla, Civilni vojni poslovi, o genocidu u Srebrenici, Tuzla, 16. juli 1995.

TAJNI SASTANAK U BEOGRADU - 15. JULA 1995.*
- IZVJEŠTAJ AKAŠIJA - KOFI ANANU, ZAGREB, 17. JULI
1995.

ZA: ANAN, UN, NJUJORK
INFORMATIVNO: STOLTENBERG, MEĐUNARODNA
KONFERENCIJA ZA BIVŠU
JUGOSLAVIJU, ŽENEVA
OD: AKAŠI, ŠTAB UNPROFOR - a
GLAVNI ŠTAB, ZAGREB
BROJ: Z-1175
DATUM: 17. JULI 1995.
PREDMET: SASTANAK U BEOGRADU

Gospodin Karl Bildt, gospodin Torvald Stoltenberg i ja sreli smo se u Beogradu sa predsjednikom Miloševićem u nedjelju, 15. jula. Bio sam u društvu sa generalom Rupertom Smitom. Milošević je, na zahtjev Bildta, odobrio prisustvo generala Mladića na sastanku.

* U Beogradu je 15. jula 1995, u vrijeme dok srbijansko-crnogorski agresor masovno kolje Bošnjake, kod Slobodana Miloševića održan tajni sastanak, na kome su prisustvovali: Karl Bildt, mirovni predstavnik Evropske unije, Torvald Stoltenberg, predstavnik UN-a u Međunarodnoj konferenciji, Jasuši Akaši, specijalni predstavnik generalnog sekretara UN-a, i Rupert Smit, britanski general-potpukovnik, komandant snaga UN-a u Bosni (januar-novembar 1995.). Na sastanku je bio i zločinac - general Mladić, koji je komandovao zauzimanjem Srebrenice i učestvovao u genocidu nad Bošnjacima.

Na tajnom sastanku u Beogradu dogovoreno je da će holandski taoci biti pušteni, što je učinjeno istoga dana, i da će Holandskom bataljonu biti dozvoljeno da 21. jula napusti Potočare. Pri tome je trebalo da ti dogovori budu potvrđeni na sastanku, zakazanom za 19. juli između generala Mladića i generala Smita (Vid. dok. br. 27).

Za generala Mladića navedeni dogovori bili su izuzetno važni, jer je to, između ostalog, značilo da će on imati znatan broj "talaca" još cijelu sedmicu, kako bi to vrijeme iskoristio da zauzme Žepu, pošto je bio siguran da UN neće iskoristiti zračne udare protiv njegovih trupa.

Na tom je sastanku zločinac Mladić insistirao da mu UNPROFOR nadokandi gorivo koje je upotrijebio za "evakuaciju" civila iz Potočara. Iako je to general Smit odbio, Holandski bataljon je tog istog dana isporučio 30.000 litara goriva Srbima u Bratunac.

Tada je u Beogradu "dogovoreno" da će Crveni križ dobiti pristup "zarobljenim muslimanskim muškarcima" (J. W. Honig-N. Both, nav. dj., str. 71-72)

Mladić i Smit su imali bilateralnu diskusiju. Uprkos njihovim neslaganjima po nekim pitanjima, sastanak je ponovo uspostavio dijalog između dvojice generala. Tokom sastanka postignut je neformalni sporazum o brojnim pitanjima između dva generala koja bi trebalo da budu potvrđena na sastanku zakazanom za 19. juli. U pogledu veoma osjetljive prirode prisustva Mladića na sastanku dogovoreno je od strane svih učesnika da ove činjenice neće biti uopće pominjane u javnosti.

Molim vas potražiti u dodatnim informacijama o razgovoru o glavnim pitanjima.

/ Na početku dokumenta
- u gornjem desnom uglu je
svojeručni potpis J. Akašija /

(SREBRENICA 1995, knjiga 1, str. 375-377)

CZR-1162
CZG-945
SSN-1763

OUTGOING CODE CABLE

MOST IMMEDIATE

TO: ANNAN, UNATIONS, NEW YORK ONLY +1006 Z
INFO: STOLTENBERG, ICFY, GENEVA ONLY -1011 Z
FROM: AKASHI, UNPF-HQ, ZAGREB
NUMBER: Z- 1175
DATE: 17 JULY 1995
SUBJECT: MEETING IN BELGRADE

[Handwritten signature]

95 JUL 17 9 58
[Handwritten initials]

Mr. Carl Bildt, Mr. Thorvald Stoltenberg and myself met in Belgrade with President Milosevic on Saturday, 15 July. I was accompanied by General Rupert Smith. Milosevic, at the request of Bildt, facilitated the presence of General Mladic at the meeting. Mladic and Smith had a long bilateral discussion. Despite their disagreement on several points, the meeting re-established dialogue between the two Generals. Informal agreement was reached in the course of the meeting on a number of points between the two Generals which will, however, have to be confirmed at their meeting scheduled for 19 July. In view of the highly sensitive nature of the presence of Mladic at the meeting, it was agreed by all participants that this fact should not be mentioned at all in public.

Please find attached summary of main points discussed.

Regards.

UNPF/GF/IC
COMMUNICATIONS
95 JUL 17 10:11
[Handwritten initials]

No Internal Distribution

SRGG

Faksimil Izvještaja Akašija-Kofi Ananu o tajnom sastanku u Beogradu - 15. jula, 1995, Zagreb, 17. juli 1995.

Br. 26

**POKUŠAJ AGRESORA DA DOKAŽE "KOREKTNOST"
DEPORTACIJE CIVILNOG STANOVNIŠTVA IZ
SREBRENICE**

**- IZJAVA "O EVAKUACIJI CIVILNOG STANOVNIŠTVA IZ
ENKLAVE SREBRENICA", 17. JULI 1995.***

Republika Srpska

Komesar za civilna pitanja u Srebrenici

Br: 07-27/95.

Dana: 17. 07. 1995. godine

I Z J A V A

predstavnika civilnih vlasti enklave Srebrenica u vezi sa realizacijom dogovora o evakuaciji civilnog stanovništva iz enklave.

* Po završetku deportacije jednog dijela civilnog stanovništva iz Srebrenice, odnosno Potočara, agresor je prisilio Nesiba Mandžića, jednog od učesnika sastanka u Bratuncu, 12. jula 1995, da 17. jula potpiše "Izjavu" o "korektnoj" realizaciji dogovora o "evakuaciji" civilnog stanovništva "zaštićene zone" UN-a ("Izjava" je potpisana u Potočarima, u sali za konferencije Holandskog bataljona). Predstavnik Holandskog bataljona, major Franken se, pri potpisivanju tog dokumenta, ogradio, napominjući da se to odnosi samo **"na konvoje koje su pratile snage Ujedinjenih nacija"**, što je on svojeručno dopisao u "Izjavi". To isto je učinio i Nesib Mandžić, koji je svojeručno dopisao dodatak teksta: "što se tiče konvoja praćenih od strane snaga UN".

Ovaj dokument je sačuvan, sa potpisima, u dvojezičnoj verziji: na engleskom i bosanskom jeziku.

Autori knjige "SREBRENICA, HRONIKA RATNOG ZLOČINA" pišu da je 17. jula 1995, "u još jednom primjeru želje Srba da steknu legitimitet pred licem javnosti" Miroslav Deronjić, srpski "komesar za civilna pitanja u Srebrenici", posjetio Holadski bataljon u Potočarima, noseći sa sobom navedeni dokument, u kome je, između ostalog, navedeno da je evakuacija civilnog stanovništva iz enklave Srebrenica izvedena "korektno". Naime, on je tražio da ga potpišu major Franken i Nesib Mandžić. Čim su oni pročitali navedeni dokument u datoj situaciji pogledali su se šutke, slažući se da to ne odgovara istini. Međutim, Franken i Mandžić su potpisali "Izjavu", nemajući drugog izbora, s tim što su, prije samog potpisivanja, svojeručno dodali konstataciju da je "evakuacija" izvedena "korektno" samo **"što se tiče konvoja praćenih od strane snaga UN"** (J.W. Honig - N. Both, n. dj., str. 72).

Dana 12. jula 1995. godine u Bratuncu hotelu "Fontana", na naše traženje, došlo je do pregovora između predstavnika naših civilnih vlasti i predstavnika civilnih vlasti i vojske republike srpske u vezi sa evakuacijom našeg civilnog stanovništva iz enklave.

Našu stranu predstavljali su: Purković Čamila, Nuhanović Ibro i ja, Nesib Mandžić.

Srpsku stranu predstavljali su: komesar za civilne poslove za Srebrenicu Deronjić Miroslavom, general Ratko Mladić, predsjednik opštine Bratunac Ljubisav Simić, izvršni sekretar opštine Bratunac Srbislav Davidović, načelnik centra javne bezbjednosti Zvornik policije Zvornika gospodin Vasić, general Krstić, šef bezbjednosti korpusa gospodin Popović i pukovnik Kosorić.

Pregovorima je prisustvovao predstavnik UNPROFOR-a, komandant Holandskog bataljona.

Dogovoreno je sljedeće:

- civilno stanovništvo može ostati u enklavi ili se evakuirati, u zavisnosti od toga kako svaki pojedinac želi;

- u slučaju da se želimo evakuirati nama se omogućava da biramo pravac našeg kretanja, a odlučeno je da se svo stanovništvo evakuira na teritoriju opštine Kladanj;

- dogovoreno je da će evakuaciju izvesti vojska i policija republike srpske koju će nadgledati i pratiti UNPROFOR.

Pošto je sporazum postignut, tvrdim da je evakuacija izvršena od strane srpske strane korektno i da su klauzule sporazuma poštovane.

U toku evakuacije nije bilo incidenata ni na jednoj od strana, a srpska strana se pridržavala svih odredbi Ženevske konvencije i međunarodnog ratnog prava, **"ŠTO SE TIČE KONVOJA PRAĆENIH OD STRANE SNAGA UN-A."***

*Boldirani tekst ručno je dopisao lično Nesib Mandžić. Major Franken je to svojeručno dodao na engleskom: *as far as it concerns convoys actually escorted by UN forces*.

Predstavnik UNPROFOR-a

/ Svojeručni potpis majora

Frankena i pečat

Sa natpisom: "UNITED NATIONS
UNPROFOR"/

Predstavnik civilnih
poslova enklave Srebrenica

Mandžić Nesib

/svojeručni potpis/

Komesar za civilna pitanja u Srebrenici

Deronjić Miroslav

/ Svojeručni potpis/

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i
međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 2-1531. Vid.: SREBRENICA
1995, knjiga 1, str. 378-380)

The Republic of Srpska
-Civilian Affairs Committee for Srebrenica-
No: 07-27/95
Date: July 17 1995

Republika Srpska i Hercegovina
DRZAVNA KOMISIJA
za prouzrocije iz rata u ratnim zlocinima
ZAVRNICI

broj: 009/95

Datum: 21. 07. 1995

DECLARATION

of the Representatives of the Civilian Authorities of the Enclave of Srebrenica on the realization of the agreement on the evacuation of the civilian population of the Enclave.

A meeting was held on July 12 1995 in the "Hotel Fontana", on our request, between representatives of our civilian Authorities and representatives of the civilian authorities and the Army of the Republic of Srpska, concerning the evacuation of our civilian population out of the enclave.

Our side was represented by: Purkovic Camila, Rukanovic Ibro and me, Nesib Handzic.

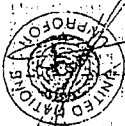
The Serb side was represented by: Civil Affairs Commissioner for Srebrenica Đeronjic Miroslav, General Ratko Mladic, The President of The County of Bratunac Ljubisav Simic, the Chief Executive of the County of Bratunac Srblisav Davidovic, The Chief of Police Zvonik Mr. Vasic, General Krstic, Corps Security Chief Mr. Popovic and Colonel Krstic.
The negotiations were attended by an UNPROFOR Representative, Dutch Battalion Commander.
The following was agreed:

- The civilian population can remain in the enclave or evacuate, dependant upon the wish of each individual;
- in the event that we wish to evacuate it is possible for us to choose the direction of our movement and have decided that the entire population is to evacuate to the territory of the County of Kladanj;
- It has been agreed that the evacuation is to be carried out by the Army and Police of the Republic of Srpska, supervised and escorted by UNPROFOR.

After the Agreement had been reached, I assert that the evacuation was carried out by the Serb side correctly and the clauses of the agreement had been adhered to.

During the evacuation there were no incidents on either of the sides and the Serb side has adhered to all the regulations of Geneva Conventions and the international war law, as far as it is applicable, actually invoked by UN Forces.

UNPROFOR Representative: _____
Representative of the Civilian Authorities of the Enclave of Srebrenica

_____ /Handzic Nesib/

Civil Affairs Commissioner for Srebrenica

_____ /Miroslav Đeronjic/

Faksimil Izjave o ograđivanju UNPROFOR-a od "korektne" evakuacije civilnog stanovništva iz Srebrenice, 17. juli 1995. (engleska verzija teksta).

REPUBLIKA SRPSKA

Ministarstvo unutrašnjih poslova

Broj: 0143/95

Dana: 17.07.1995.godine

I Z J A V A

PREDSJEDNIKA CIVILNE VLASTI ŽUPANIJE SREBRENICA U VEZI SA
REALIZACIJOM RASPOVEDA O SVARUJICIR CIVILNOG SVARUJICIR,
IZ ŽUPANIJE

Dana 17. jula 1995. godine u Srebrenici u Hotelu "Zvezda"
na paraf. traženje dokle je izvršen raspoved o svarujicir
civilnih vlasti iz Županije Srebrenica u vezi sa
realizacijom raspoveda o svarujicir civilnog svarujicir
iz Županije Srebrenice.

Na raspovedu su prisustvovali: Luković (Amil),
i drugi.

Na stranu koju su predstavljali su: komandir civilne policije
Srebrenice Miroslav, general Ratko Mladić,
predsjednik Opštine Bratunac Ljubislav Stadić, predsjednik
Opštine, odbora Opštine Bratunac Srbišev Davidović,
predsjednik Centra javne bezbjednosti Zvornik gospodin Čađić,
predsjednik Opštine, načelnik Opštine Komandant Popović
i Komandant Kosović.

Prilikom raspoveda prisustvovali su i predstavnici
civilne vlasti iz Županije Srebrenice.

U ime predsjednika civilne vlasti iz Županije Srebrenice
potpisao je: Miroslav, komandir civilne policije.

Br. 27

**SASTANAK I SPORAZUM IZMEĐU GENERALA SMITHA
I GENERALA MLADIĆA - 19. JULA 1995. O**

“NORMALIZACIJI” ODNOSA

**- URED KOMANDANTA ŠTABA UNPROFORA - ŠTABU
UNPROFORA ZAGREB, SARAJEVO, 19. JULI 1995. ***

OD: KOMANDE UNPROFORA-A SARAJEVO

....

**HITNO
ŠIFROVANA PORUKA**

OD: URED KOMANDANTA ŠTABA UNPROFORA-A

ZA: KOMANDA UNPROFORA-A ZAGREB

F AO: ISKLJUČIVO ZA SRSG, FC, DFC

Predmet: ZABILJEŠKA SA SASTANKA

**Sastavio: potpukovnik Baxter - Dept/Tel: VSAT 7201, MENTOR 0002,
/svojeručni potpis /**

**Otpremio: potpuk. Bakster (Baxter), MA TO COMD, Dept/tel:
VSAT 7201, MENTOR 0002, /****

/svojeručni potpis/

* Ovaj sastanak predstavlja nastavak razgovora koji su vođeni četiri dana ranije na tajnom sastanku u Beogradu (vid. Dok. br. 25), kada je između generala Smita i Mladića “postignut neformalni sporazum o brojnim pitanjima”, koja je trebalo potvrditi na sastanku zakazanom za 19. juli. Taj sastanak je, u skladu sa tim dogovorom, održan tog dana u Han Pijesku. General Smit nije želio da se objelodani sporazum koji je na tom sastanku postignut, a koji je u Komandi UNPROFOR-a u Sarajevu ocijenjen kao “prvi, ograničeni korak u normalizaciji odnosa sa vojskom bosanskih Srba”. Sastanak je vođen u isto vrijeme kada i razgovori Bildta sa Miloševićem u Beogradu.

General Smit je na tom sastanku od agresorskog generala Mladića tražio izvještaj o zauzimanju Srebrenice. Iako je s mukom objašnjavao da je Srebrenica “okončana na “korektan način”, te da je stanovništvo iz Potočara “evakisano” na njihov zahtjev i “uz punu saradnju i pomoć UNPROFOR-a”, general Mladić je, ipak, priznao da se lično angažovao u toj operaciji.

** Skraćenice nepoznate.

PORUKA

U PRILOGU JE IZVJEŠTAJ O SASTANKU ODRŽANOM DANAS IZMEĐU GENERALA SMITHA I GENERALA MLADIĆA SA KOPIJOM SPORAZUMA POSTIGNUTOG NA SASTANKU

KOMANDA UNPROFORA ĆE PODUZETI HITNE KORAKE DA TESTIRA SNAGU DOGOVORA. GEN. NIKOLAI (COS UNPROFOR) ĆE BITI PRISUTAN DA NADGLEDA KRETANJE HOLANDSKOG BATALJONA IZ BRATUNCA.

GENERAL SMITH NE ŽELI DA SPORAZUM PADNE U JAVNI DOMEN. MI TO SMATRAMO PRVIM, OGRANIČENIM KORAKOM KA NORMALIZACIJI ODNOSA SA VOJSKOM BOSANSKIH SRBA.

Datum: 19. juli 95

SASTANAK GEN. SMIT/GEN. MLADIĆ - 19. JULI '95

REZIME

1. General Smit se sastao sa generalom Mladićem u restoranu Jela u 12:00 sati u Han Pijesku 19. jula 1995. Svrha sastanka je bila da se slijede pregovori koje je vodio gospodin Bildt u Beogradu prethodnog vikenda. Generala Mladića su pratili general Tolimir i potpukovnik Indić.

2. Pitanja o kojima je raspravljano na sastanku bila su Srebrenica, uključujući povlačenje Holandskog bataljona, Žepa i sloboda kretanja za UNHCR i UNPROFOR. Na kraju sastanka potpisan je sporazum koji je u prilogu kao Aneks A. U toku sastanka general Smit je bio u kontaktu sa gospodinom Bildtom koji je bio na paralelnom sastanku sa predsjednikom Miloševićem u Beogradu. Sastanak je vođen u oštrom i poslovnom tonu. Mladić je došao sa jasnom namjerom da potpiše sporazum, a ne da pregovara. Bio je u živahnom raspoloženju očito ohrabren uspjehom Vojske republike srpske u Žepi.

SPORAZUM

3. General Smith je prošao kroz nacrt sporazuma sa generalom Mladićem stav po stav kako bi potvrdio jezik i da bi izbjegao obustavu bilo kojih uslova i lančani spoj u prijedlozima Vojske bosanskih Srba. Glavne tačke iz diskusije o sporazumu su sljedeće:

a. U stavu jedan sve što je vezano za naziv ratni zarobljenik ili zatočenik uklonjeno je iz sporazuma, jer je svaki insistirao na jednom ili drugom. Također je odlučeno da nije korektno da generali prave dogovore o onome što bi Međunarodni crveni križ trebalo da radi u Srebrenici i Žepi. Smatrano je odgovarajućim da se obezbijedi pristup Međunarodnom crvenom krstu svim prijemnim centrima.

b. U stavu dva general Smith je jasno dao na znanje Mladiću da 55 vojnika koji su pušteni 15. jula nije napustilo Bratunac sa svojim oružjem i opremom. On je, takođe, izvijestio Mladića o krađi oružja iz logističkog konvoja UNPROFOR-a koji se vraćao iz Bratunca. Mladić se složio da će učiniti sve što je u njegovoj moći da vrati što je moguće više ukradenog oružja. General Smit je rekao da će prihvatiti Mladićevu riječ što se tiče ovog pitanja i nije se činilo odgovarajućim da se ovo obećanje uključuje u sporazum. I pored toga ovaj paragraf bi ostao.

c. U raspravi o stavu tri general Smit je objasnio da je posebno važno za UNHCR da dobije hitan pristup Srebrenici, kako bi se omogućio prolaz za buduće konvoje pomoći. Mladić je pristao na ovo bez problema, pod uslovom da konvoji idu preko Beograda.

d. Rasprava o ovom stavu bila je prilično duža. General Smit je objasnio generalu Mladiću da on razumije, ali da ne prihvata razloge generala Mladića za nametanje striktno kontrole UNPROFOR-u. On je jasno dao na znanje generalu Mladiću da se ovo ograničenje može smatrati samo privremenim sporazumom i uvjeravao je generala Mladića da će on i dalje nastaviti da zahtijeva kompletnu i neograničenu slobodu kretanja. Mladić se složio da će vremenom biti moguće UNPROFOR-u da se ponovo kreće rutama direktno iz centralne Bosne. Termin normalizacija odnosa odnosi se na ovu namjeru.

e. Rasprava o stavu šest usmjerena je na potrebu da svi UNHCR-ovi konvoji za Sarajevo imaju pratnju UNPROFOR-a. U početku je ovo bilo neprihvatljivo za Mladića koji je zahtijevao zajedničku pratnju ukoliko je bilo kakva uopšte potrebna.

f. Rasprava o stavu sedam bila je usmjerena na povlačenju Holandskog bataljona iz Srebrenice. Što se tiče pitanja ranjenih Muslimana, general Smit je otkrio da on ima informacije da svi ranjeni nisu evakuirani. Činilo se da Mladić nije znao ništa o ovome, ali se složio da ispita i riješi ovo pitanje. Nakon određene debate Madić je prihvatio da se svom lokalnom zaposlenom osoblju UNPROFOR-a dozvoli da ode sa Holandskim bataljonom bez uslova. General Smith je pokrenuo pitanje oružja i opreme Holandskog bataljona koje nedostaje. Mladić je opet ponudio "džentlmenskim" dogovorom da učini sve što može da nadoknadi što je moguće više opreme. Mladić je pristao da dâ odobrenje za konvoj za ponovno snabdijevanje Holandskog bataljona koji treba da ide u Srebrenicu sutra i sporazumjeli su se o odlasku Holandskog bataljona preko Beograda 21. jula '95. Mladić je očigledno bio oduševljen što je general Smit prisutan s njim da bi razmatrao ovo i pored natrpanog programa generala Smita. Mladić je sa zadovoljstvom prihvatio imenovanog člana štaba generala Smita da mu bude predstavnik.

SREBRENICA

4. General Smith je od generala Mladića tražio da mu da izvještaj o aktivnostima trupa Vojske bosanskih Srba o posljedicama pada Srebrenice. General Mladić je s mukom objašnjavao da je Srebrenica okončana na korektan način. On je izjavio da je stanovništvo koje je prešlo u Potočare evakuirano po njihovom zahtjevu i uz punu suradnju i pomoć UNPROFOR-a. Izvjestio je o sastanku na kome je bio 11. jula sa komandantom Holandskog bataljona i tri civilna predstavnika lokalnog stanovništva (dvojicu je imenovao), na kome su dogovori za evakuaciju napravljeni. Rekao je da se on lično angažovao u ovoj

operaciji i da je organizovao da se obezbijedi što je više moguće hrane i vode za izbjeglice.

5. (.....*)

6. Mladić je objasnio generalu Smithu da je Žepa konačno pala u ruke Vojske bosanskih Srba oko 13:30. Napadom Vojske bosanskih Srba ostvareno je napredovanje preko noći. Danas je na mapi pokazao trenutnu liniju fronta i dalje je objasnio da je dogovorio sastanak između komandanta Ukrajinske čete i lokalnih civilnih predstavnika na osmatračkom mjestu 2 u 16:00 sati, kako bi se dogovorila evakuacija izbjeglica iz džepa.

REZIME

7. General Mladić je otišao u 15:30 helikopterom za Žepu. On je izjavio da se nada novom sastanku sa generalom Smitom po njegovom povratku sa sastanka u Londonu.

J R J BAKSTER

Potpukovnik

MA za CO : MD

/svojeručni potpis/

Aneks:

A. Sporazum između gen. Smita i gen. Mladića

Dostaviti:

Komandi UNPF Zagreb za SRBG, FC, DFC

Internal:

COS.CAO

* Dokumentat je na ovom mjestu nečitak (primj. priređivača).

**SPORAZUM
IZMEĐU GENERALA SMITA I
GENERALA MLADIĆA ***

Dvije strane su se sporazumjele o slijedećem:

1. Da se obezbijedi predstavnicima Međunarodnog crvenog krsta pristup prijemnim tačkama do kraja 20. jula 1995. godine.

2. Da se obezbijedi da vojnici Holandskog bataljona napuste Bratunac sa svojim ličnim stvarima i lakim naoružanjem danas/dana 19. jula 1995.

3. Da se obezbijedi da predstavnici UNHCR-a posjete Srebrenicu, kao i da se daju odobrenja za humanitarne konvoje da uđu u Srebrenicu iz Beograda preko Ljubovije i Bratunca.

4. Dati će se pozitivan odgovor na zahtjev za logističke konvoje namijenjene UNPROFOR-u u Potočarima i za Žepu, Goražde i Sarajevo.

Rute konvoja za sada će biti:

- a. Za Žepu - iz Beograda preko Višegrada i Rogatice
- b. Za Goražde - iz Beograda preko Višegrada.
- c. Za Sarajevo - iz Kiseljaka preko Kobiljače.

Za sada svi konvoji moraju poštovati dosadašnje sporazume i uobičajene procedure. Namjera obiju strana je da se snabdijevanje UNPROFOR-a ponovno normalizuje.

5. Dati će se pozitivan odgovor na zahtjev UNPROFOR-a za rotaciju snaga u Goraždu i Sarajevu.

6. Dati će se pozitivan odgovor na zahtjev UNHCR-a za humanitarne konvoje prema procijenjenim potrebama za Goražde i

* Na sastanku između generala Smita i generala Mladića, održanom 19. jula 1995, u Han Pijesku, postignut je Sporazum o sljedećem: odobreno je kretanje logističkih konvoja UNHCR-a, namijenjenih UNPROFOR-u u Potočarima, zatim humanitarnih konvoja za Žepu, Goražde i Sarajevo, koje će pratiti UNPROFOR-ova vozila, UNPROFOR-u je osiguran premještaj iz Potočara, sa oružjem, vozilima, zalihama i opremom. Također je dogovoreno da se evakuiraju ranjeni Bošnjaci iz Potočara, te i iz bolnice u Bratuncu, kao i žene, djeca i stariji "koji žele da ođu", itd.

Sarajevo, kao i za Srebrenicu i Žepu. Konvoji za Sarajevo će biti praćeni sa dva UNPROFOR -ova vozila na točkovima.

7. Da se obezbijedi UNPROFOR-u premještaj (uključujući sav vojni, civilni i do trideset lokalno zaposlenog personala) iz Potočara, sa svim UNPROFOR-ovim oružjem, vozilima, zalihama i opremom preko Ljubovije do kraja nedjelje, prema sljedećem redu za premještaj :

- a. evakuacija ranjenih Muslimana iz Potočara, kao i iz bolnice u Bratuncu
- b. evakuacija žena i djece i starijih Muslimana koji žele da odu.
- c. premještaj UNPROFOR-a da počne 21. jula 95. u 12:00 sati

Cijelu operaciju ce nadgledati general Smith i general Mladić ili njihovi predstavnici.

8. Sistem za snabdijevanje vodom Sarajeva će biti poboljššan.

9. Gore navedeni pozitivni koraci biti će ostvareni, kako bi se obezbijedio konkretan i pozitivan doprinos mirovnom procesu i da se obezbijedi fer i nepristrasan tretman svih strana. Posebno, tretman lokalno zaposlenog osoblja UNPROFOR -a s obje strane.*

General Rupert Smit
/svojeručni potpis/
19. juli '95

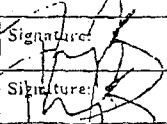
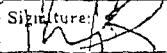
General Ratko Mladić
/svojeručni potpis/
19.07.1995.

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 2-1643)

* Komanda UNPROFORA u Sarajevu obavijestila je sve urede za civilne poslove u Bosni i Hercegovini o navedenom sastanku i u prilogu im dostavila kopiju izvještaja sa tog sastanka i kopiju sporazuma koji je tada postignut i potpisan.

FORM HQ UNPROFOR MESSAGE
OFFICE OF LIEUTENANT GENERAL COLBERT SMITH

**MOST IMMEDIATE
CODE CABLE**

DTG: 131700Z	FILE NO:	Sta. Serial No:
From: THE OFFICE OF THE COMMANDER HQ UNPROFOR	Router:	No: TOT
To: (1) HQ UNPF ZAGREB	Fax No:	
FAO: EXCLUSIVE FOR SRSG, FC, DFC		
Subject: MEETING NOTES		Page: 6
Int Dist:		
Drafter: LT COL BAXTER MA TO COMD	Dept/Tel: VSAT 7201 MENTOR 0007	Signature:
Releasing Officer: LT COL BAXTER MA TO COMD	Dept/Tel: VSAT 7201 MENTOR 0002	Signature:

MESSAGE

ATTACHED THE REPORT ON THE MEETING TODAY BETWEEN GENERAL SMITH AND GENERAL MLADIC WITH A COPY OF THE AGREEMENT CONCLUDED AT THE MEETING.

COMD UNPROFOR WILL TAKE RAPID STEPS TO TEST THE STRENGTH OF THE AGREEMENT. GENERAL NICOLAI (COS UNPROFOR) WILL BE PRESENT TO SUPERVISE THE MOVEMENT OF DUTCH BATTAL BRATUNAC.

GENERAL SMITH DOES NOT WISH THE AGREEMENT TO FALL INTO THE PUBLIC DOMAIN. WE VIEW IT AS A FIRST, LIMITED STEP TOWARDS A NORMALISATION OF RELATIONS WITH THE DSA.

From: Lt Col A J M Langer
NA to COMD
VSAT 7201

77

To: See Distribution

Date: 19 July 95

MEETING GEN SMITH/GEN MLADIC - 19 JUL 95

SUMMARY

1. Gen Smith met Gen Mladic at Restoran Jela at 1200 hrs at Han Kraj on 19 July 1995. The purpose of the meeting was to follow up the negotiations conducted by Mr Bildt in Belgrade the previous weekend. General Mladic was accompanied by General Tolimir and Lt Col Indic.
2. The issues covered during the meeting were Srebrenica including the withdrawal of DUTCHBAT, Zepa and Freedom of Movement for UNHCR and UNPROFOR. At the conclusion of the meeting the Agreement which is attached at Annex A was signed. Throughout the meeting General Smith was in contact with Mr Bildt who was at a parallel meeting with President Milosovic in Belgrade. The meeting was conducted in a brisk and business-like manner, Mladic had come with a clear intent to sign the agreement as opposed to negotiating. He was in a chipper mood evidently buoyed by the BSA success in Zepa.

THE AGREEMENT

3. General Smith went through the draft agreement with General Mladic paragraph by paragraph in order to clarify the language and to avoid the attachment of any conditions and linkages in the BSA proposals. The major points from the discussion on the agreement are as follows:
 - a. In Paragraph one any references to POWs or detainees were removed since each wanted one or the other. It was also decided that it was not correct for the Generals to make an agreement on what ICRC should do in Srebrenica and Zepa. It was felt adequate to secure access for ICRC to all reception centres.
 - b. In Paragraph two General Smith made it clear to Mladic that the 55 soldiers released on the 15 July did not leave Bratunac with their weapons and equipment. He also reported to Mladic the theft of weapons from an UNPROFOR logistic convoy returning from Bratunac. Mladic agreed to do all in his power to return as many of the stolen weapons as possible. General Smith said he would accept Mladic's word on this issue and it was not felt appropriate to include this pledge in the agreement. Nevertheless the Paragraph would stand.

c. In the discussion on Paragraph three General Smith explained that it was particularly important for UNHCR to have immediate access to Srebrenica in order to assess the requirements for future aid convoys. Mladic agreed to this without difficulty. The timing of the convoys was discussed. General Smith suggested resupply of the convoys via Belgrade.

d. Discussion on this Paragraph was rather more lengthy. General Smith explained to General Mladic that he understood but did not accept General Mladic's reasons for imposing strict control on UNPROFOR. He made it clear to General Mladic that this restriction could only be seen as a temporary arrangement and he assured General Mladic that he would continue to demand complete and unrestricted FOM. Mladic agreed that in time it should be possible for UNPROFOR to resume movement on routes direct from central Bosnia. The term normalisation of relations refers to this intention.

e. Discussion on Paragraph six focused on the need for all UNHCR convoys into Sarajevo to have UNPROFOR escorts. This was at first unacceptable to Mladic who demanded joint escorts, if any were necessary.

f. The discussion on Paragraph seven focused on the withdrawal of DUTCHBAT from Srebrenica. On the matter of the wounded Moslems, General Smith revealed that he had information that not all the injured had been evacuated. Mladic appeared to have no knowledge of this but agreed to find out and resolve the matter. After some debate, Mladic accepted that all locally employed UNPROFOR personnel should be allowed to leave with DUTCHBAT without conditions. General Smith raised the matter of missing DUTCHBAT weapons and equipment. Mladic again offered by a 'Gentlemen's' agreement to do what he could to recover as much of the equipment as possible. Mladic agreed clearance for the resupply convoy for DUTCHBAT due to go to Srebrenica tomorrow and agreed to the departure of DUTCHBAT via Belgrade on the 21 July 95. Mladic was evidently keen for General Smith to present with him to view the move however, in light of General Smith's busy programme, Mladic was happy to accept a nominated member of General Smith's staff to be his representative.

SREBRENICA

4. General Smith asked General Mladic for an account of the activities of BSA troops in the aftermath of the fall of Srebrenica. General Mladic was at pains to point out that Srebrenica was finished three days before he stated that the population who moved to Potocari were evacuated by UNPROFOR and with the full cooperation and help of UNPROFOR. He reported on a meeting which he had attended on the 11 July with CO DUTCHBAT and other civilian representatives of the local population in the name of those at which the arrangements for the evacuation were made. He said he engaged himself personally in this operation and organised the supply of food and water for the refugees as possible.

5. General Mladic explained that on the night of 18 July 95 a UN helicopter of UN Truce Supervision Force was shot down in the area of the front line. The report of this had opened a corridor to let these troops go. He accepted that some skirmishes had taken place with casualties on both sides and that some "unfortunate small incidents" had occurred.

ZETA

6. Mladic explained to General Smith that Zepa had effectively fallen to the BSA at about 1330 hrs. The BSA attack had made progress overnight. Today he showed on a map the current front line and he further explained that he had set up a meeting between the Ukrainian Company Commander and local civilian representatives at OP2 at 1600 hrs today in order to arrange the evacuation of refugees from the pocket.

SUMMARY

7. General Mladic left at 1520 hrs by helicopter for Zepa. He said he hoped for a further meeting with General Smith on his return from the meeting in London.

J.R.J. BAXTER
Lt Col
MA to COMD

Annex:

A. Agreement between General Smith and General Mladic.

Distribution

HQ UNPF Zagreb for SRSG, EC, DFC.

Internal:

COS, CAC

Faksimil Izveštaja potpukovnika Bakstera o sastanku između generala Smita i generala Mladića, održanom 19. jula 1995. u Han Pijesku, Sarajevo, 19. juli 1995.

STATEMENT
BETWEEN GENERAL SMITH AND
GENERAL MILADIC

62

The two sides have agreed the following:

1. To provide access to the ICRC representatives to the reception points by the end of 29 July 95.
2. To provide that the DUJIBAT soldiers leave Bratunac with their personal belongings and small arms to ~~15 July 1995~~ ^{15 July 1995}.
3. To provide that UNHCR representatives visit Srebrenica, as well as clearance for humanitarian aid convoys to enter to Srebrenica, from Belgrade through Ljubovija and Bratunac.
4. A positive answer will be given to the request for logistic convoys assigned to UNPROFOR in Potocari and to Zepa, Gorazde and Sarajevo.

The convoy routes for the present will be:

- a. To Zepa - from Belgrade through Visegrad and Rogatica.
- b. To Gorazde - from Belgrade through Visegrad.
- c. To Sarajevo - from Kiseljak through Kobiljaca.

For the time being all convoys must respect the earlier agreements and usual procedures. The intention of both sides is to normalise resupply of UNPROFOR.

5. A positive answer will be given to the UNPROFOR request for the rotation of forces in Gorazde and Sarajevo.
6. A positive answer will be given to the UNHCR request for humanitarian aid convoys, according to assessed needs, to Gorazde and Sarajevo, as well as to Srebrenica and Zepa. The Sarajevo convoys are to be escorted by two UNPROFOR wheeled vehicles.
7. To provide the UNPROFOR displacement (including all military, civilian and up to thirty locally-employed personnel) from Potocari with all UNPROFOR weapons, vehicles, stores and equipment, through Ljubovija, by the end of the week, according to following displacement order:

~~Evacuation of wounded Muslims from Potocari, as well as from the hospital in Bratunac~~

~~Evacuation of women, children and elderly Muslims, those who want to leave~~

c. Displacement of UNPROFOR to Sarajevo at July 95 at 1300 hrs.

The entire operation will be supervised by General Smith on the General Mladic by their representatives.

37

- 8. The water supply system in Sarajevo will be improved.
- 9. The above mentioned positive steps will be realized in order to provide a concrete and positive contribution to the peace process and to provide fair and impartial treatment of all parties. In particular, the treatment of UNPROFOR locally-employed personnel by both sides.

General Rupert Smith

Rupert Smith

19 July 95'

General Radko Mladic

Radko Mladic

19.07.1995'

Faksimil Sporazuma između generala Smita i generala Mladića, postignutog 19. jula 1995. na sastanku u Han Pijesku.

Br. 28

**MOLBA ZLOČINCU KARADŽIĆU DA DOPUSTI CENTRU
ZA LJUDSKA PRAVA UN-A DA "PROCIJENI SITUACIJU U
VEZI SA LJUDSKIM PRAVIMA ..."**

**- PISMO TEDEUŠA MAZOVJECKOG - RADOVANU
KARADŽIĆU, TUZLA, 24. JULI 1995. ***

**URED UJEDINJENIH NACIJA U ŽENEVI
CENTAR ZA LJUDSKA PRAVA**

Palata Nacija
Ženeva, Švajcarska

Tuzla, 24. juli 1995.

Dragi gospodine,

Želim da izrazim svoju najdublju uznemirenost zbog nedavnih događaja u području Srebrenice koji su rezultirali nasilnim raseljavanjem oko 40.000 lica. Stigli su izvještaji da kao rezultat ovih događaja nekoliko hiljada lica nema na broju i postoji bojazan da su oni ili ubijeni ili zatočeni.

* Specijalni izvjestitelj Komisije UN-a za ljudska prava, Tadeuš Mazovjecki je jula 1995. sa svojim saradnicima, boravio u Tuzli, gdje je u svakodnevnom susretu sa deportovanim Bošnjacima iz Srebrenice, prikupljao činjenice o zločinima u Srebrenici. Na osnovu dobijenih izvještaja on je izrazio svoju najdublju uznemirenost zbog "događaja na području Srebrenice", gdje "nekoliko hiljada lica nema na broju i postoji bojazan da su ubijeni ili zatočeni". Imajući u vidu te činjenice, Mazovjecki je 24. jula 1995. iz Tuzle uputio pismo zločincu Radovanu Karadžiću, moleći ga da saradnicima Centra za ljudska prava UN-a dozvoli istragu na područjima pod njegovom kontrolom, a naročito da omogući pristup uhapšenim Bošnjacima.

Vjerujem da je potrebna odgovarajuća istraga i procjena bez odlaganja kako bi se obezbijedio kompletan izvještaj o pomenutim navodima.

Zato bih cijenio vašu suradnju i ako biste dozvolili osoblju sa terena iz Centra za ljudska prava Ujedinjenih nacija da procijene situaciju vezanu za ljudska prava na područjima pod vašom kontrolom, posebno da se omogući pristup onima koji su bili zatočeni u toku nedavnih događaja.

Iskreno vaš,
/svojeručni potpis/
Tadeuš Mazowjecki
Specijalni izvještač Komisija
za ljudska prava

Dr. Karadžić
Predsjednik
Vlasti bosanskih Srba
Pale

(Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog
prava, Sarajevo, inv. br. 2-1630)

OFFICE DES NATIONS UNIES A GENÈVE

3/2
UNITED NATIONS OFFICE AT GENEVA

CENTRE POUR LES DROITS DE L'HOMME

Télégrammes: UNATIONS, GENÈVE
Télex: 41 29 62
Téléphone: 917 1234-907 1234
Téléfax: (22) 917 0123

Réf. N°: G/ISO 214 (77-3)
(À rappeler dans la réponse)

CENTRE FOR HUMAN RIGHTS

Palais des Nations
CH-1211 Genève 10

Tuzla, 24 July 1995

Dear Sir,

I would like to express my deepest concern regarding the recent events in the Srebrenica area which resulted in the forced displacement of some 40,000 individuals. It has been reported that as a result of these events several thousand individuals are unaccounted for and there is fear that many of these have either been killed or detained.

I believe that a proper investigation and evaluation is required without delay in order to ensure a complete accounting regarding said allegations.

I would therefore appreciate your cooperation in allowing the field staff of the United Nations Centre for Human Rights to assess the human rights situation in areas under your control, in particular by granting access to those who have been detained during the recent events.

Yours sincerely,

Tadeusz Mazowiecki
Special Rapporteur of the Commission
on human rights

Dr. Karadžić
Bosnian Serb leader
Pale

*Faksimil Pisma Tadeuša Mazovjeckog - Radovanu Karadžiću,
Tuzla, 24. jula 1995.*

BR. 29

**OSTAVKA ZBOG NEAKTIVNOSTI UN-A U
SPRJEČAVANJU GENOCIDA U SREBRENICI
- PISMO TADEUŠA MAZOVJECKOG - PREDSEDNIKU
KOMISIJE ZA LJUDSKA PRAVA, ŽENEVA, 27. JULI 1995. ***

URED UJEDINJENIH NACIJA U ŽENEVI
KOMISIJA ZA LJUDSKA PRAVA

27. juli 1995.

Poštovani gospodine Predsjedniče,

Događaji proteklih nedjelja u Bosni i Hercegovini, a iznad svega činjenica da su Ujedinjene nacije dozvolile da Srebrenica i Žepa padnu, zajedno sa užasnom tragedijom koja je zadesila narod tog "sigurnog neba", garantovanog međunarodnim sporazumima, obavezuje me da navedem da ja ne vidim nikakvu mogućnost za nastavak svog mandata kao specijalnog izvjestioca koji mi je povjerila Komisija za ljudska prava.

* Mazovjecki je, zbog neaktivnosti UN-a i nedostatka dosljednosti i hrabrosti međunarodne zajednice pred zauzimanjem "zaštićenih zona" UN-a, Srebrenice i Žepe, i genocidom nad Bošnjacima, podnio ostavku na položaj specijalnog izvjestitelja Komisije za ljudska prava, o čemu je 27. jula 1995. obavijestio predsjednika Komisije za ljudska prava UN-a u Ženevi i generalnog sekretara UN-a, Butrosa Galija, i iznio razloge ostavke.

Mazovjecki je "događaje" u Srebrenici i Žepi ocijenio kao prekretnicu u "razvoju situacije u Bosni" i u odnosu Evrope i svijeta prema Bosni. Međutim, on nije bio uvjeren da će se prekretnica dogoditi, zbog čega je i dao ostavku, jer nije mogao nastaviti "učeeće u pretvaranju da se štite ljudska prava".

Polazeći od ocjene da se "kršenje ljudskih prava otvoreno nastavlja", te da se zločini vrše brzo i brutalno, za razliku od reakcije međunarodne zajednice, koja je spora i neefikasna, Mazovjecki, umjesto opisivanja zločina, ukazuje i upozorava na potrebu shvatanja stvarne prirode zločina u Bosni, na jednoj, i odgovornosti međunarodne zajednice za "vlastitu budućnost u reagovanju na njih", na drugoj strani. Stabilnost međunarodnog poretka i principi civilizacije su zbog Bosne na kocki, piše Mazovjecki.

Prihvatajući mandat koji mi je po prvi put dodijeljen u avgustu 1992. godine, nedvosmisleno sam izjavio da moj cilj neće biti jednostavno pisanje izvještaja, već pomaganje samim ljudima. Stvaranje "sigurnog neba" od samog početka bilo je središnja preporuka u mojim izvještajima. Za mene su neprihvatljive nedavne odluke Londonske konferencije koja je prihvatila pad Srebrenice i povukle za sobom sudbinu Žepe. Te odluke nisu stvorile potrebne uslove za odbranu svih "sigurnih područja".

Ovi događaji čine prekretnicu u razvoju situacije u Bosni. Mi se u isto vrijeme bavimo borbom jedne države, članicom Ujedinjenih nacija, da preživi i zadrži multietnički karakter, i koja nastoji da zaštiti principe međunarodnog poretka. Ne može se govoriti o zaštiti ljudskih prava sa kredibilitetom kada se suočavate sa nedostatkom dosljednosti i hrabrosti koje pokazuje međunarodna zajednica i njene vođe. Relnost današnje situacije ljudskih prava ilustruje tragedija naroda Srebrenice i Žepe.

Kršenje ljudskih prava se otvoreno nastavlja. Neprestane su blokade isporuke humanitarne pomoći. Civilno stanovništvo se nemilosrdno granatira, a "plavi šljemovi" i predstavnici humanitarnih organizacija ginu. Zločini se vrše brzo i brutalno, za razliku od reakcije međunarodne zajednice koja je spora i neefikasna.

Karakter mog mandata dopušta mi samo da nastavim sa opisivanjem zločina i kršenja ljudskih prava. Ali, sadašnji kritični momenat prisiljava nas da shvatimo istinsku prirodu tih zločina i odgovornost Evropske i međunarodne zajednice za sopstvenu bespomoćnost u reagovanju na njih. U Poljskoj se borimo protiv sistema totalitarizma, sa evropskom vizijom sutrašnjice. Kako možemo vjerovati u Evropu sutrašnjice koju će stvoriti djeca ljudi koji su danas izdani?

Volio bih da vjerujem da je ovo trenutak za promjenu gledišta u odnosu između Evrope i svijeta prema Bosni. Zbog Bosne na kocki su sama stabilnost međunarodnog poretka i principi civilizacije. Ja nisam uvjeren da će se prekretnica, kojoj smo se nadali, desiti i ne mogu nastaviti učešće u pretvaranju da se štite ljudska prava.

Gospodine Predsjedniče, molim Vas da shvatite motive koji stoje iza moje odluke i da ih prenesete članovima Komisije za ljudska prava. Ja ću dostaviti svoj konačni osamnaesti izvještaj Komisiji koji se zasniva na nedavnoj misiji u Tuzli.

Molim Vas, Ekscelencijo, prihvatite uvjerenja mog visokog uvažavanja.

S poštovanjem,

Tadeuš Mazovjecki
Specijalni izvjestilac o stanju
ljudskih prava na
teritoriji bivše Jugoslavije

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i
međunarodnog prava, Sarajevo, br. 2-1648)

ANNEX I

LETTER DATED 27 JULY 1995 ADDRESSED BY MR. TADEUSZ MAZOWIECKI TO THE CHAIRMAN
OF THE COMMISSION ON HUMAN RIGHTS. ^{12/}

27 July 1995

Dear Mr. Chairman,

Events in recent weeks in Bosnia and Herzegovina, and above all the fact that the United Nations has allowed Srebrenica and Zepa to fall, along with the horrendous tragedy which has beset the population of those "safe havens" guaranteed by international agreements, oblige me to state that I do not see any possibility of continuing the mandate of Special Rapporteur entrusted to me by the Commission on Human Rights.

On accepting the mandate which was given to me for the first time in August 1992, I declared unequivocally that my goal would not simply be writing reports but helping the people themselves. The creation of "safe havens" was from the very beginning a central recommendation in my reports. The recent decisions of the London conference which accepted the fall of Srebrenica and resigned itself to the fate of Zepa are unacceptable to me. Those decisions did not create the conditions necessary for the defence of all "safe havens".

These events constitute a turning point in the development of the situation in Bosnia. At one and the same time, we are dealing with the struggle of a State, a member of the United Nations, for its survival and multi-ethnic character, and with the endeavour to protect principles of international order. One cannot speak about the protection of human rights with credibility when one is confronted with the lack of consistency and courage displayed by the international community and its leaders. The reality of the human rights situation today is illustrated by the tragedy of the people of Srebrenica and Zepa.

Human rights violations continue blatantly. There are constant blockades of the delivery of humanitarian aid. The civilian population is shelled remorselessly and the "blue helmets" and representatives of humanitarian organizations are dying. Crimes have been committed with swiftness and

^{12/} A similar letter dated 27 July 1995 was addressed to the Secretary-General from Mr. Tadeusz Mazowiecki.

Faksimil Pisma Tadeuša Mazovjeckog - Komisiji za
ljudska prava, Ženeva, 27. juli 1995.

brutality and by contrast the response of the international community has been slow and ineffectual.

The character of my mandate only allows me to further describe crimes and violations of human rights. But the present critical moment forces us to realize the true character of those crimes and the responsibility of Europe and the international community for their own helplessness in addressing them. We have been fighting in Poland against a totalitarian system with a vision for the Europe of tomorrow. How can we believe in a Europe of tomorrow created by children of people who are abandoned today?

I would like to believe that the present moment will be a turning point in the relationship between Europe and the world towards Bosnia. The very stability of international order and the principle of civilization is at stake over the question of Bosnia. I am not convinced that the turning point hoped for will happen and cannot continue to participate in the pretence of the protection of human rights.

Mr. Chairman, please understand the motives behind my decision and convey them to the members of the Commission on Human Rights. I will submit my final eighteenth report based on my recent mission to Tuzla to the Commission in the near future.

Please accept, Excellency, the assurances of my highest consideration.

Yours sincerely,

Tadeusz Mazowiecki
Special Rapporteur on the situation
of human rights in the territory
of the former Yugoslavia

*Faksimil Pisma Tadeuša Mazovjeckog - Komisiji za
ljudska prava, Ženeva, 27. juli 1995.*

Br. 30

**MASOVNA I POJEDINAČNA LIKVIDACIJA CIVILA
- IZVJEŠTAJ TADEUŠA MAZOVJECKOG, 22. AVGUST
1995.***

UJEDINJENE
NACIJE

Vijeće za ekonomska i socijalna pitanja

E/CN.4/1996/9
22. august 1995.
Original: Engleski

Komisiji za ljudska prava
Pedeset i prva sjednica
Tačka 12. privremenog dnevnog reda

**PITANJA KRŠENJA LJUDSKIH PRAVA I OSNOVNIH
SLOBODA U SVIJETU, SA POSEBNIM OSVRTOM NA
KOLONIJALNE I DRUGE ZAVISNE ZEMLJE I TERITORIJE**

* Tadeuš Mazovjecki, specijalni izvjestilac Komisije za ljudska prava UN-a, pratio je sistematski i intenzivno kršenja ljudskih prava i sloboda na području bivše Jugoslavije, a posebno u Bosni i Hercegovini, gdje je velikosrpski agresor izvršio agresiju, genocid i druge oblike zločina. U svojim je izvještajima značajnu pažnju posvetio Srebrenici, iznoseći brojne činjenice o zločinima nad Bošnjacima u toku 1993. (vid.: Dok. br.1) i 1995.

U ovom izvještaju Mazovjecki, između ostalog, iznosi činjenice o zločinima velikosrpskog agresora u Srebrenici jula 1995.: zločini u Srebrenici i Potočarima, zatim prilikom deportacije civilnog stanovništva na putu Potočari - Kladanj, masovna i pojedinačna pogubljenja, silovanja i dr. Mazovjecki dokumentuje genocid nad Bošnjacima u Srebrenici. S tim u vezi, on govori i o razdvajanju muškaraca od žena i djece u Potočarima, stradanju žena, djece i staraca prilikom deportacije, masovnim i pojedinačnim pogubljenjima civila u Kravici, Konjević Polju i Novoj Kasabi, posebno u pokušaju proboja na slobodnu teritoriju (stalna granatiranja, napadi i ubijanja iz zasjeda, upadi u minska polja, itd, itd.). Iznoseći činjenice o zločinima Mazovjecki, zaključuje da "postoje značajni neposredni i posredni dokazi koji ukazuju da su se desila pogubljenja po kratkom postupku, i pojedinaca i malih grupa ljudi".

STANJE LJUDSKIH PRAVA NA TERITORIJI BIVŠE JUGOSLAVIJE

Konačni periodični izvještaj o stanju ljudskih prava na teritoriji bivše Jugoslavije koji je dostavio Tadeuš Mazovjecki, specijalni izvjestilac Komisije za ljudska prava, u skladu sa njenim stavom 42. rezolucije Komisije 1995/89.

SADRŽAJ

Uvod

I. SREBRENICA

- A. Opće primjedbe
- B. Situacija u Srebrenici
- C. Situacija u Potočarima
- D. Putovanje autobusom
- E. Putovanje medicinskim konvojem
- F. Putovanje pješke
- G. Pitanje masovnih pogubljenja
- H. Pitanje silovanja

Kao početni ovaj izvještaj nije obuhvatio sve relevantne činjenice o zločinima u Srebrenici jula 1995. Nažalost, gospodin Mazovjecki je onemogućen u radu, čime su izostali njegovi dalji izvještaji.

U ovom izvještaju Mazovjecki daje i analizu koncepta "zaštićenih zona" govoreći posebno o pojmu, definiciji, ciljevima, implementaciji. Formiranje sigurnosnih područja on je smatrao privremenim rješenjem, čiji je cilj bio rješavanje humanitarnih, a ne političkih problema. S tim u vezi, on zaključuje da pregovori, koji se odnose na poštivanje sigurnosnih područja koje je UNPROFOR vodio na terenu, nisu bili uspješni. Pojam sigurnosnih područja, po Mazovjeckom, nije implementiran, jer Vijeće sigurnosti nije osiguralo trupe sposobne da obezbijede implementaciju UNPROFOR-ovog mandata. Neodlučnost međunarodne zajednice dovela je do kolapsa tog pojma. "Pad Srebrenice i Žepe donio je tragediju, gubitak ljudskih života i teška kršenja ljudskih prava stanovnicima tih područja. U isto vrijeme, ono je ozbiljno podrilo kredibilitet Vjeća sigurnosti, Generalnog sekretara i cijelog sistema Ujedinjenih nacija", navodi Mazovjecki.

U ovom izvještaju Mazovjecki iznosi podatke i o kršenju ljudskih prava u SR Jugoslaviji.

I. Situacija u Tuzli

J. Zaključci

K. Preporuke

II. POJAM "SIGURNA PODRUČJA"

A. Razvoj pojma

B. Implementacija pojma

C. Zaključne primjedbe

III. SEGEDINSKI SASTANAK

IV. OPĆI ZAKLJUČCI O MANDATU

1. Dana 27. jula 1995. Tadeuš Mazovjecki, specijalni izvjestilac Komisije UN za ljudska prava, obavijestio je predsjednika Komisije o odluci da podnese ostavku na svoj mandat. *

2. U ovom izvještaju on izlaže svoje nalaze o događajima koji su se desili do datuma njegove ostavke, a odnosi se na kršenje ljudskih prava i humanitarnog zakona nakon pada Srebrenice.

3. Izvještaj, također, daje analizu specijalnog izvjestioca o događajima i implementaciji koncepta sigurnih područja i informaciju koja mu je dostavljena na nedavnom sastanku sa raznim nevladinim organizacijama, koje se bave ljudskim pravima iz Savezne Republike Jugoslavije.

* Puni tekst ovog pisma, u kojem se navode razlozi njegove odluke, prezentiran je u Dodatku I. (Vid.: Dok. br. 29 - primj. priredivača).

I SREBRENICA

A. Opće primjedbe

4. Ovaj izvještaj se zasniva na nalazima misije specijalnog izvjestioca prilikom posjete Tuzli, od 22.-24. jula 1995. kao i istrage koju je provelo osoblje Centra za ljudska prava, vezano za komponentu civilnih pitanja mirovnih snaga Ujedinjenih nacija (UNPF). Istraživanje uključuje intervjue vođene sa raseljenim licima i razgovore sa pojedincima iz područja Tuzle, uključujući predstavnike kantonalnih i općinskih vlasti, lokalnih medicinskih ustanova i članova srpske zajednice. Također, kontaktiran je bezbroj međunarodnih organizacija i lokalnih nevladinih organizacija aktivnih u tom području, uključujući Ured Visokog komesarijata za izbjeglice pri Ujedinjenim nacijama (UNHCR), Međunarodni komitet crvenog križa, Ljekari bez granica (Belgija), Posmatračka misija Evropske zajednice i Helsinška skupština građana. Primljene su informacije od nekoliko novinara. Uz to, ovaj izvještaj se zasniva na intervjuima sa mirovnjacima Zaštitnih snaga Ujedinjenih nacija (UNPROFOR) koji su bili prisutni u Potočarima i Srebrenici kada su se opisani događaji u Srebrenici desili.

5. Tragična odiseja muslimanskog naroda u Srebrenici, započela je padom Enklave, u utorak 11. jula 1995. Izgon cjelokupne muslimanske populacije, procjene govore između 38.000 i 42.000, poprimio je sljedeće oblike:

Jedna grupa koja se sastojala, uglavnom, od žena, male djece i nekoliko osoba neregutne starosne dobi, otišlo je iz Srebrenice u štab Zaštitnih snaga Ujedinjenih nacija (UNPROFOR) koji se nalazio u Potočarima. Ostali su tamo kratko vrijeme prije nego su nasilno

odvezeni autobusima na borbenu liniju prilikom evakuacije koje su organizovale snage bosanskih Srba.*

Bolesni i ranjenici su prvo odvezeni u Potočare, a zatim evakuirani na liniju fronte vozilima medicinskog konvoja UNPROFOR-a, koji su organizovale snage bosanskih Srba.

Grupa, koja se sastojala, uglavnom, od muškaraca regrutne starosne dobi, sakupljena je u kolonu i krenula pješke na put, dugačak najmanje nekoliko dana od Srebrenice do linije fronta.

6. Niže navedena priča ilustruje iskustva onih koji su bili na različitim putevima iz enklave.

B. Situacija u Srebrenici

7. Žestoko bombardovanje enklave Srebrenice započelo je u četvrtak 6. jula, a do slijedećeg utorka snage bosanskih Srba ušle su u grad. Do tada je već hiljade žena i djece stiglo u bazu UNPROFOR-a, tražeći zaštitu. Malo je bilo muškaraca u ovoj masi. Baza koja je uzavrela od ljudi, granatirana je popodne. Ljudi su vrištali i plakali na kapiji, a izvještaji govore da je bilo žrtava i da je ubijena najmanje jedna osoba.

8. Započela je evakuacija ovih ljudi, od kojih su neke odvezli pripadnici UNPROFOR-a u Potočare na pet kamiona, a ostali su pješke išli za njima. Skoro 95% lica ovog egzodusa sastojalo se od žena, djece i starijih osoba. Putovanje do Potočara opisano je kao potpuni haos, u kojem su ljudi visili sa strana kamiona i padali od iscrpljenosti zbog vrućine i teških uslova. Ranjeni iz bolnice su, takođe, evakuirani u Potočare.

* Kad god se koriste izrazi u ovom izvještaju "snage bosanskih Srba" ili "de facto vlasti bosanskih Srba", to se odnosi, osim ako drugačije nije navedeno, samo na Srbe koji se nalaze u vojnoj ili civilnoj službi de facto upravi, koja ima svoj politički štab na Palama. Ovo se, posebno, ne odnosi na bosanske Srbe, koji su lojalni Republici Bosni i Hercegovini (napomena u originalu - primj. priređivača).

9. Veliki broj izvještaja govori o rasprostranjenoj pljački muslimanskih domova koju su vršile snage bosanskih Srba i srpski civili nakon evakuacije. Ljudi su navodno dolazili iz obližnjih gradova i sela da pakuje stvari i odvedu stoku. Domovi su pretraživani, a sadržaji odneseni kolicima. Izvještaji govore da je nekoliko kuća spaljeno, a džamije uništene.

C. Situacija u Potočarima

10. Oko 25.000 ljudi pobjeglo je iz Srebrenice, a prve grupe počele su da pristižu u Potočare u utorak 11. jula. Oko 5.000 žena i djece našlo je sklonište u bazi UNPROFOR-a, a preostali, otprilike njih 20.000, smješteni su u tvornički kompleks.

11. Ujutro, u srijedu 12. jula, stigle su snage bosanskih Srba i Bazu opkolile artiljerijom i tenkovima. Kao odgovor, pripadnici UNPROFOR-a su zauzeli položaj okruživši raseljene osobe. Armija bosanskih Srba predložila je plan evakuacije po kojem bi se prvo evakuirali žene, djeca, starija lica i ranjenici. Muškarci starosne dobi od 16 do 60 bi se odvojili od ostalih. Realizacija ovog plana evakuacije 25.000 lica započela je u srijedu 12. jula, i trebalo je jedan i po dan da se završi, koristeći 300 autobusa, svaki kapaciteta za prevoz 70 lica u jednoj turi. Prijedlog da se u svaki autobus stavi jedan pripadnik UNPROFOR-a nije realizovan.

12. Samo mali procenat muškaraca (uglavnom ne dorašlih za regrutaciju) bio je među raseljenim licima koja su pobjegla u Potočare, i oni su odvajani od ostale grupe na ad hoc osnovi u toku srijede 12. i četvrtka 13. jula. Izvještaji govore da su vojnici bosanskih Srba došli na kompleks tvornice, gdje su bila smještena raseljena lica i odvodili ljude u malim grupama. Ostali muškarci, neki 15, a neki 74 godine stari, izdvajani su iz glavne grupe, dok su pokušavali da se ukrcaju na autobuse sa svojim porodicama. Jedna žena opisuje kako su pretukli njenog oca sa kundacima i odvojili ga od nje, dok se ona ukrcavala u

autobus. Od tada ga više nije vidjela. Jedan međunarodni posmatrač opisuje kako su jednog oca, koji je nosio dijete, vojnici bosanskih Srba otrgli iz grupe, ostavljajući dijete samo sa nepoznatima. Ti izdvojeni muškarci su zatim odvedeni u jednu kuću koju su čuvali vojnici bosanskih Srba.

13. Primljeni su, takođe, i izvještaji koji govore o mladim ženama koje su otete. U jednom slučaju odvedeno je između 8 i 10 žena. Međutim, imena nestalih žena nisu se mogla dobiti.

14. Vojnici bosanskih Srba počinili su fizičko nasilje nad raseljenim licima, a u najekstremnijim slučajevima ono je dovodilo do umorstva. Jedan međunarodni posmatrač opisao je pogubljenje jednog civila blizu mjesta gdje su autobusi stajali. Uskoro je začuo vrisku i, kada je krenuo da vidi šta se događa, ugledao je jednog srpskog vojnika koji je pucao čovjeku u glavu. Isti prizor vidio je i jedan drugi međunarodni posmatrač.

15. Ostali međunarodni svjedoci prepričavaju kako su vidjeli i čuli o različitim događajima koji su ih doveli do zaključka da su počinjena pogubljenja. Jedan opisuje kako je vidio čovjeka koga su tukli kundacima, a onda odvukli u jednu kuću. Zatim je čuo jedan pucanj i zaključio da je čovjek ubijen. Drugi svjedok opisuje isti niz događaja u dvije druge prilike. Bilo je izvještaja o pucnjavi i vrištanju, posebno nedaleko od kukuružišta, iza kuće gdje su ljudi držani u pritvoru.

16. Tri međunarodna posmatrača pronašla su 9 ili 10 mrtvih tijela blizu jednog potoka. Sva tijela su bila u civilnoj odjeći, a nađena su kako leže okrenuti prema zemlji i glavama u vodi. Čini se da su rane od metaka ispaljenih u leđa. Drugi posmatrač svjedoči o 10 muškaraca koji su odvedeni u mjesto gdje su kasnije pronađeni mrtvi. Još dvojica međunarodnih posmatrača svjedoče o istom prizoru kasnije tog dana.

Navodi se da je grupa od 6 do 7 tijela u civilnoj odjeći viđena na drugoj lokaciji, a izvještaji variraju od toga da li se smrt dogodila klanjem ili vatrenim oružjem.

17. Postoji mnogo pouzdanih izvještaja da su vojnici bosanskih Srba vukli, udarali nogama i tukli raseljena lica. Nekada bi bili pretučeni ako se nisu kretali dovoljno brzo. Jednom prilikom vojnici bosanskih Srba ušli su u Tvornički kompleks i u jednom mahu odveli nekoliko muškaraca. Niko se od ovih ljudi nije vratio, osim jednog koji je bio sav u krvi, sa vrlo teškim ozljedama na licu. Također se izvještava da je bilo i verbalnog zlostavljanja.

18. Opće stanje izbjeglica bilo je vrlo loše. Snage bosanskih Srba donijele su hranu i vodu 12. jula, ali, prema izvještajima, nije bilo dovoljno za sve. Nastala je opća panika i jedan tamo prisutan međunarodni posmatrač, navodi da nikada nije vidio toliko straha kao kod te grupe ljudi.

D. Putovanje autobusom

19. Autobusi i kamioni putovali su od Potočara do Tišća, mjesto na rubu teritorije pod kontrolom bosanskih Srba. Vožnja je bila preko Bratunca i Vlasenice i trajala je dva i po sata. Zatim su raseljene osobe odvedene na udaljenost od skoro 6 kilometara od barikade, na liniju fronta prema teritoriji pod kontrolom Bosanske vlade, u Kladanj.

20. S vremena na vrijeme, uslovi putovanja postajali bi krajnje nepodnošljivi. Grupe žena, djece i starijih osoba ukrcavane su na kamione prekrivene plastičnom ceradom. Temperatura je bila vrlo visoka, a ventilacija u kamionima nikakva. Jedan međunarodni posmatrač zatražio je od vojnika bosanskih Srba da podignu ceradu da bi ljudi mogli lakše disati, ali su oni odbili da to učine. On je govorio da je narod pokupljen kao stoka i da se u njihovim očima ogledao veliki strah.

21. Odvedeno je više ljudi u toku ovog putovanja. Većina izvještaja se bavi muškarcima koji su odvajani. Izvještaji govore da su trojica muškaraca od oko 60 godina skinuta sa autobusa kada se on zaustavio u Kravicama. Još više muškaraca odvedeno je na barikade na liniji fronta. Prema jednom izvještaju, izvjesnom broju muškaraca je uistinu dopušteno da se ukrcaju na autobus u Novoj Kasabi. Takođe, jedan izvještaj govori da je 9 žena, uglavnom, između 15 i 20 godina, skinuto sa autobusa u Bratuncu.

22. Mnogi izvještaji govore da su autobuse zaustavljali vojnici bosanskih Srba na putovanju, zahtijevajući da im se preda novac i nakit. Ovi zahtjevi su obično popraćeni prijetnjama o nasilju; u jednom slučaju se navodi da je stavljen nož pod grlo jedne bebe.

23. Na putu su civili bosanskih Srba, također, kamenovali autobuse. U jednom incidentu navodi se da je jednom djetetu povrijeđena glava kamenom bačenim na autobus kojim je putovalo.

24. Neki od onih koji su putovali autobusima saopćavaju kako su kroz prozor vidjeli zarobljene ljude. Jedan međunarodni posmatrač i jedno raseljeno lice ugledali su između 300 i 500 muškaraca na fudbalskom igralištu u Novoj Kasabi. Mnogi su bili uniformisani. Jedan svjedok je vidio više od 10 muškaraca golih do pojasa, sa rukama podignutim iznad glava. Drugi je vidio grupu od oko 100 muškaraca blizu Kravice i Konjević Polja, a jedna ženska navodi da je vidjela svog brata u grupi od 20 do 30 zarobljenih muškaraca.

25. Također se govori o mrtvim tijelima koja su viđena u toku putovanja, posebno na putu između Bratunca, Konjević Polja i Nove Kasabe. Za neka tijela kažu da su bila u civilnoj odjeći i prerezanim grlima ili ranama od metaka. Jedna žena je izvjestila da je vidjela 4 tijela civila dok je išla pješke preko ničije zemlje do Kladnja.

E. Putovanje medicinskim konvojem

26. U srijedu 13. jula oko 65 ranjenih lica odvedeno je iz Potočara jednim konvojem koji se sastojao od 7 kamiona u čijoj pratnji je bilo medicinsko osoblje i UNPROFOR. Na jednoj kontrolnoj tački blizu linije fronta konvoj su zaustavili bosanski Srbi koji su tražili da se pacijenti skinu sa kamiona. Oko 30 muškaraca je skinuto sa vozila, a ostavljeni su samo najteži slučajevi. Izvještava se da su bolesni i ranjeni pretučeni, udarani nogama i vučeni od strane vojnika bosanskih Srba. Najmanje jedan muškarac teško je pretučen automatskom puškom, a čovjek sa slomljenom nogom natjeran je da pješači bez pomoći. Grupa koja je skinuta sa vozila prisiljena je da ostane napolju tokom noći, na vrlo hladnom vremenu i teškim uslovima. Navodi se da je jedna medicinska sestra odvedena sa ovom grupom u toku noći i da su je silovali vojnici bosanskih Srba. Dalje pojedinosti navedene su niže u dijelu H. Grupa je natjerana u zoru da krene pješke u pravcu linije fronta.

27. Preostalom dijelu konvoja naredeno je da se vrate u Potočare, ali je ponovo zaustavljen na srpskoj kontrolnoj tački i prisiljen da tu provede noć. Izvještava se da medicinskom osoblju nije dozvoljeno da zbrinjava pacijente i da je jedan umro u toku noći, očito kao rezultat nedostatka medicinske njege. Saopštava se da su vojnici bosanskih Srba pokupili dragocjenosti i druge stvari od ljudi iz konvoja tokom noći. Slijedećeg dana konvoju je dopušteno da ode do lokalne bolnice u Bratuncu. Tada je izdvojeno više muškaraca iz grupe i ostaje nepoznato gdje su ovi pacijenti odvedeni.

28. Međunarodni Komitet crvenog križa uspio je evakuirati 88 ranjenih lica iz Bratunca i Potočara 17. i 18. jula. Kada su svi ranjeni sakupljeni u Bratuncu prvog dana evakuacije 23 su odbili da krenu. ICRC smatra da su oni ratni zarobljenici i tražili su dozvolu da ih posjete.

F. Putovanje pješke

29. Muškarci regrutne dobi iz Srebrenice skupili su se na brežuljku Buljim-Jaglić, u neposrednoj blizini grada u ponedjeljak 11. jula. Formirali su vrlo veliku kolonu od 15.000 lica koja je krenula iz grada prema teritoriji pod kontrolom Bosanske vlade. Kolona se, uglavnom, sastojala od muškaraca civila. Između 3.000 i 4.000 bilo je naoružano, a prema izvještajima, oko 10.000 nenaoružano. Malo je bilo žena i djece u toj grupi.

30. Ova kolona, sa dva ili tri lica u redu, pružala se nekoliko kilometara. Izvještaji govore da su naoružani ljudi bili raspoređeni na čelu, zatim grupa ranjenika, onda civila i, konačno grupa naoružanih ljudi. Takođe je bilo naoružanih ljudi koji su bili raštrkani sa strana kolone.

31. U toku putovanja ova kolona se prekidala na mnogo manjih grupa. Kasnije, kako se putovanje nastavilo, ove male grupe su se pridruživale ostalim grupama i putovali su zajedno. Teško je ustanoviti jasan niz događaja, pošto je toliki broj ljudi bio uključen u grupe koje su se stalno formirale i cijepale. Izvještaji svjedoka na taj način teže da daju dio po dio slike onoga šta se događalo.

32. Preživjeli sa ovog putovanja govore o napadima i zasjedama koje su postavljale snage bosanskih Srba grupama sastavljenim, uglavnom, od civila.*

* Pitanje da li su ovo bili vojni napadi protiv civila zapravo je ključno u pravnom smislu. Da bi se uspostavilo kršenje međunarodnog humanitarnog prava takvi napadi moraju biti protiv civila. Napadi protiv boraca dozvoljavaju se u toku normalnog ratovanja. Ovim se nameće problem vezan za ovu situaciju, pošto se početna kolona, i kasnije pokidane grupe, sastojala od mješavine civila i boraca. Zato bi trebalo odrediti, na bazi jednog po jednog slučaja, da li se svaki pojedini napad na neku grupu smatra kršenjem međunarodnog humanitarnog prava. Važan faktor, koji treba uzeti u obzir kod donošenja odluke, jeste odnos civila prema borcima. Borci koji su se predali trebaju se smatrati ratnim zarobljenicima i treba da budu zaštićeni prema Ženevskoj konvenciji iz 1949. koja se odnosi na zaštitu ratnih zarobljenika (napomena u originalu - primj. priređivača).

U jednom incidentu granatiranja koje se desilo kod Konjević Polja svjedok opisuje kako je pala granata na njegovu grupu, uzrokujući bezbroj mrtvih i ranjenih. On opisuje opći kaos i kako je vidio ljude kojima su raznesene ruke i noge. Izbjegao je prešavši rijeku Jadar koja je pocrnila od krvi i prljavštine. Drugi izvještaj opisuje kako je bilo potrebno proći kroz gusta minska polja, koja su postala još opasnija zbog mentalne nestabilnosti mnogih raseljenih osoba u toj fazi. Svjedok je naveo da je vidio 15 ljudi ubijenih ili ranjenih u ovom području.

33. Veliki broj izvještaja opisuje fizički napad na ljude koji su se predavali i zatim imali status ratnih zarobljenika.* Takvi napadi su ponekad dovodili do njihove smrti. Razni izvještaji opisuju kako su snage bosanskih Srba koristile megafone da bi zahtijevale predaju. Jedan čovjek navodi da je bio u grupi čija je najmanje jedna trećina bila sastavljena od muškaraca civila, koja je gađana na putu između Kravice i Konjević Polja. Ova grupa se predala i posjedala na tlo pored puta obraslog travom. Zatim on opisuje kako su vojnici bosanskih Srba nasumice pobili ove ljude, hvatajući žrtve za kosu i presjecajući im grlo. Ovaj posebni svjedok je oslobođen, jer je bio maloljetan i stavljen je na autobus koji je putovao iz Potočara. Prema drugom izvještaju, nekoliko ljudi je poredano uza zid u Novoj Kasabi i strijeljano. Zatim slijede iskazi, u niže navedenom dijelu G, koji govore o sudbini grupa muškaraca koje su se predavale.

34. Izvještaji sigurno ukazuju da su neki od napada vojnika bosanskih Srba bili usmjereni protiv grupa koje su se sastojale od vojnika Bosanske vlade. Oružani sukobi su se događali i svjedoci saopštavaju da su jednom prilikom ubijeni vojnici bosanskih Srba ili zarobljeni.**

* Isto.

** Isto.

35. Druge informacije, koje dolaze iz ovih svjedočenja, govore da su se civili bosanskih Srba pridružili grupama i usmjeravali ih u pogrešnom pravcu, vodeći bosanske muslimane u klopku. Takođe je bilo navoda kako su bosanski Srbi nosili uniforme UNPROFOR-a i vozili se u vozilima UNPROFOR-a. Jedan svjedok navodi kako su vojnici bosanskih Srba nosili uniforme UNPROFOR-a i pretvarali se da su lokalno osoblje UNPROFOR-a, te kako su požurivali grupu da ide u pravcu posebne lokacije. On je pobjegao ispred njih, sumnjajući da su prevaranti.

36. Putovanje je bilo skopčano s opasnošću i odvijalo se pod vrlo teškim uslovima. Trajalo je bar nekoliko dana. Ljudi su imali vrlo male zalihe hrane u toku putovanja i bili su prisiljeni da žive od jabuka i gljiva koje bi nalazili u šumama. Također su imali poteškoća da nađu vodu za piće. Naširoko se izvještava o velikim duševnim poremećajima kroz koje su prošli mnogi na ovom putovanju. Za mnoge se kaže da su počinili samoubistvo. U jednom posebno mučnom izvještaju, jedan čovjek opisuje kako je čovjek pucao sebi u lice, ali nije uspio da se ubije i kako je molio druge da dovrše posao.

G. Pitanje masovnih pogubljenja

37. Dokazi koji ukazuju na umorstva po kratkom postupku provlače se kroz sve gore navedene priče. U ovom dijelu data je informacija koja se odnosi na izvještaje o ljudima koji su zarobljeni, pritvarani, a zatim masovno pogubljeni na raznim vanjskim lokacijama u blizini Srebrenice. Jasno je da se ovi navodi ne mogu u potpunosti verifikovati bez pristupa na teritoriju pod kontrolom bosanskih Srba, međutim, čini se da su slijedeće informacije važne za ovo pitanje.

38. Međunarodni izvor navodi da je uspostavljena tačka prikupljanja ratnih zarobljenika blizu fudbalskog igrališta u Novoj Kasabi.

39. Međunarodni svjedok i jedno raseljeno lice izvještavaju da su vidjeli između 300 i 500 muškaraca na fudbalskom igralištu u Novoj Kasabi. Oni su, uglavnom, nosili uniforme. Raseljena lica tvrde da su vidjela gomilu mrtvih tijela u blizini.

40. Jedan svjedok je saopštio da je bio u grupi od nekih 2.000 muškaraca koji su se predali u selu Kravica (neki izvještaji potvrđuju izvještaje o zarobljavanju tolikog broja muškaraca). On tvrdi da su nakon zarobljavanja odvezeni na različite lokacije. Opisuje vrućinu u kamionima koja je gušila i navodi da su lišeni vode do te mjere, da su ljudi bili prisiljeni da piju sopstvenu mokraću. Opisuje kako su ih tukli motkama i automatima i kako su neki usmrćeni dok su bili u prostorijama u pritvoru. Konačno, odvedeni su na otvoreno mjesto noću. Odvođene su grupe od po 5 do 10 ljudi, poredane, a zatim ih je grupa vojnika bosanskih Srba pobila vatrenim oružjem. Svjedok primjećuje da je oko stotinu ljudi već bilo usmrćeno kada je došao na njega red. Navodi kako su hici ispaljeni i metak mu je zahvatio nogu. Ležao je miran još nekoliko sati, pretvarajući se da je mrtav, a zatim je pobjegao.

41. Dva druga iskaza opisuju sličan niz događaja, kao što su gore navedeni. Međutim, ne mogu se uspostaviti tačne geografske koordinate bez detaljnijih istraživanja. Zato je nemoguće reći da li su se ovi incidenti desili na fudbalskom igralištu u Novoj Kasabi, gdje se navodi da su se takva zvjerstva događala. Istina je da početne analize iskaza svjedoka ukazuju da su se ona desila na lokaciji nešto sjevernije, u blizini Zvornika.

42. Međunarodni izvor opisuje kako je u subotu 15. jula, kada je prebačen iz Simića u Bratunac, prošao pored fudbalskog igrališta blizu Nove Kasabe. Na jednom dijelu igrališta vidio je red cipela i ruksaka od otprilike 100 ljudi. Uskoro poslije toga, ugledao je traktor sa prikolicom na kojima su bili leševi. Oko 500 metara dalje, vidio je još jedan red cipela i opreme od otprilike 20 do 40 ljudi. Ovdje je vidio jedan kiper, koji je vozio mrtva tijela. Konačno primijetio je jedno tijelo na krivini puta.

43. Naširoko je izvještavano o vazдушnim snimcima koje je obavila Vlada SAD i dostavila Vijeću sigurnosti pokazuju četiri velike jame sa svježe iskopanom zemljom i kamione na poljima izvan Nove Kasabe. Svaka jama je imala površinu od 100 kvadratnih metara i vjeruje se da je masovna grobnica. Druge fotografije očitо pokazuju da se radi o istom polju nekoliko dana ranije, kada je zemlja ponovo otkopavana, a ima, takođe, i fotografija koje pokazuju oko 600 zatvorenika u polju.

44. Već 14. avgusta 1995. ICRC je izvijestio da je od rodbine onih koji su nestali nakon pada Srebrenice primio 10.000 zahtjeva za traganje. Potrebno je zaključcima prići sa oprezom u pogledu broja nestalih na osnovu ovih brojeva, pošto bi to mogli biti multiplicirani zahtjevi traganja, i nadalje, riješeni slučajevi se uvijek ne saopćavaju ICRC-u. Dramatičan kontrast ovome je što je ICRC do sada mogao posjetiti samo 164 pritvorena. Takođe se izvještava o stotinama muškaraca koji su se prijavili u Armiju bosanske Vlade, ali se tačan broj ne zna.

H. Pitanje silovanja

45. U tuzlanskoj bolnici registrirano je nekoliko slučajeva silovanja. U jednom slučaju, jedna djevojčica od 14 godina izvršila je samoubistvo, nakon što su je silovali srpski vojnici. U drugom, potvrđenom slučaju, 19-godišnja žrtva je silovana na putu prema liniji fronta, dok je bila dio medicinskog konvoja. Prema raznim iskazima, dok je konvoj čekao u blizini linije fronta, nekoliko srpskih vojnika se popelo na vozila, tražeći sestru određenog oficira armije Bosanske vlade. Jedna žena je svjedočila da je skinuta sa autobusa i ispitivana o ovome, a zatim vraćena u autobus nezlijeđena. Izvještaj govori o još jednoj ženi koja je radila kao medicinska sestra na autobusu i koja je skinuta sa njega. Bila je odsutna nekoliko sati i vraćena u vrlo rastrojenom stanju, navodeći da su je silovala trojica srpskih vojnika. Ima i drugih izvještaja o slučajevima silovanja i otmice, ali samo nekoliko konkretnih slučajeva.

I. Situacija u Tuzli

46. Negdje oko 13. jula 1995. raseljena lica su počela da pristižu u Tuzlu. Iako je određeno 11.000 mjesta za njih u kolektivnim centrima oko Tuzle, vlasti Bosanske vlade insistirale su da se sva raseljena lica transportuju na područje Aerodroma. Aerodrom je posijan minama i nema skloništa, sanitarnih uređaja ili vode za ova raseljena lica. Mada su međunarodne agencije podigle šatore i druge uređaje na aerodromu, one se nisu mogle nositi sa prilivom raseljenih lica. Vladini organi pristali su 14. jula na smještaj novopridošlih raseljenih lica u raspoloživa skloništa i na transport u kolektivne centre onih raseljenih lica, koja su već bila na aerodromu. Do 17. jula procijenjeno je da je 17.200 raseljenih lica smješteno u kolektivne centre, dok je 5.800 ostalo na Tuzlanskom aerodromu.

47. Mnoga raseljena lica su ljudi koji su već jednom ili dva puta prije toga bila raseljena i koji su živili u Srebrenici, kao raseljena lica, u vrijeme kada je ona pala. To su ljudi ruralnog područja, navikli na stabilan, statičan život, i neprestano protjerivanje je imalo traumatske posljedice. Oni su razočarani i osjećaju se izdanim što međunarodna zajednica nije uspjela da ih zaštiti unatoč svim uvjerenjima koja se odnose na "zaštićenu zonu".

48. Lokalne vlasti zbog toga razmatraju način na koji se može uspostaviti trajan smještaj, koji se odnosi na boravišta da bi dala ovoj razmještenoj populaciji izvjestan smisao sigurnosti. Ovo je način da se veze zajednice i tradicionalan način života ponovo uspostave.

49. Sudbina muškaraca je glavni povod velikog bola za rodacima i prijateljima. Nestanak tako ogromnog broja muškaraca nameće poseban praktičan problem u društvu u kojem dominira muškarac, gdje žene skoro u cjelini zavisne za svoj život od muškaraca. O jednoj ženi se izvještava da je izvršila samoubistvo skakanjem u jezero sa dvoje djece, zbog toga što joj je muž nestao.

50. O zlostavljanju i fizičkom nasilju protiv Srba u malim selima blizu Tuzle, saopštili su specijalnom izvjestiocu lokalni organi, zatim lokalne nevladine organizacija i vođe srpskih zajednica. Srbi govore da su ugroženi prijetnjom velikog broja raseljenih lica koja su se tamo nastanila. Nekoliko srpskih porodica je opljačkano i spaljeno u Siminom Hanu, a lokalna policija je navodno malo učinila da to zaustavi. U Jasenicama jednog Srbina su navodno ubila nepoznata lica dok su to pripadnici lokalne policije posmatrali. Saopćeno je da su se desile zloupotrebe i izbacivanja iz kuća, takođe, i u drugim selima. Gradonačelnik Tuzle i guverner Kantona su osudili ovakvo ponašanje, izdajući specijalne naloge policiji da se poštuje zakon i poduzeli mjere da nadoknade Srbima gubitke.

J. Zaključci

51. Postoje značajni neposredni i posredni dokazi koji ukazuju da su se desila pogubljenja po kratkom postupku, i pojedinaca i malih grupa ljudi. Što se tiče pitanja masovnih pogubljenja većeg broja ljudi u jednom mahu dokazi koji su do sada dobiveni vode do jezovitog zaključka da se ovo možda dogodilo. Nadalje, zaključci, posebno oni koji se odnose na ukupan broj pogubljenih i sudbina onih koji nisu uključeni u to, ne mogu se izvući bez pristupa teritoriji pod kontrolom vlasti bosanskih Srba, ispitivanja mjesta koja su u pitanju, ekshumacije i ispitivanje tijela koja bi se mogla naći, i dok se ne dobiju informacije o onima koji su još uvijek nestali.

52. Postoje pouzdani izvještaji da su srpski vojnici silovali žene. Međutim možda ima i silovanja koja nisu saopćena.

53. U situaciji oružanog sukoba civili su bili ciljevi granatiranja i drugih oblika vojnih aktivnosti koje su dovele do smrti i povreda, a sa ratnim zarobljenicima se loše postupalo, i uz veliku vjerovatnoću pogubljeni su u flagrantnom kršenju međunarodnog humanitarnog prava.

54. Činjenica da se hiljade ljudi smatraju nestalim je stvar za veliku zabrinutost. Nije bilo moguće provjeriti izvještaje da se nalaze u pritvoru.

55. Postoje jasni dokazi da su ljudi fizički napadani i velika vjerovatnoća da su ih ponekad udarali nogama i pretukli na brutalan način.

56. Ima mnogo primjera neljudskog i ponižavajućeg tretmana naroda.

57. Bilo je potpunog nipoštaavanja duševnih patnji uzrokovanih protjerivanjem populacije iz Srebrenice, posebno bezobzirno uništavajući porodične veze prijateljstva i zajednicu.

58. Postoje vjerodostojni izvještaji o pljački i uništavanju muslimanske imovine nakon pada Srebrenice.

59. Postoji dokaz da su napadi odmazde vršeni protiv srpskih civila koji borave u Tuzli od strane muslimanskih raseljenih lica iz Srebrenice.

K. Preporuke

60. Od vitalnog značaja je da se istraga nastavi i u ovu svrhu mora se obezbijediti odmah pristup teritorijama pod kontrolom bosanskih Srba, odnosno vlasti. Informacije dobivene iz svih vojnih obavještajnih izvora, koje su relevantne za otkrivanje kršenja međunarodnog humanitarnog prava, treba da budu na raspolaganju nadležnim organima Ujedinjenih nacija, a posebno Međunarodnom sudu za ratne zločine za bivšu Jugoslaviju.

61. Bosanski Srbi, odnosno njihove vlasti, moraju odmah podnijeti izvještaj o hiljadama onih za koje se smatra da su nestali.

62. Mora se dopustiti pristup Međunarodnom komitetu Crvenog križa u zatvore gdje se ovi ljudi navodno drže.

63. Međunarodna zajednica mora poduzeti veliki napor da se osigura pravo raseljenih lica na povratak u sigurnost i dostojanstvo.

64. Međunarodna zajednica treba odmah da pruži pomoć u finansijsku podršku da bi pomoglo raseljenim licima da ponovo izgrade svoje živote. Poseban naglasak treba staviti na izgradnju stalnih naselja za ova raseljena lica.

65. Lokalne vlasti u Tuzli treba da nastave sa radom da osiguraju da se prava srpske manjine adekvatno štite.

66. Javljaju se velike optužbe protiv UNPROFOR-a u Srebrenici koje nije moguće provjeriti zbog raznih sputavanja i prepreka. Treba provesti istragu pod međunarodnim nadzorom da bi se provjerili ovi navodi.

II POJAM "SIGURNIH PODRUČJA"

A. Razvoj pojma

67. Specijalni izvjestilac dostavio je Komisiji za ljudska prava svoj prvi izvještaj o situaciji ljudskih prava na području bivše Jugoslavije, 28. avgusta 1992. (E/CN.4/1992/S-1/10). U njemu se on snažno usredsređuje na politiku etničkog čišćenja koja se provodi, uglavnom, protiv Muslimana i etničkih Hrvata na teritoriji Bosne i Hercegovine pod kontrolom bosanskih Srba. Raspravljajući da bi se raseljena lica zaista mogla suzdržati od traženja skloništa u inostranstvu, ukoliko im se obezbijedi dovoljna opskrba hranom i adekvatnim medicinskim zbrinjavanjem, a iznad svega ako bi se njihova sigurnost mogla

garantirati, specijalni izvjestilac u svom drugom izvještaju preporučuje pojam sigurnih zona.* Unutar teritorije Bosne i Hercegovine treba aktivno tražiti (E/CN.4/1992/S1/10 od 27. oktobra 1992, stav 25 (b)). Specijalni izvjestilac jasno preporučuje da se odmah uspostave sigurne zone unutar Bosne i Hercegovine u svom izvještaju od 17. novembra 1992. (A/47/666, stav 142). Slična preporuka se može naći u njegovom izvještaju od 10. februara 1993. (E/CN.4/1993/50, stav 269, preporuka 1 (b)), zajedno sa preporukom da bi UNPROFOR trebao imati pravo da interveniše u slučajevima kršenja ljudskih prava (stav 269 preporuka I (e)).

68. U svom izvještaju od 5. maja 1993. (E/CN.4/1994/3, stav 94c)), specijalni izvjestilac, u odgovoru na rezoluciju 819 (1993) Vijeća sigurnosti, preporučuje da se pojam sigurnih područja proširi i primijeni na ostala područja Bosne i Hercegovine, posebno za Goražde i Žepu. Specijalni izvjestilac je definirao da svrha sigurnih područja bude "snabdijevanje ljudi hranom i lijekovima koji su im potrebni na mjestima gdje se njihova sigurnosti garantuje" (E/CN.4/1994/47 od 17. novembra 1993., stav 14).

69. Cilj prvobitnih "sigurnih zona", kako ih je predložio specijalni izvjestilac, bio je jasan da se pruži privremeno rješenje izbjegličke dileme. Međutim, Vijeće sigurnosti je, svojom rezolucijom 819 (1993.), od 16. aprila 1993, izabralo da uspostavi sigurno područje u Srebrenici zbog neprekidnih napada paravojnih jedinica bosanskih Srba protiv civila u tom području. Sigurno područje treba da bude "slobodno od oružanih napada ili drugog neprijateljskog djelovanja" (stav 12). U tu svrhu Generalni sekretar je zahtijevao da se poduzmu odmah koraci na povećanju prisustva UNPROFOR-a u Srebrenici i

* Mogućnost stvaranja neke vrste internog sigurnog neba za izbjeglice, aktivno je diskutovana na različitim forumima u to vrijeme. Pojam "zaštićenih zona" predložio je Međunarodni komitet crvenog križa u ljeto 1992. Vidi, između ostalog, PREGLED HUMANITARNIH AKTIVNOSTI ICRC-A U BIVŠOJ JUGOSLAVIJI (Godišnji izvještaj - vijesti ICRC-a) 1991 - juli 1995, ICRC DP (1995) 6b, str. 9., "Saving lives" /Spašavanje života/ - ICRC specijalna brošura, Ženeva, april 1995., str. 7 (napomena u originalu - primj. priredivača).

njenoj okolini, čiji bi zadatak bio da se nadgleda humanitarna situacija u tom području (stav 15). Zaštita sigurnog područja nije pomenuta. Rezolucijom br. 824 (1993) od 6. maja 1993. (stav 23), uspostavljanjem sigurnih područja Sarajeva, Tuzle, Žepe, Goražda i Bihaća, Vijeće sigurnosti je najavilo svoju spremnost da razmotri usvajanje dodatnih mjera vezanih za potpunu implementaciju rezolucije, koja se može tumačiti kao moguća namjera da se borbom suprostavi napadima na sigurna područja. Svojom Rezolucijom br. 836. (1993) od 4. juna 1993. Vijeće sigurnosti je odlučilo da osigura potpuno poštivanje sigurnih zona, proširenjem mandata UNPROFOR-a na odvracanje napada protiv sigurnih područja. Dato je ovlaštenje za upotrebu zračne sile radi podrške UNPROFOR-u u provođenju njegovog mandata.

70. Generalni sekretar je u svom izvještaju od 11. marta 1994. (S/1994/291), ispitao mogućnost za dalje proširenje pojma sigurnih područja koja bi obuhvatala Maglaj, Mostar i Vitez, u skladu sa Rezolucijom Vijeća sigurnosti br. 900. (1994.), a UNPROFOR je ovaj korak smatrao neodgovarajućim sve dok su u pitanju Mostar i Vitez, ali za Maglaj bi to moglo biti provodljivo. Vijeće sigurnosti je ostalo zaokupljeno situacijom u Maglaju, ali grad nikad nije proglašen sigurnom zonom.

71. O pojmu sigurnog područja temeljito je diskutirao Generalni sekretar u svom izvještaju od 9. maja 1994. (S/1994/555) u skladu sa Rezolucijom br. 844. (1993.) Vijeća sigurnosti. Definicija Generalnog sekretara o početnom pojmu sigurnog područja zasniva se na odgovarajućim rezolucijama Vijeća sigurnosti koje definiraju sigurna područja kao "područja slobodna od oružanih napada i drugih neprijateljskih djelovanja, koja bi ugrozila dobrobit i sigurnost njenih stanovnika i gdje bi se osigurala neometana isporuka humanitarne pomoći civilnom stanovništvu" (S/1994/555, stav 2). Razmatrajući događaje nakon usvajanja rezolucija o uspostavljanju sigurnih područja, Generalni sekretar je zaključio da "efikasna implementacija

pojma sigurnog područja zavisi od stepena pristanka strana na terenu” (stav 12). Nadalje, u raspravljanju o postojećim dvosmislenostima koje se odnose na mandat UNPROFOR-a u sigurnim područjima, on je zaključio da zadatak nije odbrana geografski definiranog sigurnog područja, već “zaštita civilnog stanovništva u označenim sigurnim područjima od oružanih napada i drugih neprijateljskih djelovanja kroz prisustvo trupa (UNPROFOR-a) i, ako bude potrebno upotrebom vazdušne sile, u skladu sa dogovorenim postupcima” (stav 16). Zaključak Generalnog sekretara je bio da je pojam sigurnog područja privremeni mehanizam, kojim se neko ranjivo stanovništvo može zaštititi do sveobuhvatnog pregovaračkog političkog rješenja” (stav 30).

72. Generalni sekretar je, također, neprestano skretao pažnju na nedostatke sadašnjeg pojma sigurnih područja.* On je vjerovao da jedino pregovarački dogovori imaju šansu da budu implementirani. Generalni sekretar je nadalje naglasio potrebu da režim sigurnih područja prihvate obje strane (S/1994/1389, stav 41). U svom izvještaju od 1. decembra 1994, u skladu sa rezolucijom 959 Vijeća sigurnosti (1994) pominje da je “pojam sigurnog područja efikasnije primijenjen u Žepi i Srebrenici nego u ostalim područjima. U ova dva područja sukobljene strane su se složile o obustavi vatre, raspoređivanju trupa UNPROFOR-a, ad hoc demilitarizaciji i drugim mjerama koje, naročito, uključuju jasnu neograničenost sigurnog područja”.(S/1994/1389, stav 3).

73. U svom izvještaju od 30. maja 1995. (S/1005/444), Generalni sekretar je istakao da je sposobnost UNPROFOR-a da provodi svoj mandat sigurnog područja, a posebno odvracanje namjernih napada na područja, oštro ograničen nasljednim nedostacima režima sigurnog područja” (stav 35). Generalni sekretar je bacio krivicu ne samo na snage bosanskih Srba zbog takve situacije, već, također, i na Vladine snage zbog kršenja statusa sigurnih područja. Navedeni su primjeri vezani za Tuzlu, Sarajevo i Bihać (stav 37).

* Vid.: između ostalog, S/1994/1389 od 1. decembra 1994. i S/1995/444 od 30. maja 1995. (napomena u originalu - primj. priređivača).

74. Pojam sigurnih područja razvio se tako u shvatanju Vijeća sigurnosti, od jednostavno nezaštićenih zona za izbjeglice do stvarnog utočišta, gdje bi raseljena lica i ostalo civilno stanovništvo trebalo da bude zaštićeno, silom ako je potrebno, protiv efekata rata koji je u toku. Nažalost, za izbjeglice u sigurnim područjima puka definicija ovih područja nije uspjela da ih zaštiti od stanja opsade koje su nametnule snage bosanskih Srba neprestanim napadima.

B. Implementacija pojma

75. Iza preporuka stalnog izvjestioca koje se odnose na uspostavljanje sigurnih područja unutar teritorije Bosne i Hercegovine stigao je njegov šesti periodični izvještaj (E/CN.4/1995/110, od 21. februara 1994.). U tom izvještaju on zaključuje:

“Za prvo sigurno područje nije dato ovlaštenje do aprila 1993. godine, skoro šest mjeseci nakon što je data preporuka specijalnog izvjestioca. Sigurna područja u Bosni i Hercegovini, posebno u Sarajevu, najvećim dijelom su drastično pretrpana sa nestašicom osnovnih prehrambenih artikala i medicinskih sredstava i podvrgnuta granatiranju i vojnim napadima bez izuzetka. U velikoj mjeri ona su postala ‘sigurna’ samo na papiru”.

76. Sadašnja analiza će biti usredsređena na preporuke izložene u izvještaju od februara 1994. i na odluke i radnju poduzetu da se implementira pojam sigurnih područja. Pošto puki pojam sigurnih područja, kako ga je shvatio specijalni izvjestilac, pretpostavlja zaštitne snage, preporuke u pogledu UNPROFOR-a vezane su za one koje se odnose na sigurna područja.

77. Vijeće sigurnosti svjesno je “da sigurna područja”, stvorena njegovim odlukama, nisu mogla ponuditi sigurnost njihovim stanovnicima, a da je Generalni sekretar u svom izvještaju upozorio na nedostatak napretka u ovom pogledu.

78. Situacija u Goraždu dovela je do prve neposredne vazdušne podrške protiv srpskih kopnenih ciljeva 10. i 11. aprila 1994. NATO je već u februaru 1994. zaprijetio intervencijom da će nepridržavanje povlačenja teškog naoružanja u radijusu od 20 kilometara od centra Sarajeva rezultirati u pokretanju vazdušnih napada, deset dana od 10. februara 1994. Generalni sekretar je zatražio dodatnu podršku od NATO-a, kojom je objavljena zona isključenja oko Goražda, 22. aprila 1994.*

79. Po preporuci Generalnog sekretara NATO je objavio dodatne zone isključenja oko sigurnih područja Žepe, Srebrenice, Bihaća i Tuzle.**

80. Vijeće sigurnosti pozvalo je na okončanje bilo kakvih provokativnih radnji, ma ko da ih počini, unutar i oko "sigurnog područja". Također se snažno osuđuje granatiranje i napadi pješadijom i artiljerijom na "sigurno područje" Goražda i zahtijeva se njihova trenutna obustava. Njome se pozivaju svi oni kojih se to tiče da poduzmu sve mjere na osiguranju potpunog poštivanja statusa "sigurnih područja" (izjava Predsjedavajućeg, S/PRST/1994/14 od aprila 1994.). Vijeće sigurnosti je još jednom osudilo trenutna neprijateljstva protiv sigurnih područja Goražda svojom Rezolucijom br. 913. (1994.) od 22. aprila 1994.

81. Vijeće sigurnosti zahtijeva sporazum o trenutnoj obustavi vatre od Vlade Republike Bosne i Hercegovine i strane bosanskih Srba u Goraždu i na cijeloj teritoriji Republike Bosne i Hercegovine. Generalni sekretar se poziva da poduzme potrebne korake da bi osigurao da UNPROFOR može, u granicama svojih raspoloživih sredstava, nadgledati situaciju u Goraždu i poštivanje obustave vatre i

* Izvještaj Generalnog sekretara u skladu sa rezolucijom 908 (1994.), S/1994/1067, 17. septembra 1994. (napomena u originalu - primj. priređivača).

** Izvještaj Generalnog sekretara u skladu sa rezolucijom 844 (1993.), S/1994/555 od 9. maja 1994. (napomena u originalu - primj. priređivača).

razdvajanje vojnih snaga u Gorazdu. Pozivaju se snage bosanskih Srba da se povuku i da povuku naoružanje na udaljenost prema dogovoru sa UNPROFOR-om, gdje bi oni prestali da čine prijetnju statusu Gorazda kao sigurnom području (Rezolucija Vijeća sigurnosti 913. (1994) od 22. aprila 1994.).

82. U svom izvještaju od 10. juna 1994. (E/CN.4/1995/4) donesenom nakon napada u aprilu 1994. na sigurno područje Gorazda, Specijalni izvjestilac je još jednom preporučio da se sigurnim područjima vrati sigurnost. Specijalni izvjestilac je, također, odobrio zaključke koje je, donio Generalni sekretar od 9. maja 1994. (S/1994/555), u kojima Generalni sekretar smatra da sigurna područja treba definisati, tako da bi UNPROFOR mogao obezbijediti, unutar granica svojih sredstava, uz "laganu opciju", efikasnu i vjerodostojnu zaštitu populacije unutar područja, imajući na umu da se dužna pažnja treba posvetiti gusto naseljenim dijelovima sigurnih područja. Nalaže se snažno prisustvo UNPROFOR-a da bi se smanjili rizici od daljih napada i pobliže posmatrali postupci prema populaciji lokalnih Srba.

83. Vijeće sigurnosti poziva sve strane u Bosni na saradnju sa UNPROFOR-om u njegovim naporima da osigura implementaciju rezolucija o sigurnim područjima. Vijeće sigurnosti je zatražilo od svih strana i drugih kojih se to tiče da pokažu maksimalnu suzdržanost i privedu kraju sve neprijateljske radnje u i oko sigurnih područja. Vijeće sigurnosti je zatražilo od Generalnog sekretara da dopuni svoje preporuke na modalitetima implementacije pojma sigurnih područja i da ohrabri UNPROFOR, u saradnji sa stranama u Bosni, da nastavi napore na postizanju sporazuma o jačanju režima sigurnih područja (Rezolucija br. 959. (1994) od 19. novembra 1994.).

84. Generalni sekretar je naglasio potrebu za demilitarizacijom sigurnih područja i uspostavljanje režima koji bi bio u skladu sa Ženevskim konvencijama od 12. avgusta 1949. te njenim dopunskim protokolima od 1977. (S/1994/1389 od 1. decembra 1994.).

85. U svojoj Rezoluciji br. 998. (1995), od 16 juna 1995., Vijeće sigurnosti je zatražilo od bosanskih Srba da osiguraju neometan pristup Sarajevu kopnenim putem. Također se zahtijeva od strana da u potpunosti ispoštuju status sigurnih područja, a posebno potrebu da se osigura tamošnje civilno stanovništvo. Vijeće sigurnosti je podvuklo potrebu demilitarizacije sigurnog područja i njegovog neposrednog okruženja i podstaklo Generalnog sekretara da ojača nastojanja koja imaju za cilj postizanje sporazuma na modalitetima za demilitarizaciju. Vijeće sigurnosti je odlučilo da ovlasti povećanje personala u UNPF/UNPROFOR do 12.500 dodatnih trupa (Snage za brzo reagovanje).

86. U svojoj Rezoluciji br. 1004. (1995), a od 12. jula 1995, Vijeće sigurnosti je zahtijevalo od snaga bosanskih Srba da obustave ofanzivu i povuku se odmah iz sigurnog područja Srebrenice. Vijeće sigurnosti je, takođe, zatražilo da strane u potpunosti poštuju status sigurnog područja Srebrenice. Nadalje ono zahtijeva od svih strana da se dozvoli neometan pristup Srebrenici za UNHCR i druge međunarodne humanitarne akcije. Vijeće sigurnosti je zatražilo da Generalni sekretar upotrijebi sva raspoloživa sredstva koja mu stoje na raspolaganju da ponovo uspostavi status sigurnog područja Srebrenice i pozvao je da strane saraduju u tom cilju.

C. Zaključne primjedbe

87. Sigurna područja koja su u Bosni i Hercegovini uspostavile Ujedinjene nacije ne mogu se izjednačavati sa zaštićenom zonom u okviru međunarodnog humanitarnog prava, jer se one zasnivaju na prisilnom zahtjevu zainteresiranim stranama da obustave napade protiv područja.* Ono što se desilo je da je pojam prisilan mir primijenjen kao da se radi samo o održavanju mira.

* Ovo mišljenje odgovara onom koje je izrazio Yves Sandoz u "THE ESTABLISHMENT OF SAFETY ZONES" (Osnivanje sigurnih zona) u Pregledu humanitarnih aktivnosti ICRC-a, nota 1 (napomena u originalu - primj. priređivača).

88. Definicija sigurnih područja koju daje Generalni sekretar je ista kao i ona koju navodi Vijeće sigurnosti u svojim rezolucijama. Sigurna područja se smatraju kao sigurno nebo gdje populacija treba da bude zaštićena od efekata rata i samog rata. Međutim, treba imati na umu da nikada nije postojala namjera da se sama područja trebaju zaštititi. Prvu i najveću korist od sigurnih područja imalo bi civilno stanovništvo. Međutim, takva zaštita populacije ne bi se efikasno mogla pružiti bez jasne definicije o području koje treba da bude zaštićeno.

89. Generalni sekretar je neprestano naglašavao potrebu postizanja sporazuma o sigurnim područjima pregovaranjem. Međutim, očito je da je takav sporazum neprihvatljiv za snage bosanskih Srba, pošto je jedan od njihovih strateških ciljeva bio da pregaze istočne enklave Srebrenice, Žepe i Goražda. Treba primijetiti da pregovore koji se odnose na poštivanje sigurnih područja koje je UNPROFOR vodio sa stranama na terenu nisu bili baš uspješni. Dovoljno je značajno da je postignut sporazum u odnosu na Srebrenicu i Žepu. Međunarodni posmatrači nikada nisu potvrdili navode da su Vladine snage provodile vojne aktivnosti iz te dvije enklave. A upravo su Srebrenica i Žepa, te koje su postale žrtve snaga bosanskih Srba. Ovo dokazuje da samo dosljedan pristup primjene sile može pružiti stanovnicima tih područja potrebnu zaštitu.

90. Rezultat toga je da su sigurna područja bila "sigurna", u velikoj mjeri, samo na papiru. U toku cijelog njihovog postojanja "sigurna područja" predstavljala su cilj napada različitog intenziteta, koji je neizbježno stvarao patnje među civilnim stanovništvom. Konvoji humanitarne pomoći su blokirani, a medicinska evakuacija se vršila jedino uz velike teškoće.

91. Pojam sigurnih područja nije implementiran kako ga je preporučio specijalni izvjestilac. Iako su sigurna područja formirana, a UNPROFOR-u dodijeljen mandat da ih zaštiti, Vijeće sigurnosti je bilo

krajnje nespremno da ovlasti prisilu da bi odvratio napade od njih. Vijeće se, takođe, suzdržalo da ovlasti dodatne trupe koje je Generalni sekretar smatrao potrebnim da bi se osigurala puna implementacija UNPROFOR-ovog mandata.*

92. Kada se diskutuje o pojmu sigurna područja treba znati da se formiranje takvih područja trebalo smatrati privremenim rješenjem, čiji je cilj rješavanje humanitarnih, a ne političkih problema. Taj pojam se ne može uzeti kao zamjena za trajni mirovni sporazum.

93. Sigurna područja, uspostavljena u Bosni i Hercegovini, pružila su bar djelimičnu zaštitu brojnim lokalnim stanovnicima i raseljenim licima. Pa ipak, nedostatak odlučnosti međunarodne zajednice i produžavanje rata dovelo je do kolapsa tog pojma. Pad Srebrenice i Žepe donio je tragediju, gubitak ljudskih života i teška kršenja ljudskih prava stanovnicima tih područja. U isto vrijeme, ono je ozbiljno podrilo kredibilitet Vjeća sigurnosti, Generalnog sekretara i cijelog sistema Ujedinjenih nacija.

III SEGEDINSKI SASTANAK

Uvod

94. Specijalni izvjestilac je nekoliko puta stupio u dodir sa vlastima Savezne Republike Jugoslavije, sa namjerom da posjeti zemlju i uspostavi ured u Beogradu, kao što je često preporučivala Komisija za ljudska prava, a nedavno u stavovima 36. i 46. svoje rezolucije 1995/89. Najnoviji zahtjev izražen je u pismu od 8. aprila 1995. upućenom na adresu Ministarstva vanjskih poslova, na koje nije stigao nikakav odgovor. Treba primijetiti da su, iako specijalnom izvjestiocu nije data dozvola za posjetu zemlje, vlasti Savezne

* Izvještaj Generalnog sekretara u skladu sa rezolucijama Vijeća sigurnosti 982 (1995) i 987 (1995), S/1995/444, od 30. maja 1995., stav 64 (napomena u originalu - primj. priređivača).

Republike Jugoslavije, u dopisu od 12. juna 1995. pozvale Visokog komesara za ljudska prava da posjeti zemlju da bi se upoznao sa tamošnjom situacijom o ljudskim pravima.

95. Zbog nedostatka dozvole od Savezne Republike Jugoslavije specijalni izvjestilac stupio je u kontakt sa predstavnicima nevladinih organizacija (NGO) posebno iz Beograda i Vojvodine, da bi organizovao sastanak u Segedinu (Szeged) (Madarska). Namjera sastanka je bila da mu se omogući sakupljanje informacija iz prve ruke o situaciji ljudskih prava u Saveznoj Republici Jugoslaviji. Sastanak se održao 8. i 9. jula 1995. godine, uz učešće 32 predstavnika NGO-a. Ostali sastanci koji su se usredsredili na Kosovo i Sandžak planirani su za kasniji datum 1996.

96. Prije putovanja na sastanak specijalni izvjestilac primio je informaciju iz više izvora, uključujući, međuvladine organizacije, agencije i pojedince UN, kao i informacije prikupljene od terenskih ureda Centra za ljudska prava. Glavni navodi sadržani u dokumentaciji, koju je primio bili su: neregularnost sudskog sistema, uključujući nedostatak nezavisnog sudstva; nepravilnosti u zakonu o državljanstvu; diskriminacija na etničkoj i nacionalnoj osnovi, sa posebnim osvrtom na obrazovanje i zapošljavanje; ometanje aktivnosti nezavisnih sindikata; ograničavanja slobode medija i dominacija državno sponzoriranog medija; sistematsko gušenje kulturnog naslijeđa; i deportacija građana i pojedinaca koji traže pribežište u Saveznoj Republici Jugoslaviji. U toku Segedinskog sastanka ovi navodi su dalje elaborirani i potkrijepljeni. Specijalni izvjestilac je, također, obavijestio da su sve nevladine organizacije, prisutne na sastanku, bile snažno za ukidanje sankcija protiv Savezne Republike Jugoslavije zbog negativnog uticaja na implementaciju ljudskih prava u toj zemlji.

Sudski procesi

97. Podneseni su izvještaji o ozbiljnim kršenjima sudskih procedura u dokumentaciji i na Segedinskom sastanku. Izgleda da ova situacija preovladava na cijeloj teritoriji Savezne Republike Jugoslavije, a primjeri su suđenje generalu Vladi Trifunoviću i hapšenje i pritvor Vojislava Šešelja.

98. General Trifunović, bivši šef JNA, sa garnizonom u Varaždinu (Hrvatska), navodno je osuđen na 11 godina zatvora, nakon što je bio oslobođen za ista ta dva prekršaja. Sudije koje su ga oslobodile uklonjene su iz sudstva odmah nakon što su donesene oslobađajuće presude. Sudovi u SRJ sudili su generalu što nije koristio dovoljno potrebnu vatrenu silu i zbog prihvatanja prekida vatre.

99. Hapšenje Vojislava Šešelja, vođe Radikalne stranke, 3. juna 1995. zajedno sa nekoliko članova njegove organizacije, predstavlja još jedan primjer o kome su izvijestili isti izvori. Izvještava se da je optuženom skinut parlamentarni imunitet na način koji nije u duhu zakona. Nadalje postoje izvještaji koji navode da je sa optuženim policija loše postupala.

100. Situacija na Kosovu posebno zabrinjava s obzirom na samovoljno pritvaranje, pretjerano trajanje istražnog pritvora, brutalnost policije u toku pritvora i nezavisnost sudskih postupaka. Konačan primjer u vezi ovoga je sudski postupak protiv 44 etnička Albanca, bivših službenika policije. Ova lica su optužena za dovođenje u opasnost teritorijalni integritet države i u vezi neprijateljske aktivnosti (Krivični zakon Jugoslavije, poglavlje 15, članovi 116 i 136). Svi su odvedeni u policijski istražni zatvor u decembru 1994. i zadržani u pritvoru dok se istraga nije zaključila u februaru 1995. Zadržani su duže nego što to zakon dozvoljava, 72 sata, bez formalnih optužnica, a nisu obaviješteni ni o svom pravu na branioca. Dana 6. marta 1995. podignute su optužnice. Oni koji su tražili branioca

odbijeni su u toku početnog pritvora. Nekoliko izvora pokazuje da su optuženi bili podvrgnuti fizičkom maltretiranju, ponižavajućem tretmanu i verbalnom zlostavljanju dok su bili u pritvoru.

Zakon o državljanstvu

101. Specijalni izvjestilac je primio izvještaje o ozbiljnom razilaženju između navedenog prava na državljanstvo i praktične mogućnosti da se ono dobije, tako da pitanja kvalifikovanosti i žalbe ostaju nejasni.

102. Nadalje, postoji zabrinutost među učesnicima Segedinskog sastanka zbog nedavne verzije nacrtu Zakona o državljanstvu. Od 1993. diskutuje se o nekoliko verzija zakona o državljanstvu. Najnovija verzija, ako bi se usvojila i primjenila, značila bi davanje Ministarstvu vanjskih poslova neograničeno pravo da odlučuje o statusu državljanstva individue, uključujući i pravo da se preispita i revidira državljanstvo stečeno za vrijeme Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije.

103. Ostali problemi koji se odnose na državljanstvo uključuju mješovite brakove i neizvjesnosti u postupku sticanja državljanstva Savezne Republike Jugoslavije za pripadnike bivših Jugoslovenskih republika, koje nisu dio Savezne Republike Jugoslavije.

Nezavisni sindikati

104. Članovi nezavisnih sindikata doživljavaju diskriminaciju, o kojoj je prethodno pomenuto u izvještaju (E/CN.4/1995/57, stav 88). Prema jednom izvoru ima slučajeva da su članovi sindikata otpušteni sa posla zbog svojih sindikalnih aktivnosti. Primjer ovoga je davanje otkaza dvojici članova sindikata industrije u Aleksincu. Prema drugim izvorima, u februaru 1995. tri lica su pozvana u policijsku stanicu u

Mitrovici radi ispitivanja o učesnicima štrajka rudara. Izražena je zabrinutost članova sindikata u pogledu zakonskog regulisanja njihovih aktivnosti; Zakon o štrajku zabranjuje štrajk u javnim službama.

Sloboda medija

105. Za medije u Saveznoj Republici Jugoslaviji se kaže da su ostali uglavnom pod kontrolom države. Ovo je navodno postignuto putem otpuštanja novinara, ograničavanja nabavke papira, i restrikcijom dozvola i distribucije. Glavne televizijske mreže su u vlasništvu države i rade pod njenom kontrolom. Otpuštanje uredničkog osoblja lista "Borbe", beogradskih dnevnih novina, pruža primjer takve situacije. Rezultat otkaza je bio osnivanje Naše borbe koja se smjestila u prostorije nezavisnog sindikata zbog nemogućnosti da iznajmi svoj sopstveni prostor. Događaji oko incidenta sa Borbom objašnjeni su u izvještaju specijalnog izvjestitelja od 16. januara 1995. (E/CN.4/1995/57, stav 90); očito je da nema poboljšanja u toj situaciji.

106. Nezavisni periodični časopisi, također, imaju poteškoća sa redovnom kupovinom papira. Papir za štampu se proizvodi jedino u Sremskoj Mitrovici, u državnoj firmi "Matroz". Ovo omogućuje državi kontrolu distribucije papira, a navodi se da se papir dostavlja periodičnim časopisima koji podržavaju vladu. Distribucija je također jedan od problema, jer monopol navodno imaju časopisi koji podržavaju državu.

107. Specijalni izvjestilac je primio informacije koje se odnose na okolnosti vezane za Soroš fondaciju u Jugoslaviji. Formalna procedura za registraciju Soroš fondacije navodno nije kompletirana. Ovo je iskorišteno kao pravni izgovor da su aktivnosti Soroš fondacije bile sudski ispitivane. Ured nastavlja sa radom, ali se saopštava da su njegovi bankovni računi blokirani. Zatvaranje ove organizacije imalo

bi ozbiljne posljedice na medije, posebno štampu. Soroš fondacija subvencionira cijenu Naše borbe i finansijski pomaže nezavisne časopise kupovinom papira.

108. Na Kosovu su novinari zlostavljani, samovoljno pritvarani, a njihova oprema oduzimana. Nedavni primjer ovoga, o čemu je saopćilo nekoliko izvora, desio se 27. juna 1995. kada je jedan albanski novinar i bivši urednik radio Prištine, uhapšen u Prištini. Pretražili su mu kuću, a pasoš i diktafon oduzeli. Općenito govoreći vlasti navodno ne priznaju nikakvo albansko udruženje medijskih novinara.

Diskriminiranje manjina u vezi sa obrazovanjem

109. Etničke i nacionalne manjine ostaju nezadovoljne obrazovnim sistemom. Čini se da sistemom višeg obrazovanja dominira država, a primjer je metod imenovanja rektora koji je navodno ispolitiziran. Rektore bira jedna komisija čije članove dijelom imenuju državni organi.

110. Izvještaji govore da se na svim nivoima obrazovanja na maternjem jeziku, manjinsko obrazovanje sistematski eliminiše. Broj razreda se smanjuje, a materijali na odgovarajućim mjestima ili relevantnim predmetima se ograničava. U nekim slučajevima, cijeli programi se fizički preseljavaju u druga područja, gdje je malo ili nikako manjinskih stanovnika. U najozbiljnijim slučajevima razredi se zabranjuju policijskom intervencijom, a nastavnike policija zlostavlja i hapsi.

111. Čini se da se položaj bugarske manjine nije poboljšao, od kad je na njega skrenuta pažnja u izvještaju specijalnog izvjestioca od 16. januara 1995. (E/CN.4/1995/57, stav 92-97). Ima žalbi zbog pritisaka na učenike da ne registruju bugarski jezik kao svoj maternji, smanjenje plana i programa i razreda na bugarskom, i izmještanje škola u gradove

bez programa na bugarskom. Četiri visoke škole u Dimitrovgradu su zatvorene, a studenti izmješteni u Pirot bez dodatnih bugarskih programa u ovoj lokaciji.

112. Mađarske i hrvatske manjine se također suočavaju sa poteškoćama u zadržavanju obrazovnog sistema prihvatljivog za njihovu kulturu. Mađarska manjina u Vojvodini tvrdi da je veći broj škola, koje pružaju program na mađarskom jeziku, sveden do neprihvatljivog nivoa. Primjer ovoga je prelokacija subotičke Pedagoške akademije u Sombor i zatvaranje škole za predškolski uzrast u Rumenki. Čak što više, javlja se nedostatak mađarske historije, književnosti, muzike i geografije u planu i programu preostalih škola.

Gušenje kulturnog naslijeđa

113. Sve manjine navodno doživljavaju diskriminaciju i kršenje kulturnih i vjerskih institucija. Postoje tvrdnje da su svi spomenici kulture manjina u Dimitrovgradu i Bosilgradu uništeni, a njihova ponovna izgradnja nije dopuštena. U aprilu i maju 1995. godine navodi se da se desilo 12 incidenata protiv katoličkog sveštenstva ili njihove imovine. Bugarska manjina navodi da joj se sprečava dobivanje materijala o kulturi kroz konfiskacije materijala na granici. Postoje izvještaji da se u svim zvaničnim stvarima traži upotreba ćirilice, a u svim sudskim postupcima dominira srpski jezik, bez obzira na jezik učesnika u sudskom postupku.

Prisilna mobilizacija izbjeglica

114. Specijalni izvjestilac je primio više izvještaja o deportovanju velikog broja ljudi sa teritorije Savezne Republike Jugoslavije na teritorije takozvane Republike Srpske Krajine i takozvane Republike Srpske, radi prisilne regrutacije da bi učestvovali u vojnim

aktivnostima, čime se krši član 33, stav 1 Konvencije o statusu izbjeglica i Kaznenog zakona Savezne Republike Jugoslavije (član 156, stav 1), koji se odnosi na kidnapovanje lica pod međunarodnom zaštitom.

115. Navodi se da je Kampanja započela 11. juna 1995. nakon uzimanja talaca UNPROFOR-a i pokrenuta je u svim područjima Savezne Republike Jugoslavije. Muškarci sa teritorija bosanskih Srba, čiji status nije bio reguliran, činili su većinu mobiliziranih. Međutim ima izvještaja o muškarcima koji su imali državljanstvo Savezne Republike Jugoslavije i muslimanima koji su također mobilizirani. Dva primjera građana koji su mobilizirani su slučajevi Dejana Mrdalja iz Aleksinca, Srbija i Saše Visački iz Rume, Srbija. Za obojicu ovih lica se kaže da su posjedovala dokumentaciju državljana Savezne Republike Jugoslavije, a da je Saša Visački odslužio svoj obavezni vojni rok u Armiji Savezne Republike Jugoslavije.

116. Još jedan primjer o kojem se nedavno izvjestilo je da je Branko Ličina, građanin Savezne Republike Jugoslavije, koji je regrutiran 20. juna 1995. i koga su odveli iz kuće u Indiji lokalni policajci. Javio se svojoj porodici iz bihaćkog džepa da je dodijeljen vojnoj jedinici Armije takozvane Republike Srpske.

117. Po prijemu izvještaja, koji se odnose na prisilan povratak izbjeglica, specijalni izvjestilac je uputio apel u pismu od 22. juna 1995. vlastima Savezne Republike Jugoslavije da obustave tu praksu. U odgovoru upućenom Visokom komesaru za ljudska prava 17. jula 1995. ambasador Savezne Republike Jugoslavije u Ženevi, naveo je da, kao rezultat sankcija i velikog broja izbjeglica u Saveznoj Republici Jugoslaviji, pojedinci čine krivične radnje zadržavajući se ilegalno u Saveznoj Republici Jugoslaviji.

U vezi s tim vlasti provode organizovanu kontrolu lica koja nisu građani Savezne Republike Jugoslavije, a propustili su da dobiju

izbjeglički status. Nadalje, Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Srbije objavilo je izvještaj 24. juna 1995. prema kojem "izvjestan broj, greškom napravljen je mali broj propusta u utvrđivanju identiteta i primjene mjera, što je ispravljeno u toku kontrole".

118. Uzimajući u obzir ovaj izvještaj, mobilizacija građana je očito prestala nakon informativne kampanje organizacija za ljudska prava. Ministarstvo unutrašnjih poslova navodno pravi listu građana Savezne Republike Jugoslavije koji su mobilizirani, i neki su se već vratili.

119. Ova situacija se pogoršava izvještajima o nemogućnosti muškaraca regrutne dobi, od kojih su mnogi iz mješovitih brakova, da reguliraju svoj izbjeglički status bez obzira na činjenicu što to njihove supruge i djeca mogu učiniti. Na ovaj problem se poziva u izvještaju specijalnog izvjestioca od 16. januara 1995. (E/CN.4/1995/57, stav 83). Očito da nema napretka u ovome.

Crna Gora

120. Prema primljenoj dokumentaciji i izvještajima na Segedinskom sastanku, situacija sa ljudskim pravima u Crnoj Gori se donekle popravila. Nema pokazatelja o značajnoj ili sistematskoj diskriminaciji u Crnoj Gori i čini se da je kultura koegzistencije preživjela ovaj vrtlog. Stav vlasti prema novinarima čini se da se popravio. Opstrukcija jedinog nezavisnog časopisa u Crnoj Gori, Monitora, prestala je kao i prijetnje bombama na njegove prostorije. Pa ipak ostaju pitanja vezana za postupanje sa članovima medija od strane sudova. Specijalni izvjestilac je obaviješten o podizanju optužnice i suđenju novinarima, kao što je slučaj gospodina Bajovića iz Bijelog Polja, koji je zbog optužbe za separatizam, osuđen na šest mjeseci zatvora, a sada je uslovno slobodan.

Zatvorske prostorije u Tarčinu u Bosni i Hercegovini

121. Postojanje zatvora koje vodi bosanska Vlada u Tarčinu došlo je do saznanja specijalnog izvjestioca u toku Szegedinskog sastanka, izražena je briga za nekoliko stotina lica koja su zadržana u tom zatvoru tri godine. Ima izvještaja da prava pritvorenih prema Ženevskoj konvenciji nisu uzeta u obzir i da nijednom od ovih lica nije dato pravo na sudski postupak. Kao uslov za puštanje ovih ljudi na slobodu lokalne vlasti traže informaciju o sličnom broju muslimana koji su nestali u tom području u toku srpske ofanzive.

Zaključci i preporuke

122. Specijalni izvjestilac smatra da su rad i uloga nevladinih organizacija od vitalnog značaja za razvijanje poštovanja i zaštite ljudskih prava i prava pojedinaca u Saveznoj Republici Jugoslaviji. Specijalni izvjestilac urgira na vladu da poduzme mjere i osigura da se rad nevladinih organizacija na njenoj teritoriji odvija neometano.

123. Specijalni izvjestilac traži od Vlade Bosne i Hercegovine da odmah oslobodi sve zatočene u tarčinskom zatvoru bez njihovog dovođenja na sud.

IV GENERALNI ZAKLJUČCI O MANDATU SPECIJALNOG IZVJESTIOCA

124. Mandat specijalnog izvjestioca, definisan odgovarajućim odlukama Komisije za ljudska prava, sadrži niz novih elemenata koji nisu prisutni u drugim sličnim mandatima. Posebno, specijalni izvjestilac je ovlašten da ispita ne samo kršenje ljudskih prava, nego i kršenje humanitarnog prava. Od njega se zahtijevalo da dostavlja onoliko privremenih izvještaja koliko je on smatrao potrebnim.

Njegovi izvještaji nisu dostavljani samo Komisiji za ljudska prava i Generalnoj skupštini, već, takođe, preko Generalnog sekretara, i Vijeću sigurnosti i Međunarodnoj konferenciji o bivšoj Jugoslaviji. Uspostavljen je i terenski rad, radi podrške njegovom mandatu.

125. Pa ipak, mandat specijalnog izvjestioca imao je ozbiljne nedostatke: jedan je općenito povezan sa mandatima specijalnih izvještaja. Odgovarajuća tijela Ujedinjenih nacija, sa izuzetkom Komisije za ljudska prava, nisu obavezna da reaguju na specijalne izvještaje. Od posebne važnosti za ovaj mandat su Vijeće sigurnosti i Međunarodna konferencija o bivšoj Jugoslaviji. Takva situacija stvara probleme kada se uzme u obzir da se Komisija, po pravilu, sastaje samo jedanput godišnje. Rezultat toga je da specijalni izvjestilac ne može efikasno uticati na odluke i radnje koje mogu spriječiti kršenje ljudskih prava. Ovaj problem je usko povezan sa položajem Komisije u sistemu Ujedinjenih nacija, koji, takođe, odražava ulogu koju ljudska prava igraju u tom sistemu.

126. Takav mandat ne odgovara pozivu na vrstu kršenja ljudskih prava koja postoji u Bosni i Hercegovini. Ova kršenja traže brzu reakciju da bi se odbranila efikasno osnovna ljudska prava. Zbog toga je specijalni izvjestilac mišljenja da se problem takvog mandata u zemljama koja su u ratnom stanju treba preispitati.

127. Mandat specijalnog izvjestioca, ovakav kakav jest, može odigrati korisnu stvar u odnosu na druge zemlje na području bivše Jugoslavije, gdje ne postoje vojne aktivnosti. Primijećeno je da kada su vlade spremne da sarađuju sa specijalnim izvjestiocem, bilo je moguće poduzimati radnje, ne samo da bi se pomoglo žrtvama kršenja ljudskih prava, već da bi se intervenisalo i spriječile takve radnje.

128. Važnu ulogu je odigrao rad na ljudskim pravima na terenu. Operaciju bi trebalo pojačati i postaviti u stabilniji finansijski položaj. Istovremeno, sva tijela Ujedinjenih nacija trebala bi sarađivati na

osiguranju pristupa posmatračima za ljudska prava na sva područja pokrivena mandatom specijalnog izvjestioca. Ujedinjene nacije ne bi trebalo ni da tolerišu niti prihvataju situaciju, u kojoj vlasti odbijaju da saraduju sa mehanizmima za zaštitu ljudskih prava, koje je Komisija uspostavila.

129. Stav nadležnih organa prema većini osnovnih ljudskih prava i relevantnim odlukama Komisije i drugih organa Ujedinjenih nacija treba razmotriti kao najvažniji test njihove dobre volje. Stepem do kojeg odnosne strane implementiraju odluke organa Ujedinjenih nacija, ne samo da pokazuju privrženost principima međunarodnog poretka, već su, također, indikator kredibiliteta Organizacije.

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 2-1648, Izvještaj Tadeuša Mazovjeckog, 22. avgust 1995. - original i prijevod)

Economic and Social
Council

Distr.
GENERAL

E/CN.4/1996/9
22 August 1995

Original: English

COMMISSION ON HUMAN RIGHTS
Fifty-first session
Item 12 of the provisional agenda

QUESTION OF THE VIOLATION OF HUMAN RIGHTS AND FUNDAMENTAL FREEDOMS
IN ANY PART OF THE WORLD, WITH PARTICULAR REFERENCE TO COLONIAL
AND OTHER DEPENDENT COUNTRIES AND TERRITORIES

Situation of human rights in the territory of the former Yugoslavia

Final periodic report on the situation of human rights
in the territory of the former Yugoslavia submitted
by Mr. Tadeusz Mazowiecki, Special Rapporteur of the
Commission on Human Rights, pursuant to paragraph 42
of Commission resolution 1995/83

CONTENTS

	PARAGRAPHS	PAGE
Introduction.....	1 - 3	3
I. SREBRENICA	4 - 66	3
A. General Remarks	4 - 6	4
B. The situation in Srebrenica	7 - 9	4
C. The situation in Potocari	10 - 18	5
D. The journey by bus	19 - 25	7
E. The journey by medical convoy	16 - 28	8
F. The journey on foot	29 - 36	9

*Faksimil naslovne strane Izveštaja Tadeuša Mazovjckog,
22. avgust 1995.*

Introduction

1. On 27 July 1995 Mr. Tadeusz Mazowiecki, the Special Rapporteur of the Commission on Human Rights informed the Chairman of the Commission of his decision to resign his mandate.^{1/}
2. In the present report he gives his findings on events which took place up to the date of his resignation and it therefore concerns questions of violations of human rights and humanitarian law following the fall of Srebrenica.
3. The report also presents the Special Rapporteur's analysis of the development and implementation of the concept of safe areas, and information submitted to him at a recent meeting with various human rights-oriented non-governmental organizations from the Federal Republic of Yugoslavia.

I. SREBRENICA

A. General Remarks

4. This report is based on the findings of a mission of the Special Rapporteur to Tuzla from 22 to 24 July 1995, as well as an investigation conducted by staff of the Centre for Human Rights in conjunction with the Civil Affairs component of the United Nations Peace Forces (UNPF). This investigation involved interviews with displaced persons and discussions with individuals from the Tuzla region, including representatives of cantonal and municipal authorities, local medical institutions and members of the Serb community. Numerous international organizations and local non-governmental organizations active in the area were also contacted, including the Office of the United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), the International Committee of the Red Cross, Médecins sans frontières (Belgium), the European Community Monitoring Mission, the Tuzla Citizens Forum, and the Helsinki Citizens Assembly. Information was received from a number of journalists. In addition, this report is based on information obtained from interviews with United Nations Protection Force (UNPROF) peacekeepers who were present in Potocari and Srebrenica at the time the events described in the report took place.

^{1/} The full text of his letter, giving the reasons for his decision, is reproduced in annex I.

*Faksimil druge strane Izveštaja Tadeuša Mazovjeckog,
22. avgust 1995.*

due to the hot and difficult conditions. The wounded from the hospital were also evacuated to Potočari.

9. There were a number of reports of widespread looting of Muslim homes by Bosnian Serb forces and Serb civilians following the evacuation. People reportedly came from nearby towns and villages to take goods and livestock. Homes were ransacked and the contents taken away in wheelbarrows. Some houses were also reported to have been burnt and mosques destroyed.

C. The situation in Potočari

10. About 25,000 people fled from Srebrenica and the first groups began to arrive in Potočari on Tuesday 11 July. Some 5,000 women and children were housed in the UNPROFOR compound and the remaining 20,000 or so were placed in factory complexes.

11. On the morning of Wednesday 12 July, the Bosnian Serb forces arrived and surrounded the compound with artillery and tanks. In response, the UNPROFOR personnel took up positions encircling the displaced persons. The Bosnian Serb Army instituted an evacuation plan whereby women, children, the elderly and the wounded would be evacuated first. Men between the ages of 16 and 60 were to be separated from the other evacuees. Implementation of this plan for the evacuation of 25,000 people commenced on Wednesday 12 July and took one and a half days to complete, using 300 buses, each capable of transporting 70 persons at a time. A proposal to place one UNPROFOR peacekeeper on each bus was not implemented.

12. There was only a small percentage of men (mostly of non-draft age) among the displaced persons who had fled to Potočari and they were separated from the rest of the group on an ad hoc basis during the course of Wednesday 12 and Thursday 13 July. Bosnian Serb soldiers reportedly came to the factory complexes where the displaced persons were housed and removed men in small groups. Other men, some as young as 15 or as old as 74, were separated from the main group as they tried to board buses with their families. One woman described how her father was beaten with rifle butts and separated from her as she was boarding the bus. She has not seen him since. An international observer described how a father carrying a child was torn away by Bosnian Serb soldiers, leaving the child alone with strangers. These separated men were then taken to a house guarded by Bosnian Serb soldiers.

13. Accounts were also received of young women being abducted. In one reported case, between 8 and 10 women were taken. However, no names of missing women have been made available.

*Faksimil Izveštaja Tadeuša Mazovječkog: situacija u
Potočarima, 22. avgust 1995.*

D. The journey by bus

19. The buses and trucks travelled from Potocari, to the edge of Bosnian Serb-held territory near Tisca. The drive was via Bratunac and Vlasenica and lasted two and a half hours. The displaced persons then walked a distance of approximately six kilometres from the barricades at the confrontation line to Bosnian Government-held territory at Kladanj.

20. At times, the conditions on the journey were extremely uncomfortable. The groups of women, children and the elderly were put on trucks which were covered with plastic. The temperature was very high and there was little ventilation in the trucks. An international observer asked the Bosnian Serb soldiers to lift the tarpaulin so that the people could breathe more easily, but they refused to do so. He commented that the people were herded together like cattle and showed great fear in their eyes.

21. More people were removed during the course of this journey. Most reports concern men being separated. It was reported that three men of about 60 years of age were taken off one bus when a stop was made at Kravica. Still more men were removed at the barricades at the confrontation line. According to one account, a number of men were actually allowed to board the bus at Nova Kasaba. There was also a report that nine women, mainly between the ages of 15 and 20, were taken off a bus at Bratunac.

22. There were many reports that the buses were stopped on the journey by Bosnian Serb soldiers demanding money and jewellery. These demands were usually accompanied by threats of violence, in one case it was alleged that a knife was held to the throat of a baby.

23. The buses were also stoned on the way by Bosnian Serb civilians. In one incident, it was reported that a child was injured on the head by a stone thrown at the bus he was travelling on.

24. Some of those travelling on the buses, report seeing captured men through the window. An international observer and a displaced person saw between 300 and 500 men in a football field at Nova Kasaba. Many were wearing uniforms. One witness saw more than 10 men, naked to the waist, with their hands behind their heads. Another saw a group of about 100 men near Kravica and Konjevic Polje, and one woman reported seeing her brother among a group of 20 to 30 captured men.

*Faksimil Izvještaja Tadeuša Mazovjeckog: putovanja
autobusom, 22. avgust 1995.*

25. There were also reports of dead bodies being seen on the journey, particularly on the road between Bratunac, Konjevic Polje and Nova Kasaba. Some of the bodies were reported to be in civilian dress with slit throats or gun shot wounds. One woman reported seeing four dead bodies of civilians during the walk across no mans land to Kladanj.

B. The journey by medical convoy

26. On Wednesday 13 July approximately 65 wounded persons were taken from Potocari in a convoy of seven trucks accompanied by medical staff and UNPROFOR escorts. The convoy was halted at a Bosnian Serb checkpoint near the confrontation line, where Bosnian Serb soldiers demanded that the patients be removed. Some 30 men were removed from the vehicles and only the most seriously disabled were left on board. It was reported that the sick and wounded were beaten, kicked and pushed by the Bosnian Serb soldiers. At least one man was severely beaten with an automatic weapon and a man with a broken leg was made to walk without assistance. The group removed from the vehicles was forced to remain in a field overnight under very cold and uncomfortable conditions. It is alleged that a woman medical assistant with this group was taken away during the night and raped by Bosnian Serb soldiers. Further details are given in section H below. The group was made to walk towards the confrontation line at dawn.

27. The rest of the convoy was ordered back to Potocari but was stopped again at a Bosnian Serb checkpoint where it was forced to remain overnight. It was reported that medical staff were not allowed to treat patients and one died during the night, apparently as a result of lack of medical care. It was reported that Bosnian Serb soldiers took valuables and other possessions from the people in the convoy during the night. The following day the convoy was allowed to go to a local hospital in Bratunac. It was reported that more men were then separated from the group but it is unknown where these patients were taken.

28. The International Committee of the Red Cross was able to evacuate 88 wounded persons from Bratunac and Potocari on 17 and 18 July. When all the wounded were collected in Bratunac on the first day of evacuation, 23 of them were refused authorization to leave. ICRC considers them to be prisoners of war and is seeking permission to visit them.

*Faksimil Izveštaja Tadeuša Mazovječkog: putovanje
medicinskim konvojem, 22. avgust 1995.*

F. The journey on foot.

29. The draft age men of Srebrenica assembled at a hill, Buljin Jaglic, very close to the town on Monday 10 July. They formed part of a very large column of about 15,000 persons which headed out of the town towards Bosnian Government territory. The column was predominantly composed of men. They were mostly civilians. Between 3,000 and 4,000 were reported to be armed and approximately 10,000 unarmed. There were a few women and children in the group.

30. This column, spanned two or three persons across and stretched back several kilometres. Reports state that it was arranged with armed men in front, then a group of wounded people, then the civilians, and finally a group of armed men. There were also some armed men scattered at the sides of the column.

31. In the course of the journey, this large column became split into many much smaller groups. Later in the journey these smaller groups joined with other groups and travelled together. It is difficult to establish a clear sequence of events since such a large number of people were involved in what amounted to a constant forming and reforming of groups. The witness accounts thus tend to give a piecemeal picture of what took place.

32. Survivors of this journey report attacks and ambushes by the Bosnian Serb forces on groups composed mainly of civilians.^{3/} In one shelling incident at Konjevic Polje, the witness described how a shell landed in his group leading to countless dead and wounded. He described the general chaos and witnessing people with arms and legs blown away. He escaped by crossing the river Jadar which became dark with blood and dirt. Another account describes how it was

^{3/} The question of whether these were military attacks against civilians ~~per se~~ is a crucial one in legal terms. In order to establish a violation of international humanitarian law such attacks must be against civilians. Attacks against combatants are permitted in the course of normal warfare. This poses a problem in the situation in question as the initial column and subsequent splinter groups were comprised of a mixture of civilians and combatants. Thus it would be necessary to determine on a case by case basis whether each individual attack on a particular group constitutes a violation of international humanitarian law. An important factor to be taken into account in making this determination is the proportion of civilians to combatants. Combatants who have surrendered are to be considered as prisoners of war and are to be protected under the Geneva Convention relative to the protection of prisoners of war of 1949.

*Faksimil Izveštaja Tadeuša Mazovjeckog: putovanje pješke,
22. avgust 1995.*

the face but failed to kill himself and pleaded with others to finish the job.

G. The question of mass executions

37. Evidence indicating that summary executions took place has been given throughout the above narrative. In this section information is presented concerning reports that captured men were detained and then executed on a mass scale at various outdoor locations in the vicinity of Srebrenica. It is clear that these allegations cannot be fully verified without access to Bosnian Serb-held territory. However, the following pieces of information appear to be of relevance to this question.

38. An international source states that a prisoner of war assembly point was established by the Bosnian Serb Army near the football ground at Nova Kasaba.

39. An international witness and a displaced person report seeing between 300 and 500 men in a football field at Nova Kasaba. They were mostly wearing uniforms. The displaced person reported seeing a pile of dead bodies nearby.

40. One witness reported that he was in a group of some 2,000 men who surrendered in the village of Kravica (other accounts confirm the report of the capture of such a large number of men). He stated that after capture they were moved to various locations. He described the suffocating heat in the trucks and stated that they were deprived of water to the extent that people were forced to drink their own urine. He describes how they were beaten with sticks and machine guns and how some were shot while being held in detention facilities. Finally, they were taken to an outdoor location at night. Groups of 5 to 10 men were taken out of the trucks at a time, put in a line and then shot by a group of Bosnian Serb soldiers. The witness noticed that around 100 men had already been shot dead when his turn came. He reported that shots were fired and that a bullet grazed his leg. He lay still for a few hours, pretending to be dead, and then escaped.

41. Two other testimonies describe a similar chain of events to those set out above. However, the exact geographical coordinates cannot be established without more detailed investigation. It is therefore impossible to say whether these reported incidents took place in the football ground at Nova Kasaba, where such atrocities are alleged to have occurred. Indeed, an initial analysis of the eye-witness accounts indicates that they took place at a location further north, in the vicinity of Zvornik.

*Faksimil Izvještaja Tadeuša Mazovjeckog: masovna pogubljenja,
22. avgust 1995.*

42. An international source described how, on Saturday 15 July when he was being transferred from Sislci to Bratunac, he passed a football ground near Nova Kasaba. On a section of the football pitch, he saw a row of the shoes and rucksacks of an estimated 100 men. Shortly afterwards he saw a tractor with a cart on which there were corpses. Approximately 500 metres further along he saw another row of the shoes and equipment of approximately 20 to 40 people. Here he saw a tip-up truck carrying corpses on an excavator. Finally, he observed a body in the head of the road.

43. The widely reported aerial photographs taken by the Government of the United States of America and presented to the Security Council show four large patches of freshly disturbed earth and lorry tracks in fields outside Nova Kasaba. Each patch is a hundred square yards in an area believed to be a mass grave. Other photographs apparently show the same field a few days earlier when the soil was undisturbed and there are also other photographs showing some 600 prisoners in the field.

44. As of 14 August 1995, the ICRC reported that it had received 10,000 tracing requests from relatives of those missing following the fall of Srebrenica. Caution must be exercised in drawing conclusions about the numbers missing on the basis of this figure as there may be multiple applications for tracing requests and, furthermore, resolved cases are not always reported to the ICRC. By dramatic contrast, the ICRC has only been able to visit 164 detainees. It is also reported that hundreds of men have been drafted into the Bosnian Government Army but the exact number is unknown.

H. The question of rape

45. A number of rape cases have been registered in Tuzla hospital. In one case a girl of 14 years of age committed suicide after being raped by Serbian soldiers. In another confirmed case, the 19-year-old victim was raped on her way to the confrontation line as part of a medical convoy. According to various accounts, while the convoy was waiting near the confrontation line, some Bosnian Serb soldiers came on board one of the vehicles looking for the sister of a particular Bosnian Government Army officer. One woman testified that she was taken off the bus and questioned about this matter and then returned to the bus unharmed. It was reported that another woman, who had been working as a medical assistant on the bus, was then taken off. She was absent for some hours and returned in a very distraught state, stating that she had been raped by three Bosnian Serb soldiers. There are other reports of cases of rape and abduction but only a few concrete cases.

*Faksimil Izveštaja Tadeuša Mazovjeckog: masovna silovanja,
22. avgust 1995.*

Serb man was reportedly killed by unknown persons while members of the local police watched. Abuse and evictions have also been reported in other villages. The Mayor of Tuzla and the Canton Governor have condemned this behaviour, given special orders to the police to uphold the law and undertaken measures to compensate Serbs for losses.

J. Conclusions

51. There is significant direct and circumstantial evidence indicating that summary executions took place, both of individuals and small groups of people. On the question of mass executions of large numbers of people at one time, the evidence so far obtained leads to the chilling conclusion that these may have occurred. Further conclusions particularly in terms of the total number executed and the fate of those unaccounted for cannot be drawn without access to the territory under the control of the Bosnian Serb *de facto* authorities, the examination of the sites in question, the exhumation and examination of corpses which may be found, and until further information is available on those still reported missing.

52. There are credible accounts that women were raped by Bosnian Serb soldiers. Available information indicates that this may not have occurred on a mass scale. However, there may have been an under-reporting.

53. In the context of the armed conflict, civilians were targeted by shelling and other forms of military activity resulting in death and injury, and prisoners of war were badly mistreated and in all likelihood executed in flagrant violation of international humanitarian law.

54. The fact that thousands are still missing is a matter of great concern. It has not been possible to verify reports that they are being held in detention.

55. There is clear evidence that people were physically assaulted with many credible accounts of them being pushed, kicked and beaten, at times brutally.

56. There were many instances of inhuman and degrading treatment of the population.

57. There was a complete disregard for the mental suffering caused by the expulsion of the population from Srebrenica, particularly with reference to the headless destruction of ties of family, friendship and community.

*Faksimil Izvještaja Tadeuša Mazovjeckog: zaključci,
22. avgust 1995.*

Zepa and Gorazde. It has to be noted that negotiations concerning the respect of the safe areas that have been carried out by UNPROFOR with the parties on the ground have not been very successful. Significantly enough, an agreement was reached in relation to Srebrenica and Zepa. International observers never confirmed allegations that governmental forces conducted military activities from those two enclaves. And it was precisely Srebrenica and Zepa that became the victims of the Bosnian Serb forces. This proves that only a consistent enforcement approach could provide the inhabitants of those areas with the necessary protection.

90. As the result, the safe areas have been "safe" to a large extent only on paper. Throughout their existence, the "safe areas" have been targeted with varying intensity, which has inevitably produced suffering among the civilian population. Convoys with humanitarian aid have been blocked and medical evacuations have been carried out only with great difficulty.

91. The safe areas concept has not been implemented as recommended by the Special Rapporteur. Although safe areas have been created and UNPROFOR was given a mandate to protect them, the Security Council was extremely reluctant to authorize coercive action to deter attacks on them. The Council has also refrained from authorizing the additional troops deemed necessary by the Secretary-General to ensure the full implementation of UNPROFOR's mandate.^{11/}

92. When discussing the concept of safe areas, it has to be remembered that the establishment of such areas should be considered as a temporary solution aimed at solving humanitarian and not political problems. That concept cannot be seen as a substitute for a permanent peace agreement.

93. Safe areas established in Bosnia and Herzegovina offered at least partial protection to a number of local inhabitants and displaced persons. Nevertheless, lack of determination on the part of the international community and prolongation of the war resulted in the collapse of that concept. The fall of Srebrenica and Zepa brought tragedy, loss of life and serious human rights violations to the inhabitants of those areas. At the same time, it seriously undermined the credibility of the Security Council, the Secretary-General and the whole United Nations system.

^{11/} Report of the Secretary-General pursuant to Security Council resolutions 962 (1995) and 987 (1995), S/1995/444, 30 May 1995, para. 64.

Faksimil Izvještaja Tadeuša Mazovjeckog: pojam "zaštićenih zona", 22. avgust 1995.

Br. 31

HEMIJSKO ORUŽJE U SLUŽBI GENOCIDA
- IZVJEŠTAJ "HUMAN RIGHTS WATCH-a", NJUJORK, 1999. *

HUMAN RIGHTS WATCH

IZVJEŠTAJ HUMAN RIGHTS WATCH-a

NOVEMBAR 1998

Svezak 10, Br. 9 (D)

HEMIJSKI RAT U BOSNI? **Neobična iskustva preživjelih iz Srebrenice**

KRATAK PREGLED I DETALJNE MAPE

I. PREGLED I PREPORUKE

Pad srebreničke "sigurnosne zone"

* Svjedočenja jednog broja preživjelih žrtava genocida u Srebrenici jula 1995. pokazuju da je srpsko-crnogorski agresor koristio i hemijsko oružje protiv civila koji su bježali iz okupirane enklave prema Tuzli, u želji da stignu na slobodnu teritoriju. Do tih saznanja došla je i poznata međunarodna organizacija za istraživanje kršenja ljudskih prava, Human Rights Watch. Rezultate istraživanja, koje su vodili poznati eksperti iz oblasti toksikologije i drugih naučnih disciplina, zasnovanim na razgovorima sa 35 preživjelih Srebreničana, učesnika marša iz Srebrenice za Tuzlu, kao i osobljem UN-a i drugih međunarodnih zvaničnika u bivšoj Jugoslaviji, Human Rights Watch je elaborirao u ovom izvještaju.

U izvještaju se iznose značajne činjenice o hronologiji zauzimanja Srebrenice, "zaštićene zone" UN-a, istrazi i metodologiji prikupljanja svjedočenja o upotrebi hemijskog oružja u Srebrenici, zatim međunarodnim normama o zabrani korištenja tog oružja za onesposobljavanje u arsenalu SRJ, posebno doktrini upotrebe, te zbjegu smrti, maršu za proboj, agresorskom granatiranju, dugom putu do slobodne teritorije, "neobičnom dimu", "čudnom" ponašanju ljudi, tumačenju ljekara "neobične pojave", alternativnim objašnjenjima halucinacija i dr.

Od posebnog su značaja kazivanja preživjelih, uključujući i ljekare. Naime, u iskazima trideset i pet ispitanika formirana su konzistentna svjedočenja o napadima na civile sa neobičnim granatama, koje su, umjesto šrapnela, rasprskavale obojeni dim, koji se širio, što je izazvalo halucinacije i ponašanje na iracionalan način. Te navode potvrdili su i ljekari, koji su se, također, nalazili u zbjegovima srebreničkih civila. Po njima, ljudi su imali halucinacije, vikali su i bili agresivni, i to vrlo jako, nisu mogli prepoznati ni teren kojim su se kretali niti ljude, uključujući i svoje najbliže, sa kojima su se kretali.

Razumna istraživanja i metodologija
Napomena o Zakonu
Preporuke

II. HEMIJSKO ORUŽJE ZA ONESPOSABLJAVANJE U
SRPSKOM ARSENALU

Doktrina
Upotreba BZ-a u Srebrenici: Scenario

III. ZBJEG SMRTI

Odlazak
Počinje srpsko granatiranje

Human Rights Watch je procijenio kako se na osnovu 35 svjedočenja (koja ne odbacuje) ne može izvesti konačan zaključak o upotrebi hemijskog oružja u Srebrenici. Human Rights Watch nije pronašao materijalne dokaze o upotrebi hemijskog oružja, smatrajući da, pored brojnih svjedočenja preživjelih, nedostaju čvrsti dokazi, kao što su, na primjer, hemijski tragovi na odjeći žrtava. Pitanje upotrebe hemijskog oružja u Srebrenici jula 1995. Time je otvoreno. Ono će biti predmet daljih istraživanja drugih organizacija i ustanova. Otuda i preporuke međunarodnoj zajednici, Vladi Savezne Republike Jugoslavije (Srbija i Crna Gora), Vladi Bosne i Hercegovine i Vladi Sjedinjenih američkih država da nastave sa istraživanjima. Naročito je upečatljiva preporuka Vladi Sjedinjenih američkih država da objavi sve informacije koje ima o razvoju, proizvodnji, skladištenju i korištenju hemijskog oružja u bivšoj Jugoslaviji, posebno rezultate istrage, koja je, prema zvaničnicima Sjedinjenih američkih država, sprovedena povodom izjava o korištenju hemijskog oružja u Srebrenici, a čiji rezultati istraživanja nisu objavljeni.

Human Rights Watch tvrdi kako je međunarodna zajednica pokazala nemarnost kada je u pitanju njena odgovornost da ispita ozbiljnost navoda o mogućoj upotrebi hemijskog oružja u Srebrenici. S tim u vezi, Human Rights Watch, između ostalog, naglašava i činjenicu da Haški tribunal nije davao prioritet ovom pitanju, usljed čega nisu izvršena nikakva istraživanja.

U prilogu ovog izvještaja objavljena su i dva značajna dodatka: karakteristike relevantnih hemijskih sredstava za ratovanje, za koje je poznato da izazivaju halucinacije, a zabranjena su po Konvenciji o hemijskim oružjima, koja je stupila na snagu u aprilu 1997, i upitnik za intervju, u kome je razrađena procedura intervjuja za istraživanje incidenata u hemijskom ratovanju.

Velikosrpski agresor je, u cilju istrjebljenja Bošnjaka u Srebrenici, prema rezultatima istraživanja ekspertnog tima, sastavljenog od oficira 28. divizije Armije Republike Bosne i Hercegovine i pripadnika IFOR-a (iz sastava Armije Sjedinjenih Američkih Država), koristio i bojne otrove, tipa halucinogena - psihohemijski bojni otrovi (Vid.: A. Ramljak - Dž. Mahmutović, UPOTREBA BOJNIH OTROVA U SREBRENIČKOM "HOLOKAUSTU", u: SREBRENICA 1995, knj. 1, str. 156-163). To potvrđuju i brojna kazivanja neposrednih svjedoka (Vid.: Svjedočenje br. 19, 20 i 42).

Dug put do sigurnosti
"Neobičan dim"
"Ljudi se čudno ponašaju"
Iskustva ljekara

IV. UPOTREBA HEMIJSKIH SREDSTAVA U SREBRENICI:

PROCJENA

Neka pitanja
Tumačenja ljekara o neobičnim pojavama
Alternativna objašnjenja halucinacija
Preliminarna procjena

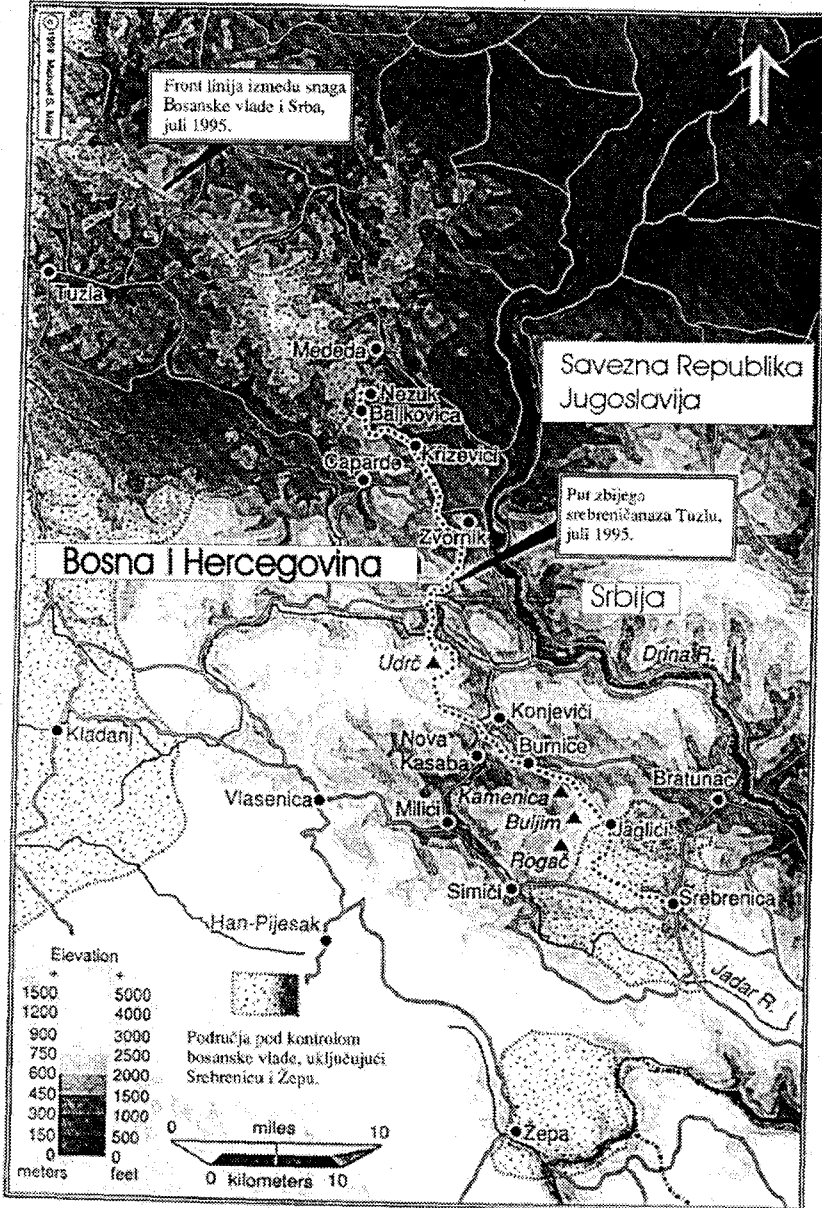
PRIZNANJA

DODATAK A: KARAKTERISTIKE RELEVANTNIH HEMIJSKIH AGENSA

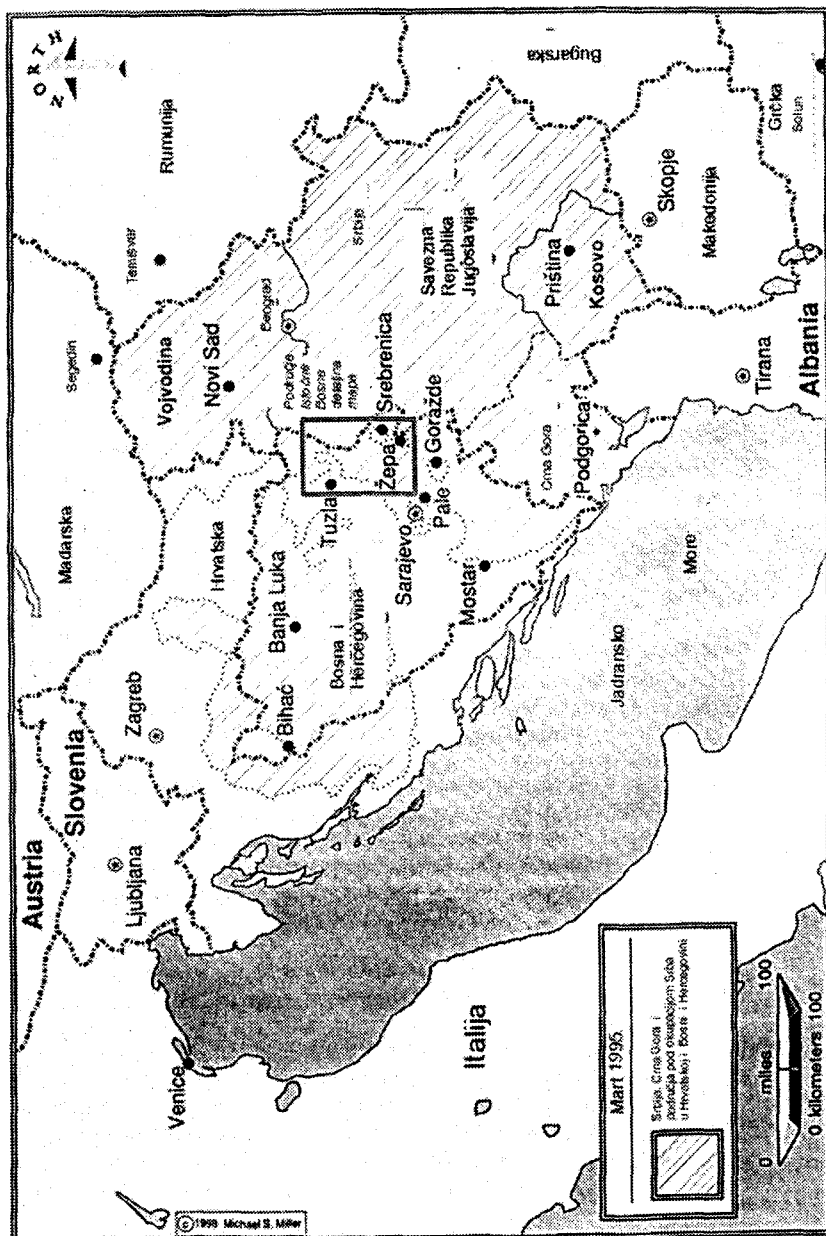
Karakteristike BZ-a
Karakteristike jedinjenja BZ-a
Karakteristike LSD 25
Ostale hemikalije

DODATAK B: UPITNIK ZA INTERVJU

Pregled i detaljna mapa

Istočna Bosna, juli 1995.

Bivša Jugoslavija, mart 1995.

I. KRATAK PREGLED I PREPORUKE

U ljeto 1995, neposredno nakon pada Srebrenice, sigurnosne zone Ujedinjenih nacija u Bosni i Hercegovini, i poslije dugog i teškog zbijega do sigurnih područja, pojavili su se preživjeli sa pričama da su ih srpske snage, dok su bili u zbijegu napale sa nekom vrstom hemijskog oružja za onesposobljavanje. Prisustvo hemijskog oružja u bivšoj Jugoslaviji nije bilo tajna, ali navodi o njegovom stvarnom korištenju prihvatani su sa dozom skepticizma. Teško da se može potvrditi, ali broj izvještaja o korištenju hemijskog oružja umnožio se više od samog oružja, - kako u bivšoj Jugoslaviji, tako i u drugim konfliktnim zonama širom svijeta. Međutim, jedinstvena crta i dosljednost nekih svjedočenja, podudara se sa saznanjem da je vojska bivše Jugoslavije, Jugoslovenska narodna armija (JNA) posjedovala hemijsko sredstvo za onesposobljavanje zvano "BZ", i razvijenu doktrinu i kapacitet za njegovu upotrebu, što je dalo početnu vjerodostojnost ovim izjavama.

Godine 1996, Hjuman Raic Voč (Human Rights Watch) je sproveo istragu povodom tvrdnji da su srpske snage prošle godine (tj. 1995. - primj. priređivača), protiv ljudi koji su bježali iz Srebrenice, koristile BZ dobijen od JNA. Nakon razgovora sa nekih tridesetpet preživjelih, kao i sa osobljem UN i drugim međunarodnim osobljem u bivšoj Jugoslaviji, i nakon pregleda sve dostupne dokumentacije o događajima u Srebrenici u 1996/97. godini, Human Rights Watch je pronašao neubjedljive dokaze o tome da je hemijsko oružje korišteno. I pored nagovještaja o mogućoj upotrebi jedinjenja BZ-a, dokazi su nepotpuni. Čvrsti dokazi - u obliku, na primjer, hemijskih tragova na odjeći onih koji su umrli u toku marša i čija su tijela kasnije ekshumirana - ostaju nejasni.

Razlog zbog kojeg nismo mogli dokazati ove izjave jeste da se možda radi o neistini. Ali, naizgled uvjerljivo, alternativno objašnjenje je da je istraga do sada bila nedovoljna zbog dva ključna faktora: smrt ključnih svjedoka i nedostatka resursa. Ipak, važno je vjerovati u činjenice, ako je hemijsko sredstvo korišteno u toku bijega iz

Srebrenice u Tuzlu, da oni koji su najviše bili pogođeni agansom, više nisu među živima da bi mogli ispričati svoju priču; njih su ubile srpske snage nakon što su bili izloženi BZ-u ili sličnim supstancama. Drugo, Human Rights Watch nije imao sredstava da obavi sistematsko uzimanje uzoraka za BZ i jedinjenja BZ-a. Nadalje, Human Rights Watch nije bio u mogućnosti da dođe do drugih vrsta dokaza za koje se kaže da postoje, uključujući prepis snimka emitovanja srpskog radija u vrijeme događaja u Srebrenici.

Očito je da je vlada Sjedinjenih Američkih Država prihvatila navode dovoljno ozbiljno da sprovede istragu, za koju je rečeno da je sprovedena krajem 1996. i početkom 1997. godine. Rezultati istrage nisu objavljeni u javnosti, ali krajem 1996. i početkom 1997, američka obavještajna služba je došla do informacija koje pokazuju da je možda korišteno hemijsko oružje u Srebrenici. Odbijanje Vlade da objavi svoje saznanje možda se, prema zvaničnicima SAD sa kojima je Human Rights Watch obavio intervju, zasniva na vjerovanju da bi objavljivanje ove informacije u javnosti škodilo međunarodnim naporima da se uspostavi mir u bivšoj Jugoslaviji.

Human Rights Watch smatra da se odgovor na pitanje korištenja hemijskog oružja u toku rata u Bosni - od strane srpskih snaga u Srebrenici u julu 1995. ili bilo kojih drugih strana u sukobu tokom rata mora dati na zadovoljavajući način. Postojanje hemijskog oružja i kapaciteta za njihovu proizvodnju u bivšoj Jugoslaviji je, samo po sebi, krajnji razlog za zabrinutosti, s obzirom na neriješena pitanja i obnavljani sukob u ovom regionu. Dokazi o stvarnom korištenju hemijskog oružja predstavljalo bi jednu dodatnu dimenziju u saznanju da jedna strana posjeduje hemijsko oružje, da ga je nekažnjeno koristila i da bi spremnost da ga ponovno koristiti mogla ohrabriti i druge da slijede ovaj primjer, povećavajući opasnost od eskalacije.

Međunarodna zajednica koja, kao sponzor Dejtonskog mirovnog sporazuma, ima važan udio u uspjehu ovog sporazuma, mora raditi na sprječavanju daljnje eskalacije i buduće prijetnje od hemijskog ratovanja u bivšoj Jugoslaviji. Neuspjeh da se to učini mogao bi stvoriti platformu za upotrebu hemijskog oružja širih razmjera tokom

nekog novog oružanog sukoba, kao i poslati jak signal onima koji su možda već jednom koristili hemijsko oružje da ga slobodno mogu nekažnjeno upotrijebiti. Treba zapamtiti da, ako je hemijsko oružje korišteno u Srebrenici, onda bi to predstavljalo narušavanje Ženevskog protokola iz 1925, kao i ratni zločin - ratni zločin koji je bio sastavni dio činjenja drugog ratnog zločina, masovo ubijanje civila dok su bili u zbjegu iz osvojene enklave.

Human Rights Watch zato, u svojoj glavnoj niže navedenoj preporuci, poziva međunarodnu zajednicu da iskoristi svoja velika sredstva u istraživanje izjava o korištenju hemijskog oružja u Srebrenici ili da uputi agencije UN, npr. Organizaciju za zabranu hemijskog oružja i Međunarodni sud za ratne zločine za bivšu Jugoslaviju ili Ured generalnog sekretara Ujedinjenih nacija da to urade, i da se objave sve informacije o razvoju, proizvodnji, skladištenju i korištenju hemijskog oružja u bivšoj Jugoslaviji, koje možda imaju i međunarodni saveznici i njihove zemlje članice, uključujući članice snaga Ujedinjenih nacija za zaštitu (UNPROFOR), NATO-ve snage za implementaciju (IFOR) i snage za stabilizaciju (SFOR), te Međunarodnu policiju za djelovanje po zadatku (IPTF).

Pad Srebrenice "sigurnosne zone"

Rat u Bosni i Hercegovini počeo je u aprilu-maju 1992, kada je JNA, uz aktivnu pomoć srpskih paravojnih snaga, započela kampanju progona ili terora nad svim nesrpskim stanovništvom iz velikih dijelova Bosne i Hercegovine¹⁾. Najveći dio istočne Bosne i Hercegovine je brzo došao pod kontrolu bosanskih Srba. Većina muškaraca nesrpske nacionalnosti pobjegla je iz ovog regiona ili zatvorena u tzv. pritvorne centre ili ubijena. Mnoge žene nesrpske

1) Kada se 19. maja 1992. godine JNA zvanično povukla iz Bosne i Hercegovine ostavila je iza sebe velike količine ratnog materijala i vojnici bosanskih Srba (80 procenata trupa JNA bilo je stacionirano u Bosni i Hercegovini) slobodno su mogli ostati u Bosni i Hercegovini i boriti se na strani srpskih snaga u Republici. Savezna Republika Jugoslavija (Srbija i Crna Gora) također je snabdijevala trupe bosanskih Srba u toku rata i davale plaće vojnim oficirima bosanskih Srba koji su prije rata bili oficiri JNA.

nacionalnosti, djeca i starije osobe, koje nisu pobjegle, bile su silom protjerane.

Hiljade izbjeglica pobjeglo je u Srebrenicu koja je, iako nakratko u rukama bosanskih Srba u aprilu 1992, bila najvećim dijelom rata (1992.-1995.)²⁾ pod kontrolom teritorijalnih jedinica odbrane lojalnih Bosanskoj vladi. Zbog činjenice da je bila jedno od nekoliko rijetkih područja koje je vojska Bosanske vlade držala pod kontrolom u istočnoj Bosni i Hercegovini, procjenjuje se da je stanovništvo u Srebrenici naraslo između 55.000 i 60.000.³⁾ Sve do jula 1995, većina ovih ljudi će ostati uhvaćena u stupicu u enklavi, duboko na teritoriji pod kontrolom bosanskih Srba.

Branioци Srebrenice, pod komandom Nasera Orića, bivšeg policijskog službenika i kratko vrijeme tjelohranitelja Slobodana Miloševića, tadašnjeg predsjednika Srbije unutar Savezne Jugoslavije, u početku su se oduprli napadima bosanskih Srba, pa čak i napadali srpska sela u okolnom području. Navodno je stotine bosanskih Srba, uključujući civile, ubijeno u ovim napadima.⁴⁾ Međutim, u velikoj ofanzivi rane 1993. srpske snage su smanjile područje pod kontrolom branioca Srebrenice i zaprijetili da će zauzeti Enklavu. Pojačano je granatiranje ovog područja i grada, a humanitarnim konvojima nije bio

2) Cilj zvaničnika Bosanske vlade bio je očuvanje Bosne i Hercegovine kao multietničke države. Većina stanovništva na teritoriji pod kontrolom Bosanske vlade činili su "Muslimani", etnička kategorija Jugoslovenske vlade. Bosanska vlada i mnogi bosanski "Muslimani" više su voljeli izraz Bošnjak.

3) Oko 37.000 ljudi - 72,5 procenata Bošnjaka, 25,5 procenata Srba - živjelo je u općini Srebrenica prije rata. Sama Srebrenica bila je prilično mali grad sa 8.000 stanovnika prije rata. Općina obuhvata grad i sela u neposrednom okruženju (ovi podaci se vjerovatno odnose na popis stanovništva iz 1991. Prema konačnim rezultatima popisa iz 1991. stanje je sljedeće: 36.666 stanovnika, od čega: Muslimana 27.572 (ili 75,2%, Srba 8.315 ili 22,7%, Jugoslovena 380 ili 1%, ostalih 364 ili 1% i Hrvata 38 ili 0,1% - Vid.: NACIONALNI SASTAV STANOVNIŠTVA, Statistički bilten br. 234, Državni zavod za statistiku Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo, decembar 1993, str. 97- primj. priređivača).

4) Jan Willem Honig i Norbert Both, SREBRENICA: RECORD OF WAR CRIME (Srebrenica: Hronika ratnog zločina) (New York: Penguin Books, 1996, str. 79) i Frank Westerman i Bart Rijs, SREBRENICA: HET ZWARTSTE SCENARIO (Srebrenica: Najcrnji scenario), (Amsterdam: Uitgeverij Atlas, 1997.), str. 79 - 80. i 85).

dozvoljen ulazak. Humanitarna situacija postala je očajna, a prema izvještajima, stanovnici su bili na ivici gladovanja.

Krajem februara i početkom marta 1993. Sjedinjene Američke Države vodile su operaciju pomoći iz zraka, bacajući nešto hrane stanovnicima, ali srpski napadi su se nastavili. General Filip Morijon, francuski zapovjednik UNPROFOR-a, konačno se 11. marta probio u enklavu, nakon dugih pregovora, kako bi izvršio procjenu situacije u istočnoj Bosni i Hercegovini. Tokom njegovog boravka, ni jedna granata nije pala na grad, a kada se on pokušao vratiti u Sarajevo, stanovnici, uglavnom žene, spriječili su njegov odlazak dok se on nije složio da garantuje njihovu bezbjednost.⁵⁾ U nemogućnosti da ode, general Morillon im je rekao: "Vi ste sada pod zaštitom snaga Ujedinjenih nacija....Nikada vas neću napustiti." Iako je sedmicu dana kasnije otišao sa konvojem koji je prvi put dovukao hranu od novembra 1992. u Srebrenicu, general Morijon je konačno 28. marta bio u mogućnosti da pregovara o prestanku borbi. Kasnije je veliki broj stanovnika grada bio evakuisan uz pomoć bosanskih Srba, smanjujući tako broj stanovnika u enklavi na 40.000.

Nakon što je postalo očito da Bosanska vlada više nije voljna dozvoliti izbjeglicama da napuste enklavu, 5. aprila snage bosanskih Srba su ponovo započele svoje napade. Manje od dana kasnije, granate su ponovo svakodnevno počele pogađati Srebrenicu, i enklava je ponovo bila u opasnosti da padne. Ponovo je međunarodna zajednica stavila pritisak na vodstvo Savezne Republike Jugoslavije i bosanskih Srba i 16. aprila UN su primile znake od srpskog vodstva da će se izvjesnim snagama UN dozvoliti ulazak u enklavu. Kasnije toga dana, Savjet bezbjednosti UN donio je Rezoluciju 819. proglašavajući Srebrenicu i njenu okolinu "sigurnosnom zonom".

Uslov da Srebrenica postane "sigurnosna zona" bio je da se ona "demilitarizira". Od bošnjačkih snaga bi se tražilo da predaju svoje oružje trupama UN-a koje su trebale ući u enklavu. Tom je prilikom većina teškog naoružanja prikupljeno, ali mnogi bosanski vojnici su

5) Honig i Both, SREBRENICA: RECORD OF A WAR CRIME (Zapis o ratnom zločinu), str. 85-90.

uspjeli da zadrže svoje lahko oružje. Ovi muškarci su kasnije izveli nekoliko manjih napada izvan Enklave, koji su, kako se izvještava, razbjesnili srpsko stanovništvo u okolnom području.⁶⁾

Prvi kontingent mirotvoraca UNPROFOR-a u Srebrenici sačinjavalo je oko 140 kanadskih vojnika. Njih su 3. marta 1993. zamijenile jedinice holandskog bataljona UNPROFOR-a, (DUTCHBAT), od 450 muškaraca. Sa svojim naoružanjem ograničenim na oklopne transportere (APCs) i lahko naoružanje, DUTCHBAT je jedino mogao pružiti manji otpor jedinicama vojske bosanskih Srba (BSA) koje su bile opremljene tenkovima i artiljerijom.⁷⁾

Time je Srebrenica postala ogroman, izolirani izbjeglički logor, duboko u teritoriji pod kontrolom bosanskih Srba, bez stvarne odbrane. Iako je bio dozvoljen ulazak pomoći UN-a i time spriječena humanitarna kriza, snage bosanskih Srba su okupirale svu okolnu teritoriju i kontrolirali količinu, sadržaj i učestalost isporuka u enklavi, uzimajući dio humanitarne pomoći u zamjenu za slobodan prolaz.

Početak 1995. snage bosanskih Srba očito su počele planirati ofanzivu koja bi eliminirala tri bosanske enklave na teritoriji pod njihovom kontrolom - Srebrenicu, Žepu i Goražde. Pripreme su uključivale daljnje ograničenje količine goriva, rezervnih djelova i zaliha koje je DUTCHBAT mogao dopremiti do Srebrenice, smanjujući na taj način sposobnost DOUTCHBAT-a da brani enklavu.

6) Charles Lane, "THE FALL OF SREBRENICA" (Pad Srebrenice), New Republic, 14. avgust 1995.

7) Do 1995. savršene TOW protutenkovske rakete DOUTHBAT-a nisu bile operativne, jer su snage bosanskih Srba zaplijenile vitalne rezervne djelove koje su Holandani pokušali donijeti u Enklavu (Ibid.). Vojska bosanskih Srba je oformljena nakon zvaničnog povlačenja JNA iz Bosne; (JNA se nije povukla iz Bosne i Hercegovine. Zapravo se radilo o reorganizaciji Druge vojne oblasti JNA, koja je transformirana u vojske srpskih kolaboracionista iz Bosne i Hercegovine i Republike Hrvatske, a koje su ostale pod komandom Generalštaba u Beogradu - primj. priredivača); u njezinim snagama nalazilo se 80 procenata oficira JNA, bosanskih Srba, koji su ostali u Bosni i Hercegovini. Srbi sebe nazivaju vojskom bosanskih Srba kao Vojskom Republike Srpske, terminom koji nije korišten od strane međunarodne zajednice koja ne priznaje Srpsku Republiku.

Napad na Srebrenicu je predviđan nekoliko mjeseci prije nego što se desio.⁸⁾ U aprilu je posmatrano okupljanje trupa vojske bosanskih Srba oko Enkave.⁹⁾ U početnoj akciji 3. juna, srpske snage su bez pruženog otpora UN-a napale i zarobile posmatračko mjesto UN-a. Tog mjeseca je general Ratko Mladić, načelnik Vojske bosanskih Srba, u nekoliko navrata putovao u Beograd na sastanak sa njegovim kolegom u vojsci SRJ, generalom Momčilom Perišićem, očito da isplaniraju i pripreme ofanzivu; General Perišić i njegovi najviši generali, naizmjenično su nekoliko puta putovali u Bosnu i Hercegovinu.¹⁰⁾

Snage su nastavile da se koncentrišu oko Srebrenice, uključujući srpske paravojne jedinice iz Srbije i Hrvatske. U toku i nakon napada, holandske trupe UN-a izvjestile su o uočenim paravojnim snagama, koje su identifikovali kao Drinske vukove, Šešeljeve četnike, specijalnu policiju, Bijele orlove, Srbe iz Krajine i Arkanove tigrove; Željko Ražnjatović-“Arkan”, vođa Arkanovih tigrova potvrdno je identifikovan od strane vojnih posmatrača UN-a.¹¹⁾ Također je izvješteno da su trupe Jugoslovenske armije učestvovala u napadu na Srebrenicu.¹²⁾

Napad je počeo 6. jula. Srpske snage su brzo zaposjele pet od trinaest posmatračkih mjesta UN-a koja su okruživala enklavu.¹³⁾

8) Prema Roju Gatmanu, vojni posmatrači UN-a utvrdili su da će general Ratko Mladić, načelnik Vojske bosanskih Srba, do ljeta izvršiti veliki proboj kako bi osvojio tri istočna sigurnosna područja. “UN’S DEADLY DEAL”, (Pogubna pogodba UN-a), *Newsday*, 29. maj 1996.

9) Lane, “THE FALL OF SREBRENICA” (Pad Srebrenice).

10) Ovo je prema navodima oficira obavještajne službe NATO-a, koji radi sa general-pukovnik Rupert Smitom, zapovjednikom UN-a za Bosnu i Hercegovinu, citirao Roj Gatman u “UN’S DEADLY DEAL”. Gutman također kaže da su njegovi obavještajni izvori potvrdili da je general Mladić, u toku bitke za Srebrenicu, većinu svoga vremena provodio u komandnom centru Jugoslovenske armije na Tari, na drugoj strani rijeke Drine u Srbiji.

11) “Izveštaj Generalnog sekretara u skladu sa Rezolucijom 1019. (1995.) Savjeta sigurnosti o narušavanju međunarodnog humanitarnog prava u područjima Srebrenice, Žepe, Banja Luke i Sanskog Mosta”, S/1995/998, 27. novembar 1995. Nije jasno na što se odnosi “Srbi iz Krajine”, pošto nije poznato da je u toku rata bila i jedna postrojba sa ovim imenom.

12) Gutman, “UN’S DEADLY DEAL”.

13) Za više detalja o napadu vidjeti izdanje Human Rights Watch-a (Helsinki, “THE FALL OF SREBRENICA AND THE FAILURE OF UN PEACEKEEPING” (Pad Srebrenice i neuspjeh UN-a da održi mir), Kratak izvještaj Human Rights Watch-a, svezak 7., broj 13., oktobar 1995.

Holandski komandant, potpukovnik Ton Karemans, zahtjevao je neposrednu zračnu podršku, ali je to bilo odbačeno. Ni holandske trupe, ni slabo naoružani bošnjački vojnici nisu mogli pružiti efikasan otpor, i narednih dana srpske snage su metodično napredovale prema Srebrenici. Nakon ponovljenog zahtjeva DOUTCHBAT-a, UN su 11. jula odobrile NATO zračne napade. Rezultat tog napada je bio uništen jedan srpski tenk i ultimatum generala Mladića da, ako se nastavi sa zračnim napadima, on će pucati na holandski kamp i civilno stanovništvo Srebrenice, a, također, pogubiti i trideset holandskih talaca koje su njegove trupe zarobile. Holandski ministar odbrane Joris Voorhoeve odmah je zahtijevao prekid zračnih napada. UN su to ispoštovale i do sljedećeg dana, 12. jula, general Mladić je imao punu kontrolu nad cijelom enklavom Srebrenice.

U poslijepodnevnim satima, 11. jula, dok su se snage bosanskih Srba spremale da uđu u grad Srebrenicu, bošnjačko vodstvo podijelilo je stanovništvo enklave u dvije grupe. Grupa od oko 25.000, uglavnom žena, djece i starijih osoba, okupila se u bazi UN u selu Potočari, nadajući se da će ih UN zaštititi i evakuirati. Većinu njih, snage generala Mladića kasnije su autobusima prevezli do Kladrnja, grada na sjeveru pod kontrolom Bosanske vlade. U toku evakuacije ljudi su pljačkani i maltretirani, neustanovljen broj žena silovan, stotine muškaraca i dječaka - onih koji su odlučili da ostanu sa svojim porodicama - Srbi su odveli i pobili.¹⁴⁾ Druga grupa između 12.000 i 15.000, uglavnom sastavljena od vojno sposobnih muškaraca (od petnaest do šezdeset godina starosti), okupila se u sjevernom dijelu enklave, u blizini sela Jaglići. Očekujući da će biti pogubljeni ako padnu u ruke srpskih snaga, spremali su se da krenu na marš, pedeset milja sjevernije, prema teritoriji u okolini Tuzle pod kontrolom Bosanske vlade.

Najveći broj onih koji su u zbjegu krenuli iz Jaglića nije uspio da dođe do teritorije pod kontrolom Bosanske vlade. Procjenjuje se da su

14) Human Rights Watch/Helsinki, "THE FALL OF SREBRENICA" (Pad Srebrenice) i "REPORT OF THE SECRETARY GENERAL PURSUANT TO SECRETARY COUNCIL RESOLUTION 1019 (1995)" (Izvjestaj Generalnog Sekretara u skladu sa Rezolucijom 1019. (1995.) Savjeta bezbjednosti).

dvije trećine onih koji su učestvovali u maršu ubijeni ili zarobljeni od strane snaga bosanskih Srba. Vjeruje se da je većina zarobljenih ljudi odmah pogubljena.

Razumna istraga i metodologija

U toku marša iz Jaglića prema teritoriji pod kontrolom Bosanske vlade, saopšteno je da je veliki broj učesnika marša patio od halucinacija. Mnogi koji su preživjeli marš potvrdili su - ili u to vrijeme ili kasnije - da su snage bosanskih Srba koristile ratno hemijsko sredstvo kako bi dezorjentirali učesnike marša i stvorili konfuziju među njima.

U sedmicama nakon pada Srebrenice, nekoliko različitih nevladinih organizacija, zvaničnici američke vlade i strani novinari izvijestili su o upotrebi "hemijskih otrova".¹⁵⁾ Na osnovu ovih izvještaja, Human Rights Watch je odlučio da poduzme preliminarnu istragu. Hemijsko sredstvo koji je postalo centar ove istrage bilo je BZ, psihohemijsko sredstvo za onesposobljavanje. (Vidjeti dodatak A).

U februaru 1996. samo pola godine poslije ovih užasnih događaja, neki ljudi koji su učestvovali u maršu iz Srebrenice, iznijeli su svjedočenja Human Rights Watch-u koja sugeriraju da su snage bosanskih Srba možda koristile neku čudnu municiju. Nekoliko

15) Vidjeti Human Rights Watch/Helsinki, "THE FALL OF SREBRENICA" (Pad Srebrenice), Komitet SAD-a za izbjeglice, "Posebno izdanje: THE DEATH MARCH FROM SREBRENICA (Smrtonosni marš iz Srebrenice)", "IZVJEŠTAJ O IZBJEGLICAMA, svezak 16., broj 7. (31. juli 1995.), pomoćnik državnog sekretara SAD-a za demokratiju, ljudska prava i rad, u "US RIGHTS IN BOSNIA OFFICIAL IS TOLD OF MASS KILLINGS", *Baltimore Sun*, 2. avgust 1995.; Michael Dobbs i Christine Spolar, "12.000 Muslims and a Trek Through Serb Killing Fields" (12,000 muslimana i putovanje kroz srpska polja smrti), *International Herald Tribune*, 27. oktobar 1995.; i David Rohde, "BOSNIAN SERB POISONED STREAMS TO CAPTURE REFUGEES, MUSLIMS SAY" Bosanski Srbi zatrovali potoke kako bi zarobili izbjeglice, kažu muslimani/, *Christian Science Monitor*, 24. oktobar 1995. Rohde je kasnije napisao knjigu o događajima u Srebrenici u kojima se poziva na izvještaje preživjelih o mogućoj upotrebi hemijskog sredstva od strane srpskih snaga: *ENDGAME: THE BETRAYAL AND FALL OF SREBRENICA, EUROPE'S WORST MASSACRE SINCE WORLD WAR II* (Izdaja i pad Srebrenice, najgori evropski masakr od Drugog svjetskog rata) (New York: Farrar, Strauss & Giroux, 1997), str. 266-73.

učesnika marša davali su dosljedne opise granata, koje su stvarale gust dim koji se nije dizao, već širio, a ljudi, izloženi ovom dimu, počeli su čudno da se ponašaju i haluciniraju. Čini se da su se halucinacije usresredile u drugoj polovini kolone i da su, općenito započele u toku poslijepodneva i večeri prvoga dana marša, 12. jula. Većina intervjuiranih ljudi je ili sama patila od halucinacija ili je to uočavala kod drugih ili oboje.

Na osnovu ovih izvještaja Human Rights Watch je odlučio da organizuje odvojenu istražnu misiju, sa namjerom da se ispita veliki dio onih koji su pobjegli iz Srebrenice, kako bi se utvrdilo da li su, zapravo, oni bili izloženi hemijskim sredstvima. U proljeće 1996. Dr. Aalastair Hay, toksikolog i asistent za hemijsku patologiju na Univerzitetu u Lidsu (Leeds-Engleska), sastavio je upitnik na osnovu primjerka upitnika koji je sastavila kanadska vlada, obrazac modificiran od Human Rights Watch-a, uz konsultaciju sa mnogim stručnjacima za hemijsko oružje (Vidjeti dodatak B).¹⁶⁾ U julu 1996. nakon događaja u i oko Srebrenice, Dr. Hay zajedno sa istraživačem Human Rights Watch-a, Ernest Jan Hogendoorn, otputovao je u Bosnu i Hercegovinu sa namjerom da intervjuiira preživjele učesnike marša.

Tridesetpet preživjelih, koji su intervjuirani od strane Human Rights Watch-a, identifikovani su i locirani ispitivanjem ljudi koji žive u izbjegličkim logorima u ovom području, drugim bosanskim gradovima, kao i u kasarni Bosanske vlade u Živinicama. Nekoliko intervjua je obavljeno na ovim lokacijama, pošto su neki preživjeli učesnici marša tamo pronađeni; za ostalima se tragalo i oni su pronađeni u područjima gdje su se doselili. Mnogi od preživjelih, koji su bili intervjuirani tokom preliminarne istrage u februaru 1996, u julu se više nisu mogli pronaći, jer se većina izbjegličke populacije, u potrazi za smještajem, u međuvremenu preselila u druge djelove Bosne i Hercegovine. Intervjui su vođeni u kućama intervjuiranih, njihovim radnim mjestima ili nekoj drugoj lokaciji po njihovom izboru. Neki od

16) Za upitnik koji je izradila Kanadska vlada vidjeti Odjel za inostrane poslove, HANDBOOK FOR THE INVESTIGATION OF ALLEGATIONS OF THE USE OF CHEMICAL AND BIOLOGICAL WEAPONS (Priručnik za istragu navoda o korištenju hemijskog ili biološkog oružja), (Vlada Knade, Ottawa: novembar 1995.).

preživjelih intervjuirani su više puta. Svi intervjui su vođeni na srpskohrvatskom (bosanskom) jeziku.

Slijedeći ovu misiju, Human Rights Watch je sproveo dodatnu istragu o izjavama o upotrebi hemijskog oružja u Srebrenici. Nalazi koji se temelje na svjedočenju tridesetpet preživjelih, i dodatnoj istrazi, prezentirani su u tekstu niže. Otkrića o sposobnosti JNA da proizvede hemijsko oružje prezentirana su u izvještaju "OBLACI RATA: HEMIJSKO ORUŽJE U BIVŠOJ JUGOSLAVIJI", objavljeno od strane Human Rights Watch u februaru 1997.¹⁷⁾

Napomena o Zakonu

Zabrana korištenja hemijskog oružja se, kao što je određeno u Protokolu iz 1925. o zabrani korištenja u ratu gasova koji guše, truju i ostalih i bakterioloških metoda ratovanja (Protokol iz 1925.), smatra da predstavlja običajno međunarodno pravo, primjenljivo na sve države, bez obzira da li su one strane u protokolu ili ne.¹⁸⁾ Protokol je, stoga, primjenljiv na sve strane u ratu u Bosni i Hercegovini i one se moraju pridržavati njegovih odredbi. Nadalje, Jugoslavija je bila strana u protokolu i normalno je da su zemlje nasljednice obavezne sporazumom koji je preuzela bivša zemlja, osim ako se ove obaveze eksplicitno ne odbace. Pošto Savezna Republika Jugoslavija nije naznačila želju da odbaci svoje obaveze u sporazumu, ona ostaje strana u Protokolu iz 1925.

17) Human Rights Watch Projekat za naoružanje, "CLOUDS OF WAR: CHEMICAL WEAPONS IN THE FORMER YUGOSLAVIA." (Oblaci rata: Hemijsko oružje u bivšoj Jugoslaviji), *A Human Rights Watch Short Report*, svezak 9., broj 5., mart 1997.

18) Vidjeti *Theodor Meron*, HUMAN RIGHTS AND HUMANITARIAN NORMS AS CUSTOMARY LAW (Ljudska prava i humanitarne norme kao običajno pravo), (Oxford: Clarendon Press, 1989.), fn.188, str 68-69. Posjedovanje i korištenje je također zabranjeno prema Konvenciji iz 1993. o zabrani razvoja, proizvodnje, skladištenja i korištenja hemijskog oružja i o njihovom uništenju (Konvencija o hemijskom oružju, CWC), koja je stupila na snagu 29. aprila 1997. nakon rata u Bosni i Hercegovini. CWC koja zabranjuje ne samo skladištenje i korištenje, već i razvoj i proizvodnju hemijskog oružja, potpisana je i odobrena od strane Bosne i Hercegovine, Hrvatske, bivše jugoslovenske Republike Makedonije i Slovenije, ali ne i od - strane koja to jedina odbija u Evropi - Savezne Republike Jugoslavije (Srbije i Crne Gore).

U prošlosti su neke zemlje, uključujući i Sjedinjene Američke Države - koje su koristile ogromne količine suzavca u ratu u Vijetnamu - i neke od njenih saveznika, tvrdile da Protokol iz 1925. ne zabranjuje upotrebu sredstava za "kontrolu nereda" kao što je suzavac. Međutim, SAD nikada nisu namjeravale uključiti hemijsko sredstva za onesposobljavanje, kao što je BZ, u ovaj očiti izuzetak.¹⁹⁾ Sredstva za psihohemijsko onesposobljavanje, zbog svoje nepredvidivosti i mogućih štetnih psiholoških efekta, ne mogu se smatrati nesmrtonosnim sredstvima, pogodnim samo za "kontrolu nereda". Iz ovoga slijedi da svaki pojedinac, uključen u planiranje upotrebe i korištenje hemijskih sredstava za onesposobljavanje u toku rata u Bosni i Hercegovini, narušava Protokol iz 1925. Korištenje sredstava vrste BZ protiv kolone civila u zbijegu, čak iako se u koloni nalazilo nekoliko vojnika, može se smatrati zločinom protiv čovječnosti, npr. neljudski čin veoma ozbiljne prirode, uključujući namjerno ubijanje, počinjeno kao dio široko rasprostranjenog ili sistematskog napada protiv civilnog stanovništva. "Široko rasprostranjeni napad" znači djelovanje usmjereno protiv mnoštva žrtava, dok "sistematski napad" znači da se on vodi prema prethodno utvrđenom planu ili politici.²⁰⁾

Čak štaviše, dodatno ozbiljno kršenje humanitarnog prava bilo bi kada se ubije ili ozlijedi nenaoružan čovjek ili čak vojnici koji se ne mogu braniti zbog efekta oružja za onesposobljavanje, kao što je BZ. Prema Općem članu 3., ŽENEVSKE KONVENCIJE IZ 1949. :

19) SAD i NATO, također, definišu hemijsko sredstvo kao "hemijsku supstancu, koja se zbog svojih psiholoških i farmakoloških efekata koristi u vojnim operacijama radi ubijanja, nanošenja ozbiljnih povreda ili onesposobljavanja ljudi (ili životinja) putem svog toksičkog djelovanja. Isključeni su agenci za kontrolu nereda, hemijski herbicidi, dimni i zapaljivi materijali. Hemijsko oružje mogu biti nervni gasovi, sredstva za onesposobljavanje, plikavci, sredstva koja štete disajnim organima, krvi i izazivaju povraćanje." Glavni štab, Odsjek za vojsku, mornaricu i vazdušne snage, TREATMENT OF CHEMICAL AGENT CASUALTIES AND CONVENTIONAL MILITARY CHEMICAL INJURIES (Zbrinjavanje žrtava izloženih hemijskim agensima i konvencionalne vojne hemijske povrede) FM 8-285, NAVMED P-5041, AFM 160-11 (Washington, DC: februar 1990.) str. 3-2.

20) Principi iz Nirneberga (Nürnberg, Njemačka) specificiraju da se svaki pojedinac, umiješan u vršenje zločina protiv čovječnosti, uključujući i njegovo planiranje, smatra odgovornim. Povelja međunarodnog suda, 8. avgust 1945.

Prema osobama koje aktivno ne učestvuju u neprijateljstvima, uključujući članove oružanih snaga koje su odložile svoje oružje i one koji su zbog bolesti, zadobijenih rana, pritvora ili drugih razloga, nesposobni za borbu hors de combat humano će se postupati u svim prilikama, bez ikakvih razlika koje se temelje na rasi, boji kože, religiji ili vjeri, polu, rođenju ili bogatstvu ili nekom drugom sličnom razlogu.

Preživjeli učesnici marša iz Srebrenice izvijestili su da mnogi ljudi koji su očito bili izloženi, kako oni zovu "hemijskom otrovu," nisu bili u mogućnosti da se brane. Štagod da je bio uzrok njihove nesposobnosti ovi ljudi su trebali biti zaštićeni prema međunarodnim humanitarnim zakonima.

Međunarodna zajednica je odgovorna i sposobna da istraži izjave o proizvodnji i upotrebi hemijskog oružja. Generalnom sekretaru UN-a stavila je u dužnost Generalna skupština UN-a da sprovede istragu kao odgovor na izvještaje, o kojima je upoznat od strane bilo koje zemlje članice, o mogućem korištenju hemijskog i bakteriološkog ili toksičnog oružja... i da blagovremeno podnese izvještaj o takvoj istrazi svim zemljama članicama.²¹⁾ Procedure za istragu takvih izjava uspostavljene su u izvještaju generalnog sekretara 1989. godine.²²⁾

Nadalje, prema Konvenciji o hemijskom oružju (CWC) iz 1993. nova međunarodna organizacija - Organizacija za zabranu hemijskog oružja (OPCW), sa sjedištem u Hagu, zadužena je za implementaciju odredbi Konvencije i uspostavljanje foruma za konsultacije i suradnju među zemljama potpisnicama sporazuma. Mandat OPCW-a je, također, istraživanje izjava o upotrebi i korištenju hemijskog oružja. Iako OPCW nema ovlast da istražuje izjave o namjernom korištenju hemijskog oružja prije datuma kada je CWC stupila na snagu (april 1997.), ona može, u skladu sa svojim mandatom, istražiti stalne navode

21) Rezolucija 42/43 C, Generalne Skupštine Ujedinjenih Nacija, 30. novembar 1987.

22) Generalna Skupština Ujedinjenih Nacija, "HEMIJSKO I BAKTERIOLOŠKO ORUŽJE: IZVJEŠTAJ GENERALNOG SEKRETARA", A/44/561 (New York: Ujedinjene nacije, 1989).

o razvoju, proizvodnji i skladištenju hemijskog oružja u republikama bivše Jugoslavije, koje su prihvatile CWC. Također, ona može i treba urgirati kod Savezne Republike Jugoslavije da prihvati CWC.

Human Rights Watch smatra da svaka istraga o razvoju, proizvodnji, skladištenju ili korištenju hemijskog oružja, sprovedena od strane OPCW-a, UN-a ili pojedinih zemalja (na primjer, zemlje koje učestvuju u snagama UN-a u bivšoj Jugoslaviji) treba da bude transparentna i pravična i da se vodi prema rigoroznim međunarodnim standardima.

Preporuke

Međunarodnoj zajednici:

- Istražiti izjave o korištenju hemijskog oružja u Srebrenici ili dati upute agencijama Ujedinjenih nacija, npr. Organizaciji za zabranu hemijskog oružja (OPCW), Međunarodnom sudu za ratne zločine za bivšu Jugoslaviju ili Uredu generalnog sekretara Ujedinjenih nacija da to urade. Istraga, također, treba da uključi uzimanje uzoraka odjeće (naročito djelova od kože) sa ekshumiranih tijela iz masovnih grobnica u Srebrenici, kao i analize dokumenata, uključujući prepise snimaka radio emitovanja, dostupnih u vrijeme ovih događaja (juli 1995.).

- Objaviti sve informacije o razvoju, proizvodnji, skladištenju i korištenju hemijskog oružja u bivšoj Jugoslaviji koje imaju Ujedinjene Nacije i njene zemlje članice, uključujući zemlje članice snaga za stabilizaciju. Podstaknuti veću iskrenost i transparentnost o korištenju i proizvodnji hemijskog oružja.

- Urgirati kod Savezne Republike Jugoslavije da prihvati Konvenciju iz 1993. o zabrani razvoja, proizvodnje, skladištenja i korištenja hemijskog oružja i o njegovom uništenju (Konvencija o hemijskom oružju) i vezati ratifikiranje i pridržavanje Konvencije za sve buduće garancije o sigurnosnoj pomoći. Ako Savezna Republika Jugoslavija ne prihvati Konvenciju o hemijskom oružju, zemlje

potpisnice Konvencije trebaju odmah obustaviti prodaju Saveznoj Republici Jugoslaviji svih hemikalija navedenih u Planu I Konvencije i tražiti izjave od Savezne Republike Jugoslavije o prestanku korištenja u te svrhe uvezenih hemikalija, koje su navedene u Planovima II i III Konvencije.

- Dati upute OPCW da nadgleda i vrši provjeru implementacije Konvencije o hemijskom oružju od strane republika bivše Jugoslavije, nakon što su ove republike prihvatile sporazum. Osigurati da OPCW može djelovati slobodno i u potpunosti vršiti svoj mandat u zemljama bivše Jugoslavije.

Vladi Savezne Republike Jugoslavije (Srbija i Crna Gora):

- Objaviti da li je neko hemijsko oružje u toku rata preneseno u Bosnu i Hercegovinu. Provesti istragu kako bi se odredilo da li su bosanski Srbi koristili hemijsko oružje u toku rata i dati u javnost rezultate ove istrage.

- Prihvatiti Konvenciju o hemijskom oružju.

- Objaviti i uništiti sve zalihe hemijske municije i hemijskih agensa. Objaviti i razmontirati postrojenja, proizvodnju i punjenje hemijskog oružja.

- Urgirati vodstvo bosanskih Srba da objavi i zaustavi svaku proizvodnju i razvoj hemijske municije i da objavi i uništi sve zalihe hemijske municije i hemijskih sredstava.

Vladi Bosne i Hercegovine:

- Objaviti sve informacije o mogućoj upotrebi hemijskog oružja u Bosni i Hercegovini, uključujući prepise snimaka emitovanja srpskog radija od jula 1995.

Vladi Sjedinjenih Američkih Država:

- Istražiti, kao što se traži američkim Zakonom o javnosti 102-182, "Zakon iz 1991. o kontroli i uništenju hemijskog i biološkog oružja", da li je hemijsko oružje korišteno u bivšoj Jugoslaviji. Ako se utvrdi da je hemijsko oružje korišteno, nametnuti sankcije, kao što je mandatom određeno po P.L.102-182.

- Objaviti sve informacije koje možda američka vlada ima o razvoju, proizvodnji, skladištenju i korištenju hemijskog oružja u bivšoj Jugoslaviji, naročito rezultate istrage, koja je prema zvaničnicima SAD-a sprovedena povodom izjava o korištenju hemijskog oružja u Srebrenici.

II HEMIJSKO ORUŽJE ZA ONESPOSOBLJAVANJE U SRPSKOM ARSENALU

Prije raspada Jugoslavije u 1991. godini JNA-a je proizvodila, po svom programu za hemijsko oružje, nervne, agense sarin, plikavac, psihohemijsko sredstvo za onesposobljavanje BZ, nadražljivce CS i CN i pretvorila ova hemijska sredstva u oružje. Pored toga, JNA je proizvela psihogeno sredstvo za izazivanje gušenja, psihohemijsko sredstvo za onesposobljavanje LSD-25, nadražljivac hloropikrin i vršila eksperimente sa laboratorijskom količinom nervnih sredstava soman, tabun i VX, plikavcima nitrogen i lewsite i krvnim agensom cijanogen hlorid.²³⁾

Nakon raspada Jugoslavije u 1991. godini Savezna Republika Jugoslavija naslijedila je većinu infrasrukture, proizvodne sposobnosti i stručnosti od JNA. Ne postoje indicije da je Savezna Republika Jugoslavija uništila svoje zalihe hemijskih sredstava ili da je od tada

²³⁾ Za više informacija, vidjeti Human Rights Watch Arms Project, "CLOUDS OF WAR" (Oblaci rata).

demantirala svoja postrojenja za proizvodnju hemijskih sredstava.²⁴⁾ Savezna Republika Jugoslavija nije prihvatila Konvenciju iz 1993. o hemijskom oružju i Vojska SRJ nastavlja sa održavanjem značajne hemijske odbrambene pozicije, uprkos odsustva prijetnje hemijskim oružjem iz vana.²⁵⁾

Nadalje, prema jednom bivšem bosanskom vojnom zvaničniku i drugim izvorima u bivšoj Jugoslaviji, u toku rata u Bosni i Hercegovini Bosanska vlada je proizvodila sirovu hemijsku municiju u tvornici u blizini Tuzle. Ovi izvori tvrde da je Bosanska vlada nakon rata zaustavila proizvodnju hemijske municije.²⁶⁾ Bosna i Hercegovina prihvatila je CWC 25. februara 1997.

JNA je 1970-tih i 1980-tih godina sprovela opsežno istraživanje o psihohemijskim sredstvima za onesposobljavanje i 1981. napravila i distribuirala priručnik za upotrebu bombi napunjenih psihohemijskim sredstvima za onesposobljavanje, CS-om, suzavcem, i BZ-om.²⁷⁾ To nagovještava da se u to vrijeme ovo oružje proizvedilo u izvjesnim količinama. Nekoliko izvora ukazuje da je JNA u toku 1980-tih nastavila eksperimente sa agensima za onesposobljavanje i izgleda da je jedno vrijeme počela i sa punjenjem sa BZ-om minobacačkih

24) Potvrda o postojanju pograma hemijskog oružja JNA sadržana je u opsežnoj procjeni obavještajne službe NATO-a iz 1995. o programima hemijskog i biološkog oružja u bivšoj Jugoslaviji, čije je izvratke dobio Human Rights Watch; i u Ministarstvu odbrane SAD-a, BOSNIA COUNTRY HANDBOOK (Priručnik o Bosni) (decembar 1995.), str. 6-32 do 6-33, čiju je kopiju dobio Human Rights Watch, u skladu sa Zakonom o slobodi informacija.

25) Ministarstvo odbrane SAD-a u BOSNIA COUNTRY HANDBOOK (Priručnik Bosna) iz 1995. opisuje kako Jugoslovenska armija ima specijale jedinice za vođenje odbrambenog hemijskog rata i kako obučava pojedine vojnike za otkrivanje i dekontaminaciju hemijskih sredstava. Ministarstvo odbrane SAD-a, BOSNIA COUNTRY HANDBOOK (Priručnik o Bosni) (decembar 1995.), str 6-33.

26) Human Rights Watch intervjui, Tuzla i Sarajevo, juli-avgust 1996.

27) Jugoslovenska narodna armija, "SPECIJALNE RUČNE BOMBE M79 I LEDNI RASPRŠIVAČ M1" (Beograd, 1981.). Efekti BZ-a naišli su na sveobuhvatan pregled u jednom jugoslovenskom magazinu iz 1974. N. Rosić, "PSIHOHEMIJSKI RATNI GASOVI TIP A BZ", *Vojno sanitetski pregled*, svezak 31. (1974.), str. 393-96. (na srpskohrvatskom). Nije jasno da li je hemijsko sredstvo označeno kao BZ od strane JNA, isto kao sredstvo standardizirano od strane Vojske SAD-a u 1960-tim. Sjedinjene Američke Države su uništile svoje zalihe BZ-a zbog toga što je njegov efekat nepredvidiv, te se stoga ne može smatrati pouzdanim oružjem.

granata od 82 mm i 120 mm²⁸⁾ (Vidjeti Dodatak A za pregled karakteristika BZ-a i drugih hemijskih sredstava za onesposobljavanje). Bar jedan izvor, potpukovnik Zvonko Orehovac, šef odjela za NBC odbranu u hrvatskom Ministarstvu odbrane, tvrdi da “među bojevim otrovima bez fatalnog dejstva bivša Jugoslovenska armija odlučila se za ‘CS’ iz grupe nadražljivaca, i za ‘BZ’ iz grupe bojevih psihohemijskih otrova. Da bi ih punila i koristila razvila je ručne bombe, posude sa otrovnim dimovima, tromblonske mine, minobacačke granate i ledni raspršivač, zahvaljujući kojima je ovo hemijsko oružje dobilo ime ‘taktičko hemijsko oružje za onesposobljavanje ljudi’.²⁹⁾

Doktrina

Prema oficirima bivše JNA, visoki armijski oficiri obučavani su za ofanzivno korištenje hemijskog oružija.³⁰⁾ Specijalne hemijsko-biološke ratne jedinice JNA obučavane su za korištenje hemijskog oružja i odbranu protiv napada hemijskim oružjem. Priručnik JNA iz 1981. o “specijalnim” ručnim bombama punjenim sa BZ-om ili CS-om i CS raspršivači, i priručnik JNA iz 1988. o “školskim” tromblonskim

28) Human Rights Watch intervju, Beograd, 15. mart 1997, i drugi intervju u bivšoj Jugoslaviji, mart 1997.

29) Zvonko Orehovac, “Hemijsko oružje za onesposobljavanje i nadraživanje u oružanim snagama takozvane Savezne Republike Jugoslavije”, *Hrvatski Vojnik* (Zagreb), svezak 4., broj 74. (7. oktobar 1994.), prevedeno na engleski od strane Ministarstva vojske, Nacionalno teritorijalnog centra za obavještanje (15. juni 1995.), a koji je Human Rights Watch dobio prema Zakonu o slobodi informacija.

30) Ovo se temelji na razgovorima sa brojnim bivšim oficirima JNA-a, kako iz Hrvatske, tako i iz Bosne i Hercegovine. Većina njih tvrdi da oni nisu znali da li JNA posjeduje hemijsko oružje, ali su rekli da su, prije raspada Jugoslavija, od svojih nadređenih saznali da će, ako je to potrebno, oni dobiti hemijsko oružje od “prijatelja”. Nije im bilo jasno ko su bili ti “prijatelji”, ali su pretpostavljali da bi to mogao biti ili Varšavski pakt ili NATO, u zavisnosti od toga koji će pakt napasti Jugoslaviju. Jugoslavija je dugo zauzimala poziciju nesvrstane zemlje između NATO-a i zemalja Varšavskog Pakta i njeno planiranje odbrane predviđalo je napad od strane bilo kojeg pakta. Human Rights Watch intervju, Zagreb i Sarajevo, februar-mart i juli-avgust 1996.

minama punjenim sa CS-om, opisuju kako i u kojim okolnostima ova sredstva trebaju biti korištena.³¹⁾ Prema Ministarstvu odbrane SAD-a, specijalni operativni timovi JNA su, također, bili obučavani za korištenje otrovnih sredstava protiv sabotaža.³²⁾

Priručnik JNA iz 1981. posebno je interesantan za svaku istragu povodom izjava o korištenju BZ-a u toku rata u Bosni i Hercegovini. Priručnik pokazuje kako korištenje hemijskih sredstava za onesposobljavanje stvara jaku mentalnu konfuziju u vojnoj formaciji, u cilju uništavanja njene vojne kohezije, čineći je manje efikasnom borbenom snagom i olakšavajući time ubijanje ili zarobljavanje njenih članova. Prema priručniku, mala doza sredstva za onesposobljavanje djelovat će na pamćenje, sposobnost rješavanja problema, usredotočenost i razumjevanje; veće doze će u potpunosti uništiti sposobnost obavljanja bilo kojeg zadatka.³³⁾

Očito je JNA smatrala da bi se BZ mogao koristiti, uz malu opasnost za sopstvene trupe, a mogao bi proći relativno neopaženo, sa mogućnošću poricanja u slučaju optužbe, ukoliko izbije na vidjelo, zbog upotrebe hemijskog oružja. Radi svake sigurnosti, priručnik sugerira prikrivanje upotrebe BZ-a, na primjer miješanjem BZ-a sa suzavcem CS, kako neprijateljske snage ne bi odmah shvatile da su napadnute hemijskim sredstvima za onesposobljavanje.

31) Jugoslovenska narodna armija, "SPECIJALNE RUČNE BOMBE M79" i Jugoslovenska narodna armija, TROMBLONSKHE HEMIJSKE ŠKOLSKE MINE M83 (Beograd, 1988). I Hrvatska vojska i Bosanska armija posjeduju brojne orginale primjeraka priručnika iz 1981. Što se tiče termina "školska" municija, očito je da je mnoga hemijska municija u JNA bila dizajnirana na ovaj način, kako bi izgledalo da oni nemaju namjeru da je koriste u ratovanju. Brojni zapadni stručnjaci za hemijsko oružje u razgovoru sa Human Rights Watch rekli su da nikada nisu čuli da se tromblonske mine napunjene CS-om koriste za obuku.

32) Ministarstvo odbrane SAD-a, BOSNIA COUNTRY HANDBOOK, str. 6-18.

33) U skladu sa vojnim priručnikom SAD-a o liječenju od hemijskih sredstava, izloženost antihaligenim sredstvom za onesposobljavanje, kao što je BZ, može proizvesti različite simptome, uključujući uznemirenost, ošamućenost ili vrtoglavicu, nepoštivanje naredbi, zbunjenost, hirovito ponašanje, spoticanje ili teturanje, povraćanje, nejasan ili besmislen govor, haluciniranja, skidanje odjeće, mrmljanje i čupanje kose, ukočenost i komu". Glavni štab, Ministarstvo vojske, mornarice i vazdušnih snaga, TREATMENT OF CHAMICAL AGENT CASUALTIES (Zbrinjavanje povredjenih izloženih hemijskim sredstvima), str. 3-2.

Prema priručniku, doktrina JNA sugerira korištenje BZ u slijedećim situacijama:

• **Kada je grupa blokirana** (Dio 35): BZ treba koristiti protiv "blokirane" grupe, npr. grupa koja je priklještena i ne može manevrisati, "kada postoji želja da se iscrpi blokirana grupa i da se među njima stvori mentalna konfuzija. Mentalna konfuzija bi se trebalo pojaviti jedan sat nakon korištenja bombi i trebalo bi trajati od nekoliko sati do nekoliko dana. Zatim se mogu poduzeti odgovarajuće akcije, kako bi se zarobila, razoružala ili uništila blokirana grupa."³⁴⁾

• **U zasjedi** (Dio 41): "(BZ) je veoma efikasan za postavljanje zasjede izvjesnoj osobi ili grupi, ali ne kada postoji hitna potreba da se zarobi ili uništi grupa, već, prije svega, da se onesposobe za kasnije operacije."³⁵⁾

• **U okruženju i uništenju grupe** (Dio 45): BZ se može koristiti za "uništenje" grupe u okruženju "kada nije važno da se zadatak izvrši odmah". U ovim uslovima uništenje ili zarobljavanje grupe koja je u okruženju treba pokušati sat ili više nakon primjene (hemijskog sredstva) i nakon jasnih i pozitivnih znakova o primijećenosti hemijskih efekata (neki članovi grupe mogu da viču, izlaze iz skloništa, nekoordinirano pucaju, itd)."³⁶⁾

Priručnik, također, upozorava da, ako se BZ koristi, "neprijateljske pojedince ili grupe ne treba zarobiti ili uništiti odmah, jer se može očekivati da ti pojedinci ili grupe usljed efekata (ovog hemijskog sredstva) nanesu veliku štetu i gubitke svojim trupama."³⁷⁾

Nadalje, potpukovnik Orehovac (vidjeti gore) izjavio je da je nesmrtonosno hemijsko oružje JNA "tehnički dizajnirano, uglavnom, za odbrambene ratne operacije, postavljanje zasjeda, iznenadne napade, kao i za specijalne psihološke operacije; u izvjesnim uslovima

34) Jugoslovenska narodna armija, "SPECIJALNE RUČNE BOMBE M79", str. 37. (prevedeno od strane Human Rights Watch).

35) Ibid., str. 38-39.

36) Ibid., str. 40.

37) Ibid., dio 41, str. 39.

ono se može koristiti u ofanzivnim ratnim operacijama.” O korištenju “taktičkog hemijskog oružja”, uključujući BZ, naznačio je da ono može:

Uveliko izazvati niz negativnih efekata na ljudima i vojnim formacijama, od toksikoloških do psiho-fizičkih efekata na pojedincima i od narušavanja planirane brzine i dubine napada do stvaranja panike i neorganizacije u komandi i kontroli formacije. U uslovima posebne upotrebe ovog oružja, kao što je kombinovana upotreba oružja punjenog sa CS i BZ ili BZ sa drugim konvencionalnim metcima i ručnim bombama protiv formacija, jedinica logistike i komandnih mjesta, koje kao takvo može izazvati paniku u formaciji i nasilje među članovima same formacije kao rezultat odloženog efekta BZ-a.³⁸⁾

Upotreba BZ-a u Srebrenici: Scenario

Moguće je pretpostaviti da je vodstvo bosanskih Srba, koje je planiralo zauzimanje srebreničke “sigurnosne zone,” moglo stvoriti takvu situaciju koja je pogodna za efikasnu upotrebu sredstva za onesposobljavanje, kao što je BZ. Napad na Srebrenicu planiran je jedno izvjesno vrijeme. Izvješteno je da se general Mladić, bivši visoki oficir JNA, u prethodnom mjesecu konsultovao sa nekim generalima Jugoslovenske armije, uključujući generala Momčila Perišića, načelnika generalštaba Vojske SRJ (Vidjeti poglavlje 1.). Svi oni bili upoznati sa doktrinom JNA o korištenju hemijskog sredstva za onesposobljavanje, ukoliko bi predvidjeli bilo koji scenario opisan u priručniku JNA-a iz 1981. te je moguće da su razmatrali upotrebu BZ-

38) Zvonko Orehovac, “INCAPACITANT AND IRRITANT CHEMICAL WEAPONS” (Hemijsko oružje za onesposobljavanje i nadraživanje).

a u Srebrenici.³⁹⁾ Interesantno je da je početkom jula - neposredno prije napada na Srebrenicu - Nedeljko Prstojević, predsjedavajući Vojnog vijeća Ilidže, izjavio da su navodno bosanske snage izvršile napad, koristeći hemijska sredstva na dva predgrađa Sarajeva pod srpskom kontrolom, Ilidžu i Nedžariće. Human Rights Watch nije bio u mogućnosti da potkrijepi ove navode, ali je Prstojević ovo iskoristio kao prijetnju rekavši: "Ovaj kriminalni čin daje Srbima pravo da odgovore istom mjerom."⁴⁰⁾

Prilikom planiranja zauzimanja Srebrenice, general Mladić, njegovi savjetnici i štab računali su da, ukoliko se ljudi iz Srebrenice ne predaju, oni će imati male šanse za bijeg. Hiljade bosanskih muškaraca moglo je pobjeći u Žepu, još jednu "sigurnosnu zonu" UN-a, udaljenu nekih četrdeset pet kilometara ili bi morali krenuti na težak put dug oko osamdeset kilometara do Tuzle, preko teritorije bosanskih Srba, koja je bila pod kontrolom Bosanske vlade. Ako bi se odlučili na marš, moglo se predvidjeti da će lahko naoružana grupa krenuti u smjeru Tuzle, duž puta koji se često koristio za izvlačenje, izbjegavši Han Pijesak, mjesto gdje je bio glavni štab generala Mladića, i glavne puteve koji su bili pod kontrolom tenkova, oklopnih vozila i protuvazdušne artiljerije bosanskih Srba. S obzirom na činjenicu da bi marš trajao nekoliko dana, vođstvo bosanskih Srba bi imalo dovoljno vremena da izvrši svoj plan o presretanju i uništavanju kolone izbjeglica.

Vojni planeri Srba išli su i dalje u svojim kalkulacijama, pretpostavljajući da, zato što je teren oko Srebrenice brdovit i prekriven gustim šumama, sa samo nekoliko dobro održavanih staza, srpske snage neće moći dovući svoje teško naoružanje. Nadalje, uspostavljena UN zona zabrane leta, također je sprječila da upotrijebe avione, radi bombardovanja kolone. Brežuljci i šuma su smanjili i

39) Navodno je nekoliko puta i u drugim okolnostima korišteno hemijsko sredstvo za onesposobljavanje i od strane bosanske armije i od hrvatske vojske. Zbog činjenice da svega nekoliko ljudi tvrdi da su bili direktno pogođeni takvim sredstvom Human Rights Watch nije bio u poziciji da dalje istraži ove navode.

40) "KORIŠTENJE HEMIJSKOG ORUŽJA U SARAJEVU", *Krasnaya Zvezda* (Moskva), 4. juli 1995.

vidljivost i pokretljivost, te izložile trupe bosanskih Srba riziku mogućih zasjeda (koje su se već u bezbroj slučajeva u toku marša događale) i mogućih bočnih napada. U ovakvoj situaciji, primarni vojni cilj bi bio razdvojiti kolonu i razbiti je u male grupe koje bi se lakše mogle pohvatati i uništiti, uz minimum rizika po vlastite snage. Da bi se ostvario ovaj cilj idealno sredstvo bi bilo hemijsko oružje za onesposobljavanje, baš kako se preporučuje u priručniku JNA.

U poglavlju 3. dajemo pregled kretanja zbijega na osnovu svjedočenja preživjelih. U poglavlju 4. završavamo ovaj izvještaj preliminarnom procjenom tvrdnji koje su neki učesnici marša dali da su korištena hemijska sredstva za onesposobljavanje protiv njih, odmah nakon što su krenuli u zbijeg prema sigurnosti tog sudbonosnog jutra 12. jula 1995.

III ZBJEG SMRTI

U utorak, 11. jula, kada je izgledalo da je neizbježan pad Enklave, njeno vojno vodstvo naredilo je vojnosposobnim muškarcima da se okupe u području Jaglića, najsjevernijem dijelu "sigurnosnog područja", nekih petnaest kilometara od centra grada. Tamo su se pripremali za osamdeset kilometara dug marš preko srpske teritorije do Tuzle, najbližeg područja pod kontrolom Bosanske vlade. Vršilac dužnosti vođe enklave bio je major Ramiz Bećirović koji, prema izjavama učesnika marša, nije imao čvrstu kontrolu nad vojnicima u Srebrenici.⁴¹⁾

Prema majoru Bećiroviću, između 12.000 i 15.000 ljudi okupilo se u popodnevnim satima. 11. jula, kako bi učestvovali u egzodusu.⁴²⁾ Prema riječima preživjelih, otprilike polovina učesnika marša bila je registrovana kao vojnici u Srebrenici, od kojih je većina bila

41) U aprilu je vođa Enklave, Naseru Oriću, i nekoliko visokih oficira naredeno da krenu ka glavnom dijelu Bosne i Hercegovine pod kontrolom Vlade. Oni se nikada nisu vratili u Srebrenicu.

42) Intervju Human Rights Watch, Živinice, 19. juli 1996.

regrutovana nakon 1992. Od ovog broja smatralo se da je oko 3.000 do 4.000 njih bilo naoružani u toku marša.⁴³⁾ Jedan od preživjelih, poručnik Džemail Bećirović (nije u srodstvu sa majorom Ramizom Bećirovićem) kaže:

Svi muškarci su bili u Jagličima. Poslali smo žene, dječake i starije muškarce u kamp u Potočarima. Neke žene i djevojke, koje nisu željele da budu odvojene od svojih muževa i momaka ostale su sa grupom.

Bilo je negdje između 12.000 i 15.000 ljudi u Jagličima. Svi nismo mogli krenuti odjednom. Morali smo napraviti planove. Tako smo kontaktirali Sarajevo, ali su oni rekli da nam ne mogu pomoći. Bili smo sami.⁴⁴⁾

Odlazak

Iz svjedočenja proizilazi da su nakon početne konfuzije učesnici marša krenuli organizovano i disciplinovano u rane sate 12. jula, ali da su kasnije grupe krenule više navrat-nanos. Okupljena kolona pod vodstvom i sa većinom naouružanih muškaraca na čelu kolone počela je napuštati Jagliče između ponoći i 12:30 poslijepodne 12. jula, a glavna grupa je krenula oko 5 sati u jutro. Zadnji učesnici marša

43) 1994. godine snage Ujedinjenih nacija za zaštitu (UNPROFOR) pokušale su da razoružaju vojnike u enklavi Srebrenice. Prema majoru Bećiroviću, razlog ovome je bio što je svega nekoliko muškaraca imalo oružje. Iznio je da je broj naoružanih muškaraca bio svega 500. Intervju Human Rights Watch, Živinice, 19. juli 1996. Prema poručniku Džemailu Bećiroviću, holandski kontingent UN-a vratio je lahko naoružanje muškarcima Srebrenice 11. jula, pošto je postalo jasno da će Enklava pasti u ruke srpskih snaga. "(Tog dana) Holandani su nam vratili naše lahko naoružanje, ali ne i naše tenkove i artiljeriju. Bilo je previše kasno, jer su Srbi već bili u gradu. Kada smo vidjeli da su zračni napadi neefikasni, odlučili smo se povući u Jagliče". Intervju Human Rights Watch, Tuzla, 20. juli 1996.

44) Intervju Human Rights Watch, Tuzla, 20. juli 1996. poručnik Bećirović je bio sudija u Srebrenici i oficir zadužen za moral tokom marša.

krenuli su u 1 sat poslije podne, cijelih dvanaest sati kasnije. Čelo i začelje kolone mogli su međusobno komunicirati pute ručnih radia.

Kolona se mogla kretati samo polahko. Zbog bojazni od minskih polja, od učesnika marša je traženo da hodaju jedan iza drugoga, omogućavajući im tako da slijede stope i izbjegnu da se u mraku izgube u šumi. Neki su se držali za ruke kako bi lakše putovali. Demineri na čelu kolone čistili su put kako su se kretali naprijed.⁴⁵⁾

U zoru, 12. jula, među onima koji su kasnije krenuli izgleda da je nastala neorganizovanost. Prema poručniku Samiru Deliću:

Napustio sam Jagličić 12. jula u 12:30 poslijepodne. Mnogi su otišli prije mene. Ljudi su odlazili pojedinačno i pridruživali se koloni. Drugi su upozoravali na mine na putu. Bila je velika gužva. Svako je želio da krene što je moguće prije. Ostao sam sa grupom koja je zadnja krenula. Malo sam razmišljao i vidio da nikoga nije briga nizašto. Pitao sam dvadeset svojih kolega da li bi pošli sa mnom. Oni su se složili. Prošli smo nekoliko djelova kolone.⁴⁶⁾

Put kojim se kretala većina učesnika zbijega prikazan je na karti koju je nacrtao jedan od preživjelih učesnika marša, oficir po imenu Memo Osmanović. Prema Osmanoviću, nacrtani put pokazuje grubu procjenu obuhvaćenog terena.⁴⁷⁾ (Vidi kartu).

Prvo planirano zaustavljanje nakon Jagličića bilo je brdo sa pogledom na selo Kamenicu, nekih šest kilometara putovanja. Učesnici marša počeli su pristizati na brdo Kamenica rano u jutru 12.

45) Prema riječima poručnika Bećirovića: "Planirali smo ko će preći prvi, ko će se probiti kroz srpske linije i ko će biti na začelju. Pošto smo moj zapovjednik i ja dobro poznavali teren, imali smo čast da se probijemo kroz prve borbene linije... Kada su nas Srbi vidjeli, otvorili su linije, vjerovatno zato što ih je bilo svega nekoliko. Morali smo ići jedan iza drugoga, jer smo prolazili kroz minsko polje". Intervju Human Rights Watch, Tuzla, 20. juli 1996.

46) Intervju Human Rights Watch-a, Seona, 21. juli 1996.

47) Intervju Human Rights Watch-a, Živinice, 22. juli 1996.

jula i ostali su na tom području do sumraka, rasporedivši se po brežuljcima. Prema riječima majora Bećirovića, vodstvo branilaca donijelo je odluku da se cijela kolona ponovo okupi kao jedna grupa u području Kamenica.⁴⁸⁾

Počinke srpsko granatiranje

Veći dio prednjeg dijela kolone bio je u mogućnosti da bez incidenta dođe do brda Kamenica, ali kasnije, u jutro 12. jula trupe bosanskih Srba, koje su Bošnjaci nazivali "četnici", očitno su uočile djelove kolone koji su još napuštali Enklavu i otpočeli su sa pušćanom paljbom, granatiranjem, paljbom iz protivavionske artiljerije, te ostalom artiljerijom po učesnicima zbijega, sa pozicija na planini Rogač i drugom brdu iznad Kravice.⁴⁹⁾ Oni koji su kasno toga jutra napustili Jagličić izvijestili su da su tokom marša do brda Kamenice bili skoro neprekidno granatirani.⁵⁰⁾ Postoje takođe i izvještaji da su srpske snage koristile megafone, pozivajući učesnike zbjege na predaju, govoreći im da će biti razmijenjeni za srpske vojnike zarobljene od strane bošnjačkih snaga.⁵¹⁾

Uglavnom je granatiranje bilo neprecizno, jer srpske snage nisu mogle odrediti tačnu lokaciju kolone sve dok se ona kretala kroz područja pod šumom. Granatiranje je postalo smrtonosno svaki put kada je kolona morala preći preko čistine. Prema kapetanu Zulfi

48) Intervju Human Rights Watch-a, Živinice, 19. juli 1996.

49) Prema riječima Nedžiba Budovića, kapetana Zulfe Salihovića i Nijaza Mašića. Intervju Human Rights Watch-a, Bosna i Hercegovina, 20.-24. jula 1996. Sa planine Rogač, gdje su imali artiljeriju i postavljene minobacače, snage bosanskih Srba imale su kontrolu nad čitavim područjem. Prema gospodinu Mašiću, "u 10 sati u jutro počeli su da nas granatiraju i prva granata pala je na čistinu ispod brda Kamenica. Ovo mjesto je udaljeno dva ili tri kilometra od brda. Nekoliko ljudi je ubijeno i ranjeno na čistini. Minobacački napad je zaustavio kretanje kolone na dva sata. Niko nije prošao. Pošto su oni neprekidno granatirali brdo, ostatak kolone je morao krenuti zaobilaznim putem i trebalo im je duže da stignu do nas."

50) Premao izjavama, ovo su doživjeli Zulfo Salihović, Nedžib Budović, Ibros Huseinović i Mensur Memić. Intervju Human Rights Watch-a, Bosna i Hercegovina, 20.-24. jula 1996.

51) Intervju Human Rights Watch-a, sa dr. Ilijazom Pilavom, Vogošća, 24. jula 1996. i sa Nijazom Mašićem, 20 jula 1996.

Salihoviću, koji je kasno u jutro 12. jula napustio Jagliče, kadgod je kolona prelazila preko čistine “četnici su granatirali kolonu. Vidio sam tijela četvero ljudi koje je ubila granata. To je bilo oko 4 sata poslijepodne 12. jula. Ovo su bili prvi mrtvi koje sam vidio. U ovom području mnogi ljudi su se zaustavljali kako bi svoje plastične boce napunili vodom. Srbi su tada krenuli sa jakim granatiranjem”.⁵²⁾ Drugi svjedok, Mensur Memić, izvještava da je tokom većeg dijela tog dana granatiranje bilo isprekidano, granate su padale svake četiri ili pet minuta, ali te večeri smrtonosan efekat granata bio je svakih deset ili petnaest sekundi.⁵³⁾

Mnogi su bili ranjeni ili ubijeni na putu do brda Kamenice. Ramiz Mašić, koji je ranije toga dana bezbjedno stigao u ovo područje, ali se povratio sa tridesetak drugih ljudi, kako bi izvukli ranjene, izvještava da “je to bio užasan prizor. Tijela mrtvih su bila svuda unaokolo”.⁵⁴⁾ Izgleda da je većina žrtava ubijena ili udarom koji nastaje usljed eksplozije granata ili gelerima. Prema drugom svjedoku, Senadu Grabovici: “Većina je poginula od granatiranja. Ljudima su nedostajale ruke ili noge”.⁵⁵⁾

Muhamed Matkić kaže da je stigao na brdo Kamenica u 8:30 u jutro: “Moj dio kolone je stalno bio granatiran. Kada smo stigli u Kamenicu oni su nas još granatirali. Granate su padale svo vrijeme. Srbi su pucali na nas sa svim što su imali”.⁵⁶⁾

Oko 8 sati poslijepodne, kada je većina učesnika zbjega konačno stigla da brdovitog područja oko Kamenice, i kada je čelo kolone već počelo da se kreće naprijed, oni koji su se još uvijek nalazili na brdu Kamenica upali su u zasjedu srpskih snaga koji su počeli ganatirati i pucati sa svih strana. Prema nekoliko svjedoka, zasjeda je počela jakom bukom, koju je Fahrudin Omerović opisao kao “jak vjetar”, ali

52) Intervju Human Rights Watch-a, Tuzla 24. jula 1996.

53) Intervju Human Rights Watch-a, Tuzla 24. jula 1996.

54) Intervju Human Rights Watch-a, Tuzla 3. jula 1996.

55) Intervju Human Rights Watch-a, Tuzla 24. jula 1996. Drugi ljudi su očito poginuli zbog puščane paljbe.

56) Intervju Human Rights Watch-a, Gornja Tuzla 19. jula 1996.

svjedočenja drugih pokazuju da je to bio zvuk velikog stabla koje je palo.⁵⁷⁾ Kako su mnogi učesnici zbijega bili granatirani na putu prema brdu Kamenica, što je rezultiralo velikom nervozom, zasjeda je stvorila veliku paniku i kaos.⁵⁸⁾ Oni koji su bili naoružani uzvratili su vatru, očito nasumice.⁵⁹⁾ Svi su se razbježali.

Kasnije, te večeri nakon napada, grupa muškaraca vratila se na mjesto zasjede, koristeći upaljače za cigarete, kako bi osvjetlili svoj put. Tamo su, kažu, pronašli između osamdeset i devedeset tijela. Kapetan Salihović navodi: "Shvatili smo da je zasjeda bila postavljena na bliskoj udaljenosti. Oni su koristili zolje, protutenkovsko oružije. To znam, jer mnogi od mojih ljudi bili su spaljeni. Granata kada padne, spali sve oko. Ovo oružije ima domet do 300 metara."⁶⁰⁾

Mnogi su ostali na brdu Kamenica nekoliko dana nesposobni da krenu dalje, pošto je kolona bila presječena prilikom prelaza asfaltnog puta na dva dijela, tako da su preostali dio puta za bijeg blokirale snage bosanskih Srba. Vjerovatno je da je većina ljudi u drugom djelu kolone bila ili ubijena u području Kamenice ili se predala i ubrzo

57) Intervju Human Rights Watch-a, Živinice 20. jula 1996. Većina učesnika zbijega, koji su čuli trijesak, nije mogla reći šta je bio uzrok padu drveta. Prema riječima Nijaza Mašića, granata je pogodila drvo. Intervju Human Rights Watch-a, Tuzla 20. jula 1996.

58) Samir Delić i Zulfo Salihović su ovo opisali u detalje. Intervju Human Rights Watch-a, Seona, 21. juli 1996. i Tuzla 24. juli 1996.

59) Prema Samiru Deliću, bosanski vojnici su "pucali u svim pravcima". Intervju Human Rights Watch-a, Seona, 21. juli 1996.

60) Intervju Human Rights Watch-a, Tuzla 24. juli 1996. Zolja RBR-M80 kalibra 64 mm, koja se proizvodi u Beogradu, lahko je protuoklopno oružje koje ispaljuje visoko eksplozivne protutenkovske granate sa operativnim dometom do 250 metara. Ian V.Hogg, urednik Infatry Weapons 1994-95, 20 izdanje (London: Jane's Information Group, 1994.) str. 354. Ekrem Salihović, koji je bio u srednjem djelu kolone koja je došao do brda Kamenica, izvještava da "je kolona bila veoma dugačka i četnici su pokušali otsjeći njeno začelje, posljednju trećinu. Zatim su dopustili prvoj grupi da krene dalje, vjerovatno sa namjerom da je kasnije zarobe. Kada smo pokušali da se zaustavimo i pomognemo zadnjoj trećini kolone, nismo uspjeli, pošto su nas Srbi napadali sa pješadijskim oružjem. Intervju Human Rights Watch-a, Živinice 19. jula 1996.

nakon toga pogubljena. Vrlo malo ih je bilo koji su se ikada vratili kući i za većinu se pretpostavlja da je mrtva. Oni koju su uspjeli pobjeći prešli su asfaltni put sjeverno ili zapadno od ovog područja.⁶¹⁾ Nekoliko njih, uključujući Kadriju Sofića i Samira Delića, krenuli su pješke prema Žepi, drugoj zaštićenoj "sigurnosnoj zoni" UN-a. Enklava Žepe je pala u ruke srpskih snaga dvije sedmice kasnije, 25. jula; gospodin Sofić i gospodin Delić bili su prisiljeni da ponovo bježe i konačno su 11. septembra došli do teritorije pod kontrolom Bosanske vlade.⁶²⁾

Dug put do sigurnosti

Čelo kolone već je napustilo brdo Kamenicu kada je zasjeda postavljena. Kako su se 12. jula, oko 4:30 poslijepodne obavljale pripreme za polazak dalje, vođe kolone su poslale izviđačke grupe da izvide put prema Burnici i onda su počeli da se kreću oko 6 sati poslijepodne. Ova prednja grupa je oko 11 sati navečer došla do glavnog asfaltnog puta, koji se nalazi skoro na pola puta između Kasabe i Konjević Polja. Krećući se prema planini Udrč, učesnici marša prešli su cestu, a zatim pregazili rijeku Jadar. U četvrtak rano u jutro 13. jula došli su do podnožja planine. Ovdje je izvršeno ponovno

61) Intervju Human Rights Watch-a sa Dževadom Sinanovićem, Srebrenik, 21. juli 1996. Ibro Huseinović kaže da mu je trebalo pet dana da iz Jagliča dođe do brda Kamenica i da je većinu vremena proveo lutajući i nastojeći da ga ne otkriju. Ostao je još dva dana u blizini brda Kamenica i konačno je pronašao put preko rijeke Jadar i dalje prema Tuzli. Intervju Human Rights Watch-a, Tuzla 23. juli 1996. Da bude jasno, nisu svi oni koji su uspješno okončali zbijeg do teritorije pod kontrolom Bosanske vlade uspjeli stići tamo do 16. jula 1996. Za neke, kao što je Muhamed Matkić, iskušenje je trajalo skoro tri sedmice, dok je kapetan Zulho Salihović stigao u Tuzlu tek nakon trideset i dva dana; za neke koji su se odlučili na put u Žepu, putovanje je trajalo dva mjeseca.

62) Intervju Human Rights Watch-a, Tuzla 20. juli 1996. Još jedan preživjeli, Mujo Tuzlić, iz Srebrenice, krenuo je pješke prema Žepi. On izvještava da je oko 500 učesnika zbijega, nakon neuspjelog pokušaja da pređu put između brda Kamenica i Udrča na putu prema Tuzli, otišli u Žepu, a neki su došli nakon deset ili petnaest dana lutanja. Kada su svi bili prisiljeni da napuste Žepu nakon kolapsa ove enklave, svi su se morali vratiti u područje brda Kamenica prije nego što su nastavili put za Tuzlu.

grupiranje kolone. Procjenjuje se da je samo 3.000-4.000 ljudi od prvobitne grupe koja je napustila Srebrenicu došla na Udrč.⁶³⁾

Popodne 13. jula, negdje između 2:00 i 4:30 srpske snage su locirale izbjegličku kolonu na planini Udrč. Otprilike oko četiri sata popodne oni su ispalili nekoliko granata koje su pale na izvjesnoj udaljenosti od učesnika zbijega, natjeravši ih da krenu dalje.⁶⁴⁾

Sa planine Udrč izbjegli su se kretali u pravcu rijeke Drinjaka i dalje prema planini Velja Glava, nastavljajući svoje putovanje u toku sumraka i cijele noći. Srpske snage su samo povremeno držale zbijeg pod vatrom. Otkrivši prisustvo Srba na planini Velja Glava, gdje su stigli u petak 14. jula, kolona je bila prisiljena da se spusti i sačeka na padinama planine do četiri poslijepodne, prije nego što je mogla nastaviti put u pravcu Liplje i Marčića.

Stigavši u Marčiće uvečer 14. jula izbjeglice su naišle na zasjedu snaga bosanskih Srba, koja je bila opremljena protuavionskim topovima, artiljerijom i tenkovima.⁶⁵⁾ Prema riječima poručnika Džemala Bećirevića, zbijeg je uspio da se probije kroz zasjedu i tokom probijanja zarobljen je jedan srpskih oficir. Ovo je odmah pokrenulo pokušaj da se pregovara o prestanku borbe, ali pregovori sa snagama lokalnih Srba nisu uspjeli.⁶⁶⁾ Alija Jusić je saopćio da je probijanje kroz zasjedu ipak imalo pozitivan efekat na moral učesnika.⁶⁷⁾

Rano ujutro, u subotu 15. jula, kolona je prešla asfaltni put koji je povezivao Zvornik sa Capardama i usmjerila se u pravcu Planinaca, ostavljajući jedinicu od oko 200 naoružanih učesnika zbijega iza sebe

63) Human Rights Watch, intervju sa majorom Ramizom Bećirevićem, Živinice, 19. juli 1996.

64) Intervju Human Rights Watch-a sa Nijazom Mašićem, Tuzla 20. juli 1996. O karakteristikama ovih granata pogledati niže.

65) Intervju Human Rights Watch-a sa majorom Ramizom Bećirevićem, Živinice, 19. juli 1996.

66) Intervju Human Rights Watch-a, Tuzla, 20. jula 1996. Nijaz Mašić je imenovao oficira kao Zoran Janković. Intervju Human Rights Watch-a, Tuzla 20. juli 1996. Nekoliko izvora je reklo Human Rights Watch-u da su Bošnjaci kasnije pogubili oficira.

67) Intervju Human Rights Watch-a, Živinice, 22. juli 1996.

da sačekaju one koji su zalutali.⁶⁸⁾ Kasno tog dana stigli su do Križevaca i ostali tamo dok su pokušaji pregovaranja sa lokalnim snagama bosanskih Srba bili u toku, radi sigurnog prolaza kroz srpske linije na teritoriju pod kontrolom Bosanske vlade. Prema riječima poručnika Džemaila Bećirevića, izbjeglicama je savjetovano da ostanu tamo gdje jesu da bi se snagama bosanskih Srba dalo dovoljno vremena da uredi siguran prolaz. Uskoro je postalo jasno da su male srpske snage, raspoređene u tom području, samo pokušavale da dobiju na vremenu da bi organizovale dalje napade na učesnike zbijega.⁶⁹⁾

U ovom momentu, vođe kolone izbjeglica odlučile su da formiraju nekoliko manjih grupa od po stotinu i dvije stotine i da ih pošalju kao prethodnicu da izvide teren. Uvečer 15. jula jaka oluja sa gradom natjerala je srpske snage da odu u skloništa. Grupa iz prednjeg dijela zbjege iskoristila je to za napad na pozadinske položaje Srba na Baljkovici. U toku borbe glavni dio onog što je ostao od kolone počeo je da se kreće iz Križevića. Stigao je u područje borbe oko tri sata ujutro u nedjelju, 16. jula, baš u trenutku kada su prednje grupe uspjele da probiju srpske linije. U nemogućnosti da pokrenu tri zarobljena tenka oni su ih upotrijebili za otvaranje vatre po srpskim položajima. Tako je kolona konačno uspjela da se probije na teritoriju pod kontrolom Bosanske vlade - negdje između jedan i dva sata poslijepodne 16. jula. Samo tri do četiri hiljade učesnika, koji su krenuli iz Srebrenice četiri dana ranije, stigli su tog dana u Tuzlu.

“Neobičan dim”

Veliki broj izbjeglih koje je intervjuisao Human Rights Watch izjavilo je da su u nekoliko navrata u toku njihovog puta do Tuzle bili napadnuti neobičnim granatama koje su, umjesto šrapnela, rasprskavale obojeni dim koji se sporo širio. Neposredno poslije ovih

68) Prema riječima poručnika Bećirevića, Intervju Human Rights Watch-a, Tuzla, 19. juli 1996.

69) Intervju Human Rights Watch-a, Tuzla 19. juli 1996.

napada neki od učesnika - ne zna se tačan broj - počeli su halucinirati i ponašati se na iracionalan način. Najveći dio onih koji su time napadnuti, prema saopćenjima, nisu nikad stigli do Tuzle, pa, prema tome, nisu mogli biti intervjuirani; pretpostavlja se da su mrtvi.

Nije jasno koliko se takvih napada dogodilo, ali iz raspoloživih svjedočenja preživjelih čini se da su bile najmanje dvije, a možda i tri jasne epizode: Prva se desila prvog dana, kada je, prema saopćenju, izvršeno nekoliko napada sa dimnim granatama u području brda Kamenica, što je trajalo od poslijepodne, pa tokom cijele noći; druga se desila u istom području slijedećeg dana, 13. jula; a treća na Udrču, u toku drugog dana zbijega. Međutim, sjećanja preživjelih često su bila konfuzna kada je u pitanju tačno vrijeme i lokacija, a grupa koja je najviše bila izložena takvom granatiranju, ona koja je bila u pozadini kolone, imala je najmanje preživjelih.

Prvi takav napad, prema saopćenju, desio se popodne 12. jula. Nedžad Malik, koji se nalazio u zadnjem dijelu kolone, koja još nije bila pristigla do brda Kamenice, opisuje šta je vidio oko 3:30 poslijepodne:

Oni su koristili različite granate. Neke su eksplodirale, a druge su rasprskavale neobičan dim. Nisam primijetio sve pojedinosti. Bježao sam. Bilo je granata koje su eksplodirale u šrapnelima, a druge su oslobađale dim, a neke nisu ni eksplodirale. Izgledalo je kao kad pada kiša. Granate su padale između deset i pedeset metara dalje od nas. Jedna neeksplozivna pala je ispred mog oca. Baš je bio sretan.

Dimne granate - u početku sam mislio da se radi o granatama za markiranje, rasprskavale su crni dim, a onda se promijenio u zeleni i crveni.... Ja sam bio dobro opremljen, jer nas je moj brat, koji je bio kapetan u Srebrenici, upozorio i rekao da ponesemo gaze, odjeću i hranu. Čim sam ugledao granatu, ja i moj otac smo prekril lica i počeli da trčimo.⁷⁰⁾

70) Intervju Human Rights Watch-a, Vogošća, 24. jula 1996.

Ibro Huseinović, koji je lutao u području brda Kamenica nekoliko dana, kaže da je izbjeglička kolona granatirana prvog dana

... običnim granatama i onima koje prisile ljude na predaju. Između petnaest minuta i pola sata nakon pada granata ljudi su počeli da viču i da se žele predati. Neke granate su eksplodirale u šrapnelima, a neke su ispuštale plavo-sivi dim. Bilo je prilično dima. Uzdizao se kao gljiva - oko tri metra u visinu, a onda se širio.⁷¹⁾

Mensur Memić, čiji je ranac pogođen protuavionskim metkom u jutro 12. jula, opisuje jednu granatu koja je pala na kolonu negdje tog dana, ubivši jednog čovjeka i ranivši drugu dvojicu. On govori i o drugim granatama koje su pale između sedamdeset i sto metara dalje :

Te granate nisu imale šrapnele. Nisam vidio nikakav šrapnel. Kada je pala, samo sam čuo detonaciju, a onda vidio purpurnožuti dim. Dim se nije dizao u vazduh. Širio se na visini, otprilike visine čovjeka. Širio se u pravcu kolone.⁷²⁾

Samir Delić kaže da je zasjeda na brdu Kamenica izazvala veliku konfuziju i da se sastojala od granatiranja granatama koje su eksplodirale, oslobodivši žuti dim. Vidio sam ga. Granate su padale ispod mene. Eksplodirale su slabijim bljeskom koji je trajao tri do četiri sekunde. Dim se podigao, a zatim ga više nisam mogao vidjeti... Ja ne mislim da je išao u mom pravcu.⁷³⁾

Mujo Salihović je opisao da je, dok se kretao preko čistine na jednoj strani brda Kamenice, oko jedanaest sati navečer, 12. jula,

71) Intervju Human Rights Watch-a, Banovići, 23. juli 1996.

72) Intervju Human Rights Watch-a, Tinja, 23. jula 1996.

73) Intervju Human Rights Watch-a, Seona, 21. jula 1996.

primijetio granate koje nisu eksplodirale, nego oslobađale dim. On je rekao da je vidio kako je palo pet granata, ali mora da ih je bilo više,

... jer sam ih čuo. Nisam ništa mogao vidjeti (u tom trenutku), jer sam ležao na zemlji sa gazom preko lica. Bilo je oko jedanaest sati uvečer; bio je mrak. Izgledalo je kao magla. Širio se sporo i kretao direktno prema velikoj grupi ljudi, vojnika i civila. Dim je dolazio u mom pravcu. Kada sam vidio da nema šrapnela, niti mrtvih, upozorio sam ostale da bi to mogao biti otrov. Imao sam sedamdeset komada gaze i podijelio sam drugima. Svi su ležali u jednoj rupčagi. Mi smo bili iznad dima. On je bio ispod nas. Vjetar je počeo da ga tjera uzbrdo u našem pravcu. Legli smo na zemlju i dim je prešao preko nas. Ležali smo otprilike pola sata.⁷⁴⁾

Ostali svjedoci, koji su bili u području brda Kamenica u vrijeme zaszjede, nisu mogli potvrditi ove izvještaje. Kapetan Zulfo Salihović, na primjer, opisuje posljedice granate na slijedeći način:

Detonacija je izbacila zemlju i dim je počeo da se diže. Nisam primjetio neobične mirise, ali ne bih znao reći da li je to zbog granata ili samo pogrešno opažanje s moje strane. Sve granate koje su padale oko mene bile su 82 mm (minobacačke granate) koje su rasprskavale šrapnele. Nisam pridavao pažnju granatama koje su padale na izvjesnoj udaljenosti od mene.⁷⁵⁾

Isto tako, Muhamed Matkić, koji se nalazio u prednjem dijelu izbjegličke kolone, saopštava : "Nisam vidio nikakve neobične granate sa mnogo dima, niti sam razgovarao s bilo kim ko je vidio nešta

74) Intervju Human Rights Watch-a, Tuzla 20. jula 1996.

75) Intervju Human Rights Watch-a, Tuzla 24. juli 1996.

neobično prije nego što smo stigli u Kamenicu.”⁷⁶⁾ S druge strane Ibro Hodžić tvrdi da je, sa položaja gdje se nalazio i koji je gledao na područje oko brda Kamenica na udaljenosti od neka dva kilometra, vidio dim: “Smatrao sam da to nije uobičajeni dim artiljerije. Visio je okolo i izgledao žut i zelen.”⁷⁷⁾ Činjenica, što se zaseda desila baš kad se počelo smrkavati, kada je vidljivost bila ograničena, može se pripisati ovim kontradiktornim izvještajima o događajima na brdu Kamenica.

Neobičan dim je primjećen u području brda Kamenica i 13. jula, nakon što se čelo kolone već pokrenulo. Senad Grabovica je izvjesno vrijeme ostao u tom dijelu prije nego što je nastavio put za Žepu. Dana 13. jula, kaže on:

Kada smo bili na brežuljku, pala je jedna granata otprilike četrdeset metara dalje od mene. Bila je crvena. Razlikovala se od žutih iz prethodnog dana. Imala je neprijatan miris. Ne mogu je opisati. Nadraživala mi je grlo... Kada je granata eksplodirala bilo je mnogo više dima nego prašine. Dim se dizao uz brdo. Nije bilo jakog vjetrova. Duvao je prema nama. Stavio sam zavoj preko usta.⁷⁸⁾

Treći napad, onim što je opisano kao neobične granate, desio se u toku drugog dana zbijega, oko četiri sata popodne, 13. jula, između Udrča i Baljkovice, planine sjeverno od Udrča. Jedan svjedok, Nijaz Mašić, tvrdi da je granata, koja je pala pedeset metara od njega ispuštala dim koji se nije dizao, već je ostajao na nivou čovjekove

76) Intervju Human Rights Watch-a, Gornja Tuzla 19. juli 1996.

77) Intervju Human Rights Watch-a, Tuzla, 20. juli 1996.

78) Intervju Human Rights Watch-a, Tuzla 24. jula 1996. Ovo je bio jedini prikaz koji je Human Rights Watch mogao dobiti o mogućoj upotrebi neobične municije u području brda Kamenica, koja je izazivala čudnu pojavu drugog dana marša, 13. jula. Ovaj prikaz se ne može potvrditi.

visine. Granata je eksplodirala, ali niko nije bio povrijeđen. Prema riječima Masića, dim iz granate kretao se u pravcu kolone i iznad grupe od nekih pedeset ljudi. Oko tridesetero njih je osjetilo posljedice granate i počelo da halucinira. Granata je bila "uobičajene zelene boje. Oslobođeni dim je bio tamnožute boje."⁷⁹⁾

Isto tako, Ibrahim Ibrahimović kaže da, dok su on i ostali bili na planini Udrč oko četiri sata popodne, 13. jula:

Srpske snage su na nas ispalile granatu. Ona je pala tristo metara dalje od nas. Udarila je direktno u planinu i vidjeli smo tačno mjesto gdje je pala. Pojavio se žuti dim, koji je, smatram, bio jedan primjer hemijskog oružja. Rekao sam (u to vrijeme) da bi trebalo da svi krenemo, jer je izgledalo da se radi o hemijskom oružju, a mi nismo imali gas maske.... Dim je bio gust i žut i širio se u krugovima.... Ali zbog toga što je bilo vjetrovito, vjetar ga je oduvao od nas i on je nestao.... Oko 100-200 ljudi se nalazilo dvadesetak metara od granate.... Kazali su da ih peku oči i tražili su vode.⁸⁰⁾

79) Intervju Human Rights Watch-a, Tuzla 20. jula 1996. Prema riječima Masića, "neki ljudi su kasnije pokupili komade (granate). Neki su govorili da je ova granata sadržavala hemikalije. Na granati je pisalo 'Kruševac', što je naziv grada u Srbiji." Utvrđeno je da je Kruševac grad u Srbiji, gdje je JNA proizvodila hemijsko oružje prije rata, ali je očito da je nastavila sa proizvodnjom i u toku rata. Prema jednom dokumentu američke obavještajne službe, "proizvodnja hemijskog oružja se vrši u tvornici 'Miloje Zakić' u Kruševcu," jugoistočno od Beograda. Kažu da tvornica proizvodi različite tipove hemijskog oružja: Nervni gas (tabun, soman i sarin), plikavce, zagušljivce i nadražljivce (Isječak iz dokumenta, bez naslova i datuma dostavila obavještajna služba Televiziji Granada, London, u skladu sa zakonom o slobodi informacija, 14. maja 1997. Slična informacija sadržana je u radu generala Zlatka Binenfelda "Razvojni program za hemijsko oružje koji je podijeljen na seminaru "Narodne vlasti i nacionalne mjere za implementaciju konvencije o hemijskom oružju" u Varšavi, Poljska, 7-8.decembar 1993). Ova informacija je bila dobro poznata obavještajnim službama svih strana u ratu u Bosni, u julu 1995., i može se pretpostaviti da je nekoliko učesnika zbijega o ovome znalo vrlo dobro. Human Rights Watch nije mogao potvrditi da li je Masić bio upoznat s ovom informacijom dok je bio u koloni, a nema dokazo koji to mogu potvrditi.

80) Intervju Human Rights Watch-a, Živinice 22. juli 1996.

Nije bilo više govora o neobičnoj municiji u opisima sa putovanja od Udrča do Baljkovice ili od Baljkovice do Tuzle.

“Ljudi se čudno ponašaju”

Neki od onih koji su bili prisutni na brđu Kamenica u vrijeme zasjede, navečer 12. jula, govore o strahu, panici i konfuziji koja je nastala od iznenadnog napada,⁸¹⁾ dok su ostali, posebno oni iz zadnjeg dijela izbjegličke kolone koji su stigli do brda kasno tog dana, kao što je bio Ismet Hasanović, saopćili da je bilo “nešto u vazduhu”, što se činilo da ima nekakav neobičan efekat na učesnike marša:

Mislim da su oni možda upotrijebili suzavac, jer su ljudi počeli da plaču. Ja sam kihao i oči su me počele peći. Svako je govorio, ‘Šta je ovo?’ Nije bilo kašlja, samo kihanje. Nikada do tada nisam doživio nešto slično.⁸²⁾

Prema iskazima nekoliko svjedoka, učesnici marša su, okupljeni na brežuljku tek nakon zasjede, počeli halucinirati i neobično se ponašati. Oni koji su bili u prednjem dijelu izbjegličke kolone kasnije se prisjećaju da su primili obavještenja o halucinacijama u zadnjem dijelu kolone, što ih je iznenadilo, jer oni nisu doživjeli nešto slično. Asim Omerović, na primjer, kaže: **“Dok smo se približavali asfaltnom putu (navečer 12. jula) do nas su stigle informacije da ljudi iz zadnjeg dijela kolone haluciniraju. Mi iz prednjeg dijela nismo imali taj problem. Vojnici koji su dolazili iz zadnjeg dijela rekli su nam.... da su u blizini Jaglića napadnuti granatama koje su ispustile žućkasti ili crvenkasti dim.”⁸³⁾**

81) Ovo je prema riječima Samira Delića i Fahrudina Omerovića, između ostalih. Intervju Human Rights Watch-a, Bosna i Hercegovina, 20.-24. jula 1996.

82) Intervju Human Rights Watch-a, Tuzla, 19. juli 1996.

83) Intervju Human Rights Watch-a, Crveno brdo, iznad Lukavca, 22. juli 1996.

Bilo je i ranije izvještaja o halucinacijama. Kapetan Salihović, jedan od poslednjih koji je napustio Jagliče 12. jula, nagađa da su srpske snage zatrovale vodu u potocima duž puta zbjega iz kojih su oni pili. On opisuje prizor koji je vidio popodne 12. jula, na sljedeći način:

Negdje jedan sat nakon što su ljudi pili vodu (iz potoka) počeli su se neobično ponašati. Bilo je vrlo toplo. Oko pola sata (nakon što su oni pili) i ja sam pio tu vodu. Pola sata ili jedan sat kasnije počeo sam da osjećam grčeve u stomaku. U početku sam to pripisao maršu i toploti.

Neko je bio iza mene - njegovo ime je bilo Nurif Nukić - koji je bio vrlo jak. Bio je ekonomista po struci, divan i pametan. Razgovarali smo dok smo pješačili i on je (iznenada) počeo da bunca. Pokušao sam s njim da nastavim razgovor, ali sam shvatio da je to nemoguće. Ponašao se kao da govori nekome od svojih prijatelja koji su već bili mrtvi. To su bili ljudi koji su umrli nešto ranije.

U jednom trenutku napustio je kolonu i počeo da grli drvo. Ponašao se kao da mu je ono žena. Izgledalo je da misli da su mu tamo djeca. Ponašao se kao da je već bio u Tuzli.... Prišao sam mu i udario mu nekoliko šamara. Ali ni to nije pomoglo. Napustio je drvo, počeo da viče i da se kreće u pravcu prema četnicima. Poslije toga ga više nisam vidio. Mi smo svi morali ostati mirni, ali on je vrištao, djelovao kao lud i trčao uzbrdo prema četnicima.

Prema riječima kapetana Salihovića, kako je vrijeme prolazilo tog dana, broj ljudi, koji su se tako ponašali, rastao je:

Malo je ljudi bilo s kojim ste mogli normalno razgovarati. Većina ljudi nije bila normalna. Većina ljudi ne bi registrovala ono što im se govori. Većina njih bila je pospana, ne pokazujući nikakav interes, i bili su vrlo pasivni. Ovo sam primjetio, jer sam obilazio okolo, pokušavajući da organizujem grupe. Malo ih je bilo za razgovor. Djelovali su kao da su već na slobodnoj teritoriji. Bilo je to vrlo neobično. U početku sam smatrao da je to zbog iscrpljenosti, ali dok smo sjedili ljudi su, također, povraćali.

Za to vrijeme granatiranje je postajalo intenzivnije i sve jače. Snage bosanskih Srba, kaže kapetan Salihović, ispaljivale su konvencionalne granate od 82 mm.⁸⁴⁾

I Nedžib Budović, isto tako, govori o neobičnom ponašanju tog prvog popodneva među učesnicima izbjegličke kolone: "Neke granate su padale tri do četiri metra od nas. To su uglavnom bile minobacačke granate. Neke su bile konvencionalne, a neke su činile da se ljudi neobično ponašaju. Nisam vidio kako izgledaju ove granate. Ljudi su izgubili svijest i kontrolu. Primjetio sam to na ljudima."⁸⁵⁾ Mensur Memić, koji je vidio granate sa purpurnim i žutim dimom tog dana, kaže da "je neko vrijeme poslije toga, čovjek koji je hodao ispred mene, počeo da bunca."⁸⁶⁾ Nedžad Malkić, koji je vidio granate koje ispuštaju neobičan dim, ali je uspio da pokrije usta platnom dok je trčao, kaže da, kada su stigli na brdo Kamenica navečer, "ljudi nisu mogli ustati. Ali nemoguće je da se to desi nakon samo jednog dana marša. Ljudi nisu mogli biti toliko iscrpljeni nakon samo jednog dana. Neki bi zaostajali i kasnije pristizali."⁸⁷⁾

84) Intervju Human Rights Watch-a, Tuzla 24. juli 1996.

85) Intervju Human Rights Watch-a, Vozuća, 23. juli 1996.

86) Intervju Human Rights Watch-a, Tinja, 23. jula 1996.

87) Intervju Human Rights Watch-a, Vogošća, 24. juli 1996.

Drugo lice iz područja Kamenice, Valid Osmanović, koji je i primijetio i doživio neobično ponašanje nakon što su pale dvije granate koje nisu rasprsnule ni jedan šrapnel ili povrijedile bilo koga, osim što su ispustile **“žučkasti dim koji se širio horizontalno, petnaest metara dalje,”** kaže: **“Ljude je u koloni malo uhvatila panika i neko je povikao: ‘To je otrov.’ Onda smo se svi razbježali i pokrili usta.”** Našao je brata koji je bio u neposrednoj blizini udara granate. Njegov brat je ustao i počeo da čupa kosu, da se češe, grebe i, kidajući odjeću sa tijela molio da mu se da vode. Umro je nakon šesnaest sati. Osmanović kaže da je, nekako oko dvadeset minuta nakon što je granata pala, vidio kako se nekoliko ljudi ubilo, dok su drugi vrištali i galamili, ispuštajući neobične glasove i zvuke. **“Čini mi se da je dim i na mene uticao,”** kaže on. **“Iznenada sam počeo da osjećam jaku nerovozu i da se češem po čitavom tijelu i licu. Počeo sam se znojiti i bio sam vrlo žedan. Nakon dva sata bacio sam se u potok. Voda me je rashladila i mnogo sam pio. Možda mi je voda spasila život.”**⁸⁸⁾

Senad Grabovica izjavljuje o nelogičnom ponašanju koje je uslijedilo nakon napada granatama, koje su stvarale dim sa neprijatnim mirisom i koji mu je iritirao grlo drugog dana zbijega na području Kamenice, gdje je ostao prije odlaska u Žepu:

Neki ljudi iz naše grupe zaključili su da je to otrov i da bi trebali staviti dijelove odjeće preko usta.... Oni koji nisu stavili nešto preko usta, kroz jednu ili tri minute zapadali su u paniku i počeli da vrište. Neki su izvršili samoubistvo nakon pet do deset minuta.⁸⁹⁾

Izvjestan broj ljudi je također doživio halucinacije nakon što su stigli na Udrč, gdje se kolona izbjeglih pregrupirala. Oko četiri sata poslijepodne, 13. jula, srpske snage su locirale kolonu u maršu i počele

88) Intervju Human Rights Watch-a, Tuzia, 18. mart 1996.

89) Intervju Human Rights Watch-a, Tuzla, 24. juli 1996. On je dodato: “Ali bilo je i četnika koji su se infiltrirali među nas i stvarali paniku.”

je granatirati. Prema poručniku Ibrahimu Ibrahimoviću, jedna granata, koja je ispustila dim, pala je blizu nekoliko izbjeglica (vidi gore): **“Odmah smo krenuli. Formirali smo kolonu i krenuli.... Počeo sam da vidam promjene i halucinacije kod ljudi dvadeset minuta poslije eksplozije. Ljudi su razgovarali i pokazivali: Pogledaj ovaj grad. Vidi ono stado ovaca. Počeli su i da pjevaju kada smo im rekli da budu mirni. Žalili su se, također, na stomačne probleme i imali potrebu za velikom nuždom. Neki su imali dijareju.”**⁹⁰⁾

Major Ramiz Bećirević kaže da je bilo ljudi kojima je na Udrču izbijala **“pjena oko usta”**. U toku noći između 12. i 13. jula jednog od njih je vidio svojim očima, iako ga nije znao po imenu.⁹¹⁾ Salih Mulalić kaže da je, odmah nakon napada na brdo Kamenicu 12. jula, vidio dvojicu ljudi koji su imali pjenu oko usta.⁹²⁾

Izvjestan broj učesnika marša je očito patio od ponovljenih halucinacija nekoliko dana. U jednom slučaju 12. jula, Ibro Huseinović, nastavnik u osnovnoj školi, koji je bio vojnik u toku dvije godine prije događaja u Srebrenici, pogoden je šrapnelom granate. On kaže da je osjetio miris poput mirisa pokvarenog jajeta, odmah nakon što je bio pogoden. Šrapnel ga je pogodio u butinu, prodrijevši duboko dva ili tri centimetra. Otvorena rana mu je krvarila, ali je uspio da zaustavi krvarenje odjećom: **“Nakon toga sam se osjećao iscrpljenim. Morali smo nastaviti. Ako se zadržite na jednom mjestu duže, ustreljeni ste. Morao sam se kretati. Osjećao sam iscrpljenost. Bio sam gladan, žedan i slomljen. Pili smo vodu iz potoka. Nismo imali hrane. Ja bih halucinirao. Halucinacije su se javljale drugog, trećeg i četvrtog dana, uglavnom noću. Ovakvo stanje je trajalo oko tri dana.”**

90) Intervju Human Rights Watch-a, Živinice, 22. jula 1996. Asim Omerović je također izjavio o neobičnom ponašanju među učesnicima marša, nakon što su granate pale u područje Udrča, ali nije tamo primijetio nikakve neobične granate. Intervju Human Rights Watch-a, Crveno Brdo, 22. juli 1996.

91) Intervju Human Rights Watch-a, Živinice, 19. juli 1996.

92) Intervju Human Rights Watch-a, Živinice, 19. juli 1996.

Prema riječima Huseinovića, on je lutao u području Kamenice možda sedam dana. Za to vrijeme nije se ponašao prema ustaljenom pravilu. Bio je iscrpljen, ali je ostao svjestan. Patio je od mučnine, ali fizički nije bio bolestan. Nije mogao prepoznati ljude, niti ih je mogao dobro čuti. Disanje i otkucaji srca, kaže on, bili su ubrzani jedno vrijeme.⁹³⁾

Drugi preživjeli koji je patio od halucinacija u toku marša bio je Nijaz Mašić, profesor historije, svjedok granatiranja koje je drugog dana stvaralo dim na Udrču. (Pogledati gore). Mnogo se znojio u toku marša, kaže on, i mnogo je pio vodu. Nije mogao da spava i konačno je uspio, tek uz pomoć sedativa.

Prve halucinacije kod njega pojavile su se u Kamenici prvog dana, 12. jula, a drugi napadi halucinacija bili su drugog dana, nakon što je kolona prošla Udrč. On pripisuje ove halucinacije mogućnosti da je pio možda zatrovanu vodu. Prema njegovom iskazu, **“neprestano sam pio vodu, ali sam pio vodu (samo) iz dva bunara i mislim da su bili zatrovani. I ostali su pili vodu iz bunara, ali svako nije pio. Ljudi bi nekada zastajali da bi napunili boce. Napunio sam svoju bocu sa dva litra. Svako ko je nosio vodu krio je od drugih.”** Zatim, nastavlja on: **“svi su bili u Jošanici do pet ujutro (14. jula). Oko ponoći, između 13. i 14. jula, otrov je počeo da djeluje. Zamijenio sam jednog od naših vojnika sa četnikom i počeo sam ga daviti. Bio je tu neki koji se zvao Meholjić Hakija i Džemail (Bećirović). Odvojili su me i trebalo im je pola sata da me uvjere da to nije bio četnik.”**

Slijedećeg jutra, 14. jula, kaže on, dat mu je sedativ i onda je zaspao. Nakon što se probudio, osjećao se mnogo bolje. Kasnije tog dana kolona je pala u zasjedu srpskih snaga, ali su učesnici marša uspjeli da se probiju. Od tada pa nadalje gospodin Mašić je tražio pomoć od drugih pošto nije mogao hodati. Rano ujutro 15. jula, kolona je prešla cestu. Mašić kaže: “

93) Intervju Human Rights Watch-a, Banovići, 23. jula 1996.

Naređeno nam je da pretrčimo put. Oni koji su me nosili bili su uplašeni i ispustili su me na putu. Izgubio sam svijest. Osjećao sam se kao da sanjam - da sam u nekom muzeju sa malim statuama iz kojih je tekla voda. Iznad statua bili su vinogradi sa vodom. Pokušao sam da pijem vodu. Probudio sam se ujutro u deset i nalazio sam se u Križevačkim livadama. Pretpostavljam da su me nosili do tamo.

Probudio sam se i dali su mi još jednu tabletu, koja mi je pomogla da odspavam još tri sata. Bila je to ista vrsta tablete. Tada sam sanjao mnogo krvi i četnike kako nas tuku.

Zatim Mašić govori o toj večeri iza oluje, 15. jula:

Putovali smo cijelu noć i stigli do mjesta dva kilometra udaljenog od mjesta gdje se vodila borba, bilo je četiri sata ujutro. Ponovo sam izgubio svijest. Ne sjećam se, ali ljudi pričaju da sam skakao okolo i vikao na ljude. Pljuvao sam ih, vikao da su četnici. Ljudi nisu znali šta će sa mnom. Tražio sam pomoć.⁹⁴⁾

Ovaj svjedok je liječen u Tuzli četiri dana nakon što je kolona uspjela da se probije kroz srpske linije. Dijagnoza mu je bila da pati od nerveze i manjih fizičkih povreda.⁹⁵⁾

I ostali svjedoci, također, su opisali kako su doživili halucinacije. Major Ramiz Bećirević navodi da nije bilo dovoljno vode za učesnike marša, tako da su punili svoje boce vodom kad god su nailazili na potok. Toplo vrijeme je doprinosilo onome što opisuje kao svoju “veliku žeđ.” Zatim, **“u jednom momentu, moguće da je to bilo 14.**

94) Intervju Human Rights Watch-a, Tuzla 20. juli 1996.

95) Njegov iskaz je podržao poručnik Džemail Bećirović, koji je vidio događaje koje je Mašić opisao. Intervju Human Rights Watch-a, Tuzla, 20. juli 1996.

jula, vidio sam vodu. Pokušao sam da se napijem, ali nje nije bila tamo. Noću između 14. i 15. jula, ugledao sam zamkove i gradove.” Major Bećirović tvrdi da nikada ranije nije imao halucinacije. Zamkove koje je vidio opisuje kao “oni iz horor filmova, osamljeni i mračni.”⁹⁶⁾

Drugi vojnik koji je učestvovao u maršu, Ekrem Salihović izjavljuje: “Drugog dana (13. juli), vidio sam nenaoružanog četnika dva metra ispred mene , ali on nije bio tamo. U jednom trenutku imao sam zujanje u ušima. Kad sam pokušao da počesem glavu, ona je nestala.”⁹⁷⁾

Treći vojnik, Fadil Hotić, kaže kako je bio u klopki u području kojim su patrorilale snage bosanskih Srba. Pokušao je da izbjegne da ga otkriju. Drugog dana marša, 13. jula, počeo je da halucinira: “Ugledao sam Srbe. Vidjeli smo samo njihove noge. Nismo vidjeli uniforme. Galamili su: ‘Ovo je srpski položaj - goni se!’ Nismo vidjeli njihovu opremu. Ovdje sam počeo halucinirati. U jednom trenutku vidio sam srpski vinograd sa cvijećem. (Imao sam ove halucinacije) samo s vremena na vrijeme. I drugima se, također, događalo. I oni su halucinirali. Jedan od njih bio je Bajro Mehmedović, koji je mene neprestano zvao imenom svog brata. Svaki put kad je govorio sa nekim, on ga je zamijenio svojim bratom. To je bilo 13. jula. Do tada nismo oka sklopili.”⁹⁸⁾

Drugi su počeli halucinirati pri kraju marša. Poručnik Bećirović, na primjer, navodi da je od tog trenutka povremeno imao halucinacije kad god bi zatvorio oči. On to nije pominjao drugima, kaže, jer su ljudi oko njega govorili da će ih Srbi uhvatiti i da će umrijeti. Prema poručniku Bećiroviću, “na putu sam legao i zatvorio oči. Vidio sam grad, a ne šume. Nisam mogao nikome govoriti o ovome pošto sam bio oficir - zadužen za moral. Vidao sam kule i zgrade ispred sebe. Zbog ovoga nisam želio da zatvaram oči.”⁹⁹⁾ Mensur Memić, koji je

96) Intervju Human Rights Watch-a, Živinice, 19. juli 1996.

97) Intervju Human Rights Watch-a, Živinice, 19. jula 1996.

98) Intervju Human Rights Watch-a, Tuzla, 21. juli 1996

99) Intervju Human Rights Watch-a, Tuzla, 20. jula 1996

primjetio ljude da haluciniraju prvog dana marša, kaže da su pri kraju halucinacije, koje je vidao, postajale sve gore: "U Križevačkim Njivama (za vrijeme oluje) desili su se najveći problemi. Ljudi su poludjeli. Bilo je nekoliko slučajeva samoubistava i ubistava."¹⁰⁰⁾

Poručnik Kadrija Softić izbjegao je sa brda Kamenica sa oko trideset drugih u pravcu Žepe. On kaže da se jedno lice iz njegove grupe, Redžo Muminović, žalio da pati od halucinacija i pritiska u grudima. Izgleda da je mislio da svako stablo ili grm predstavljaju četnika. Muminović je imao ove halucinacije nekoliko dana i za to vrijeme povremeno bi postajao svjestan, ali je jeo i pio vrlo malo. Povratio bi odmah nakon što bi uzeo hranu. Prema riječima poručnika Softića, taj čovjek se oporavio nakon tri ili četiri dana.¹⁰¹⁾

Iskustva ljekara

Trojica, od petorice ljekara koji su bili na maršu za Tuzlu, a svi su bili u prednjem dijelu izbjegličke kolone, također navode da su doživjeli halucinacije, a i da su primijetili halucinacije kod drugih.¹⁰²⁾ Jedan od njih, dr. Fatima Dautbašić sjeća se da su se neki ljudi koje je ona poznavala u Srebrenici ponašali "čudno" i da se nisu mogli prepoznati prvog dana zbjega.

Sve dok nismo stigli do brda Kamenice moj dio kolone nije dolazio pod vatru. Slušala sam jake eksplozije iza mene. Na brdu Kamenica primijetila sam da se ljudi neobično ponašaju kada je prvi ranjenik stigao. Ovo sam objasnila kao simptome panike. Ljudi su bili vrlo nemirni. Bilo ih je nemoguće smiriti. Lica su

100) Intervju Human Rights Watch-a, Tinja, 23. jula 1996.

101) Intervju Human Rights Watch-a, Tuzla, 29. juli 1996.

102) Svih pet ljekara iz Srebrenice odlučili su da se pridruže zbjegu, plašeći se da će ih Srbi tretirati kao vojnike, ako odluče da se pridruže civilima za evakuaciju u Potočarima, shvatili su da će onima u koloni možda biti neophodan medicinski stručnjak. Human Rights Watch je intervjuirao trojicu od pet ljekara: Dr. Fatimu Dautbašić, Dr. Ilijaza Pilava i Dr. Avdu Hasanovića.

im imala karakteristike paničnog stanja, uplašanih očiju. Većina ljudi je imala ispupčene oči. Ljudi su bili blijedi.

“Kako se zbijeg nastavljao, ovi uslovi,” kaže ona, “postajali su učestaniji. Ima mnogo slučajeva u kojima sam vidjela samoubistva ljudi - u mojoj blizini ih je bilo bar četiri ili pet”:

Muž glavne sestre u našoj bolnici, koji se nalazio u zbijegu, ubio se aktiviranjem ručne bombe. Ranio je još oko deseticu oko sebe. To me je mnogo iznenadilo, jer je išao sa svojim bratom. Rano ujutro prošla sam kraj njega dok su se odmarali. Njegov brat je bio iscrpljen i on mu je pomagao da se umije.

Oko šest sati te večeri začula sam eksploziju i, kad smo skočili, rekli su da se Kemo ubio. Kad su rekli da je to on, kazala sam da je to nemoguće, mora da je to bio njegov brat. Ali, bila je istina, to je bio on. Desilo se to u jednom trenu.¹⁰³⁾

Drugi ljekar dr. Ilijaz Pilav, također je bio u prednjem dijelu zbijega koji je već napustio brdo Kamenicu kada su srpske snage napravile zasjedu koloni, koja se još uvijek tamo okupljala. On kaže da je (buka) vatre na Kamenici bila zastrašujuća. Pucalo se i na njegov dio kolone, ali glavna vatra je bila usmjerena na brdo Kamenicu, iza njega. Nastala je opća panika.¹⁰⁴⁾ Noć je padala i u ovakvoj situaciji općeg haosa počele su se halucinacije događati. Dr. Pilav opisuje neke iz svoje blizine, kako su u jednom momentu bili u normalnom stanju, a onda

103) Intervju Human Rights Watch-a, Zenica, 24. jula 1996.

104) Dr. Pilav opisuje ovu scenu na slijedeći način: “Ispraćali smo ranjene u prednji dio kolone, i morali smo se brinuti za njih. Pošto je vatra usmjerena i na nas, također, neki su bivali dva puta ranjeni, a i neki koji su ih prevozili također su ranjeni. Neke od njih smo morali ostaviti iza nas. Čak je i danas teško reći šta se trebalo činiti u to vrijeme. U tim trenucima mi se - kao ljudskom biću - javila hitna potreba da se spasi nečiji život. Brat bi ostavio brata. Otac bi ostavio sina, a sin oca. Sve se raspadalo. Niko nije znao šta se dešava i kuda će to voditi.”

iznenada izgubili saomokontrolu. On navodi da, “oni koji su imali oružje pucali su bez kontrole. Postojalo je opće osjećanje ‘bezizlasnosti’.”

Prema riječima dr. Pilava, neki ljudi koji su se čudno ponašali, vjerojatno su s njim marširali od Kamenice: “U Kamenici su mi se pridružili ljudi koji nisu samnom bili od početka (u Jaglicima). Oni su stigli na brdo nakon što sam ja već bio tamo. Do Kamenice sve se dešavalo nekako brzo. Kad god su nas Srbi pozvali preko megafona nastupile bi erupcije, halucinacije.”

U tim trenucima su se vršila samoubistva. Dr. Pilav je bio svjedok nekih od njih: “Tri prijatelja zagrlila su jedan drugoga i jedan je povukao (iglu iz granate), ubijanje je bilo užasan prizor, nešto što se nikad ne možete zaboraviti.”

Dr. Pilav je, također, opisao neka lica koja su ostala iza njega i bila ranjena u granatiranju u Kamenici i dovedena da ih zbrine:

Doveli su mi dvojicu ljudi koji nisu uopće imali rane. Izgledali su kao slučajevi za psihijatriju. Bili su to mladi momci između 20 i 25 godina starosti. Nisu mi mogli reći svoja imena. Lica su im bila deformirana. Nisu mogli hodati. Obojicu sam lično poznavao. Jedan je preživio. On je ostao samnom (poslije Kamenice) i nakon dva dana se povratio. Do tada glavna opsesija mu je bila kako da se ubije. Nije padao u nesvjest, ali nije imao veze sa realnošću. Govorio bi: Molim te zovi moju ženu, ona je u slijedećoj sobi, i hoću u kupatilo, i donesite mi krevet, hoću ovdje da spavam. Ovo su primjeri.”

Dr. Pilav kaže da se ne može sjetiti da li su ova dvojica ljudi bila fizički bolesna. Onaj koji je preživio, kaže on, prvo nije mogao da hoda, ali dan poslije prohodao je uz nečiju pomoć i slijedećeg dana mogao je hodati bez pomoći.

Dr. Pilav također navodi da su se, nakon napada na Kamenicu i nekoliko dana poslije, halucinacije počele masovnije javljati: “Većina

halucinacija se dešavala noću, ali kako je vrijeme prolazilo one su se počele sve više javljati i noću i danju. A poslije toga, ne mogu se sjetiti koliko je ljudi imalo halucinacije.”¹⁰⁵⁾

Treći ljekar, dr. Avdo Hasanović također navodi da je imao halucinacije u toku zbijega (vidi Poglavlje 4).

IV. UPOTREBA HEMIJSKIH SREDSTAVA U SREBRENICI: PROCJENA

Kao što je opisano u Poglavlju 2, poznato je da je Jugoslovenska narodna armija bila opremljena sa bombama i drugom municijom, koja je sadržavala halucinogen BZ, i da je razvila doktrinu njegove upotrebe, zavisno o snazi sile koja se suprotstavlja, lokaciji i njenom rasporedu. Kada se efikasno upotrijebi, BZ bi prisilio svako lice koje je skriveno da oda svoje prisustvo kašljem ili kihanjem, zbog izlaganja dimu koji se širi iz eksplodirane municije. Svoje prisustvo bi vjerovatno otkrili i svojim ponašanjem. Puni efekat, koji izaziva BZ, bi započeo otprilike jedan sat ili kasnije i manifestovao bi se tako, što se napadnuto lice počinja ponašati na nepredvidljiv način.

Jugoslavenska vojna doktrina predviđala je korištenje velikog broja tako zvanih lažnih sredstava za zasjede, uključujući gas CS (moćan suzavac), a moguće i hemijsko sredstvo, slično po naravi BZ-u.¹⁰⁶⁾

105) Intervju Human Rights Watch-a, Vogošća, 24. juli 1996.

106) Prema jednom dokumentu obavještajne službe SAD, “Da bi se proizvelo sredstvo koje stvara taman oblak, neutralnom tamno jedinjenju, koje se sastoji od neutralnog tamnog agensa, goriva i oksida, dodaje se hemijsko sredstvo za nadraživanje (obični agens za gušenje pobuna). Nakon što se uređaj za rasprskavanje aktivira, visoka temperatura dovodi do isparavanja agensa za nadražaj i širenje dima. Poznata sredstva za nadražaj uključuju: tropetoklorni benzilat (BZ), adamsite (DM), chloro-acetophenone (CN), chloropierin (PS), itd”. Američka obavještajna agencija za odbranu, “NONLETHAL CHEMICAL EFFECTORS WORLDWIDE”, (Nesmrtonosna hemijska sredstva širom svijeta), u *Nesmrtonosnim tehnologijama - širom svijeta* (U), odnosno dokument obavještajne službe (maj 1995), str. 30, koji je dobio Human Rights Watch po Zakonu o slobodi informacija u SAD. U svom čistom obliku BZ je aerosol ili bijeli prah.

Očita namjera koja stoji iza miješanja BZ-a (ili BZ jedinjenja) i CS-a u napadu je da se žrtve navedu da povjeruju da su napadnute samo sa CS gasom, čije djelovanje im je poznato kao blaže i kratkotrajnije. Zbog toga bi oprez zbog izlaganja gasu bio umanjen i napadnuti ne bi bili spremni za posljedice koje bi BZ ili smjesa BZ izazvala kod njih nakon izvjesnog vremena. Prema toj doktrini, korištenje sredstava za onesposobljavanje na oružanu grupu u toku zasjede olakšalo bi hvatanje većih grupa koje bi izgubile orijentaciju i prestale da budu efikasna borbena sila. Prema ovoj doktrini, idealna mjesta za korištenje takve municije bila bi ona gdje su mogućnosti za bijeg ograničene, na primjer klanci, mostovi, uske ulice ili slična mjesta.

S obzirom da je kolona u zbijegu iz Srebrenice često prolazila kroz šumovite predjele i zbog toga često postajala nevidljiva za snage bosanskih Srba, ovakve okolnosti su možda doprinijele da se upotrijebe sredstva koja bi se, uz pomoć vjetra, širila po području gdje se pretpostavljalo da se nalazi kolona, i da se izazove gubitak orijentacije među onima koji su napadnuti. Gubitak orijentacije mogao bi navesti pojedince da otkriju svoje prisustvo, te na taj način omogućće snagama bosanskih Srba da preciznije usmjere vatru na kolonu. Općenito govoreći, hemijska sredstva bi stvorila veliku konfuziju među redovima i napadnuti bi počeli da se ponašaju na najnenormalniji način, čime bi se olakšalo njihovo ubijanje ili hvatanje.¹⁰⁷⁾

Neka pitanja

Neka svjedočenja, koja se odnose na neobičan dim i čudno ponašanje, zaista nagovještavaju mogućnost da se nešto neobično

¹⁰⁷⁾ Human Rights Watch također posjeduje kopiju priručnika za civilnu odbranu u Jugoslaviji koji opisuje dejstvo raznih hemijskih sredstava za ratovanje, i napominje opasnost od neprijateljskog trovanja izvora vode, kao što su bunari. ODBRANA I ZAŠTITA, str. 144-45. (Kopija je bila pohabana; njena naslovna stranica sa relevantnim informacijama je nedostajala.)

moglo desiti u Srebrenici. Pa ipak, bilo bi mudro postaviti pitanja vezana bar za neke dokaze koji proizilaze iz svjedočenja.

Veliki broj lica koji je intervjuirao Human Right Watch opisao je okolnosti u kojima su primjetili eksplozije municije koja očitno nije stvarala ili pak ne veliki broj šrapnela. Umjesto toga, granate su se na udar rasprskavale u velikim komadima, što je pokazatelj odsustva eksploziva, kao što je TNT (koji je prisutan u standardnoj visoko eksplozivnoj granati), već su oslobadale dim koji se, umjesto podizanja u vazduh, širio kao oblak u obliku gljive.

S druge strane moglo bi se pretpostaviti da su granate (ili bar neke od njih) možda bile obične dimne granate, koje se često koriste u ratovanju radi markiranja u dnevnim uslovima. Ne bi bilo ništa neobično, samo po sebi, da su Srbi upotrebljavali granate koje sadrže dim, radi signaliziranja lokacije kolone koja se kadkad kretala kroz gustu šumu, srpskim baterijama koje su nastojale da ispale visoko eksplozivne granate i drugu municiju na kolonu.

Nadalje, nekim opisima ponašanja dima trebalo bi pristupiti sa rezervom, pošto je vidljivost u vrijeme nekih spornih događaja bila ograničena, bilo zbog toga što su se odvijali u sumrak ili noću ili zbog šumovitog terena kroz koji je kolona prolazila. Međutim, ako su takve granate doista korištene noću, kao što to, na primjer, dokazuje izjava Muje Salihovića (vidi Poglavlje 3), to bi bilo neobično, jer je dim manje koristan noću kao marker, nego alternativna signalna raketa sa fosfornim punjenjem. Nadalje, oblik običnih dimnih granata čini da se dim diže, a ne širi.

Pored poteškoća fizičke identifikacije municije i njene manifestacije nakon eksplozije, također je potrebno pristupiti s oprezom pouzdanosti prisjećanja članova kolone. Godinu dana nakon srebreničkog marša smrti, kada su preživjeli intervjuirani, još uvijek su se jasno sjećali užasa i traume koje su pretrpjeli. Ipak je razumljivo da se teško može očekivati da se osoba, koja je prošla kroz takvo iskustvo, prisjeti svih onih detalja, punu godinu dana nakon događanja. Prvenstvena briga svakog onog koji je marširao u koloni, bila je kako da izbjegne, a ne kako da dokumentuje to iskustvo. Vjerojatno je, na

primjer, da su se do ljeta 1996. zaboravili neki detalji, koji su mogli pomoći da se odredi da li se desio napad hemijskim oružjem. Tu spadaju tako očito trivijalne informacije kao što su, na primjer, fizička kondicija lica iz kolone, njihove potrebe u to vrijeme za obavljanjem male i velike nužde.

Ovome treba dodati i ulogu koju je odigralo znanje lica iz kolone o postojanju hemijskog oružja u vojnom arsenalu Savezne Republike Jugoslavije. Moguće očekivanje da će srpske snage možda upotrijebiti hemijsko oružje, možda je dovelo do prebrzih zaključaka o prirodi municije koja je, zapravo, bila upotrijebljena u toku marša. Zatim, možda je izvjestan broj vojnih službenika iz kolone, koji su služili JNA, bio svjestan postojanja priručnika koji opisuju doktrinu korištenja BZ-a, kao što je gore navedeno. Neki od onih koji su intervjuirani, tvrdili su da su snage bosanskih Srba upotrebljavale hemijska oružja da bi dezorijentali one koji su koračali u koloni, dodajući vlastite analize svojim opservacijama.¹⁰⁸⁾ U isto vrijeme, teško bi bilo pripisati halucinacije masovnoj histeriji nametnutoj vjerovanjem onih, koji su se kretali u koloni, da njihov neprijatelj koristi hemijska oružja, jer nisu svi oni, koji su svoje halucinacije

¹⁰⁸⁾ I očekivana upotreba hemijskog oružja takode može uticati na ponašanje žrtava, čak iako praktično ne dođe do upotrebe hemijskog oružja. Godine 1985. jedan francuski bataljon Legije stranaca pripremao se na Korzici za vježbu u kojoj su, u toku napada, trebali biti izloženi vodenoj pari kao simulantu nekog sredstva hemijskog ratovanja. Vojnici su bili opsežno informirani o prirodi vježbe. Planirano je da jedan avion preleti iznad vojnika, na niskoj visini, i da ispusti vodenu paru umjesto hemijskog gasa. Vojnici nisu upozoreni da će vodena para biti zamijenjena neaktivnom crvenom supstancom.

Zabilježeno je da su čak i oni legionari koji su bili najiskusniji u borbenim situacijama, odmah nakon ispuštanja ovog neaktivnog materijala, bili duboko potrešeni tim događajem. Povjerovalo se da je učinjena tragična greška i trupe su se razbježale u neredu. Mnogi od legionara pali su na zemlju, previjajući se u agoniji. Simptomi koji su se pojavili bili su kao oni koji se mogu očekivati u stvarnom napadu hemijskim oružjem.

Neki pojedinci, koji su bili pogodeni ovim incidentom, čini se da su bili blizu smrti, iako je njihov problem bio psihološkog porijekla, a ne zbog izlaganja bilo kakvom hemijskom sredstvu. Preostali vojnici su ili zapali u paniku ili pobjegli sa poligona ili su još uvijek stajali kao da očekuju smrt. Ova vježba je pokazala u pravom svjetlu reagovanje većine disciplinovanih vojnika u okolnostima, kada su vjerovali da su žrtve napada hemijskim oružjem. R.A. Gabriel, "LES ARMES CHIMIQUES", u R. A. Gabriel, urednik, *IL N'Y A PLUS D'HEROS: FOLIE ET PSYCHIATRIE DANS LA GUERRE MODERNE* (Pariz: Albin Michel, 1990), str. 54.

opisali pred Human Right Watch-om, tvrdili da je možda bilo upotrijebljeno hemijsko oružje ili čak da su pokazali bilo kakvu svijesnost da su bosanski Srbi možda upotrijebili tu mogućnost.

Ranije poznavanje te činjenice kod Srba moglo bi, takođe, objasniti kontradiktorne informacije koje je prikupio Human Right Watch o prisustvu kod srpskih snaga nekog drugog sredstva vezanog za upotrebu hemijskog oružja: gas maske. Svjedok Kadrija Softić, poručnik u bosanskoj armiji, izjavljuje da je oko dva sata po podne, 13 jula ugledao desetinu srpskih vojnika, koji su nosili "gas maske sa strane lica", u blizini tijela lica iz kolone koji su umrli na čistini blizu brda Kamenica. koje je bilo poligon većeg napada prethodnog dana, i mogući poligon drugog napada 13. jula (vidi Poglavlje 3). Čistina je bila udaljena nekih 300-400 metara od njega i kaže da ih je posmatrao kroz dvogled.¹⁰⁹⁾

Ni jedno drugo lice koje je intervjuirao Human Right Watch nije tvrdilo da je vidjelo srpske vojnike sa gas maskama.¹¹⁰⁾ Svjedok, Ramiz Mašić, koji je bio u grupi koja se vratila prem brdu Kamenica, radi spašavanja nekih ranjenika, rekao je da je na zemlji našao

109) Intervju Human Right Watch-a, Tuzla, 20. juli 1996. Jedan drugi vojnik, Samir Delić, također poručnik u Armiji, koji je tada bio sa poručnikom Softićem, kaže da kada je upotrijebio dvogled odmah nakon poručnika Softića nije vidio srpske vojnike sa gas maskama i da se tada upitao da poručnik Softić možda nije pogriješio. Intervju Human Right Watch-a, Seona, 21. juli 1996. Pojednostosti o događaju, kako ih se prisjeća poručnik Delić, razlikuju se i u drugim detaljima od onih koje je iznio poručnik Softić. Prema Delićevom iskazu, oni su dobili dvoglede 14. jula, ne 13. jula, a sa mjesta gdje su se tada nalazili, nisu mogli vidjeti čak ni Kamenicu. Pri ponovljenom intervjuu, poručnik Softić je izjavio da ostaje pri svojoj ranijoj izjavi, ponovo potvrđujući da je vidio srpske vojnike sa gas maskama: "Gledao sam kroz dvogled. Posmatrao sam četnike dvije ili tri minute. Nikome (tada o ovome) nisam rekao ništa, jer sam smatrao da bi to moglo stvoriti paniku među ostalim. Pozajmili smo dvogled od dječaka koji se zvao Husnija Nisam čak siguran da sad sjedim ovdje, ali sam 92 posto siguran da sam ih vidio kako nose maske. Samir (Delić) je radio nešto drugo, dok sam ja gledao kroz dvogled. Tih nekoliko dana, Samirovo ponašanje nije bilo sasvim normalno." Intervju Human Right Watch-a, Tuzla, 23. juli 1996.

110) Treba napomenuti da se sredstva, kao što je BZ, prema američkom vojnom priručniku, vjerovatno "raspršavaju municijom koja stvara dim ili aerosol, koristeći respiratorni trakt kao ulazni otvor. Zbog toga je upotreba maske neophodna." Ministarstvo vojske, pomorstva i vazduhoplovnih snaga, NATO HANDBOOK ON THE MEDICAL ASPECTS OF NBC DEFENSIVE OPERATIONS ("NATO-ov priručnik o medicinskim vidovima odbrambenih operacija NBC"), AmedP-6 (Washington, D.C.: 1973), dio III, str. 6-2.

plastične kese sa tekstilnim materijalom u njima. Ovaj materijal je, kaže on, služio za čišćenje maski, a u kese je stavljan zajedno sa maskom. On je također izjavio da je tada ukazao svojim drugovima na prisustvo tog materijala i rekao im da su srpske snage uvijek dobro opremljene, jer sa sobom nose gas maske.¹¹¹⁾

Pa ipak, unatoč ovoj isključivoj i ponekad kontradiktornoj informaciji, ostaje neobjašnjena činjenica da se desila neka kombinacija čudnog prikazivanja i nenormalnog ponašanja u toku marša. Svjedoci, koji često ne poznaju jedan drugog, i koji su intervjuirani odvojeno, bili su u velikoj mjeri dosljedni u pričama o onome što se desilo njima i njihovim drugovima za vrijeme puta u sigurnost. Njihove izjave se moraju prihvatiti ozbiljno.

Osim pitanja same prirode neobičnih granata, dima koje ove granate stvaraju i tačnosti prisjećanja onih iz kolone o ovoj pojavi, karakter i posljedice koje izaziva kritični element kod moguće upotrebe BZ-a - halucinacije - ne daju definitivno rješenje srebreničkog slučaja. Marš od Jaglića, na periferiji srebreničke enklave, prema sigurnom području oko Tuzle, bio je užasan doživljaj za njegove učesnike koji su imali sasvim jasne slabosti: bili su bijedno opremljeni za ovu vrstu putovanja, nisu imali osnovne potrepštine i bili su pod stalnim pritiskom srpskih snaga, sa malo ili bez imalo mogućnosti za spavanje. Mnogi su bili u krhkom mentalnom stanju. Mnogi su doživjeli ono što su opisali, kao halucinaciju.

Sami učesnici marša ponudili su raznovrsne teorije o onome šta je izazvalo halucinacije koje su sami doživjeli ili primijetili kod drugih: napadi srpskih snaga hemijskim granatama, zatrovani izvori vode duž puta i ukupan uticaj kombinacije stresa i nedostatka hrane, vode i sna. Bez obzira na uzrok, iz njihovih svjedočenja javlja se jedan potpun

111) Intervju Human Right Watch-a, Tuzla, 3. jula 1996. Gosp. Mašić je također izjavio: "Svo to vrijeme nisam razmišljao da je upotrebljeno hemijsko oružje. Smijao sam se (četnicima), jer sam smatrao da su maske bile nepotreban teret. U bivšoj Jugoslaviji svakom građaninu je data gas maska... U JNA, ja sam vježbao nošenje gas maske. U svim tim slučajevima, komad tekstilnog materijala je bio sa maskom, pa prema tome nisam mogao pogriješiti. Svrha ovog materijala je, kada se maska ne uklapa dobro, i ako se staklo zamuti, da se staklo očisti."

obrazac - da su bile dvije jasne vrste halucinacija: jedna, koja je prevladavala u toku prva dva dana putovanja, posebno kod onih koji su bili direktno izloženi granatiranju od strane srpskih snaga, i što je popraćeno čudnim i agresivnim ponašanjem, i drugi, koji se manifestirao u toku cijelog puta prema Tuzli, ali se pojačavao kako se putovanje oteglo, i više je ličilo na doživljena priviđenja ili iluzije.¹¹²⁾

Tumačenja ljekara neobične pojave

Svjedočenje ljekara koji su se nalazili u marširajućoj koloni vrlo je važno za određivanje onoga šta se desilo, jer su sva trojica, iako ni jedan nije stručnjak za fenomen halucinacija i mogućih uzroka, bila dovoljno kvalifikovana da, kao ljekari opće prakse, opišu simptome koje su opazili kod lica koja su, čini se, pretrpjela halucinatorno ponašanje, i da navedu razliku između različitih tipova halucinacija.¹¹³⁾ Dr. Fatima Dautbašić je, na primjer, uporedila halucinacije, koje je primjetila kod drugih, sa običnijim oblikom koji je sama doživjela: "Svako je od nas imao manje halucinacije, posebno kada smo izlazili iz šume na svjetlost. Vidala sam krovove kuća. Pripisala sam to nemogućnosti da odspavamo."

112) Mnogi učesnici marša su saopštili da su imali priviđenja pri kraju teškog iskušenja. Neki pojedinci su primjetili stepenice i zamkove u vazduhu. Čini se da se na ova priviđenja nailazilo kod promjene uslova svjetla. Ovo se moglo desiti kada su ljudi izlazili iz šume na čistinu ili u obratnom smjeru. Neke od ovih kasnijih epizoda izgleda da se uklapaju u kategoriju vizuelnih iluzija. Ostale opisane epizode više liče na halucinacije.

Često se ne shvata razlika između iluzije i halucinacije. Iluzija je sklonost ka pogrešnom rasuđivanju, na primjer, dužina horizontalne i vertikalne linije stavljene u posebnu vizuelnu situaciju. Nasuprot tome, čulna obmana kod halucinacija uključuje mnogo veći stepen pogrešnog opažanja, koji se, prema jednom pregledu, "očito bazira na unutarnjem nastalom stimulansu, koje ima veće posljedice na neposredni doživljaj pojedinca, njegovo ponašanje i buduće situacije." P. D. Slade i R. P. Bentall, *SENSORY DECEPTION: SCIENTIFIC ANALYSIS OF HALLUCINATIONS* (Čulna obmana: Naučna analiza halucinacija), str. 51.

113) Sva trojica su bila na čelu kolone, pa stoga nisu direktno doživjeli teško granatiranje koje se desilo oko brda Kamenice u kasno popodne i predveče 12. jula.

Za razliku od toga, kazala je ona, "ljudi koji su stvarno imali halucinacije, vikali su i bivali agresivni i to vrlo jako. Nisu mogli prepoznati svoj zavičaj i ponašali su se kao da ne prepoznaju nikoga od nas." Ove halucinacije, od koji su mnogi patili, ona je pripisala snažnom stresu. Objasnila je da su uslovi bili loši čak i prije pada Srebrenice i da su čak i prije početka putovanja ljudi bili neuravnoteženi. Ja, i svi drugi, bili smo svjesni kakva nas opasnost očekuje na putovanju i kroz šta ćemo proći. Psihološki pritisak je bio znatan čak i na početku i trajao je duž cijelog puta. Možete samo zamisliti šta bi ste mogli očekivati da će se desiti, a kada se dese stvari koje ste zamišljali da će se desiti, onda stvari postaju još gore, jer je na samom početku sve krenulo loše.

Neki ljudi, kazala je ona, već su prvog dana marša imali halucinacije, dok se to nikome nije desilo u Srebrenici prethodnih dana.¹¹⁴⁾

Dr. Ilijaz Pilav je doživio slično onome što i doktorica Dautbašić. U toku četiri posljednja dana u Srebrenici, prije nego što je kolona krenula iz enklave, neprestalno je radio u hirurškoj sali, zbrinjavajući one koji su bili ranjeni u toku srpskog napada. Za ta četiri dana on nije spavao. Prema riječima dr. Pilava:

Bio sam iznenađen kako sam se dobro osjećao u prva četiri dana marša. Kada smo krenuli, pomislio sam da neću izdržati. Nakon četiri dana zapao sam u krizu. Ali ona je trajala kratko vrijeme. Počeo sam da haluciniram. Nije to bila stvarna halucinacija. Možda je to bila posljedica promjene predjela, straha i iscrpljenosti.

Kretali smo se uskom stazom i iznenada smo morali skrenuti u lijevo u šumu, a bio je sumrak. Šuma je bila velika. Stabla su bila ogromna i dok sam ulazio u šumu bio sam sasvim miran. Tek što sam ušao u šumu vidio sam zgrade i stepenište niz koje treba da sidem. Zastao sam i shvatio da to ne može biti stvarnost.

114) Intervju Human Rights Watch-a, Zenica, 24. jula 1996.

To me je uplašilo, jer su se i meni počele dešavati stvari koje su se dešavale drugima. Znao sam da moj mozak funkcionise dobro, ali moje oči su ugledale nešto drugo. Zastao sam i zaustavio čovjeka koji je bio do mene i upitao ga šta vidi. Rekao mi je da i on vidi zgrade. Istupio sam iz kolone i zatvorio oči.

Nakon nekoliko minuta, otvorio sam oči i vidio da se nalazim u šumi. Nije bilo zgrada niti stepeništa. Kasnije kada sam razgovarao sa drugima, ustanovio sam da su mnogi od njih imali ove vizuelne efekte. Oni su uglavnom imali ove 'halucinacije' kada su prelazili sa svjetlosti u tamu. Bili smo vrlo žedni i smatram da su vizuelni efekti bili ono što su ljudi željeli da vide.

Ne povezujem ove efekte za upotrebu hemijskog oružja kada su u pitanju prve halucinacije. U ovim slučajevima, uključujući i moj, nije bilo agresivnog ponašanja, niti samoubistava, i ljudi su se vrlo brzo oporavljali. Po mom mišljenju, treba odvojiti pojave nastale zbog iscrpljenosti, straha, gladi, od onih koje su uzrokovane nekom vrstom otrova.

Vežano za ranije halucinacije, dr. Pilav je primjetio da je postojala "jedna neosporna činjenica: broj halucinacija se povećavao poslije svakog srpskog napada." Također je iznio teoriju o mogućnosti trovanja izvora vode od strane srpskih snaga duž zacrtane staze marša:

Znali smo da su veliki dijelovi puta bili bez vode, a kada smo dolazi li do vode nismo provjeravali da li je čista ili da li neko stoji u njoj. Nakon ovoga broj halucinacija se povećavao. Kasnije sam o ovome razmišljao, ali tada ne.

... Nakon što su (Srbi) shvatili kuda se krećemo bilo je moguće da su neki izvori zatrovani. Nije svako pio na svakom izvoru, jer svi nismo prolazili ista mjesta.... Ono što me je navodilo na ovaj zaključak posljednjih dana, prije nego što smo stigli u Tuzlu, a posebno posljednje večeri, bilo je to što je intenzitet rastao.

Dr. Pilav je u jednom posebnom slučaju, gore navedenom, simptome pripisao hemijskom trovanju.¹¹⁵⁾

Treći doktor, dr. Avdo Hasanović naveo je sličnu razliku između dva tipa halucinacija. On je izjavio da je bio svjedok ponašanja mnogih vojnika, koji su izgleda patili od halucinacija, a koji se nisu mogli orijentisati i koji su greškom smatrali one oko sebe da su srpski vojnici. Prema riječima doktora Hasanovića, mnogi od onih u takvom stanju, na kraju su se predali.

Kaže da je smatrao sasvim neobičnim što je toliki broj ljudi bio time zahvaćen na neki poseban način i pretpostavlja, da su Srbi izvršili napad u to vrijeme, svi su mogli izginuti. Možda su, kaže dr. Hasanović, bosanski Srbi stavili "hemijske otrove" u vodu duž puta što je izazvalo psihološke efekte kod lica iz kolone. Sjeća se da je pio vodu i da je voda imala čudan ukus.

I sam dr. Hasanović je imao halucinacije četvrte noći marša. Opisao je kako je vidio ogromnu zgradu sa svjetlima i osjećao je kako mu se spava.¹¹⁶⁾

Alternativna objašnjenja halucinacija

Iz intervjua nije bilo moguće utvrditi koliki je broj lica bio zahvaćen ozbiljnim halucinacijama, uključujući duševne epizode koje

115) Intervju Human Rights Watch-a, Vogošća, 24. juli 1996. Radi se o slučaju dvojice ljudi, od kojih je jedan preživio, koji nisu mogli reći ljekaru svoja imena i koji nisu mogli hodati. Dotično lice je govorilo ovakve stvar: "Molim te pozovi moju ženu, ona je u onoj sobi" (Vidi poglavlje 3).

116) Intervju Human Rights Watch-a, Tuzla, 3. augusta 1996.

su dovodile do bizarnog, čak agresivnog ponašanja. Bilo je uočljivo da je bilo nekih koji su počeli halucinirati prvog dana kada je kolona krenula. Nije bilo lica koja su takve znake ili simptome pokazivali ranije. Da je sredstvo, kao što je BZ, bilo upotrijebljeno na kolonu, razumljivo je da bi se moglo očekivati da bi veće skupine pojedinaca ispoljile takvo nenormalno ponašanje. Međutim, moguće je da je pošumljen teren mogao ograničiti kretanje kemikalija koje su mogle biti u vazduhu.

Nadalje, da je sredstvo, kao što je BZ, bilo upotrijebljeno, od nekih, ako ne i svih iz kolone, bi se moglo očekivati da su patili od niza *fizičkih* simptoma (između ostalih mučnina, povećan broj otkucaja srca, smanjeno znojenje i magljenje vida) prije početka žaljenja zbog halucinatornog stanja. Pa ipak, ne postoje izvještaji da su ovi pojedinci imali kombinaciju simptoma nakon izvršenih napada i prije nego što su se halucinacije pojavile kod njih. S druge strane, teško je odbaciti tvrdnju da možda zaista nije bilo nekih fizičkih simptoma ovog karaktera kod onih koji su naknadno počeli da haluciniraju. Možda su takvi simptomi bili manji u poređenju sa općim teškoćama putovanja i gubitkom orijentacije uzrokovane haluciniranjem, pa se stoga možda ne mogu dozvati u sjećanje tako jasno godinu dana nakon događanja. Što se tiče ljekara iz kolone marša, koji su možda primijetili takve simptome, oni su bili pod teškim pritiskom i nisu mogli pružiti pomoć svakome kome je bilo potrebno. Prema riječima dr. Dautbašića: "Previše je bilo ranjenih, uključujući i one koji su halucinirali, da bi mi mogli pružiti pomoć svima."¹¹⁷⁾

Treba uočiti da postoji jasna mogućnost da je upotrijebljeno sredstvo za neosposobljavanje koje nije BZ - ali po svojim efektima liči na BZ. U američkom vojnom priručniku, na primjer, stoji da "neki antikolinergici mogu prouzrokovati označeni gubitak orijentacije, nepostojanost, halucinacije i konfuziju, (patognomske karakteristike delirijuma) sa

117) Intervju Human Rights Watch-a, Zenica, 24. juli 1996. Dr. Dautbašić je, takođe, rekao da su on i njegova četvorica kolega imale vrlo ograničenu opskrbu lijekovima u toku marša. Ona se sastojala od nekoliko ampula antibiotika i nekoliko tableta analgetika (protiv bolova) i sedative. Ovo je bilo premalo za liječenje koje su mnogi iz kolone tražili.

vrlo malim ili nikakvim dokazima o periferalnim autonomičnim efektima (kao što su tahikardia i proširene zjenice)."¹¹⁸⁾

Takoder se postavljaju pitanja o karakteru halucinacija: prema navodima bar jednog stručnjaka, razgovor koji vodi ka smirivanju ne bi čak ni privremeno smanjio efekat halucinacija izazvanih sredstvom tipa BZ.¹¹⁹⁾ Dr. Dautbašić navodi da su pojedince, koji su bili vrlo uzrujani i doživljavali halucinacije, povremeno morali fizički obuzdavati prijatelji koji su, takoder, govorili pogođenim pojedincima da se smire. U nekim slučajevima ona im je davala sedative za koje, kaže da su imali efekta: "Tablete nisu pomagale u akutnoj fazi kada bi vrištali i postajali hiperaktivni. Samo je obuzdavanje pomagalo u ovoj fazi. Nakon što smo obavljali razgovore s njima i smirili ih, sedativi su počeli da djeluju. Ono što im je doista najviše pomagalo bilo je da neko bude prisutan uz njih, da razgovara s njima i da ih smiruje."¹²⁰⁾

118) Priručnik dalje govori: "Ovo ne bi trebalo da odvuče pažnju ljekara da ne uzme u obzir vjerojatnoću prisustva centralno predominantirajućeg antikolinergika koji je uzročno sredstvo.

119) Pismo Dr. Jan Wilijemsa, profesora za toksikologiju na Univerzitetu Ghent, Belgija, upućenog Human Rights Watch-u, 14. oktobra 1996. Stvar još uvijek treba adekvatno istražiti, ali izgleda da je veliki broj halucinacija u velikoj mjeri izazvala kultura u kojoj se pojedinci nalaze i historijsko doba u kojem se događaji odvijaju. G.L. Belemky, "UNUSUAL VISUAL EXPERIENCES REWPORTED BY SUBJECTS IN THE BRITISH ARMY STUDY OF SUSTAINED OPERATIONS, EXERCISE EARLY CALL" (Neobični vizuelni događaji o kojima su izvjestili pripadnici britanske armije, studija o održivim operacijama, rani poziv na vježbu), "Military Medicine (Oktobar 1979.), str. 695-96 i A. Briere de Boismont, HALLUCINATIONS: ON A RATIONAL HISTORY OF APPARITIONS, VISIONS, DREAMS, ECSTASY, MAGNETISM AND SOMNABULISM ("Halucinacije: O racionalnoj historiji neobičnog izgleda, prividenjima, snima, ekstazi, magnetizmu i somnambulizmu") (Philadelphia: Lindsay i Blakiston, 1853.) str. 27. Prema Sladeu i Bentallu, "S razlogom se može pretpostaviti da čak i kada su halucinacije uzrokovane prvenstveno biološkim faktorima, njihov sadržaj može reflektirati važne psihološke brige i sukobe" (Slade i Bentall, str. 51). Halucinacije se mogu sastojati i od onoga što bi pojedinci željeli da vide. Na primjer, rudari zatrpani u rudniku izjavili su da vide stepenice i put do izlaza. (Ibid., str. 88).

120) Intervju Human Rights Watch-a, Zenica, 24. jula 1996. Ranije u intervjuu Dr. Dautbašić je izjavila: "Ljudi su bili vrlo uznemireni. Nemoguće ih je bilo smiriti." Dr. Hijaz Pilav opisao je tretman jednog studenta medicine koji je počeo da halucinira nakon što je bio ranjen u obje noge. Student nije krvario. Dr. Pilav mu je dao lijek protiv bolova i time je bol prestala, ali ništa nije zaustavilo halucinacije. Intervju Human Rights Watch-a, Vogošća, 24. juli 1996.

Jedno od mogućih objašnjenja pojave halucinacija je stres.¹²¹⁾ Jasno je da je marš za većinu onih koji su intervjuirani doživljen kao teški oblik stresa nametnut u iscrpljujućim fizičkim uslovima. Potreba da se pobjegne, a da snage bosanskih Srba to ne otkriju, izazivala je veliku napetost u redovima kolone.

Istraživanja kliničkog osoblja koje je liječilo izraelske vojnike iz rata u Libanu 1981. otkrila su široki spektrom simptoma i ponašanja kod onih sa dijagnozom - stres uzrokovan reakcijom na borbu (CSR). Žrtve CSR-a stresa bile su pod pritiskom brige, depresije, apatične, neresponsivne, napete, i/ili fobične. Kod žrtava je, takode, zabilježena nesposobnost za koncentraciju, nedostatak razumjevanja ili sposobnosti za komuniciranje i zaboravnost. Primijećeni fizički simptomi uključivali su teško znojenje, povraćanje, mučninu, glavobolje, nesvjestice, palpitacije, tikove i drhtanje. Ponašanje žrtava bilo je kranje promjenjivo. Neki su bili iscrpljeni i zurili u jedno mjesto. Ostali su pokazivali simptome nemira i razdražljivosti. Neki su pokazivali nesrazmjeran bijes na svaku provokaciju. Ostali su pokazivali nepotrebnu brigu o stanju svoje opreme. Oni sa takvim simptomima reagovali su loše na svaki šum koji su čuli i osjetljivost ih je dovođila skoro do panike.¹²²⁾

Pored stresa, objašnjenje za neobično ponašanje koje je uticalo na mnoge iz srebreničke kolone, bio je sveukupan efekat izazvan zbog nedostatka hrane, pića i spavanja. Većina je bila potpuno nespremna za naporno putovanje na koje su bili primorani. Mnogi su bili iscrpljeni,

121) Prema riječima jednog stručnjaka koji je pregledao informacije sakupljene od strane Human Rights Watch-a, "Moj ukupan dojam je da su četiri različita faktora mogla doprinijeti strašnim patnjama kroz koje su prošli u toku marša iz Srebrenice: PTSD (poremećenost usljed post-traumatskog stresa), nemogućnost spavanja, nedostatak vode i psihoaktivno hemijsko sredstvo za onesposobljavanje. Nijedan se od ovih uzajamno ne isključuju." Pismo Dr. Matthew J. Fridmana, profesora psihijatrije i farmakologije na Medicinskom fakultetu u Dartmouthu i izvršnog direktora Državnog centra za PTSD, upućenog Human Rights Watch-u, 3. marta 1997.

122) Z. Solomon, *COMBAT STRESS REACTION: THE ENDURE TOLL OF WAR* (Reakcija na stress od borbe: Podnošenje tereta rata) (New York i London: Plenum Press, 1993), str. 30-31.

prisiljeni na višednevni marš sa malo hrane, vode ili spavanja.¹²³⁾ Stalno prisustvo srpskih snaga je nadalje pogoršavalo te uslove.

Mnogi svjedoci su izjavili da su bili vrlo žedni i da su uzimali zalihe vode kad god bi nailazili na potok ili bunar. Zbog nedostatka vode većina lica iz kolone pridavala je malo pažnje higijeni i kvalitetu vode. U ovakvim uslovima pili su vodu koju u normalnim uslovima ne bi smatrali dobrom za piće.¹²⁴⁾

Nedostatak hrane i vode se općenito smatra razlogom doživljavanja halucinacija.¹²⁵⁾ Čini se da je stepen svih tih nedostataka bio presudan za početak takvog stanja. Zabilježeno je da je jaka neuhranjenost relativno malo uticala na vid, sluh i glavni nervni sistem.¹²⁶⁾

Halucinacije se mogu desiti u trenucima kod približavanja smrti zbog gladi ili kada postoji organska osnova za takav fenomen. Bezbroj izvještaja dokumentuje halucinacije kod preživjelih sa brodoloma, gdje je postojala prijetnja od gladi i straha vezanog za iznenadan mir. Prelaz iz relativne sigurnosti u riskantno stanje može pokrenuti jake psihičke traume.¹²⁷⁾

123) Prema riječima dr. Fatime Dautbašić, jedne od pet ljekara iz kolone: "Niko nije imao dovoljno hrane. Nismo mogli predvidjeti koliko će putovanje trajati, a nismo čak ni mogli ponijeti toliko hrane sa nama." Nadalje, kaže ona, mnogi su odbacili i ono malo hrane koji su nosili sa sobom kada su bili prisiljeni da trče da bi izbjegli granatiranje. Intervju Human Rights Watch-a, Zenica 24. juli 1996. Za razliku od nje, mišljenje Asima Omerovića je bilo: "Mislim da nedostatak hrane nije doveo do ovih problema, jer je 70% ljudi (koji su prešli cijeli put do Tuzle) imalo dovoljno hrane." Isto tako dodaje on, "Odmarali smo se po danu. Po mom mišljenju imali smo više nego dovoljno vremena da se odmaramo. Vidio sam druge kako spavaju po danu. Ja lično nikad nisam imao halucinacije. Na putu sam imao dovoljno hrane. Nisam potrošio sav svoj šećer i so. Jeo sam vrlo malo. Imao sam hljeb sa sobom, ali ga nisam cijelog pojeo; podijelio sam ga sa ostalim." Intervju Human Rights Watch-a, Crveno brdo, 22. juli 1996.

124) Intervju Human Rights Watch-a sa majorom Ramizom Bećirevićem, Živinice, 19. juli 1996., Samirom Delićem, Seona, 21. jula 1996. i dr. Fatimom Dautbašić, Zenica 24. jula 1996.

125) Vidi E. Lomax, *THE RAILWAY MAN* (Željezničar), (London: Jonathan Cape, 1995), i Slade i Bentall, *Sensory Deception*. (Čulna obmana).

126) *A. Keys, et al., BIOLOGY OF HUMAN STARVATION* (Biologija ljudskog gladovanja) (Minneapolis, MN: University of Minnesota Press, 1950), Svez. I, p. 581.

127) *Ibid.*, Svez. II str. 767-836 i 905-18.

Onemogućavanje spavanja, također, može dovesti do halucinacije kod pojedinaca. Kada dođe do onemogućavanja sna pokazalo se da čak i najdisciplinovaniji vojnici mogu biti plijen vizuelnih iluzija ili potpunog udara halucinacija, i što je lice duže lišeno sna, veća je tendencija za haluciniranjem. Kod lica kojima je onemogućen san, a istovremeno se od njih traži i da obavljaju svoje aktivnosti, čini se da se događa interakcija između ovog dvoga, da fizička aktivnost pokreće senzitivnost lica na početak ovih perceptivnih rastrojstava.¹²⁸⁾ Iz dokaza koji su prezentirali učesnici marša jasno je da su neki imali besani period od nekoliko dana prije nego što su krenuli na put, a zatim su, u toku petodnevnog putovanja, spavali malo ili nikako.¹²⁹⁾

S druge strane, izgleda da su halucinacije započele uglavnom u toku popodneva i večeri prvog dana marša, 12. jula, kada se moglo očekivati da će iscrpljenost i simptomi vezani za nju postati manje akutni nego kasnije u toku putovanja. Nadalje, nisu svi učesnici marša patili od halucinacija, čak iako je njihovo ukupno iskušenje u toku marša bilo slično iskušenju ostalih koji su imali halucinacije. Poručnik Ibrahimović, na primjer, opisujući eksploziju dimne bombe u Udrču (vidi poglavlje 3), nije pripisao halucinacije koje je vidio kod drugih, uticaju zbog iscrpljenosti i stresa od putovanja i stalnog prisustva neprijateljske vatre: "Siguran sam da to nije bilo zbog iscrpljenosti. I ja sam bio iscrpljen, a i drugi su bili. Za šest dana (koji su bili potrebni da bi se stiglo do Tuzle), spavao sam samo dva sata. Ja se nisam tako ponašao. Ja nisam nikad imao halucinacije. Među prvih dvije stotine ljudi koji su bili na čelu kolone, ni jedan, koliko ja znam, nije imao halucinacije."¹³⁰⁾

U drugom primjeru, Nedžib Budović, koji je proveo osamnaest dana lutajući u području između Srebrenice i Tuzle, prije nego što je

128) Slade i Bentall, *SENSORZ DECEPTION* (Čulna obmana), str. 88. Vidi također H. Babkoff, "PERCEPTUAL DISTORTIONS AND HALLUCINATIONS REPORTED DURING THE COURSE OF SLEEP DEPRIVATION" (Perceptualno rastrojstvo i halucinacije saopćene u toku onemogućavanja sna, *PERCEPTUAL AND MOTOR SKILLS* ("Perceptualne i motorne vještine"), Svez. 68 (1989), str. 787-98.

129) Intervju Human Rights Watch-a sa Dr. Ilijasom Pilavom, Vogošća, 24. jula 1996. Radi poređenja, vidi intervju sa Asimom Omerovićem.

130) Intervju Human Rights Watch-a, Živinice, 22. juli 1996.

stigao na sigurno mjesto, izjavio je o svom stanju i stanju nekoliko njegovih drugova da se "nijedan od trinaestorice iz njegove grupe nije ponašao neobično. Naša grupa nije imala hrane. Nismo se mnogo odmarali, a u ovakvoj situaciji ne smiješ dopustiti da zaspeš.¹³¹⁾

Isto tako, policajac koji je bio u maršu, Mehmed Efendić, primijetio je da su većina onih koji su patili od halucinacija bili vrlo pospani. Ali, nastavlja on, u decembru 1992. on je bio pripadnik grupe koja je putovala pet dana od Tuzle do Srebrenice. Iako članovi ove grupe nisu spavali, niti jeli mnogo, kaže on, oni nisu imali halucinacije.¹³²⁾ Ostali svjedoci, koji su mogli opisati halucinacije onih oko njih, naveli su da su oni bili pošteđeni od takvog događanja, čak iako su, kako kažu, danima bili bez sna.¹³³⁾

Interesantno je da Bošnjaci koji su bježali iz Žepe dvije sedmice kasnije nisu govorili o nikakvom sličnom fenomenu u toku svog putovanja u sigurnost. Žepa je bila mala enklava UN u istočnoj Bosni i Hercegovini, duboko na teritoriji pod kontrolom bosanskih Srba. Napadnuta je odmah nakon pada Srebrenice.¹³⁴⁾ Kada su snage bosanskih Srba pregazile Žepu 25. jula 1995. branioци grada pokušali su u višednevnom putovanju izbjeći u područje blizu Kladnja, na teritoriju pod kontrolom bosanske Vlade. Ovi ljudi su, u toku marša, bili izloženi uslovima sličnim onima kojima su bili izloženi ljudi iz Srebrenice, uključujući stalno prisustvo neprijatelja (mada bez većeg

131) Intervju Human Rights Watch-a, Vousa, 23. juli 1996.

132) Intervju Human Rights Watch-a, Tuzla, 3. augusta 1996.

133) Ovo su saopćili Kadrija Softić, Nedžib Budović, Mohamed Matkić, Ismet Hasanović, Samir Sokolić i Dr. Avdo Hasanović. Intervju Human Rights Watch-a, Bosna i Hercegovina, juli-avgust 1996.

134) Uskoro nakon pada Žepe *the New York Times* je izvjestio da je nekoliko vojnika iz bivše enclave UN tvrdilo da su napadnuti gasom za onesposobljavanje u toku opsade enklave, prije nego što je ona pala. Chris Hedges, "BOSNIAN TROOPS CITE GASSINGS AT ŽEPA" ("Bosanske trupe navode da su napadnute gasom u Žepi") *New York Times*, 27. juli 1995. Kasnija nastojanja Human Rights Watch-a da pronađe ove vojnike ostala su neuspješna. Mnogi vojnici i civili iz Žepe dali su detaljne i dosljedne opise upotrebe municije, za vrijeme opsade, koja je bila ispunjena suzavcem, pretpostavlja se CS-om. Intervju Human Rights Watch-a, Bosna i Hercegovina, august 1996. Također, vidi "S.A.D.. uzimaju ozbiljno izvještaje o srpskom korištenju otrovnog gasa," Reuteur 27. juli 1995, citiran govornik State Departmenta, Nicholas Burns.

granatiranja), i nedostatak hrane, vode i sna. Oni se nisu kretali u jednoj velikoj koloni, već su putovali u manjim grupama. Nijedan od osmorice ljudi iz Žepe, koje je intervjuirao Human Rights Watch, nije izjavio da je doživio halucinacije ili da je vidio da se ljudi ponašaju neobično na putovanju. Također im nije bilo poznato da je bilo ko od ljudi iz Žepe doživio halucinacije ili neobično ponašanje u toku teškog putovanja.¹³⁵⁾

Naravno da se ponašanje izraelskih vojnika u Libanu ili preživjelih sa brodoloma ne mogu uopće upoređivati sa onim iz srebreničkog marša. Jedan ekspert koji je pregledao svjedočenja koja je prikupio Human Rights Watch, komentarisao je: "Dolazio sam u susret s mnogim licima koja su se vraćala iz borbe i ratišta punog stresnih situacija, ali nikada nisam naišao na toliko specifično opisanih halucinacija."¹³⁶⁾ Drugi stručnjak, koga je Human Rights Watch kontaktirao, primjetio je slično, da "vrsta dezorijentacije, bizarne halucinacije (grljenje drveća, itd.) i samoubilačko ponašanje koje je zabilježeno u ovoj dokumentaciji i svjedočenjima, ne predstavlja onu vrstu simptoma koji se obično vežu čak i za najakutnije traumatske reakcije usljed stresa. Visoki stepen dezorijentacije lica, halucinacije i samoubilačko ponašanje među izbjeglicama iz Srebrenice, sugerira da se PTSD (poremećenost usljed posttraumatskog stresa) i ostale reakcije na stres (čak iako su prisutne) ne mogu pripisati ovim simptomima."¹³⁷⁾

135) Interervju Human Rights Watch-a, Bosna i Hercegovina, august 1996.

136) Poruka elektronskim medijem Dr. Brian Daveya Human Rights Watch-u, 22. novembar 1996.

137) Pismo Dr. Matthew J. Friedmana, profesora psihijatrije i farmakologije na Medicinskom Fakultetu u Darmouthu i izvršnog direktora Državnog centa za PTSD, Human Rights Watch-u, 3. mart 1997.

Preliminarna procjena

Sama svjedočenja koja je Human Rights Watch mogao prikupiti od preživjelih Srebreničana, da su u Srebrenici, korištena hemijska sredstva za onesposobljavanje neprijateljske žive sile, što je moglo dovesti do halucinacija, ne mogu se odbaciti, ali ni izvesti konačan zaključak.¹³⁸⁾ Iako smo se nadali da ćemo dobiti jasne rezultate iz intervju sa izbjeglicama, priznajemo da je problematično osloniti se samo na dokaze trideset pet pojedinaca, dok nam istovremeno nedostaju fizički dokazi, kao na primjer, dijelovi odjeće uzete sa tijela onih koji nisu uspjeli da stignu do sigurnosti. Većina intervjuiranih lica nalazila se u prednjem dijelu kolone, pa stoga nije bila izložena intezivnom bombardovanju kao oni koji su se nalazili pozadi. Zadnji dio kolone je bio, nakon napuštanja Jaglića, neprestano granatiran i posebno izložen teškom granatiranju na brdu Kamenica, uključujući granatiranje koje je oslobađalo "neobičan dim", iza čega je uslijedilo "čudno ponašanje ljudi."

Moralo bi se prisjetiti da se, vjerovatno više od dvije trećine onih koji su krenuli na put, smatraju nestalim. Najvjerovatnije je da su se ovi pojedinci suočili sa smrću u toku putovanja ili nakon što su ih uhvatile snage bosanskih Srba. To su bili ljudi koji su se nalazili u zadnjem dijelu kolone i bili izloženi najtežem granatiranju. S razlogom se može pretpostaviti da je mala vjerovatnoća da je većina žrtava neobičnog ponašanja mogla nastaviti putovanje bez pomoći i da su stoga vjerovatno pobijeni ili uhvaćeni - a zatim pogubljeni od njihovih progonitelja. Iz svjedočenja preživjelih ne može se sa sigurnošću znati da li su oni koji nisu preživjeli marš vjerovatno postali žrtvama upotrebe hemijskih sredstava.

138) Prema Dr. Jan Williemsu, "slike izvedene iz intervju, koje se karakterišu pojavom neobičnog ponašanja i halucinacija, ne mogu se pred sudom upotrijebiti kao čvrst dokaz da je upotrebjeno hemijsko sredstvo za ratovanje, u ovom slučaju BZ." Međutim, Dr. Williems nastavlja: "Nikako se ne može isključiti da su neki pojedinci zaista bili izloženi BZ-u i, zbog većih psihijatrijskih efekata, zaboraviti manja fizička uznemirenja." Pismo Dr. Jan Williensa, profesora toksikologije na univerzitetu Ghent, Belgija, Human Rights Watchu, 14. oktobra 1996.

Da bi dobili vjerodostojnije dokaze od učesnika marša trebalo je da obavimo intervju sa više onih koji su bili u drugom dijelu kolone. Ali, tragedija je što je malo njih preživjelo da bi sada mogli dati izjave. Da se ovo nije desilo možda bi se mogli dobiti jasniji dokazi o vrsti municije koja je upotrebljena i vrsti halucinacija koje su doživljene u ranom periodu marša.

Ostali načini ispitivanja koje Human Rights Watch nije mogao obaviti zbog nedostatka sredstava, mogu predstavljati ključ da bi se unijelo više svjetla u situaciju. Dodatne informacije koje su Human Rights Watch i druge strane dobile - osim iz svjedočenja - nagovještavaju mogućnost da su hemijska sredstva upotrebljena u Srebrenici, što pruža opravdanje za daljnja istraživanja.

Već početkom avgusta 1995., američka Vlada je bila upoznata sa navodima o upotrebi BZ-a, kada je pomoćnik državnog sekretara za demokraciju, ljudska prava, i rad, John Shattuck podnio izvještaj o posjeti Bosni i Hercegovini, u kojem stoji da "postoje mnogi pouzdani izvještaji o granatiranju velikih kolona civila koji su pokušavali da pobjegnu i četiri odvojena izvještaja o mogućoj upotrebi hemijskog oružja, koje je snažno dezorijentiralo ljude u bijegu, dovodeći i do nekoliko samoubitstava.¹³⁹⁾ Human Rights Watch je kasnije došao u kontakt s nekoliko zvaničnika iz raznih dijelova američke Vlade, od kojih se nijedan nije složio da govori u prilog tome, ali su izjavili Human Rights Watch-u da su "na pravom tragu" i da mogu pružiti dodatne informacije. Iz ovih izvora, kao i iz dokumenata dobivenih prema američkom Zakonu o slobodi štampe, mi saznajemo da je:

• Jedan mali tim američkog vojnog personala obavio intervju sa nekoliko preživjelih Srebreničana u ljeto 1996. zaključivši da su njihove izjave potkrijepile tvrdnju da su

139) Ovaj izvještaj je sadržan u telegramu br. 194772 160138 Z, gospodina Shattucka Državnom Departmentu 16. avgusta 1995., a Human Rights Watch ga je dobio u skladu sa Zakonom o slobodi informacija. Nalazi gospodina Shattucka iznešeni su, također, u američkim medijima, na primjer: "U.S. RIGHTS OFFICIALS IN BOSNIA IS TOLD OF MASS KILLINGS" (Američkim zvaničnicima u Bosni rečeno o masovnim ubistvima), *Baltimore Sun*, 2. avgusta 1995.

korištena hemijska sredstva za onesposobljavanje. Ovaj zaključak, koji je poslat lančanoj komandi u Ministarstvo odbrane, smatra se "vrlo značajnim."

- Krajem 1996. i početkom 1997. Amerika je poduzela veća istraživanja, uključivši u njih prikupljanje fizičkih dokaza (Human Rights Watch-u nisu poznati rezultati ovog istraživanja, niti on može potvrditi da se ono, zapravo, obavilo.).

- Krajem 1996. i početkom 1997. američka obavještajna služba imala je informacije koje nagovještavaju da su se hemijska oružja možda upotrijebila u Srebrenici u julu 1995. (Human Rights Watch ne može potvrditi ovu informaciju).

- Amerikanci su došli do saznanja da je JNA angažovana u modifikaciji BZ-a i da obavlja testiranja o uticaju drugih sredstava na onesposobljavanje neprijateljske žive sile.

- Amerikanci su došli do saznanja da je Jugoslavija, prije sloma, posjedovala obiman program o hemijskom oružju. Detalji ovog programa su, na primjer, prikazani u obavještajnom dokumentu od 484 stranice u aprilu 1994. i uključuju listu lica za koja se sumnja da su uključena u program.¹⁴⁰⁾ Zna se da se najveći dio ovog programa (prostorije, oprema, i stručnjaci) nalaze u Republici Jugoslaviji.

140) Komanda američke vojske za obavještavanje i sigurnost, Centar za strane nauke i tehnologiju, GUIDE: FORMER YUGOSLAVIA CHEMICAL WARFARE PROGRAM (U) (Vodič: Program za hemijsko ratovanje bivše Jugoslavije (U)). Najveći dio teksta je izbrisan iz kopije koju je Human Rights Watch dobio prema Zakonu o slobodi informacija. Vidi također projekat o oružju Human Rights Watch-a, "Ratni oblaci."

Možda ima i drugih vrsta dokaza koji se mogu dobiti u bivšoj Jugoslaviji. Jedan od učesnika marša, major Šemsudin Muminović, šef obavještajne službe pri 28. diviziji bosanske armije u Živinicama, izjavio je Human Rights Watch-u:

Pratili smo sve što se događalo tih dana (na maršu) sa našom opremom za snimanje... Veliki dio podataka do kojih smo došli bio je od prisluškivanja srpskih komunikacija.... Iz njihovih komunikacija ustanovili smo da su oni, u zasjedama u Konjević Polju, Novoj Kasabi Udrču i Kamenici, koristili suzavac i psihohemikalije. Iz informacijama do kojih smo došli, saznali smo da je cilj Srba bio da razbiju kolonu u manje grupe.¹⁴¹⁾

Prema navodima majora Muminovića, trake su presnimljene, a zatim ponovo korištene. Smatrao je da se snimci još uvijek mogu dobiti, ali opsežne potrage i specifični zahtjevi koje Human Rights Watch uputio vladi Bosne i Hercegovine nisu dali nikakve rezultate. Prema tome, nijedna od informacija koje je dostavio major Muminović, vezana za sadržaj srpskih radio-poruka, ne može se potvrditi.

Stručnjaci također naglašavaju da će konačan dokaz doći samo iz priloženih uzoraka, na primjer dijelova odjeće ili obuće - koje su nosili oni koji su nestali u tom području - na kojima se može ustanoviti da sadrže tragove BZ-a ili proizvode razblaženog BZ-a.¹⁴²⁾ Neka istraživanja ove vrste već su obavljena, ali u malom obimu, pri čemu su se koristili nereprezentativni uzorci. U julu 1997. Centar za ljudska prava UN izvjestio je o rezultatima rada tima sudskih eksperata iz Finske. Ekipa, kojoj je Visoki komesarijat za ljudska prava pri UN

141) Intervju Human Rights Watch-a, Živinice 19. jula 1996.

142) Dr. Brian Davey, na primjer, u jednoj elektronskoj poruci upućenoj Human Rights Watch-u, 22. novembra 1996., i Dr. Jan Willems, profesor za toksikologiju na Univerzitetu u Ghentu, Belgija u dopisu Human Rights Watch-u 14. oktobra 1996.

dodijelio 1996. zadatak da locira, utvrdi i prouči ostatke navodnih ratnih žrtava iz područja Srebrenice, u cilju uspostavljanja uzroka smrti, dodatno se složila da, nakon što je Human Rights Watch upozorio na mogućnost upotrebe hemijskih sredstava, prikupi nekoliko uzoraka odjeće, a posebno od kože, sa tijela ekshumiranih. Finski Institut za verifikaciju konvencije o hemijskom oružju sa Univerziteta u Helsinkiju 1996.-1997. analizirao je ove uzorke da bi se ustanovilo prisustvo BZ-a. Izvještaj UN zaključuje da "nisu otkriveni tragovi ili razblaženi proizvodi BZ-a (3-quinuclidinyl benzinate)."¹⁴³⁾

Ovaj zaključak je izveden na bazi vrlo malog broja uzoraka uzetih sa ostataka skeleta iz dvije masovne grobnice: trideset je iskopao finski tim u području brda Kamenica u julu 1996. a 250 bosanske vlasti krajem 1996. Nadalje, Institut Univerziteta u Helsinkiju mogao je samo da izvrši testove za BZ, ali ne i za jedinjenje BZ-a. Ne bi trebalo previdjeti mogućnost da je u Srebrenici korišteno jedinjenje slično BZ-u, a ne sami BZ.

Vezano za gore navedeno potrebno je razmotriti mogućnost sistematičnijeg ispitivanja ostataka skeleta, naročito onih pronađenih u području brda Kamenica, gdje se navodno desio napad hemijskim oružjem. Također, korisne informacije bi se mogle dobiti iz uzoraka zemljišta na mjestima koja su u pitanju. Nadalje, kod analize odjeće i uzoraka zemljišta, potrebno bi bilo izvesti testiranja ne samo vezana za BZ, već, također, i za druga poznata jedinjenja BZ-a.

Koliko je poznato Human Rights Watch-u finski tim je jedan od malobrojnih koji je izvršio ispitivanja i jedini koji ih je objavio. Prema našem mišljenju, međunarodna zajednica je pokazala nemarnost kada je u pitanju njena odgovornosti da, kao zaštitnik Dejtonskog sporazuma, pa prema tome, i krhkog mira u bivšoj Jugoslaviji, ispita ozbiljnost navoda o mogućoj upotrebi hemijskog oružja ili u onim slučajevima kada je ispitivanje obavljeno, da rezultate ispitivanja objavi. Personal UN u Bosni i Hercegovini bio je dobro upoznat sa izvještajima o hemijskom oružju preko preživjelih iz Srebrenice, ali

¹⁴³⁾ U.N.H.C.R., "Izvještaj tima finskih sudskih eksperata, "G/SO 214 (77-5)/BMA/cmc (8. juli 1997.), str. 6.

Human Rights Watch nije primio nikakve znake da su UN ikada obavile ispitivanja.¹⁴⁴⁾ Navode o posjedovanju hemijskog oružja i upotrebi u drugim područjima bivše Jugoslavije, očito da su jedinice UNPROFOR-a istražile tokom rata, ali nikakva informacija nije data u javnost o ovim istraživanjima.¹⁴⁵⁾ Human Rights Watch-u je, također, poznato da Međunarodni sud za ratne zločine za bivšu Jugoslaviju (ICTY), koji je upoznat sa navodima o upotrebi hemijskog oružja na kolonu iz Srebrenice, nije davao prioritet ovome i stoga nisu izvršena nikakva istraživanja. Međunarodnom sudu za ratne zločine nedostaje dovoljno osoblja od samog njegovog uspostavljanja.

Nadalje, američki zvaničnici su izjavili Human Rights Watch-u da su informacije za koje je američka vlada navela da posjeduje, radi priloga tvrdnji da je korišteno hemijsko sredstvo, klasificirane i ne mogu se objaviti. Jedan zvaničnik je u decembru 1996. rekao Human Rights Watch-u: "Ne vidimo nikakvu prednost u skidanju zabrane žpovjerljivo" sa dokumenata koji se odnose na upotrebu hemijskog oružja u Bosni.... Mi smo obavili razgovare sa ljudima i od njih primili uvjeravanja da se potraga odvija drugim kanalima koji će, uvjereni smo, biti efikasniji i da će se postići povoljniji rezultati, nego da se jednostavno objave."¹⁴⁶⁾

S obzirom na ulogu SAD i američkih snaga u bivšoj Jugoslaviji, te nastavljanja nestabilnosti u regionu i izbijanje rata na Kosovu, dužnost američke vlade je da objavi svaku informaciju koju možda posjeduje o mogućoj upotrebi hemijskog oružja u toku rata u Bosni i Hercegovini, uključujući Srebrenicu u julu 1995. Na kraju krajeva oni su patili, narodi država koji obuhvataju bivšu Jugoslaviju zaslužuju da budu obaviješteni i zaštićeni od ovog najužasnijeg oružja.

144) Intervjui Human Rights Wach-a sa personalom UN i međunarodnim izvještačima u SAD i bivšoj Jugoslaviji, 1996. i 1997.

145) "ISPITANA TVRDNJA O HEMIJSKOM ORUŽJU", Jane's Defence Weekly, 21. augusta 1993. godine, str. 5, i intervjui Human Rights Watch-a sa personalom UNPROFOR-a u bivšoj Jugoslaviji, 1996. i 1997.

146) Telefonski intervju Human Rights Watch-a, Washington, D.C., decembar 1996.

PRIZNANJE

Ovaj izvještaj se zasniva na istraživanjima na terenu koja je obavio Dr. Alastair Hay, predavač hemijske patologije na Univerzitetu u Lidsu (Leedsu), uz pomoć Ernst Jan Hogendoorna, saradnika-istraživača na Arms Division of Human Rights Watch, u Bosni i Hercegovini, u ljeto 1996. Izvještaj je napisao Dr. Hay, uz pomoć gosp. Hogendoorna (koji je napisao poglavlja 1 i 2), a lektorirao Joost Hiltermann, izvršni direktor Arms Division of Human Rights Watch-a.

Gosp. Hogendoorn, je također, obavio preliminarna istraživanja za projekat u bivšoj Jugoslaviji u proljeće 1996. i vratio se u područje da bi dopunio istraživanja u proljeće 1997. Gosp. Hogendoorn je autor ranijeg izvještaja koji potiče iz istraživanja Human Rights Watch-a o proizvodnji i upotrebi hemijskog oružja na Balkanu, "RATNI OBLACI: HEMIJSKO ORUŽJE U BIVŠOJ JUGOSLAVIJI" (Clouds of War: Chemical Weapons in the Former Yugoslavia), (mart 1997), koji se može dobiti od Human Rights Watcha.

Human Rights Watch bi želio izraziti svoju zahvalnost Wendy Hey za lektoriranje ranije verzije ovog izvještaja i Dr. Mariju Živkoviću iz Zagreba, koji je bio marljiv prevodilac u toku istraživanja u julu 1996. Human Rights Watch, također, želi izraziti zahvalnot Dr. Brian Daveyu (Hag), Dr. Matthew Friedmanu (profesoru psihijatrije i farmakologije na Medicinskog fakulteta u Dartmouth-u, New Hampshire, i izvršnom direktoru National Centre for Post-Traumatic Stress Disorder) i Dr. Jan Williemsu (profesoru za toksikologiju na Medicinskom fakultetu Univerziteta u Ghentu) za pregled podataka iznesenih u ovom izvještaju.

Human Rights Watch odaje priznanje Rockefeller Foundation-u za pruženu podršku. Human Rights Watch preuzima isključivu odgovornost za sadržaj u ovom izvještaju.

DODATAK A: KARAKTERISTIKE RELEVANTNIH HEMIJSKIH SREDSTAVA

Navodimo karakteristike nekoliko hemijskih sredstava za ratovanje za koje se zna da izazivaju halucinacije. Sva ova sredstva su zabranjena po Konvenciji o hemijskim oružjima, koja je stupila na snagu u aprilu 1997., dugo nakon završetka rata u Bosni i Hercegovini.

Karakteristike BZ-a

Najpoznatiji od takvih agensa je antiholinergni hemijski 3-petoklidinil benzilat, poznat kao BZ.¹⁴⁷⁾ Ovo jedinjenje benzilata, hemijski i farmakološki odnosi se na atropin i druge široko primjenjivane antiholinergne lijekove. Zbog svojih osobina, on vrši uticaj i na perifernu autonomiku i centralni nervni sistem. Efekte BZ-a detaljno je opisao 1963. godine u studiji major James S. Ketchum, odakle je izvučena ova informacija u ovom dijelu.¹⁴⁸⁾

U onome što je opisano kao "terapija ili domet," Ketchum izvještava da se autonomični efekti BZ-a sastoje od slijedećeg:

147) Najveći dio literature o uticaju BZ-a na ljude je ili klasificiran u vojnim arhivama SAD ili se može dobiti iz nedavnih pregleda o skidanju oznake "povjerljivo". Ovi pregledi obrađuju efekte na uznemiravajuće ponašanje koje stvara BZ na životinjama i njegova sposobnost da se akumulira u tkivu, kao što je srce, pluća ili mozak, više sati nakon unošenja kemikalija u glodare. Vidjeti W.F. Uliu, et al., "EFEKTI 3-PETOKLIDINIL BENZILATA NA FIKSNO REAGOVANJE I PONAŠANJE NA OTVORENOM POLJU KOD ŠTAKORA". Psihofarmakologija, Svez 80 (1983.), str. 10-13; i J. Ishizaki, et al., "Psihološki baziran farmakokinetički model za (-) petoklidinil benzilat koristeći nelinearne i reverzibilne parametre za vezivanje tkiva kod štakora, "DRUG METABOLISM AND DISPOSITION, Svez 20 (1992.), str. 485-89. Odbijeni su zahtjevi Human Rights Watch-a upućeni američkoj vojsci da, prema Zakonu o slobodi štampe, objavi dva dokumenta o uticaju BZ-a u uslovima otvorenog prostora. Ova dokumenta su bila: "UTICAJ BZ-A NA LJUDE KADA JE RASPRŠEN NA OTVORENOM PROSTOR". (Novembar 1967.) i "KONAČNE PROCJENE ICT50 ZA AGENS BZ U USLOVIMA OTVORENOG PROSTORA PREMA SIMULIRANOM PROJEKTU DORK" (Juni 1965.). Pismo Patrick R. Sheldona, šefa Vijeća, Američka komanda za hemijsku i biološku odbranu, Department of the Army, upućenom Human Rights Watch-u, 17. jula 1997.

148) Major James S. Ketchum, PROCJENA UTICAJA BZ-A NA LJUDE : CRDL TEHNIČKI MEMORANDUM 20-29" (Edgewood Arsenal, Maryland: U.S. Army Chemical Research and Development laboratories, 1963).

“Sušenje usta, smanjeno gastrično pražnjenje, sprečavanje znojenja, periferna vasodilacija, lagano pojačavanje otkucaja srca i krvnog pritiska, i blagi porast temperature tijela.” Efekti na centralni nevni sistem su ograničeni uz niske doze do “umjerenog smirenja, širenje papila, umanjen oprez i mentalno usporavanje, umanjena spontanost i interes za rad i rekreacione aktivnosti.”

Kako se doze povećavaju, svi ovi simptomi se pojačavaju a, uz to, javlja se primjetljiv nemir u funkciji centralnog nervnog sistema. Javlja se upadljiv efekat na motornu koordinaciju. Žrtva postaje manje pažljiva, a proces kontrole i razmišljanja sve više otežan. Ona zadržava nove informacije sa poteškoćama, a njen govor i ponašanje postaju sve nekontroliraniji. Individua postaje konfuzna, plašljiva i nemirna. Konačno osjećaj za realnost je izgubljen, a oni koji su pogođeni tim efektom ne uspijevaju da međusobno kontaktiraju sa neposrednom okolinom i počinju da gube svijest.

Prema Ketchumu, neki od detaljnijih efekata BZ-a su slijedeći: brzi otkucaji srca, ali rijetko prelaze 150 u minuti, i to stanje može da traje do tri ili četiri sata nakon izlaganja. Dodatno povećanje otkucaja srca može doprinijeti vježba, ali takva uvećanja ne prelaze predviđeni broj koji se postiže samo vježbom. I sistolični i dijastolični krvni pritisak može umjereno porasti, sa vrhunskim vrijednostima, koji se postižu nakon pet ili šest sati poslije izlaganja BZ-u. Ovaj porast krvnog pritiska, uglavnom, je sekundarna posljedica povećanog srčanog rada zbog brzine otkucaja.

Crvenilo na licu i drugim dijelovima kože je konzistentna pojava, vjerovatno uzrokovana smanjenjem kapilarnog tona i povećanja krvnog pritiska. Slijedeći faktor je refleks koji predstavlja kompenzacioni mehanizam za gubitak toplote, koji nastaje usljed porasta temperature zbog otežanog znojenja.

Pojedinci koji su izloženi BZ-u često se žale da imaju osjećaj slabosti, koji posebno napada noge. Testiranje snage mišića, međutim, u ovim okolnostima je pokazalo da je sama snaga minimalno napadnuta.

BZ-e otežava aktivnosti izlučivanja u ćelijama žlijezda za varenje. Rezultat ovoga je nastajanje guste, čvrste i oskudne plivačke, sušenje membrane sluzi u ustima i grlu, te vidne smetnje u grlu. Gutanje može postati bolno, a govor se svesti na šaputanje. Na usnama i jeziku se stvara čvrsta krama, a disanje ima karakteristiku neprijatnog zadaha. Apetit se smanjuje i žrtva mogu odbijati hranu i tekućinu 24 sata ili duže.

Mokrenje može biti otežano ili nemoguće u toku 16 sati nakon izlaganja. Ovo je posebno slučaj kada je došlo do izlaganja većim dozama. Ova pojava može rezultirati u čestim uzaludnim pokušajima vršenja male nužde.

U pogledu doze BZ-a za onesposobljavanje, Ketchum navodi slijedeće efekte koji se događaju u fazama: prva faza traje između jedan i četiri sata i karakterišu je osjećanja nelagodnosti i zebnje. Javlja se veliki nemir sa nekontrolisanim grčenjem ekstremiteta i klepetanje rukama poput ptičijih krila. Može doći do pojave grešaka u govoru i konfuznih trenutaka. U vrijeme maksimalnog djelovanja napadnuta osoba je nemirna i ne može pravilno da hoda (ataxia).

Iza gore navedenih efekata dolazi druga faza koja može trajati između četiri i dvanaest sati. U toku ove faze lica su smirena, tupog pogleda i polusvjesna. Lice može spavati ili izgledati kao da spava, a reaguje samo na direktnu i ponekad jedino na snažnu stimulaciju. Spontano puzanje ili pipanje može se pretvoriti u mirno ležanje.

Jači simptomi koji su vezani za izlaganje BZ-u javljaju se u trećoj fazi. Ona se događa otprilike dvanaest sati nakon izlaganja. U toku ove faze halucinacije dominiraju sviješću individue, a stvarni objekti i lica se, općenito, zanemaruju ili smješno i pogrešno tumače.

Kompleksne paranoične halucinacije teže da se javljaju, uglavnom, otprilike između dvadeset i četiri i dvadeset osam sati od izlaganja dozama jedinjenja, nakon čega se javljaju efekti kod 50% testiranih slučajeva. Halucinacija može biti blaga, zabavna ili zastrašujuća. Pojedinci koji su izloženi BZ-u često su dezorijentisani i nesvjesni okoline u kojoj se nalaze. Pojedinci koji se nalaze u blizini onih koji su postale žrtve mogu biti prepoznati ili mogu biti pogrešno identificirani.

Predmeti vertikalnog oblika mogu se zamijeniti za lica, a u ekstremnim stanjima konfuzije, napadnuta osoba može razgovarati sa nekim ko fizički nije prisutan, ali kroz halucinacije izgleda kao da jeste.

Prema Ketchumu, oporavak od dejstva BZ-a je postepen. Prvo se vraćaju jednostavnije sposobnosti, dok funkcije, za koje je potreban složeniji integritet (kao što je rasuđivanje, društvena svijest ili kreativne aktivnosti) su posljednji koji se vraćaju.

Prema pregledu efekata BZ-a izvršenih na 300 lica u istraživačkom testu koje su provele U.S. Chemical Research and Development laboratories (laboratoriji za razvoj i hemijska istraživanja), iako reakcije na BZ-e mogu varirati kod pojedinaca, općenito, prema Ketchumu, javljala bi se "mala razlika u zavisnosti od stepena inteligencije samopouzdanja ili takmičarskog duha; očito da sredsvo onesposobljava i jake i slabe, nepristrano i bez predrasuda.

Upotrijebiti BZ-e u vojnoj situaciji značilo bi vrlo vjerovatno da, ako se efikasna doza BZ-a isporuči na većinu miješane populacije izvjestan broj pojedinaca bio bi izložen visokoj koncentraciji. Rezultat toga bi bio fatalan. Broj ljudskih žrtava bi porastao, pojedinci bi doživljavali i druge posljedice, ako je područje hladno, ako su ovi pojedinci dehidrirali ili izgladnjeli ili ako su povrijeđeni u nekoj vrsti udesa.

Prema izvještaju UN o jednom incidentu koji se dogodio u Mozambiku u januaru 1992. vojnici su možda bili izloženi sredstvu koje je nastalo nakon eksplozije u vazduhu, iznad vojne formacije. Kažu da su simptomi i znaci žrtava koje su bile izložene ličile na one koje bi mogle da izazove izlaganje atropinskom sredstvu, iako se neki simptomi mogu pripisati toplotnom stresu, kao rezultatu dehidriranja.¹⁴⁹⁾

Simptomi koje je doživila većina izloženih vojnika u Mozambiku slični su onima koje, prema dokumentaciji, izaziva BZ. U incidentu u Mozambiku, saopćeno je da su u toku prva dva sata neki, sa jačim

149) UN, "Izvještaj o istraživanju navoda o upotrebi hemijskih sredstava za ratovanje u Mozambiku," s/24065 (New York: UN, januar 1993.)

slabostima u mišićima, umrli sat nakon napada, iako djelovanje kod nekih nije započelo ni nekoliko sati kasnije. Saopćeno je da su se kod nekih žrtava rano desile konfuzije, dezorijentacija, emocionalni labilitet (nestabilnost) i iracionalno ponašanje. Saopćeno je da su neki bili u konfuziji nekoliko dana.¹⁵⁰⁾

Karakteristike BZ-e jedinjenja

Izvršena su opsežna proučavanja petoklidinil jedinjenja koja ne pripadaju BZ-u, zbog farmakoloških osobina i uticaja raznih hemijskih substitanata na bazičnu petoklidinil strukturu.¹⁵¹⁾ U Americi je utvrđena serija jedinjenja sa strukturama poput BZ-a (glycolat) i klasificirana prema razlikama brzine početka djelovanja i relativnog trajanja onesposobljavanja.¹⁵²⁾

BZ se, također, klasificira kao glycolat, vezano za hemijski zamijenjenu glycolnu komponentu molekule. Načinjene su mnoge modifikacije u strukturi glycolata, a strukturalne promjene su stavljene u korelaciju sa biološkom aktivnosti molekula. Ispitane su zamjene koje utiču na moć hemikalija (uključujući sposobnost smirivanja) ili narav efekata ili brzinu do početka djelovanja bez promjene svojstava za onesposobljavanje koje oni posjeduju.¹⁵³⁾

Glikoli uzrokuju onesposobljavanje preko interferencije sa muskarinskim funkcijama u nervnom sistemu. Takve funkcije uključuju aktiviranje glatkih mišića i pljuvačnih žlijezda. Glikoliti će, također, prekinuti funkcije centralnog nervnog sistema preko

¹⁵⁰⁾ Ibid.

¹⁵¹⁾ M.D. Mahkovsky i L. N. Yakhontov, "ODNOS IZMEĐU HEMIJSKE STRUKTURE I FARMAKOLOŠKE AKTIVNOSTI U SERIJI SINTETIČKIH PETOKLIDINIL DERIVATA", *Progress in Drug Research*, Svez. 13 (1969), str. 293-339.

¹⁵²⁾ Herbert S. Aaron, CHEMICAL WARFARE AGENTS: A HISTORICAL UPDATE FROM AN AMERICAN PERSPECTIVE (Aberdeen Proving Ground, MD: U.S. Army Chemical and Biological Defense Agency, 1993), str. 18, citat iz National Research Council, MOGUĆI DUGOROČNI EFEKTI NA ZDRAVLJE ZBOG KRATKOTRAJNOG IZLAGANJA HEMIJSKIM SREDSTVIMA, Svez. I (Washington, DC: National Academz Press, 1982). Str. 72.

¹⁵³⁾ Ibid.

acetilkolina. Zbog ovih faktora simptomi koji su viđeni u lancu glikolita su isti kao oni koji su opisani kod dobrovoljaca za test sa BZ.¹⁵⁴⁾

Promjena u hemijskoj strukturi može da utiče na vrijeme početka simptoma, počevši od par minuta do nekoliko sati, kao i na trajanje efekta, u periodu od nekoliko sati do nekoliko dana. Efekti postaju reverzibilni liječenjem sa karbomitima (kao što je physostigmine) koji predstavljaju inhibitore enzyme acetylcholinesterase.¹⁵⁵⁾

Karakteristike LSD 25

Lysergic acid diethylamide (LSD 25) je halucinogen koji je opsežno istražen.¹⁵⁶⁾ Također je proučavan zbog svojih vojnih mogućnosti.¹⁵⁷⁾ Općenito govoreći čak doza od pedeset mikrograma postaje efikasna.¹⁵⁸⁾

Početni efekti se pojavljuju u roku od nekoliko minuta nakon udisanja, a u roku od trideset do šezdeset minuta nakon gutanja. Maksimalni efekti se postižu u roku od dva do tri sata i postepeno opadaju u toku slijedećih četiri do osam sati.¹⁵⁹⁾

¹⁵⁴⁾ Ministarstvo vojske, HANDBOOK OF THE MEDICAL ASPECTS OF NBC DEFENSIVE OPERATIONS, FM8-9 (Priručnik medicinskih aspekta NBC odbranbenih operacija, FM8-9) (Washington, D.C., February 1996), može se dobiti preko <http://www.nbc-med.org/FMs/amedp6/>.

¹⁵⁵⁾ Ministarstvo vojske, mornarice i vazdušnih snaga, NATO Handbook, III dio, str. 6-3.

¹⁵⁶⁾ Vidi H. B. Linton and R. J. Langs. "SUBJECTIVE REACTIONS TO LYSERGIC ACID DIETHYL AMIDE (LSD-25)," *Archives of General Psychiatry*, Svez. 6 (1962), str. 36-52; J.O. Cole and M. M. Katz, "THE PSYCHOTOMEMTIC DRUGS", *Journal of the American Medical Association*, Svez. 187 (1964), str. 758-61; N. A. Bercel, et. Al., "MODEL PAYCHOSSES INDUCED BY LSD-25 IN NORMALS", *American Medical Association Archives of Neurology and Psychiatry*, Svez. 75 (1965), str. 612-18; and T. Greiner, et al., "PSYCHOPATHOLOGY AND PSYCHOPHYSIOLOGY OF MINIMAL LSD-25 DOSAGE", *American Medical Association Archives of Neurologz and Psychiatry*, Svez 79 (1958), str. 208-10.

¹⁵⁷⁾ Vidi Siegfried Frank, PRIRUČNIK VOJNE HEMIJE, TOM I: HEMIJA HEMIJSKIH SREDSTAVA ZA RATOVANJE (Istočni Berlin: Narodna armija Njemačke demokratske republike, 1967) str. 301-03 (sa njemačkog preveo američki medijski informativni sistem za inostranstvo); i Ministarstvo vojske, mornarice i vazdušnih snaga, NATO Handbook, III dio, str. 6-5 do 6-6.

¹⁵⁸⁾ Ministarstvo vojske, mornarice i vazdušnih snaga, NATO Handbook, III dio, str. 6-5.

¹⁵⁹⁾ Ibid.

Znaci i simptomi trovanja LSD-om uključuju ubrzane otkucaje srca, znojenje dlanova, širenje zjenica, nerovozu, drhtanje i grčenje, brigu, euforiju i nesposobnost za relaksaciju i spavanje. Lica će imati osjećaj napetosti, povišene svijesti, ushićenja, kaleidoskopske slike, emocije sve vrste, veselosti i ushićenja. Također se mogu pojaviti paranoidne ideje i duboka stanja straha i ekstaze, naročito kod visokosugestibilnih osoba. Stvarne halucinacije su rijetke, kao što je ubilačko i samoubilačko ponašanje.¹⁶⁰⁾

Bivši oficiri JNA za hemijsko ratovanje, i Bošnjaci i Hrvati, ukazali su da je JNA prije sloma Jugoslavije 1991. pretvorila LSD-25 u oružje. Prema riječima jednog oficira LSD-25 se mogao koristiti kao aerosol ili kao sredstvo za zagađivanje vode.¹⁶¹⁾ Također se izvještava da su i drugi derivativi lysergic kiseline istraživani za upotrebu kao hemijsko oružje.¹⁶²⁾

Ostale hemikalije

Mnoge druge droge se smatraju potencijalnim sredstvima za onesposobljavanje u vojne svrhe. Tu su uključeni tryptophane, tryptamine, serotonine, piperidine, tetrahydracannabinols, psilocybin, and mescaline (i veći broj njihovih analognih spojeva).¹⁶³⁾ Alkohol, amphetamines i opium također mogu prouzrokovati halucinacije.¹⁶⁴⁾

160) Ibid.

161) Intervju Human Rights Watch sa dvojicom bivših oficira JNA za hemijsko ratovanje, Hrvatska i Bosna i Hercegovina, februar-mart 1996. Vidi, također, Human Rights Watch Arms Project, "Ratni oblaci".

162) Frank, PRIRUČNIK VOJNE HEMIJE, str. 301.

163) Ibid. str. 298-311, i Ministarstvo vojske, mornarice i vazdušnih snaga *NATO Handbok*, str. 6-5.

164) Vidi E. Bruera, "ORGANSKI HALUCINATORI KOD PACIJENATA KOJI PRIME VISOKE DOZE OPIJUMA PROTIV BOLOVA OD RAKA", *Pain*, Svez 48 (1992), str. 397-99.

DODATAK B: UPITNIK ZA INTERVJU

Procedura intervjuja za istraživanje navodnih incidenata u hemijskom ratovanju

Obezbijediti da se ispitanik osjeća udobno. Sjesti do njega, a ne nasuprot ispitaniku. Obaviti intervju na mirnom mjestu. Jedno lice (sa onim koji vodi intervju radi postavljanja pitanja). Intervju obaviti nasamo (ako je moguće). Evidentirati prisustvo drugih.

A. Intervju, incident, odnos prema incidentu, utvrditi identitet lica.

1. Mjesto i vrijeme intervjuja. Ime voditelja intervjuja. Prevodilac
2. Mjesto i vrijeme incidenta (gdje se navodno desio)
3. Odnos prema incidentu: žrtva, primarni svjedok, sekundarni izvor
4. Ime
5. Pol. Doba starosti u vrijeme intervjuja
6. Trenutno mjesto boravka
7. Nacionalnost
8. Bračno stanje, djeca
9. Obrazovanje
10. Zanimanje/položaj u vrijeme intervjuja
11. Trenutno radno mjesto
12. Kako je ispitanik stigao do mjesta intervjuja?
13. Da li ima akutnu ili hroničnu bolest?
14. Da li ispitanik uzima lijekove (koristi ih trenutno ili ne može?)

B. Opis incidenta prema riječima ispitanika (bez intervencije)

(Može se očekivati da će se pominjati detalji koji se odnose na datum, mjesto, okolnosti, oružje, opis ponašanja drugih, opis sopstvenih znakova i simptoma i njihov razvoj od vremena incidenta. Najverovatnije je da će sve ove pojedinosti biti pomiješane, ali potrebno ih je snimiti kao takve.

15. Ranije borbeno iskustvo

16. Nacrtati mapu područja, označavajući važne karakteristike.
Ako je moguće prenijeti na standardnu mapu.

17. Šta je ispitanik vidio, čuo ili osjetio?

- uslovi terena i vremena (kiša, sunce, oblačno (0/8@8/8))
- kada i kako je incident započeo?
- avion, topovi, municija, oblak/dim, boja?
- jesi li vidio protivnika, kako je izgledao? (zaštitna odjeća ili oprema?)
- gdje si bio u odnosu na mjesto udara, u području niz vjetar?
- da li si bio direktno izložen oblaku/dimu/ aerosolu?
- šta se desilo oko tebe? Da li su ostali postali žrtve? Da li su životinje napadnute?
- je li ovo prvi put da si postao žrtva/izložen na takav način/?
- da li te ovaj doživljaj podsjeća na nešto drugo?
- da li se oblak/dim/aerosol kretao? Vertikalno/horizontalno.

D. Za žrtvu: Detaljno ispitivanje vezano za znake i simptome i njihov razvoj

18. Za svakio od slijedećih pitanja, navedi kada se uslovi započeli nakon izlaganja, i koliko su dugo trajali.

19. Šta si osjećao nakon izlaganja oblaku?

20. Jesu li oči napadnute? Ako jesu na koji način?

21. Je li nos napadnut? Ako jest na koji način?

22. Je su li usta i/ili grlo napadnuti? Ako jesu na koji način?

23. Je su li uši napadnute? Ako jesu na koji način?

24. Je li vrat napadnut? Ako jest na koji način?

25. Da li su grudi i disanje napadnuti? Ako jesu na koji način?

26. Da li je koža napadnuta? Ako jest na koji način?

27. Da li je bilo stomačnih bolova, ostalih bolova?

28. Da li je bilo gubitka apetita?
29. Da li je bila prisutna groznica?
30. Da li je bilo znojenja?
31. Da li je bilo vrtoglavice?
32. Da li je bilo glavobolje?
33. Da li je bilo nesvjesticе?
34. Da li je bilo ponašanja kao da je pijan? Teškoće u hodanju?
35. Da li je bilo dezorijentacije?
36. Da li je bilo grčenja?
37. Da li je bilo pospanosti?
38. Da li je bilo nesanice?
39. Da li je bilo nekih drugih simptoma?
40. Da li si primio medicinsku pomoć? Ako jesi, kada, koje vrste i koliko dugo? U koju si bolnicu primljen radi liječenja? Koji doktor?

41. Da li si ikada doživio slične simptome? Ako jesi, pod kakvim uslovima? (Nakon uzimanja alkohola, lijekova, itd.).

42. Da li si imao dovoljno hrane/vode na putovanju?
43. Da li si dovoljno spavao ili si pješačio bez sna (koliko si noću spavao?)

E. Za primarnog svjedoka: Detaljna pitanja koja se odnose na znake, simptome, i razvoj

Pogledati pitanja u dijelu D, ali svedi ih na objektivno posmatranje:

Pokušaj naročito da saznaš, ali ne pitaj direktno, o slijedećem:

- nemir
- konfuzija
- nekontrolirano ponašanje
- nepridržavanje reda

- posrtanje
- neuravnoteženo kretanje
- povraćanje
- pričinjavanje
- halucinacija

Opiši razvoj po vremenu

F. Za sekundarnog svjedoka: Neka opća pitanja, vrste unakrsnog ispitivanja da bi se izvršilo poređenje sa odgovorima navedenim u dijelovima D i E

Vidi pitanja pod D, ali ograniči se na objektivno posmatranje, šta su žrtve ili svjedok rekli ispitaniku vezano za znake i simptome.

G. Ostali kontakti

44. Da li ti je poznat još neko ko je napadnut u toku incidenta?
45. Da li si s njima ragovarao o incidentu?
46. Je si li bio intervjuiran?
47. Da li ćeš moći dati intervju u budućnosti?
48. Hvala vam za vašu pomoć

H. Ukupna procjena intervjuja i vjerodostojnost ispitanika

49. Koliko si siguran o pouzdanosti svjedočenja ispitanika i na osnovu čega?
50. Koliko je siguran ili nesiguran, po vašem mišljenju, bio ispitanik u davanju drugačijeg dijela svjedočenja?
51. Koja su pitanja i relevantna u ovom ili ranijim intervjuima, a koja se pitanja, na osnovu onoga što je spontano izjavljeno, trebaju dodati?

52. Koje su pojave iskrsele kao značajne, koje bi trebalo potvrditi (tamo gdje je moguće) u kasnijim intervjuima?

Human Rights Watch: Izvještaj misije

Human Rights Watch se posvetio zaštiti ljudskih prava naroda po cijelom svijetu. Mi smo uz žrtve i aktiviste da se prekršiocu privedu pravdi, spriječi diskriminacija, poštuju političke slobode i zaštite ljudi od nehumanog ponašanja u ratu.

Mi istražujemo i iznosimo u javnost kršenje ljudskih prava i smatramo prekršioce odgovornim.

Mi vršimo pritisak na vlade i one koje imaju vlast da okončaju prakse zloupotrebe i poštuju Međunarodni zakon o ljudskim pravima.

Mi stavljamo na listu javne i međunarodne zajednice radi podržavanja stvari ljudskih prava za sve.

Osooblje uključuje Kenneth Roth, izvršni direktor; Michaele Alexander, direktor za razvoj; Reed Brodz, direktor zagovaranja; Carroll Bogert; direktor komunikacija; Czynthia Brown, direktor programa; Barbara Guglielmo, direktor za finansije i upravu; Jeri Laber, specijalni savjetnik; Lotte Leicht, direktor ureda; Patrick Minges, direktor za publikacije; Susan Osnos, saradnik direktora; Jemera Rone, branilac; Wilder Tayler, glavni branilac; i Joanna Weschler, predstavnik UN. Jonathan Fanton je predsjednik odbora. Robert L. Bernestein je predsjednik fondacije.

Njegova Arms Division formirana je 1992. radi nadgledanja i sprečavanja prodaje oružja vladama i organizacijama koje vrše ukupno kršenje međunarodno priznatih ljudskih prava i pravila rata i unapređuje slobodu informiranja u pogledu prodaje oružja širom svijeta. Joost R. Hiltermann je izvršni direktor; Stephen D. Goose je direktor programa; Loretta Bondi je kordinator zagovaranja; Marz Wareham je viši advokat; Ernst Jan Hogendoorm i Alex Vines su saradnici istraživači; Lisa Misol je saradnik na the Sophie Silberg-u; Sharda Sekaran je saradnik; i William M. Arkin i Monica Schurtman

su konsultanti. Torsten N. Wiesel je predsjednik savjetodavnog odbora i Nicole Ball i Vincent McGee su potpredsjednici.

Web Site Address: <http://www.hrw.org>

Listserv adresa: Da bi se pretplatili na list, pošaljite e-mail poruku na majordomo@igc.apc.org sa "pretplata na hrw-news" u sadržaju poruke (ostavi linijom predmeta prazno).

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 2-1649, Izvještaj Human Rights Watch, novembar 1998, svezak 10, br. 9, Njujork, 1999. - original i prijevod)

HUMAN RIGHTS WATCH

A HUMAN RIGHTS WATCH REPORT; COPYRIGHT ©1999 HUMAN RIGHTS WATCH; ISSN: 1079-1876

November 1998

Vol. 10, No.9 (D)

CHEMICAL WARFARE IN BOSNIA? The Strange Experiences of the Srebrenica Survivors

OVERVIEW AND DETAILED MAPS	2
I. SUMMARY AND RECOMMENDATIONS	4
The Fall of the Srebrenica "Safe Area"	5
Research Rationale and Methodology	8
A Note on the Law	9
Recommendations	11
II. CHEMICAL INCAPACITANTS IN THE SERB ARSENAL	13
Doctrine	14
Using BZ in Srebrenica: A Scenario	16
III. THE MARCH OF DEATH	17
Departure	17
The Serb Shelling Starts	18
The Long Trek to Safety	20
"Strange Smoke"	22
"People Acting Strangely"	25
The Doctors' Experiences	29
IV. THE USE OF A CHEMICAL AGENT IN SREBRENICA: AN ASSESSMENT	32
Some Question Marks	32
The Doctors' Interpretations of the Unusual Phenomena	35
Alternative Explanations for Hallucinations	37
A Preliminary Assessment	41
ACKNOWLEDGMENTS	45
APPENDIX A: CHARACTERISTICS OF RELEVANT CHEMICAL AGENTS	46
APPENDIX B: INTERVIEW QUESTIONNAIRE	51

350 FIFTH AVENUE, 34TH FLOOR
NEW YORK, NY 10018-3899
TEL (912) 890-4700
FAX (912) 736-1300
E-MAIL: hrw@hrw.org

1529 K STREET, N.W., #910
WASHINGTON, DC 20005-1902
TEL (202) 371-6592
FAX (202) 371-0134
E-MAIL: hrw@hrw.org

33 KINGSTON HIGH STREET
LONDON N1 9JH UK
TEL (44171) 713-1995
FAX (44171) 713-1800
E-MAIL: hrw@hrw.org

15 RUE VAN CAMPENHOUT
1000 BRUSSELS, BELGIUM
TEL (322) 733-9009
FAX (322) 733-0471
E-MAIL: hrw@hrw.org

WEB SITE: <http://www.hrw.org>

LISTSERV ADDRESS: To subscribe to the list, send an e-mail message to majordomo@ipc.noc.org with "subscribe hrw-news" in the body of the message. (leave subject line blank).

*Faksimil naslovne strane Izvještaja Human Rights Watch o
"HEMIJSKOM RATU U BOSNI ?"*

a violation of the 1925 Geneva Protocol as well as a war crime—a war crime that was an integral component of the commission of another war crime, the mass killing of civilians fleeing the conquered enclave.

In its main recommendations below, Human Rights Watch therefore calls on the international community to use its considerable resources to investigate allegations that chemical weapons were used in Srebrenica, or instruct U.N. agencies, e.g., the Organization for the Prohibition of Chemical Weapons, the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, or the Office of the United Nations Secretary-General, to do so; and to release all information on the development, production, stockpiling, and use of chemical weapons in the former Yugoslavia which international alliances and their member states, including members of the United Nations Protection Force (UNPROFOR), the NATO-led Implementation Force (IFOR) and Stabilisation Force (SFOR), and the International Police Task Force, may have in their possession.

The Fall of the Srebrenica “Safe Area”

The war in Bosnia and Hercegovina began in April-May 1992, when the JNA, with the active assistance of Serb paramilitary forces, instituted a campaign to deport or scare all non-Serb inhabitants from large parts of Bosnia and Hercegovina.¹ Much of eastern Bosnia and Hercegovina quickly came under Bosnian Serb control. Most non-Serb men from the region fled, were put in detention centers, or were killed. Many of the non-Serb women, children, and elderly who did not flee were forcibly expelled.

Thousands of refugees fled to Srebrenica, which, though briefly in Bosnian Serb hands in April 1992, was controlled by territorial defense units loyal to the Bosnian government for most of the war (1992-95).² Because it was one of the few areas held by Bosnian government forces in eastern Bosnia and Hercegovina, Srebrenica's population surged to an estimated 55,000 to 60,000.³ Most of these people would remain trapped in the enclave deep in Bosnian Serb controlled territory until July 1995.

Srebrenica's defenders, commanded by Naser Orić, a former police officer and briefly a bodyguard of Slobodan Milošević, then president of Serbia within a federated Yugoslavia, initially resisted Bosnian Serb assaults and even conducted attacks against Serb villages in the surrounding area. Hundreds of Bosnian Serbs, including civilians, were reportedly killed in these attacks.⁴ In a major offensive in early 1993, however, Serb forces reduced the area controlled by Srebrenica's defenders and threatened to capture the enclave. Shelling of the area and the town increased and no humanitarian convoys were allowed in. The humanitarian situation became desperate, with reports that residents were on the verge of starvation.

¹ When the JNA officially withdrew from Bosnia and Hercegovina on May 19, 1992, large quantities of war materiel were left behind and Bosnian Serb soldiers (80 percent of JNA troops stationed in Bosnia and Hercegovina) were free to remain in Bosnia and Hercegovina and fight on behalf of the Serb forces in the republic. The Federal Republic of Yugoslavia (Serbia and Montenegro) also resupplied Bosnian Serb troops during the war and paid the salaries of Bosnian Serb military officers who had been JNA officers before the war.

² The Bosnian government's official objective was to preserve Bosnia and Hercegovina as a multi-ethnic state. The majority of the people in Bosnian government controlled territory were “Muslim,” a Yugoslav government ethnic category. The Bosnian government and many Bosnian “Muslims” prefer the term Bosniak, or Bosnjak.

³ Approximately 37,000 people—72.5 percent Bosniaks and 25.5 percent Serbs—lived in the Srebrenica municipality before the war. Srebrenica itself was a relatively small town of 8,000 inhabitants before the war. The municipality comprises the town and the villages immediately surrounding it.

⁴ Jan Willem Honig and Norbert Both, *Srebrenica: Record of a War Crime* (New York: Penguin Books, 1996), p. 79, and Frank Westerman and Bart Rijs, *Srebrenica: Het Zwartste Scenario* (Amsterdam: Uitgeverij Atlas, 1997), pp. 79-80 and 85.

*Faksimil Izveštaja Human Rights Watch o
padu Srebrenice, “zaštićene zone” UN-a*

to stay with their families—were taken by Serb forces and executed.¹⁴ The second group of between 12,000 to 15,000, comprised mostly of men of military age (fifteen to sixty years old), gathered in the northern part of the enclave near the village of Jagličići. Expecting to be killed if captured by the Serb forces, they intended to march in a long column to Bosnian government controlled territory around Tuzla fifty miles to the north.

Most of those who started the march from Jagličići failed to reach Bosnian government controlled territory. It is estimated that two-thirds of those on the march were either killed or captured by Bosnian Serb forces. Most of the people who were captured are believed to have been summarily executed.

Research Rationale and Methodology

During the course of the march from Jagličići to Bosnian government controlled territory, a large number of the marchers reported having suffered from hallucinations. Many of the survivors of the march concluded—either at the time or afterwards—that the Bosnian Serb forces had made use of a chemical warfare agent to disorient the marchers and create confusion among them.

In the weeks following the fall of Srebrenica, descriptions of the use of “chemical poisons” were reported by a number of different nongovernmental organizations, a U.S. government official, and foreign journalists.¹⁵ On the basis of these reports, Human Rights Watch decided to undertake a preliminary investigation. The chemical agent that became the focus of the investigation was BZ, a psychochemical incapacitant. (See appendix A.)

In February 1996, just over half a year after those terrible events, some of the persons who had been on the march from the Srebrenica enclave gave testimony to Human Rights Watch suggesting that some unusual munitions might have been used by the Bosnian Serb forces. Several of the marchers gave consistent descriptions of shells that had produced thick smoke that did not rise but spread out, and of people who, following exposure to this smoke, began to act strangely and hallucinate. The hallucinations appeared to be concentrated in the second half of the column and to have started generally during the afternoon and evening of the first day of the march, July 12. Most of those interviewed had either suffered from hallucinations themselves or observed them in others, or both.

As a result of these reports, Human Rights Watch decided to organize a separate investigative mission that would attempt to interview a larger cross-section of those who had fled from Srebrenica to determine if in fact they had been exposed to a chemical agent. In the spring of 1996, Dr. Alastair Hay, a toxicologist and reader in chemical pathology at the University of Leeds, designed a questionnaire based on a Canadian government sample questionnaire that had already been modified by Human Rights Watch in consultation with a number of chemical weapons experts (see Appendix B).¹⁶ In July 1996, one year after the events in and around Srebrenica, Dr. Hay, accompanied by

¹⁴ Human Rights Watch/Helsinki, “The Fall of Srebrenica” and “Report of the Secretary-General Pursuant to Security Council Resolution 1019 (1995).”

¹⁵ See Human Rights Watch/Helsinki, “The Fall of Srebrenica”; U.S. Committee for Refugees, “Special Issue: The Death March From Srebrenica,” *Refugee Reports*, vol. 16, no. 7 (July 31, 1995); John H. F. Shattuck, the U.S. assistant secretary of state for democracy, human rights and labor, in “U.S. Rights in Bosnia Officially Told of Mass Killings,” *Baltimore Sun*, August 2, 1995; Michael Dobbs and Christine Spolar, “12,000 Muslims and a Trek Through Serb Killing Fields,” *International Herald Tribune*, October 27, 1995; and David Rohde, “Bosnian Serbs Poisoned Streams to Capture Refugees, Muslims Say,” *Christian Science Monitor*, October 24, 1995. Rohde later wrote a book about the events at Srebrenica in which he referred to reports by survivors about the possible use by Serb forces of a chemical agent: *Endgame: The Betrayal and Fall of Srebrenica, Europe's Worst Massacre Since World War II* (New York: Farrar, Strauss & Giroux, 1997), pp. 266-73.

¹⁶ For the Canadian sample questionnaire, see Department of Foreign Affairs, *Handbook for the Investigation of Allegations of the Use of Chemical or Biological Weapons* (Ottawa: Government of Canada, November 1985).

*Faksimil Izveštaja Human Rights Watch o racionalnoj
istrazi i metodologiji istraživanja o upotrebi hemijskog
oružja u službi genocida*

II. CHEMICAL INCAPACITANTS IN THE SERB ARSENAL

Before the breakup of Yugoslavia in 1991, the JNA's chemical weapons program produced the nerve agent sarin, the blister agent sulfur mustard, the psychochemical incapacitant BZ, and the irritants CS and CN, and turned these chemical agents into weapons. In addition, the JNA also produced the choking agent phosgene, the psychochemical incapacitant LSD-25, and the irritant chloropicrin, and experimented with laboratory quantities of the nerve agents soman, tabun and VX, the blister agents nitrogen mustard and lewisite, and the blood agent cyanogen chloride.²³

Most of the JNA's infrastructure, production capability, and expertise were inherited by the Federal Republic of Yugoslavia after the breakup of Yugoslavia in 1992. There are no indications that the Federal Republic of Yugoslavia has destroyed its stockpiles of chemical agents or disassembled its chemical agent production equipment since that time.²⁴ The Federal Republic of Yugoslavia has not acceded to the 1993 Chemical Weapons Convention, and the Yugoslav Army continues to maintain a significant chemical defense posture, despite the absence of an external chemical weapons threat.²⁵

Moreover, during the war in Bosnia and Hercegovina, the Bosnian government produced crude chemical munitions at a factory near Tuzla, according to a former Bosnian military officer and other sources in the former Yugoslavia. These sources assert that after the war, the Bosnian government stopped production of chemical munitions.²⁶ Bosnia and Hercegovina ratified the CWC on February 25, 1997.

In the 1970s and 1980s, the JNA conducted extensive research on psychochemical incapacitants, and in 1981 produced and distributed a manual on the use of hand grenades filled with CS, a tear agent, and BZ, a psychochemical incapacitant.²⁷ This suggests that these weapons had been produced in some quantity at that time. Several sources indicate that the JNA continued to experiment with incapacitating agents during the 1980s, and it appears that at some point it started filling 82mm and 120mm mortar shells with BZ.²⁸ (See appendix A for a review of the characteristics of BZ and other chemical incapacitants). At least one source, Lt. Col. Zvonko Orehovac, the chief of the Department

²³ For more information, see Human Rights Watch Arms Project, "Clouds of War."

²⁴ Acknowledgment of the existence of the JNA's chemical weapons program is contained in a 1995 NATO-wide intelligence assessment of chemical and biological weapons programs in the former Yugoslavia, excerpts of which were obtained by Human Rights Watch, and in the U.S. Department of Defense, *Bosnia Country Handbook* (December 1995), pp. 6-32 to 6-33, a copy of which was obtained by Human Rights Watch under the Freedom of Information Act.

²⁵ The U.S. Department of Defense's 1995 *Bosnia Country Handbook* describes how the Yugoslav Army has special units dedicated to chemical warfare defense and trains individual soldiers in chemical detection and decontamination. U.S. Department of Defense, *Bosnia Country Handbook*, p. 6-33.

²⁶ Human Rights Watch interviews, Tuzla and Sarajevo, July-August 1996.

²⁷ Yugoslav People's Army, "Specijalne Ručne Bombe M79 I Leđni Rasprivač M1" (Special Hand Grenade M-79 and Sprayer M-1), (Belgrade, 1981). The effects of BZ received a comprehensive review in a Yugoslav journal in 1974. N. Rosić, "Psychochemical War Gases of BZ Type," *Vojno-sanijski Pregled*, vol. 31 (1974), pp. 393-96. (In Serbo-Croatian.) It is unclear whether the chemical agent designated BZ by the JNA is the same as that standardized by the U.S. Army in the 1960s. The United States destroyed its BZ stockpile because its effect was unpredictable and it was therefore considered unreliable as a weapon.

²⁸ Human Rights Watch interview, Belgrade, March 15, 1997, and other interviews in the former Yugoslavia, March 1997.

Faksimil Izveštaja Human Rights Watch o "hemijskom oružju za onesposobljavanje u srpskom arsenalu"

III. THE MARCH OF DEATH

On Tuesday, July 11, when the fall of the enclave appeared imminent, its military leadership ordered the men of military age to assemble in the area of Jagličići, the northern-most part of the "safe area," about fifteen kilometers from the center of town. There they prepared for a fifty-mile march through Serb-held territory to Tuzla, the nearest area controlled by the Bosnian government. The acting military leader of the enclave was Maj. Ramiz Bećirović, who, according to many of the marchers, did not have firm control over the soldiers in Srebrenica.⁴¹

According to Major Bećirović, between 12,000 and 15,000 people assembled on the afternoon of July 11 to take part in the exodus.⁴² According to survivors, approximately half of the marchers were registered as soldiers in Srebrenica, most of whom had been conscripted after 1992. Of these, about 3,000 to 4,000 are thought to have been armed at the time of the march.⁴³ One of the survivors, Lt. Džemal Bećirović (not a relation of Maj. Ramiz Bećirović) reports:

All the men were in Jagličići. We sent the women, young boys, and old men to the camp in Potočari. Some of the women and girls who didn't want to be separated from their husbands and boyfriends stayed with the group.

There were about 12,000 to 15,000 people in Jagličići. We couldn't all leave at once. We had to make plans. So we contacted Sarajevo but they said they couldn't help us. We were on our own.⁴⁴

Departure

From testimonies it emerges that, after some initial confusion, the marchers set out in an organized and disciplined manner in the early hours of July 12, but that groups leaving later proceeded in a more helter-skelter fashion. The assembled column, with the leadership and most of the armed men in the front, started to leave Jagličići between midnight and 12:30 a.m. on July 12, and the main group set off at around 5 a.m. The last marchers left at approximately 1 p.m., a full twelve hours later. Front and rear ends of the column were able to communicate with each other via hand-held radios.

The column was able to progress only slowly. Because of concern about minefields, the marchers were required to walk in single file, allowing them to walk in one another's footsteps and avoid getting lost in the forest

⁴¹ The military leader of the enclave, Naser Orić, and a number of high-ranking officers had been ordered to travel to the main part of Bosnia and Hercegovina under government control in April. They never returned to Srebrenica.

⁴² Human Rights Watch interview, Zivinice, July 19, 1996.

⁴³ In 1994, the United Nations Protection Force (UNPROFOR) had attempted to disarm the soldiers in the Srebrenica enclave. According to Major Bećirović, this was the reason why so few of the men had weapons. He put the number of armed men at only about 500. Human Rights Watch interview, Zivinice, July 19, 1996. According to Lt. Džemal Bećirović, the Dutch U.N. contingents returned the light weapons to the men of Srebrenica on July 11, as it became clear that the enclave would fall to Serb forces: "[That day] the Dutch returned our light weapons to us, but not our tanks and artillery. It was too late because the Serbs were already in town. When we saw that the air strikes were ineffective, we decided to withdraw to Jagličići." Human Rights Watch interview, Tuzla, July 20, 1996.

⁴⁴ Human Rights Watch interview, Tuzla, July 20, 1996. Lieutenant Bećirović had been a judge in Srebrenica, and was the officer in charge of morale during the march.

*Faksimil Izvještaja Human Rights Watch o
"o zbjegu smrti" iz okupirane srebreničke enklave*

in the dark. Some held hands to facilitate their way. De-miners at the very front of the column cleared the path as they moved forward.⁴⁵

Following daybreak on July 12, the situation among those starting out later appears to have become more disorganized. According to Lt. Samir Delić:

I left Jagličić at 12:30 p.m. on July 12. I was in the rear. Many had left before me. The situation was very confused. People were leaving singly and joining the column. Others were warning of mines ahead. It was very crowded. Everyone wanted to leave as soon as possible. I remained with the group who left last. I was thinking for a while and I saw that no one was taking care of anything. I asked twenty of my colleagues if they wanted to come with me. They agreed. We passed several sections of the column.⁴⁶

The route taken by the majority of marchers is shown on a map drawn by one of the survivors of the march, an officer by the name of Memo Osmanović. According to Osmanović, the route drawn represents a rough approximation of the ground covered.⁴⁷ (See map.)

The first planned stopping point after Jagličić was a hill overlooking the village of Kamenica, some six kilometers into the journey. Marchers began to arrive at Kamenica Hill early on the morning of July 12 and remained in that area, spreading out along a series of hills, until dusk. According to Major Bećirović, the decision had been taken by the military leadership to allow the whole column to reassemble as a single group in the Kamenica area.⁴⁸

The Serb Shelling Starts

Most of the front section of the column was able to reach Kamenica Hill without incident, but late in the morning of July 12 the Bosnian Serb troops, referred to as "Chetniks" by the Bosniaks, apparently located sections of the column that were still leaving the enclave and began firing rifles, mortars, anti-aircraft guns and artillery at the marchers, from positions on Rogač Mountain and another hill above Kravičić.⁴⁹ Those who left Jagličić later in the morning report having been shelled almost constantly throughout the march to Kamenica Hill.⁵⁰ There are also

⁴⁵ In the words of Lieutenant Bećirović: "We planned who would cross first, who would break through the Serb lines and who would hold the rear. Since my commander and I knew the terrain well, we had the honor of breaking through the front lines... When the Serbs saw us, they opened the lines, perhaps because there were so few of them. We had to walk in single file because we went through a mine field." Human Rights Watch interview, Tuzla, July 20, 1996.

⁴⁶ Human Rights Watch interview, Seona, July 21, 1996.

⁴⁷ Human Rights Watch interview, Živinice, July 22, 1996.

⁴⁸ Human Rights Watch interview, Živinice, July 19, 1996.

⁴⁹ This is according to Nedžib Budović, Capt. Zulfo Salihović, and Nijaz Masić. Human Rights Watch interviews, Bosnia and Hercegovina, July 20-24, 1996. From Mount Rogač, where they had artillery and mortar emplacements, Bosnian Serb forces had a commanding view of the whole area. According to Mr. Masić, "At 10 a.m. they started shelling us with mortars, and the first shell fell in a clearing under Kamenica Hill. The place is two or three kilometers from the hill. A few people were killed and wounded in the clearing. This mortar attack stopped the progress of the column for about two hours. No one passed. Because they were constantly shelling the hill, the rest of the column had to make a detour and took longer to reach us."

⁵⁰ This is the reported experience of Zulfo Salihović, Nedžib Budović, Ibro Huseinović, and Mensur Memić. Human Rights Watch interviews, Bosnia and Hercegovina, July 20-24, 1996.

*Faksimil Izvještaja Human Rights Watch o
agresorskom granatiranju civila*

succeeded in breaking through to Bosnian government controlled territory—at between 1 p.m. and 2 p.m. on July 16. Only some 3,000 to 4,000 of the marchers who had left Srebrenica four days earlier arrived safely in Tuzla on that day.

"Strange Smoke"

A number of the marchers interviewed by Human Rights Watch report having been attacked with unusual shells that produced slowly spreading colored smoke rather than shrapnel on several occasions during the trek to Tuzla. Following these attacks, some of the marchers—the numbers are unclear—began to hallucinate and behave in an irrational manner. Most of those who are reported to have been thus affected apparently never reached Tuzla and could therefore not be interviewed; they are presumed dead.

It is not clear how many such attacks occurred, but from the available testimonies of survivors there appear to have been at least two, and perhaps three, distinct episodes: the first one on the first day, when a number of attacks including smoke-producing shells were reported in the Kamenica Hill area from the afternoon on and lasting into the evening; the second one in the same area on the second day, July 13; and a third one at Udrc on the second day of the march. However, the survivors' memories were often confused about exact times and locations, and the group that was most affected, the one bringing up the rear, yielded the fewest survivors.

The first such reported attack occurred in the afternoon of July 12. Nedžad Malik, who was in the rear section of the column that had not yet reached Kamenica Hill, describes what he saw, around 3:30 p.m.:

They used different shells. Some exploded, others gave out a strange smoke. I didn't notice all the details. I was running away. There were some shells which caused shrapnel, others which gave out smoke, and some duds. It was like when it rains. Shells were falling ten to fifty meters away. One dud fell just in front of my father. He was just lucky.

The shells that emitted smoke—at first I thought those shells were marking shells, they emitted black smoke and then it changed color, green and red... I was well equipped because my brother, who was a captain in Srebrenica, warned us and told us to take gauze, cloth, and food. As soon as I saw the shell, my father and I covered our faces and we started to run away.⁵¹

Ibro Huseinović, who wandered around in the Kamenica Hill area for several days, reports that the column was shelled on the first day

...with regular shells and those that made people surrender. Fifteen minutes or half an hour after those shells fell people started shouting and wanting to surrender. The grenade gave out shrapnel and some blue-grey smoke. There was a fair amount of smoke. It rose like a mushroom—about three meters high and then spread.⁵²

Mensur Memić, whose knapsack was struck by an anti-aircraft bullet on the morning of July 12, describes one shell which landed in the column, killing one man and wounding two others, sometime that day, and he refers to other shells that landed between seventy and a hundred meters away:

⁵¹ Human Rights Watch interview, Vogošća, July 24, 1996.

⁵² Human Rights Watch interview, Banovice, July 23, 1996.

*Faksimil Izvještaja Human Rights Watch o
"neobičnom dimu"*

"People Acting Strangely"

Some of those present at Kamenica Hill at the time of the ambush in the evening of July 12 refer to the fear, panic and confusion that ensued from the surprise attack,⁴¹ while others, especially those in the rear section that reached the hill later in the day, like Ismet Hasanović, report that there was "something in the air" which seemed to have certain unusual effects on some of the marchers:

I think that they may have used tear gas because people were crying. I was sneezing and my eyes were irritated. Everyone was saying, 'What is it?' There was no coughing, only sneezing. I had never experienced anything like it before.⁴²

According to several witnesses, it was after the ambush that a number of the marchers gathered on the hill began to hallucinate and act strangely. Marchers in the front of the column later recounted receiving reports about hallucinations from the rear, which surprised them as they had not had any such experiences. Asim Omerović, for example, said: "As we approached the asphalt road [on the evening of July 12], information reached us that people at the back were hallucinating. We didn't have that problem at the front. Soldiers coming from the rear told us...that close to Jagličići they were attacked with shells which emitted yellowish or reddish smoke."⁴³

There are even earlier reports of hallucinations. Captain Salihović, who was one of the last to leave Jagličići on July 12, speculated that Serb forces had poisoned the water in the streams along the marchers' route from which they were drinking. He described the experiences he witnessed in the afternoon of July 12 as follows:

About an hour after people drank water [from the streams], they began to act strangely. It was very hot. About half an hour after [they had drunk], I drank from the water as well. Another half hour or an hour later, I began to feel queasy in the stomach. At first I attributed this to the pace and the heat.

There was someone behind me—his name was Jurif Nukić—who was very strong. He was an economist, smart and rational. We were talking as we were walking and he [suddenly] started talking gibberish. I tried to talk to him but realized that this was impossible. He was acting as if he was talking to some of his friends who were already dead. These were people who had died some time ago.

At one point he left the column and started hugging a tree. He was acting as if it was his wife. He seemed to think his children were there. He was acting as if he was already in Tuzla...I approached him and slapped him a couple of times. But even that didn't help. He left the tree, started shouting and began to walk in the direction of the Chetniks. I never saw him after that. We were all supposed to stay quiet, but he was shouting, acting crazily, and running up the hill toward the Chetniks.

According to Captain Salihović, as time passed on that day, the number of people acting in this manner grew in number:

⁴¹ This is according to Samir Delić and Fahrudin Omerović, among others. Human Rights Watch interviews, Bosnia and Herzegovina, July 20-24, 1996.

⁴² Human Rights Watch interview, Tuzla, July 19, 1996.

⁴³ Human Rights Watch interview, Crveno Brdo ("Red Hill," above Lukavac), July 22, 1996.

Some people in our group concluded that it was poison and that we should put a cloth over our mouths....Those who didn't put something over their mouths in one to three minutes began to panic and scream. Some committed suicide, after five to ten minutes.⁸⁹

A number of people also experienced hallucinations after they reached Udrč, where the column regrouped. At around 4 p.m. on July 13, Serb forces located the marchers and began to shell them. According to Lt. Ibrahim Ibrahimović, one smoke-producing shell landed very near a number of the marchers (see above): "We set off immediately. We formed a column and left....I began to see changes and hallucinations in people twenty minutes after the detonation. People were talking and saying: 'Look at this town. Look at this flock of sheep.' They also started singing when we told them to be quiet." They also complained of stomach cramps and needed to relieve themselves. Some had diarrhea.⁹⁰

Maj. Ramiz Bećirović reports that there were people who were "foaming at the mouth" at Udrč in the night from July 12 and 13, one of whom he saw with his own eyes, though he did not know his name.⁹¹ Salih Mulalić says he saw two people with foam in their mouths shortly after the attack on Kamenica Hill on July 12.⁹²

A number of marchers apparently suffered repeated hallucinations over a number of days. In one case, on July 12, Ibro Huseinović, a primary school teacher who had been a soldier during the two years before the Srebrenica events, was struck by the shrapnel of a shell. He says he experienced a smell like that of rotten eggs shortly after he had been hit. The shrapnel wounded him in the thigh, penetrating to a depth of between two and three centimeters. His wounds bled freely, but he managed to stop the bleeding with his clothing: "I felt exhausted after this. We had to continue. If you stayed in the same spot for a while, you were shot. I had to move. I was exhausted. I was hungry, thirsty and exhausted. We were drinking water from streams. We had no food. I would hallucinate. The hallucinations occurred on the second, third, and fourth day, mostly at night. This lasted about three days."

According to Huseinović, he wandered about in the Kamenica area for a period of perhaps seven days. During this time, he did not act in a directed fashion. He was exhausted but remained conscious. He suffered from nausea but was never physically ill. He was unable to recognize people or to hear well. His breathing and heartbeat, he said, were both accelerated at the time.⁹³

Another survivor who suffered from hallucinations during the march was Nijaz Masė, a high school history teacher, who had witnessed shells that produced smoke near Udrč on the second day (see above). He was sweating profusely during the march, he said, and was drinking copiously. He was unable to sleep and eventually slept only with the help of a sedative.

His first hallucinations occurred at Kamenica on the first day, July 12, and he had a second bout of hallucinations on the second day, after the column had passed Udrč. He attributed these hallucinations to the

⁸⁹ Human Rights Watch interview, Tuzla, July 24. He added: "But there were also Chetniks who infiltrated us and created panic."

⁹⁰ Human Rights Watch interview, Živinice, July 22, 1996. Asim Omerović also reported strange behavior among the marchers after shells fell in the Udrč area, but he did not see any unusual shells there. Human Rights Watch interview, Crveno Brdo, July 22, 1996.

⁹¹ Human Rights Watch interview, Živinice, July 19, 1996.

⁹² Human Rights Watch interview, Živinice, July 19, 1996.

⁹³ Human Rights Watch interview, Banovice, July 23, 1996.

Until we reached Kamenica Hill, my part of the column was not fired on. I was hearing loud detonations behind me. On Kamenica Hill I noticed that people were acting strangely when the first wounded arrived. I explained this as panic symptoms. People were very restless. It was impossible to calm them down. They had the characteristic face of someone in a state of panic, with scared eyes. Most people had protuberant eyes. People were pale.

"These conditions," she said, "were occurring with greater frequency as the march continued. There are a lot of cases where I saw people commit suicide—in my vicinity at least four or five people".

The husband of the head nurse of our hospital, who was in the column, killed himself by activating a hand grenade. He wounded about ten others. It surprised me very much because he had been walking with his brother. Early in the morning I passed by him when they were resting. His brother was exhausted and he was helping him wash his face.

At about 6 o'clock that evening I heard the detonation, and when we jumped up they said that Kerno had been killed. When they said it was him, I said it was impossible, it must be his brother. But it was true, it was him. It could happen in a flash, like that.¹⁰³

A second doctor, Dr. Ilijaz Pilav, was also near the front of the column that had already left Kamenica Hill by the time Serb forces ambushed the marchers still assembled there. He reports that the [noise of the] firing on Kamenica Hill was terrifying. His section of the column was also fired on, but the principal firing was directed at Kamenica Hill behind him. Total panic ensued.¹⁰⁴ Night was falling, and in the situation of general chaos, hallucinations started to occur. Dr. Pilav described some of those in his vicinity as being in a normal state at one moment, and then suddenly losing their self-control. He states that, "those who had weapons were firing without control. There was a general feeling of 'no way out.'"

According to Dr. Pilav, some of the people who were acting strangely had probably marched with him from Kamenica: "At Kamenica some people joined me who had not been with me from the beginning [at Jagličići]. They arrived on the hill after I had already arrived there. Until Kamenica, everything was happening so fast. Every time Serbs called out to us on the megaphone there was an eruption of hallucinations."

It was at such moments that suicides occurred. Dr. Pilav witnessed some of these: "Three friends hugging each other, and one pulling the [pin from the hand] grenade and killing them all is a horrible sight, one you cannot ever forget."

Dr. Pilav also described some persons who had been wounded in the shelling at Kamenica behind him and were brought to him for treatment:

They brought me two men who had no wounds at all. They looked like psychiatric cases. They were young boys between twenty and twenty-five years of age. They couldn't tell me their names. Their faces were deformed. They couldn't walk. I knew both personally.

¹⁰³ Human Rights Watch interview, Zenica, July 24, 1996.

¹⁰⁴ Dr. Pilav described the scene as follows: "We were escorting the wounded in the front of the column, and had to take care of them. As we were also being fired at, some people were wounded twice, and some of those transporting them were wounded as well. Some of these we had to leave behind. Even today it is hard to say what we should have done at the time. In those moments—as a human being—there is an urge to save one's own life. Brother would leave brother. Father would leave son, and son would leave father. Everything was broken up. No one knew what was going on or where to go."

*Faksimil Izvještaja Human Rights Watch o
"čudnom ponašanju" civila (iskustva ljekara)*

In addition to questions about the nature of the strange shells, the smoke that these shells produced, and the accuracy of the marchers' recollections of these phenomena, the nature and causes of the critical element in the possible use of BZ—hallucinations—have also defied definitive resolution in the Srebrenica case. The march from Jagličići on the periphery of the Srebrenica enclave to safe territory around Tuzla was a terrifying experience for those involved, who were at a distinct disadvantage: They were ill-equipped for this type of journey, lacking basic necessities; and they were under constant pressure from Serb forces, with little or no opportunity to sleep. Many were in a fragile mental state. Many experienced what they described as hallucinations.

The marchers themselves offered various theories about what had caused the hallucinations which they had experienced themselves or observed in others: attacks with chemical shells by Serb forces, poisoned water sources along the route, and the cumulative impact of a combination of stress and a shortage of food, water and sleep. Regardless of the cause, one pattern emerged starkly from the marchers' testimonies—that there had been two distinct types of hallucinations: one, predominant during the first two days of the journey particularly among those exposed to direct shelling attacks by Serb forces, and which was accompanied by erratic and aggressive behavior; and the other, manifested throughout the trek to Tuzla but increasing in preponderance as the journey wore on, which was more akin to the experience of having visions or illusions.¹¹²

The Doctors' Interpretations of the Unusual Phenomena

The testimony of three of the doctors who were on the march is very important in determining what happened because, while not one of them is an expert on the phenomenon of hallucinations and its possible causes, all three were particularly well-qualified, as medical practitioners, to describe the symptoms which they observed in the persons who appeared to suffer from hallucinatory behavior, and to distinguish between the different types of hallucination.¹¹³ Dr. Fatima Dautbašić, for example, contrasted the hallucinations she had observed in others with the more common form that she herself had experienced: "Every one of us had minor hallucinations, particularly when we came out of the woods into the light. I saw roofs of houses. I attributed this to sleep deprivation."

By contrast, she said, "the people who had real hallucinations, they were shouting and acting aggressively, very strongly so. They couldn't recognize their surroundings and were acting as if they didn't recognize any one of us." She attributed the hallucinations from which many of these other marchers suffered to extreme stress. She explained that conditions had been bad even before the fall of Srebrenica, and that

even at the beginning of the trip people were off balance. I and all the others were aware of how dangerous the journey was going to be, and what we would have to go through. The psychological pressure was considerable even at the beginning, and it lasted the whole journey. You can imagine what you might expect would happen, and when things happen and they are what you imagined, it

¹¹² Many of the marchers report having seen visions toward the end of their ordeal. Some individuals observed stairways and castles in the air. These visions appear to have been commonly encountered when there was a change in the conditions of the light. This could occur when people marched out of the woods into a clearing, or when the reverse happened. Some of these later episodes appear to fit into the category of visual illusion. Other episodes as described are more like hallucinations.

The difference between illusion and hallucination is often not understood. Illusion is a tendency to misjudge, for example the length of a vertical or horizontal line when it is set in a particular visual context. In contrast, the sensory deception in hallucination involves a much greater degree of misperception which, according to one review, "is based on an apparently internally generated stimulus, which has major consequences for the individual's immediate experience, his behavior and his future circumstances." P. D. Slade and R. P. Bentall, *Sensory Deception: A Scientific Analysis of Hallucinations* (London: Croom Helm, 1988), p. 51.

¹¹³ All three were in the front section of the column and therefore did not themselves experience directly the heavy shelling that took place around Kamenica Hill in the late afternoon and early evening of July 12.

*Faksimil Izvještaja Human Rights Watch o
upotrebi hemijskih sredstava u Srebrenici (procjena)*

makes things really bad, especially because at the very beginning of the route, everything terrible started.

Some people, she said, had hallucinations on the first full day of the march, whereas none had occurred in Srebrenica in the preceding days.¹¹⁴

Dr. Ilijaz Pilav had an experience similar to that of Dr. Dautbasic. During the four days before the column left the Srebrenica enclave, he had been working constantly in the operating theater, tending to those who were wounded during the Serb assault. He did not sleep during those four days. According to Dr. Pilav:

I was surprised how well I felt for the first four days of the march. When we started I didn't think I would last through. After four days I had a crisis. But it was for a short time. I had a hallucination. It wasn't a real hallucination. Maybe it was just the effect of a change of scenery, and fear and exhaustion.

We were walking on a wild trail and suddenly we had to turn left into the wood and it was twilight. The wood was very big. The trees were huge, and as I was entering the woods I was completely calm. Immediately after I entered the woods I saw buildings and a stairway that I should go down. I stopped and realized that it couldn't be real.

It scared me because things were happening to me which were happening to others. I knew that my brain was functioning well, but my eyes saw something different. I stopped, and I also stopped the first guy next to me and asked him what he could see. He told me that he could also see buildings. So I stepped aside from the column and closed my eyes.

After a few moments I opened them and I saw that I was in the woods. There were no buildings and there was no stairway. Later on when I talked to others I found that many had these visual effects. Mostly they had these 'hallucinations' when they went from light to dark. Consider that we were very thirsty. So I think that the visual effects were what people wanted to see.

I don't link these effects to the use of chemical weapons, in contrast to the first hallucinations. In these cases, including mine, there was no aggressive behavior, no suicides, and people recovered very quickly. We need to distinguish between [phenomena] caused by exhaustion, fear and hunger, and, in my opinion, those caused by some kind of poisons.

About the earlier hallucinations, Dr. Pilav noted that there was "one indisputable fact: The number of hallucinations increased after each Serb attack." He also theorized about the possibility of the Serb forces poisoning water sources along the marchers' projected route:

We knew that there were large parts of the march where we had no water, and when we came to water we didn't check to see if it was clean or if someone was standing in it. After this, the number of hallucinations increased. I thought about this later on, but not at the time.

...After [the Serbs] realized where we were going, it is possible that some springs were poisoned. Not everyone drank at every spring, because we didn't all pass the same spots... What made me come to this conclusion in the last days before we reached Tuzla, and particularly the last night, was that it was increasing in intensity.

¹¹⁴ Human Rights Watch interview, Zenica, July 24, 1996.

*Faksimil Izvještaja Human Rights Watch o
upotrebi hemijskih sredstava u Srebrenici
(tumačenje ljekara neobične pojave)*

forces overran Zepa on July 25, 1995, the town's defenders tried to escape to an area near Kladanj in Bosnian government controlled territory in a multi-day journey. During their march, these men endured conditions similar to those faced by the men from Srebrenica, including constant enemy presence (though not much shelling), and a lack of food, water, and sleep. They did not march in one large column but traveled in smaller groups. None of the eight men from Zepa interviewed by Human Rights Watch reported experiencing hallucinations or seeing people behave strangely on their journey. They were also unaware of any other men from Zepa who had experienced hallucinations or behaved strangely during the trek, they said.¹³⁵

Of course, the behavior of Israeli soldiers in Lebanon or of the survivors of shipwrecks may not at all be comparable to that of the Srebrenica marchers. One expert who reviewed the testimonies collected by Human Rights Watch commented that "I have been involved with many individuals coming from combat and stressful battlefield situations, but have never encountered so many specifically described hallucinations."¹³⁶ A second expert contacted by Human Rights Watch remarked likewise that "the kind of disorientation, bizarre hallucinations (hugging trees etc.), and suicidal behavior recorded in these documents and testimonials are not the kind of symptoms usually associated even with the most severe acute traumatic stress reactions. The high prevalence of disorientation, hallucinations, and suicidal behavior among the refugees from Srebrenica suggests that PTSD [post-traumatic stress disorder] and other stress reactions (even if present) cannot account for these symptoms."¹³⁷

A Preliminary Assessment

On the sole basis of the testimonies that Human Rights Watch was able to collect from Srebrenica survivors, the use in Srebrenica of an incapacitating chemical warfare agent, which might cause hallucinations, cannot be ruled out, but conclusive evidence remains elusive.¹³⁸ Although we had hoped to be able to obtain a clear result from the interviews with the refugees, we recognize some of the problems of relying on an interview sample of only thirty-five individuals, while we lack physical samples, for example pieces of clothing taken from the bodies of those who failed to reach safety. Most of the persons interviewed were in the front portion of the column and were therefore not subjected to the intense bombardment of those in the rear. The rear of the column was shelled constantly after the marchers had left Jagličići, and was exposed to particularly heavy shelling on Kamenica Hill, including shelling that yielded "strange smoke" and was followed by "people acting strangely."

It has to be remembered that probably more than two-thirds of those who set out on the march are still missing. In all likelihood, these individuals met their deaths during the journey or after their capture by Bosnian Serb forces. These were people in the rear of the column, and those subjected to the heaviest shelling. It is reasonable to assume that those most afflicted with aberrant behavior at this time would have been the least likely to have been able to continue on their journey unaided, and are therefore the most likely to have been killed or captured—and then

Hercegovina, August 1996. See also "U.S. Takes Seriously Reported Serb Poison Gas Use," Reuter, July 27, 1995, quoting State Department spokesman Nicholas Burns.

¹³⁵ Human Rights Watch interviews, Bosnia and Hercegovina, August 1996.

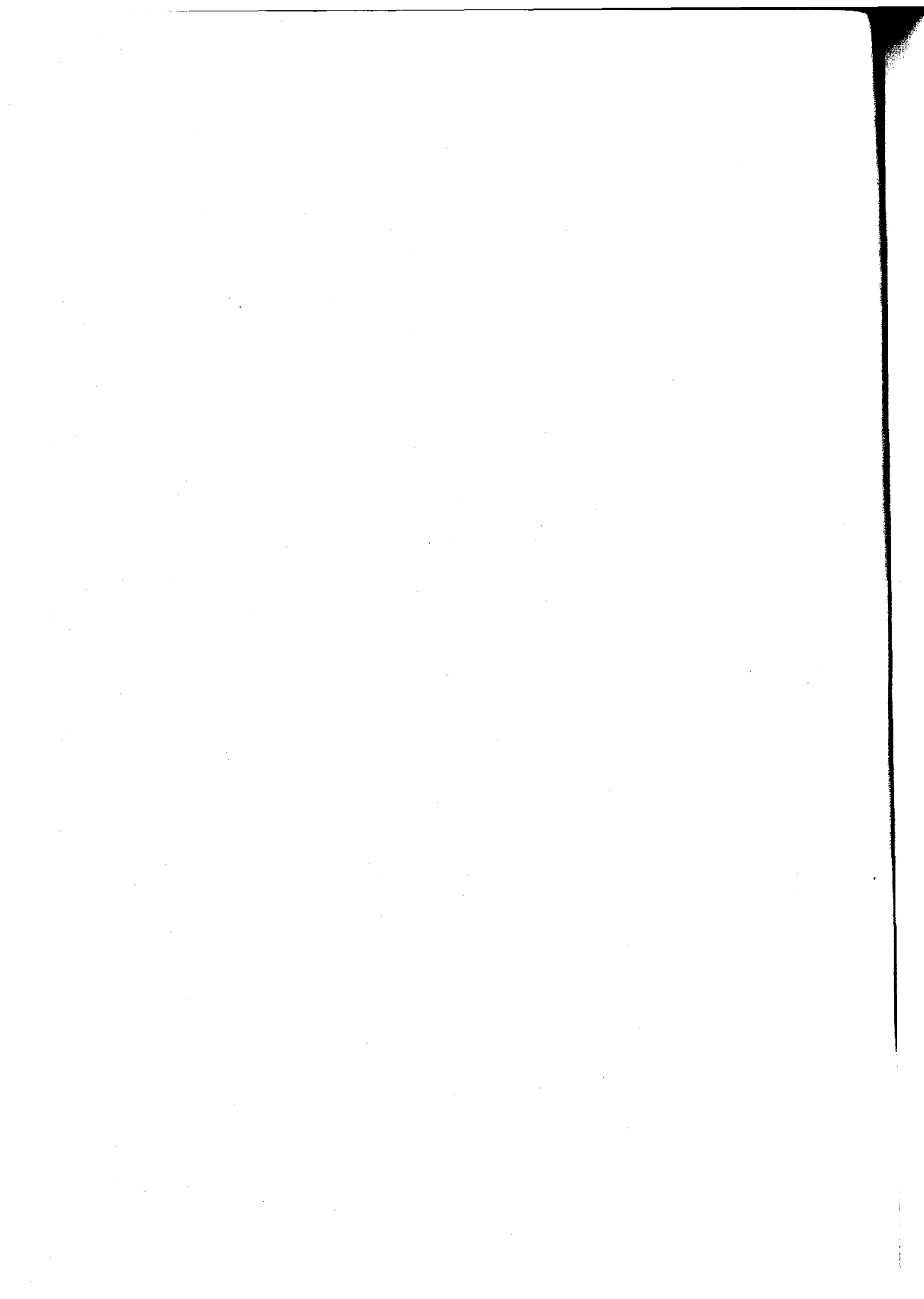
¹³⁶ Electronic mail message from Dr. Brian Davey to Human Rights Watch, November 22, 1996.

¹³⁷ Letter from Dr. Matthew J. Friedman, professor of psychiatry and pharmacology at Dartmouth Medical School and executive director of the National Center for PTSD, to Human Rights Watch, March 3, 1997.

¹³⁸ According to Dr. Jan Willems, "the picture drawn from the interviews, characterised by the occurrence of strange behaviour and hallucinations, cannot be used as firm proof, before a court, that a chemical warfare agent, *in casu* BZ, has been used." Dr. Willems continued, however: "It can never be excluded that some individuals have indeed been exposed to BZ and, because of the major psychiatric effects, forgot the minor physical disturbances." Letter from Dr. Jan Willems, professor of toxicology at the University of Ghent, Belgium, to Human Rights Watch, October 14, 1996.

*Faksimil Izveštaja Human Rights Watch o
upotrebi hemijskih sredstava u Srebrenici
(preliminarna procjena)*

SVJEDOČENJA

Br. 1

MASAKR U FISKULTURNOJ SALI U BRATUNCU

- KAZIVANJE M.K. IZ DRINJAČE

... U firmi Šipad - Gradac Bratunac na poslovima komercijaliste radio sam do 08. maja 1991. Više puta bio sam maltretiran u vlastitoj kući od strane srpskih paravojnih formacija koje su se predstavljale kao "Arkanovci", "Šešeljevci", "Bijeli orlovi" i kako se sve već nisu nazivali. I pored toga nisam mogao ni slutiti šta se nama, Bošnjacima, sprema, bez obzira kojoj stranci pripadamo.

Tadašnji mediji bili su uveliko blokirani. Srpska propaganda uzela je maha pa sam najviše informacija dobijao od moje kćerke koja je tada radila u Domu zdravlja, kao ljekar opšte prakse, ostajući često do kasnog popodneva zbog nedostatka medicinskog osoblja, jer mnogi ljekari, shvativši na vrijeme ozbiljnost novonastale situacije, bježe iz Bratunca.

Vremenom sam i ja shvatio šta će se dogoditi, no tad je već bilo kasno. Bratunac je bilo nemoguće napustiti bez pomoći pripadnika SDS Bratunac, a od kojih je pomoć, za izlazak iz Bratunca, bilo nemoguće dobiti. Dana 10. maja 1992, oko 10 sati prije podne, pošao sam da obidem staru kuću, u koju sam proveo djetinjstvo, kao i njivu posijanu travicom, te da vidim da li je trava stasala za košenje. Došao sam do kuće mog rođaka K. R., koji je porodicu, već ranije, odveo u Njemačku, koja se nalazila na obližnjem brdu, nekih 400 - 500 metara od moje kuće. Preljep pogled na grad moje mladosti ispunjavao mi je dušu. Sjećanja su navirala, a sa njima i uspomene. Onako zamišljen trgnuo sam se čuvši pucnje iz raznih vrsta naoružanja. Pogledao sam i oči su mi se ispunile suzama. Iz pravca Bratunca preko livada zvanih "Veljaci" prema mahali zvanoj "Bare", gdje sam i ja živio, kretao se velik broj četnika, raspoređenih 10 - 15 metara jedan od drugog, pucali su ne štedeći municiju. Pošto sam bio na većoj nadmorskoj visini od njih meci, ispaljeni iz njihovog naoružanja, počeli su se zabijati u zemlju, u mojoj neposrednoj blizini, usljed čega sam nesvjesno legao

na zemlju. Ubrzo, poslije toga, bježeći ispred četnika, pojavili su se moj badžo S. M. i komšija M. S. Ne znajući šta da radimo sakrili smo se u čardak Ragiba Karamujića koji je bio otvoren.

Nije prošlo više od petnaestak minuta kad se, iznad čardaka, pojavi M. J., oficir u rezervi, pucajući u zrak iz puškomitraljeza. Pošto smo skupa radili u firmi (on je radio kao šef održavanja, a ja kao komercijalista), često smo, može se reći, dobro surađivali. Prepoznavši ga izašao sam pred njega, moleći ga da nam pomogne. Rekao je da se ne plašimo i da neće biti problema. Takođe je rekao da će nas on odvesti do autobuske stanice odakle ćemo biti prebačeni za Kladanj, jer, kako je on rekao, mora se izvršiti zamjena teritorija, odnosno mi idemo u Kladanj, a Srbi iz Kladnja dolaze u Bratunac. Iznad njega u srtani zvanj "Podgajnica" išlo je još 8 - 10 naoružanih ljudi sa čarapama preko lica, noseći, takođe, naoružanje i pucajući u svim pravcima. Na čelu te grupe ljudi, bez čarape na glavi, išao je profesor fizičkog vaspitanja M.M., pucajući iz automatske puške i posmatrajući da li neko nije skriven u trnjicima i žbunjevima pored kojih su prolazili. Povjerovavši obećanju M.J., da će nas odvesti na autobusku stanicu, rekao sam mu za svog sina M. S., rođenog 27. februara 1966, kojeg sam slučajno ugledao stotinjak metara iznad sebe, skrivenog u visokoj travi, a ne primjećenog od strane naoružanih lica. M. J. naredio je naoružanim licima - četnicima da prestanu pucati, nakon čega sam zovnuo svog sina da dođe do nas. Smatrajući da će nas moj radni kolega M. J. spasiti, počeo sam plakati i ponovno ga moliti za pomoć. M.J. je rekao: "Nema problema K.", nakon čega se okrenuo naoružanim četnicima i rekao da nastave sa svojim poslom, a da će nas on navodno odvesti do autobuske stanice. Krenuli smo prema mojoj kući, susrećući mnogobrojne naoružane četnike koji su nam dobacivali razne pogrđne psovke i istovremeno i nas maltretirali, ali je on, M.J., zapovjednički rekao da nas ne diraju da vode svoja posla. Došavši do moje kuće zamolio sam M.J. da svratim ocu, da se obučem i napojim stoku, što mi je i odobreno od strane istog. Smatrajući da ćemo se vratiti svojim kućama, za 4 - 5 dana, zamolio sam M.J. da kaže svom ocu M., koji je prije odlaska u penziju takođe radio u istoj firmi kao i

ja, da dođe i da pripazi na stoku i kuću, na što je on opet odgovorio "Nema problema". Otišao sam u staju da napojim i položim stoci, dok je za to vrijeme moj sin ušao u kuću da uzme nešto od stvari za njegovu suprugu i dijete koji su već bili otjerani prema stadionu. Nakon toga, ja i moj sin, smo zajedno sa M.J. krenuli prema stadionu odakle smo navodno trebali autobusima krenuti za Kladanj. Stadion je bio prepun bošnjačkog stanovništva sa područja opštine Bratunac. Nakon kraćeg vremena pronašao sam svoju suprugu S. M., kćerku S. M., snahu S. M., i unuka A. M., koji su bosni otjerani na stadion. Sve to ličilo mi je na veliki koncentracioni logor. Tek sam tad shvatio da sam prevaren. U agoniji sam se počeo okretati, tražeći pogledom radnog kolegu M. J., s nadom da će ispuniti svoje obećanje i pomoći mi. Međutim, nigdje ga nije bilo. M. J., starješina grupe naoružanih ljudi - četnika, što se moglo zaključiti iz načina njegovog ophođenja prema naoružanim četnicima, već ranije upoznat sa svim pojedinostima u vezi etničkog čišćenja u mojoj opštini, vjerovatno se udaljio na neko skrovito mjesto odakle je mogao sa uživanjem posmatrati našu patnju i bol.

Prišao sam supruzi koja je plakala. Plakali su i ostali, jer je žena, srednjeg rasta, u vojničkoj uniformi sa automatskom puškom u rukama psovala svima nama tursku majku, naređujući da svi predamo dokumente, satove, nakit, novac i ostalo, jer nam, kako je ona rekla, to više neće trebati. Iznenada se pojavio S.B., koji je bio četnički policajac i jedan od prvih, koji je obukao uniformu srpske policije, histerično govoreći: "Ustaj Kobra, dođi ovamo". Moj sin S. M., kojeg su svi zvali "Kobra", a koji je radio zajedno sa S.B. u Transportnom preduzeću "Vihor - Bratunac", ležao je nedaleko od mene tako da ga B. A nije mogao vidjeti. Pošto moj sin S. M. nije izašao na njegov poziv, S.B. je uperio škorpion, koji je držao u ruci, prema jadnom narodu i rekao: "Izlazi Kobra ili ću sve pobiti". Nakon toga je moj sin M. S., ustao i izašao. Sa osmjehom punim cinizma S.B. je gurnu mog sina ispred sebe i odveo sa stadiona u nepoznatom pravcu. U grču punom bola pokušavao sam pogledom pronaći radnog kolegu M.J., nadajući se njegovoj pomoći. Međutim, nisam ga mogao naći. Iznenada sam ugledao D.J. koji je takođe bio moj radni kolega, a

kojem sam nesebično pomogao prilikom njegovog zapošljenja, kao i prilikom njegovog prijema u SKJ. Prijem D. J. u SKJ bio je uslov istom da bi mogao biti postavljen za zamjenika komadanta "Teritorijalne odbrane", te iste "Teritorijalne odbrane" koja je i izvršila etničko čišćenje i genocid nad Bošnjačkim stanovništvom. U meni je ponovno zasjala iskra nade. Prišao sam mu govoreći: "Dragane, molim te, pomози mi da mi vrate sina". Okrenuvši glavu od mene rekao je "Kasime, radili smo dugo zajedno, sad više ne možemo. Mora nestati ili vas ili nas, a vidjet ćemo koga će nestati". Njegove riječi duboko su odzvanjale u mojim ušima, bilo mi je došlo da naglas plačem, da molim sve redom, ali pomoći nije bilo. Među naoružanim licima, sa čarapama na glavi, prepoznavao sam moje dojučerašnje komšije i radne kolege. Između ostalih prepoznao sam mog radnog kolegu Ž. M. koji je isključivo na moju inicijativu primljen na posao, jer mu je majka radila u istoj firmi dugi niz godina. Ž. M., sa najlonskom čarapom na licu, rekao mi je "Ajde tamo". Da li je to moguće, pitao sam samog sebe, pokušavajući pronaći ijedan razlog zbog takvog ponašanja mojih komšija i radnih kolega, Međutim, nisam pronašao niti jedan razlog, jer ga nije ni bilo. Usljedila je naredba jednog od "maskiranih" ljudi; "Opominjem, svi oni koji nisu predali sve što imaju kod sebe neka to odmah učine, ako nađemo bilo šta kod nekog isti će biti likvidiran na licu mjesta". Poslije toga nam je rečeno da krenemo prema kapiji za izlazak sa stadiona, jer nas tamo navodno čekaju autobusi kojima ćemo navodno biti transportovani za Kladanj. Krenuo sam prema kapiji, zajedno sa svojom porodicom, još uvijek potajno se nadajući da će mi vratiti mog sina i da će nas sve skupa poslati u Kladanj. Prilazaci bliže kapiji, vidjeo sam da žene i djecu odvajaju na jednu stranu i upućuju ih prema kamionima koji su bili parkirani nedaleko od tog mjesta. Kad sam došao na red, jedan od "maskiranih" uputio me na lijevu stranu u stroj govoreći "Vi ćete u Kladanj ići sa drugim kamionima". Među vojnim licima - četnicima koji su nadgledali kako ide postupak razdvajanja, vjerovatno da se ne bi neko od sposobnih Bošnjaka uputio sa ženama i djecom, stajali su: M.D., M.N., M.R., Z.T. u civilnom odjelu, i još neki koje nisam

poznavao, bez čarapa na glavi valjda davajući primjer ostalim Srbima kako se ne treba skrivati ni iza kakvih maski i kako to što rade rade za dobrobit srpskog naroda. Skupljeno nas je oko 500-600, uglavnom, sposobnih muškaraca, nakon čega smo postrojeni u kolonu po četvorica. M.D. nam je rekao da idemo ulicom prema osnovnoj školi "Vuk Karadžić", istovremeno nas ubjeđujući da nikome neće faliti niti dlaka sa glave. Krenuli smo i ne sluteći stvarnu namjeru naših dojučerašnjih komšija i kućnih prijatelja. Cijelim putem do škole stajale su naše dojučerašnje komšije, radne kolege i prijatelji sa osmjesima na licu punih zadovoljstva, znajući šta nam se sprema, i ako smo svi, sto posto, bili nevini po bilo kom osnovu.

Među njima, kod pekare Fejzić Raškaja, vidio sam svog dugogodišnjeg saradnika i kolegu sa posla B.N. koji se, prepoznavši me, cinički smješio, beskrajno uživajući u mojoj patnji i bolu. Čvrsto je vjerovao da je to moj posljednji dan, pokazujući drugu, pravu stranu svoje ličnosti. Kratko vrijeme poslije toga uveden sam zajedno sa ostalim Bošnjacima u fiskultumu salu Osnovne škole "Vuk Karadžić". Ispred ulaza u salu vidio sam mnoge pobijene Bošnjake, među kojima sam prepoznao: Karić Dževada, zvanog "Džeri", kojeg je likvidirao T.Ž., zvani "Krmak", Zarifović Redžu, ekonomistu, Ibišević Selmu i Karić Ćamila. Ušavši u salu vidio sam 30 - 40 muškaraca koji su stajali uz zid, a među njima prepoznao sam svog sina S. M., koji je već ranije odveden sa stadiona od strane srpskog policajca S.B.. Prišao sam svom sinu i zapanjio se vidjevši na njemu tragove ozlijeda nanesenih udarcima tvrdih predmeta. Stajali smo na vrhu sale, desno od ulaza, kad me moj sin upitao: "Babo, znaš li ti ko je N.Đ.?", odgovorio sam: "Znam sine, to je kuhar u Hotelu Fontana Bratunac". Sin me pogledao i rekao "Babo, on ubija gore od Arkanovaca. On je polomio rebra rodaku Osmanu Haliloviću. On je pucao kroz obadva koljena rodaku Salihu Salkiću". Salih Salkić je bio rođak moje supruge, primjeran građanin i čovjek spreman da pomogne svakom čovjeku, bez obzira na nacionalnu pripadnost. Iznenada, u sali je nastala velika panika, jer je u salu ušla grupa pijanih četnika uniformisanih i naoružanih raznim vrstama naoružanja. Prva dvojica koji su bili nadređeni ostalima

predstavili su nam se kao: "BANE" i "ČETNIK MAKEDONAC". Uperili su škorpione, koje su držali u ruci, prema nama, a panika i strah su se još više povećali. Zatim nam je bilo naredeno, od strane istih, da pjevamo pjesmu "Od Topole pa do Ravne Gore, sve su straže đenerala Draže". Pošto niko nije znao dotičnu pjesmu, svi smo šutjeli. Zatim su upitali da li među prisutnima ima neko od muslimanskih sveštenika. Pošto je među prisutnima u sali bio i efendija Mustafa Mujkanović, neko od prisutnih, je pokazao na njega. Izveli su ga iz gomile i naređivali mu da on, efendija, mora prvi početi pjevati traženu četničku pjesmu, i da će se on, efendija, morati prekrstiti. Efendija je rekao da on ne zna te pjesme i da se neće krstiti, dižući uvis dva prsta kao znak pobjede. "BANE" ga je udario pesnicom u glavu tako jako da je efendija pao na zemlju, pri čemu mu je spala kapa sa glave. Ostali prisutni naoružani ljudi zgrabili su kapu i počeli je cijepati na sitne dijelove. Nakon toga je nastala tortura, tuča po cijeloj sali metalnim cijevima, držalicama od krampi i sjekira, tako da je dva do tri sahata u sali trajao pravi haos. U toj gužvi "BANE" je išao preko popadalih ljudi i tukući sve redom došao do kraja sale, gaje sam i ja stajao. U strahu, ljudi su se sabili tako da je ostalo malo slobodnog prostora. Zbog iscrpljenosti, moj komšija Avdić Abid je pao na leđa, psujući nekom majku, nakon čega mu je "BANE" ispalio metak iz škorpiona ravno među oči. Ugledao sam veliku rupu na čelu mog komšije Abida Avdića, a zatim ogromnu količinu pjenušave krvi. Nakon toga "BANE" je povišenim glasom, punim mržnje, naredio da se ubijeni Avdić Abid odmah iznese napolje, što su neki od prisutnih Bošnjaka odmah i učinili. Vjerovatno zbog iscrpljenosti i bola legao sam i zaspao među ostalim pretučanim i pregaženim ljudima. Ujutro, kad sam se probudio odmah sam pošao na mjesto gdje je, stajajući, ostao moj sin S. Međutim, nije ga bilo. Pitao sam prisutne da li neko zna šta se desilo sa mojim sinom. Nisu ništa znali. Hodajući po sali naišao sam na Saliha Salkića koji je ležao, a za kog mi je moj sin već ranije rekao da je ustrijeljen kroz obadvije noge od strane N.Đ. Pitao sam ga da li on zna šta se desilo s mojim sinom? Rekao je da ništa ne zna

istovremeno pokazujući na njegove noge koje su bile krvave na koljenima, govoreći da ne može ustati.

Vratio sam se na mjesto gdje sam proveo prošlu noć, pokušavajući pronaći cipelu koja mi je zakopčana spala sa noge usljed prevelike gužve i haosa od protekle noći. Negdje oko deset sati došla su tri naoružana lica, od kojih sam prepoznao R.T., vozača transportnog preduzeća "Vihor - Bratunac", tražeći deset dobrovoljaca. Između ostalih, javio sam se i ja, nakon čega sam zajedno sa ostalim dobrovoljcima izašao iz sale. Nakon toga bilo nam je naredeno da iznesemo sve mrtve iz kupatila i svlačionica. Ušavši u svlačionicu bio sam zapanjen ugledavši masu masakriranih muškaraca od kojih su neki bili goli, a neki samo u donjem rublju. Prošao sam kroz sva odjeljenja. Bila su puna masakriranih muškaraca, među kojim sam pokušavao prepoznati svog sina. Njega nije bilo. Pokupio sam jedan dio krvave odjeće i odnio je u Hangar, gdje sam takođe vidio četrdeset do pedeset izmasakriranih tijela, među kojima nisam mogao pronaći svog sina. Nakon što su očišćene svlačionice, kupatila i hodnik vratio sam se u salu. Iscrpljeni i pretučeni ljudi bili su na nogama, a na parketu su ležala tijela deseterice Bošnjaka, koji su pregaženi prilikom torture od strane četnika u toku noći.

Jedan od njih, Omer, konobar bio je živ. Našla su ga njegova dva maloljetna sina, Amir i Adis. Njegovi sinovi molili su svog dojučerašnjeg komšiju i druga LJ.R., koji je bio stražar na vratima, da im dâ malo vode da osvježe i spasu svog oca. LJ.R. je odbio njihovu molbu govoreći: "Ja vam ne smijem dati". Počeli su plakati naglas, ponovno ga preklinjući za pomoć, što je LJ. odbio. Neposredno poslije toga otac dvojice maloljetnih dječaka Omer je umro.

Nešto kasnije, oko jedanaest sati, ušli su u salu zloglasni "BANE" i "MAKEDONAC", tražeći od Raškaj Fejze, pekara iz Bratunca, da se penje uz konopac. Ne mogavši uraditi ono što su od njega tražili, Raškaj Fejzo je bio tučen kundacima pušaka u predjelu glave i leđa, a zatim istjeran iz sale napolje, odakle se više nije ni vratio. Nakon kraćeg vremena u salu ponovno ulazi "MAKEDONAC", pozivajući drugog pekara, a prilazeći Raškaj Nedžibu, upirući prstom u njega.

Nedžib je odgovorio da on nije pekar već rudarski penzioner, nakon čega se "MAKEDONAC" okrenuo i bez ijedne riječi izašao iz sale. Ubrzo poslije toga, u salu su ponovno ušli "BANE" i "MAKEDONAC", sa još nekim gostima od kojih se jedan obrati nama pitajući: "Poznaje li ko G.Z.?" na što je neko od zatvorenika rekao: "Znam ga ja", "Kakav je on čovjek?" pitao je ponovno nepoznati čovjek. "Dobar", odgovorio je neko od zatvorenika. "Pa što ga ubiste, jebo vam Alija majku"!? Ponovno je rekao nepoznati čovjek "Nismo ga mi ubili, ubili su ga naši neprijatelji", ponovno je odgovorio netko od zatvorenika, ne sjećam se tko je to bio. Obrćajući se ponovno svima nama rekao je "Jebo vam Alija mater, šta će vam on. Vas će najmanje 3000 izgubiti glavu zbog mog sina G., i to je malo". Okrenuo se i pokazao gomilu držalica za krampe, govoreći: "Cijelu noć sam ih držao u vodi da vam budu lakše", nakon čega je izašao iz sale.

Izenada se pod prozorom, sa vanjske strane sale začuo zastrašujući glas: "Ljudi šta čekate, bježite sve će vas pobiti". Zloglasni "BANE" je naredio naoružanim ljudima, koji su stajali pored njega, da odu i pogledaju ko je to. Pored prozora, bio je parkiran kamion natovaren izmasakriranim Bošnjacima. Jedan od njih, Džemo Hodžić rezervni kapetan štaba teritorijalne odbrane, došavši svijesti, počeo je upozoravati nas ostale u sali. Nakon kraćeg vremena, Džemo Hodžić je donesen u salu, nakon čega je bio tučen u predjelu glave raznim vrstama predmeta, dok je on neprekidno ponavljao: "Ljudi šta čekate". Udarali su ga sve dok mu lobanja nije bila smrskana, a mozak se rasuo po parketu. "BANE" je naredio da se tijelo mrtvog Džeme Hodžića odmah iznese napolje. Poslije njega na red je došao Salko Ramić, starac od 75 godina, kojeg je jedan mladi vojnik u SMB uniformi glasno upitao: "Gdje ti je sin Ismet, zelena beretka". "Ne znam" odgovorio je starac. Mladić kome ne znam ime, koji je bio redovni vojnik Jugoslovenske narodne armije, a rodom iz Milića, udario je starca držalicom od krampe preko desne strane lica ponovno pitajući "Govori, gdje je"?, "Ma kakva zelena beretka", ponovno je odgovorio starac, na što ga je maladić ponovno udario držalicom od krampe, ali ovaj put po lijevoj strani lica, vjerovatno mu slomivši

vilicu, jer poslije toga starac više ništa nije govorio. Nakon toga mladić je počeo udarati starca držalicom od krampe po svim dijelovima tijela. Nakon što mu je polomio obadvije ruke i noge ponovno ga je počeo udarati po glavi sve dok lobanja nije prsnula, a mozak se prolio po parketu sale.

Ponovno je slijedila naredba: "Nosite ga napolje".

Nakon iznošenja ubijenog starca, samo što su se zatvorila vrata fiskulturne sale ista su se otvorila i u salu je dotjerano još 10 - 15 ljudi, koji su stali na lijevu stranu sale. Za njima su ušli "BANE" i "MAKEDONAC", a na vratima su ostali stajati S.B. i M., sa još dvojicom ljudi u maskirnoj uniformi, koje nisam poznavao. Među dotjeranim ljudima nalazio se i moj bratić D. M., i njegov mladi sin D.S., koji je imao svega 17 godina, a koji je zbog visokog stasa izgledao stariji. "BANE" je, prolazeći između njih, došao do mog bratića D. S., i vidjevši da visinom odskakače od ostalih udario ga po glavi škorpionom, koji je držao u desnoj ruci. Moj brat D. M., vozač transportnog preduzeća "Vihor - Bratunac" i ujedno radni kolega S. B. i M.B., vidjevši da mu je sin udaren, obratio se "BANETU" govoreći "Nemoj ga, molim te, tući. On je moj sin, bolestan je, ima epilepsiju". Nakon toga slijedio je još jači udarac po glavi S. D., a nakon toga i po glavi mog brata M. D. Nakon zadobijenih udaraca od strane "BANETA", obadvojica su pali na parket, a "BANE" je rekao "Neće više biti bolestan". Gledajući sve ovo, sa 1,5 metara udaljenosti od njih, spustio sam glavu ispred sebe ne mogavši posmatrati njihovo daljnje premlaćivanje. Zatim su se začula dva pucnja. Podigavši glavu u njihovom pravcu vidio sam da su i moj brat D. M. i njegov sin S. ustrijeljeni u potiljak.

Nakon toga ponovo je slijedila naredba: "Nosite ih napolje", što je i učinjeno.

Među ranije pretučenim četvoricom mladića bio je i stariji sin mog ubijenog brata M., D. N. koji je, zajedno sa svojim komšijom i prijateljem Memišević Mirsadom, iznio napolje svog ubijenog brata i oca, nakon čega se nisu vratili. Moja tragedija je povećana, jer sam ostao i bez drugog bratića D. N., koji nije nikad nikom ništa našao

pomislio, a kamoli učinio, a čiji su drugovi 90% bili srpske nacionalnosti.

U međuvremenu je kroz otvoren prozor u salu ušao ogroman oblak dima strahovito neugodna mirisa. Tada je "BANE" rekao: "Vidite, majku vam jebem tursku, kako smrdite". Pod prozorom se čula vriska, zapaljenog živog čovjeka. Bio je to Mujčić Asim, starac od 70 godina, jer je "BANE" dodao: "I njegov sin, Omer Mujčić je zelena beretka. Tako ćete svi završiti".

Zatim su počeli tući Delić Safeta, Ahmić Izeta i Ibrahimović Hasana, koje je "BANE" pitao: "Kakav je plan za uništenje Srba pripremila MBO", čije vođe su navodno bili oni.

Poslije iscrpne tuče držalicama od krampi, koje je donio otac poginulog G.Z., izveli su Ahmić Izeta napolje, odakle se više nije vratio u salu.

Oko pet sati poslije podne u salu je ponovno ušao zloglasni "BANE" da sluša pjesme po njegovoj želji, koje smo svi mi morali pjevati.

Kada je "BANE" pošao iz sale za njim je pošao Hamed Mujkanović, halucinirajući i govoreći "Daj da se upali svjetlo", na što se "BANE" okrenuo i rekao "Majku ti ustašku. Šta hoćeš", a zatim ga udario po glavi, oborivši ga na patos. Vidjevši da Hamed halucinira, "BANE" se okrenuo prema Hajrudinu Čomiću, koji je bio krupniji od Hameda, pucajući mu iz škorpiona ravno u čelo dreknuvši: "Nosite govna napolje". Pucajući kroz glavu Čomića, isti metak je prošao kroz nogu Memišević Mirsadu, koji je sjedio nedaleko od Čomića. Memiševiću nisu htjeli pružiti prvu pomoć. Kad su vrata sale otvorena da se iznese ubijeni Čomić, u hodniku sam ugledao M.P., iz Kravice, kako razgovara sa "BANETOM". Par minuta poslije toga u salu ulazi "BANE" i proziva vozača Hodžić Ramu. Na lijevoj strani sale sjedio je prozvani Ramo Hodžić, koji zbog zadobijenih ozljeda na glavi, koja je bila poprilično otekla, nije čuo da je prozvan. "BANE" se ponovno obratio govoreći: "Ramo vozač". Desno od njega sjedio je Karić Ramo, zvani "Krljo", koji se javio i rekao: "Ja sam Ramo vozač, ali nisam Hodžić" na što ga je "BANE" pozvao da pride pitajući: "Jesi li

ti Ramo". "Jesam" odgovorio je Ramo. "Jesili vozač" pitao je "BANE". "Jesam", odgovorio je Ramo, prišavši "BANETU". "BANE" ga je udario po glavi oružjem koje je držao u ruci naređujući: "Klekni dole". Kad je Ramo kleknuo, "BANE" mu je ispalio metak između ključne kosti, nakon čega je Ramo pao mrtav na parket. Ponovno je naređeno da se umoreni Ramo odmah iznese napolje. Ovo ubistvo je bilo naručeno od strane M.P. iz Kravice, koji je neposredno prije toga razgovarao sa "BANETOM", a sve zbog toga što je sin Rame Hodžića tri do četiri mjeseca prije toga, vozeći se u autobusu iz Konjević Polja prema Bratuncu, došao u sokob sa L.J., suprugom M.P., koju je tom prilikom sin Rame Hodžića ošamario zbog vredanja i psovanja. Zbog tog šamara trebao je biti ubijen Ramo Hodžić, ali Božija volja htjede da to bude Ramo Karić, ni kriv ni dužan.

Poslije dva do tri dana boravka u sali na vratima kao stražar se pojavio N.Đ., obraćajući nam se slijedećim riječima: "Nemoj te se plašiti. Danas nedam nikom da vas dira. Budite mirni", a nakon toga pozvao je u hodnik Idriza Muminovića, koga je N. još nekoliko puta izvodio napolje, dajući mu pri tome alkohol, jer je Idriz poslije trećeg - četvrtog izvođenja pokazivao znakove pijanstva, psujući one koji su razgovarali. N. je bio dežurni do četiri sata poslije podne, nakon čega je bio zamijenjen od strane drugog naoružanog lica. Pet do deset minuta, nakon što je N. zamijenjen na straži u salu je ušao "MAKEDONAC" i prilazeći Idrizu rekao: "Bilder, ajde izlazi". Izveo ga je iz sale, a ubrzo poslije toga "MAKEDONAC" je ponovno ušao u salu i prozvao Bajramovića, čijeg se imena više ne sjećam, ali znam da su ga svi zvali "Kiko", govoreći mu: "Ajde, makni autobus sa barikade", nakon čega je Kiko izašao i više se nije vratio.

Prema saopštenju mog sina N. je tukao i ubijao u maloj sobi bez svjedoka.

Oko devet sati navečer na vratima sale pojavio se S.B., koji je prije početka rata, jedno vrijeme, bio komandir milicije u Bratuncu, a koji je smijenjen sa te dužnosti zbog zloupotrebe položaja. S.B.nam se obratio sa riječima: "Uskoro treba da idete na razmjenu u Kladanj. Tamo su vaše porodice. Nemojte se plašiti niti praviti gužvu kad dođu

pomislio, a kamoli učinio, a čiji su drugovi 90% bili srpske nacionalnosti.

U međuvremenu je kroz otvoren prozor u salu ušao ogroman oblak dima strahovito neugodna mirisa. Tada je "BANE" rekao: "Vidite, majku vam jebem tursku, kako smrdite". Pod prozorom se čula vriska, zapaljenog živog čovjeka. Bio je to Mujčić Asim, starac od 70 godina, jer je "BANE" dodao: "I njegov sin, Omer Mujčić je zelena beretka. Tako ćete svi završiti".

Zatim su počeli tući Delić Safeta, Ahmić Izeta i Ibrahimović Hasana, koje je "BANE" pitao: "Kakav je plan za uništenje Srba pripremila MBO", čije vođe su navodno bili oni.

Poslije iscrpne tuče držalicama od krampi, koje je donio otac poginulog G.Z., izveli su Ahmić Izeta napolje, odakle se više nije vratio u salu.

Oko pet sati poslije podne u salu je ponovno ušao zloglasni "BANE" da sluša pjesme po njegovoj želji, koje smo svi mi morali pjevati.

Kada je "BANE" pošao iz sale za njim je pošao Hamed Mujkanović, halucinirajući i govoreći "Daj da se upali svjetlo", na što se "BANE" okrenuo i rekao "Majku ti ustašku. Šta hoćeš", a zatim ga udario po glavi, oborivši ga na patos. Vidjevši da Hamed halucinira, "BANE" se okrenuo prema Hajrudinu Čomiću, koji je bio krupniji od Hameda, pucajući mu iz škorpiona ravno u čelo dreknuvši: "Nosite govna napolje". Pucajući kroz glavu Čomića, isti metak je prošao kroz nogu Memišević Mirsadu, koji je sjedio nedaleko od Čomića. Memiševiću nisu htjeli pružiti prvu pomoć. Kad su vrata sale otvorena da se iznese ubijeni Čomić, u hodniku sam ugledao M.P., iz Kravice, kako razgovara sa "BANETOM". Par minuta poslije toga u salu ulazi "BANE" i proziva vozača Hodžić Ramu. Na lijevoj strani sale sjedio je prozvani Ramo Hodžić, koji zbog zadobijenih ozljeda na glavi, koja je bila poprilično otekla, nije čuo da je prozvan. "BANE" se ponovno obratio govoreći: "Ramo vozač". Desno od njega sjedio je Karić Ramo, zvani "Krljo", koji se javio i rekao: "Ja sam Ramo vozač, ali nisam Hodžić" na što ga je "BANE" pozvao da pride pitajući: "Jesi li

ti Ramo". "Jesam" odgovorio je Ramo. "Jesili vozač" pitao je "BANE". "Jesam", odgovorio je Ramo, prišavši "BANETU". "BANE" ga je udario po glavi oružjem koje je držao u ruci naređujući: "Klekni dole". Kad je Ramo kleknuo, "BANE" mu je ispalio metak između ključne kosti, nakon čega je Ramo pao mrtav na parket. Ponovno je naređeno da se umoreni Ramo odmah iznese napolje. Ovo ubistvo je bilo naručeno od strane M.P. iz Kravice, koji je neposredno prije toga razgovarao sa "BANETOM", a sve zbog toga što je sin Rame Hodžića tri do četiri mjeseca prije toga, vozeći se u autobusu iz Konjević Polja prema Bratuncu, došao u sokob sa L.J., suprugom M.P., koju je tom prilikom sin Rame Hodžića ošamario zbog vredanja i psovanja. Zbog tog šamara trebao je biti ubijen Ramo Hodžić, ali Božija volja htjede da to bude Ramo Karić, ni kriv ni dužan.

Poslije dva do tri dana boravka u sali na vratima kao stražar se pojavio N.Đ., obraćajući nam se slijedećim riječima: "Nemoj te se plašiti. Danas nedam nikom da vas dira. Budite mirni", a nakon toga pozvao je u hodnik Idriza Muminovića, koga je N. još nekoliko puta izvodio napolje, dajući mu pri tome alkohol, jer je Idriz poslije trećeg - četvrtog izvođenja pokazivao znakove pijanstva, psujući one koji su razgovarali. N. je bio dežurni do četiri sata poslije podne, nakon čega je bio zamijenjen od strane drugog naoružanog lica. Pet do deset minuta, nakon što je N. zamijenjen na straži u salu je ušao "MAKEDONAC" i prilazeći Idrizu rekao: "Bilder, ajde izlazi". Izveo ga je iz sale, a ubrzo poslije toga "MAKEDONAC" je ponovno ušao u salu i prozvao Bajramovića, čijeg se imena više ne sjećam, ali znam da su ga svi zvali "Kiko", govoreći mu: "Ajde, makni autobus sa barikade", nakon čega je Kiko izašao i više se nije vratio.

Prema saopštenju mog sina N. je tukao i ubijao u maloj sobi bez svjedoka.

Oko devet sati navečer na vratima sale pojavio se S.B., koji je prije početka rata, jedno vrijeme, bio komandir milicije u Bratuncu, a koji je smijenjen sa te dužnosti zbog zloupotrebe položaja. S.B. nam se obratio sa riječima: "Uskoro treba da idete na razmjenu u Kladanj. Tamo su vaše porodice. Nemojte se plašiti niti praviti gužvu kad dođu

kamioni svi ćete otići “. Nakon jedan sahat vremena otvorena su vrata i rečeno nam je: “Ajde, izlazite, samo polako”. Misleći da smo spašeni, svi smo krenuli prema vratima. Među prvima sam izašao napolje, gdje su stajali parkirani šleperi sa ceradama. U tri kamiona ušlo je nas 410. Neposredno prije kraja utovara, začuo se glas od strane “MAKEDONCA”, koji je rekao: “Dafić Hajro neka odmah side sa kamiona”. Pošto niko nije silazio sa kamiona “MAKEDONAC” je repetirao automatsku pušku i rekao “Ako ne izađe Dafić Hajro, sve ću vas pobiti”. Vidjevši da nema izlaza Dafić Hajro je sišao sa kamiona.

U međuvremenu, Karamujić Ismail i Karamujić Ibrahim, rodом iz Bratunca, ponijeli su svog brata Karamujić Ishaka, koji zbog zadobijenih ozlijeđa nije mogao hodati, prema kamionima. Zaustavio ih je stražar R.T., pitajući: “Gdje ga vodite”?, nakon čega je prišao “MAKEDONAC” i rekao “On ne treba nikud da ide”. Čuvši to, premlaćeni Ishak je počeo naglas plakati, rastajući se od braće, nakon čega je uslijedio rafal u njegova prsa, od strane “MAKEDONCA”. Ismail i Ibrahim, braća ubijenog Ishaka Karamujića, bez ijedne riječi su ušli u kamion. Nije slijedila uobičajena naredba da se ubijeni nosi napolje, jer je ubijen ispred sale. U sali je ostalo 15 - 20 ljudi, uglavnom onih koji su u salu dovedeni prije grupe od 500 - 600 zatvorenika. Bošnjaci, koji su ostali u sali, vjerovatno su bili svjedoci još težeg genocida od onog koji je počinjen u fiskulturnoj sali Osnovne škole “Vuk Karadžić”. Ni za jednog od tih ljudi nikad se ništa nije saznalo.

Nakon toga kamioni su krenuli. U toku našeg transporta gledao sam ispod cerade i primijetio da nakon dolaska u Vlasenicu kamioni ne skreću za Kladanj, već prema Han Pijesku. Sve će nas pobiti, pomislio sam u sebi. Prošli smo Han Pijesak i Sokolac, nakon čega sam pomislio da nas vode na razmjenu u Sarajevo. Došavši do raskršća Sarajevo - Pale, kamioni su skrenuli prema Palama. Gotovo je, na Palama će nas sigurno sve pobiti, ponovno sam pomislio. Kada smo došli na Pale ponovila se repriza onoga što nam se događalo za vrijeme boravka u fiskulturnoj sali Osnovne škole u Bratuncu. Ponovno smo bili smješteni u fiskulturnu salu Osnovne škole na Palama. Ponovno

ulaženje četnika, maltretiranje i masovno premlaćivanje. Stanovništvu na Palama je rečeno da smo ustaše, koje su zarobljene na frontu, što je još više pogoršalo ionako nesnošljivo stanje, u kojem smo se nalazili. Na Palama smo proveli tri dana u jako lošim uslovima, a svakodnevno premlaćivani po cijeli dan. Ako je neko želio izaći u WC, morao je primiti na desetine udaraca kundacima naoružanih četnika, tako da se rijetko ko usuđivao izlaziti. Tri dana poslije dogovorena je razmjena. Po spisku, koji je napravljen prilikom našeg dolaska na Pale, počeli su nas prozivati i vezivati konopcima po deset jednog za drugog. Nakon toga, slijedio je izlazak, penjanje u kamione i lijeganje na patos. Oni koji su prvi prozvani imali su sreće, jer se neposredno poslije početka našeg ulaska u kamione skupila veća grupa stanovnika Pala i počela bez milosti tući po rukama, glavama, leđima i ostalim dijelovima tijela napućene i povezane ljude. Tom prilikom mogli od nas zadobili su naknadne ozlijede.

Sa Pala smo pošli oko deset sati ujutro, a oko osamnaest sati navečer stigli smo u Ilijaš, gdje smo razmijenjeni i prebačeni u Visoko.

Za vrijeme boravka u fiskulturnoj sali u Bratuncu ubijeno je 1500 - 2000 Bošnjaka.

Ubijeni su, u kamionima, odvoženi na Krivu Drinu preko polja zvanog "ADE".

Kao preživjeli svjedok genocida i etničkog čišćenja u Bratuncu, pitam se da li će Svjetska javnost pomoći da:

1. S.B. - odgovara za ubistvo mog sina;
2. "BANE" i "MAKEDONAC" - za smrt onih koje su javno ubili;
3. Otac G.Z. - za organizovanje masovne egzekucije;
4. N.Đ. - za ubistvo Salkić Saliha, Halilović Osmana, Husić Nedžiba, rezervnog oficira bivše JNA, Idriza i Kike;
5. M.D., M.R., L.J.S., Z.T., Z.R., M.N., M.Ž., M.T., M.R., N.M. - članovi "Kriznog štaba" u Bratuncu, organizatori svih zločina u Bratuncu i odgovorni za ubistvo dvadeset osoba u Borkovcu - Suha;
6. M.P. - odgovoran za ubistvo Rame Karića;
7. T.Ž. - za ubistvo Karić Dževada;
8. M.J. - saučesnik u ubistvu mog sina;

9. MLADI VOJNIK IZ MILIĆA - za ubistvo Ramić Salke;

10. N.M. - odgovoran za ubistva u Hranči i Separacija Kaolina i

11. M.M., D.J., B.N., J.N., S.B., T.B., Z.M., zvani KOKARA; MM., vlasnik kafane u kojoj je "Krizni štab" SDS-a kreirao politiku progona i masakra Bratunčana, kao i mnogi drugi, čije podatke vjerovatno imate, a koji su bili organizatori ili učesnici etničkog čišćenja i genocida u Bratuncu.

Ukoliko odgovorne ne bude stigla pravda u HAG-u, sumnjam da može doći do pomirenja, jer nedužni bošnjački narod, koji nikad nije ništa našao učinio svojim komšijama srpske nacionalnosti, prašta i ne osuđuje nevine, ali istovremeno ne zaboravlja zlo koje mu je nanoseno, kao ni one koji su im to zlo nanijeli.

Ako ne bi došlo do odgovornosti onih koji su odgovorni za zločine, uglavnom četnika zloglasne - fašističke SDS stranke, neminovno bi moralo doći do osвете, ali opet sigurno ne na NEVINIM LJUDIMA SRPSKE NACIONALNOSTI, ako ih ima. A, oni će to sami najbolje dokazati ograđivanjem od počinjenog zločina i genocida i sprovođenjem onih koji su za te zločine odgovorni u HAG, gdje im je i mjesto.

Sve ono što sam vidio i preživio, za vrijeme mog boravka u LOGORU - sali Osnovne škole "Vuk Karadžić", je tačno po svakoj odgovornosti, jer i danas ispaštam, sjećajući se tih stravičnih momenata, a znajući da su svi ZLOČINCI iz mog Bratunca na slobodi i da još uvijek kreiraju politiku fašističke - SDS stranke, tamo odakle su nas protjerali prije pet godina.

Mi Bošnjaci očekujemo da se što prije vratimo u naš voljeni i jedini Bratunac, a to će biti moguće samo onda kada svi oni koji su odgovorni budu sjedili na optuženičkoj klupi u HAG-u.

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 4-126)

Br. 2
SPALJIVANJE HRANČE

- KAZIVANJE R.B. IZ BRATUNCA

U selu Hranča, gdje sam bila udata, dana 03. maja 1992. oko 11,00 sati na vrata moje kuće zakucali su komšije Srbi i to: L.L (sin M.), iz Hranče, K. (Ž.) R.o, iz Hranče, N.M., iz Hranče i drugi.

Sa uperenim automatskim puškama uz psovku: "Majku vam, izlazite iz kuće, hoćemo da palimo kuću". To su bile riječi Mladenović Najdana.

Prilikom izlaska iz kuće u dvorištu sam primijetila i prepoznala moje komšije, Srbe i to: R. (Ž.) R., M. (V.) R., M. (N.) Ž., T. (G.) Ž. i njegova sina, zvanog M. Nakon što sam sklonila moje troje djece, vratila sam se da spašavam djecu i suprugu moga djevera O.

Selo je već bilo u plamenu, a sve se to odvijalo uz komandu N.M., bivšeg vozača u TP "Vihor" u Bratuncu.

Sjećam se dobro, i to mi još zvuči u ušima, kada N. četnicima izdaje naredbu: "Krenite uz zaseok Ramiće i palite sve redom", što su ovi i učinili.

Ponovo sam pošla da iznesem iz već zapaljene kuće dječiju hranu, a iz pravca Bratunca, u istom momentu se pomolio pun autobus naoružanih četnika. Prilikom izlaska četnika iz autobusa prepoznala sam S.N., stakloresca iz Bratunca, i još neke. Na njima sam primijetila da svi oko mišice lijeve ruke ili oko vrata nose crvene marame. Njihovom pojavom, u selu je odmah nastala hajka na nas Muslimane - Bošnjake. Cijelo selo se u tom momentu našlo u potpunom četničkom okruženju.

Poslije krvavog četničkog pohoda, kasnije je ustanovljeno da su taj dan u Hranči poubijane sljedeće osobe: Ramić (Mušana) Šaćir, Ramić (Ćamila) Osman, Hodžić (Lutve) Bego i petogodišnja Hodžić (Hajrudina) Selma.

Istog dana u nepoznatom pravcu su odvedeni mladi i sposobni muškarci i to: Ramić (Nezira) Adem, Ramić Dževad, Ramić

(Muharema) Nurif, Ramić (Muharema) Muhamed, Ramić (Ramiza) Kiram, Ramić (Sinana) Sead, Hodžić (Smaje) Samir, Hodžić (Ševke) Hajrudin, Hodžić (Ševke) Avdulah. A po saznanju, mrtvo i unakaženo tijelo Ramić Hajre (sina Salihovog) je pronađeno u potoku između Hranče i Repovca. Četnici su ga mučili zato što je on navodno bio u Hrvatskoj vojsci i što su ga zvali "hosovac".

U periodu od 03 - 08. maja 1992. stanje u Hranči se prividno smirilo, da bi 08. maja 1992, oko 13,00 sati, M.Ž. ranio u predio lica Hodžić (Vehbije) Ramu iz vatrenog oružja u njivi zvanj Lomanci. Upregla sam svoj špediter i ranjenog Ramu odvezla u ambulantu u Bratunac.

Na putu od Hranče do Bratunca u više navrata sam bila zaustavljana i maltretirana od strane Srba komšija. Među njima se najviše isticao M.T., iz Repovca. Prilikom dovoženja Rame u ambulantu, doktor Veljko, specijalista pedijatar mi je opsovao više puta mater, rekavši mi da su Ramu ranile balije. Ranjenog Ramu, poslije ukazane pomoći, sa njegovom suprugom sam ostavila u kući Bešić Emina u Bratuncu, a ja sam se vratila u Hranču.

Dana 09. maja 1992, pošto se situacija na prostoru Hranče i Bratunca totalno iskomplikovala, ujutru oko 9-10 sati čula se žestoka pucnjava iz pravca susjednog bošnjačkog sela Glogova.

Omah sam pokupila djecu i uputila se prema Bratuncu, sa namjerom da se probijem do rodnog sela Pirića. Na autobuskoj stanici u Bratuncu sam djecu smjestila u autobus i uputila ih prema Lozničkoj Rijeci, a ja sam se ponovo vratila u Hranču, jer mi je gore ostao muž Š. Iz Bratunca prema Hranči sa mnon su se uputili komšije Salić Hamid i Avdić Sadik.

Na putu koji se odvaja iz Repovca prema Cerovcu zaustavili su nas naoružani komšije Srbi sa pucnjavom u zrak, te naredili da niko ne smije proći. Od Srba komšija sa naoružanjem sam prepoznala: M.T., iz Repovca, L. (M.) L., K. (Ž.) R., iz Hranče, R. (Ž.) R., iz Hranče, M. (V.) R., iz Hranče, N. (M.) M., iz Hranče, M. (N.) Ž., iz Hranče, T. (G.) Ž. i mnogo drugih.

Po mojoj slobodnoj procjeni tada se na tom mjestu nalazilo oko 150 - 200 do zuba naoružanih Srba, a po njihovoj priči sam ustanovila da su u jutarnjim satima oni učestvovali u zločinu na bošnjačko selo Glogovu. Na tom mjestu u grupi, koju su ustavili, od mojih komšija Bošnjaka bili su: Ramić (Sinana) Selim, iz Hranče, Ramić (Avdo), iz Hranče, Jahić Saliha pastorak Nermin, Salkić Nezir, Salkić Ahmet, Salkić Omer, Salkić Huso, Salkić Safet i Salkić Hamed, a od žena su bile: Salkić Zabida, Salkić Hatidža, Salkić Elfa, Ramić Mevlija, Arifović Zina, Huseinović (udata Ahmetović) Refija, Arifović Fata i još neke.

Slušala sam i gledala kada je M.T. iz Repovca naredio jednom uniformisanom četniku, čije ime vjerovatno zna Ahmetović Refija, jer je poslije svega što se desilo taj četnik odveo Refiju sa sobom i još jednu ženu i rekao "Izdvoji ovu četvoricu balija i strijeljaj ih". To su bili: Salkić Nezir, Salkić Huso, Salkić Omer i Salkić Džemal. M. naredba je odmah izvršena. Bez pogovora, ova četiri Bošnjaka su strijeljana.

Četnik koji je izvršio ovaj zločin prišao je strijeljanom Husi Salkiću, pronašao mu hamajliju, jer je Huso bio mjesni imam, a potom ga nožem, koji je izvadio iz čizme, preklao. Nakon strijeljanja pomenute četvorice, iz grupe su izdvojeni: Ramić Selim, Ramić Avdo, Jahić Saliha pastorak Nermin, Salkić Safet i njegov brat Hamid. Braća Safet i Hamid su nekako ostali živi. Isti dan, ispred kuće Arifović Ohrana, u neposrednoj blizini asfaltnog puta u Hranči, vidjela sam mrtva i unakažena tijela: Ramić Avde, Ramić Selima i pomenutog Nermina, u kojeg je bilo izvađeno lijevo oko.

Za ovu trojicu ubijenih nisam vidjela izvršioca, ali sam svojim ušima čula kada su ih izdvajali. N.M. je rekao: "Pobićemo ih ondje gdje smo ubili prošle godine Nedžada Hodžića, zvanog Fora, iz Hranče, i Džemu Jusića, iz Podčauša".

Pouzvano se zna da je N. na početku dobio ulogu komandira četnika u Hranči.

Isti dan, tj. 09. maja 1992., od 16 - 18 sati, prema Tišći i Kladnju su evakuisane žene i djeca. Ja sam i dalje ostala u Repovcu, skoro izgubljena pored tijela prethodno ubijenih.

U Repovcu su me zadržali skoro do pred sam mrak, a potom M.T. je naredio jednom četniku da me odveze u Osnovnu školu "Vuk Karadžić" u Bratunac.

Po dolasku u školu u Bratunac, u fiskulturnoj sali škole se nalazilo oko stotinu muškaraca Bošnjaka, gdje sam neke prepoznala. Mene su odmah izdvojili i odveli u svlačionicu. U svlačionici sam boravila sve do 12. maja 1992, do 15 sati, a potom su mi dali propusnicu, sa kojom mogu doći do Lozničke Rijeke i uputiti se u rodne Piriće, djeci koja su se gore nalazila.

Za vrijeme mog boravka u svlačionici OŠ "Vuk Karadžić" u Bratuncu primijetila sam dosta poznatih i nepoznatih četnika. Tu sam, takođe, primijetila komšinicu G. (S.) L. koja je imala ulogu da nosa neke injekcije i da sa nožem urezuje krstove u tijela naših muškaraca. Oko 14 sati 11. maja 1992. vidjela sam kako četnici sa autom "TAMIĆ", uza zid škole, gnječe živo tijelo Rame Karića, sina Eminovog, iz Suhe. Ramo je bio rijetko krupan muškarac na području općine Bratunac, pa i šire. U takvim je mukama i patnji izumro Ramo Karić. U školi se 11. maja 1992, pojavljuje otac G.Z., iz Srebrenice. Čula sam dobro kada kaže: "Ova sala ne može primiti balijskih glava koliko vrijedi glava mog sina G."

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 4-127)

Br. 3
MUČENJE U VODI

- KAZIVANJE M.S. IZ ZAPOLJA

Dana 06. decembra 1994. otišao sam iz Srebrenice za Žepu, kako bih donio hrane za sebe i svoju suprugu, jer tada u Srebrenici nije bilo dovoljno hrane za 37.000 stanovnika. Vraćajući se iz Žepe, 7. decembra, u mjestu Podravanje, opština Srebrenica, naišao sam na četničku zasjedu. Bilo je njih šest. Kretao sam se jednim putićem kada su oni izašli ispred mene i povikali: "Stoj, ruke u vis". Ostao sam na mjestu ukočen. Išli su prema meni i pitali: "Imaš li pušku, bombu, nož"? Odgovorio sam da kod sebe nemam ništa. Sa leđa sam skinuo vreću sa brašnom koju sam ponio u Srebrenicu, bacio je pored puta, a potom, na njihov zahtjev, krenuo sa njima kroz neku šumu. Napominjem da u to vrijeme nisam bio pripadnik vojske i bio sam u civilnoj odjeći. Išao sam između njih šestorice kroz neku šumu. Tako smo putovali oko 1,5 sahat i stigli smo do njihovog kamiona, u kojem je čekao vozač. Odatle smo kamionom otišli do Dervente, opština Vlasenica. Došli smo u neku zgradu, gdje je bila smještena vojna policija. Tada je nastupilo iscrpno ispitivanje o svemu što se odnosilo na srebreničku vojsku, kao npr.: "Koliko u Srebrenici ima vojnika, kako su naoružani, ko su komandanti i drugo". Na tom mjestu su me zadržali oko 24 sata, a nakon toga su mi stavili lisice na ruke, stegnuvši ih jako i povelu me njih trojica u pravcu Milića. Dvojica su bili u kabini kamiona, a jedan pozadi sa mnom. U Milićima su me predali vojnoj policiji, koji su me natjerali u jedan podrum u kojem je bilo vode. Tjerali su me da uđem u vodu, sve dublje i dublje, pa sve do guše i tako me držali u vodi po nekoliko sati. Nakon toga naredu mi da izađem iz vode. Onako mokrog i iznemoglog udarali su me palicama i nogama do besvijesti uz pitanja: "Koliko si, čiča, ubio naših, jebemo ti mater balijsku". Jednog momenta, kada sam ostao sam, naišao je izvjesni Aleksandar iz Pobrđa, opština Bratunac, kojeg sam poznavao od prije rata i rekao mi: "S. ne mogu ti pomoći ništa, pomaži, pa te neće tući,

moraš što više pomagati”. Nekoliko su me puta tjerovali u vodu, a poslije toga tukli palicama, rukama i nogama. Znam da su jednog od njih zvali Mićo. Nakon 24 sata trojica novih četnika su me prebacili na kamion iz Milića za Vlasenicu. Bio sam na kamionu sav mokar i svezan lisicama za vezivanje. Kada smo stigli u Vlasenicu predali su me Vojnoj policiji, koja me je stavila u zatvor u Sušici. Taj zatvor je nazirala njihova vojna i civilna policija. U tom zatvoru bilo je i njihovih zatvorenika, među kojima sam prepoznao sina od Milovana iz Grabovačke Rijeke, opština Bratunac. U tom zatvoru sam bio 22 dana. Svaki dan su me ispitivali po nekoliko sati. Odatle su provjeravali, preko svojih u Bratuncu, da li ja imam djece, jer sam im govorio da nemam. Često su me pitali: “Čiča, gdje su ti sinovi na liniji i koliko su ubili srpskih vojnika”. Jednog dana odveo me jedan vojni policajac u neki podrum. Toliko me je tukao palicom i nogama da se nisam mogao pomjeriti sa mjesta nekoliko sati. Nisam osjećao svoje tijelo. I u tom zatvoru sam sreo pomenutog Aleksandra iz Pobrđa. Bio je vojni policajac. Kada su doznali da ja nemam djece, odlučili su me premjestiti iz tog zatvora u Bijeljenu. Nakon 22 dana stavili su me u jedno putničko vozilo, kojim je upravljao jedan vodnik, a u istom je bio i jedan poručnik. Povezao mi je oči povezom i povezli su me u nepoznatom pravcu. Nakon izvjesnog vremena, stali su sa vozilom i povikali: “Izlazi, čiča”. Rekao sam: “Ne mogu izaći, jer ne vidim”, na šta su mi odgovorili da sam stigao na mjesto odakle nemam kuda dalje. Skinuli su mi povez sa očiju. Prvo sam osjetio sumrak ispred sebe, a potom vidio neke objekte. Preuzeli su me neki od njih i smjestili u jednu prostoriju. Saznao sam kasnije da je to logor u Batkovićima.

U tom logoru je bilo još naših iz Bijeljine i Brčkog, koje su oni pokupili od kuća i doveli tu. Čuo sam da se tu nalazilo 168 Bošnjaka. Nakon pada Srebrenice, u taj logor su doveli i zarobljene Srebreničane. Svaki dan su me odvodili da radim na poljoprivrednom dobru, da kopam kanale, sječem šumu, a hrane su davali sasvim malo, onoliko koliko je potrebno za preživljavanje. Jednog dana odveli su mene i još nekoliko naših na sječu šume prema Ugljeviku. Bilo je tako blizu naših linija da su na nas pucali sa linija naši, nakon čega su nas vratili iz tog

područja. Jedne prilike doveli su u logor jednog Bošnjaka iz Bijeljine, koji je poslije dva sata, iz WC pobjegao kroz cijevi odvoda. Jedan Hrvat, po imenu Čedo, rekao je da sam ja znao da će onaj pobjeći, nakon čega su me izveli ispred objekta i tukli do besvijesti. Među njima je bio i izvjesni Lujić, jedan od starješina logora. Stražar logora, Dragoljub zv. "Mačak", je jednog dana izveo jednog zatvorenika i prebio ga na mrtvo. Kada ga je vratio u ćeliju, bio je sav u krvi.

U mjestu Šatorovići izvršena je razmjena, u septembru 1995. godine. Nas 105 za 62 Srbina. Među našim su većinom bili ljudi iz Srebrenice.

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 4-128)

Br. 4
VOJSKA IZ VOJVODINE

- KAZIVANJE H.H IZ NOVE KASABE

U toku rata živjela sam u svojoj kući u Novoj Kasabi, u ulici Džemala Bijedića 23. Tu sam živjela oko 1 godinu. Početkom ofanzive neprijatelja, u toku 1993. godine, iz Nove Kasabe me izbavio moj brat H. H. U svojoj kući sam živjela sama. Moje dvije kćerke su, prije izbijanja rata, izbjegle u inostranstvo. Prilikom napuštanja Nove Kasabe, znam da su mnogi mještani ostali. Neki su, kao npr., trideset ljudi zaklani, iznad moje kuće. Isti su izvučeni iz autobusa i na putu poklani. Tu su bila tri unuka moje tetke Z. M. Imena im ne znam. Znam još da su trojica mladića pobjegla s tog mjesta i ostali su živi. Na tom istom mjestu zaklan je i Suljo iz Bila, rudarski tehničar. Otac mu se zove Ismet, a majka Mina, prezime ne znam. Sve je to uradio Gvozden, iz Tribinića, od oca Neđe i majke, koju zovu Srbijanka. Isti je bio konduker. Gledala sam iz svoje kuće kako sa svojim bratom iznosi stvari iz kuće mog komšije Mustafe Jakubovića. Isti je sa još nekim ljudima iz Koštara opljačkao i moju kuću (donji sprat). Pokrali su stolove i stolice. To sam gledala sa sprata, gdje nisu dolazili.

Znam da je, ne sjećam se tačnog datuma, iz Vojvodine došlo 11 kamiona vojske. Jedan mladić od njih je rekao da je sve to regularna vojska iz Novog Sada. Sjedili su u mom dvorištu i tu su me pitali gdje su djevojke i mlade žene iz mog mjesta. Rekla sam da su svi u inostranstvu. Iz Nove Kasabe me izbavio brat i odveo u Srebrenicu, gdje smo živjeli dosta teško. Znam još da je Mitar kafandžija iz Milića odveo moju konu Ešefu Hadžić iz Nove Kasabe. Imala je oko 40 godina. Poslije su dozivali sa straže četnici i rekli da se ona udala za Mitra.

Pri izlasku iz Srebrenice u Potočarima su tri dana četnici klali i izvodili ljude iz grupe, ali nikog ne znam, jer nas je bilo odsvakud. Iz Potočara sam evakuisana kamionom. U Bratuncu su nas gađali kamenjem i penjali su se na kamion i tražili zlato i marke, ali nikog

nisam poznala. Prilikom prolaska kroz Kasabu vidjela sam na igralištu veliku grupu zarobljenih naših ljudi, a neke od njih su klali. Vidjela sam kako pršti krv. Dalje sam vidjela da nema naše džamije u Kasabi, nema niti kamenja od nje, a groblje je zaraslo u visoku travu, tako da nisam mogla vidjeti postoje li još nišani.

Ovdje sam dobila putne isprave i namjeravam da idem svojoj kćerki Đulzidi u Švajcarsku, ne znam u koji grad, tamo namjeravam da se zadržim duže.

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 5277)

Br. 5

KLANJA U KAMENICI, BURNICI I KALDRMICI

- KAZIVANJE O. A. IZ BUDAKA

Dana 11/12.07. 1995. krenuli smo iz Srebrenice, tačnije sela Šušnjara ka Tuzli. Pošto je kolona bila dugačka deset do dvanaest kilometara, u kojoj je bilo oko petnaest hiljada ljudi, ja sam iz Buljima krenuo oko 13,00 časova. Putujući u koloni došao sam do prvog potoka u planini Buljim, koji je vodio ispod sela Brežanaca, mjesto Odžak i Šiljkovića, mjesto zvano Hajdučko groblje. Kad sam došao do potoka, počelo je da puca pješadijsko naoružanje sa svih strana. Tu je odmah poginulo više naših građana. Nakon toga ja sam se izvukao iz tog mjesta, gdje sam nastavio put prema selu Kamenice kroz planinu i za kolonom, koja je bila već isprekidana. Dolaskom iznad sela Kamenice, u jednu uvalu, koja je bila obrasla bujadi, stali smo malo. Najednom se začula buka i lavež pasa. Nakon toga, narod se uspaničio i počeo je da pomaže. Sa svih strana je počelo da puca pješadijsko naoružanje. Bacate su bombe, trombloni, mine. Pucala je i praga sa ceste. Minobacačke granate svih kalibara. Nastala je strava i užas, pakao. U toj pucnjavi, dok je trajala, ja sam ležao za jednim drvetom, gdje sam se sakrio. Kad je pucnjava prestala, nakon petnaestak minuta, ja sam ustao i oko sebe, koliko sam mogao da vidim, bio je sve leš do leša, gdje je po mojoj procjeni bilo više stotina. Pokušao sam da nađem bilo kog poznatog živog, ali je bilo uzaludno. Odlučio sam da krenem naprijed, vičući svoje poznanike, onako izbezumljen, imenom, ali mi se niko nije javljao. Gazeći preko mrtvih, idući naprijed, najednom su počeli da se pale upaljači, odnosno da krešu bez plamena. Kad sam se popeo na jedan brijeg vidio sam mnogo našeg naroda, okupljenog u veću grupu. Oko nas su bili četnici, koji je bilo pola u civilu, pola u uniformama, sa pancirima. Govorili su nam da se ne plašimo, da nas neće tući, već da čekaju, i da mi čekamo tu dok oni ne dobiju gorivo za kamione, da nas prevoze u Tuzlu. Kratko smo tu stajali. Četnici su

počeli da pucaju po nama, a potom i da kolju. Tu je još ubijeno dosta lica. Ja sam pokušao da se izvučem, gdje sam i uspio. Dok sam bježao, čuli su se pucnji. Vjerovatno su one poubijali što su ostali. Bježeći, došao sam do sela Burnice, gdje sam uz put nailazio na dosta leševa, koji su bili izmasakrirani. U momentu, dok sam bježao, to sam zaboravio reći, izašao je pred mene čovjek, četnik, te me pitao: "Ko sam?" Kad sam mu ja odgovorio, on mi se predstavio kao moj učenik Nezir Ademović iz Šušnjara, pokazujući mi karticu. Vidjevši da je to što mi govori neistina, skočio sam u šumu, u paprat, gdje sam nastavio sa bježanjem ka Burnicama. Dok sam sa istim raspravljao, je li moj učenik, prepoznao sam istog. Po mojim pretpostavkama, on je M.V. iz Gnione ili Čumavića, kod Srebrenice, jer su mi to bile skoro komšije i dobro smo se poznavali u miru. U potoku, ispod Kamenica, koji teče prema Lolićima, pored istog, ima jedan put, koji takođe vodi prema selu Lolići, vidio sam više desetina mrtvih, naših lica. Kad sam došao u blizini sela Burnica, zadržao sam se u jednom gajiću, obraslim hrastovom šumom, odakle sam osmatrao teren. Za vrijeme boravka u tom dijelu, vidao sam kako su četnici vršili pretres terena oko tog sela, gdje su u pretresu pronalazili naša lica, koja su se krila po kućama i grmovima, koje su odmah ubijali na najsvirepije načine, gdje je, po mojoj procjeni, ubijeno nekoliko stotina lica na tom dijelu terena. Ona lica, koja nisu ubijena na licu mjesta kod Burnica, odvođena su na asfalt, gdje su smještavana u autobuse, koji su čekali. Kada su napunili četiri autobusa, odvezli su ih prema Cerskoj, jednim makadamskim putem, koji vodi ka Cerskoj. Nakon izvjesnog vremena, posle pucnjave, čuo se rad ULT.* Boravkom na tom terenu između Burnica i Jelaha, odakle sam mogao dobro da osmatram sav teren, i tražio prostor za prelazak asfalta, vidao sam kako autobusi puni naroda dolaze iz pravca Kravice, te u Konjević Polju skreću prema Drinjači, i odlaze prema Kušlatu. U tom dijelu, dok sam prilazio putu kod Kaldrmice, vidio sam na desetine naših ljudi pobijenih i izmasakriranih. Negdje, petnaesti dan sam prešao cestu između

*Skraćenica za utovarivač.

Konjević Polja i Kasabe, u mjestu zvanom Đugum, gdje sam ušao u Cersku i krenuo prema Udrču, a odatle prema Kladnju, gdje sam prešao u Kladanj.

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 4 - 133)

Br.6

KLANJA DJECE I ŽENA U POTOČARIMA

- KAZIVANJE E. F. IZ LUKE

Provaljivanjem četnika kroz punkt, koji su držale jedinice UNPROFOR-a, nastala je velika panika među narodom, koji je bježao prema Potočarima, ostavljajući sve za sobom. Na sve strane bila je samo vika i pomagnjavina. Ja sam se, sa svoje dvoje djece, pridružila masi naroda, bježeći ispred četničkih tenkova i granata, koje su padale među narod, unakazijući ga i ubijajući tokom cijelog puta. Stigavši do baze UN, sjatili smo se u krug fabrike akumulatora, nadajući se da će nas UNPROFOR zaštititi od četničke kame. Nemalo zatim, četnički tenkovi i vojska opkolili su cijelu Bazu, razoružavši pripadnike UN. Tada smo shvatili da nam više nema spasa, jer je i UNPROFOR nemoćan da sebe zaštititi, a kamoli nas, nejač. Četnički oficiri su vikali na narod da ne paniči i ne kuka, jer, navodno, neće se nikome ništa desiti, i da ćemo u skoro vrijeme biti deportovani u pravcu Kladnja. Tu su nam sa svojih vozila podijelili malo hljeba koji su bacali u gomilu među narod. Dovukli su i cisternu vode. U blizini ograde fabrike iskopali su jame i natkrili ih ceradama, rekavši da tu možemo vršiti nuždu, ukoliko budemo imali potrebe za tim. Tu smo zanoćili. U toku noći u masu naroda povremno su ulazili vojnici u uniformama UNPROFOR-a i odvodili djecu, koja se više nisu vraćala. Opet je započela pomagnjava naroda, kome su navedeni vojnici odvodili djecu. Od nekoga sam u masi čula da to nisu vojnici UNPROFOR-a, jer su prepoznali nekog od četnika u njihovoj uniformi. Ukoliko je neko izlazio vani u WC više se nije vraćao, samo se začuje kratak krik, a zatim nastaje tajac. Jednoj ženi su u toku noći odveli svo troje djece, te je ona od jada izvršila samovješanje. Ujutro kada sam pogledala prema otvoru na zidu u pravcu primitivno izrađenog WC-a vidjela sam gomilu poklanog naroda, pored kojih je sjedio jedan četnik, duge kose

i pušio cigaretu. U blizini cisterne za vodu, takođe, je stajala grupa četnika, a nedaleko od njih ležala su tijela poklane djece i žena. To jutro su dotjerali autobuse, kojima su trebali da nas prevezu. Ponovo su nas opkolili četnici i naredili da jedan po jedan ulazimo u vozila. Među četnicima koji su nas opkolili prepoznala sam nekoliko njih. Bili su to D.G., sin P. iz Soloćuše, vozač jednog od vojnih vozila, sa automatskom puškom u ruci i maskirnom uniformom, zatim M. G., vojnik iz Soloćuše, R.M. iz Jadra; vozač autobusa Radojica kome ne znam prezime; sin Steve iz Soloćuša, Zlatan, kome, takođe, ne znam prezime, iz Pećišta. Trpali su nas u autobuse i kamione, a sve one koje su htjeli da zadrže izdvajali su u stranu. Čula sam kako pitaju: "Ima li ko iz Potočara, Soloćuše i Jadra", da nam psuju majku. Ja sam se u narodu krila, obarajući glavu da me jedan od njih ne prepozna, jer su bile moje komšije, a djeci sam rekla, ako ih ko pita odakle su, da kažu da su iz Srebrenice, i da ne nasjedaju na njihove bombone, kojima su privlačili djecu, kad su pitali za vojsku i za kuću i porodicu Nasera Orića. Prije nego što smo krenuli autobusom, koji je vozio R.M., u autobus je ušao Zlatan iz Pećišta i naredio nam da mu svi predamo novac i nakit, koji smo imali kod sebe, što smo i učinili, samo da nas što prije voze odatle.

Kada je sakupio novac isti je podijelio sa našim vozačem Rajkom i izašao do sledećeg vozila. Kada se udaljio, Rajko je ustao sa sjedišta vozača i povikao narodu da uzme svoj novac, koji je ostavio Zlatan kod njega psujući kradom Zlatanu majku. Rekao je da on nije kao što su oni i da je tu silom prilika. Dok nas je vozio kroz naselje Kravice, žene iz tog naselja, Srpkinje, bacale su se kamenicama na autobus, prijeteci i pljujući po njemu, tražeći da nas sve pobiju i da nikome živom ne daju preći kroz njihovu teritoriju.

Susretali smo prevrnute autobuse, koje su, po kazivanju naroda, vozači namjerno navodili na međe, prilikom čega su se prevrtali autobusi, a vozači u toku prevrtanja, iskakali i palili autobuse, udaljavajući se od njih nakon paljevine. Takođe, nedaleko od Kravice,

susretali smo se sa gomilom leševa, povaljanih pored puta. Udaljavanjem od Kravice, manje smo imali problema u toku vožnje. Skoro cijelom dužinom puta, prolazili smo kolone četničke vojske, do samog prelaza na slobodnu teritoriju.

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 4 - 139)

Br. 7

RAZDVAJANJE PORODICA

- KAZIVANJE M.E. IZ BREZOVICA

11. jula (utorak) 1995., u momentu kada su se četnici približili gradu Srebrenica, narod, koji se tada zatekao u gradu, počeo je bježati iz istog u bazu Ujedinjenih nacija na Baratovoj ulici, a potom u pravcu Potočara, gdje su bile smještene snage UNPROFOR-a. U Potočare su došli svi iznemogli, onaj dio stanovništva koji je radno nesposoban (žene, djeca, starci) i jedan dio muškaraca sposobnih, njih oko 2000. Bilo je strašno posmatrati tu masu. Žene su plakale, djeca uznemirena, starci i drugi muškarcu su se posakrivali u krugu fabrike "Feros" i "Fabrike akumulatora", misleći da im je to siguran zaklon. 12. jula, u srijedu, počeli su četnici silaziti sa okolnih brda i iz pravca Srebrenice. Među narod je došao i njihov najveći zločinac. Narod je uznemiren i obezglavljen. Nije se znalo kako se ponijeti prema tim četnicama. Ranjenici, koji su dovezeni iz srebreničke bolnice, bili su smješteni u krugu Fabrike akumulatora u jednu prostoriju. Bilo je među njima i teško ranjenih. U noći, 12/13. jula, četnici su odvodili sposobne muškarce, među kojima je bilo i maloljetnika. Iza kompleksa fabrika čulo se pomaganje i krkljanje. To su četnici vršili pokolj nad našim ljudima. Pošao sam te noći u potragu za vodom. Između fabrika sam naišao na neke poklane muškarce, koje, u tom momentu, nisam mogao prepoznati, a nisam imao ni vremena gledati, jer sam se odmah vratio među narod. Sutradan je počela evakuacija stanovništva autobusima i kamionima. Četnici su ogradili put do prijevoza i tu su vršili selekciju, ko će proći, a ko neće. Bili su neki obučeni u odijelo UNPROFOR-a. Ja sam jedne prilike pošao ka autobusu, ali sam bio vraćen od jednog četnika.

Ispred mene su odvojili 11-to godišnjeg sina Sečić Zahida iz sela Močevići. Neku maloljetnu mušku djecu su uzimali majkama iz ruku i odvodili u nepoznatom pravcu. Ja sam u drugom pokušaju uspio proći, jer sam glumio izbezumljenu osobu. Iskrenuo sam glavu sa isplaženim

jezikom, a lijevu nogu povlačio po asfaltu, kao da sam bogalj. Ušao sam u jedan autobus, gdje je bilo mnogo žena. Vidio sam kako ne dozvoljavaju da prođu moje komšije Meho, Alaga, Ibrahim, Esed i drugi, koje su odvajali od njihovih najbližih i zadržavali ih po strani, iznad puta na jednoj njivi. Kada smo stigli do ispred nekog tunela u pravcu Kladnja, ja sam se isto ponašao, kao i prilikom ulaska u autobus, da bi i tom prilikom prevario četnike da me ne zadržavaju.

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 4 - 136)

Br. 8
GENERAL MLADIĆ RUKOVODI RAZDVAJANJEM
PORODICA

- KAZIVANJE A. A. IZ POTOČARA

U zadnja 2 - 3 mjeseca, oživjele su neprijateljske linije, koje su opasavale zaštićenu zonu Srebrenica, a 6.07.1995. (utorak), iza ponoći, u ranu zoru, započela je intenzivna četnička ofanziva na Srebrenici. Puna dva dana neprijatelj je tukao artiljerijom, a u četvrtak započeli su pješadijske napade i zauzimali naselje po naselje: Ljuboviće, Pusmuliće, Bojnu, itd. Tokom cijelog ofanzivnog djelovanja neprijatelj je putem radija "Bratunac" pozivao narod na predaju, govoreći da su se već mnogi predali i da su sigurni pod njihovom zaštitom. Tokom pada navedenih naselja, narod je panično bježao, tražeći zaštitu od UNPROFOR-a. UNPROFOR, je prvih dana ofanzive neprijatelja sakupljao narod i smještao u krug svoje baze, odnosno u krug bivše fabrike akumulatora. Jedinice UNPROFOR-a, a mislim da su to bili Holandani, u svojoj bazi sakupili su oko 7 - 10 hiljada mještana, među kojima sam bio sa svojom porodicom i bližom familijom. U navedenoj bazi, bili smo nekoliko dana, dok je bjesnila četnička ofanziva po okolnim mjestima. Tek naredne sedmice, mislim da je bila srijeda, četnički tenkovi, oko 10:00 časova, opkolili su navedenu bazu. U prvi mah neprijateljski vojnici su se dobro ophodili prema nama, a jedinice Unprofora su se pridružile njima u vršenju genocidskih poslova. Svojim sam očima viđao, kada jedan od četničkih vojnika skida pušku sa jednog unproforca i uzima njegovu kapu i tako je ušetao među narod. Unproforac nije smio ni jednim svojim gestom pokazati da se protivi tome, i na njima se očito moglo vidjeti da su vidno bili uplašeni. Ispred četničke vojske, oficir po imenu M.N., po činu kapetan, moj bivši profesor ONO i DSZ iz Bratunca, pitao je opkoljeni narod da li je umoran i gladan, te da se malo strpe, jer je navodno na putu do nas hrana i voda za piće. Nemalo zatim, na iznenađenje svih nas, stigao je kamion pun hljeba i cisterna sa vodom. Dovežen je pred sami krug

baze, nakon čega su četnički vojnici, sa kamiona, počeli bacati hljeb po narodu, koji je iznuren glađu pohlepno se otimao i time stvarao veliku gužvu. Među četničkim vojnicima, koji su držali narod pod opsadom, prepoznao sam neke. Najvjerojatnije su bili policajci, jer su nosili plave maskirne uniforme: M.G. iz Kravice, M.J. iz Hranče, općina Bratunac. Navedeni policajci su ulazili u masu, među narod. Čuo sam i vidio, da su se pozdravljali sa njima, obećavajući da se nikome neće ništa desiti i da ne stvaraju paniku. U međuvremenu je stigao četnički general Ratko Mladić, kojeg sam i ja lično vidio. Mladić je stigao zajedno sa nekoliko svojih specijalaca. Među narodom sam čuo komentar da je stigao i Radovan Karadžić, zajedno sa Mladićem. No, međutim, ja ga nisam vidjeo. Mladić se zadržao kod nas oko jedan sat, govoreći nam da ne paničimo, te da ćemo biti odmah deportovani u željenim pravcima i da se nikome neće ništa dogoditi, jer, navodno, on za to garantuje. U njegovom prisustvu stiglo je oko 30-tak autobusa i nekoliko šlepera za koje je Mladić rekao da će nas njima preveseti do Kladnja, a odatle naši nas voze u željenim pravcima. U Mladićevom prisustvu započeo je utovar naroda u vozila, dok je on, zajedno sa svojih nekoliko ljudi, stajao po strani i mirno to posmatrao. U toku utovara nekoliko njegovih specijalaca stalo je sa strane vrata vozila i svakoga koji je bio vojno sposoban odvajali su u stranu, iza svojih leđa, ne dajući mu ući u autobuse. Čim sam to vidio, uzeo sam, od svoje žene, dijete, u nadi da će me zbog toga propustiti. Međutim, kada smo stigli do njih, meni su naredili da dijete moram ostaviti ženi, a ja da moram malo pričekati sa ostalom grupom, jer nas moraju nešto ispitati, pa tek onda pustiti u autobuse. Odmah, iza mene, izdvojili su i moje rodake. Dok smo mi tako, iza njihovih leđa, posmatrali kako narod ulazi u vozila, a sve muškarce, mlade dobi, izdvajaju i pridružuju nama, meni, iza leđa, prišao je jedan od vojnika, kojega sam prepoznao. Bio je to R.T. iz Bratunca, moj bivši kolega, iz firme "Vihor" Bratunac, gdje sam ja, prije početka rata, radio. Uhvatio mi je ruku i šapnuo da je on vozač jednog od autobusa i da podem sa njim, jer su svi izdvojeni određeni da se pobiju. Nisam htio odmah za njim poći rekavši mu, ukoliko ne izdvoji i moje rodake, amidžića A. H. sina

M. i tetića O. M. Stisnuo mi je ruku rekavši da će pokušati i njih spasiti, a da ja odmah krenem sa njim, dok nas neko nije primijetio od vojnika, jer su svi vojnici bili okrenuti prema narodu, dok smo mi stajali iza njihovih leđa. Doveo me do autobusa i naredio mi da se sakrijem među žene ispod sjedišta. Tako sam i uradio. Čekajući oko 15-stak minuta, u autobus je ušao jedan vojni policajac, pregledajući po narodu, mene je spazio i prišao mi. Zgrabio me za rame i povikao da pođem za njim vani. Tada je u autobus ušao i Ročko i povikao na policajca da me pusti, jer sam ja navodno pod njihovom zaštitom. Policajac se nije htio buniti na njegovo insistiranje, te je izašao iz autobusa bez riječi. Ja sam tada rekao Ročku, ako nije izvukao i moje rođake, neću ni ja ići, te da me pusti da i ja izađem napolje. Na te moje riječi Ročko mi je opsovao Boga i naredio da legnem pod sjedište, rekavši ako me drugi policajci otkriju, možemo oba nastradati. Usput mi je rekao da je oba moja rođaka strpao u neki kamion, i da su i oni za sada bezbjedni. Nakon duže vožnje, stigli smo do linija Armije R BiH u Kladnju, gdje su nas istovarili i naredili nam u kojem pravcu da idemo, kako bi stigli do naših. Kretali smo se nekim stazama pored kojih su bili poredani četnički policajci, u grupama po 2 - 3. Jedan četnički policajac, iz tih grupa, kada je vidio nas nekoliko muškaraca mlade dobi, povikao je ostalima da nas pobiju, jer smo se mi prošvercali, i da ćemo ako pređemo na drugu stranu uzeti puške i ponovo na njih pucati. Repetirao je automatsku pušku, koju je držao u rukama. U tome su ga spriječile njegove kolege, rekavši mu ako je Bog htio da dođemo do ovoga mjesta bez problema i oni me ne diraju, a ako budem uzeo pušku, valjda će i mene naći neki od njihovih metaka.

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 4 - 135)

Br. 9

SMRT U PRENATRANOM KAMIONU

- KAZIVANJE A. N. IZ SEBIOČINE

Ja sam prije rata išao u školu u mjesto Nova Kasaba. Bio sam učenik 7. razreda. Cijelo vrijeme rata sam se nalazio u mjestu Pobude. Pošto su nas četnici istjerali iz naših kuća, posle pada Cerske, ja sam zajedno sa svojim roditeljima prešao u Srebrenicu, gdje sam bio smješten u selu Babuljice, u izbjegličkom naselju u Slapovićima. Tu sam bio smješten sa svojom porodicom. Tada sam upisao školu, gdje sam pohađao 8. razred i nastavio 1. razred srednje škole (Gimnazija). Dana 06. jula 1995, u 04,15 časova, četnici su počeli da granatiraju naselja i položaje, gdje su se nalazile naše jedinice. Ja sam zajedno, sa svojim roditeljima: majkom i svojim sestrama krenuo u pravcu Sućeske, tako da smo bježeći, ispred četnika, došli do Sućeske, odnosno srpskog sela Viogor. Tu smo se zadržali jedan dan, nakon čega moja majka i sestra odlaze u pravcu Potočara, a ja sam ostao sa amidžom Dž. i amidžićem H. i drugim ljudima, koji su se nalazili tu. Tu smo se zadržali jedan dan. Tada je neko naredio da svi vojno sposobni, odnosno svi muškarci, krenu prema Jagličima i Šušnjarima i dalje se produži prema Tuzli. Nas je tada krenulo oko 10.000 - 12.000. Ja sam se pridružio toj koloni, zajedno sa svojim amidžom i amidžićima. Ne znam ko je vodio i komadovao kolonom, i u kom pravcu smo tada išli. Kada smo došli u selo Babuljice, po nama su počele da padaju granate, koje su ispaljivane iz VBR-a iz pravca Srbije. Tom prilikom je bilo povređenih i poginulih, kojim ne znam tačan broj. Ja sam se tom prilikom sakrio u jednu kuću, koja je bila zapaljena. Nakon toga smo krenuli prema selu Šušnjari, gdje sam pronašao svoga oca na postrojavanju u svojoj brigadi. On je pripadao 284.-oj brigadi. Poslije postrojavanja u mjestu Šiljkovići (Kamenica), nalazili smo se u jednoj šumi. Četnici su nas počeli granatirati i tući iz drugih oružja. Tada je došlo do prekida, odnosno razdvajanja kolone na dva dijela. Prilikom granatiranja šume, veliki broj naših ljudi je

poginuo, ili bio teže ranjen. Došlo je do velike panike. Izgubio sam se od svoga oca. Ostao sam samo sa amidžom Dž.

U šumi, u kojoj sam se nalazio sa ostalim ljudima, zadržao sam se jedan dan i noć. Cijelo vrijeme četnici su granatirali taj prostor iz praga, pamova i drugog naoružanja. Taj dan ljudi su počeli između sebe da se svađaju i ubijaju. Jedni su htjeli da se predaju, a drugi nisu. U jednom momentu, jedna kolona se uputila prema selu Sandići i uz tu kolonu priključio sam se i ja i moj amidža.

Izlazeći na asfaltni put, koji povezuje Kasabu sa Bratuncom, četnici su bili postavili tenk, transporter i tu smo svi uzdignutih ruku sišli na asfalt. Četnici su nam tom prilikom oduzeli sve stvari, novac, naoružanje i druge vrijednosne predmete.

Tada nas se predalo oko 600 ljudi. Tačan broj ne znam, pošto su nas odmah postrojili na asfaltu, a mi smo neke neke ranjene nosili. I kada su svi izašli iz šume, kolona je krenula trčeći po naredjenju četnika, u pravcu Kravice. Dok smo mi trčali, četnici su nas tukli, a neke su izvodili iz kolone. Ja te ljude više nisam vidio. Pri samom ulasku u Kravicu, na jednoj livadi su nas postrojili sve i naredili da sjednemo. Nakon toga obratio nam se jedan srpski vojnik ili starješina, koji je imao maramu na glavi. Tom prilikom je govorio da ćemo ići u hangare u Bratunac i da će nas razmijeniti, kada budu tražile naše vlasti. Takođe je rekao da slučajno ne bi ko pokušao šta, odnosno da bježi, ili napadne njihove vojnike, jer će odmah biti strijeljan. Pošto je cijeli krug oko nas zatvorila grupa vojnika, jedan, koji je govorio, tom prilikom nam je rekao: "Ovi su isti kao i mi i neće vas niko dirati". Tada su nam naredili da legnemo potrbuške, a da okrenemo oči u zemlju. Ako neko pokuša da se podigne ubiti će ga. Tom prilikom smo držali ruke za vratom, po njihovom naredjenju. Tada su nam rekli da aplaudiramo: "Živio kralj", "Živjela Srbija". Tada smo nastavili ležati sve do mraka. Dok smo mi ležali, i nismo smjeli da podignemo glavu, čuo sam kako četnici govore: "Uzmi ovog Đole" i "Žarko". Tom prilikom, mu vjerovatno, pokazivali rukom, a ja to nisam smio da vidim. Nakon kraćeg vremena čuli su se rafali u neposrednoj blizini iz pravca jedne kuće.

Dok smo mi tako ležali, ja ne znam koliki su broj ljudi tada pobili, u toj kući, i koji su to ljudi.

Tako su nas držali sve do večernjih časova, kada su nam naredili da ustanemo i da se opustimo, što smo mi i učinili. Dok smo mi sjedili, obraćali su nam se vojnici govoreći: "Mi smo iz Srbije, sutra ćemo krenuti u pretres terena, naredite svojim da se predaju, ili ćemo ih sve pobiti". Tada su nam, takođe, rekli da će nas voziti za Bratunac i naredili nam da trčeći ulazimo u kamione na zadnjim stranicama. Pri tom udarali su nas. Ko se nije mogao popeti, tukli su ga kundacima, nekim motkama i palicama.

Nas je sjelo, u jedan kamion, otprilike oko stotinjak, jer smo bili natrpani jedan na drugog. Po formiranju kolone od više šlepera, pošto ja nisam mogao da prebrojim, krenuli smo u pravcu Bratunca. Stigli smo u Bratunac, gdje smo u kamionima prenoćili. Niko nije smio izaći da traži hranu ili vodu. Ko je to uradio bio je pretučen od srpskih vojnika, tako da niko nije smio da progovori.

Pošto je u kamionu bilo veoma toplo, i nije bilo dovoljno zraka, dosta se ljudi onesvjestilo. Niko pri tome nikom nije mogao pomoći, pošto se nije moglo okrenuti u kamionu. U jutarnjim časovima ponovo su upalili kamione i posle kraće vožnje, po Bratuncu, uputili su se ponovo prema Kravici. Negdje u blizini Kravice, zaustavili su konvoj, gdje su nas zadržali jedno dva-tri sata u kamionima pod ceradom, u kojima je bilo nesnošljivo, jer je napolju bilo veoma toplo. Tu su nam takođe obećali da će nas spojiti sa našim porodicama, pa su vozila krenula u pravcu Zvornika.

Pošto je malo odškrinuta zadnja cerada, vidjeli smo da smo prošli kroz Zvornik i uputili se u pravcu Karakaja. Skrenuli smo, u meni nepoznatom pravcu, gdje smo se zaustavili ispred neke škole. Kamione su dotjerali do na sama ulazna vrata u školu i nas natjerali trčeći da izađemo iz kamiona. Predhodno smo držani dva sata u kamionima. Prilikom izlaska iz kamiona, vidio sam da je jedan broj ljudi umro i ostao mrtav u kamionu. Mene su, sa ostalim, smjestili u jednu veću učionicu. Kada smo ulazili u učionicu svako od nas je morao da dobije po par udaraca kundakom, palijom, ili pesnicom. U

učionici, u kojoj smo bili smješteni nas je bilo otprilike preko 100 , pošto smo morali sjediti jedan uz drugog, i nismo se smijeli mrdati. Pošto je bila velika vrućina, u jednom momentu smo tražili vode, ali nam istu nisu dali. Ko je podigao glavu, da bi pogledao kroz prozor, i ko bi podigao glavu da pogleda vani, četnici su odmah pucali rasprskavajućom municijom. Tom prilikom znam da je ranjeno više ljudi. Pošto je bila velika vrućina u prostoriji gdje smo se nalazili, veliki broj ljudi se upišao i mokraćom su osvješčivali jedan drugog, a pojedinci su čak i pili mokraću koja se nalazila na podu. Kada su nas sve smjestili nakon kraćeg vremena, čuo sam da na hodniku govore: "Dovedi mi dva, ili tri, ili pet", a nakon toga čuli su se pucnji napolju. Ja neznam, dali su ih ubijali ili nisu.

Često su četnici ulazili u našu učionicu, tražili od nas novac, izvodili dvojicu, trojicu i više lica, a obično su pozivali ima li ko iz Glogove, Sućeske, Kamenice, Cerske, i drugih mjesta, a kada bi se ko javio, čuli bi se krici, jauci i pucnjava. Negdje, možda oko 24,00 sata ušao je, odnosno ušli su dvojica vojnika, te su izvodili po dvojicu koju su skidali do pasa, i izuvali bose, nakon toga vezali ruke na leđa i ubacivali u drugu učionicu.

Kada je došao red na mene, ja sam izašao još sa jednim, gdje sam se skinuo do pojasa gol. Svezali su me, te smjestili u drugu učionicu, gdje se nalazio veliki broj ljudi, a svi su bili vezani kanapom sa rukama na leđima. Takođe, dok sam se nalazio u drugoj učionici, napolju su se često čuli krici, vriska, pucnjava. Ja nisam znao o čemu se radilo. Ne znam tačno vrijeme kada su nam naredili da u koloni po jedan trčeći sidemo niz stepenice, ispred škole, gdje smo morali odmah ulaziti u šlepere. Prilikom trčanja niz stepenice i u hodniku i na platou ispred škole, vidio sam veliki broj mrtvih ljudi. Ja sam pretrčao po krvi, i noge su mi bile sve krvave od ljudske krvi.

Kada smo ušli u kamione, tada sam primjetio da nas vraćaju onim istim asfaltnim putem, kojim smo došli. Posle kraće vožnje, asfaltnim putem, primjetio sam da je vozilo "skrenulo na neki asfaltni put" i da je išlo lošim makadamskim putem, uz neku uzbrdicu. Nakon kraćeg vremena, odnosno vožnje od 5-10 minuta, došli smo na neki nasip,

odnosno plato, koji je bio obasjan reflektorima. Tada su se čuli pucnji. Čuo sam Naredbu da, pet po pet, izlazimo iz kamiona. Kada je došao red na mene, zažmurio sam i skočio iz kamiona. Stali smo u red. Kada sam otvorio oči, ja sam ispred sebe vidio veliki broj mrtvih ljudi, koji su krkljali, ali se nisu čuli jauci. Kada je isti naredio da legnemo, ja sam malo ranije zalegao i čuo se rafal, odnosno rafali po nama. Tada sam osjetio bol u stomaku i u desnoj ruci, a rafali koje je četnik ispaljivao po nama, pogađali su ljude, koji su se nalazili ispred mene. Svi koji su bili sa mnom, tada su bili pogodeni i ležali su u krvi, kraj mene. Oni su tada izvodili drugu petoricu i čuo sam tada u jednom momentu da četnički vojnik govori jednom starijem zarobljeniku da kaže: "Alahu ekber". A kada je taj čovjek to rekao, četnik ga je pokosio rafalom i ironično rekao: "Ovo je borba na Alahovom putu". Pošto sam se ja bio pritajio, čuo sam tom prilikom kako četnici govore: "Ovo je vama dao Haris Silajdžić, on će vas mrtve samo da mijenja". Dok sam ja tako ležao, iz kamiona su istjerali sve ljude i po njima pucali. Tada sam, u jednom momentu, čuo četnički glas, koji je rekao: "Jovo, provjeri da li su svi mrtvi, obiđi sve pojedinačno i svaki koji je vruć, nije mrtav. Ispali mu jedan metak, ali obavezno u glavu". Tada je navedeni četnički vojnik krenuo preko leševa, odnosno njih je više bilo. Čula se česta pojedinačna paljba, a ja sam ležao među tijelima. Kada je četnički vojnik stao meni na nogu, i prošao pokraj mene, vjerovatno misleći da sam mrtav, nije pucao, ali je pucao u neka tijela, koja su se micala, a bila su u mojoj neposrednoj blizini.

Dok su četnici ubijali preostale žive, u jednom momentu čuo sam komentar.- razgovor između četnika, koji su vodili između sebe. Tom prilikom govorili su: "Ja, dobrog lova, ovo su sigurno zečevi kupusari...". Kada su izvršili pregled da li je neko još ostao živ, čuo sam da su upalili neko vozilo. Ja nisam smio da se pomjerim duže vremena. Pošto je zavladała tišina, ja sam dugo vremena ležao sa ostalim mrtvim tijelima i u jednom momentu sam odlučio da podignem glavu, pa šta bude. Kada sam podigao glavu, vidio sam da se jedno tijelo, nedaleko od mene, pomiče i pokušava da podigne glavu. Bio je pokriven tijelima mrtvih, drugih ljudi (ubijenih). Kada sam vidio da je

živ, odlučio sam da mu se javim, pa šta bude. Obratio sam mu se riječima: Jarane, jesi li ti živ, na što mi je on odgovorio: "Jesam, hajde gori da me odvežeš". Tada sam odlučio da ustanem i prevrćući se preko mrtvih tijela i puzeći, došao sam do njega. Ali, pošto su mi ruke bile vezane otpozadi, nisam mogao da ga odriješim, pa sam pokušao zubima da njemu odriješim ruke, ali nisam uspio. Tada smo se, nas dvojica, dogovorili da on odveže prvo mene, što je on i učinio, jer su u mene vezovi na ruci bili olabavljeni. Tada sam pokušao njega da odvežem, ali se negdje u daljini začuo da dolazi traktor. Mi smo zajedno odlučili da pobjegnemo u neki potok, jedno pedesetak do 100 metara, gdje su ostala i preostala mrtva tijela. Kada smo sišli u potok, odnosno betonski kanal, ja sam odvezao jarana i tom prilikom smo se upoznali. On mi je rekao da je iz Sućeske i da se zove Osman Halilović, a ja sam mu posle rekao ko sam i šta sam. Pošto sam ja bio ranjen u predjelu stomaka, tada me je moj jaran previo svojom majicom ranu. Tu smo sjedili jedno sat vremena, a ja sam već bio premoren i zaspao sam njemu na krilu. Dok smo sjedili u kanalu, čuo sam kako često taktor dolazi, a čuo se rad i utovarivača. Mi nismo znali o čemu se radi, ali smo pretpostavljali da kupi mrtve. Tu smo se zadržali do svanuća i odlučili smo da krenemo prema jednoj šumi. Nakon toga izašli smo na jedan brežuljak, sa koga smo vidjeli nasip, na kome smo mi bili i odakle sam pobjegao. Tom prilikom sam vidio da utovarivač tovari mrtva tijela na traktor, koji je, kada se napuni, odlazio meni u nepoznatom pravcu i za kratko se vrijeme ponovo vraćao. Pošto sam vidio čitav plato, gdje su nas htjeli da strijeljaju, vidio sam veliki broj mrtvih tijela, koja su bila gola do pojasa, te svezanih ruku na leđima, kao što sam bio i ja. Pošto nismo ni ja ni moj kolega znali terena, na kome se nalazimo, odlučili smo da se ponovo vratimo u taj kanal. Idući tim kanalom, došli smo do nekog makadamskog puta i uputili se na suprotno brdo od mjesta gdje smo bili, tom prilikom tražeći Karakaj, da bih se mogli orjentisati kuda da krenemo dalje. Ja ne znam sve kuda sam hodao i kroz koja smo mjesta prošli. Znam da smo lutali tako četiri dana. Pošto nismo imali ništa drugo da jedemo, jeli smo samo voće, koje smo našli uz put. Četvrtog

dana smo krenuli nekom rječicom, pošto smo pretpostavljali da idemo našim linijama. Idući tim potokom došli smo do četničkih linija, kroz koje smo prošli, dok naše rovove nismo vidjeli. Došli smo pri tome u neko, meni nepoznato selo, u neposrednoj blizini kuća, gdje smo vidjeli jednog čovjeka u beretki, ali još uvijek nismo bili sigurni da li je musliman. Istom smo prišli bliže, kome je, nakon kraćeg vremena, došla žena, koja je razgovarala sa tim čovjekom. Mi smo čuli da isti razgovaraju nešto u vezi Srebrenice. U jednom momentu, žena je rekla: "Alah će dušmaninu naplatiti, za sve što je uradio našem narodu". Tada smo bili sigurni da se radi o muslimanskom selu i muslimanima, pa smo istim prišli i rekli ko smo i šta smo. Oni su nas tada prihvatili, odnosno pozvali da jedemo i ponudili nam isto, a kasnije su pozvali sanitet i prebacio nas je u mjesto Sapna.

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 4 - 124)

Br. 10
PROZIVKA ZA LIKVIDACIJE

- KAZIVANJE H. O. IZ SUĆESKE

Prije rata radio sam u Boksitu, 7 godina, kao smjenski poslovođa. Pošto mi je kuća bila prilično udaljena od radnog mjesta, u međuvremenu sam položio za trgovca i zaposlio se u društvenom preduzeću DP "Izbor" - Srebrenica. Tu me je rat i zatekao, na radnom mjestu prodavača, u prodavnici "Sućeska" broj 22., koja se nalazila u mojoj kući u mjestu Sućeska. Po izbijanju rata uključio sam se u tadašnji TO., a posle toga, odnosno posle povrede, bio sam četni evidentičar u četi Sućeska. Na toj dužnosti sam se nalazio sve do dolaska UNPROFOR-a u Srebrenicu i proglašenja Srebrenice demilitarizovanom zonom. Po dolasku UNPROFOR-a, ja sam izdavao svoju kuću za potrebe UNHCR-a, gdje se dijelila humanitarna pomoć. Ja sam se tada demobilisao i radio kao glavni povjerenik za podružnicu Sućeska. Humanitarna pomoć je, u početku, pristizala redovno. Mi smo je djelili civilnom stanovništvu, dok je vojska dobijala po drugoj liniji humanitarnu pomoć. Što se tiče same podjele humanitarne pomoći, ja sam čuo od drugih da je bilo nepravilnosti i zloupotrebe podjele. Ko je to radio, ja nisam vidio. Sukoba između civilnih i vojnih struktura vlasti, na području Sućeske, kojom je komandovao Tursunović Zulfo zvani "Čiča", nije bilo. Taj kraj je brojao ukupno 23 sela, sa oko 5000 stanovnika, koji su izbjegli na naše područje. Dana 06.07. 1995., u jutarnjim časovima, prvo su se čule detonacije, a kasnije i napad na naselje Kamp Slapovići i Ljubisavići, gdje su četnici granatama tukli navedena naselja i granatirali sva naseljena sela, po čitavoj teritoriji Sućeske. Pošto je bio napad, ja sam izašao na liniju, zajedno sa ostalim, gdje smo kopali, odnosno radili na utvrđivanju linije. Na rovovima smo se zadržali 4 dana, dok nismo saznali da su četnici ušli u Srebrenicu. Došlo je do panike stanovništva, kao i vojnika, koji su bili na liniji. Došlo je Naredenje da se civilno

stanovništvo evakuise prema kampu Potočari, gdje se nalazio Kamp UNPROFOR-a.

Ja sam zajedno sa svojom ženom, bratom, sestrom, i ostalim komšijama krenuo prema kampu u Potočarima. U selu Lehovići, ja sam se razdvojio sa porodicom, odnosno ženom i djecom. Mi muškarci, smo odlučili da idemo prema Jagličima, gdje smo planirali prolaz prema Kasabi i dalje prema Tuzli. Nas muškaraca i jedan mali broj žena, bilo je negdje oko 12.000-13.000. Svi su bili sposobni. Ko nas je vodio i ko je bio vođa kolone ja ne znam. U mjestu Šušnjari postrojili smo se po brigadama. Ja sam bio sa našom brigadom, 281-om, koja je tada brojala oko hiljadu vojnika i 500 civila, ako nije i više. Poslije postrojavanja moje brigade, mi smo se priključili ostalim brigadama. Kretali smo se u razmaku u koloni po jedan, radi straha od minskih polja. Tada smo se uputili u pravcu Buljima, kojeg drže četnici. Tu su nas četnici počeli granatirati i tući pragom sa svih strana. Mi smo se puzeći, i na drugi način, počeli prebacivati u pravcu Šiljkovića i Kamenice (Pobude). Prilikom granatiranja od strane četnika i dejstva drugog oružja, veliki broj mrtvih je ostao na licu mjesta, kao i ranjenih. Ranjene smo pokušavali da iznesemo, koliko smo mogli. To je organizovao Golić Ejub, koji je bio komandant bataljona, a kasnije se pričalo i da je Naserov zamjenik. Negdje oko 14,00 časova, moja grupa je stigla u mjesto Šiljkoviće, u jednu šumu, gdje su donošeni ranjeni, te smo tu izvršili postrojavanje. Po mojoj procjeni, tom prilikom, je nedostajalo oko 30 ljudi. Iz mog sela je nedostajalo 5-6 ljudi i to: Muminović Ismet sin Alje, rođen 1956. godine; Delić Began sin Jusufa, rođen 1955.; Mehmedović Emin sin Saliha, rođen 1955 ili 56.; Mehmedović Mušan sin Saliha, Memišević Mahmut sin Azema. O ostalim ljudima, iz drugih sela, koji tog momenta nisu bili tu, pojedinim znam imena, ali tačno ne znam šta je sa njima bilo. Posle odmora u šumi, namjeravali smo da nastavimo sa pokretom prema Konjević Polju. Tada su četnici na nas otvorili vatru pragom i pamom, i drugim naoružanjem. Tom prilikom, stvorena je velika panika (cika, vriska, te ranjavanje većeg broja ljudi,...), a pojedinci su počeli vikati četnike da ne pucaju, da ćemo se mi predati

i mirno izaći. Neko od mase je tada rekao da nam je otvoren prolaz u pravcu Kasabe, odnosno Šiljkovića. Ja sam tada uzeo svoga ranjenog tetića H. H. zajedno sa mojim bratom i ponio u pravcu, gdje se kretala kolona. Tačno ne znam kuda smo se mi kretali, ali su nas četnici usmjerili u drugom pravcu. Prilikom našeg kretanja, po nama je pucano iz svog raspoloživog oruđa (praga, pam-ova, pateva, i dr.). Tom prilikom je poginuo veliki broj naših ljudi. Ja sam se izgubio od svog brata. O tada ga nisam vidio. Pošto je noć bila, a mi nismo znali gdje se nalazimo, u više navrata smo se pokušavali probiti do Kasabe. U tome nismo uspjeli. U jutarnjim časovima, dana 12.07.1995., četnici su ponovo počeli da granatiraju iz svega oruđa po šumi, gdje se nalazio veliki broj naših ranjenih i poginulih vojnika i civila, a tačan broj ne znam. Nakon kraćeg vremena, četnici su počeli pozivati, putem megafona, da se predamo, da nam navodno neće ništa faliti, da će nas sa porodicama prebaciti u Kladanj i Tuzlu. Tada je veliki broj nas, u kolonama, krenuo prema njima u mjestu Sandići, gdje smo se predali. Tom prilikom isti su nas pretresli, oduzeli sve od nas oružje, novac, dokumente, i sve ostalo. Posle pretresa smjestili su nas u prostorije, ja mislim u školu u Konjević Polju, koja je porušena. Tu nas je bilo oko 500 ljudi. Druge grupe su smjestili u Kravici, Bratuncu, i po livadama u Kravici. Tu su nam dali vode da pijemo i zadržali nas oko sat vremena. A nakon toga su nas počeli tovariti u kamione (šlepere), i prevezli su nas do igrališta u mjestu Kasaba. Prilikom mog dolaska na igralište je bilo oko 1000 ljudi, što civila, što vojnika. Dok smo se nalazili na igralištu pristizale su kolone kamiona iz pravca Kravice i Konjević Polja. Tu su nas skupili, negdje oko 2.000-2.500 ljudi. Ja samo znam da je čitavo igralište bilo popunjeno, a mi smo sjedili jedan do drugoga. Tom prilikom bila je napravljena improvizovana bina u neposrednoj blizini puta. U jednom momentu obratio nam se, sa bine, četnički general Ratko Mladić, koji je došao sa transporterom. On se obratio riječima: "Da li vi znate ko sam ja". Neki su tada rekli da znaju, a neki su ćutali. On je tada nama govorio, predstavljajući nam se da je Ratko Mladić. Dalje nam je govorio: "Zašto mi ratujemo džabe i da mi srljamo za Alijom, Silajdžićem i dr. rukovodiocima te da gubimo

živote". Tom prilikom je pitao gdje vam je Naser. Rekao je da ga je on prebacio helikopterom u Sarajevo." Gdje vam je Zulfo, evo njegovih dokumenata kod mene. Koliko je hiljada maraka odnio sa sobom, zna li on da ne može proći kroz moje linije". Tom prilikom nam je, također, rekao da će nas sve zamijeniti, da neće voditi računa ko je šta bio i da nikom neće ništa faliti, te da će nas spojiti sa porodicama. Nakon održanog govora, on je sjeo u transporter i udaljio se u pravcu Konjević Polja, a nas su počeli tovariti na kamione (šlepere). Ja sam vidio 4-5 šlepera, tri autobusa i više putničkih kola. Kada su nas natovarili u kamione i autobuse, krenuli smo prema Kravici. Nama su rekli da će nam tu dati vodu i hranu. Prilikom dolaska u Kravicu, zaustavili su kamione na putu. Mi smo se nalazili u kamionima pod ceradom, nas negdje oko stotinjak, koliko smo mi izbrojali, dok smo se nalazili u kamionu, sami između sebe. Ja ne znam koliko je tačno bilo kamiona, pošto je cerada bila navučena pozadi, a kamioni bili pritjerani jedan uz drugi. U Kravici su nas držali u kamionima, negdje do 13,00 časova sledećeg dana. U međuvremenu dolazili su četnički vojnici i pitali ima li koga iz pojedinih sela, kao što su Kamenica, Osmaća, Glogova. Ko se javio da je iz toga mjesta izvodili su iz kamiona u neposrednu blizinu, tada se čula pucnjava. Ja nisam vidio šta je sa tih ljudi bilo. Pretpostavljam da su ubijeni. Između ostalih došao je i D.G.a, brat R.G., autoprevoznika iz Orahovice, koji je pitao "Ko ima s Osmaća". Tom prilikom je ustao jedan čovjek, koga je on pitao: "Ko je ubio Simu, te da mu on neće ništa i da će ga spasiti". Ali čovjek nije znao ko je ubio Simu. Iz moga kamiona, u kojem sam se nalazio u Kravici, izveli su pet ljudi, jedan je iz Osmaća a ostali iz drugih mjesta. Iste više nismo vidili. Pošto je bila velika temperatura, veći broj ljudi je pao u nesvijest, ali na to četnici nisu obraćali pažnju. Govorili su ukoliko se budemo još jednom požalili svakom će pucati u usta. Dana 14.07.1995., oko 13,00 časova, krenuli su kamionima, u koloni, prema Zvorniku. Kolona se kretala u razmaku između vozila od desetak do petnaest metara. Niko od nas prisutnih nije smio da podigne glavu. Svako ko bih podigao glavu pucali po njemu. Ja ne znam tačno koliko je sati bilo kada smo došli pred ulazna vrata škole.

Vozači kamiona parkirali su tako kamione da smo mi s kamiona ulazili direktno u školu i to trčecim korakom. Na svakom ćošku su nas udarali kundakom. Ja znam da je škola bila nasprat, pošto sam ja ustrčao uz stepenište. Mene su, sa ostalim, smjestili u učionicu broj 3. Prilikom našeg ulaska našli smo dvojicu, meni nepoznatih ljudi. U učionici, gdje sam ja bio smješten, bilo nas je po, mojoj procjeni, oko 150. Bili smo zbijeni jedan uz drugog, u sjedećem stavu. Prozori i vrata su bili zatvoreni. Ko je pokušao da proviri glavu kroz prozor, odmah su pucali po istom, tako da su u mojoj učionici ranili 2 čovjeka. U učionici su nas zadržali negdje oko dva sata. Pošto je bila velika vrućina, masovno su ljudi počeli da gube svijest, pa su pojedini mokrili i zaljevali se mokraćom, u cilju osvježanja. Pojedinci su počeli da vrište i skreću s uma. Svako, ko je izašao napolje da traži vode, samo se čuo pucanj i nije se više vraćao. Nakon jedno dva sata, počeli su iz svake spavaone da izvode po dva. Ja sam tom prilikom, također, čuo glasove sa hodnika nekog od četničkih vojnika, koji je govorio: "Izvodi sada dva, izvedi sada tri". Nakon toga, koji je broj rekao, napolju se čuje toliko pucnjeva, a nekada i rafalna paljba. To je trajalo do kasno u noć. Koliki broj su izveli, ja ne znam. A prozivka je trajala negdje oko 3 sata, non stop. Pošto je već bio pao mrak, u učionicu, u kojoj sam se ja nalazio, ušla su dva četnička vojnika. Tražila su od nas da odložimo sve što imamo: novac, zlato. Pošto smo mi, do tada, već bili pretresani 2-3. puta, ništa nismo imali. Tada su nam četnici predložili, ukoliko neko ima zakopanog novca u Srebrenici ili nekog drugog, odvesti ćega sa svojim vozilom, da to uzme, te da će ga zauzvrat pustiti. Tada su izašli iz prostorije, a mi smo raspravljali da li ima neko para, da bih pozajmio, ali niko nije imao. Pošto sam bio prilično premoren, došla mi je muka, pa sam zaspao. Odjednom, čuo sam kako neko poziva iz naše učionice da izađemo dva po dva. Ja sam među zadnjim izašao na hodnik, gdje su nas izuvali bose i do pojasa gole. Tom prilikom, vezali nas špagom sa rukama na ledima i udarali svakog u predjelu glave i ubacili nas u drugu učionicu, gdje nije bilo svjetla. Koliko nas je bilo u učionici, ja nisam vidio. Znam da je bila puna i da se teško disalo, a svi smo bili vezani. Nakon kraćeg vremena, počeli su ponovo prozivati

po petoricu koji su izlazili na hodnik, i nisu se više vraćali. Kada su me prozvali sa ostalom četvoricom, izašao sam i trčeći sam morao da dodem do kamiona, koji je bio parkiran na samom ulazu u školu. Dok sam trčao, hodnikom i stepenicama, vidio sam veliki broj leševa ispred vrata škole i hodnika, pa sam tom prilikom osjetio po nogama toplo. Kasnije sam vidio da je to bila krv. Dok sam došao do kamiona, vidio sam, po mojoj nekakvoj ocjeni, oko dvadesetak leševa, koji su bili goli i bos. Mene su, sa ostalim, strpali u kamion (šleper), koji je bio pun. Nisi mogao, u njemu, stajati, pa nas su natjerali da sjedemo. Bili smo jedan preko drugog. Dok smo se nalazili u kamionu, četnici su pucali po stranicama. Čuli su se često jauci, ljudi su ranjavani, ali niko nije mogao da se okrene, a kamoli da pruži pomoć. Kada su napunili kamion, tada su krenuli, meni u nepoznatom pravcu, suprotno od onog, kojim smo došli. Ja znam da smo se kratko vrijeme vozili asfaltnim putem, a nakon toga skrenuli smo na makadamski put. Znam da je bila blaga uzbrdica, a to sam zaključio po šaltanju kamiona i ljuljanju na kamionu. Put je bio prilično u lošem stanju.

Kada se kamion zaustavio, nama su naredili da izađemo, nas po pet. Na jednom sam i ja iskočio. Tada sam primjetio veliki broj strijeljanih ljudi, koji su ležali na platou, odnosno nasipu od tucanog kamena, najvjerojatnije doveženog odnekud. Kamen je bio u različitim oblicima. Po mojoj, nekoj, ocjeni, koliko se ja razumijem u to, bio je krečnjak, odnosno majdanski kamen. Prilikom iskakanja iz kamiona, odmah su nam komandovali da legnemo na zemlju. Tog momenta, čuli su se rafali po nama. Ja sam legao uz zemlju i pribio se što više uz red leševa, koji su bili ispred mene, koji su ležali nepomično. Čulo se samo krkljanje. Ja sam tada osjetio blag udarac u glavu. Nešto toplo mi ide niz lice. Nisam osjetio nikakvu bol. Pošto mene nije pogodio nijedan metak, ja sam se još više pribio uz zemlju. Čuo sam kako četnici komanduju sledećoj petorici da izađu iz kamiona. Posle izvjesnog vremena čuo sam da neko, od četnika, komanduje, da svaki vojnik uzme po jedan i da pregleda svaki red, i da utvrdi da li nema još neko živ, a ukoliko bude da ga dotuče sa po jednim metkom u glavu. Ja sam tada prestao da dišem. Još više se

nabio i uvukao među mrtva tijela. Bilo je dosta mrtvih tijela, koja su popadala po meni. Kada je četnički vojnik došao neposredno u blizini mene, čuo sam da zove svog kolegu: "Simo, odi vamo da vidiš kako izgleda kostur od čovjeka, uplašio bih se da sam ga negdje vidio - sreo sama." Tada mu Simo psuje majku, rekavši: "Šta ga se bojiš, nećeš ga više nikada vidjeti". Kada je vojnik došao do mene, udario me je nogom u glavu. Ja se nisam micao. On je rekao "Mrtav je" i otišao dalje. Nakon toga čuo sam par pojedinačnih pucnjeva, koje je ovaj vojnik ispaljivao na one koji su davali znakove života. Tako pritajen, ležao sam nepomično, sa ostalim tijelima. Čuo sam da dovoze nove kamione. Čuju se krici, jauci i pucnjava, ali ja nisam smio dići glave, niti se pomjeriti, pošto su dva reflektora, iznad nas, na nekom brdu, osvijetljivala čitav plato, gdje smo se nalazili. Tačno ne znam koliko su još kamiona dovezli i koliko su ljudi pobili. Tako pritajen, ja sam razmišljao kako da se oslobodim veza na rukama, ali se nisam smio da pomjerim. Nakon jedno dva sata, nastala je tišina i nisam čuo nikakve glasove. Osjetio sam da nema nigdje nikoga. Podigao sam glavu i uspio da vidim veliki broj leševa, koji su se nalazili tu. Na jedvite jade pokušavao sam da izvučem ruke, na taj način što sam ležeći na stomaku pokušao da se okrenem na stranu. U tome nisam uspio. U jednom momentu, čuo sam glas da neko zove: "Jarane, jesil ti živ, slegni se dole, i ja sam živ, da se spašavamo". Tada sam se ja njemu obratio riječima: "Ušto si ti, jarane ranjen". On mi je rekao da je ranjen u nogu i stomak. Ja sam ga tada pitao da li može doći do mene, da me odveže, našto je on rekao, da će pokušati. Puzeći preko leševa došao je do mene, a često puta i valjajući se preko leševa, pošto nije smio da ustane. Kada je došao do mene, njegove su ruke bile poluodvezane. Pokušao je da odriješi moje ruke, ali u tome nije odmah uspio, pa je kleknuo nad mnom. Počeo je da siječe kanapu zubima, ali nije uspio da me odriješi. Tada smo se dogovorili da ja probam prvo njega odvezati, što sam ja i učinio, pošto je vez na njegovim rukama bio prilično labav. Kada sam ja njega odvezao, on je nakon toga pokušao mene da odveže. U međuvremenu se začuo traktor, negdje u daljini da ide putem prema nama. Mi smo tada odlučili da pobjegnemo u pravcu

potoka, odakle ćemo bježati dalje. Kada smo ustali i krenuli prema potoku, morali smo da stajemo po mrtvim tijelima. Prilikom stajanja na tijela čula se krkljavina ljudi, odnosno tijela, koja su se nalazila na čitavom platou, gdje smo mi bili. Ja ne znam tačno broj ljudi koji su tu pobijeni, ali se radi, po mojoj procjeni, o velikom broju. Čitav plato je bio prekriven leševima (mrtvim tijelima). Kada smo uspjeli da dodemo do betoniranog kanala, moj jaran mi je kamenom presjekao kunapu na rukama. Ja sam tada oslobodio ruke, nakon čega sam skinuo majicu, kojom sam previo svoga jarana.

U kanalu smo se zadržali sve do izjutra i tom prilikom čuli smo da traktor naizmjenično dolazi na mjesto gdje smo bili i odvozi tijela, u meni nepoznatom pravcu. Prilikom kupljenja tijela, često puta se ponovo čula pucnjava. Po mojoj procjeni su ubijali one koji su još bili u životu. Mi nismo smijeli da izađemo da vidimo kuda ih voze i koliko traktora vozi. Takođe smo čuli rad utovarivača (marke ULT-150), koji je po mojoj ocjeni, a to smo i vidjeli kasnije, kada smo izašli na jedan brijeg, kupio mrtva tijela i istresao na traktor, i odvezio u meni nepoznatom pravcu. Ja znam da je traktor svakih desetak do petnaest minuta se vraćao, te ponovo tovario mrtva tijela. Nisam brojao koliko puta je otišao i došao. Ja pretpostavljam da je mrtva tijela vozio negdje blizu, pošto se brzo vraćao. Nakon kraćeg zadržavanja na brijegu, nas dvojica smo odlučili da krenemo prema našoj slobodnoj teritoriji, pa smo se uputili prema jednom brdu, sa kojeg smo imali namjeru da osmotrimo, i da vidimo gdje se nalazimo, da bih se mogli orjentisati, kuda ćemo dalje krenuti. Posle dužeg pješaćenja, popeli smo se, na jedno meni nepoznato brdo, odakle smo vidjeli plato, na kome smo se mi nalazili, odnosno gdje je vršeno strijeljanje gore navedenih. Tada smo takođe primjetili i jezero, ali nismo znali od čega je to jezero.

Mi smo po šumama lutali ukupno četiri dana. Kada smo došli u jedno muslimansko selo, koje je popaljeno, odatle smo krenuli jednim potokom, kojeg smo se držali. Kada smo došli u neposrednu blizinu linija, između četnika i naših, tu smo se jedno izvjesno vrijeme, zadržali. Nakon toga, idući sve potokom, došli smo na mjesto odakle se moglo vidjeti jasno kako je pšenica požnjevena u poljima i kako se

narod kreće. Mogli smo zaključiti da ima porušenih kuća, i da se vidi džamija, pošto smo prošli četničku liniju, i ušli u našu slobodnu teritoriju. Zajedno smo se uputili prema tom selu. Prilikom prilaska prvim kućama još uvijek smo oprezno osmatrali, ne bi li čuli nekakav glas, da bih se u potpunosti uvjerali gdje smo. U jednom momentu smo začuli govor jednog čovjeka, kako razgovara sa ženom. U njihovom dijalogu, ja sam po glasu zaključio da su muslimani. Ja sam tom prilikom čuo kada je žena rekla: "Srebrenica, Allah će dušmanima platiti", nešto u tom smislu. Tada sam ja pošao ka njima da vidim, odnosno da se tačno uvjerim jesu li muslimani. Prilazeći njima, ugledao sam da muškarac ima beretku na glavi i da je žena u dimijama. Zaključio sam odmah da su muslimani. Prišao sam im i rekao: "Smije li se tamo". Oni su mi uplašeno rekli: "Smije". Ja sam im, zajedno sa Nedžadom, prišao i ispričao ukratko, ko sam i šta smo sve preživili."

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 4920)

Br.11
ZLOČINI Z. L.

- KAZIVANJE Š. S. IZ POTOČARA

Agresija na R BiH zatekla me je u mjestu Zalužje, opština Bratunac, gdje sam bila stalno nastanjena. Udata sam za Š. S., sa kojim imam dvoje djece, S. rođenog 1990. godine i S. rođenog 1995. godine. Dana, 13.05.1992. izbjegli smo u Potočare, opština Srebrenica, koje je moje rodno mjesto, zbog toga što su četnici popalili naša susjedna sela Hranču, Glogovu i Mihaljeviće u Bratunačkoj opštini. U Potočarima smo proveli cijelo vrijeme od odlaska iz Zalužja, pa sve do evakuacije iz Srebrenice. Moj muž je pripadnik Armije R BiH od 17.07.1992., na dužnosti strijelca, u 283. brigadi. Dana, 11.07.1995., zbog prodiranja četnika u Srebrenicu, dobili smo obavijest da se svo civilno stanovništvo sakupi u Potočarima, odakle bi trebali biti transportovani u Kladanj, i dalje prema Tuzli. Ja, moja djeca, svekar Š., svekrva M. i moje dvije zaove S. i A. smo odmah krenuli na mjesto, koje je određeno za sakupljanje civila, a to je ispred Fabrike akumulatora u Potočarima. Moj muž S. i njegov brat S. su se sa ostalim borcima iz Srebrenice, uputili u pravcu Buljima, odakle su trebali probiti četničke linije, i krenuti prema slobodnoj teritoriji. Ispred fabrike smo, mi i svo civilno stanovništvo, bili smješteni u žicom ograđeni prostor, a jedan manji dio je bio smješten unutar Fabrike akumulatora. Tu smo proveli noć. Sutradan, 12.07.1995. oko 15,00, sati ja i moje dvoje djece, zajedno sa dvije zaove S. i A., smo ukrcani u autobuse i transportovani u pravcu Kladnja, i dalje prema Tuzli. Prilikom ukrcavanja u autobuse, prednost je davana ženama sa djecom i djeci, dok muškarcima i starijim maloljetnicima nije dopušten ulazak i evakuacija iz Srebrenice. Tokom putovanja smo na jednom mjestu bili zaustavljeni i kontrolisani, a to je u selu Kravice, u opštini Konjević Polje. Tom prilikom, u autobus je ušao četnik, koji je bio visok, smeđe kose, obrijan, u maskirnoj uniformi, sa automatskom puškom, na ramenima je imao činove crvene boje, koji se ranije predstavio. Po pričanju nisam

mogla zaključiti da je sa prostora istočne Bosne. Najvjerovatnije se radi o vojniku koji je došao iz Srbije. Ušavši u autobus pitao nas je da li ima neko od nas da se hoće udati, da li su sva ta djeca u autobusu naša, da li nam je Alija Izetbegović naredio da radamo djecu. Tom prilikom nam je takođe rekao da je Naser Orić poginuo na ratištu kod Teočaka, i da su ga oni sahranili, i da to prenesemo, kada dodemo u Tuzlu, ostalim izbjeglicama iz Srebrenice. Nakon toga je izašao iz autobusa, a mi smo nesmetano nastavili putovanje ka Kladnju i dalje prema Tuzli.

Ovom prilikom mogu da izjavim da sam u Potočarima, dok sam bila u logoru, prepoznala četnika, koji je prvi došao do nas iz pravca Srebrenice, i koji nam je odmah rekao da se ne bojimo, te da ćemo svi biti transportovani u Tuzlu. To je bio Z.L., sin L., rođen 1969. godine, u selu Studenac, opština Srebrenica. Bio je obučen u maskirnu uniformu i naoružan sa automatskom puškom. Od drugih oko sebe, čula sam da je Z.L. zaklao najviše civila na igralištu u Bratuncu, zajedno sa izvjesnom Danicom. Znam da je ta Danica bila učiteljica, prije rata, u Potočarima, a stalno je bila nastanjena u Bratuncu. Sada bi mogla imati oko 45 godina. Ima crnu dugu kosu. Neposredno prije otpočinjanja agresije je napustila službu u Potočarima i otišla u Bratunac. Na igralištu u Bratuncu je, po pričama tih ljudi, zaklano ili na razne načine, ubijeno blizu 300 Muslimana - Bošnjaka, a isto su potvrdila lica, koja su se, navodno izvukla sa igrališta i pobjegla, a koja su to kasnije pričala u Srebrenici. Vjerujem da je i ovom prilikom L. počinio mnogo ratnih zločina, jer sam vidjela da su četnici odvajali, meni nepoznate muškarce starije dobi, a i starije maloljetnike u posebne prostorije, za koje sam kasnije čula, od žena na Dubravama, gdje smo bili smješteni, da se nisu pojavili ni na Dubravama, a niti su se probili, kroz četničku liniju, na slobodnu teritoriju.

Hafizović Sabra, kći Ejuba i majke Have, starosne dobi oko 30 godina mi je u Dubravama pričala da je bila zarobljena od strane četnika u selu Kravica u Konjević Polju. Sabra je zajedno sa velikim brojem pripadnika 28. divizije KoV, koji su se probijali iz Srebrenice, prema slobodnoj teritoriji, sa kojima je putovala, bila zarobljena u tom

mjestu. Kaže da je, tom prilikom, strijeljano oko 1000 ljudi ispred "Taranove kafane" u Konjević Polju, što je ona sama vidjela. Četnici su leševe odvozili velikim kamionima u nepoznatom pravcu. Hafizović Sabra se nalazila na Dubravama, i ne znam gdje se sada nalazi, da li na Dubravama, ili negdje na području Tuzlansko - Podrinjskog kantona. Tom prilikom Sabra mi je rekla da je tada strijeljan i moj otac O. S., moj brat S. i amidža B.. Nije mi poznato kako se Sabra prebacila do Tuzle, a nisam je to ni pitala.

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 4 - 134)

KLALI SU DJECU I U MAJČINOM NARUČJU

- KAZIVANJE S.H. IZ PODŽEPLJA

Padom Srebrenice, 11. jula 1995., četnici su nas stjerali prema bazi UNPROFOR-a, u krug Fabrike akumulatora. Cijelo vrijeme dok je narod pristizao, na sve strane čula se artiljerijska paljba. Granate su padale cijelim putem i po okolnim naseljima, paleći i rušeći sve pred sobom. Kada je narod pristigao, i sklonio se u krug pod kontrolom UNPROFOR-a, nadajući se spasu kod snaga UN-a, četnici su sa tenkovima i transporterima opkolili UNPROFOR i cijelu bazu. Razoružavši ih, poskidali su sa njih uniforme, oduzeli transportere i ostala vozila. Kada su razoružali UNPROFOR, tada su prišli i masi zatočenog naroda, koji se panično stiskao jedan do drugoga, a na sve strane se čula dreka žena i djece. Posle podne, toga dana, među narod su počeli ulaziti četnički vojnici i razoružani unproforci, i izvodili jednog po jednog čovjeka kojega su sami izabrali. Dok su izvodili ljude, mi smo žene, kradom, gledale kuda ih vode. Tada smo zapazile da ih vode prema magacinu Elektrodistibucije. Jedne su vodili prema potoku Rabin, druge prema kućama Mehmedović Alije, koje su bile nedaleko od ograde Baze, zatim prema kućama Husejnović Ibri, Mulalić Mehana, Husejnović Huseina, odakle se više ni jedan nije vraćao. Svi smo pitali zašto su odvedeni i zašto i dalje izvode. Uveče sam čula da jedna žena priča da su njene dvije djevojčice išle do pomenutih kuća, gdje su ljudi odvedeni, u namjeri da sa bunara donesu vode i još se nisu vratile. Odvođeci tako ljude, među njima su odveli i Aliju Pilića iz Krivače, čija je žena, Fikra, bila neposredno do nas. Kada se Alija nije vraćao, Fikra se uputila prema kućama, gdje su ga četnici odveli, namjeravajući da ga tamo sama potraži. Otuda se vrišteći vratila, rekavši da je svoga muža, Aliju, zatekla zaklana među kućama, a pored njega je masa pobijena i poklana naroda. Na sve strane su kuće i stepeništa zakrvavljena, kao da se u klaonicu ušlo. Saznavši to, narod je tek tada stvorio paniku i metež znajući šta nas

ćeka. Dosta naroda je tražilo kakav štrik da se objesi, ne želeći doživjeti sudbinu, kao ljudi poklani pored kuća. U krug su počeli ulaziti četnici, u grupama po pet do šest, i narodu prijetili da ne smije galamiti, inače će nas poklati. Nastao je tajac. Noć se postepeno spuštala. Ujutro, kad se počelo razviđavati, ustala sam i počela hodati između usnulog naroda, tražeći svoje poznanike. Pronašla sam svog zeta, sestrina čovjeka A. H. i povelu ga do mene i svoje sestre. Isto jutro sam vidjela obješenog čovjeka u blizini ograde kruga, Smajlović Hamdiju sina Demira. Čula sam da narod komentariše da se sam objesio, ne mogavši dočekati jutro. Tada sam čula da su se objesila još dvojica ljudi, dva rođena brata Rasim i Kasim Hasanović. To jutro su ušla četiri četnika među nas, i pitali da li ima ko sa Osmaća. Odnekle se javi jedna žena sa dvoje djece. Jedno je imalo oko četrnaest godina, a drugo je nosila u naručju. Prišao joj je jedan četnik i uhvativši za ruku dijete, koje je pored nje stajalo, odveo ga prema kućama. Žena je od jada i muke vrištala, kuneći četnika što joj odvođe dijete. Oko podne je isti četnik, sa svojom pratnjom, ponovo ušao među narod, i kada je prolazio pored žene sa Osmaća, ona mu je plačljivim glasom povikala, gdje su joj dijete odveli i što ga ne vratite. Od bijesa četnik je isukao nož, i u njenom naručju zaklao dijete, koje je ona držala, psujući joj majku. Posle ovog čina žena se izgubila i pala u nesvijest, a četnik je svima nama povikao: "Ovo vam je što ste pobili ljude u zasjedi po Osmaćama, drvosječe u Podravnju, stoku što ste pokrali; naselje Višnjicu, što ste popalili; vojsku kod Han Pijeska, što ste pobili; to da niste uradili, mi vas sada ne bi dirali".

Ponovo smo zakonačili, ne nadajući se da ćemo dočekati svanuće.

Narednog dana otpočeli su sa odvoženjem naroda. Nismo znali kuda se narod odvozi, ali smo vidjeli da prilikom utovara izdvajaju sve muškarce, ne gledajući na starosnu dob. Tek posle podne, na red smo stigli i mi; ja, moja sestra i zet A. Prilikom utovara, na stranu vozila stajala su četiri četnika, i odvajali kog su htjeli. Kada sam ja došla na red, prilikom ulaska, vidjela sam da moga zeta zgrabiše za ramena i baciše ga na zemlju, iza autobusa, nedavši mu ući u vozilo. Moja se sestra počela buniti moleći da ga puste. No, kada su joj priprijetili da

će i nju ubiti, ona se ušutjela i ušla u autobus. Kada smo posjedali u vozilo, gledali smo kroz staklo trudeći se da vidimo još jednom svog zeta A. No, međutim, njega su odmah negdje odveli. Posmatrajući ulaz u autobus vidjele smo da su među izdvojenima bili i Ismet Smajlović, Hajro Hasanović, Mehmed Tupković, Halil Nukić, Alija Suljić, Hasan i Medo iz Voljevice, Nuriya Omić, Šaćir Hasanović, Hamed Subašić, Mehmed Osmanović sa svojim sinovima Suljom, Rašid Subašić, Orhan Subašić, Ago Subašić i mnogi drugi.

Napunivši autobus, povezli su nas u nepoznatom pravcu. Neko od ljudi upitao je kuda nas vode? Kao odgovor dobio je da nas vode kod "babe" u Kladušu. U Kravicama, zaustavili su autobus u koji su ušla dva četnika, sa nožem u rukama, tražeći novac. Inače, u koga sami nađu, zaklaće ga na licu mjesta. Kada su pokupili novac izašli su, a mi smo kroz prozor na jednoj poljani posmatrali oko hiljadu duša, koje su sjedile okružene četnicima. Poznala sam neke, koji su bili krenuli preko planine, da se probiju do slobodne teritorije. Stigavši do Vlasenice, opet smo bili zaustavljeni od srpskih žena i djece, koji su bacajući se kamenicama, tražile da nas pobiju. Daljom vožnjom, više nismo imali problema. Na svu sreću, uspjeli smo se domoći slobodne teritorije, gdje sam taj trenutak doživjela kao svoje ponovno rađanje.

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 4 - 144)

Br. 13

“KLAONICA” U POTOČARIMA

- KAZIVANJE M.H. IZ CERSKE

Nakon pada Potočara (SREBRENICA) predali smo se UNPROFOR-u u kampu, u Potočarima. U kampu sam boravila od 11. jula 1995. Spavali smo i boravili u krugu Fabrike akumulatora u Potočarima. Ja sam spavala na asfaltu. Prvog dana vidjela sam da četnici neprestano izvode grupe ljudi, muškarce. Nikog od njih nisam poznavala, pošto nas je bilo mnogo. Prve noći mog boravka u kampu, začula se vika. Svi smo poskakali na noge. Odjednom su se među nas umiješali četnici, obučeni u UNPROFOR-ska odijela. Govorili su nam da se smirimo. Kroz jedan sat vremena, ponovo se začuo vrisak čovjeka, koji je dozivao sina i vikao “ZAKLAŠE GA”. Ponovo su došli četnici, govoreći da je čovjek poludio. Ujutro je jedna žena, koja je spavala do mene, došla i ispričala mi: kako je išla da donese vode iz jedne zgrade. U blizini te zgrade nalazio se kukuruz, u kojem je vidjela bezbroj odrubljenih glava. Četnici su je natjerali da uđe u objekat i tu naspe vode. U tom objektu je, po njenoj pretpostavki, klaona. Tu je vidjela četnike dugih brada, u crnim uniformama. Tvrdi da je riječ o Šešeljevcima.

Drugi dan mog boravka u kampu, vidjela sam da su četnici izveli: ŠAĆIRA SALČINOVIĆA, REDŽU TRNADŽIĆA, MUJU SULJIĆA, LUTVU GLOBELIĆA. Sva četvorica su iz Cerske. Lično sam ih poznavala. Treći dan, kada smo krenuli u Tuzlu, ispred autobusa se nalazio ratni zločinac RATKO MLADIĆ i rekao: “Do juče ste svi bili u rovovima, a sada ste došli da vas ja vozim u Tuzlu”. Pošto se radilo o starim ljudima (muškarcima), naredio je da sve pobiju. Kada smo krenuli u Tuzlu, u mjestu Kravice, vidjela sam veliki broj naših vojnika, pobijenih kraj puta.

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 4 - 142)

Br.14

KLANJE MOTORNOM PILOM

- KAZIVANJE A.K. IZ BREZOVICA

Nakon pada Potočara, 11. jula 1995., boravila sam u logoru u Potočarima. Dva dana sam boravila u logoru. Pošto sam se bojala, kao i svi drugi, ja sam s ocem i djecom, pobjegla iz fabrike (iz zgrade), skrivala sam se u krugu fabrike. Tu veče vidjela sam kako četnici ispituju RAHMIĆ ISLAMA iz Zapolja, kasnije sam ga lično vidjela zaklana. Pošto sam boravila izvan logora, vidjela sam mnoge poklane, najviše u žitu, koje se nalazilo u blizini logora. Na jednom mjestu vidjela sam sedmoricu poklanih muškaraca, poredanih jedan do drugog. Od njih sam dvojicu poznavala: ENESA IBRIĆA i AHMU, kome prezime ne znam, obojica su bili iz Zapolja. U blizini se nalazio neispravan autobus. U tom autobusu se krila jedna žena, sa četvero djece. Ona je poludjela, pošto su joj četnici naočigled zaklali muža. Cijelo veče smo slušali kako doziva: "Zaklaše mi Šaćira". Ženu nisam poznavala. Pošto je ona puno vikala, tu veče su tri puta četnici na nas pravili hajku. Sutradan su došli četnici obučeni u UNPROFOR odijela i odveli je navodno na liječenje. Više se nije vratila. Djeca su sama ostala u logoru. Cijelo vrijeme su nas, uz sve muke i patnje provocirali, govorili su šta im padne na pamet, nazivali nas BALIJAMA i sl. Kada smo trebali da budemo evakuisani u autobus, izdvojili su mog oca A.I., 27 godište. Više se nije vratio. Odveo ga je četnik, koga sam poznavala. Zvao se SVETOZAR, prezime ne znam, bio je iz Oporca, opština SREBRENICA. On ga je zaklao. Kada smo autobusom krenuli u Tuzlu, u mjestu Kravica, izveli su pet ljudi, koje nisam poznavala i motornom pilom ih poklali. Sve sam to gledala. 14. jula 1995. stigla sam u Tuzlu.

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 4 - 143)

Br. 15

IZVOĐENJE BEZ POVRATKA

- KAZIVANJE O.H. IZ BRATUNCA

Nakon pada Potočara, u julu 1995., predali smo se UNPROFOR-u. Logor UNPROFOR-a nalazio se u bivšoj Fabrici akumulatora u Potočarima. U logoru sam boravio od 11. jula 1995. do 14. jula 1995. Logor je, naime, bio pod zaštitom UNPROFOR-a. Prvi dan rekli su nam da će doći četnici u izvidnicu. Poslije toga, oni više nisu dolazili. Prvi dan pred večer, došla su dvojica četnika, sa plavim oznakama na ramenima. Jedno dijete je plakalo, bilo je gladno, imalo je oko dvije godine. Jedan od četnika prišao je ženi (majci djeteta) i rekao da će on da ga nahrani. Na hodniku je, pred svima nama, izvadio nož i zaklao dijete. Majka je počela da vrišti. On se vratio i nogama je isprebijao. U logoru nismo imali ni hrane, ni vode. Spavali smo na betonu i travi, zavisno gdje se ko nalazio (u samoj fabrici ili oko nje).

Drugi dan, oko 8 ujutro, došla su druga dvojica i izveli HUSIĆ ŠEVKU, iz Polaznika koji je izgubio tri sina u ratu. Izveli su ga u obližnju šumu. Čuli smo samo vrisak. Pretpostavio sam da su ga zaklali, jer se više nije vratio. Nakon toga, oko 10 sati, došla su druga dvojica i izveli hodžu HASANOVIĆ ESADA, 32. godišta iz Pirića, opština Bratunac. Više se nije vratio. Nakon toga odveli su ZUHDIJU, kome prezime ne znam. Imao je oko 62 godine. Četnike nismo mogli prepoznati, pošto su nosili gas-maske na licu. Predpostavljam da se radi o mještanima iz obližnjih sela, jer su hodžu HASANOVIĆ ESADA zvali imenom. Poslije podne, istog dana, UNPROFOR je dovukao cisterne s vodom. Rekli su nam da idemo sipati vodu. Kada smo sipali vodu, naišla su dva četnika i odveli tri djevojke, kojima imena ne znam. Cijelo vrijeme, dok sam boravio u logoru, četnici su neprestano izvodili grupe ljudi i više se nisu vraćali. Oko 5 sati, istog dana (uveče), trojica četnika zašli su sa korpama i naredili da odložimo sve stvari, novac, zlato, pa čak i češljeve, ko je imao. Kad smo trebali da budemo evakuirani, u logoru su nam rekli da neće biti odvajanja

muških od ženskih. Kada smo izašli iz logora, čekali su nas autobusi i kamioni za evakuaciju. Počeli su da odvajaju muškarce od žena i djece. Ispred logora se nalazio general RATKO MLADIĆ. Naredio je da se muškarci iznad 10 godina, tj. djeca, ne puštaju u kamione. Nama je rekao: "Idite, idite za Tuzlu, ali doćemo i tamo". Ja sam uspio nekako da se uguram sa ženama i djecom u autobus. Putem su nas zaustavljali, ali naš šofer nije zaustavljao. 14. jula 1995. godine, stigli smo u mjesto Tišće, odakle smo krenuli za Tuzlu.

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 4 - 141)

Br. 16
MASAKR U ŽITU

- KAZIVANJE I. H. IZ GLOGOVE

Bio je dan, utorak 11.07.1995., kada je Srebrenica pala u četničke ruke. Kako su četnici ulazili u gornji dio Srebrenice, Stari Grad, Crvenu Rijeku, Petriće i sela Bojne, narod, (starice i žene sa djecom) je neko uputio da se seli prema UNPROFOR-u, kod Vezionice, u ulici Baratova, jer bi mu kod UNPROFOR-a, bilo malo sigurnije, kad su u njihovom krugu, jer, manje je granata padalo u unproforski krug, gdje je bio smješten Holandski bataljon.

Ja sam stanovala u ulici Baratova, u zgradi broj 5. Kako su četnici ulazili u gornji dio Srebrenice, kod mene, u stan, su silazile moje kone iz Pobuda. One su stanovale u gornjem djelu Srebrenice.

Kone su bile sa svojom djecom, jer su njihovi muževi, očevi otišli po linijama, brdima, da bi branili Srebrenicu. Ali, bilo je sve manje nade da se Srebrenica odbrani. Kad su četnici već ušli u jedan dio grada, Srebrenica se i dalje granatira i napada. Sada smo u donjem djelu grada, u Baratovoj, gdje čujemo i vidimo plač i vrisku naroda Srebrenice, a najviše žena i djece, jer je ulica Baratova puna naroda i puna straha u narodu. Noć je. Mi smo i dalje u stanu. Skupili smo se da više nema mjesta ni da se sjedi, a kamoli da bi bar djeca mogla da legnu, malo odspavati. Zgrade su pune naroda. Ne samo po stanovima, nego po hodnicima. Nemaš se kud okrenuti. Svi se pitamo, šta će sa nas biti, te sa naših ljudi i sa našom djecom, koji su, po linijama i po brdima, gdje se brane od četnika, a mi žene i djeca, šta bude sa nama. Mi smo se prepustili ovoj sudbini. Jutro je osvanulo, srijeda, 12.07.1995. Mi smo krenuli prema UNPROFOR-u, ja i moja kćerka R., i moj sin A., sa mojim konama i njihovom djecom. Djeca su u plaču, jer su već odavno isprepadana. Granate i dalje padaju. Vidjela sam kad žena poginu i dvoje djece ispred mene, od gelera. A koliko još pogine, što se ne vidi u masi naroda. Ovo je samo u prolazu. U Vezionici, kod UNPROFOR-a, smo ostali oko četiri, do pet sati. Posle

podne smo krenuli prema Potočarima. UNPROFOR je tovario narod na svoje kamione i prevezio do Potočara, jer i u Potočarima je bio UNPROFOR Holandskog bataljona. Većina naroda je išlo pješke do Potočara, pa i ja sa svojom djecom. Granate su nas pratile i do Potočara. U Potočare smo stigli u mrak. Pred fabrike: Ferosa, Akumulatora i druge objekate. Mi smo ušli u neku bijelu fabriku. Tu smo i prenoćili, presjedili smo cijelu noć. Tu noć nismo smjeli izlaziti napolje, jer smo se bojali. Sjedili smo po betonu, ili po torbama, u kojima smo nosili odjeću i malo hrane. Tu noć su se čule samo granate i plač žena i djece, jer četnici, tu noć, nisu bili među narodom, palili su muslimanska sela: Likare, Gostilj i druga, do kojih su dolazili. Ujutro, oko četiri sata, bio je je četvrtak 13.07.1995., kada su četnici ušli među masu naroda u unproforskim uniformama, jer su UNPROFOR razoružali. Taj dan, do podne su hodali i razgledali po narodu i nikoga nisu dirali. Kad je Ratko Mladić došao među narod, rekao je četnicima da kolju svu mušku djecu od pet godina pa naviše. A u masi naroda je bilo dosta i sposobnih muškaraca i starijih ljudi. Tu gdje sam ja bila, Ratko Mladić se nije puno zadržao, jer je prolazio dalje kroz narod. Dalje sam ostala tu pred fabrikom. Noć je padala. Kako je noć sve više padala, četnici su izvodili sposobne muškarce. Tukli su ih drvenim palicama, maltretirali i ubijali, klali. To je bilo u jednom žitu, u jednoj bijeloj kući, tu u žitu, od oko 100 metara od mase naroda. Vikali su: "Ova kuća je klaonica". U tom trenutku je jedan momak, imao je svojih 30 godina, otišao u WC, uzeo svoj kaiš i objesio se. Neko je javio UNPROFOR-u za ovog momka. Oni su ga skinuli sa vješala i ukopali pod orahom kod fabrike. Bili su tri unproforca, nenaoružani i bez uniforme.

Unproforci su vidili sve ovo što se zbiva, ali nisu mogli ništa uraditi, jer je bilo dosta četnika. Posle ovoga su, u toku noći, dva četnika uzeli od jedne mlade žene dvoje djece i bacili djecu jednoj starici u krilo, a tu ženu su odveli, i nije se više ni vratila. Ovu noć se mogla čuti vriska, jer su četnici gnjavili, tukli i ubijali. Tu istu noć, jedna žena iz Kostjereva od Zvornika, koja se zvala Munira, ufati me

za rame i pomaže: "Hatidža sestro, odvedoše četnici Redžu i zaklaše ga". Ona se čupa za kosu, i ode kroz narod vrištajući.

Osvanuo je petak, 14.07.1995. Pošo narod da ponese svojoj djeci vode, pa sam i ja pošla sa njima. Dok sam išla na vodu, bacila sam pogled na desnu stranu u žito. Kad sam pogledala, imala sam šta viditi. Sve što je bilo u žitu, bilo je mrtvo, bez glava, poklani. Ja neznam tačan broj, ali znam da ih je bilo dosta. To je bilo u žitu ispod bijele kuće. Onda me uzeo strah da sam sva drhtala, ne znam ni gdje sam bila pošla. I ostale žene i djeca su to vidili. Kad smo se vraćali nisam više išla na onu stranu gdje su poklani u žitu, već sam otišla drugim putem. Gledala sam, više put, kud se ide za selo Blječevu, pokraj potoka u livadi. Trava je bila pokošena. Ležalo je oko 30 (trideset) mrtvih muškaraca sa rukama na leđima, povezano žicom. Onda sam došla pred fabriku i dala djeci vodu. Ja sa djecom nisam tu u Potočarima još dugo ostala, jedno dva sata. Onda su došli autobusi da voze sljedeće ture za Tišću, prema Kladnju, jer su i prije nas odvezene neke ture. Nekako sam se progurala sa djecom do autobusa. U autobus smo ušli. Sjeli smo, u prvi red stolica, odmah iza vozača. Bio nas je pun autobus, "Vihora" Bratunac. U autobusu je bio samo vozač od četnika, u četničkoj uniformi. On je upalio autobus, i krenuli smo prema Bratuncu. Kad smo prolazili kroz Kravicu, dva četnika su nas zaustavljali, ali vozač, Zoran, nije htio da stane. Rekao je "Ovdje su samo žene i djeca". U selu Sandićima, između Kravice i Konjević Polja, iz autobusa sam vidila dosta naših muslimana, koji su zarobljeni. Drže ruke na glavi. Prošli smo dalje kroz Konjević Polje. Bilo je puno četnika. Na raskrsnici, u Konjević Polju, kod bivše Taranove kafane, nisu nas zaustavljali. Kad smo došli u Miliće, tu su nas zaustavili četnici. Autobus je stao. Dva su naoružana četnika ušla u autobus. Jedan na prednja, drugi na zadnja vrata autobusa. Ušli su i rekli: "Dajte pare ili vas sve poskidamo gole". Narod, ko je šta imao i dao je, ja sam imala oko pet hiljada slovenski tolara i dala sam im. Kad su pare pokupili, onda su otišli, više nas niko nije ni zaustavljao do Tišće. Kad smo stigli do Tišće, onda nam vozač kaže: "Vozio bi vas do Kladnja, ali ne smijem od vaših, jer će vas sad tamo dalje vaša vojska preuzeti".

Kad smo izašli iz autobusa, on nam kaže: "Idite sredinom, nemojte krajem, jer je minirano". Mi smo se uputili prema Kladnju, gladni, žedni, puni straha. Išli smo podugo, koji sahat, od naše teritorije, i onda smo sreli našu vojsku, kod nekakvog tunela. Oni su nas uputili dalje prema Kladnju. Kad smo došli u Kladanj, kiša je pala da ništa nije ostalo suho od odjeće na nama. Tu su nas preuzeli nekakvi Arapi, dali nam da jedemo. Kada smo se malo odmorili, predveče smo krenuli sa autobusom za Tuzlu, na Dubrave, gdje smo i bili smješteni nekoliko dana.

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 4 - 140)

Br. 17
KAMENOVANJE AUTOBUSA

- KAZIVANJE O. E. IZ POZNAKOVIĆA

Prodiranjem četnika u grad Srebrenicu nastao je veliki haos i bježanje naroda prema bazama UNPROFOR-a, koje su bile smještene u Potočarima, u fabrici akumulatora. Sa svih strana pristizao je narod sa djecom, vrišteći i bježeći pred kišom granata, koje su zasipale naselje krcato civilima, koji su bjesomučno trčali ostavljajući svoje najmilije, ranjene, poginule. Niko ni za koga nije znao. Svako je tražio svoju glavu da skloni. Ulaskom u krug Fabrike akumulatora, gdje je bila smeštena pomenuta baza, prevodioci UNPROFORA su naredili da žene sa djecom uđu u salu fabrike i tu se skloné od granata, koje su padale sve bliže. U unutrašnjosti Fabrike sklonila sam se i ja sa svojim djetetom. Tu sam se zadržala oko dvije noći. Sala sa podlogom od betona i potopljena u vodu, nije davala nikakvih uslova za boravak nejači, ali ipak smo izdržali. Prvi dan boravka unproforski su nam davali male količine hrane i vode, koje nisu mogle zadovoljiti ni gladnu djecu, a potom sledećeg dana i noći proživljavali smo patnje najvećeg neprijatelja: glad i žeđ. Dok smo boravili u unutrašnjosti fabrike, nismo imali dodira sa četnicima, osim poslednjeg dana, kada je nekoliko četnika ušlo obučeni u unproforske uniforme i vidjevši da smo se mi uspaničili, smirivali su nas, obećavajući nam da nikoga neće dirati, nego su samo ušli da malo pogledaju po narodu. Predveče, istog dana, stigli su kamioni, u koje su nam naredili da ulazimo radi evakuacije prema Tuzli. Nismo imali nikakvih problema, mi koji smo bili u unutrašnjosti fabrike, dok sam za one koji su bili u krugu čula da su preživljavali velike patnje. Dolaskom do naselja Kravice, na jednoj poljani, spazila sam veliku grupu naših ljudi sa rukama iznad glave, okruženih četničkom vojskom. Vidjela sam da ih tuku, šutaju nogama i psuju. Kada su četnici spazili i nas u kamionima, psovali su nam, prijeteći da će doći i u Tuzlu i tu nas sve pobiti. Sve do dolaska na slobodnu teritoriju, bivali smo maltretirani prilikom prolaska kroz

mjesta naseljena srpskim življem, i čak kamenovani od strane njihovih žena i djece, tražeći od svoje vojske da nas pobiju. Imala sam sreću da nisam preživljavala patnje i maltretiranja od strane četnika, prilikom boravka i prelaska na slobodnu teritoriju iz Srebrenice. Kada sam prešla na slobodnu teritoriju, od drugih mještana sam čula strašne priče, o preživljenim patnjama našega naroda.

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 4 - 137)

Br. 18
ŽENSKI KRICI

- KAZIVANJE M.O. IZ DIMNIĆA

Mene su srušile godine, a znate i slaba ishrana tokom boravka u enklavi Srebrenica. Oskudjevali smo sa svim i svačim. Ja sam u vrijeme pada Srebrenice, 11. jula 1995., bio nepokretan. Nisam ranjavan u ratu. Gornji dio tijela mi je dobro, ali samo noge otkazale, ne mogu na njih. Dobro znam šta se dešava, dobro čujem, vidim i pamćenje me još nije izdalo. Do UNPROFOR-skog punkta u Potočarima su me dovezli, dole je bilo mnogo svijeta, žena, djece, ali je bilo i ljudi uzrasta od 16 do 65 godina, bar jedno 3000 duša.

Odvajali su žene i djecu posebno od ljudi, pa i djecu od 15 i više godina. Ja sam iz Potočara krenuo 12. jula 1995. na Petrovdan. Razvrstavajući naš svijet, mene su dvojica unijela u kamion. Bio je pretrpan i pun žena i djece. Imao je ceradu sa strane i moglo se gledati samo otpozadi.

Dok smo išli kroz Bratunac neke žene, Srпкиnje, su se krstile, kao da se sažaljevaju i viču "Jadna majko". Ja sam uglavnom sjedio nepomičan, u kamionu. Nisam ništa posebno interesantno vidio do izlaska u Tišći. Dok je ostali narod izlazio, sam se uspio nekako izvući sa kamiona i tu ostao sjedeći.

Vidio sam jednog četnika, iza mene, sa automatskom puškom u rukama. Meni je vikao da idem. Rekao sam da ne mogu, ako treba nek me ubiju, ali zaista ne mogu. Drugi četnik sa strane je rekao: "Nećemo te ubiti, samo ti pare daj". Reкао sam da nemam, oni su me pretresli i samo su našli noktaricu u kaputu i uzeli su je. Nisu mi ni kaput vratili.

Uspio sam se na rukama svući do nekog žbunja, nedaleko od četnika. Vidio sam, u tom momentu, kako odvojiše dvije mlade žene i odvedoše ih, više u šumu. Bilo je već več. Tokom noći, u tom pravcu, čula se vriska mladih žena.

Odmah iza mene, u sljedećoj turi, u kamionima je došao Ismet Bektić iz Karačića i jedan čovjek iz Borkovića, opština Srebrenica (ne

znam mu ime). U tom žbunju sam prenoćio. Bio je vjetar. Bilo je dosta hladno. Tokom noći su se, iznad punkta, čuli krici naših žena koje su četnici odvodili. Pred zoru u tom pravcu čule su se pucnjave.

Sljedeći dan, petak 13. juli 1995., počeo je dolaziti ponovo svijet iz Potočara, autobusima i kamionima. Među njima su bile i moja kćerke Š. i H., a zatim je naišla i snaha Z. Zvali su me da idem. Nisam mogao. Domalo vremena, one su se vratile sa ćebetom i odnjele me do našeg punkta prema tunelu kod Kladnja. Došlo je kasnije auto i evakuisali su me u bolnicu u Tuzlu.

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 4 - 154)

Br. 19
ZASJEDE, PREVARE, STRADANJA

- KAZIVANJE Z. S. IZ SREBRENICE

12.07.1995., oko 10 časova, u rejonu Kravice počele su padati prve žrtve u proboju. Naime, četničke granate, koje su ispaljivane sa obližnjeg brda Rogač, prije nego što smo mi naišli tuda, usmrtille su četiri momka na obližnjem proplanku, od kojih sam poznavao kamermana, zvanog "Šubinac". Nakon pola sahatu hoda od tog mjesta prema Bijelom brdu kod Kravice, takođe od granata, na licu mjesta poginuli su Nihad Ćatić, Kemo Hajdarević Kemin sin (kome ne znam ime) i još neke osobe, kojima, takođe, na znam imena. Na tom mjestu, granate su ranile veliki broj ljudi. Obzirom da sam se nalazio tu u neposrednoj blizini, ranjene sam, uz pomoć još nekih momaka previo i ponijeli smo ih naprijed.

Međutim, dok smo previjali ranjene jedan od njih po imenu Fadil Ademović iz Vlasenice, koji je bio ranjen u donje ekstremitete i stomak, u međuvremenu je aktivirao bombu i legao na nju, sa namjerom da izvrši samoubistvo radi bolova koje je zadobio prilikom ranjavanja po cijelom tijelu. Dodatno smo ga previli i ponijeli naprijed.

Nakon ovih ranjenika kolona je naglo usporila kretanje radi njihovog nošenja i previjanja, ali i radi izmorenosti i iscrpljivosti, koje je kod većine već nastupilo.

Obzirom da je vrijeme bilo i previše toplo, a tempo napredovanja isuviše brz, radi četničkog granatiranja pozadine kolone, mnogo se i pila voda iz obližnjih potoka, koji su tekli ispod brda na kojima su se nalazili četnici.

Iako sam se trudio da izbjegnem piti vodu iz obližnjih potoka, radi problema sa stomakom, koje sam imao, a i radi operacije čira na želucu 1994., ipak nisam mogao odoliti nagonu žeđi. Tada sam se lično uvjerio da je nagon žeđi daleko jači od nagona gladi, jer su već prošla dva dana od kako nisam ništa jeo, a hrana mi se nije uopšte tražila.

Nakon izvjesnog vremena, poslije pijenja vode sa tih potoka preko kojih smo prolazili, kod ljudi su se počele dešavati čudne stvari, koje su me malo zbunjivale. Naime, ljudi su počeli da se čudno ponašaju. Pričali su neke priče, koje nisu imale veze sa trenutnom stvarnošću. Pojedini su čudno izgledali i čudno su se ponašali. Hoću reći da umjesto, recimo, šute i tiho prolaze ispred četničkih rovova, koje smo morali obilaziti, vikali su glasno. Po više puta su ponavljali neke stvari, većinom nerazumljive. Maštali su o nekim kućama, gradovima, zgradama, itd. Neki od njih su zaostajali ili se vraćali nazad iz kolone. Drugi su grlili stabla i tepali im kao da su se sreli sa suprugom i djecom. Bili su to stravični doživljaji, utoliko teži što se tim ljudima nije moglo pomoći, niti su se mogli odvratiti od svojih namjera.

Neko od prisutnih rekao je da je uzrok takvog ponašanja zatrovana voda u potocima i navodno dim iz granata, koje su padale u kolonu. Zaista, nakon detonacije granata, lično sam osjećao neprijatne mirise i čudne dimove nakon eksplozije koje nisam do tada primjećivao, premda sam se više puta nalazio u neposrednoj blizini eksplozije granate. Čak, jedne prilike, 1993. godine sam ranjen upravo detonacijom granate, koja me zbog blizine, u kojoj je detonirala, razbila, radi čega sam imao za posljedicu otvaranje stomaka.

Kada sam saznao za vjerovatnoću postojanja otrova uzeo sam neku maramu, koju sam imao u rancu, navlažio sam je i stavio na usta i nos. Isto sam predložio i drugima oko mene. Iako se voda mnogo tražila, pokušao sam da apstiniram. Međutim, nisam mogao dugo izdržati, pa sam na obližnjem potoku natočio u flašu vode. Nakon, najdalje pola sata osjetio sam jaku mučninu u plućima i stomaku, tako da sam i ja morao istupiti iz kolone u stranu i povraćati. Nakon izvjesnog vremena s par momaka koji su mi u početku pomagali da se penjem uz brdo, prema kojem smo išli, malo sam se oporavio, ali ne sasvim. Tada sam se uvjerio da su zaista u pitanju otrovi.

Kada sam se popeo na obližnje brdo ponovo sam sjeo da se odmorim. Međutim, tu sam odmah zaspao. Kada sam se probudio oko sebe sam vidio mnogo ljudi koji su sjedili tu u blizini. Među njima je bio veliki broj ranjenika, koji su jaukali od bolova. Saznao sam da je

došlo do prekida kolone i da niko od pristunih ne zna put kojim treba nastaviti putovanje. Ustao sam i sa desetak momaka pošao naprijed, sa ciljem da pokušam pronaći put, kako bi nastavili putovanje. Međutim, kada sam došao do čela kolone, gdje je nastao zastoj, ljudi koji su se nalazili tu nisu smjeli nastaviti putovanje trlom-stazom, kojom su prošli naši prije nego što je kolona prekinuta, jer se duž te staze-trle nalazilo mnogo raznih papirića na kojima je pisalo 'pazi minirano'. Da bi uspostavili kolonu nas deseterica smo usporeno pošli naprijed, dobro pazeći da ne stanemo na te papiriće, koji su se nalazili po toj stazi. S obzirom da je tih papirića bilo skoro na svakih pola metra, nismo mogli svaki zaobići, pa smo ne namjerno počeli stajti na njih. Nakon izvjesnog vremena primijetio sam da ti papirići ne označavaju pravo stanje, odnosno da nije staza minirana, nego je to samo još jedna četnička podvala, kako bi ostatak kolone što više usporili i što više je odsjekli od one koja je tuda prošla i išla naprijed. Da bi prisutne ohrabrio i ubijedio ih da je po srijedi četnička zamka, u jednom trenutku kolona se pokrenula i nisu više obraćali pažnju na te papiriće. Već se počelo smrkavati i mi smo za koji trenutak trebali izaći na Bijelo brdo iznad Kamenice. Međutim, upravo kada je čelo kolone već izlazilo na brijeg, iznenada se začula jaka detonacija i prasak skršenog drveta. Odmah nakon toga iz svih pravaca u obliku potkovice na nas je osuta paljba iz svih vrsta oruđa i oružja. Čini mi se da je u tom trenutku i zemlja gorjela. Odmah sam tu u blizini našao zaklon za jednim stablom (bukva) i zalegao sam. Pošto je šuma bila dosta rijetka, a stabla su bila prilično debela, zaklone za jednim stablom potražilo je i po nekoliko osoba. Sjećam se da su na mene u tom trenutku legla još dva momka, Seid Husejnović i Mujo Alić. U tim trenutcima, među narodom je zavladao velika panika. Jedni su pokušavali da se vrate nazad. Drugi su vikali da ne pucaju, da će se predati. Treći su pokušavali bježati strmo, ali su ih dole dočekali četnici iz Kravice. Zaista to je bio pravi pakao. Najedanput je zapomagao Seid, koji se nalazio na meni i vikao je da je ranjen. U tom trenutku mu nismo mogli pomoći, jer su metci zviždali i parali zemlju svuda ispred nas. U jednom trenutku odlučio sam da ustanem i krenem naprijed. Prvo sam

previo Seida, koji je bio ranjen u butinu lijeve noge. Njega smo ja i Mujo ostavili tu za stablom, a nas dvojica smo ustali i u glas povikali: "Ura, idemo naprijed, proći moramo, jer nazad ne možemo". Počeli smo pucati prema četnicima na brijegu. Tada nam se pridružilo još momaka. Nakon što su momci, koji su kod sebe imali zolje i LPG-ove,* ispalili nekoliko projektila prema četnicima, pucnjava se počela stišavati. Za jedno pola sata pucnjava je skroz prestala. Nakon prestanka pucnjave na sve se strane čulo ječanje i plač onih koji su bili ranjeni. Noć je bila već uveliko. Pozvali smo preživjele i sposobne da ranjenike iznesemo na Bijelo brdo, kako bi ih previli, jer se u šumi nije skoro ništa vidjelo, iako je već mjesečina sjala.

Rasporedili smo se u dvije grupe. Jedna grupa je išla podnožjem kose, druga vrhom, a treća po sredini. Išli smo od ranjenika do ranjenika, uzimali ga i nosili na brdo. Prikupljanje i iznošenje ranjenika išlo je dosta sporo, jer veliki broj ljudi jedva je sebe nosio. Neki su se plašili prići teško ranjenom, jer ih je zaista bilo dosta totalno unakaženih. Posebno oni koji su ranjeni zoljom ili koje je direktno pogodila granata. Oni koji se bili mrtvi, nažalost, morali smo ih ostavljati, a bilo ih je veliki broj. Ranjenike smo iznosili oko četiri sahata. Iznijeli smo ih i previli oko 120 sa tog mjesta. Dok smo ranjenike iznosili i previjali ih iz pravca Burnica dovikivao nas je neki čovjek, koji se predstavio kao Ejub Golić (komandant diverzantskog bataljona u Srebrenici). Taj čovjek nam je rekao da su oni (naši diverzanti) tu negdje zarobili grupu četnika i da su njihovim komandantima usloveli njihovo puštanje, našim bezbjednim prelaskom njihove teritorije, s tim da se krećemo van njihovih naseljenih mjesta. Rečeno nam je da pokupimo sve ranjenike i da ih ponese sa nama i to na čelu kolone. Pola sahata nakon tog razgovora, dok smo mi sve to izorganizovali, došla su dva kurira od Ejuba da nas vode. Već je bilo oko 02 sahata poslije ponoći. Počeli smo se spuštati sa Bijelog brda prema selu Kamenice, ne sluteći da nam je sav ovaj prethodni razgovor

* Pravilno RPG: Rocket Piopelled Granate, Ručni raketni bacač 90 mm (primj. priredivača).

i dogovor još jedna četnička podvala i lukavstvo. Naime, taj čovjek kojeg su zvali nije bio Ejub Golić niti bilo ko od naših, nego su to bili četnici, koji su nas razvlačili i zadržavali, kako bi nam ponovo spremili drugu zasjedu, ali sada na brisanom prostoru, odnosno na livadama, na domak sela Kamenica, kroz koje smo morali proći. Najvjerovatnije, prvom zasjedom nisu postigli planirani efekat, iako su ubili najmanje 100 ljudi. Kada smo sa ranjenicima krenuli niz livade prema Kaldrmici i kada nas je većina izašla na brisani prostor iz šume mjesečina je sijala kao dan. Iznenada sa svih strana na nas je otvorena vatra. Gađali su nas svim raspoloživim sredstvima, pamovima, patovima, mitraljezima, zoljama, minobacačkim granatama i sam ne znam čim sve nisu. Čim je pucnjava počela narod je počeo da pada kao snoplje, jer tu nije moglo biti mnogo promašaja, a i nije se moglo naći zaklona. U tom trenutku strmoglavo sam pao niz neki kanal koji je voda tuda prostrugala. Ostao sam u ležećem položaju, najmanje 40 minuta, koliko je pucnjava trajala. Kada je pucnjava stala i dalje sam ostao u ležećem položaju, ne dižući glavu, jer sam čuo još po neki kratki rafal i pojedinačne pucnje. Kratki rafali i pojedinačni pucnji bili su namijenjeni ranjenim koji su ječali i koji su tražili pomoć.

U jednom trenutku pokušao sam se malo podići, ali nisam uspio, jer su na meni bili neki ljudi. Počeo sam ih šapatom dozivati. Nažalost, niko se nije micao, niti javljao. Malo po malo, uspio sam se izvući ispod njih i tada sam primijetio da su mrtvi. Iz ležećeg položaja podigao sam malo glavu prema mjesečini i vidio četničke siluete među mrtvima, kojih je bilo bog sami zna koliko. Nakon možda jedan sahat ležanja u tom kanalu, sa druge strane, čuo sam neka dovikivanja naših preživjelih. Riješio sam se pokušati izvući odatle. Puzeći sam pošao strmo. Sišao sam u neki potočić. Iz tog potoka sam ustao na noge i pošao prema drugom brdu. Kada sam stigao na to brdo zatekao sam veću grupu naših koji su bili obezglavljeni. Tu su zastali, jer nisu znali puta dalje. Nije prošlo ni pola sahata, ponovo je uslijedilo granatiranje, a zatim pucnjava iz pješačkog naoružanja.

To je bio znak da nam tu nema zadržavanja. Odmah smo pošli opet niz neke livade. Neko od prisutnih rekao je da se nalazimo u blizini

Konjević Polja i da nas sada očekuje ono najgore, to jest prolazak preko putne komunikacije Milići - Zvornik, koja je jako štićena i kontrolisana od strane četnika. Putujući tako, počelo se već razviđavati. Neki su predlagali da požurimo, kako bi prije zore stigli da predemo pomenutu putnu komunikaciju. Iako smo se trudili, nismo uspjeli doći do tog famoznog asfaltnog puta, a već se dobro razvidilo. Kada smo došli u samu blizinu tog puta, tačnije u Kaldrmicu, tu smo našli oko 2.000 naših ljudi iz drugog dijela presječne kolone, koji su uspjeli preživjeti pomenute dvije zasjede. Na brzinu smo se organizovali. Odvojila se grupa od pedesetak dobrovoljaca za obezbjeđenje prolaza za prelazak putne komunikacije. Sa tom grupom krenuo sam i ja. Kada smo došli na rub šumice sa koje se vidio asfaltni put primijetili smo mnogo četnika na njemu koji nisu pucali. Na putu su bila i dva transportera Ujedinjenih nacija. Dvojica momaka pokušala su puzeći, primaći se bliže asfaltnom putu. Međutim, odmah na izlazu iz šumice nagazili su na mine. Izvjesno vrijeme smo se zadržali tu i posmatrali kuda bi mogli proći. Već je bilo možda oko sedam sati kada se začuo megafon kojim su nas pozivali da se predamo. Za kratko vrijeme u megafon je počeo govoriti Nusret Begić, iz Srebrenice, koji je bio zarobljen. Pozivao je da se predamo, jer tamo ima UNPROFOR koji će nas preuzeti i sprovesti do Tuzle, da ne ginemo džabe.

Međutim, na taj poziv u početku se nije niko obazirao, dok četnici nisu poslali neka naša dva zarobljenika da traže od nas da odredimo tri čovjeka, kao pregovarački tim za predaju i bezbjedan prelazak za Tuzlu. Kada su ova dvojica naših ljudi došla i kada su ispričali da se sa četnicima nalaze pripadnici UNPROFOR-a, sa kojima je dogovoren bezbjedan transport do Tuzle, pojedinci su to prihvatili kao realnost. Odmah je nastalo komešanje među ljudima. Tražili su ko će ići na pregovore. Jedan od njih, po imenu Dalija Bećirović iz Srebrenice, predložio je mene da idem na te pregovore, u svojstvu načelnika brigade, obrazlažući to kao mojom obavezom.

Naravno da sam to bez razmišljanja odbio i pokušao njemu i ostalima objasniti da od tih pregovora nema ništa i da je to samo još jedna u nizu četničkih prevara, na koju poslije svega ne smijemo nasjesti. Ta moja priča im se nije svidjela pa su počeli galamiti i negodovati protiv mene, kao da sam ja plašiv itd. Rekao sam da za pregovore nisam i da neću ići, jer znam da od tih pregovora nema ništa, a ko smatra da vrijedi pregovore voditi neka ide. Odatle sam se pokušao udaljiti. Međutim, prije nego što sam se udaljio rekao sam im da se ja, uistinu, plašim i da ne smijem ići na pregovore. Tada sam predložio tog Daliju da on ide tamo ako smatra da se sa njima može nešto dogovoriti. Taj Dalija Bećirović prije rata radio je u Milićima, kao građevinski tehničar i dosta je vjerovao Srbima, tako da je na početku rata, kada su četnici tražili oružje od Bošnjaka, lično zašao po svom selu i ubijedio pojedine ljude da oružje predaju njemu. On ga je lično odnio na srpski punkt i predao Srbima. Ljudima je rekao da će jedino na takav način pošteđjeti selo da ne izgori. Nažalost, prvo selo koje je zapaljeno na području opštine Srebrenica bilo je upravo njegovo selo. Ali, eto, nije ga to opametilo.

Zaista, on, Delić Alija iz Vlasenice i Rešid Sinanović iz Bratunca otišli su do četnika i vodili pregovore. Nakon sahat vremena vratili su se među narod i saopštili da se oružje preda i da će oko osam sati početi pristizati autobusi i kamioni za evakuaciju. Takođe su rekli da za pola sahata treba ponovo da idu na pregovore i tražili su da se narod izjasni oko predaje naoružanja. Veliki broj ljudi pristao je na to i počeli su oružje odlagati na desnu stranu puta prema četničkom punktu, jer im je Dalija tako rekao. Međutim, tada je nastalo komešanje među određenim ljudima, koji su bili protiv predaje. U tom trenutku ustao sam ja i Abdulah, zvani Fojharac, i glasno smo tražili da se na lijevu stranu izdvoje oni koji nisu za predaju.

Izdvojilo se nas samo 68, ali uglavnom bez naoružanja ili sa slabijim naoružanjem. Pošto je na gomili, na koju su svoje oružje slagali oni što su riješili da se predaju bilo automatskog oružja, prvi sam prišao i uzeo automatsku pušku, a zatim sam rekao da to učine i svi ostali koji imaju slabije naoružanje, što su i učinili.

U tom trenutku prišao mi je Sakib Krdžić, inače predratni policajac iz Srebrenice, i rekao mi je da se malo pripazim, jer je primjetio da su se među naše ljude ubacili i četnici. Za trenutak sam se sklonio u stranu i sa njim i još nekoliko ljudi razgovarali kako postupiti, jer smo se zaista nalazili u gadnoj situaciji. Pametnog prijedloga nije bilo. U međuvremenu sam iz ranca izvadio dokumentaciju moje brigade, koju sam ponio sa sobom, kada sam pošao (spiskovi pripadnika brigade, spiskovi ranjenih, spiskovi poginulih i pečate od V.J.), i dobro je zagruo u jedan žbun. Nakon toga prišao sam Halidu Bećiroviću iz Vlasenice koji je, bar se meni tada učinilo, oklijevao da se preda. Pitao sam ga da li bi uzeo od mene neke stvari da ponese sa sobom, pa ako živ prede u Tuzlu da to dade mojoj supruzi. Jer, s obzirom na situaciju, u kojoj sam se tada nalazio, nisam mislio da ću uspjeti ostati živ. U tom trenutku razmišljao sam ovako: ja se ni po koju cijenu ne smijem predati, jer bi me stavili na velike muke, a kada krenemo u proboj, nas 68, a ostali se predaju, nas će ganjati kao zečeve po šumi, tako da ću teško uspjeti živ doći do Tuzle. On, ako se preda, smatrao sam da postoji neka mogućnost da preživi, jer ne smiju sve pobiti (što se kasnije ispostavilo kao netačno). Prihvatio je moj zahtjev i dao sam mu 350 maraka, vozačku dozvolu i još neki dokument. Kada sam sa Halidom završio razgovor zovnuo me je moj vršnjak Refik Mulalić (nisam siguran za prezime), iz Bajramovića. Rekao mi je da uzalud pokušavamo se izvući odavde, da su nam šanse male. Na kraju je rekao: "Ja hoću da se ubijem, više ovo ne mogu izdržati". Rekao sam mu da se malo pritrpi. Okrenuo sam se na drugu stranu da vidim ko me je drugi zvao. U tom trenutku čuo se rafal. Okrenuo sam se, on kako je sjedio, automatsku pušku koju je imao, sebi je stavio pod vrat. Tako je izvršio samoubistvo.

Ranjenici koji su donešeni dotle ječali su na sav glas i tražili pomoć, dok su neki tražili oružje da se ubiju ili da ih neko ubije, kako bi im prekratio muke. Među njima sam prepoznao Fadila Ademovića iz Vlasenice, koji je ranjen iznad Kravice, i koji je pokušao sam sebi prekratiti muke, odmah poslije prvog ranjavanja.

Na drugoj strani visok momak (neko reče da je sa Potočara), prezimena Efendić, držao je u jednoj ruci bombu sa izvađenim osiguračem, a u drugoj pištolj naslonjen na srce. Dugo vremena je nešto vikao i galamio, očito je bio van kontrole svijesti. Najedanput je pištoljem izvršio samoubistvo, a bomba koja mu se nalazila u ruci aktivirala se i ranila je nekoliko ljudi, tu u blizini. Zatim, momak kome ne znam ime imao je automatsku pušku u rukama i bio je očito pod dejstvom halucinacija. Nešto je nerazumljivo vikao i trčao je okolo. Najedanput je počeo pucati oko sebe, tako da je ubio najmanje 5 - 6 ljudi. Na kraju je pucao sebi u glavu.

Proplanak na kojem smo se tada nalazili bio je opasan niskim rastinjem i tankim bukovim stablima, tako da je bilo totalno nepregledno. Samo nekolicina ljudi, koji su odložili oružje, otišli su u pravcu četničkog punkta, dok su ostali, koji su se namjeravali kretati i dalje tapkali u mjestu. Čekali su pregovarački tim koji je trebalo po treći put da se vrati sa pregovora.

Kada je bilo oko osam sati iz obližnje šumice začuli su se četnički povici: "Balijske, hoćete UNPROFOR", i počeli su nam psovati balijsku majku. Najedanput su počeli pucati po nama pješadijskim oružjem i zoljama. Tu nije moglo biti promašaja, jer se nalazilo oko 2.000 ljudi na uskom, a dugom proplanku. Ponovo je nastala panika i opšti haos, vriska, cika, jauci i galama. Narod je padao na zemlju, kao snoplje, pokošen rafalima. Oni koji nisu bili pogođeni odmah bez razmišljanja uputili su se prema četnicima na asfaltu. Istog trenutka, zajedno sa onih 68 momaka krenuo sam lijevom stazom od tog mjesta. Požurili smo da se što prije i što više udaljimo od tog mjesta. Ušli smo u neku bukovu šumu i zauzeli zaklone iza stabala. Tu smo čekali ni sami ne znamo šta.

Nakon provedena oko četiri sata u tim zaklonima pošli smo prema obližnjem brdu, koje se nalazilo iznad Nove Kasabe. Međutim, kada smo već skoro bili da izađemo na taj brijeg po nama je osuta vatra. Ranili su dvojicu momaka. Nismo imali drugog izbora nego prihvatiti borbu. Počeli smo pucati. Borbu smo vodili najviše pola sata i pucnjava je prestala. Ostali smo u zaklonima još jedan sat. Pošto nismo mogli primijetiti ništa ustao sam i uzeo još tri momka. Oprezno

smo pošli prema brdu. Kada smo izašli na brdo naišli smo na prazne rovove. Tada smo ostalima rekli da ostanu tu i da budu oprezni, a mi smo pošli da izvidimo teren, ne bili se kako uspjeli izvući iz vučijih usta.

Nakon sahat opreznog putovanja, došli smo iznad Nove Kasabe. Jedan sahat smo osmatrali kuda bi se mogli povući tokom noći. Kada smo sve to isplanirali vratili smo se našoj grupi. Međutim, ja sam ostao tu u neposrednoj blizini. Rekao sam da ću ostati da spavam, jer već je treća noć kako uopšte nisam ni oka sklopio. Drijem me je već bio totalno savladao. Sa ovom trojicom momaka sam se dogovorio da me probude kada budu pošli, a da pođu kada padne prvi sumrak. Tada je bilo možda oko 17 sati. Pošto je mjesto za koje sam rekao momcima da ću spavati bilo tik uz neku stazu, ja sam se uvukao malo dublje u neku šikaru. Tu sam zaspao.

Probudio sam se negdje oko 23 časa. Na prvi mah nisam se mogao sjetiti ni gdje sam ni otkud tu. Kada sam se razbudio i odmotao film, prokontao sam da sam ostao sam, jer me oni nisu mogli pronaći, pošto sam se dublje uvukao u šumu. Nakon par trenutaka pošao sam prema Novoj Kasabi. Kada sam došao blizu asfaltnog puta morao sam čekati povoljan trenutak za prelazak preko asfalta, jer su njime prolazila neka vozila. Tu, u blizini, odjekivale su skoro neprestalne detonacije i pucnjevi. Čekajući povoljnu priliku za prolazak začuo sam da mi se neko približava kroz kukuruze u kojima sam se nalazio. Kada su mi se približili prepoznao sam Avdulaha "Fojharca", Hasana, i sa njima je bio još jedan momak iz one grupe sa kojom sam prethodno bio. Oprezno sam im se javio, jer su u svih puške bile na gotovs. Rekli su mi da su i oni prespali, pa smo se ponovo udružili.

U roku dva sahata uspjeli smo preći famozni asfaltnu put u Novoj Kasabi i rijeku Jadar koja je bila toliko nabujala da nas je nosila niz vodu dok se nismo uhvatili jedan za drugog. Iako smo bili mokri ko miševi nismo smjeli nimalo odmarati, jer smo odmah trebali proći kroz neko naselje u kojem su se vidjela svjetla.

Bez ikakvog zadržavanja nastavili smo putovati cijelu noć i ujutro ponovo došli blizu neke frekventne putne komunikacije. Pošto nismo

tačno znali gdje se to nalazi odlučili smo da tu dočekamo zoru i da to dobro izvidimo. Prilikom putovanja u toku noći gazili smo kroz veliku rosnu travu, tako smo bili svi mokri od glave do pete. To putovanje nas je totalno iscrpilo. Tada sam osjetio glad. Nisam ništa jeo već četvrti dan. Iako je isuviše bilo rizično odlučili smo naložiti vatru u nekoj uvali, kako bi se osušili i ispekli po nekoliko gljiva, kojih je bilo oko nas. Sa svitanjem zore vatru smo ugasili i osmatrali smo teren okolo. Nismo mogli nikako da se orjentišemo gdje smo. U jednom trenutku Avduh je "konstatovao" da je tu u blizini Snagovo. Bilo mi je sumnjivo da smo tako brzo mogli stići do Snagova. Kada je svanulo vidjeli smo sa naše lijeve strane veliki kompleks crnogorične šume i odlučili smo da se ubacimo u tu šumu, radi veće sigurnosti. Poslije podne odlučio sam da se polako spustim blizu putne komunikacije i da dobro izvidim gdje je možemo najlakše preći u toku noći. Obzirom da je bilo previše toplo skinuo sam jaknu i ranac, a i pušku sam ostavio kod njih. Sa sobom sam ponio samo pištolj, radi lakšeg provlačenja kroz šipražje, u kome smo se nalazili.

Kada sam završio sa izviđanjem već se spuštala noć. Pokušao sam se vratiti na isto mjesto gdje sam ostavio pušku i prijatelje. Međutim, ta šuma je bila toliko gusta da sam ja lutao sigurno dva sahata, a da nisam uspio naći mjesto, na kojem su oni ostali. Počeo sam glasno dozivati Avduha, ali bezuspješno. Iznenada i na brzinu se naoblačilo i počela je grmljavina. Odmah počela je da pada kiša i grad. Počeo sam razmišljati šta da radim. Bilo mi je teško, a bogami i strah što sam ponovo ostao sam, a naročito što sam ostao bez puške. Odlučio sam da krenem prema asfaltnom putu i pokušam ga preći. Kada sam prešao na drugu stranu puta sjeo sam u travu iznad asfalta i čekao njih da naidu. Tu sam čekao oko dva sahata. Već me je uhvatila zima, da sam počeo cvokotati, jer kiša nije prestajala cijelu noć. Krenuo sam naprijed, snaga me je već izdavala, jako sam bio gladan, a teren kojim sam putovao obrastao je visokom travom, koju sam teško savladavao. Bio sam sav mokar. Donovi cipela već su se počeli odvaljivati, što je još više otežavalo hod. Počeo sam se teturati i zavaljivati od malaksalosti, a par trenutaka ostao sam u ležećem položaju i polu uspavan.

Međutim, zima mi nije dozvoljavala da se duže nalazim na travi, ali ipak nisam se predavao. Hrabrio sam se da sam blizu slobodne teritorije.

Već je svitala četvrta zora mog putovanja. Najedanput sam čuo neke razgovore ispod puta kojim sam išao. Malo sam se približio i zastao, kako bi prepoznao ko je.

Odmah sam prepoznao da su naši i prišao sam im. Tu sam prepoznao Mustafu Mujića, Hazima Musića i nekog Nurifa. Pitao sam ih znaju li gdje se nalazimo. Odgovorili su potvrdno i rekli da smo iznad Nove Kasabe. U tom trenutku čini mi se da sam izgubio svijest, ili nisam želio da znam da sam uzalud lutao dva dana i da sam se ponovo vratio nazad, baš na najgore mjesto. Tražio sam od njih nešto od hrane. Međutim, rekli su mi da oni nemaju ništa, ali su predložili da naložimo vatru u obližnjoj zidini i da ispržimo puževe, koje su oni sakupili, a ujedno da na vatri osušimo garderobu, koja je sva bila mokra. Iako sam bio toliko gladan i iscrpljen nisam mogao ni pomisliti da jedem puževe. Međutim, kada smo naložili vatru i ispržili puževe i mene su ponudili. Prvi put nisam htio uzeti, ali kada sam vidio da nema ništa drugo, uzeo sam jedan i probao. Iako je išlo teško, malo više sam ih solio tako da sam uspio pojesti desetak. Odmah sam osjetio da mi je lakše i da se bolje osjećam.

Nakon toga počeli smo raazgovarati o situaciji u kojoj se nalazimo. Mustafa je, odmah, počeo govoriti kako nemamo nikakve realne šanse da ovo preživimo. Pokušao sam ga smiriti i ubijediti u suprotno, iako sam bio potpuno svjestan našeg položaja. Najedanput mi je došla ideja da se ponovo uputim prema asfaltu, da ga ponovo pokušam preći i dokopati se planine Udrč. Kada sam im predložio da krenemo rekli su da oni neće za nekoliko dana, jer je trenutno nemoguće preći tu putnu komunikaciju. Donio sam odluku da odmah krenem prema asfaltu. Istog momenta sam pošao, a oni su me zaustavljali i predlagali neke druge dvije verzije. Nisam ih slušao. Iako nisam ni u jednom trenutku imao namjeru da se predam četnicima, prema asfaltu sam išao kao lud, jednostavno nešto me njemu vuklo. Za nepun sahat već sam u obližnjoj šumici, nekoliko desetina metara do asfalta. Nakon izvjesnog vremena

koje sam proveo u tom šumarku nastavio sam dalje ići prema asfaltu, iako više nije bilo šume nego je bila čista livada. Kada sam stigao u polovinu livade, a to je bilo najviše dvadesetak metara od asfalta, na asfaltu sam primijetio šest četnika i oko dvadeset do trideset naših ljudi koje su zarobili, a koji su se nalazili na strani do rijeke Jadar. Meni su bili okrenuti leđima. Sa moje strane asfalta nalazilo se desetak ubijenih ljudi. U tom trenutku kao da mi je proradila svijest. Trznuo sam se i počeo razmišljati da bježim. Međutim, sa asfalta prema meni krenuo je jedan vojnik sa uperenim PM-om. U tom trenutku sinula mi je ideja da pištoljem, koji sam imao izvršim samoubistvo. Brzo mi je tu misao zamijenila druga, tj. da pokušam pucati u vojnika. On će tada na mene sigurno i tako ću najkraće i najbrže završiti sa životom, i tako ću biti pošteđen četničkih muka. Dok su mi sve te misli letile kroz glavu četnik mi je prišao na dva - tri metra. Pitao me imam li maraka. Odgovorio sam potvrdno, jer sam zaista, kod sebe, imo još dvijestotine maraka, koje sam slučajno ostavio onaj dan kada sam Halidu dao 350 da ponese u Tuzlu. Tražio je da mu ih dam. Kada sam mu ih dao, rekao je: "Pa zar nemaš više". Rekao sam da nemam, zatim me je pitao: "Ima li ranjenika u šumi". Čini mi se da sam, takođe, odgovorio potvrdno. Naredio mi je da se vratim u šumu i da donesem ranjene. Okrenuo sam se. Pošao sam prema šumi, očekujući rafal sa leđa, tako da sam više teturao nego koračao. Kada sam ušao u šumu, a on ne puca, srušio sam se i za trenutak ostao bez sjećanja. Kada sam došao sebi, pored mene je stajao neki momak. Pitao me je jesu li i mene poslali po ranjenike. Rekao sam da jesu. On mi je rekao da su i njega poslali. Rekao mi je da se on neće vraćati, jer je čuo da su se dogovorili kada ranjenike iznesemo da će sve pobiti. On je otišao prema brdu. Ja sam prvo malo puzao, jer nisam mogao odmah ustati na noge, a zatim sam i ja pošao prema brdu, tačnije bošnjačkom selu Orkići, koje je bilo popaljeno još 1993. godine.

Kada sam došao u selo našao sam se sa Izetom Durakovićem, njegovim sinom i još dvojicom momaka. U tom selu ostao sam još četiri dana. Nakon toga nas petorica ponovo smo krenuli prema asfaltu da ga pokušamo preći, iako se dole neprestalno pucalo. Dok sam

boravio u Orkićima četiri dana svakodnevno sam posmatrao egzekucije, koje su vršili četnici nad našim zarobljenicima. Prije na dan nego što smo krenuli prema Udrču vidjeli smo četiri autobusa koja su došla iz pravca Konjević Polja i otišla prema Cerskoj, u pratnji dva transportera i dva-tri đipa. Nakon, možda sahat vremena poslije njihovog odlaska čule su se detonacije i rafali u pravcu Cerske. U tom trenutku pretpostavljali smo da su odvezli srpske vojnike u taj reon na čišćenje terena, što su vršili iz pravca Rogaća.

U toku noći uspjeli smo preći ponovo asfaltni put u mjestu zvanom Kaldrmica i nastavili smo preko Cerske ići prema planini Udrč. Kada smo nailazili kroz ceranske luke osjetili smo neprijatan miris. U jednom trenutku naišli smo na nekoliko leševa pored puta, koji su već bili u fazi truljenja, po kojima je bilo mnogo larvi, insekata i muha. Nastavili smo makadamskim putem prema Cerskoj, ne zadržavajući se pored leševa. Međutim, ponovo smo naišli prvo na prazne kodtre od municije kalibra 7.62 mm i sveže kopano i zagrtano (utovarivačem) zemljište. Odmah smo pretpostavili da se radi o masovnoj grobnici u kojoj su sahranjeni ubijeni.

Odmah nakon toga, sa lijeve strane puta, idući od Kaldrmice prema Cerskoj, naišli smo na oko stotinu i više ubijenih, koji su ležali nepokopani između rijeke i lijeve strane puta. Iako je bilo stravično gledati, ipak sam uspio zaviriti u tri leša, pokušavajući koga prepoznati. U tome nisam uspio, jer su već uveliko bile prisutne mrtvačke mrlje. Kada smo vidjeli koliko je mrtvih na jednom mjestu, sve nas je uhvatila panika. Odmah smo promijenili kurs kretanja samo da negledamo mrtve. Tu se nismo smjeli dugo zadržavati iz bojazni da neko ne čuva te leševe iz obližnje šume.

Odatle smo na Udrč stigli predveče. Našli smo oko 2.500 Bošnjaka, koji su uspjeli izbjeći i preživjeti četničke zasjede, do tada.

Mnogi od njih pokušavali su preći na slobodne teritorije u rejonu, prvo Baljkovice, a zatim u rejonu Kladnja. Ali, zbog nedržanja linija nakon proboja na Baljkovici, četnici su ponovo preuzeli kontrolu nad istim, daleko ih više ojačali i duplirali, tako da se nije moglo nikako proći.

Niko od nas nije imao više hrane, pa smo se morali snalaziti kako znamo i umijemo. Na početku smo jeli gljive, list raznog drveća. Pravili smo neke čorbe od gljiva i žare, a na kraju jeli smo i zeleno voće, koje smo donosili iz obližnjih ceranskih sela, ali ga je brzo nestalo. Kasnije smo bili primorani ići u srpska sela Vandiće, Rogosiju itd, krasti stoku koju smo klali, zatim pekli i sušili (radi velikih vrućina nije moglo dugo da stoji ako se ne osuši ili isprži i konzervira).

Konzervirali smo ga na način što smo u posebnim posudama pržili meso, a u drugim smo topili loj, kojim smo isprženo meso, nakon stavljanja u limene konzerve, zaljevali tako da je moglo stajati i do petnaest dana, a da se ne pokvari.

Na Udrču sam ostao 16 dana, nadajući se da će četničke linije vremenom popustiti i da će neko iz Tuzle poslati vodiče. Za tih osamnaest dana, koliko sam proveo u Udrču, naši ljudi su iz srpskih sela dotjerali 32 grla stoke, koju smo klali i jeli. Kada su četnici počeli vršiti pretres i čišćenje terena odlučili smo napustiti te prostore. Većina se odlučila da spas potraži u Srbiji, tako da su krenuli u tom pravcu. Drugi su se vratili u srebrenička sela samo radi hrane, jer nisu mogli više izdržati glad, iako su bili skoro na domak Tuzle.

Ja se nisam htio vraćati nazad, nego sam čvrsto odlučio ići naprijed. Samnom je pošao samo još jedan momak, Dalija Avdić. S obzirom da nijedan nismo znali puta krenuli smo nasumice, lutali smo dva dana po srpskim selima u okolini Vlasenice i Tišće. Šestog avgusta ujutro, poslije napornog noćnog putovanja, legli smo da spavamo. Kada sam se nakon dva-tri sahata spavanja probudio, Dalije nije bilo pored mene. Odmah sam ustao i počeo ga tražiti. Nakon dva sahata traganja nisam ga uspio pronaći. Kao da je u zemlju propao. U tom trenutku bilo mi je zaista teško, jer sam ostao sam u velikim šumama opkružen srpskim selima. Predveće sam ga počeo dozivati. Smatrao sam da se negdje u blizini premjestio i da spava. Međutim, dok sam ga dozivao, bio sam primijećen od srpskih čobana, koji su tu po šumi čuvali ovce.

Pretpostaio sam da će odmah uslijediti pretres terena i pokušao sam se sakriti. Popeo sam se visoko na jedno stablo i malo se zamaskirao.

Drugog izbora nisam imao. Čekao sam sudbinu. Na moju sreću, prilikom pretresa, nisam otkriven, te sam sačekao da padne noć, da bi se povukao odatle.

Kada sam krenuo ponovo sam ušao u neka srpska sela i lutao sam bez cilja. Četvrtog dana moga lutanja, nakon silaska sa tog stabla, mislio sam da ću konačno izaći u Kladanj. Nažalost, četvrti dan ponovo sam izašao na isto mjesto, gdje su me čobani primijetili. Hrane, već tri dana, nisam imao. Od hodanja sam skoro totalno malaksao, tako da sam se našao u izuzetno teškoj, kako fizičkoj, tako i psihičkoj situaciji. Odlučio sam da se popnem na najveće brdo i da pratim zalazak sunca, jer jedino sam znao da trebam ići prema zapadu i ništa više nisam znao. Kada sam sa sigurnošću konstatovao gdje je Zapad, ponovo sam se odlučio da krenem. Sa tog mjesta u Kladanj sam izašao nakon dva dana putovanja, tačnije 13. avgusta 1995., što je ukupno iznosilo 32 (tridesetdva) dana borbe za život ili smrt na putu punom neizvjesnosti. Taj trinaesti avgust 1995. bio je dan mog novog rođenja.

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 4 - 161)

Br. 20
MASKIRANI ZLOČINCI MEĐU CIVILIMA

- KAZIVANJE O. D. IZ POTOČARA

Oko šest dana prije pada Srebrenice trajalo je strahovito granatiranje i navala četničke pješadije na naše odbrambene linije. Započele su strašne pogibije. No, narod se nije htio predati, nego je pohrlio na naše linije odbrane, davajući borcima morala makar svojim prisustvom. Nije se gledalo da li je bilo muško ili žensko, zatim staro ili mlado, sve je bilo na braniku nastojeći neprijatelja zaustaviti. Nakon šest dana ponestalo je municije, a neprijatelj je sve više navaljivao. Do nas je stigla vijest da su četnici provalili i ušli u grad Srebrenicu. Komanda je došla da se sav sposobni živalj koji je mogućan izdržati dugi i teški put okupi i priključi vojsci koja će uveče krenuti prema slobodnoj teritoriji. Predveče se okupila velika masa naroda, oko dvanaest hiljada duša, sve muškaraca i poneka djevojka i dijete. Uveče se kolona oteгла oko petnaest kilometara krećući se prema Buljimu. Na Buljimu je izvršeno sačekivanje ostalih kolona iz drugih pravaca. Odmarajući se tu, ja sam ležao pod jednom oborenom bukvom i zaspao. Uveče, kada je naredeno da se vrši postrojavanje za pokret, složila je strašna paljba sa svih strana. Izgleda, dok smo u toku dana odmarali, četnici su nas opkolili. Tukli su sa svim i svačim. Padale su granate, trombloni, bombe koje su trgale na desetine ljudi koji nisu znali kuda da bježe. Paljba je trajala oko jedne polovine sata, dok nije opet došla komanda da se umirimo. Četnici su se rasuli, goneći razbijene grupe našega naroda, koji se usljed borbe razbježao na razne strane. Jednu od tih grupa sačinjavala su šestorica ljudi, među kojima sam i ja bio. Bio sam sav uplašen i krvav. Nisam nigdje bio ozlijeđen, a krv koja se po meni slivala poticala je od rastrganih tijela koja su tokom borbe na sve strane padala. Lutajući nekim potokom kretali smo se prema Konjević Polju, gdje bi trebalo da bude kolona koja se nakon borbe na Buljimu uputila. Nakon dužeg putovanja stigli smo na jedno brdo iznad Konjević Polja, gdje smo zatekli kolonu koja je bila

nastavila put sa Buljima. Tu smo se nakon kraćeg odmora ponovo postrojili. Već je padala noć kada je stigla naredba za pokret. U toku našeg nastavka puta u kolonu su se počeli ubacivati neopaženo četnici. Niko ih nije opazao, jer su bili obučeni isto kao i mi. Za njih se tek znalo kada su, utičući na neke od ljudi, počeli izdvajati grupice navodno da oni bolje poznaju put, a da se kolona, zbog nestručnog vođenja, kreće pravo četnicima u ruke. Onaj ko je nasjeo na njihove priče i uputio se nije se vraćao živ. Kada je narod osjetio da nešto nije u redu povikao je da su se četnici ubacili među nas. Tada su svi oni četnici koji su bili u koloni po istoj otvorili vatru, ubijajući na stotine ljudi. Ja sam u panici zalegao za jednu bukvu, gurajući glavu što sam bliže mogao zemlji, a za mnom su potrčala još dvojica. Samo što su došli do mene srezao ih je rafal i oni su mrtvi popadali po meni. Ja sam od straha zbacio ih sa sebe i potrčao tražeći drugu bukvu za zaklon. Svakom narednom drvetu do koga sam stigao našao sam nekoliko ljudi kako leže. Mислеći da su živi počeo sam ih zvati, a kada sam vidio da se ne pomjeraju prevrtao sam ih, napipavajući u mraku krv koja je još liptala iz njih. Tu sam se i ja izgubio. Počeo sam tražiti oca i brata koji su se zajedno uputili sa mnom iz Srebrenice. Nisam ih nigdje mogao vidjeti. Paljba je naglo utihnula i na megafon se čuo četnički glas sa pozivom na pregovore o predaji. Navodno, veliku smo grešku učinili što smo se uputili na ovakav put, jer ćemo na zasjedama, do slobodne teritorije, svi izginuti. Neko je iz kolone povikao da su se dvojica uputila na pregovore, te da se postepeno okupimo i sačekamo izhod tih pregovora. Pošto se sa pregovaranja nije niko vraćao nekolicina nas je krenula njima u susret da vidimo šta je razlog da se ne javljaju. Kada smo prišli malo bliže začuli smo glas kako moli za smrt da ga ne pate i ne kolju. Kada smo malo bliže prišli vidjeli smo jednoga od naših pregovarača zaklana i povadenih očiju, a drugi je još bio živ smrtno ranjen. Narod se posle toga uspaničio i počeo na sve strane bježati. Četnici su ponovo osuli paljbu po nama. Počeli su sa bacanjem nekih naprava koje nisu pucale nego su samo šištale iz kojih se vijao neki dim. Po udisanju toga dima narod je počeo da halucinira i da se ubija bombama i oružjem koje je imao uz sebe. Padale su mrtve glave od

četničkih oruđa, a ginuli su ljudi i od samoubijanja. Bilo je mrtvih i ranjenih, veliki broj. Nas nekoliko, mislim da je bilo oko deset do petnaest ljudi, odvojili smo se od kolone i u toku noći pred samo zoru pregazili rijeku Jadar i tragom za kolonom, koja se ponovo uputila prema slobodnoj teritoriji, stigli smo na planinu Udrč. Na Udrču smo zatekli dosta ljudi. Kada smo mi pristigli počele su pristizati i kolone iz drugih pravaca. Daljim putovanjem nailazili smo na još neke manje zasjede, ali sam ja bio na začelju kolone tako da skoro ništa nisam vidio osim nekoliko naših i četničkih leševa koji su ostajali nastavkom našeg putovanja. Takođe nisam učestvovao na probijanju četničke linije na objektu Baljkovica, jer sam, inače, kao civil bio na samom začelju kolone. Tek dolaskom u Nezuk prestale su one patnje i neizvjesnosti za mene. Međutim, za mnoge je i tu bio kraj. Dejstvom bojnih otrova na nervnoj bazi ljudi su, prilikom susreta sa našim ljudima na slobodnoj teritoriji u Nezuku halucinirali, vičući da su oni četnici i bježali nazad prema četnicima. Ja sam imao tu sreću da nisam imao dodira sa otrovima tako da sam se brzo oporavio i pronašao svoju majku koja je stigla konvojem, koji su organizovali četnici, do Kladnja.

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 4 - 165)

Br. 21
SVJEDOK BOŠNJAČKE GOLGOTE

- KAZIVANJE I. M. IZ ŠUŠNJARA

Srebrenica je pala. Dušmani su navalili velikim silama, pa se nije uspjelo golorukom narodu suprotstaviti tome. Izdade nas svijet, razoružavši nas, puštajući nas na milost i nemilost krvoločnom neprijatelju. Bilo je već kasno. Padala je noć (10.07. 1995.) nad selom Šušnjari. Moje rodno selo, gdje se okupljala masa naroda, tražeći spasa. Svi su bili mahom mladi, vojno sposobni ljudi. Kakva fajda od toga kada smo bili goloruki, a nismo se htjeli živi pustiti četnicima u ruke. Odlučili smo se goloruki probijati na slobodnu teritoriju koja je od ovog mjesta bila udaljena stotinjak kilometara. Narod, mahom starci, žene i djeca, već su se odavno sjatili oko baze UNPROFOR-a, tražeći spasa od njih. Morali smo to uraditi. Niko od njih ne bi izdržao daleki put, pun neizvjesnosti. I mi smo bili svjesni toga da se mnogi, pa čak možda i želja za životom bila je jača od mirne predaje koljačima. Bilo je već 23:00 časa. Odnekle, sa čela, dolazi komanda da se krene u koloni jedan za drugim. Bilo nas je oko desetak hiljada. Koloni smo se pridružili ja, moj otac A. i brat O. Odnekle nam se priključise zet Dž. D. i amidžić H. M. Krenuli smo prema Konjević Polju. Ispred Konjević Polja naišli smo na prve četničke zasjede. Zasuli su nas svim vrstama oruđa i oružja. Na sve strane padala su iskidana tijela, jauci ranjenika, metež i bježanija uspaničena naroda. I pored ovakve težine i stradanja kolona je, ipak, nastavila putovanje prema selu Kamenica. Zatekli smo ga davno popaljenog i zaraslog u gusti korov, što je očitovalo da se dugo u njemu nije obrela ljudska glava. Prolazili smo brda i doline i potoke ne zaustavljajući se na četničkim zasjedama. Čelo kolone je svojim tijelima krčilo prolaz za dugu kolonu. Nedaleko iznad Kamenice, po probijanju zasjede, kolona se zaustavila sačekavši ostatke razbijenih grupa da se tu okupe i pridruže glavnini. Prve grupe, koje su dolazile za nama, donijele su bol i tugu. Čelo nije znalo kakve su začeljne kolone sve nedaće preživjele.

Svaka grupa, koja je dolazila, donosila je veliki broj ranjenika. Oko 15:00 časova pristigli su ostaci kolone, noseći sa sobom ranjenike i oko petnaest mrtvih tijela. Čekali smo da ponovo padne mrak i da kolona sada okupljena nastavi dalji put. Upravo kada smo se spremali za polazak, nedaleko od mene, od detonacije pala je jedna bukva, a potom je sa svih strana složila neprijateljska vatra. Ponovo su kidana tijela i jauci ranjenika prolomili kameničku dolinu i okolna brda. Na sve strane se čula buka četničkih tenkova i transportera. Potrčao sam u mraku kroz šumu prema jednom brdu. Stigavši gore, već je bilo mnogo ljudi koji su pucali na sve strane, ne gledajući koji su naši ni koji su četnici. Zalegao sam, posmatrajući kako četnička praga kosi te ljude. Kada se malo primirilo čuli su se glasovi koji su se raspitivali za svoje najbliže. Odnekle naiđe i moj zet Dž. sa kojim sam se tada ponovo udružio. Sastavši se sa zetom Dž., upitao sam ga za svog oca A. i brata O. Pošto mi ništa nije znao za njih reći, zajedno smo se vratili na mjesto gdje su oni zastali, nadajući se da ćemo ih tu zateći. Po dolasku na to mjesto zatekli smo ogromno brdo leševa. Na sve strane krv, svako prilazi svome. Neko viče: "Evo mi brata", neko oca, neko rodaka. Uglavnom, ogromna tuga i bezizlazna situacija. Ranjenih na sve strane, niko im nije tada znao broj, niti im je mogao pomoći. Neko je u masi povikao da se ranjenici moraju previti i pokupiti. Sa zetom sam pokupio jednog ranjenika. Nisam ga poznavao. Iznijeli smo ga na brdo gdje su i ostali iznošeni i ponovo se vratili po druge unesrećenike. Na hiljade ranjenika je ostalo koje nismo mogli pokupiti. Iz šume su ponovo osuli rafali četničkih mitraljeza, te smo bili prinudeni nastaviti pokret i udaljiti se sa tog mjesta. U koloni sam naišao na jednog poznanika koga sam upitao za svog oca i brata. Nije mi mogao ništa određeno reći. Rekao mi je da je i mene otac tražio, a za mog brata ništa nije znao. Kolona se uputila prema ulazu u selo Kamenice. Na samom ulazu u selo ispred nas je ponovo osula paljba četničkih mitraljeza koji su nas čekali u zasjedi. Nisu od nas bili udaljeni više od deset metara. Ja sam se bacio na zemlju. Ponovo su tijela mrtvih i ranjenih padala na sve strane. Ponovo jauci i dreka. Kad su četnici sa paljbom utihnuli, onako ležeći, počeo sam dozivati svog zeta. Nakon

kraćeg zvanja javi mi se, rekavši da je živ i da se još malo primirimo. Kad se malo utišalo puzeći smo se vraćali nazad. Kada smo se malo udaljili ustali smo na noge i potrčali. Nedaleko smo naišli na veću grupu koja je ležeći slušala četničke pozive preko megafona na predaju. Govorili su da se odmah predamo, jer će već sutra biti kasno. Neko, pored mene vikao je da se predamo, ali ga niko nije slušao, jer se svako zabavio sobom uspaničen i na smrt preplašen. Neko je radio stanicom pokušavao dobiti ostale dijelove kolone koji su se razbili na sve strane. Niko mu se nije javljao. Na svakoj frekvenciji ubacivali su se četnici i time ometali uspostavljanje veze. Ljudi vidjevši da se kraj primakao počeli su sami sebe ubijati. Vidjevši da je narod izbezumljen ponovo sam se sa zedom izdvojio i potrčali smo niz jednu padinu. U stopice su nas pratile četničke granate i fijuci metaka. Stigli smo jednu grupu koja se kretala u istom pravcu. U ranu zoru, 12.07.1995., došli smo do puta koji se protezao između Konjevc Polja i Kasabe. Taj put smo morali preći ako smo željeli dalje nastaviti prema slobodnoj teritoriji. No po dolasku na put zatekli smo velike grupe četnika koje su bile raspoređene skoro cijelom dužinom puta. Uzalud smo pokušavali preći cestu. Vidjevši da je to nemoguće ponovo je zavladao panika i strah. Opet su ljudi počeli sami sebe ubijati. Među grupom, koja se tu našla, bio je i moj amidžić sa još trojicom. Krenuli smo sami preko zarasle livade. Došli smo do livade i puta kojeg je trebalo preći. Sa lijeve strane puta nalazio se četnički transporter, a sa desne praga. Vidjevši da ne možemo neopaženo preći put, riješili smo da ga pretrčimo. Ko uspije odmah sa druge strane puta skače u rijeku Jadar i pokušava je preplivati. Znali smo ko to uspije da je velika nada da će stići do slobodne teritorije. Trčeći jedan za drugim, pod kišom metaka, uspjeli smo preći cestu i jedan po jedan skakali smo u rijeku, plivajući na drugu stranu. Sva šestorica smo uspjeli bezbjedno proći na drugu stranu. Preplivavši Jadar nastale su druge nevolje. Bilo je manje pucnjave i progona, ali je nastupio jedan drugi neprijatelj ravan četničkom progonu. Nastupila je glad i to teška i neizdrživa. Lutajući i tumarajući, gladni i iznemogli, tražili smo trag kolone koja je vjerovatno uspjela preći cestu i Jadar. Stigli smo tako do Crnog vrha,

gdje smo stigli jednu manju kolonu. Tu smo se zadržali sa njima čekajući pomoć. Na sve strane bio je otvoren prostor, a četnici su se čuli svuda. Ležeći u šumarku posmatrali smo četnike koji su bili u fazi formiranja zaszede za naše ljude koji bi eventualno došli za nama. Mi smo na sreću prošli taj dio, a znali smo kako će proći zaostatak kolone. Oko ponoći začula se paljba na četničkoj zaszedi niže nas. Nije prošlo malo vremen do nas je stigao jedan od preživjelih naših ljudi i to Velaga Zukić, rekavši da je njegova grupa razbijena i da je on uspio sam preći zaszedu. Pred zoru smo nastavili putovanje. Krećući se kroz šumu glad naš je tjerala da smo sakupljali gljive i jeli. Bacali smo sve sa sebe, jer se više nije imalo snage nositi dodatni teret, osim umrtvljenog tijela. Lutali smo, tražeći trag kolone. Žderali smo nepečene gljive i divljake jabuke. Bila je borba za život. Pronašavši trag kolone stigli smo do nesretne Baljkovice. Tu smo zatekli na hiljade ljudi koji su, sjedeći čekali da se načini neki od prolaza kroz četničku liniju, koja se nalazila iznad nas. Više niko nije znao ni datum ni dan koji je bio tada. Tu smo čekali dan ili dva. Više se i ne sjećam. Prolaz se nije načinio niti se znalo kada će biti. Ne mogavši dalje čekati, iz mase naroda izdvojilo se nas desetak i uputili se pored četničke linije, tražeći pogodno mjesto za prelaz. Tri dana ništa nismo jeli. Već smo bili na izmaku snage i samo se čekalo kada ćemo početi padati. Nas desetak, najstariji 35 godina, a najmlađi 16 godina, krećući se šumom naišli smo na jednu kiselu jabuku. Tu smo se zaustavili žderući jabuke, ne osjećajući njenu kiselinu. Odlučili smo se malo i odmoriti, a potom okušati sreću za prelaz na slobodnu teritoriju. Tu smo i prenoćili. Ranom zorom krenuli smo svih nas deset, ne znajući kakva će nas sudbina za koji trenutak zadesiti. Stigli smo do jedne staze koja je povezivala četničke bunkere, poredane cik cak, natrpane tenkovima i pragama. Četnika i pasa bilo je neznam broj. Prišli smo do jedne paprati odakle smo osmotrili prostor ispred četničke linije, gdje bi se mogli naši vidjeti. Sjedeći u toj paprati komentarisali smo kako ćemo najbezbolnije preći četničku liniju. Bilo je podne kad nas je u razgovoru prekinuo četnički glas "Predajte se" i rafal koji je usuo po nama. Nismo se htjeli javljati. Mislili smo da nas četnici, ipak, nisu

otkrili, a da je ovo jedan od njihovih trikova kojim bi nas izmamili iz paprati. Od oružja smo imali samo jedan kalašnjikov kojeg je nosio moj amidžić H. Municije je imao samo jedan okvir. Imali smo jedan karabin sa nekoliko metaka i lovačku sačmaru koju sam ja nosio. Ostali momci su imali nekoliko pištolja. Posmatrali smo četnike koji su stajali nedaleko od nas. Bilo ih je oko pedesetak. Prijetili su da će nas pohvatati i krenuli su prema nama. Znali smo da im se ne možemo suprostaviti. Mirno smo ih sačekali. Kada su nam prišli blizu ponovo su zapucali prema nama sa povicima da se predamo. Vidjevši da više nemamo kuda počeli smo jedan po jedan ustajati uzdignutih ruku. Ostalo nam je da još od Boga tražimo pomoć. Naredili su nam da izlazimo jedan po jedan. Krećući se prema njima, započeli su nas tući nogama i kundacima i cijevima pušaka. Ja sam se zadnji kretao u grupi i vidjeo sam šta i mene čeka. Nekako sam trpio batine i cokule, ali kad su me počeli udarati puškama krv me oblila po licu i glavi. Nekih dvadesetak metara tjerali su nas pred sobom, a zatim su nam naredili da legnemo potrbuške na zemlju sa rukama iznad glave. Kada smo to izvršili počeli su nas premetati, vadeći novac iz džepova od momaka koji su ga kod sebe nosili. Vidjevši da se sakupio poveći topolac deviznih novčanica, grohotom su se smijali, vičući da će se napiti piva za naš novac. Kada su to završili i novac spakovali u neko sanduče, jedan od njih je radio stanicom zvao nekoga po imenu "Stari". "Stari" je nakon kraćeg vremena stigao. Od tog "Starog" uslijedila su ispitivanja za pokret naše vojske i naroda. Odgovarali smo im da je vojska svuda po šumi i da ih ima na hiljade. Na to su se smijali, odgovarajući da to i oni sami znaju. Pitali su nas ko je komandir naše grupe. Mi smo na ovo pitanje šutjeli. Jedan od nas je progovorio da je komandir Velaga Zukić. Jedan od četnika je tada rekao da su pronašli dva tijela koja su se sama ubila i da se jedan zvao Velaga, a drugi Fahro Zukić. Naredili su nam da ponovo legnemo potrbuške. Tad su iz grupe izveli jednoga i to Mirsada Alispahića, koji je imao svega 16 godina i bio je najmlađi u grupi. Odveli su ga dva do tri metra odakle se začuo jedan pucanj. Mislio sam u sebi da ga, ipak, nisu streljali, nego hoće da nas zaplaše da bi što više informacija dobili od nas. Sljedećeg su odveli

mog amidžića H. M., takođe na dva do tri metra, ali na suprotnu stranu odakle se takođe čuo pucanj jednog metka. Trećeg su povelili mene. Tog trenutaka noge me od straha nisu mogle nositi. Povelili su me na mjesto gdje su mi amidžića odveli. Zatekao sam mrtvo tijelo svog amidžića kako povijeno leži. Nešto sam tada progovorio, ali se ni sam ne sjećam šta sam od straha rekao. Mislim da sam nešto rekao vezano za svog amidžića koji je mrtav ležao. Četnik, koji me vodio, zaskiktao je na mene što puno pričam, na što sam se ja okrenuo i pogledao na njega onako zakrvavljen još od batina koje sam pretrpio. Njegovo lice nikada neću moći zaboraviti. Pogledao sam u ruke koje su dizale pušku prema mojim grudima. Na rukavu krvnika posmatrao sam amblem na kome sam uspio pročitati riječ "krajšnik", gdje me je u daljem čitanju prekinuo strašni pucanj. U tom ogromnom djeliću sekunde na um su mi došla djeca koja su od ovog momenta ostajala siročad, ako im Bog bude dao da živi stignu do odredišta. Pomirio sam se sa sudbinom koju mi je Bog namijenio. Tada sam osjetio kako prolazi zrno kroz mene. Pao sam na zemlju kao pokošen. Nije mi bilo jasno jesam li ja to živ ili sam već stigao na neki drugi svijet, gdje čovjek živi nekim drugim životom. Osjetio sam da mi se usta pune krvlju. Krv je počela ulaziti i u uši. Čuo sam kako jedan četnik viče: "Ponovi"! Ovaj što me je strijeljao odgovorio mu je da je balija pao i da se ne miče. Očekivao sam i drugi metak, no nisam ga dočekao. Ležeći nepomičan i trpeći strašan bol trudio sam se da ne dajem znake života. Ležeći sam slušao sam nastavak daljih strijeljanja. Znam da je za strijeljanje ostao zet Dž., komšije Sahib Ademović, braća Hamed i Mehdim Smajlović i još jedan momak koga sam poznao samo iz viđenja. Mislim da je bio iz sela Gredina kod Srebrenice. Ležeći tako navalili su na krv u mojim ustima i ušima gomila mravi, koji su me golicali i ujedali usljed čega sam se jedva uzdržavao da se ne pomaknem. Pošto je bilo podne morao sam tako ležati do noći, čekajući da se četnici udalje. Jedan od četnika sjedio je iznad mene, pušeći cigaretu. Dok sam ležao čuo sam učenje ezana u Nezuku na džamiji. Ovako ležeći odredio sam otprilike pravac sa koga se čuo ezan. Padom noći, ezan mi je bio orijentir kuda da se dalje probijam. Četnici su se podavno udaljili od mjesta zločina.

Ne mogavši ustati, zbog ukočenosti tijela i velike iskrvavljenosti, počeo sam se valjati niz padinu. Nakon nekoliko pokreta uspio sam ustati na svoje nesigurne noge. Vidjevši da mi je od života još malo ostalo, te ako se pod hitno ne domognem lijekova i hrane čeka me sigurna smrt, odlučio sam da se uputim pravo na četničke rovove, pa što mi dragi Bog da. Ili život ili smrt. Uputio sam se prema mjestu odakle se tog dana čuo ezan. Stigao sam do četničkih rovova. Kao što sam rekao bilo ih je mnogo i poredani su bili na cik cak. Kada sam, puzeći uspio preći prve rovove naišao sam i na druge. Puzeći tako, svaki čas sam očekivao da nagazim na mine. Uspjevši preći četničku liniju, neopaženo sam nastavio puzati prema liniji Armije R BiH. Znao sam da je moguće da naletim i na mine naših boraca. No, ja nisam imao više snage misliti na to, nego sam odlučno puzao dalje, boreći se za dah, jer mi je svakim sljedećim pokretom sve više ponestajalo snage. Kada sam dopuzao do tranšea naših boraca tu sam od radosti odahnuo. Pritrčali su mi vojnici Armije R BiH i pokupivši me izvukli dublje na slobodnu teritoriju prema selu Nezuk, gdje su mi dali vode i hljeba kojega više od sedmice nisam okusio. Tada mi je bilo sve lakše. Znao sam da sam u sigurnim rukama i da mi se život ponovo osmijehnuo. Sada mi je jedini cilj da zaboravim svu težinu putovanja koja je trajala deset dugih, iscrpljujućih i nikad ne ponovljenih, dana.

Na ove okolnosti nemam više šta izjaviti. Najradije bih, kako rekoh, da ovo sve brzo zaboravim i vratim se normalnom životu.

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 4 - 166)

PROBOJ LINIJA NA BALJKOVICI

- KAZIVANJE H.H. IZ MOČEVIĆA

Bili smo na liniji iznad Srebrenice, na mjestu Dobra žena. Četnici na ovom mjestu su napadali dva dana uzastopno, u 02,00 sati 10. jula 1995. Dobili smo naređenje da jedna grupa, od 15 ljudi, iz Brdskog bataljona, ode u ispomoć na Bibiće koji su već bili pali. Sa linije na Dobra ženi krenuli smo u 13,00 sati, 11. jula 1995., jer je Srebrenica već bila pala. Mi smo dobili naređenje da krenemo na Fojhare, iznad Srebrenice, gdje je bio i naš komandant Golić. Po iskupljanju, na tom mjestu, on je predložio da odemo u kamp UNPROFOR-a u Srebrenici, gdje je bilo naše oduzeto oružje. Sa Golićem je otišlo jedno šest-sedam ljudi, upali su u transporter, otišli do robne kuće u gradu i pucali na četnike. Oni su pokupili minobacače i ostalu opremu i potovarili na konje. Mi smo ih čekali na Fojharama. Odatle smo krenuli zajedno u pravcu Sućeske, a zatim promijenili pravac, i krenuli u pravcu Jaglića.

Ja sam sa Šušnjara krenuo oko 14,00 sati, 12. jula 1995., sa grupom saboraca iz Brdskog bataljona. Moj komandant Ejub Golić bio je na sastanku sa opštinskim vojnim i civilnim rukovodstvom Srebrenice, 11. jula 1995., kasno naveče, na Šušnjarima. Ja ne znam ništa šta se pričalo na tom sastanku. Liniju na Buljimu sam prešao, oko 14,30 sati, 12. jula 1995., i na polovini puta prema Kameničkim njivama imali smo zasjedu od četnika. Mi smo se razvili u strijelce. Oni su vikali da ne pucamo i da će i oni prestati. Prestali smo i mi i oni. Idući dalje, naišli smo na pet naših poginulih boraca. Ja od njih nisam nikog poznao, ranjene smo ponijeli u pravcu Kamenica. Ponovo smo naišli na grupu od jedno 20 poginulih, ispred Kamenica, Golić je naredio da se ranjenici nose. Na mjestu pogibije vidio sam tragove eksplodirane minobacačke granate. Noseći ranjene došli smo na Kamenice oko 23,00 sati, 12. jula 1995.

Na ovom mjestu sam vidio jednog čovjeka, sa obadvije odbijene noge, i jedno deset poginulih. Neko je sa baterijom obilazio i pregledao

mrtve. Noć je bila. Nije se moglo vidjeti pravo stanje na Kamenicama. Pucalo je sa svih strana. Ja sam sa grupom ljudi nastavio put u pravcu Konjević Polja iz Kamenica oko 01,00 sati, 13. jula 1995. U grupi od poznatih ljudi bili su Husić Medo i Nezir iz Močevića, opština Srebrenica. Krenuli smo prema Pobudu. Ubrzo se iskupila grupa od oko 300 ljudi. Poznao sam među njima Šečić Rašida, iz Močevića. Jedna grupa se zatim odvojila u pravcu Pobuda (150 ljudi). Ja sam krenuo sa drugom u pravcu Sandića (isto 150 ljudi) gdje smo imali zasjedu. Ne znam da li je i koliko bilo poginulih. Znam da se većina vratila nazad.

Ja sam se poslije ovoga našao sa Nezirom iz Močevića i Medom iz Biljače, opština Bratunac. Dana, 13. jula 1995., u četvrtak oko 04,00 sata, prešao sam asfaltni put na pravcu Konjević Polje - Bratunac, kod mlina u Lorićima. Nastavili smo put u pravcu Zelinja. Iznad Kravice smo naišli na jednog četnika, kojeg smo zaobišli, i krenuli u pravcu Pahljevića. U 10,00 sati smo sjeli da se odmorimo. Do 14,00 sati, iskupilo se oko 50 naših ljudi. Oko 13,30 došao je jedan stariji čovjek, po mojoj procjeni četnik. Kad smo započeli priču o putu, on se javio kao vodič, i rekao da zna put do Tuzle. Meni je veoma bio sumnjiv. Ja sam Medi i Neziru predložio da ne idemo s njima. Ubrzo je grupa krenula u pravcu Pahljevića, a vodio ih je onaj stari čovjek. Ja sam sa Medom i Nezirom bio na začelju. Na jedno 100 metara puta, bili smo se odvojili, i krenuli u pravcu Kušlata. Predložio sam da se u šumi odmorimo, i vidimo šta će biti sa grupom, koja je otišla u pravcu Pahljevića. Ubrzo se začula pucnjava, baš u onom vremenu za koje su oni mogli stići na asfalt. U toj grupi bilo je dosta ljudi iz Orlice i Bjelovca, opština Bratunac. Ja sam ih dosta poznavo iz videnja. Nisam vidio do danas da je iko prešao iz te grupe do slobodnih teritorija. Tu je blizu nas bila i Dana, Srpkinja koja je živjela u Srebrenici. I ona se sa jednim čovjekom vratila za Žepu. Ja sam rijeku Z. Jadar prešao kod Kušlata, oko 18,00 sati, i došao na Paševo, a potom na Udrč, u 20,00 sati, 13. jula 1995., gdje sam našao i mog komandanta Ejuba Golića.

On se interesovao da li ima još ljudi u pozadini, gdje i koliko?

U petak, 14. jula 1995., u 20,00 sati, krenuli smo u pravcu Drinjače. Most na Drinjači smo prešli oko 3,30 sati. Ubrzo smo, u jednom mjestu, (ne znam koje), stigli i Zulfu Tursunovića i opštinske vlasti Srebrenice. Idući prema Snagovu, naišli smo na zasjedu, koju smo razbili u 2 sata 15. jula 1995. U 14,00 sati, sišli smo u neku luku, a u nedjelju ujutro prešli smo asfaltni put Zvornik - Šekovići i nastavili u pravcu Križevačkih njiva. Ja sam sa grupom od oko 100 ljudi otišao na razbijanje četničke linije. I u nedjelju uveče, 10. jula 1995.,* smo po jakoj kiši zarobili dva četnička tenka, po kamion municije, granata i bombi. Taj prolaz smo držali tu noć. Liniju na Baljkovici smo prešli u 15,00 sati, u nedjelju, 10. jula 1995.,** Ejub Golić i Šabić Vejz su pravili raspored za držanje linije na Baljkovici, i tako praveći raspored otišli su od nas. Nedaleko od nas, na udaljenosti od oko 500 metara, čula se slabija detonacija (po mojoj procjeni bomba), od koje je ranjen Šabić Vejz i poginuo Ejub Golić. Mi smo liniju držali do 17,30 sati u ponedjeljak, kada smo napali i probili posljednju liniju na Baljkovici. U 13,00 sati istog dana prešli smo liniju.

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 4446)

* Bila je to nedjelja 16. jula 1995. godine.

** Isto

Br. 23
PROBOJ DO SLOBODE KROZ ZASJEDE

- KAZIVANJE B.M. IZ GLOGOVE

Mi smo sa Buljima krenuli poslije podne, sa našim komandantom Ejubom Golićem. Na šest konja iz Srebrenice natovarili smo minobacače i počerali snama, kao i veliki broj ostale municije. Četnici su se ubacivali među nas. Pred Kamenicama smo imali jedno deset poginulih i toliko ranjenih. Ranjene smo nosili do Kamenica. Sa Kameničkih njiva smo krenuli oko 21,00 sati, 12. jula 1995., nas oko 20 u grupi. Nudio nam se jedan vodič, mi smo to odbili. Sa mnom u grupi bio je Ismet Ibišević i Senahid Malagić, iz Glogove opština Bratunac. Ostale nisam poznao po imenima. Došli smo do Sandića.

Ja sam put između Sandića i Kravice prešao sam. Zagubio sam se od ostalih u noći, prošao sam kroz neko žito gdje je bio svezan ker, koji je stalno lajao. Stigao sam na jedno mjesto iznad Kravice. Na Hrnjičića brdu stigao me Ahmet, zv. Slovenac, sa Pala kod Srebrenice. Hodali smo cijelu noć, 13. jula 1995., i on je uspio prijeći Jadar na putu Kušlat - Konjević Polje. Ja sam kod Pahljevića naišao na grupu od jedno 150 ljudi, i udružio se sa njima. U četvrtak, oko 09,00 sati, 13. jula 1995., prešli smo Jadar na pravcu Kušlat - Konjević Polje. Po prelasku Jadra, nastavili smo put ka Udrču. Kad smo došli na Udrč, na putu smo vidjeli jednog poginulog, i put smo nastavili u pravcu Drinjače.

U petak ujutro smo prešli most na Drinjači, 14. jula 1995. Po prelasku mosta krenuli smo u pravcu s. Liplja. Od tog mjesta, neprestano smo imali isturene izviđače. Na Snagovu smo imali zasjedu gdje smo imali tri ranjena i jednog poginulog. Pokušali smo preći liniju na C. vrhu, gdje sam našao i Izeta Džanića iz Blječeve i Sadu Jašarevića iz Biljače, opština Bratunac. Kako smo pucali, brzo smo se zagubili. Ja sam se udružio sa grupom ljudi iz Sućeske, i ponovo se vratio na Udrč. Bilo nas je deset. Sjeli smo da se odmorimo. Ja sam zaspao, (bila je subota 15. juli 1995.). Kad sam se probudio, tu su bili

samo ja i Rahmo Muminović iz Glogove. Na Udrču smo čuli da su komandanti Šemso i Vejz ranjeni i da je Golić poginuo.

Na Udrču smo ostali 12 dana. Iskupila se grupa od šest ljudi. Od njih sam poznao nekog Samira i Hemiju (tako su ga zvali) iz Cerske i Hublić Salku - Hegela iz Srebrenice. Ubrzo su se Salko i Huzeir Ibišević odvojili od nas, kao i Mensur i njegov sin iz Kazana iz Srebrenice, i otišli su u pravcu Kladnja. Poznato mi je da je Salko poginuo kod Kladnja, ne znam da li su ostali prešli. Ja sam sa preostalim društvom krenuo u pravcu Kladnja. Sreli smo se sa nekim ljudima iz Osmača kod Srebrenice. Bilo nas je 12 u grupi. U mjestu Kliještani imali smo zasjedu. Tu je poginuo jedan dečko sa Osmača. Imao je 19 godina. Ja sam ranjen teže u ruku. Sa mnom su prešli: Hukić Besim sa Osmača, Bektić Fadil iz Jadra, braća Izet i Sabit iz Rulovaca, opština Srebrenica. Sabit i još jedan su bili ranjeni. Kao takvi su i prešli na slobodno područje.

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 4447)

Br. 24
MASOVNA SMAKNUĆA

- KAZIVANJE B.S. IZ LJESKOVIKA

Iz Srebrenice smo krenuli, 11. jula 1995., u pravcu Sućeske. Zatim smo od Lipe promijenili smjer i krenuli u pravcu Buljima. Liniju na Buljimu sam prešao oko 11,30 sati, 12. jula 1995. Bio sam pripadnik 282. LBrbr. liniju na Buljimu sam prešao prije podne, prije moje jedinice i nastavio put u koloni, u pravcu Kamenica. Nedaleko od prve linije smo već naišli na šest poginulih naših boraca. Oni su stradali od četničkih granata. Odmah iza tog mjesta, u potoku sam vidio dvojicu poginulih naših ljudi. Jedan je imao puškomitraljez M-53. Nisam nikog od njih poznao. Nastavili smo put. Na udaljenosti od jedno 500 metara, imali smo ponovo neprijatnosti. Naletjeli smo na četničku zasjedu. Tu smo imali poginulih i ranjenih - ne znam koliko? Od ranjenih sam prepoznao mog komšiju Memić Ramu. Njega smo povelili u pravcu Kamenica. Ovaj čovjek nije došao do slobodne teritorije. Sa Ramom do Kamenica smo ponijeli još jednog ranjenog. On je izumro, nakon 300 metara nošenja. Čuo sam da mu je tu izumro i brat. Neki ljudi su pričali da je to otprilike bio Mehić Kemo, iz Dimnića općina Srebrenica.

Ispred Kameničkih njiva, u jednom potoku, imali smo zasjedu. Tu se jedna grupa naših ljudi (njih oko 80) odvojila i krenula u pravcu Kamenice. Iznad nas je sjedila grupa od 6 ljudi. Vikali su da čekaju Golića. Predpostavljali smo da su to bili četnici i imali su AP. Kasnije smo čuli da su Goliću (komandantu Brdskog bataljona) napravili zasjedu. Na Kamenice sam došao oko 18,00 sati. Tu smo sjeli da se odmorimo. To je bilo, uostalom, i naredeno od predpostavljene komande. Nakon jednog puta počelo je postrojavanje po jedinicama, što je stvorilo veliku gužvu. Poslije toga sam čuo neku jaku huku, jer je tu u blizini pala bukva. Od nje se odvalio jedan stupac i pao po

ljudima. Bila je noć i neznam koliko je tu bilo poginulih i ranjenih. Počelo je da puca sa svih strana, oko 21,30 sati. Ja sam bio u jednoj dolini, prema potoku ispod mjesta gdje je pala bukva. Po ljudima je pucalo, i sa kose iznad. Kad se smirilo, izašli smo iz doline, i ranjenike iznosili na kosu. Iznijeli smo oko 50 ranjenih. Bila je noć, i ne bi mogao prosuditi, koliko je tu bilo poginulih. Ranjenike smo iznosili sve do 11,30 sati. Poslije toga, oko 12,00 sati, Fadil Muminović iz Konjević Polja nas je postrojio i govorio da zna put. Bilo je nemoguće uspostaviti red tako uspaničenim ljudima, i Fadil je napustio. Ja sam tu bio lakše ranjen u obadvije noge u ruku, i leđa. Tu sam se odmorio jedno tri sata.

Na tom mjestu su nas okružili četnici, došli su iz pravca Buljima. Bilo je puno ranjenika i neprestano su tražili vode. Četnici su došli među nas, nosili su flašu i parče gaze. Ko bi god od ranjenika zatražio pomoć, ili vode, oni bi ga natopljenom gazom iz flaše premazivali po usnama i on bi za minut-dva zaspao, najvjerovatnije i umro. Znam da su to isto uradili i mom amidžiću F.B. iz Ljeskovika, opština Srebrenica. On nije došao do slobodnih teritorija, kao i većina ostalih, kojima je na ovaj način "ukazivana pomoć". Četnici su imali i dvije vrste tableta, koje su davali ranjenicima. Govorili su da je jedna vrsta od bolova, a druga od nahlade. Ja sam predpostavljao da tu pomoć daju četnici i nisam je tražio.

U četvrtak, 13. jula 1995., oko 03,00 sata, ti četnici su naređivali našim zdravim ljudima da nose ranjenike na asfaltni put Konjević Polje - Nova Kasaba. Kako bi grupe odlazile, ne bi se niko vraćao, samo su se nedaleko u potoku čuli pucnji. Četnici se više nisu krili. Otvoreno su se među nama oslovljavali, Srpskim-svojim imenima. Jedan se predstavio kao vojvoda iz Mostara. Potom je jedan naš čovjek ustao i ubio ga iz pištolja, nakon čega je ustao jedan četnik i za odmazdu ubio tri i šest ranio naših ljudi iz grupe. Grupe koje su četnici slali na asfaltni put su nastradale, a otišlo je oko 30-40 ljudi, i ranjenih i onih zdravih što su ih nosili. Mi smo vidjeli da ti ljudi, u neposrednoj

blizini bivaju ubijeni i nismo htjeli ići. Zatim bi u blizini neko od četnika zapomagao kao ranjenik. Oni su slali naše ljude da ga previju i niko se od njih nije vraćao. Moj amidžić B.D. iz Ljeskovika imao je tu ranjenog sina. Ja sam rekao da ga ne šalje, jer ga dole čekaju četnici. Neki od četnika je to čuo i rekao da nepričam, jer će me to koštati. Obzirom da ja nisam bio teško ranjen, ja sam odlučio da bježim sa još dvojicom ljudi. Jedan od njih je Nedžad iz Osata, opština Srebrenica, drugog nisam poznao. Iza nas, na tom mjestu, je ostalo oko 100 ljudi. Četnici su ih otjerali na asfalt, prema Konjevića Polju. Dok sam trčao sljedilo me je pet četnika. Ja sam uspio pobjeći i popeti se na jedno drvo-grabovo. Nedaleko od mene čuo sam da viču jednom čovjeku, da siđe sa drveta. Pitali su ga, kako se zove, on odgovara Alić Sabo iz Sjedača, opština Srebrenica. Tražili su da siđe. Kad je to odbio, čuo sam samo jedan metak i bombu. Znam da Sabo nije došao. Zatim su dva četnika i mene primijetili i pošla prema meni. Ja sam skočio sa drveta i pobjegao niz neku strminu. U trku sam ponovo naletio na jednog četnika bez puške. On me je gonio, i njemu sam pobjegao.

Poslije toga sam hodao sam po šumi, i oko 17,00 sati, našao sam Đozu iz Zabojne, sa još pet ljudi. Oni su me primili u grupu. Ja sam otišao da pijem vode i ponovo sam udario na dva četnika. Rekli su mi da ne idem dalje, tamo su mine. Jedan od njih se zvao Dragan. To je čuo i Đozo i sačekao me. Dragan nije imao oružje, i otišao je u pravcu Kravice. Mi smo krenuli dalje i ponovo udarili na jednog četnika, a zatim na grupu od pet. Oni su sačekivali grupe, koje se predaju. Mi smo se vratili iznad sela Lolića, na jedno brdo i udarili na grupu četnika. Kad smo počeli da bježimo, oni su zapucali. Nisu nas pogodili. Kasnije su to mjesto granatirali. Zvali su na megafone, da se predamo. Mi smo se vratili na jednu livadu kod Sandića i tu prenoćili.

U četvrtak naveče, 13. jula, poslije tog odmora, u zoru u petak smo pokušali prijeći asfaltni put Konjević Polje - Bratunac. Nismo uspjeli, a na tom mjestu sam vidio 3-4 poginula naša čovjeka. Most gdje smo planirali preći, obezbjeđivali su trojica četnika. Nakon tog neuspjeha,

odlučili smo se vratiti u širi rejon Burnica. Tu smo vidjeli šest poginulih naših ljudi. U putu smo našli živog Mensura iz Jagodnje, općina Bratunac. U blizini smo čuli jeku ljudi. Mensur nam je rekao da je grupa od 10 ljudi, među kojima je i on bio. Bila je zasjeda. Ima poginulih i ranjenih. Ubrzo nas je u grupi bilo 23. Krenuli smo u Burnice, gdje smo došli u subotu oko 06,00 sati, 15. jula.

U Burnicama, kod škole, smo vidjeli oko 200 naših ljudi. Četnici su vršili pretres terena i mi smo otišli u Jelah. Na vrhu sela, u jednoj kući, pod pločom smo našli ranjenog Hasanović Hasana iz Šubina, općina Srebrenica i još jednog čovjeka. Vratili smo se ponovo u Burnice, školi, oko 18. jula. I tada su četnici vršili pretres terena i pofatali su oko 100 ljudi, koji su se masovno predavali. Ja sam tad bio u društvu sa Hazimom Buljubašićem iz Ljeskovika. Otišli smo ponovo u s. Jelah gdje smo bili jedno dva dana.

21. jula počeo je opšti pretres terena. Mi smo otišli u pravcu Nove Kasabe. Bilo nas je pet u grupi. U kući je ostalo sedam ljudi i predalo se. Svi ti ljudi su pobijeni. Od njih sam poznao Hasanović Hasana, iz Šubina i Hasanović Mustafu, iz Ljeskovika. Na putu do Nove Kasabe, vidjeli smo 12 četnika sa vojnim kerom. Oni su vodili oko 30 naših zarobljenih ljudi, u pravcu asfaltnog puta kod Nove Kasabe. Mi smo krenuli za njima, i promatrali šta će se sa njima desiti. Bilo nas je pet u grupi. Trojica su ostali, a ja i Huso Hukić iz Osmača smo krenuli za njima. Kad je zarobljena grupa došla na asfaltni put kod Nove Kasabe, vidjeli smo kako im naređuju da odlože rance i ostalu opremu. Postrojili su ih u kolonu i kroz livadu ih odveli u potok kod Đuguma i pobili. Na asfaltu je bio utovarivač i pet četnika, ostali su ubijali naše ljude. To je bilo oko 04,30 sati, 21. jula 1995. Ranije, 18. jula, vidio sam, oko 09,30 sati, da su tri autobusa i dva kamiona i šest putničkih automobila, puna ljudi odvucli u livadu iznad Kaldrmice. Tu su, od 09,30 do 15,30 sati, pucali PAM-ovi, ubijali naše ljude. Posle toga su se vratili četnici-egzekutori. Otišao je bager i to zagrao.

Asfaltni put Konjević Polje - Nova Kasaba sam prešao 21. jula. Na jednom brdu smo prenoćili. Zatim smo nastavili put prema Kladnju. Tako smo putovali tri dana. Iznad Tišće smo vidjeli četničku artiljeriju. I dalje sam bio u grupi samo sa Hukić Jusom iz Osmača. U kanjonu kod Sokoline došao sam 24. jula. Tu smo udarili na četničku baraku, gdje je bilo sedam četnika. Od 12,30 sati do 20,00 sati, izvidali smo teren i odmah poslije toga smo prešli liniju. Na udaljenosti od linije, na jedno 100 metara, smo prenoćili. U Kladanj kod tunela došli smo, ja i Juso Hukić, 25. jula oko 08,00 sati. Ja sam ranije radio na izvozu šume, i imao sam sreću da sam dosta teren poznavao.

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 4443)

Br. 25
PUZEĆI DO SLOBODE

- KAZIVANJE Č.Z. IZ GLODIŠTA

Nakon pada Srebrenice, na dan 11. jula 1995., po naredenju komande, svi pripadnici Armije Republike Bosne i Hercegovine iz rejonu Srebrenice, kao i ostali živalj, sposoban za daleki put, krenuli su preko planina u pravcu Tuzle. Put je bio pun neizvjesnosti, upadajući u česte četničke zasjede, gdje je dolazilo do razbijanja ogromne kolone u manje grupe, koje su nastavile sa probijanjem prema, kako rekoh, Tuzli. Jednu od takvih grupa sačinjavali smo ja, Salkić Munib, Atanović Ferid, Nukić Adil, Mujanović Isad i Ahmetović Muhamed. Navedena grupa, u kojoj sam, kako rekoh, i ja bio, u više navrata je pokušavala preći linije razdvajanja. Ali smo, pri svakom pokušaju, nailazili na zasjede i na već raspadnute dijelove tijela prognanika, koji su prije nas pokušavali to isto učiniti, tako da se nismo usuđivali ni na jednom dijelu linije direktno prijeći. Skoro dva mjeseca smo izviđali i tražili pogodan momenat, tako da smo morali čekati da četnici malo "olabave" linije, jer su bili veoma grupisani u dijelu prema Tuzli.

Nestavši nam hrane, u noći 13/14. septembar 1995., odlučili smo, po svaku cijenu, u rejonu Memića, opština Kalesija, prijeći na slobodni dio teritorije i tako naći spas za goli život. Skoro cijelu noć smo izviđali teren, u predjelu nove škole u Memićima, ali se ispred nas protezala poljana, i to na više dijelova minirana, tako da smo izgubili vrijeme sve do oko 3,00 sata iza pola noći. Vidjevši da se sprema dan, odlučili smo pokušati prijeći poljanu ispred tzv. "Careve" kuće u Memićima. Po dolasku, do navedne kuće, išao sam ispred navedne kolone, tako da sam negdje ispred same kuće osjetio dim cigarete, na što sam skrenuo pažnju ostalim u grupi. Bez obzira na sve, produžili smo put sve do ulaza u dvorište "Careve" kuće, gdje nas iznenada prekida zveket oružja, na terasi kuće pored koje smo se nalazili, a odmah zatim i paljba iz vatrenog oružja, u dugim rafalima. Po nama se osulo kamenje sa puta kojim smo se kretali, tako da smo se odmah

bacili na zemlju. Ja sam se odmah bacio na grm ispred sebe, gdje sam potražio zaštitu za jednim od borića. Nisam čuo nikakvu dreku, niti vrisku svojih saboraca, ali sam osjetio da isti puzeći napuštaju kritično mjesto, uvlačeći se u duboku travu njive ispred nas. Isto sam i ja pokušao, ali se ispred mene ispriječila žičana ograda, tako da sam bio prinuđen da se zadržim na licu mjesta. Neko iz moje grupe je šapatom me pozivao "Č. hajde za nama". Nakon kraćeg zatišja, razmakao sam žicu ograde ispred sebe, uvukavši se u njivu, te poget napustio lice mjesta u pravcu asfalta, odnosno puta za Kalesiju. Dolaskom do kraja njive, zavukao sam se u jedan kanal, gdje sam sačekao dan. U nekoliko navrata sam se tokom dana kretao kanalom lijevo i desno, tražeći pregled linija ispred sebe, jer nisam bio siguran ko se nalazi ispred mene.

Nemajući orijentaciju o rasporedu linija Armije Republiku Bosne i Hercegovine ispred sebe, u kanalu sam se zadržao dva dana, i dvije noći.

Za to proteklo vrijeme, na osnovu razmjene pucnjave među linijama, došao sam do zaključka o položaju naših linija, gdje sam se nakon dva dana i dvije noći u ranu zoru približio jednom od rovova Armije Republike Bosne i Hercegovine. Vidjevši jednog od boraca, pozvao ga, skrenuvši pažnju na sebe, ujedno se i predstavivši. Odmah mi je od strane boraca pružena pomoć, a ujedno sam od istih obaviješten o prelasku saboraca iz moje grupe, stim što je u spisku, koji su oni napravili, nedostajao Salkić Munib i ja. Ni do dan danas za Salkića se ništa ne zna, niti ga je iko od ostalih boraca, koji su prešli liniju, ikada vidjeo.

U zadnje vrijeme sam čuo da se u blizini "Careve" kuće, nakon Dejtonskog sporazuma, pronašao kostur, najvjerojatnije jednog od prognanika iz Srebrnice, pa stim u vezi dat ću detaljan opis nestalog Salkić Muniba, na tom mjestu, kao i njegove odjeće i ličnih predmeta.

Salkić Munib je od oružja imao lovačku pušku "horozušu" cal. 16 m/m, a uzase je imao oko petnaestak patrona, od kojih su dva bila plastificirana, a ostali kartonski. Uzase je imao manji ranac ("borbeni ranac JNA"). Od odjeće je imao kožnu jaknu, crnu, džemper, za sada

nepoznatih detalja, košulju kratkih rukava roze boje, pantolone, kao teget plave boje, sa kukastim falknama u pojasu, ispod pantolona je nosio teget plavu svilenu trenerku, na nogama je imao duboke cipele sa rajferšlusom s unutrašnje strane i kaišom na preklop. Navedene cipele su oštećene kod rajferšlusa, tako da su vezane pertlama, a na vrhu lijeve cipele donja su bile falkovane žicom bakrenom bez izolacije. Uzase je nosio komadić stakla, koji nam je služio kao ogledalo pri brijanju, jer smo imali jedan žilet, i služio nam je svima za te namjene.

Koliko se sjećam da nije imao prednji jedan zub u gornjoj vilici, i to desnu jedinicu. U džepu je imao komadiće sječenog papira, računске sveske, ispisane mjestimično hemijskom plavom olovkom, koje je koristio za motanje duhana, a u istom džepu je imao i najlon vrećicu sa duhanom.

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 4916)

Br. 26

SEDAM SATI U HLADNOM JADRU

- KAZIVANJE DŽ.DŽ. IZ PODOSOJA

Po polasku od kuće, gotovo svo vojno-sposobno stanovništvo enklave Srebrenica, skupilo se na rubu Enklave na Buljimu.

Na isti sam došao, 11. jula 1995., u večernjim satima, da bi na tom području proveo noć, a sa istog sam pošao, 12. jula 1995., u poslijepodnevnim satima, u koloni 282. brigade, gdje je bilo najviše mojih prijatelja i poznanika i veliki broj familije.

Prije polaska na pomenutom mjestu, veliki broj ljudi pio je alkohol, koji su ponijeli sa sobom. Tom prilikom, primjetio sam neke od mojih komšija, koji su se snašli za alkohol. Od istih sam čuo da su tu i našli alkohol. Tu sam čuo i više glasina, koje su se širile među ljudima, kao što su da se Alija sa Karadžićem dogovorio o razmjeni Srebrenice za Ilijaš, jer je Ilijaš takođe u okruženju, i da će svi stanovnici Enklave slobodno izaći. Po polasku sa zbornog mjesta, išli smo u koloni jedan po jedan, a staza je bila obilježena papirićima, navodono zbog mina.

Idući niz Buljim, nakon pola sata po polasku, naša kolona je bila prekinuta i čekali smo na vodiče. Na jednom brdu, sa lijeve strane, primjetio sam tri četnička vojnika, koji su osmatrali put, da bi ubrzo sa naše desne strane, po koloni, zapucali iz pješadijskog naoružanja i iz minobacača. Ljudi su počeli da panično bježe na sve strane, tako da sam tom prilikom vidio par naših ljudi, koji su pali. Neke od njih sam i lično poznavao.

Uz sebe sam vodio svog mlađeg brata i jednog rodaka, bez oba roditelja, za kojeg sam imao moralnu dužnost da se brinem. Trčali smo niz potok, i ako nismo znali kud je put, sem toga da na Kameničkom brdu treba da bude okup. Trčeci 2-3 km. niz potok, primjetio sam na desetine mrtvih. Pošto sam se bojao da ne odemo prenisko u Kravicu, iz torbe sam izvadio topografsku kartu i kompas, tako da sam na osnovu potoka, koji su se spajali, odredio stajnu tačku na karti, a potom orjentisan prema mjestu, gdje treba da se nademo.

Bježeći tako od četničkih granata, koje su nas pratile, u jednom momentu bilo mi je žao što su oni sa mnom, jer možemo sva trojica da nastradamo, a i jednom od nas nešto da se desi, ne bi mogli jedan drugom pomoći. Po izlasku na jednu kosu, naišli smo na jednu grupu koja se odmarala, a iza nje i nekoliko hiljada ljudi. I dalje se nisam odvajao od brata i rodaka. Na tom mjestu vidio sam mnogo svojih rodaka i komšija. Nalazili smo se na okupu. Tom prilikom sam saznao od njih za neke koji su do tada nastradali, ili su bili ranjeni, dok neke u masi nismo mogli pronaći, niti ih je neko vidao. Narod je išao na vodu i nosio je flaše, tako da smo neke molili za vodu, ali nismo dobijali. Za mene su gotovo svi bili nepoznati, tako da je i moj brat otišao na vodu. Pred njegov polazak, suprostavio sam mu se da ide, jer mi je sve bilo sumnjivo.

Donio je litar vode, pošto nas je bilo mnogo, svi smo po malo popili. Nakon izvjesnog vremena, tražili smo od jednog momka, od svojih 20-tak godina vode, on je odbio da mi da vode, ali je na upornu našu molbu ipak dao flaše i upozorio nas da uzmemo svi po malo iz grupe. To je bilo za nas jedna velika greška što smo uzeli, jer kasnije uvidjeli smo da je voda bila zatrovana. Pošto smo bili u dubini mase, nismo znali da se kolona kreće, iako je bio sumrak. Ja sam predhodno dao sebi u zadatak da ne ostajem na začelju kolone.

Neznam tačno koliko je bilo sati, kad je u blizini palo nekoliko minobacačkih granata. Osjetio sam nepoznat miris, pa sam iz rusaka izvadio peškiri i stavio ga preko usta i nosa. Takođe, tom prilikom sam osjetio peckanje u nosu. Nakon izvjesnog vremena, po nama je zapucalo sa svih strana iz vatrenog oružja.

Ljudi su bili uspaničeni i bezglavo su jurili na sve strane. Čim je zapucalo legao sam na mjestu, tako da mi je sa prednje strane zaklon pravila jedna veća bukova žila. Gazili su me i preskakali. Nakon što se malo smirilo, do mene je ležao jedan rođak, dok su drugi iz straha pobjegli naniže. Neke od njih nisam nikad više vidio. Tom prilikom izgubio sam brata i rodaka. Nakon što se smirilo, bilo je mnogo mrtvih i ranjenih. Ja sam sa jednim komšijom iznio dva ranjenika na obližnji brijeg, a potom se vratio sa istim, jer smo čuli da nam je ranjen jedan

od rodaka. Tražili smo ga i dozivali, ali ga nismo pronašli. Na tom mjestu sam susreo i jednog bivšeg kolegu iz Zalužja, koji je u ruci držao bombu sa izvučenim osiguračem i preplašenim glasom, govorio mi da je kraj. I ako sam i ja osjećao psihički poremećaj, govorio sam mu da ostavi bombu, da nije kraj, jer smo mi Muslimani i moramo se boriti za život. Otišao sam od njega, jer mi se činilo da je suludo ubjeđivati ga. Po izlasku na brijeg, gdje je bilo 2 -3 hiljade ljudi, vidio sam jedan užas. Ljudi su izgubili svaku kontrolu, jedni druge su dovikivali. Širile su se lažne glasine kao što je, da naši u okruženju drže školu u Konjević Polju, u kojoj su četnici, i da je s njima napravljen sporazum, da se svi ranjeni snesu na obližnji put, na koji će doći četnici kamionima da voze ranjenike za Kladanj. To je bila samo jedna u nizu četničkih laži-varki. Jedan broj ranjenika je odnešen, a drugi su bili u toku transporta da bi se u potoku začula pucnjava. Tačnije u njemu je ključalo. Nikakve kontrole nije bilo, ljudi su vršili samoubistva. Jedan od mojih poznanika, tražio je od svog sina pištolj da se ubije. On mu je dao, obojica su bili van kontrole. Ja sam pokušao da ga spriječim. Međutim, odgurnuo me, gotovo i da me ne poznaje. Nakon mjesec i po dana sreo sam ga i zajedno smo prešli na slobodnu teritoriju.

Pitao sam ga: "Pa zar si još živ". Ispričao sam mu šta se desilo. On se sjeća samo da mu je neko dao neke tablete i da se od tada više ništa ne sjeća. Već tada sam znao da smo svi u velikoj opasnosti, i da se trebam što prije udaljiti s tog mjesta. Formirala se neka kolona. Od nekog smo dobili naredenje da puške držimo, o desno rame, sa cijevima okrenutim ka zemlji, jer je navodno sa četnicima tako dogoreno. Već mi je odavno bilo jasno da su četnici bili među nama, i da nas time žele odvesti na predaju. Jer, samo takva kolona ličila je na to. Krenuli smo. U tom putu mislio sam kako da se iskradem iz te kolone. Nismo prešli ni par stotina metara kada je na nas zapucalo sa desne strane. Počeo sam da bježim lijevo pored jedne međe, da bi legao na udaljenosti od stotinjak metara na travu. Iz mase su se čuli pozivi na predaju. Mnoge iz te kolone nisam više vidio, a za neke sam čuo da su bili na strijeljanju u Kravici.

Na tom mjestu sam se zadržao kraće vrijeme, da bi počeo puziti niz livadu u pravcu šume i potoka. Prepuzio sam stotinjak metara iznad jedne međe, koja je bila obrasla papraću, i tu zastao. Osluškivao sam gdje se četnici nalaze, pucnjava se čula ispred mene sa lijeve i desne strane, dolje iza leđa je bio masakr. Tu nije bilo smisla vraćati se.

Našao sam se u okruženju, a puta nisam poznavao. Ležao sam u paprati između jedne međe, dok se sa moje desne strane, na udaljenosti od nekih pedeset metara, nalazila velika grupa ljudi, koji su bili izmješani sa četnicima. Među njima vladao je veliki nered. U potoku se čula i dalje pucnjava. U nekoliko navrata ispod mjesta gdje sam se ja nalazio, protrčalo je nekoliko ljudi. Nisam se smio javljati, jer nisam znao ko je.

U daljini sam čuo jednog ranjenika, koji je pozivao u pomoć i tražio vode. Pozivao je tako do pred zoru, da bi se nakon toga stišao.

Već sam potpuno siguran da se među našim nalaze četnici, kada je jedan čovjek došao do šume govoreći: "Ljudi predajem se", dok je drugi glas odgovorio "Ma šta se predaješ, ubij ga", a nakon toga se čula pucnjava. Takođe niže od mene čuo sam kada su naređivali jednoj djevojci da se skine, a ona im je odgovorila "Kako ću ovdje", dok joj je on govorio "Ma skidaj se da ti napravim jednog malog četnika". Jedne prilike čuo sam kada jedan glas naređuje "Rasijeci mu nogu", a nakon toga jauci i molba upućena četnicima da ga ubiju. Oni su se smijali oko njega i provocirali ga. On je i dalje preklinjao da ga ubiju. Kada to više nije vrijedilo, počeo je psovati i vrijeđati, da bi kod njih izazvao bijes da bi ga ubili. Međutim ni to nije vrijedilo, njegov glas čuo sam do pred zoru, kada je utihnulo.

Pored mene, sa svih strana prolazili su ljudi, tako da nisam imao kontrole ko sve prolazi, pogotovo sa moje gornje strane, jer je teren bio naget. Okrenuo sam se na leđa držeći u rukama pušku tako da sam iz te pozicije mogao kontrolisati i gornju i donju stranu.

Čekao sam da pucnjava prestane u potoku, da bi krenuo. Međutim, ona se do jutra čula, tako da sam na tom mjestu dočekao i zoru. Već sam počeo gubiti psihičku kontrolu. Nisam više mogao razmišljati. Čuo sam samo dozivanje imena. Svjestan sam bio toliko, da ne smijem

ustati, da tu moram ležati i čekati mrak. Dan je već bio kada sam čuo da se priča o oružju i podjeli oružja, jer su oni kupili oružje od mrtvih i od onih koji su pobacali prilikom predaje. Čuo sam korake kroz travu, koji su mi se priblažavali, a zatim i glas koji je govorio "Vidi u paprati da nema ko", drugi glas mu je odgovorio "Idi pa gledaj" a zatim "Nejma nikog". Bio sam spreman pucati, ali su se udaljili. Žeđ me je sve više mučila, znojio sam se, na sebi sam imao kožnu jaknu i majicu ispod, nisam znao skinuti je. Poslijepodne sam uspio skinuti jaknu i majicu, kad su mi već usta bila suha. Majicom sam brisao znoj sa tijela i cijedio ga u usta. Za mene je to bila najveća temperatura u životu. Žeđ me je toliko mučila da sam počeo čupati korijen od paprati i žvakati ga a zatim roviti zemlju i stavljati je u usta, da bi se rashladio. Vrijeme je sporo prolazilo, pratio sam sunce kad će zapadu. Minuti su bili dugi ko godina. Vid sam počeo gubiti i u daljini sam vidio maglu. Pomišljao sam da se ubijem, ali sam na kraju poskidao sve sa sebe, iz đepa izvadio kartu, kompas duhansku kutiju, upaljač, tranzistor, takođe sam tom prilikom ostavio pušku, RAP i ranac, u kome je bilo nešto hrane i veša, i pošao naniže. Kretao sam se jednom stazom, koja je vodila kroz visoku ostrugu.

U jednom momentu okrenuo sam se i ugledao čovjeka da trči za mnom. Skrenuo sam van staze u ostrugu i pritajio se. Čuo sam korake koji su prošli pored mene a zatim tajac, da bi se nakon izvjesnog vremena koraci vratili ka livadi. Ni danas to nisam raščistio sa sobom, dali je to bilo priviđanje ili stvarnost. Izašao sam iz ostruge i krenuo stazom, da bi došao u šumu, gdje sam našao jednu gljivu, koju sam odmah pojeo, a zatim sam sišao u jedan potok. Odmah sam stavio usta u vodu i hladio se pomalo pijući vodu. Voda je sporo tekla, ne znam koliko sam popio vode, ali još uvijek sam bio žedan. Osjećao sam da mi je stomak pun vode, a usta su i dalje bila suha.

Sjeo sam pored potoka, malo se odmorio, a zatim sam se još malo napio vode, i krenuo uz potok. Izašao sam na jedan makadamski put, gdje sam našao razbijenu flašu. Kako mi se voda i dalje tražila, vratio sam se na staro mjesto, gdje sam nasuo vode i napio se. Izašao sam na

spomenuti put i pošao njime. Pored puta vidio sam mrtve, koji su ležali.

Dalekovod koji sam vidio, u meni je stvorio sliku Podravanja, da su naši iz Srebrenice išli po hranu u Žepu, i da su naletjeli na zasjedu u Podravnju, tako da sam ja sebi stvorio sliku Podravanja. U glavi mi je bila više Tuzla. Legao sam spavati među mrtvim, nisam osjećao nikakav strah, jer nisam bio pri svijesti. Kada sam se probudio, znao sam gdje se nalazim, i brzo sam pobjegao u šumu. Sjedio sam u šumi, kad su naišla tri čovjeka, dvojica su nosili lovačke puške, treći je nosio lovački karabin, na leđima su nosili rančeve. Iskočio sam pred njih, i oni su uperili puške u mene. Odmah sam rekao da sam musliman, jer sam bio siguran da su i oni. Bili su preplašeni. Sjeli su i oni da se odmore, i dali su mi jednu majicu da obučem. Kada je uveliko pala noć, krenuli smo, jer smo mislili da je ispod nas asflat, da bi prešli preko njega. Prikradali smo se "asfaltu", i došli do riječice, i prešli preko nje. Pratili smo dalekovod za koji sam znao da vodi iz Višegrada za Tuzlu.

U jutarnjim satima došli smo do jednog sela, koje je bilo spaljeno, kasnije smo saznali da se to selo zove Suljići. Pored sela, sakrili smo se u jednu šumu, gdje smo tog dana susreli još neke grupice ljudi. U popodnevnim satima smo čuli zvuk aviona i nadali smo se spasu. Znali smo šta se dogodilo. Međutim, spasa nije bilo. Narednih deset dana kretali smo se po Pobuđu. Iako su četnici znali za nas, svaki dan su vršili pretres terena. Imali smo sreće, a zahvaljujući našoj mudrosti, nismo se dali uhvatiti. Svaki dan smo mijenjali lokaciju. Uglavnom smo pratili koji su teren u toku dana pretresli, da bi se u toku noći prebacili na taj dio. U dva navrata smo pokušali prijeći asfalt, al tako da sam ja riješenje vidio u povratku prema Sućeskoj, i čekanju da se situacija smiri. Našao sam se sa nekim komšijama, i pošli smo nazad, ali nismo uspjeli izaći na Buljim. Po povratku prema Sućeski, našao sam svoju pušku i ostale stvari, koje sam ostavio. Ponio sam ih sa sobom, mada sam primijetio tri oružja, ipak odlučio sam se za svoju pušku.

Tu smo bili tri dana. Na tranzistoru sam čuo da Žepa nije pala, i da se vrše pregovori sa četnicima u Sarajevu, da se izvrši evakuacija. Krenuli smo prema Žepi. Nekoliko dana smo putovali do teritorije pod kontrolom Armije Republike Bosne i Hercegovine. Već slijedećeg dana, od našeg dolaska, i teritorija Žepe je pala u četničke ruke. Nismo se usudili krenuti prema Kladnju, nego smo krenuli prema Sućeski. Cijeli dan putovanja pratila nas je jaka kiša. U predvečerje smo došli u selo Sućeska. Tu smo u jednoj kući našli brašna, gdje smo skuhalo lepinje i malo jeli. Ja sam odmah legao spavati da bi ustali u ranu zoru i prebacili se iza mog sela u šumu.

Tu smo bili nekoliko dana. Četnici su se kretali iz sela u selo, pa smo se morali prebacivati na drugu lokaciju, kako nas ne bih otkrili. Bili su smješteni u školi. Svaki dan bi vršili pretres terena. Mi smo, svakih 2-3 dana, mijenjali lokaciju, iz jednog zaseoka u drugi.

U tom periodu, ja sam dobio žuticu i teško mi je bilo kretati se. Bio sam u jednoj teškoj situaciji, pa sam došao na ideju da sam pokušam pronaći lijek. Tako sam moje drugove zamolio da mi pokušaju pronaći knjigu liječenja lijekovima i biljem. Jednog dana pronašli su je, i donijeli mi je. U istoj sam pronašao da je najefikasniji lijek čaj od kore johe. Svako veče kuhao sam po 1,5 litar čaja i nosio sa sobom u šumu, gdje sam preko dana pio. Nakon prva 2-3 dana, osjetio sam poboljšanje, a nakon 10-tak dana kretao sam se normalno.

Jednog dana sa društvom sam ležao u šumi. Četvorica iz moje grupe su pošli na Jadar da operu veš. Pošto do tada nisam išao nijedanput na Jadar, a gdje je bila jedna grupa, u kojoj sam mnoge poznavao, pošao sam, odnosno, stigao sam ih u putu. Po dolasku na Jadar, našao sam se sa njima. Sjeli smo za sto ispred jedne vodenice, gdje smo čitali kartu. Nakon 10-15 minuta od našeg dolaska, sa daljine od oko 15 metara, na nas je zapucalo. Svi smo skočili u vodu, jer nismo imali gdje.

Mnogi od njih bili su neiskusni i počeli su odmah da bježe uz vodu, iako nisu znali odakle puca. Čula se samo huka u kanjonu. Nalazio sam se pored vodeničnog mlina i tu sam procijenio situaciju, u kojoj smo

bili. Nalazili smo se u izuzetno teškoj situaciji. Izlaza nije bilo, osim uz vodu, a oni su bili uz obalu. Bilo mi je jasno, da me više nema.

Potrčao sam uz vodu, iako sam vidio svoje drugove, kako padaju. Pao sam i ja pored jednog kamena i opustio se kao da sam pogođen. Iza mene je protrčao jedan naš. I on je pogođen. Pao je preko kamena, tako da su mu glava i noge bili u vodi. Slijedeći je pošao prema meni. I on je pogođen s leđa u glavu, ali ne smrtno. Kleknuo je u vodu na koljena i gledao u mene. Taj pogled neću nikada zaboraviti. Drugi metak ga je pogodio i na čelu sam vidio ranu. Pao je glavom u vodu. Vidio sam kako mjehurovi vazduha iz vode izlaze priklikom izdisanja, pomješani sa krvlju.

U vodi sam jedini ja još bio živ. Nisam se više plašio, nisam imao strah. Misli su mi strahovitom brzinom strujale kroz glavu.

U ruci sam držao pištolj. Bio sam spreman pucati, osvetiti se, očekivao sam smrt ležeći u vodi. Primjetio sam, da su mi pantalone zakačene. Bio sam ranjen u lijevu nogu, ali bol nisam osjećao. S moje desne strane, na udaljenosti od oko 2 metra, vidio sam branu od trupaca smrče, tu sam vidio jedini izlaz. Ako uspijem ući u nju, možda preživim, a ako ostanem na tom mjestu, šanse da preživim su ravne 0%. Skočio sam i uspio se domoći ulaza. Na samom ulazu u branu, naišao sam na jednog druga za kojeg nisam znao da je tu. Preklinjao sam da ide još naprijed, jer sam ja na samom ulazu. Sa dna brane, vadio sam granje i kamenje. Stavljao na ulaz u branu, da bi maskirao naš ulaz.

Nivo vode u brani je počeo rasti, tako da smo morali držati uzdignutu glavu u ležećem položaju. U jednom momentu, začula se eksplozija i balvani su se pomjerali. Mislio sam da su nas četnici primjetili i hoće na taj način da nas uguše. Pištolj sam držao u ruci, okrenut prema grudima, spreman da pucam u sebe, u slučaju da se balvani svale na nas.

U vodi je bilo hladno. Vani je padala kiša. Čekali smo da se smrači. Noć nije padala, postalo je neizdrživo.

Htjeli smo izaći, ali nijedan nije htio prvi. Nakon kraćeg razgovora, pošao sam prvi po cijenu života, jer hladnoću nisam više mogao

izdržati. Na izlazu iz brane odmah sam ugledao mrtve u vodi. Bacio sam pogled na brdo iznad vode, gdje sam primjetio čovjeka. Rekao sam drugu "Eno četnika" i pokazao mu na njega. On je gledao u nas. Rekao mi je, da to nije četnik, nego jedan od naših. Putem mimike sporazumjeli smo se, pa smo izašli iz vode do njega. Tu mi je on skinuo svoju bundu, koju sam obukao, a potom iz ranca izvadio flašu pekmeza. Pio sam pekmez i osjetio kako mi silazi u želudac, i kako se toplota širi tijelom. Od njega smo saznali kako smo u vodi proveli od 11,15-18,00 sati. Kiša je i dalje padala. Po mraku smo krenuli do mjesta gdje sam se ja skrivao, gdje smo u jednom bunkeru naložili vatru i malo se osušili.

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 4414)

Br. 27
UPOTREBA BOJNIH OTROVA

- KAZIVANJE M.S. IZ POZNANOVIĆA

Dana 11. jula 1995. pošli smo iz Srebrenice, u pravcu Sućeske. Idući u tom pravcu, kolona je bila izložena četničkom granatiranju. Oko 11,00 sati smo promjenili pravac i krenuli u pravcu Šušnjara, gdje smo i prenoćili. U zoru smo krenuli u pravcu Buljima. Ja sam bio u sastavu 283. I.B.I.br. Sa Buljima se krenulo u proboj, koji nije ličio na proboj, više je ličio na običnu kolonu civila.

Naša brigada je krenula sa Buljima, 12. jula 1995., rano ujutro, u 09,00 sati. Put je bio tako uzak, kako može proći jedan po jedan čovjek, jer su bile mine, sa jedne i druge strane.

Odmah po prelasku na četničku teritoriju, počelo je granatiranje sa svih strana, a već u prvom potoku od Buljima kolona je prekinuta, jer je u istoj bilo dosta poginulih i ranjenih. Neke od njih sam poznavao. Jedan od njih je Haris iz Daljogošte, opština Srebrenica. Ranjene smo ponijeli i produžili put, da bi stigli kolonu, koja je već bila zaustavljena nedaleko od potoka, jer su četnici na putu, kuda smo trebali proći, postavili mine.

Na ovom mjestu se sakupilo dosta ljudi. Najednom je eksplodirao tromblon, ili bomba. Zapucalo je iz više pravaca. Većina se razbježala nazad i naprijed, a dosta ljudi je pobacalo i oružje.

Prije nego što je zapucalo, ja sam sjedio, i nisam uspio da ustanem kad je pucalo. Potom sam ustao i pošao da obidem, da vidim ima li ranjen ili poginuo neko od mojih poznatih prijatelja. U tom obilasku sam naišao na rodaka Salihović Sinana, koji je bio ranjen u obadvije noge od bombi.

Imao sam jedan prvi zavoj, previo sam mu jednu nogu, drugi zavoj mi je dao jedan momak, te sam zavio i drugu. U neposrednoj blizini vidio sam četvoricu poginulih i više ranjenih. Ejub Golić je zatim uspostavio kolonu i krenuli smo dalje. Išlo se dobro do iznad Kravice (Pobudke Kamenice) .

U prvi sumrak na ovo mjesto naišli smo na zasjedu, gdje je pucalo sa svih strana, sa raznim vrstama oružja. Četnici su bili na drveću i bacali su bombe među nas. U jednom slučaju, vidio sam na šest metara da sjedi grupa od 6 ljudi. Jedan od njih ustaje, bježi od grupe, ostali viču: "četnik". Zatim je među njima uskoro eksplodirala bomba i stvorila se velika panika među ljudima. Noć nas je tu zadesila. Morali smo se ponovo organizovati, da bi krenuli dalje. Iznijeli smo ranjene na jedan brijeg. Među njima je bio i moj komšija K. S. iz Potkorijena. Poginule smo ostavili. Odatle smo krenuli dalje, a bilo je oko 11 sati, 12. jula 1995., nismo išli ni 500 metara. Naišli smo na jednu livadu. Četnici su ponovo otvorili vatru. Neki su legli, među njima i ja.

Na tom mjestu su bačeni i otrovi. Izgledalo je otprilike ovako: kada je prestala pucnjava, nešto puče i dim se počeo razilaziti, a vjetar je puhao u našem pravcu. Ja sam imao sreće da sam imao zaštitnu masku i upotrijebio je.

Na ovom mjestu smo ostali do zore 13. jula 1995. Otrovi su djelovali. Ljudi su sami sebe klali noževima, vješali, bacali bombe, izvršavali samoubistva. Pri tome su ubijali ili ranjavali ljude, koji su bili u neposrednoj blizini.

Ujutru, u 09,00 sati, četnici su zvali da se predamo uz obećanje da nam neće ništa faliti. Skupilo se oko 40-50 ljudi i otišlo je da se preda. Među njima je bio i moj komšija Šefik Ibrahimović, koji je bio ranjen u vrat i još meni likom poznatih, kojima ne znam ime.

Ja sam se sam vratio nazad u šumu. Razmišljao kako ću dalje, jer nisam htio da se predam. U šumi sam bio do predveče, sa još jednim djedom iz Osata.

Našli smo još jednu grupu od Bratunca. Oni su predlagali da se vratimo u Srebrenicu, jer naprijed se nije moglo. Ja sam se udružio s njima. Malo smo odspavali. Krenuli smo prije zore nazad u pravcu Srebrenice. Na jednom brdu, nedaleko od toga mjesta, naišli smo na moje rođake koji su me pozvali da idem sa njima.

To su bili: Malkić Abdurahman - Kiko, Hamdija, Hazim i Hedib (svi iz Poznanovića, opština Srebrenica). Krenuli smo do mjesta gdje je bila zasjeda, iznad Kravice (Kamenice), da nademo hrane. To je bilo

14. jula 1995. Naveče smo riješili da se vratimo u Srebrenicu, ali to nam nije pošlo za rukom, jer su četnici zatvorili liniju i bili smo otkriveni.

Ponovo smo se vratili na Pobudku Kamenicu. Ujutru, 15. jula 1995., u 17,30 sati, krenuli smo obilaznim putem kroz srpska sela. Došli smo u Šušnjare, gdje smo sakupili hrane. Uveče smo krenuli na Drinu, jer smo već planirali put preko Srbije.

Dok smo se kretali na teritoriji Srebrenice, nismo od Muslimana sreli nikoga, izuzev manjih grupa četnika. Gledali smo kako pljačkaju po selima, a pljačkali su sve moguće. Dana, 20. jula 1995., smo prešli Drinu i razdvojili se u dvije grupe. Ja i Hedib, i još trojica, došli smo u Suboticu, gdje smo prenoćili u nekom šiblju.

Ujutro smo se uputili prema granici. Nedaleko od granice zaustavio nas je jedan oficir i tražio nam je dokumente.

Obzirom da mi nismo imali dokumente, priveo nas je na Karaulu, koja je bila udaljena oko 300 metara.

Uzeo je podatke, a u međuvremenu je došla kampanjola civilne policije i privela nas je u SJB Subotica, gdje su nas pretukli i ponovo uzeli podatke. To je bilo 21. jula 1995. Sljedeći dan (22. jula 1995. oko 09,00 sati), do 23. jula 1995. u 09,00 sati ispitivala nas je civilna policija.

Pitanja su bila uobičajena: jesmo li bili u vojsci, koliko smo ubili četnika, uz uzimanje izjava, uglavnom su nas tukli i maltretirali.

Tu smo ostali 8 dana, zbog pokušaja ilegalnog prelaska granice. Nakon izdržane kazne od 8 dana, prebacili su nas u Bijeljino, gdje je nastavljeno ispitivanje, uz neprestano maltretiranje i udaranje.

U ćeliji smo bili 15 dana, a zatim 15 dana u drugom zatvoru. Nakon toga, 12. septembra. 1995., prebačeni smo u logor u Batkovićima, gdje smo ostali do 24. decembra 1995. kada smo razmijenjeni.

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 4407)

UZALUDNI VAPAJI RANJENIKA

- KAZIVANJE D.A. IZ MOČEVIĆA

Prilikom pada Srebrenice, 11. jula 1995., izbjegao sam na Buljim, gdje smo morali da sačekamo komandu i da krenemo u proboj u pravcu Tuzle. U srijedu 12. jula 1995., oko podne, krenuli smo prema Kaldrnici. Za to vrijeme vidio sam samo jednog čovjeka, koji je bio poludio, pa je naletio na mog brata da se tuče. Jedva sam ih spriječio, jer sam vidio šta je bilo. Idući dalje, udarili smo na prve žrtve proboja, od kojih je bilo 10 mrtvih i oko 15 ranjenih. Bio sam u sastavu 283. manevarske brigade. Ali uzalud, jer nisam sa njom ni išao, već kako sam znao da se snalazim.

Nakon prvih žrtvi, dolazimo blizu Kaldrnice, gdje stižemo sve brigade u sastavu 28. divizije. Tu smo se postrojili i krenuli prema Tuzli. Moja brigada po rasporedu išla je zadnja iza ranjenika. Išli smo negdje oko 500 metara. Tu smo udarili na prvu zasjedu. U mojoj grupi je bilo nas oko 10 ljudi. Kada je zapucalo, nastalo je pomaganje onih ljudi koji su bili ranjeni, jer su predosjećali šta ih čeka. Niko nikome nije mogao da pomogne, čak ni brat, bratu. Nakon prestanka pucnjave, ja sam prvi ustao i zvao brata. On se nije odmah odazvao, nije mogao, zato što je mnogo ljudi palo na njega. Nakon duže vremena, on se javio i ustao. Poslije njega ustalo je još 3 čovjeka, a ono ostalo nismo znali šta je sa njima. Krenuli smo prema asfaltu u Konjević Polju, ali kada smo izašli na brdo, vidjeli smo mnogo ranjenih i poginulih. Počeo je neko da viče da se postrojimo, da krenemo dalje.

Došao sam tu i vidio zeta H. I. iz Tegara, opština Bratunac, ranjenog. On mi je pričao da mu je čovjek bacio bombu. Vidio sam svog rodaka (M. S. iz Poznanovića, opština Srebrenica) ranjenog i viče: "Nemojte me ostaviti". Ja mu nisam mogao pomoći, jer smo morali da idemo. Neke ranjene smo ponijeli. Tu nas je opet čekala četnička vojska, obučena u civilno odijelo. Zvali su nas da idemo u pravcu njih, jer je tuda navodno put. Mi krenemo, a oni zapucaju,

pobiju one što su išli naprijed, i opet pobjegnu. Tako nekoliko puta, dok nisu počeli bombe bacati. Ja sam počeo bježati. Došao sam u neku rijeku. Kada sam se okrenuo, vidio sam da mi je brat tu. Krenuli smo prema asfaltu. Bilo nas je negdje oko 10 ljudi. Kada smo došli u neke njive, blizu asfalta, našli smo još jednu grupu ljudi.

Oni su nam rekli da smo opkoljeni. Nas 7 je krenulo u proboj. Prošli smo liniju, ali su nas otkrili četnici i krenuli su za nama. Dva čovjeka su ostala, a mi smo krenuli i došli smo u jednu šumu. Zatim je moj brat otišao sa nekim ljudima na izviđanje, ali se više nije ni vratio. Poginuo je, to mi je rekao jedan od ljudi, koji se vratio kasnije. Odatle smo krenuli na asfaltni put Konjević Polje - Nova Kasaba, gdje smo sačekali mrak da bih prešli put i nastavili u pravcu Udrča. Oko 23,00 sata uveče stigli smo na Udrč. Tu smo noćili i ujutro krenuli prema Baljkovici.

Našao sam tu trojicu ljudi iz mog sela. Tad mi je bilo lakše. Do tada sam bio sam.

Krenuli smo ujutro oko 10,00 sati, a stigli smo u Kamenicu uveče oko 19,00 sati. Bila je kiša i nismo mogli dalje. Tu smo noćili i ujutro krenuli u 05,00 sati.

Naišli smo na pobijenih šest naših ljudi (nisam nikog od njih poznao). Ponovo smo krenuli, i taj dan i stigli smo na Baljkovicu, gdje smo noćili. Odmah ispred nas bila je četnička linija. Ujutro smo krenuli prije svanuća. Vidjeli smo kraj puta 2 zakopana naša čovjeka. Ponovo smo krenuli. Idući putem stigli smo na Baljkovicu, gdje smo našli našu vojsku. Oni su nam rekli da je linija probijena i da možemo preći. Taj dan, 18. jula 1995., stigao sam u Tuzlu.

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu, inv. br. 4409)

TORTURE PO SRBIJI

- KAZIVANJE I.H. IZ SKELANA

Nakon pada Srebrenice, 11. jula 1995, krenuo sam u pravcu Tuzle. Prvo smo krenuli u pravcu Sućeske, nešto oko 22,00 sati. Krenuli smo u pravcu Šušnjara. Istog dana, oko 23,00, došao sam na Šušnjare, gdje je bilo postrojavanje po brigadama. Ja sam bio u sastavu 283. LBrbr. Nešto oko 05,00 sati ujutro, krenuli smo u pravcu Buljima, gdje je i ranije bila prva četnička linija. Veliki problem prelaska prve linije otežavala su minska polja. Ja sam istu prešao oko 11,30, 12. jula 1995. Idući od Srebrenice, u grupi sa mnom uvijek su bila i moja dva brata H. i F. Odmah po prelasku prve linije, bili smo izloženi jakom četničkom granatiranju, od čijih je posljedica, odmah nakon tri kilometra, poginulo oko 10 i ranjeno oko 20 ljudi. Od poginulih sam poznao Dautović Nijaza iz Šubina, opština Srebrenica, Ljeskovicu Mehmeda iz Liješća, opština Srebrenica. Ranjene smo nosili, dok su poginuli ostali na mjestu pogibije. Idući tako došli smo na Kamenice oko 19,00, gdje smo imali četničku zasjedu. Na tom mjestu bilo je mnogo ljudi. Na jednom se začula velika huka, a potom je zapucalo sa svih strana. Ja sam uspio leći. Kad je pucnjava prestala, potrčao sam do potoka, koji je bio udaljen jedno 30 metara. Gdje god da kreneš, prosto da ne staješ na zemlju. Čini mi se da sam do potoka stajao, sve sa poginulog na poginulog. Odatle sam se povukao nazad, gdje sam i našao moja dva brata. Odlučili smo da se vratimo nazad u Srebrenicu. Dana 14. jula, rano ujutro, vratio sam se u Šušnjare. Sa mnom, pored moja dva brata, bili su i Semir Begić, i braća Salihović Vahdet i Safet i Mehmed Mehmedović. U Šušnjaru smo našli Osmana iz Zalužja, opština Bratunac, koji je već bio poludio. Tu je ostao iza nas. Mi smo dalje krenuli prema gornjim Potočarima da potražimo hrane. Cijeli dan gledali smo četnike kako pljačkaju muslimanske kuće. Pljačkali su sve odreda. Istog dana, naveče oko 12,00, krenuli smo u UNPROFOR-ski

kamp u Potočarima (15. jula 1995.), u kojem smo vidjeli samo jednog UNPROFOR stražara.

Iza kampa smo pronašli Mehu iz Godovića, opština Srebrenica, koji se takođe vratio sa zasede u Kamenicama. Zajedno sa Mehom, krenuli smo ponovo u Potočare. Sutradan, naveče, 10. jula 1995., krenuli smo u pravcu Bacute, gdje smo imali i četničku zasedu. U istoj su nam nestali Begić Semir sa Soloćuše i Mehmedović Mehmed iz Voljavice. Ujutro smo se povukli iz predjela Bacute i krenuli u pravcu Lipe. Naveče, 17. jula 1995., krenuli smo u Srebrenicu. Preko Joševe smo došli u Kazane, a zatim preko Đoza i Pustumlića u Jadar.

19. jula 1995, osvanuli smo na Lubničkom brdu. Dok smo se odmarali, vidjeli smo kako veći broj tenkova kroz Jadar odlazi za Žepu. Sa Lubničkog brda smo nastavili put u pravcu Gladovića. Preko Poljaka i Gornjih Peći došli smo u Barakoviće. Dana 20. jula, kod Barakovića, smo prešli Drinu i došli u Srbiju. Puške smo ostavili kod Drine u Barakovićima. Krenuli smo u pravcu Bajine Bašte i došli do Šarampova. Tu se, nas šest, razdvojilo u tri grupe. Ja sam sa sobom u grupi imao dvojicu braće, u drugoj grupi su bili braća Salihović Vahdet i Safet, a u trećoj je sam ostao Meho iz Gladovića. Otale dvije grupe krenule su u pravcu Tare. Mi smo nastavili put u pravcu Bajine Bašte. Dva dana smo proveli u Bajinoj Bašti, u kući Dula Davidovića (20. i 21. juli). On nije bio kući. Nalazio se na Tari u vikendici.

Mi smo ovog čovjeka poznavali od ranije. Išli smo mu kući. On je dolazio nama i redovno je telefonom održavao kontakte sa našim ocem, koji je bio u Makedoniji. Dule nas je, 21. jula, naveče povezao u pravcu Niša i dovezao do Požege. 22. jula iz Požege smo krenuli autobusom u pravcu Čačka.

U autobusu su nas otkrili inspektori MUP-a i priveli u MUP u Čačku. Tu su nas mnogo tukli i ispitali. U toku ispitivanja, najviše su nas pitali za Ahmu Tihića, i nešto manje za Nasera Orića. Isti dan su nas prebacili u MUP, u Bajinoj Bašti.

Neki policajci su poznavali mog brata. Rekli su mu da su braća Salihovići uhapšeni u Pilicama, nedaleko od Bajine Bašte, te su nas otkrili. Znali su da smo na teritoriji Srbije. Salihoviće su kasnije vratili

u Barakoviće da bi im pokazali gdje se nalazi oružje koje smo mi ostavili. Zatim, kako oni kažu, predali su ih u Centralni zatvor u Bratuncu. Braća Salihovići nisu došli na slobodne teritorije. Četnici su znali da je Vahdet prije rata bio u civilnoj policiji, a za vrijeme rata u vojnoj. Vjerovatno su pobijeni u Barakovićima.

Cijelu noć 22. jula, su nas ispitivali. Pripisivali su nam ulogu DTG,* ubačenih po zadatku na teritorij Srbije. U zatvoru nas nisu tukli. Ispitivao nas je Risto, koga smo lično poznavali. Prije rata, on je bio komandir policije, a tada je obavljao dužnost načelnika. Poznavao je našeg oca. Pričao nam je da je bio u ratu na Teočaku. Istu noć, kad su nas priveli, doveli su i Malkić Abdurahmana - Kiku, Hamdiju i Hamzu. Tukli su ih cjelu noć. Moj mlađi brat F. je išao da briše krv posle toga.

Sljedeći dan, 23. jula, prebacili su nas u Kaolin u Bratuncu, gdje smo noćili. Tu nas nisu tukli. Te noći čuli smo kako se spremaju za Žepu. U zatvor nam je dolazio i M. N., ratni komandant Bratunačke brigade. U razgovoru se ponašao korektno. U kamionu pod ceradama, nas šest su 24. jula odveli do Karakaja, gdje su ubacili još devet ljudi, povezanih očiju. Nismo ih poznavali. Ti ljudi su bili izmrcvareni i pretučeni. U Batkoviće smo došli 24. jula 1995. Bezbjednjaci IBK* su me u toku istrage pokušavali vrbovati da radim za njih, pri tome mi nudeći veću količinu novca. Imao bih zadatak (kad me pošalju na teritoriju Tuzle) da prikupljam podatke i radim za njih. Uglavnom bi to bio zadatak o broju i rasporedu ljudstva i tehnike. Pri tome bih se uvezao sa njihovim ljudima, koji već rade u Tuzli. Moju braću su planirali ostaviti kao zalag za moju saradnju. To isto su nudili i Malkić Abdurahmanu, jer je i on imao tu brata.

Tražili su ako pristanemo da potpišemo izjave. Mi smo svaki vid saradnje po ovom pitanju odbili. Razmjenjeni smo u grupi od 105 ljudi kod Gračanice, 24. decembra 1995.

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu, inv. br. 4410)

Br. 30
SRPSKI "VODIČI" UBIJAJU

- KAZIVANJE S.M. IZ MEHMEDOVIĆA

Poslije pada Srebrenice (11. jula 1995.), krenuli smo za Tuzlu. Pri izlasku iz grada, čuli smo da treba ići u pravcu sela Sućeske, čega smo se i pridržavali. Nismo znali da postoji neki detaljni plan od pretpostavljene vojne komande i civilnih organa vlasti. Posle prvog granatiranja (VBR-a), oko 22,00, promjenili smo pravac i krenuli ka selu Šušnjara, gdje smo i stigli oko 23,00. U Šušnjarima smo se odmorili i postrojili po brigadama. Ja sam bio u sastavu 283. brigade. Čekali smo zoru da nastavimo dalje. Rano zorom smo krenuli u pravcu Buljima. Išli smo u koloni, dva po dva, bez ikakva odstojanja i borbenog poretka.

Na Buljim smo stigli zorom, 12. jula. Pošli smo da predemo liniju, sa koje nas je vratio Ejub Golić i Salihović Šemso, rekavši da su napred mine. Na tom mjestu prelaza stvorila se velika gužva. Ja sam liniju prošao oko 11,30 sati, idući oprezno, jer smo bili upozoreni da se u blizini nalaze mine. Ta mjesta su bila obilježena papiricima. I na ovom djelu puta nismo imali nikakav borbeni raspored. Išli smo kao obična grupa civila.

U prvom potoku od Buljima, na udaljenosti od oko 3 km, naišao sam na prve žrtve. Od poginulih sam poznavao Dautović Nijaza iz sela Šubina, Ljeskovića Mehmeda iz Lješća, Mehić Kemala iz Dimnića, opština Srebrenica. Poginule smo ostavljali, a ranjene smo nosili sve do Kamenica. Na Kamenicama smo pričekali da stignu i ostali, jer je tako bilo naređeno. Tu sam vidio i mog komandira čete Ibrahima Tabakovića iz Storeska, opština Srebrenica, kao i Dudić Ibru komandanta 282. brigade koji je izgledao veoma zabrinut i izgubljen. Pomenuta dvojica su bila bez ikakva oružja. Oko 19,00 sati, počelo je postrojavanje, što nije bilo moguće izvesti zbog malog terena i pošumljenosti terena. Ja sam sjeo na jedno drvo-brezu. Kod mene je bio moj brat O. Čekajući na red za ulazak u kolonu, ljudi su se gurali i

preturili jedno suho drvo-panj, visine oko 3 metra. Najednom je neko povikao: "Kolju četnici".

Zapucalo je sa svih strana. Prije pucnjave je nešto zahučalo, i tada je zapucalo sa svih strana. Ja sam sišao do potoka i sačekao da prestane pucnjava. Kad sam se nakon toga vratio, prepoznao sam ranjenog Mešu iz Sućeske (radio u stambenoj komisiji opštine Srebrenica). Već je bio mrak. Teško je bilo raspoznati bilo koga. Mrak je bio tako da nisam dobro vidio koliko je nastradalih. Neki su vikali da ne paničimo. Zulfo je uzeo put u Konjević Polju i obezbjedio prolaz. Javio se jedan čovjek, kao vodič, rekavši da zna put za Tuzlu. Sa njim je otišlo oko 40-50 ljudi, koje je on kasnije odveo u pravcu Konjević Polja. Ovo mi je kasnije potvrdio i Ridić Mevludin iz Žanjeva, opština Bratunac, koji je bio u toj grupi. Odustao je da ide s njima, jer je posumnjao u čovjeka, koji ih je vodio. Niko od te grupe, pričao mi je kasnije Mevludin, nije došao do slobodnih teritorija.

Ja sam produžio dalje u pravcu Konjević Polja sa bratom O. U Burnicama sam se našao sa Sinanom (iz Poznanovića, opština Srebrenica) kod škole. Sa njim je bilo još 5 ljudi. U školi smo zatekli oko 15 ljudi. Neko je predložio da krenemo dalje. Došli smo do Kaldrmice, gdje smo vidjeli i Sakiba Krdžića sa Osmača, opština Srebrenica, Danu, Suljić Sulju, zamjenika komadanta 282. brigade. Tu se širila propaganda da je Zulfo Tursunović ubio sam sebe, te Osman Suljić, predsjednik opštine Srebrenica, nagazio na minu i predao se.

Tu sam vido dvojicu ubijenih naših ljudi, kojima ne znam ime. Nastavili smo dalje. Vidio sam jednog izmasakriranog čovjeka. Prešli smo igralište (na pravcu Konjević Polje - Nova Kasaba). U grupi, nas oko 150-200 ljudi, krenuli smo dalje i prešli smo asfalt. Od asfalta, na jedno 2 km, smo sjeli, da se odmorimo. Kasnije je na to mjesto došao kamion sa četnicima. Sa megafonom su tražili da se predamo. Nisam vidio tu da se neko predao. Mi smo krenuli ka Udrču. Na Udrču, nedaleko od nas, pala je jedna granata. Nas 19, iz moje brigade, odredili su da idemo u susret Veizove 284. br.

Dana 13. jula 1995. sa Udrča oko 18,00 smo krenuli u pravcu Drinjače. Prvo su išli diverzanti. Na Hodžinu gumnu, kod Cerske, nas

je zatekla noć. Odatle smo krenuli na Veljen glavu, gdje smo udarili na četnike i vratili se lijevo. Tu smo došli do neke šume, gdje su nas stigli i opštinari i medicinsko osoblje.

Zora nas je zatekla (14. jula 1995.) u blizini Kule. Tu smo odmorili oko 5 sati i krenuli u pravcu Lipnice, gdje smo našli NŠS 28. d.KoV Bećirović Ramiza. Idući od Lipnice, krenuli smo dalje i udarili na zasjedu koju smo rastjerali. Sa desne strane je dejstvovala praga, a sa lijeve tenk. Neko je javio da imamo zarobljenog četnika-kapetana.

Praga je neprestano tukla. Ja sam na jednom mjestu vidio 3 poginula i 5 ranjenih. Idući dalje vidio sam još dvojicu poginulih. Tu nas je zatekao mrak. Ja sam vodio jednog ranjenog, koji mi je rekao da smo stigli u srpsko Snagovo. Došli smo u Snagovo, zorom, 15. jula 1995. Odatle smo sa desne strane mogli vidjeti Karakaj. Naišlo je jedno četničko vozilo iz pravca Šekovića. Na nas je otvaralo vatru, od čijih posljedica smo imali i jednog ranjenog. Tu sam vidio Salihović Ekrema iz Potočara i Kezu iz Glogove. Imali su jednog zarobljenog četnika. Odatle smo krenuli na Crni vrh, a zatim u jedan potok gdje smo čekali noć. Oko 19,00 sati smo se postrojili i krenuli dalje. Odmah po polasku, navalilo je nevrijeme (grad i kiša).

Na tom mjestu su poginula 3 naša borca. Razlog pogibije su bili naši ljudi u grupi, koji su već bili izludjeli i sami su bacali bombe. Jedan od njih je i Kemo Đuderija iz Bjelovca, opština Bratunac.

Odatle smo krenuli dalje. Odmah nedaleko zaustavio nas je Beli iz Potočara i rekao da ne možemo proći, zato što naprijed imaju tenkovi. Tu sam vidio i policajca Mirsa zv. Mazalo, a odmah iza njih bilo je 15 poginulih naših boraca. Mi smo ipak krenuli dalje. Ubrzo smo naišli na grupu naših ljudi.

Iz pravca Nezuka djelovala je haubica u pravcu kolone. U zoru 16. jula 1995. došli smo na srpsku Baljkovicu. Na tom mjestu bili smo izloženi teškom četničkom granatiranju iz više vrsta naoružanja.

Zulfo Tursunović nas je vratio u šumu i tražio dobrovoljce sa oružjem, jer je neposredno ispred nas bila četnička praga. U grupi koja je otišla da uništi pragu, ja sam vidio i Tihčić Ismeta iz Liješća, opština

Srebrenica. Poznato mi je da ovaj čovjek nije došao na slobodne teritorije. Od tog njegovog odlaska, nisam ga više nigdje vidio.

Ubrzo zatim rekli su da možemo dalje. Mi smo nastavili put. Odmah smo naišli pored jedne šupe, u kojoj sam vidio 4 poginula naša borca.

Tihić Mustafa iz Liješća, u neposrednoj blizini je poginuo, kao i Ejub Golić. Idući dalje, vidio sam 3 tenka, koji nisu dejstvovali.

Mi smo prošli između njih. Tu je ranjen Rasim iz Daljagošte. Nedaleko od tog mjesta, došli smo na liniju, koju su četnici držali. Tu smo našli puno hrane i municije.

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu, inv. br. 4411)

Br. 31
MASAKR NA KAMENIČKIM NJIVAMA

- KAZIVANJE H.M. IZ BREZOVICA

Mi smo zadnji krenuli iz Srebrenice. Ja sam bio u društvu sa ratnim komandantom Ejubom Golićem i njegovim ljudima. Srebrenicu smo napustili oko 15,00 sati, 11. jula 1995. Krenuli smo u pravcu Jaglića. Mi smo po narednju zadnji krenuli na teritoriju, koju su kontrolisali četnici, a u Buljim došli smo posljednji. Liniju na Buljimu smo prešli oko 15,00, sati narednog dana (2. jula 1995.). Pored ostalih ljudi iz Golićeve jedinice sa mnom je bio otac M., Kiram Mehić iz Položnika, Ševal Husić iz Zapolja, Memišević Mehmedalija iz Brezovica i Azem iz Pirića, opština Bratunac.

Dok smo išli preko Buljima, naišli smo na grupu od 6 naših poginulih u jednom potoku. Mi smo išli zadnji. Preko Buljima smo kupili ranjenike. Nikoga nismo ostavljali. Nosili smo ih sve do Kameničkih njiva. Pred Kameničke njive smo došli oko 21,00 sati, 12. jula 1995. Tamo je pucalo sa svih strana. Čula se jeka i pomaganje, sa svih strana. Nije se znalo više ni za kakav red. Bilo je dosta ranjenih i poginulih. S obzirom da je bila noć i šumski teren, teško je reći broj nastradalih.

Ja sam uspio pobjeći u jedan potok. Oko 23,00 sata bio sam u društvu sa amidžom M.H., S. i A. H., mojim amidžićima i Mujom Tursunom iz Sućeske. Krenuli smo kroz šumu u nepoznatom pravcu. Nailazili smo na naše poginule i ranjene. Dosta ranjenih je bacalo bombe. Istu noć, oko 02,30 sata, u četvrtak, 13. jula 1995., krenuo sam sa grupom, od oko 20 ljudi, u pravcu Kravice (dionica asfaltnog puta Konjević Polje - Bratunac).

Dole na putu bili su tenkovi. Kad smo se približili, čuli smo kako četnici pričaju. Bila je noć. Počeli smo planirati kako dalje. Jedan naš čovjek je poludio i počeo pucati na četnike. Oni su uzvratili vatru. Mi smo se razbježali. Jaka pucnjava iz svog raspoloživog naoružanja, nas je prinudila da se vratimo nazad. Vratili smo se u pravcu Kamenica,

prije zore istog dana. Sa mnom u društvu su i dalje bili moji ranije navedeni rodaci, i još oko 1000 naših ljudi.

Na Kameničkim njivama smo zatekli haos, oko 1000 poginulih. Bilo je teško proći i baciti korak, a da ne staneš na mrtvog. Krili smo se po šumi. Oko 11,00 sati, četnici su počeli preko megafona zvati da se predamo. U društvu sa mnom bilo je puno ljudi iz Sućeske i Klotjevca, opština Srebrenica. Među nama je dosta ljudi poludjelo. Teško je imati bilo kakvu kontrolu u toj masi. Neki su bacali bombe. Jedni su bili za predaju, drugi ne. Na pregovore sa četnicima, navodno je otišao neki Malagić iz Glogove.

Oko 1000 naših ljudi, tog dana, je otišlo da se preda. Bilo je oko 15,00 sati. Ja se nisam htio predati. Lutajući po šumi sa bratom, ubrzo sam ranjen. Četnici su nas pofatali. Bilo je još dosta naših zarobljenih ljudi. Povelili su nas u pravcu Kravice. Kolona ljudi, nas oko 500, je povedena do asfaltnog puta. Vidio sam kako četnici iz tenka pucaju u pravcu Buljima.

Kad smo dolazili na jednu livadu, pored puta, četnici su nam psovali "majku balijsku" i tražili novac. Na livadi je bilo oko 1500 ljudi, koji su se predali. Okolo su bili MB - poredani. Ovu masu je okruživalo jedno 100 četnika. Imali su šarene uniforme. Neki su nosili crne i crvene marame. Tu je bio i jedan tenk, ofarban u crno, jedna žena u šarenom, sa još nekoliko četnika. Odvodili su pojedince u jednu obližnju kuću. Ti ljudi se nisu vraćali.

Pitali su, ko ima 80-to godišće (rođen 1980. godine) da ga pošalju na vodu, da ranjenicima ponesu vode. I ja sam se javio, jer sam bio sitan i to je prošlo. Nisam se više ni vraćao. Kad su autobusi i kamioni sa ženama iz Potočara naišli, ja sam se, dok su odmarali kod vode, uspio zabaciti na jedan kamion, i doći na slobodnu teritoriju.

Nisam nikada čuo i vidio da je neko od meni poznatih lično, i iz viđenja, došao na slobodnu teritoriju, od one mase naših ljudi koja se predala u Kravici.

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu, inv. br. 4-160)

“NESTANAK” SVIH KOJI SU SE PREDALI

- KAZIVANJE A.K. IZ KNEZOVA

Ja sam iz Srebrenice krenuo kasno naveče i uputio sam se pravcem Sućeska - Jaglići - Buljima. Do Buljima smo putovali do pred zoru, 12. jula 1995. Četničku liniju sam prešao oko 10,00 sati. Idući preko Buljima, u jednom potoku smo naišli na 5 naših poginulih ljudi. Dvojica su bili u šarenom odijelu. Nisam nijednog od njih poznavao. Na izlazu iz Buljima, prema Kameničkim njivama, došao sam naveče oko 19,00 sati, 12. jula 1995. Tu je bilo puno vojske. Bilo je naredeno da se čeka dok stignu i ostali. Kasnije su nam rekli da su naprijed četnici i da jedan broj jedinica ide u proboj. Sa mnom je bio i moj brat B. i daidža A. B. iz Sućeske.

Bilo nas je mnogo. S lijeve strane počelo je da puca. Mi smo se razbježali. Išli smo dalje preko šuma. Ja sam, u toj grupi, poznavao direktora OŠ iz Sućeske, prezivao se Bektić. Došli smo do jedne kuće, gdje se dijelila šuma i livada. Tu smo naletjeli na neprijateljsku vatru i razbili se u više pravaca.

Sa mnom u grupi ponovo se iskupilo oko 500 ljudi. Jedni su predlagali da se predamo. Jedni su bili protiv. Pucalo se sa svih strana. Ja sam, iznad Kravice, ranjen u desnu nogu. Četnici su bacili više bombi u našu grupu i istovremeno tražili da se predamo. Tu mi je brat ranjen, komšija H. V., i još više ljudi koje nisam poznavao. Tu mi je i daidža ranjen. Neki nepoznati ljudi su nas previli. Vidio sam poginulog tetića S. iz Sućeske, opština Srebrenica. Bio je pogođen u glavu.

Jedan broj nas, ranjenih i zdravijih, oko 500 ljudi, uputili smo se prema Kravici da se predamo četnicima. Četnici su neprekidno, na megafone, zvali: “Predajte se, nećemo vam ništa”. Sišli smo na jednu livadu, blizu asfaltnog puta u Kravici. Vidjeli smo jedan tenk. On je pucao u pravcu Buljima, kuda se naš narod kretao.

Vidio sam jednu grupu naših ljudi, koja se prije nas predala, bilo ih je 500. Poslije nas su stalno dolazili na predaju. Četnici su bili u

šarenim uniformama, neki su nosili marame (crne i crvene), bilo ih je oko 100 napolju, i još neki broj u kući. Bili su poredani svud po kućama krajem asfalta. Put je bio blokiran. Nisam poznao nijednog od četnika.

Od tih 500 ljudi, koliko se predalo, poznao sam svog brata, dajdžu i dosta njih, iz viđenja. Bili su iz Sućeske. Nisam vidio nikoga od onih koji su se predali da su došli na slobodnu teritoriju. Čuo sam kako četnici psuju i viču da će nas zatvoriti u hangare (hangari u Kravici).

Mene su poslali da se malo operem od krvi. Nisam se više ni vraćao. Kad je naišao autobus, sa ženama iz Srebrenice, kod te vode, vozač je odmarao. Ja sam iskoristio njegov izlazak. Ušao sam u autobus. Žene su me sakrile.

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu, inv. br. 4-159)

GRANATAMA SA BOJNIM OTROVIMA PO CIVILIMA

- KAZIVANJE A.A. IZ POBUĐA

Padom Srebrenice, uveče 10. jula 1995.* u blizini naselja Šušnjari, okupila se velika skupina naroda, nas oko deset do dvanaest hiljada žitelja Srebrenice i okolnih mjesta tražeći spasa u okolnim brdima nastojeći preći na slobodnu teritoriju. Navedenoj skupini priključili smo se ja, moj otac R. i daidža A.K., a majka je ostala sa nejači bježeći prema Potočarima prema kojima je četnička horda granatiranjem stjerala sve žitelje nesposobne za pružanje bilo kakva otpora. Ogromna skupina, mahom sposobne omladine, među kojima sam i ja sa svojim bližima bio u ponoć smo krenuli prema liniji razgraničenja sa četnicima u blizini Buljima. Uspjeli smo, iako u ogromnoj količini, preći neopaženo u unutrašnjost teritorije koju je kontrolisao agresor i uputiti se prema Kravici. Do Kravice smo stigli u ranim jutarnjim časovima gdje je na čelu kolone duge, oko petnaestak kilometara, došlo naređenje da se primirimo i sačekamo ostale grupe koje su nas, s vremena na vrijeme, pristizale.

Tokom cijelog dana ležali smo na toplom suncu čekajući zaostatak kolone i ujedno mrak, jer smo bili sigurniji kretati se noću nego danju. Predveče, stigla je naredba da se postrojimo i pripremimo za dalji put. Upravo kada smo izvršavali naređenje i bili skoro spremni za nastavak puta sa svih strana započela je četnička paljba po nemoćnom narodu. Vjerovatno su nas u toku dana primjetili te su, iskoristivši dan, opkolili cijelu kolonu i baš tada, u mračak, otpočeli sa žestokom vatrom kada se narod najmanje nada i kada je najlakše napraviti paniku i metež. Tukli su sa svih strana i svim sredstvima. Na sve strane padale su granate kidajući tijela mladeži izglednije i iznemogle. Ja sam se malo pribrao i krenuo puzeći prema jednom prevoju. Za mnom su krenuli otac i daidža i nekoliko ljudi koji su još bili ne ozlijeđeni.

*Vojska Republike Srpske zauzela je Srebrenicu 11. jula 1995. Okupljanje za proboj kod Šušnjara izvršeno je 11. jula 1995. pred veče i u toku noći.

Puzeći smo pokupili jednog ranjenika koji je ječao poderan i krvav. Nosili smo ga neko vrijeme kada su nam se pridružila još dvojica koji su kasnije izjavili da je ranjenik njihov brat te su ga preuzeli sa još nekim ljudima. Nismo se kretali nekih dvjesto do trista metara kada se ispred nas začu jedna eksplozija od koje smo svi pogleli misleći da su i tu granate počele padati. Kada smo se malo razabrali, čuo sam kada je neko rekao da je to bila eksplozija bombe koju je ranjenik, koga smo mi izvukli, aktivirao i ubio sebe i svoja obadva brata koji su ga nosili. Omanja grupa uputila se tragom kolone koja je nastavila dalji put te smo se i mi uskoro pridružili jednom njenom dijelu. Nakon pola sata putovanja ponovo smo naletjeli na zasjedu koju su činila dva četnika. Njih dvojica su, iz svojih pušaka, istresli rafale od kojih je poginulo oko desetak ljudi nakon čega su se udaljili. Posle ove zasjede narod je, u panici, gubio dalji moral za životom i nastavljanjem putovanja u neizvjesnost.

Vidjevši da narod ne želi dalje nastavljati putovanje, predavajući se sudbini, ja sam se sa ocem i dajidžom izdvojio i put smo nastavili praćenjem traga koji je velika kolona ostavila za sobom. Putujući tako, iste večeri smo sustigli grupu koja je odmarala. Bilo ih je oko dvadesetak. Čekali su navodno ostatak naroda koji je dolazio za nama u manjim grupama. Sačekavši neko vrijeme, grupi, pored nas trojice priključilo se još desetak ljudi i put smo nastavili prateći trag prethodne kolone. Stigavši blizu ceste, između Kasabe i Konjević Polja, u podnožju ceste, čula se pucnjava. Vjerovali smo da bi to mogla biti zasjeda našim razbijenim grupama. Mi smo se zaobilaznim putem uputili dalje prema Udrču.

Do Udrča smo stigli narednog dana, oko 10,00 časova, gdje smo sustigli masu naroda koja se okupljala iz drugih pravaca. Tu smo se i mi priključili i zajedno smo odmarali noć i naredni dan. Uveče, narednog dana, nastavili smo put po komandi u koloni. Putovali smo oko 24 sata u pravcu Liplja. U večernjim časovima stigli smo u blizinu Liplja gdje je došla naredba da se narod zaustavi i umiri, jer je naša izvidnica osjetila zasjedu jačine oko stotinjak četnika. Tu smo neko vrijeme mirovali kada se iznenada na čelu kolone začu kratka ali

žestoka borba. Nije trajalo dugo kada nam je došla naredba da ne paničimo i da put nastavimo dalje. Još neko vrijeme smo putovali kada su nas počele zasipati granate sa bojnim otrovima od kojih je narod počeo gubiti razum i sam se ubijati. Nedaleko iza tog mjesta i mene je neko eksplozivno sredstvo ranilo. Mislim da je to bila bomba, ali ne znam od koga je stigla do mene. Tu su me previli.

Dalje putovanje sam nastavio na leđima moga daidže. Do dolaska na područje Baljkovice, kako rekoš, proveo sam kao ranjenik sklonjen sa ostalim ranjenicima, kojih je bilo na stotine sa najtežim ranama. Svako od njih koji bi se domogao puške ili bombe ubijao bi se. Na Baljkovici, po naređenju, ponovo smo stali dok su naše snage izvršile proboj četničke linije. Nije mi poznato stradanje naših u toj borbi samo znam da je nakon duže borbe nastavljen put prema Nezuku, gdje smo se susreli sa pripadnicima Armije Republike Bosne i Hercegovine.

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu, inv. br. 4-158)

UBIJENI SVUDA OKO PUTA

- KAZIVANJE H.E. IZ SREBRENICE

Krenuo sam iz Srebrenice, 11. jula 1995, oko 13,00 sati, u društvu sa ocem, starijim bratom i ostalim komšijama. Skupljanje je bilo u Kazanima, odakle smo krenuli pravcem Jagličići - Buljim ka Tuzli. Na Jagličiće sam došao oko 23,00 sata, gdje je bilo postrojavanje jedinica. Nastavili smo dalje, oko 02,00 sata narednog dana. Išli smo u koloni u pravcu Buljima. U svitanje zore stigli smo na liniju razdvajanja (Buljim). Tu sam se odvojio od oca i brata, bio sam umoran i zaspao sam.

Probudio sam se oko 12,00 sati (12. jula 1995.). Bilo je na liniji prelaza manje ljudi. Krenuo sam u koloni naših, ali meni nepoznatih ljudi. Idući preko Buljima čuo sam kako okolo četnici iz daljine pucaju. U jednom potoku su četnici pucali na nas. Vidio sam pet poginulih. Idući dalje naišli smo ponovo na jednu grupu poginulih, njih 7-8 (sve preko Buljima), bili su masakrirani, neki i zaklani. Mi smo nastavili dalje nekim brdima, bio je dan, pucalo se sa svih strana, četnici su bili blizu. Vidio sam ponovo 3-4 poginula naša čovjeka u civilu.

Došao sam do izlaza prema Kameničkim njivama i vidio dosta naših ljudi koji su se odmarali. Bilo je tu naše civilno i vojno rukovodstvo. Tu sam našao i ranjenog oca (detonacija ga razbila), ali se ipak mogao kretati. Odmorili smo se, četnici su okolo ponovo pucali. Najednom se čula jaka huka, nešto kao vjetar, ali ipak nije bilo vjetra, već je nastajala noć i zapucalo je sa svih strana. Padale su granate, padale su bombe. Tu sam vidio da gine puno ljudi. Bila je šuma, teren ispresijecan i teško je ocjeniti koliki je broj poginulih, ali ih je bilo dosta. Ja i otac, sa jednom grupom ljudi, smo pobjegli ispod, u jedan potok, i uspjeli se izvući na jedno brdo, gdje smo našli jedno 50 ljudi. Bio je mrak, našao sam brata. Tu smo se odmarali. Ja sam zaspao.

Kroz san sam čuo pucnjavu, ali od umora nisam ustajao sve do zore. A kad sam ustao, kod mene je ležalo jedno 10-15 poginulih naših ljudi u civilnoj uniformi. Osjetio sam nezgodan zadah i miris u okolini. Ja sam povraćao. Bio sam sam u tom trenutku. Krenuo sam dalje jednom stazom, koja je bila utabana. Idući jedno 5 minuta naišao sam na veliku grupu naših ljudi, gdje sam našao ponovo oca i brata. Svi su bili okruženi četnicima u daljini. Zvali su da se predamo. Sa svih strana su pozivali na megafone. Asfaltnim putem (Konjević Polje - Bratunac) prolazila su oklopna vozila. Četnici su stalno prijetili preko megafona, ako se ne predamo pobiće nas, ako se predamo transportovaće nas bezbjedno za Tuzlu.

Ljudi su oko 14,00 sati počeli da se dogovaraju da li se predati. Četnici su nas vidjeli i počeli granatirati. Dali su nam ultimatum da se do 15,00 sati predamo i obustavili su pucnjavu. Mi smo u koloni krenuli da se predamo u pravcu Kravice. Bilo nas je oko 500 ljudi. Idući putem vidio sam, krajem puta, oko 100 ubijenih naših ljudi. Spuštajući se četnici su nas glasom zvali.

Sišli smo jednom potoku, a zatim prešli jedan drveni most i krenuli uz obalu prema kući, gdje nas je čekala grupa od jedno 8 četnika. Odmah su tražili novac, oružje i zlato, usmjeravali nas prema jednoj kući do asfalta, gdje se pružala jedna velika livada. U tu kuću, blizu puta, vidio sam da odvedoše jednog čovjeka u šarenoj uniformi. On je iz Pusmulića, opština Srebrenica. Nije se vratio. Kasnije su tu odvajali pojedince. Nisu se vraćali.

Ja sam sjeo na livadu da se odmorim. Po mojoj procjeni tu je bilo oko 1500 naših ljudi. Četnika je, takođe, okolo bilo dosta. Vidio sam krajem livade MB 120 mm i jedan tenk ofarban u crno. Četnici su imali marame na glavi (crvene i crne), neki su nosili i UNPROFOR-sko (odijelo). Imali su šljemove UN snaga i njihove bijele oklopne transportere.

Sjedeći tako, jedan četnik mi pride opsova mater i posla me da ponesem ranjenicima vode. Otišao sam sam na vodu i vratio se. Kod vode jedan četnik mi je psovao mater, natezao pušku i htio da me ubije.

Poslali su me i drugi put na vodu. U tom je naišao autobus sa ženama iz Srebrenice. Kad je vozač izašao da naspe sebi vode, ja sam ušao u autobus i sakrio se među ženama.

Uspio sam doći na slobodnu teritoriju. Nikog od ljudi, koje sam vidio da su se predali, nisam vidio da su došli živi do Tuzle.

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu, inv. br. 4-157)

IZBJEGAO STRIJELJANJE

- KAZIVANJE Č.A. IZ VLASENICE

O svome boravku na prostorima Srebrenice i o pretrpljenim genocidnim radnjama izdvojio bih samo jedan dio puta, puta golgote u borbi da se domognem do slobodne teritorije.

Po polasku velike mase naroda u koloni dugoj oko petnaestak kilometara, sa zauzete Srebreničke teritorije, ja i sav narod, koji se našao na tom dugom putu, preživljavali smo razne patnje, od kojih bih ja izdvojio svoj slučaj.

Po dolasku na Mratinjsko brdo, kod sela Kamenice, bila je kolona oko šest do sedam hiljada ljudi, mahom vojno sposobnih i jedan mali dio vojske koji je bio slabo naoružan. Od samog početka putovanja nalijetali smo na postavljene zasjede od strane četnika, koje su nam, malo po malo, razbijali kolonu, koja je bivala sve manja i manja. Ranjeni, koji su se tokom putovanja pojavljivali, nošeni su, što nam je još više otežavalo kretanje i usporavalo put.

Dolaskom, kako rekoh, na Mratinjsko brdo, među narodom je nastala velika panika. Niko od prisutnih u koloni nije znao dalje put. Pokušavali smo nekoliko puta u različitim pravcima, ali smo nalijetali na zasjede i gubili veliki broj ljudstva, te smo se uvijek vraćali na polaznu tačku. Pošto je bila noć, a zaboravih da napomenem da smo putovanje obično noću vršili, primjetio sam dva lica među nama, koji su po svome govoru odavali da ne pripadaju našoj koloni. Prišao sam bliže njima i sa jednim zapodjenuo razgovor. Isti mi je rekao da zna da se u koloni nalazi nekoliko četnika i da zna koji su se priključili u putu. Kod drugog, sa kojim sam takođe počao razgovor, primjetio sam ogrnutu vjetrovku bez navučениh rukava, a ispod nje je virila cijev automatske puške. Neprimjetno sam se od njih izdvojio i prišao jednom našem čovjeku koji je nosio pušku, i za kojeg znam da je naš, iako mu ne znam ime. Rekao sam mu da su se u kolonu ubacila dvojica četnika i da sam ja lično sa njima razgovarao. Ja sam ga molio da ih

pokuša zarobiti ili ubiti. On me nije poslušao, govoreći mi da sam počeo da haluciniram. Nismo ni završili razgovor kada su se ona dvojica, za koje sam posumnjao da su četnici, otvorili vatru na narod i počeli redom prve do sebe ubijati. Narod je u panici počeo bježati kroz mrak, gubeći se u planini. Čuo sam da je neko povikao da se ne bježi, jer to navodno naši pucaju od depresije i halucinacija, koje su povremeno nastajale. Ja u to nisam vjerovao, jer sam primjetio da, uporedo sa našom kolonom, sa jedne i druge strane, kreću se neki ljudi. Najvjerovatnije da su to bili četnici, što se kasnije i ipostavilo tačnim. Nisu od nas bili udaljeni više od pedesetak metara. Nemalo zatim, otpočeli su unakrsnu vatru po narodu, od koje je nastao krkljanac i dreka naroda. Ja sam sa još nekoliko momaka iskočio iz kolone. Puzeći domogli smo se do brda, nastojeći da se spustimo do Rijeke. Tek što smo donekle stigli, naletjeli smo na grupu četničkih cijevi, uperenih u nas. Naredili su nam da se predamo što smo i učinili. Nisam poznavao svoje prijatelje po imenima, ali sam ih otprije poznavao. Oni su krenuli zajedno iz Srebrenice, što nije bilo ni važno. Znali smo da nas čeka smrt, i to gorka smrt, jer su četnici odavno bili kivni na Srebrenicu i njen narod.

Naredili su nam da skinemo svoje rančeve sa leđa, što smo i učinili. Povelili su nas prema niskoj ljeskovojoj šikari. Ja sam se u koloni kretao zadnji. Iza mene je bio jedan četnik uperene cijevi u leđa, a ostalih desetak išli su na čelu kolone. Naredili su nam da stanemo ispred ljeskovog grma, a njih nekoliko zašli su za grm. Počeli su jednog po jednog da uvode unutra, odakle su se čuli tupi udarci. Znao sam šta se dešava. Nisam čekao da dođe i na mene red. Brzo sam se okrenuo i odgurnuo četnika iza sbe i počeo bježati u pravcu jednog potočića, koji se zvao Rijeka. Kada sam krenuo uzvodno, nekih petsto metara, naletio sam na drugu grupu četnika od oko desetak njih. Sa njima je bio još jedan naš čovjek, kojega sam poznavao iz videnja. Isti mi je rekao: "Gotovo je, Đule, došao nam je kraj". Povelili su nas obojicu ponovo niz Rijeku. Kada su nas odveli malo nizvodno, tu su nas razdvojili. Trojica su odveli onog drugoga prema jednom potočiću, a ostali su mene povelili preko brda, ponovo istoj ljeski, odakle sam pobjegao prvi

put. Tu kod ulaza, do lijeske, njih trojica prije mene udoše iza grma, a ostali meni narediše da podem za njima. Ponovo sam osjetio strah smrti, te sam odlučio dati se opet u bijeg, pa makar pucali u leđa. Pomislio sam da je bolje metak, nego kolac ili nož. Kao što rekoh dao sam se u bijeg, a za mnom je pojurio jedan od njih sa pištoljem u rukama. Bježao sam u mrak do nekog grmlja i odlučio se tu sakriti. Tu sam se oko pola sata skrivao, posmatrajući četnike kako me traže, psujući svoga kolegu kojem sam uspio pobjeći. Pretraživajući teren, onaj kome sam pobjegao, nabasao je ponovo na mene, i odmah primjetivši me pritrčao mi je uperenog pištolja u glavu. Tu me počeo maltretirati, tukući me i zasipajući me psovkama. Ja sam ćutao i trpio sve do momenta kada mi je uperenog pištolja u čelo rekao da će me sada ubiti. Vidio sam da nemam kud, te sam mu hladno odgovorio: Bolje metak nego patnja. Tada je pozvao još jednog svog četnika, koji je prišavši nam upitao mene, da li poznajem nekog učitelja iz Cerske. Na pitanje mu nisam mogao odgovoriti, jer zaista nisam tog čovjeka poznavao, niti sam znao o kome me pita. Naredio mi je da se ne mrdam, a njih dvojica su se malo odmakli nešto se dogovarajući. I ovaj put sam iskoristio njihovu nepažnju, te sam onako, u panici, počeo ponovo bježati u pravcu Pobuda, što mi je i uspjelo za rukom.

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu, inv. br. 4-156)

Br. 36
ZVJERSTVA U ISTOČNOJ BOSNI

- KAZIVANJE S.M. IZ BRATUNCA

Nakon pada Srebrenice krenuo sam ka Tuzli, u pravcu Sućeska - Jagličići - Buljim i dalje u tom pravcu. Išao sam u društvu sa ocem (E.) i ostalim komšijama. Na Jagličiće smo stigli uveče, oko 22,00 sata. Pred zoru, kada su jedinice krenule prema Buljimu, mi smo krenuli sa njima (12. jula 1995.). Liniju na Buljimu sam prešao kasno, oko 12,00 sati. Nastavio sam kretanje u koloni idući preko Buljima prema Kamenici. Imali smo zasjedu, tu smo se razbježali. Ja sam se izgubio od oca, nisam vidio poginulih, ali sam čuo kasnije, od naših ljudi, da smo tu imali gubitaka.

Prelazeći preko Buljima, u blizini Kamenice, odmorili smo se. Vidio sam puno ljudi. Počelo je pucanje. Ja sam zaspao od umora, ne znam ni kako. Pio sam mnogo vode po potocima, možda je i granatiranje uticalo na sve to. U četvrtak (12. jula 1995.) oko 13,00 sati sam se probudio, bio sam u društvu sa Delićem Izom sa Osmača, sa Krdžić Nazifom i još mnogo naših ljudi, oko 1000 -1500. U neposrednoj blizini nas ležalo je poginulih oko 100 naših ljudi.

Bilo je dosta ranjenih, dosta poludjelih (mjesto pred Kameničkim njivama). Četnici su počeli da viču na megafonu da se predamo. Kićo - Mešić Himzo iz Osmača je vikao "Srbine ne pucaj predajemo se". Pucnjava u okolini umanjila. Nastala je prepirka, predati se ili ne.

Većina je bila za predaju, uputili smo se u pravcu Kravice. Nosili smo ranjenike. Bilo nas je, po mojoj procjeni, oko 1000. Srbi su prestali sa pucnjavom. Kako smo se približavali njima jedni su vikali "Ruke uvis ne pucajte", drugi "Dajte marke". Sišli smo na asfaltni put (dionice Konjević Polje - Kravica) i odlagali predmete, koje smo imali, digli ruke i išli cestom, sjeli smo na jednu livadu s lijeve strane puta.

Srbi su nam rekli da idemo u hangare u Bratuncu, a potom u razmjenu. Oko nas je bilo 100 četnika i neki su nosili Unproforovo odijelo. Imali su crvene i crne marame na glavi, neki i kape. Jedan je

vikao: "Ja sam iz Valjeva, ne bih ratovao ali moram". Neki su kundacima udarali naše ljude. Vidio sam jedan tenk ofarban u crno. Na tenku sam vidio trojicu četnika.

Na cesti je bilo dosta krvi. Leševi su bili sklonjeni. Jedan je četnik psovao ustašku mater, i sa opasačem savijenim u kolut udarao naše ljude. Mene su poslali da ranjenicima poneseš vode. Kad su kamioni naišli sa izbjeglicama iz Potočara odmarali su se kod vode. Ja sam se uspio zbaciti na jedan kamion i bezbjedno doći u Tuzlu. Poznate ljude i neke rođake koji su se predali, nisam nikada vidio da su došli na slobodnu teritoriju.

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 4-155)

STRADANJA U SRBIJANSKOM LOGORU

- KAZIVANJE E.S. IZ KLOTIJEVCA

Nakon pada Srebrenice, krenuo sam sa grupom ljudi preko šume za Tuzlu. Dugo smo lutali. Nakon pada Žepe, 01. avgusta 1995., predali smo se četnicima. Prvo nas je nekoliko četnika pretreslo. Dok su nas pretresali neprestano su nas udarali, najčešće nogama i rukama. Odatle su nas prebacili u logor Šljivovice u Užicama (Srbija). Tu smo 13 dana spavali na betonu, bez ičega. Dva mjeseca smo preživljavali s jednim obrokom (suhom hranom)!. Za to vrijeme neprestano su nas izvodili i tukli. Najviše su tukli i ispitivali pripadnike naše Armije, ali najviše komandire naših četa i bataljona. Ispitivali su nas kojim smo jedinicama pripadali i sl.

18. septembra 1995. registrovao nas je Crveni krst. Za vrijeme dok su oni boravili bilo nam je dobro, ali čim su oni otišli, bilo je isto kao i prije. Tih deset dana i dalje su nas tukli, maltretirali, provocirali i sl. U tom logoru čuvala nas je "Srpska milicija". Ne znam ime ni jednog čuvara, jer su se uglavnom dozivali prezimenima. Kada je došla naredba iz Beograda više nas nisu tukli, ali su od sve hrane i odjeće koju je dovezio Crveni krst, 2/3 ostavljali sebi, nisu nam djelili. U logoru je boravilo 800 ljudi, nitko nije ubijen, ali svi smo zadobili fizičke i psihičke rane.

Ja sam povrijeđen u nogu, 09. aprila 1996, došao sam kući iz Užica. Autobusom iz Kalesije došlo nas je 240, a ostali su prebačeni u inostranstvo.

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 4-153)

Br. 38
OGULJEN ČOVJEK

- KAZIVANJE M.I. IZ GLADOVIĆA

Iz Srebrenice sam krenuo oko 14,00 sati i uputio se u pravcu Sućeske u društvu sa ocem i ostalim bližim rođacima. Došli smo na Jagličće naveče, a u zoru cjelokupno ljudstvo je krenulo prema Buljimu gdje je bila četnička linija. Liniju na Buljimu sam prešao oko 12,00 sati, 12. jula 1995., i nastavio u pravcu Kamenica.

Na početku Buljima u jednom potoku sam naišao na jednu grupu poginulih naših ljudi, njih oko 6-7. Idući dalje lakše sam ranjen u glavu gelerom rasprskavajućeg metka. U putu mi je pomogao moj rođak.

Približavajući se Kamenicama u jednom potoku sam naišao na jednu grupu izginulih naših ljudi. Na izlazu u Kameničke njive došao sam oko 18,00 sahati i po naređenju tu smo čekali da i ostali dođu, jer je tako naređeno. Tu me je previo dr. Ilijaz Pilav.

Pred veče je počelo postrojavanje. Ja sam se uvrstio u jednu od kolona. Nosio sam ranjenike. Nastavili smo dalje i bili smo izloženi četničkoj vatri iz prage i ostalog naoružanja. Zaklonili smo se iza jedne bukve, ja sam bio prvi na zemlji a na mene su popadali drugi, bilo ih je desetak. Na meni je jedan ostao mrtav, dok su se ostali razbježali. Ja sam se izvukao i nastavio put prema asfaltu odakle su četnici pucali iz prage. Pratio sam kud se četnici kreću. Uspio sam preći asfalt. Odmakao se do jednog dalekovoda, a zatim tu zaspao. Nalazio sam se iza asfaltnog puta Konjević Polje - Nova Kasaba.

Probudila me je tu jedna naša grupa, od jedno 15 ljudi. U dolini Jadra sam vidio jednog našeg poginulog od bombe. Bilo nas je šest u grupi, preostali su se razbježali kad smo naišli na jednog našeg oguljenog čovjeka, oči su mu bile povadene, uši i nos odsječeni.

Na Jadru smo stigli našu grupu od jedno hiljadu ljudi. Ja sam sa grupom od šest ljudi nastavio dalje i bezbjedno smo prešli rijeku Jadar prema Udrču. U putu sam čuo da je grupa ona od hiljadu na Jadru

imala zasjedu. Došli smo bezbjedno na planinu Udrč oko 07,00 sata i i sačekali noć da bi nastavili put dalje.

Sa Udrča grupa u kojoj sam ja bio nije imala većih zasjeda i problema i nisam nailazio na naše poginule i nastradale. Vidio sam samo da je prilikom četničkog granatiranja, prije Boljkovice, dolazilo do čudnog i nervoznog ponašanja ljudi. Mnogi su kašljali i pokazivali simptome - suženje očiju.

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 4-152)

PREPOZNAVANJE UBICE

- KAZIVANJE H.A. IZ SREBRENICE

Kao i svi moji drugovi, koji smo se uputili posle pada Srebrenice u četničke ruke, preživio sam golgote koje su me pratile u toku putovanja. Grupi oko 15 000 ljudi, mahom vojno sposobnih, pridružili smo se ja i moj djed S. Pošto sam ja bio puno mlađi lakše sam podnosio putovanje za razliku od mog djeda, koji je sve više zaostajao u putu, te sam se ja vraćajući po njega postepeno zamarao. Na put smo krenuli bez hrane i odjeće. Ja sam u svom rancu, na leđima, imao nekoliko kriški hljeba koje sam, onako kradom pri svakom odmaranju, pomalo grickao, čuvajući po komadić od svake kriške za sledeći odmor. Tokom putovanja u blizini Kravice, zloglasnog četničkog uporišta, naišli smo na zasjedu. Ja i moj djed smo bili nekako oko prednjeg dijela kolone. Zgrabio sam djeda i povukao ga prema jednoj oborenoj bukvi u blizini potoka. Čim smo zalegli vidjeo sam ispred druge strane bukve kako ustaje četnik, vadeći osigurač iz bombe. Čuo sam mali prasak koji nastaje prilikom puštanja ručice, odnosno kašike na bombi. Prepoznao sam četnika koji je uputio bombu prema nama. Povikao sam djedu da zalegne i bacio se potrbuške na zemlju. Začula se strašna detonacija neposredno pored mene. Osjetio sam da me nešto pecnu nakon detonacije u predjelu lijevog lakta ruke. Od detonacije, na trenutak, sam gubio svijest. Ne znam kojih je nekoliko mojih drugova iz kolone potrčalo meni i podigli me, umivajući me s potoka. Još se čula rafalna paljba i borbe na čelu kolone. Sjetivši se povikao sam da me previju. Iz moje lijeve nadlaktice osjetio sam toplu krv. Previše me. Neko je od prisutnih rekao da je moj djed poginuo od eksplozivnih dijelova bombe. Bilo mi je žao djeda. Četnik koga sam, kako reko, prepoznao odmah po bacanju bombe pobjegao je prema svojim. Neko iz grupe pucao je po njemu dugim rafalom. Četnik M.Z. zv. Maki ... koji je, ovom prilikom, ubio moga djeda i ranio mene, družio se sa nama prije rata. Djed ga je dobro poznavao i čak mu je jedno vrijeme

pomagao dok nije malo stasao i postao prevoznik, a eto, zauzvrat, djedu je došao glave. Na licu mjesta sam, uz pomoć nekoliko prijatelja, pokopao djeda, te put, kao ranjenik, nastavio na čelu kolone. Daljih događanja tokom puta je bilo dosta, ali ja pošto sam bio na dijelu čela nisam znao tačno šta se dešava od polovine kolone prema začelju do prelaska na slobodnu teritoriju kada sam kroz razgovore čuo raznih priča.

U vezi naprijed navedenih okolnosti ne bih više imao što izjaviti, jer nisam bio direktno vezan ni za jednu drugu situaciju, koja je pratila kolonu prognanika dugu oko 17 kilometara.

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 4-151)

Br. 40
MASAKRI U KOLONAMA

- KAZIVANJE H. M. IZ GLADOVIĆA

Padom Srebrenice i četničkim nadiranjem prema centru grada narod je masovno počeo sa zbjegom prema Potočarima. Svo sposobno življe bježalo je prema brdima bježeći od četničke kame. Oko petnaestak hiljada mladića sakupilo se iznad Srebrenice posmatrajući kako se četnici baškare po našim kućama iz kojih se, za kratko vrijeme, počeo kuljati dim. Sve je gorelo, na sve strane mrtvi, panika, dreka. Vidjevši sudbinu nejači mi nismo htjeli čekati da se i nama isto desi nego smo odlučili krenuti na dugi "put smrti" nadajući se da ćemo uspjeti preći oko stotinu kilometara kroz četničku teritoriju, za koju smo znali da će biti puna neizvjesnosti. Pridruživši se velikoj masi naroda krenuli smo iznad Srebrenice, 11.07.1995., u pravcu Tuzle, preko planina. Prolazili smo gdje smo god mogli zaobići naselja, naročito muslimanska koja su do temelja bila popaljena i zarasla u korov. Skoro da im se nije ni znala lokacija. Nekako do Konjević Polja uspjeti smo stići bez nekih velikih problema. Već tu smo bili izmrcvareni, gladni i što je najgore nenaoružani, a nalazimo se u srcu četnika. Čekajući noći da bi prelaskom preko asfalta nastavili put četnici su nas neopaženo opkolili.

Upravo kada smo se postrojavali za polazak otvorili su paljbu po nama tukući iz svih oružja. Nastao je veliki kaos, a na sve strane padala su iskidana tijela ljudi. Na sve strane su jaukali ranjeni. Krv je lila i prskala kao da se nalazimo u fontani. Nedaleko od mene od četničke granate stradao je i moj tetič H. O. koji je imao svega petnaest godina. Pored otvorene vatre iz svog raspoloživog naoružanja četnici su počeli bacati i neke kutije sa bojnim otrovima. Udisanjem tih otrova narod je počeo halucinirati. Ubijao je sam sebe, nije mogao razlikovati prijatelja od neprijatelja, panično je bježao neznajući ni sam kuda. Sklonio sam se ispod drveća posmatrajući šta se dešava i nastojeći da sačuvam svoju glavu. Iza mojih leđa iz pravca odakle su četnici pucali

primjetio sam da dolaze neki naoružani ljudi i miješaju se sa našim narodom. Na trenutak je vatra utišala na dijelu gdje su neki vojnici počeli se miješati sa narodom, a žarište se prenijelo prema čelu kolone. Mislio sam da su to naši vojnici koji su se razbježali otvaranjem četničke paljbe pa se sada vraćaju u stroj.

Tada su i oni koji su se umiješili otvorili vatru po narodu. Tada je nastao još veći haos. Niko više nije znao ko na koga puca. Na stotine mrtvih tijela ležalo je okolo mene. Kada su prestali sa paljbom oni isti vojnici za koje sam ja sada znao da su četnici počeli su pozivati narod da krene sa njima, jer oni tobože znaju put prema Tuzli i da su oni otjerali četnike iz zasjeđe. Na trenutak se i meni učinilo da to nisu četnici, jer su bili obučeni skoro isto kao i mi. Narod se na njihov poziv počeo okupljati, te sam i ja izašao iz svog zaklona i pridružio se sve većoj masi koja je prilazila.

Okupila se velika masa, čini mi se oko desetak hiljada duša. Izveli su nas iz šume, na jednu livadu, i naredili da i da se vratimo i pokupimo ranjenike. Pošto sam ja bio ubijeden da su to sumnjivi vojnici i da sve pokazuje da su četnici, jer sam i sam vidao kako pucaju po narodu, ja sam se kradom prišunjao šumarku i tu za jedno stablo sakrio se posmatrajući dalji događaj. Dok sam ležao za šumarkom posmatrao sam te vojnike. Kada su prišli malo bliže meni čuo sam njihov razgovor. Jedan od njih drugom je govorio: "Pero, ima li u šumi još naše vojske"? Odgovor je slijedio: "Ima još po neki". Tada je opet onaj prvi naredi: "Daj to malo požurite i počinji paljbu dok su još na okupu". Noć je uveliko bila, a mjesečina je sjala kao dan. Kada je narod okupio ranjenike i spremio se krenuti jedan od četnika je naredio da se otvori paljba. Tada je jedno petnaest minuta bio pravi užas, užas smrti. Jedan od tih četnika, koji su bili blizu mene, primjetivši me pozvao me da se pridružim njima misleći da sam i ja četnik. Nije mu bilo jasno odakle mu ja iza leđa. Prišao mi je i kada je vidjeo da nisam njihov bacio se na mene. Nekako sam uspio izvući se ispod njega i počeo sam bježati niz šumu. U trku sam naletio na drugog četnika koji je upravo počeo sa otvaranjem vatre u pravcu naroda. Sapseo sam se o njega cijelom svojom dužinom tako da mu je od siline udara i

iznenađenja, koje ga je strefilo, ispala puška iz ruku. Nisam se osvrtao na njega, nastavio sam bježati što sam brže mogao.

Od tog momenta nisam se više priključivao narodu. Vidio sam da je haos nastao i da su se četnici ubacili među njih tako da mi je bilo sigurnije putovati samom nego u grupi. Punih dvadeset dana sam lutao planinom, povremeno se uključivajući na stazu koju je kolona ostavljala za sobom. Neko se ipak u koloni sjetio i put kretanja obilježavao krpicama vezanim za grane neposredno pored staze. U toku putovanja nisam imao prilike ni sa kim da se susretnem od grupa koje su takode lutale šumom. Čim sam čuo neke glasove, ja sam se odmah kontra upućivao od njih. Gdje god čujem glas u šumi bilo je to pozivanje na predaju i obećavanje da su to naši i da ne bježim.

Meni je Konjević Polje ostalo u sjećanju, o čemu sam sada najviše i govorio i tu mi je bilo najteže. Sve ove dane iako su bili gladni, gdje sam od hrane imao samo gljive i list na raspolaganju, lakše sam prodeverao nego što ću istjerati misli, koje mi se i sada vrte vezano za Konjević Polje i veliko stradanje ljudi. Zadnjih dana nisam ni izlazio na stazu koju je ostavila kolona, jer sam trag mogao pratiti po smradu istrulih leševa, koje su četnici povremeno ubijali tokom kretanja. Vjerovatno da je to bila zla sudbina onih koji su se naknadno upućivali za kolonom. Isto kao što sam i ja to radio. Nalijetali su na zasjede, koje su četnici za nas postavljali. Iz tih razloga sam počeo sa izbjegavanjem staza što mi je, fala Bogu, spasilo život. Ono što me najviše tišti i što nikada neću zaboraviti ja sam u ovoj izjavi i naveo, a za ostali dio puta nisam imao karakterističnih problema. Na ove okolnosti ne bih više ništa rekao, jer ne želim više u vezi toga ni da pričam. Namjera mi je da što prije zaboravim i vratim se u normalan svijet.

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 4-150)

Br. 41
MUČENJA U MITROVU POLJU (SRBIJA)

- KAZIVANJE H. M. IZ KRUŠEV DOLA

Po napadu Srba na Žepu i okolinu, 27/28.07.1995., nalazio sam se u rodnom selu Krušev Do. Pri okupaciji Žepe evakuisani su civili srpskim autobusima prema Kladnju. Sposobni muškarci su, uglavnom, ostali nesmijući ići sa civilnim konvojom, jer smo saznali šta su četnici radili u Srebrenici od ljudi koji su pristigli iz Srebrenice. 28.07.1995., cijelo vrijeme su granatirali mjesta i okolne šume, gdje su bili smješteni, a povremeno su dolijetali avioni i borbeno djelovali.

Isti dan, zbog bezizlazne situacije i stezanja četničkog obruča, ja sam sa grupom od 750 ljudi iz područja Vukoljin Stan, krenuo niz zvani Crni Potok prema Drini. Pri dolasku Drini stigla je i noć, gdje smo i prenoćili.

29.07.1995. smo izradili splav od daske i oblog drveta, gdje je počeo prelaz preko Drine koji je trajao sve do 02.08.1995. Ja sam prešao Drinu 01.8.1995. Cijelo vrijeme dok smo prelazili granatirali su to područje sa bosanske strane, iz rejona Rujište, opština Višegrad.

Pri prelasku Drine imali smo namjeru da se, preko šuma, prebacimo do makedonske teritorije, što je uspjelo samo trojici momaka.

Od Drine do vrha kanjona ostavili smo 3 - 4 sata. Kretali smo se u grupama. Pri izlasku na kanjon odjednom smo ugledali vojnu osmatračnicu i vojnike koji su već, prije osmatračnice, pripremili zasjedu i čekali sa uperenim oružjem, pozivajući na predaju i tražeći da li neko posjeduje pištolj.

Pri zarobljavanju skupili su nas u jednu grupu kod osmatračnice, gdje su počeli vrijeđati, psovati i ljude koje su poznavali uvodili su u osmatračnicu i tukli, što sam lično gledao. Svi vojnici su bili naoružani AP i pištoljima, sa maskirnom uniformom i oznakom na kapama sa trobojkom sa amblemima na rukavu.

Zvali su se nadimcima.

U grupi nas je bilo od 150 - 200 ljudi. Oni su prostrli šatorska krila i naredili da se sve odloži od sebe, a ko nešto ne odloži biće ubijen.

Odvajali su nas u grupe, od oko 50 ljudi, pod pratnjom vojnika, gdje su nas tukli usput čime su stizali. Nisu dozvoljavali da se pije voda.

Prije dolaska kasarni na Zemljicama na jednoj livadi dočekali su nas vojnici, gdje su nas maltretirali, sa naredjenjem da se drže ruke iznad vrata. Izvukli su nam kajševе i pertle. Odmah se pojavio vojnik sa PM M - 84 i komandovao da se okrenemo prema šumi uz psovanje da treba pobiti balije. U tom trenutku je naišao oficir i naredio vojniku da se udalji, a nama je naredio da predemo do nedaleko postavljenog stola, gdje se još nalazila jedna grupa naših ljudi.

Grupa iza nas koja je naišla a u kojoj se nalazio jedan momak iz Žepe, koji je pokušao pobjeći, ubijen je odmah s leđa. Popisani smo i potovareni u 5 kamiona (vojni dajcevi), gdje smo bili presovani i zašnjirani u cerade. Voženi smo, ne znajući kuda. Na više mjesta bilo je stajanja, tuče i nedozvoljavanja da pijemo vode. Na putu do Šljivovice nam je ugušen jedan čovjek iz Žepe, Adil, kojem prezime ne znam.

02.08.1995. su nas vodili na ispitivanje i potpis, gdje su nas tukli puškama, nogama i palicama i tražili da priznamo stvari koje ne znamo.

03.08.1995. naveče, oko 22 sata, došlo je 9 autobusa, gdje smo nas 450 potprani u autobuse i preveženi u Mitrovo Polje, uz pratnju vojne policije. 04.08.1995. je došao Međunarodni crveni križ, gdje su nas registrovali. Saznali smo od njih da ne dozvoljavaju Srbi pristup zatvoru u Šljivovici.

Od 05.08.1995. pa sve do 15.08.1995. neprekidno smo odvođeni pojedinačno na ispitivanje, gdje su nas tukli i maltretirali. Od inspektora za ispitivanje bio je, po imenu Vlado. Nije nosio uniformu nego civilnu odjeću. U tom vremenu momak sa rogatičke opštine, od 16 - 17 godina, je podlegao, iscrpljen od udaranja. Nije mu pružena ljebarska pomoć.

15.08.1995. naveče oko 20 sati su mene pozvali na ispitivanje kod inspektora koji je došao iz Beograda. Pri samom ulasku u kancelariju sam primijetio krv od onih koji su prije mene ispitivani. Meni je saopštio da mu to ne treba za analizu. Ako ne budem pričao isto će mi tako biti. Na stolu su stajale (3) palice različitih dužina. Isti inspektor je bio bez 3 prsta na desnoj ruci i malo usta u stranu, plav, niži, proćelav.

Komandant logora se zvao Slavenko, po činu kapetan, izuzetno se brutalno ponašao sa zarobljenicima. Na svakom koraku je lično tukao, čim stigne. Naređivao je policiji i obezbjeđenju da tuku. Pošto su nam dijelili hljeb debljine 1cm, sječen na mašinu, Slavenko je pitao: "Da li se može još tanje sjeći da bi zarobljenici još manje dobijali". Često nas je izvodio na krug na suncu da stojimo u stavu mirno, dok ne padnemo u nesvjest. Star je oko 35 godina srednjeg rasta, smeđa plava kosa, malo duže lice, nos manji, obrve tanje.

Postoje indicije da je 95. godine otišao u Srebrenicu kao komandir policije. U saradnji sa Slavnikom radio je i kuhar, koji nam je spremao hranu i stalno je zlostavljao zarobljenike. Slavenko je za vrijeme svoje dužnosti vezivao jednog zarobljenika za drvo i cijelu noć je bio svezan, jer je od njega tražio da prizna ono što ne zna.

U Šljivovici, u logoru, je umro od tuče i maltretiranja Nazif Krlić iz Krušev Dola, opština Srebrenica. To je sve gledao njegov sin, koji je imao oko 15 godina. I on je prebačen u Holandiju.

Ja sam zahtijevao dolazak u BiH, gdje sam na kraju, sa 220 zarobljenika, razmijenjen 10.04.1996. godine.

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 4-149)

Br. 42

LUTANJA PO GRUPICAMA

- KAZIVANJE M. M. IZ SKUGRIĆA

Po padu naše teritorije koju smo držali povukli smo se sa civilima u Cersku, zatim Konjević Polje, a poslije u Srebrenicu. U Srebrenici sam živio sa roditeljima i trojicom braće. Znam da su majka i namladi brat E., konvojima prebačeni na slobodnu teritoriju, dok za oca i dva mlada brata ne znam ništa, ali znam da su samnom krenuli po padu Srebrenice. Po polasku iz Srebrenice postrojili smo se u Šušnjarima, odakle smo krenuli u dugoj koloni prema slobodnoj teritoriji. Prema nekim procjenama, bilo nas je oko 12 000. Išli smo preko Buljima. U blizini Kravice četnici su po nama otvorili vatru. Ja sam otprilike bio na sredini kolone. Tada se narod uspaničio, jer je oko nas bilo mnogo mrtvih i ranjenih. Dobili smo naredbu da ranjene pokušamo iznijeti na jedan brijeg, što je bilo veoma teško, jer su četnici non stop po nama pucali. Iz sve te gužve ja sam se izdvojio i upao u jednu rječicu, gdje sam zatekao oko 200 naših, od kojih su mnogi bili izbezumljeni, tako da su počeli jedni po drugima pucati, što je vjerovatno bilo pod uticajem bojnih otrova. Takođe su se mnogi svojim naoružanjem ubijali, jer nisu vidjeli drugog izlaza, a nisu htjeli živi četnicima u ruke. Odatle sam sa još oko 25 lica krenuo dalje preko, odnosno pored Rogača. Došli smo na Pobude, gdje smo našli oko 500 naših ljudi. Na tom putu smo naišli na samo jednog mrtvog, koji je bio ubijen. Iz Pobuda sam sa grupom od oko 500 pokušao preći cestu kod Kaldrnice. S obzirom da je ista bila blokirana, po grupama smo se počeli povlačiti prema Jelahu. S obzirom da je bila noć ja sam sa ovom grupom bio podalje od mjesta gdje su stradali mnogi civili. Nisam skoro ništa vidio od stradanja na toj dionici puta. Međutim, čuo sam da su mnogi tu izginuli ili su se predali. Šta se dalje dešavalo ja ne znam. Po dolasku u Jelah ostao sam 17 dana, krijući se, da bi 18. dan tu upali četnici, i tom prilikom pobili četvoricu naših, dok su se ostali

razbježali. Znam da su pobijeni bili iz Sućeske, ali im ne znam imena. Tako sam se po okolnim selima sa još 21 krio, izbjegavajući četničke patrole i zasjede, da bi 31.07.1995. došao na Udrč. Po dolasku na Udrč, primijetio sam neka lica, tako da smo se ponovo vratili i tom prilikom došli do kanjona Drinjače. Kad smo preko nekog mosta prelazili naletili smo na minsko polje. Tom prilikom su poginuli Nezir iz Raševa i Suljo iz Kamenice, kojima ne znam prezimena. Odatle je nas trojica otišlo u pravcu Kamenice, gdje smo našli još trojicu, gdje smo ostali oko mjesec dana. Tu su dolazile i pojedine grupe, koje su odmah produžavale, neki prema Kladnju, a neki prema Tuzli. Ja sam sa Almirom Mustafićem, početkom septembra pokušao preko Kladnja prijeći. Međutim, došli smo do sela Šadića, gdje smo otkriveni i odatle smo se vratili nazad, gdje smo zatekli još destack lica, koji su pokušavali da produ, pa su se ponovo vraćali. Tu, u Kamenici, smo se podijelili u tri grupe i tako u grupama od po pet članova krenuli smo ka slobodnoj teritoriji. U prvoj grupi znam da su krenuli Salko, Hasib, dok ostalim ne znam imena. A, ne znam više tačno ni kada su krenuli, da bi u drugoj grupi, koja je iza njih, za tri ili četiri dana pošli Ferid, Zijad, Munib, Paša, Muhamed i Esad. Ja sam sa svojom grupom iza njih krenuo kroz tri dana. Samnom su još bili Hasan Mehmedović, Almir, Sead i Mevludin. Datuma tačnih se ne sjećam, ali znam da smo išli preko Snagova, Perunike, Križevačkih njiva i sve do Hajvaza, gdje smo proveli oko petnaest dana. Odatle smo u više navrata pokušavali prijeći, što nam nije uspjelo, da bi se na kraju odlučili razdvojiti i tako jedan po jedan ili dvojica, uspjeli se prebaciti. Ja sam sa Mevludinom krenuo južno prema Spreči. Obilazeći kuće i prolaznike, uspjeli se ubaciti u korito rijeke i tako između njihovih linija, uveče 28.09.1995., doći u neku ravnicu, a odatle smo krenuli prema Kalesiji, gdje su nas kod jednog nadvožnjaka prihvatili borci naše Armije .

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 4-148)

Br. 43
POKOLJ U KAMENICI

- KAZIVANJE DŽ.F. IZ DOBRAKA

Dana 11. jula 1995., u popodnevnim satima, u vrijeme zauzimanja Srebrenice od strane četnika, ja sam u grupi sa još nekoliko civilnih policajaca iz SJB Srebrenica, krenuo, sa svim ostalim sposobnim muškarcima, koji su se u tom momentu zatekli na području Srebrenice, na put do Tuzle, put neizvjesnosti.

Sa mjesta Jaglići krenulo se u koloni po jedan, u noći 11/12. 07.1995. Kolona je bila duga nekoliko kilometara. Bilo se teško kretati zbog prisustva mina, neposredno ispred četničkih položaja na tom terenu. Odmah nakon kretanja kolona je bila izložena jakoj artiljerijskoj vatri. Kod jednog potočića, pale su i prve žrtve, sedam poginulih i više ranjenih. Tog momenta, u koloni je zavladao panika i strah, nemoguće je bilo dalje kontrolisati ovu masu. Na začelju kolone je jedino ostao jedan od komandanata Ejub Golić, sa svojim bataljonom, koji je štitió začelje, i nije dozvoljavao da se ostave ranjenici. Idući tako u pravcu Kamenice, začelje kolone je bilo okruženo četničkim snagama sa bokova. Ja sam se tada kretao baš na začelju. Tukli su nas iz svih vrsta naoružanja. Jednog momenta kada smo polijegali po zemlji, među nas je pao tronblon, od kojeg je ranjeno oko 15-tak ljudi, među kojima sam bio i ja. Bio sam pogoden u ruku i u predjelu glave. Radilo se o lakšim povredama, tako da sam mogao nastaviti dalje ići bez ičije pomoći. Mnogi ranjenici su ostajali na mjestu ranjavanja. Bilo je malo onih koji su se vraćali po te ranjenike. Uglavnom, vraćao se neko od bliže familije ranjenog. Kada smo stigli do Kamenice iznad Kravice, napravljen je kraći odmor. Do Kamenica sam došao u društvu sa komšijom M. M., dok njegov brat nije do tog mjesta stigao, i ako je nešto ranije bio sa nama. Sa Kamenica se krenulo u predvečerje, 12. jula. Također, trebalo se kretati po jedinicama, kao i do tada, ali od toga nije bilo ništa. Naprjed su prošli diverzantski vodovi, za njima vojni i politički vrh, a potom ranjenici.

Svi ostali su ostavljeni na milost četnicima. Ja sam krenuo sa ranjenicima i dalje u društvu sa Muazom. Krenulo se u pravcu Pobuda i dalje prema asfaltnom putu Bratunac - Vlasenica i rijeci Jadar. Kada smo stigli do Pobuda čuli smo kako na Kamenicama naši pomažu i dozivaju u pomoć. Bili smo okruženi sa svih strana četničkim snagama. U jednom momentu začula se jaka huka, to su na naše pucali četnici iz svih raspoloživih sredstava. Kroz mene je prolazila jeza, ostali su na tom mjestu moji najbliži, moji prijatelji i svi moji ostali Srebreničani. U pravcu rijeke Jadar kolona se kretala veoma sporo, zastajkivalo se skoro svakih 10-tak metara, zbog čega, neznam ni sam.

Jadar sam prešao, 13. Jula, u ranim jutarnjim satima. Voda je bila dosta hladna, odakle je kolona dalje išla u pravcu planine Udrč iznad mjesta Cerska. Na Udrč je došlo oko 5.000 muškaraca, dok su ostali u tom momentu bili na Kamenici, ili pored asfaltnog puta Bratunac - Vlasenica. Na Kamenicama je ostalo mnogo mrtvih i ranjenih. Čuo sam od drugih, koji su preživjeli Kamenicu, da se na tom mjestu moglo hodati po leševima. Na Udrču sam vidio kako se naši ubijaju iz ručnih bombi, usljed haluciniranja. Sa Udrča se krenulo oko 17 sati, 13. jula, dok je jedan bataljon ostao na planini do kasno u noć, čekajući ne bi li još neko stigao od naših. Od Udrča, pa sve do Snagova, kretao sam se u koloni jedne naše brigade. Na Snagovu smo dočekani zasjedom, od specijalnih jedinica policije. Tada smo zarobili njihovog komandanta Z.J. Nakon obračuna sa ovom jedinicom, na nas su tukli Pragama sa Kule iznad Zvornika. Tom prilikom bilo je više ranjenih, među kojima sam vidio jednog momka koji je bio sav u krvi. Zvao je da ga neko ponese, vikao je "Ne ostavljajte me".

Sa Snagova, u pravcu Križevačkih njiva, kolona se kretala bez većih problema. Na tim njivama se odmaralo ljudstvo, dok je Ejub Golić otišao naprijed sa svojim bataljonom. Nakon lijepog i sunčanog dana, prosula se kiša i grad ko iz kabla. Ljudstvo se pokušalo sakriti od nepogoda u obližnju šumu, ali nije bilo spasa. Ljudi kažu: "Ta kiša i grad su pomogli Ejubu da sa svojom jedinicom zauzme kotu Baljkovice i zarobi dva tenka". U toj borbi on i sam gine. Sa istim je poginulo još nekoliko dobrih boraca, kao što su Juso Cvrk i drugi.

U ranim jutarnjim satima svo ljudstvo sa Križevačkih njiva je stiglo do Baljkovice, gdje je trebalo preći novu četničku liniju, okrenutu prema nama, i još jednu okrenutu prema slobodnoj teritoriji. Na putu Karakaj - Šekovići, vodile su se ogorčene borbe, bilo je mnogo mrtvih sa obje strane. U tim borbama pomogli su nam zarobljeni tenkovi, sa kojima smo tukli četničke snage, koje su pošle u pomoć iz Karakaja.

U probodu tih linija, bili su ranjeni i komandanti Šemso Salihović, Veiz Šabić i još neki niži komandiri. Na slobodnu teritoriju smo prešli 16. jula, u popodnevnim satima. Tada sam mislio da je prešla ogromna većina, a kasnije se ispostavilo da je to bila samo 1/3 ljudstva od onog broja koji je pošao iz Srebrenice.

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 4-147)

BRDO PREKRIVENO LEŠEVIMA

- KAZIVANJE M. A. IZ STAROGLAVICA

Kroz kišu granata i plač uplašenog naroda, probijali smo se prema mjestu Jagličići. U noći, 11/12. jula, stigao sam na Buljim. U prvom naletu nisam uspio proći. Negdje oko 14 sati, po podne, 13. jula spustio sam se niz Buljim. Već u prvom potoku, naišao sam na 10-tak iskomadanih tijela. Put je bio težak, na svaki metar postavljene oznake-mine. Te oznake dosta su usporavale kretanje. Negdje oko drugog potoka od Buljima, napadnuti smo sa lijeve strane linije kretanja. Na napad smo uzvratili, i na juriš smo izašli na jedan proplanak. Na tom proplanku smo našli četiri ranjena i dva poginula. Dok smo previjali ranjene i pravili nosila, dva mladića u civilu sa 84-vorkama, zaustavili su oko pedesetak nas, pod izgovorom da čiste mine. Nekoliko puta sam pokušao proći i svaki put su mi uperili cijev u stomak i naredili da sjednem. Tada je i začelje, na čelu sa Ejubom Golićem, stiglo, pa smo nastavili dalje. Noć me uhvatila, penjući se uz neku čestu grabovu šumu. Na brdo sam stigao u vrijeme najžešće vatre, pucalo se sa svih strana, rafali, padale su bombe, granate, zolje i drugo. Trenutak kad neznaš odakle i šta zasipa po nama. Bilo je to na Kemnicama, iznad Kravice. Miris krvi se širio kroz šumu. Jauk ranjenih je ponekad nadjačavao rafale. Tako je bilo cijelu noć. Sutradan sam vidio more krvi, leševi na sve strane. Išao sam oko kilometar kroz šumu, sve je pokriveno leševima. Ne na stotine, nego na hiljade iznakaženih tijela. Gledajući te prizore, krv se ledila u meni. Svi preživjeli, pa čak i ja, bježali smo od ovog užasa. Da zlo bude gore, ono nam je i u susret došlo. Sa tog brda do u rijeku, ponovo mrtvaci. Krv je promijenila boju rijeci, bila je skoro crvena. Kada sam vidio da ne mogu do Udrča doći vratio sam se sa još devet ljudi prema Srebrenici, odnosno Žepi. U Žepu smo stigli 27. jula, da bi 29. jula,

ponovo krenuli prema Sućesci. U Sućesci smo bili sve do septembra. Nagledali smo se svega i svačega. 18. septembra smo pošli prema Sušici, da bi nakon osam dana iscrpljujućeg putovanja, i nama se osmjehnula sreća. Probili smo se do Kladnja, bio je to povratak iz pakla.

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i
međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 4-146)

Br. 45
GAŽENJE PREKO UBIJENIH

- KAZIVANJE M. A. IZ KLOTIJEVCA

Dana, 12. jula 1995, u jutarnjim satima, krenuo sam iz mjesta Jaglića u pravcu brda Kamenica, zajedno sa svim ostalim vojno-sposobnim muškarcima iz Srebrenice. Nalazio sam se u društvu sa komšijama iz mog mjesta. Bio sam u sastavu brigade 282. IBibr.* Prelaskom preko brda Buljim, iza jednog potočića, naišao sam na mrtve i ranjene, koji su bili pogođeni minobacačkim granatama. Među istima je bio Hožbo iz Srebrenice, sin Hajrarević Keme iz Srebrenice, i izvjesni Meša iz Skelana, dok je ranjenih bilo više, među kojima je bio i Kemo iz Srebrenice, kojeg sam lično i nosio na improvizovanim nosilima od letvi. Idući dalje prema Kamenicama, naišao sam sa svojom grupom na više četničkih zasjeda, čak su se četnici umiješali među naše Bošnjake iz Srebrenice. Na jednoj zasjedi Azmir, iz mog mjesta, je pošao da baci bombu na četnike. Po povratku bombe od drveta, ista ga je smrtno pogodila. Stigavši na brdo Kamenice, u društvu sa svojim sinovima, bratom i još nekim komšijama, sjeli smo da se odmorimo. Nakon desetak minuta, javiše nam da se trebamo postrojiti po jedinicama i tako krenuti dalje. Među ljudima je vladao strah i panika. Bilo je veoma teško postrojiti sve te ljude i tako organizovano krenuti dalje u pravcu planine Udrč i mjesta Cerska. Ubrzo potom je nastao je i prvi mračak. Neki su već bili krenuli dalje, dok je većina ljudi ostala na tom mjestu. Počelo je pucati sa svih strana i iz svih raspoloživih sredstava. Nastao je u tom momentu haos. Svi su nešto nerazumljivo vikali. Ležao sam jedno izvjesno vrijeme na tom mjestu, dok je trajala pucnjava. Potom sam ustao i tražio svoje bližnje. Pregazio sam preko stotinu mrtvih, među kojima sam prepoznao Krdžić Mešu iz Osmaća i Nesiba iz Ljeskovika. U tom momentu sam bio izbezumljen. U društvu sa svojim sinovima, krenuo sam dalje u

*Omaška. Treba 282. Ibr. br. = 282. lahke brdske brigade.

pravcu rijeke Jadar i asfaltnog puta Bratunac - Vlasenica. Do ovog asfaltnog puta sam došao do 08 sati, 13.07.1995., i na tom dijelu sam našao oko 1000 ljudi, koji nisu mogli preći taj put, jer su na tom putu bili postavljeni četnici sa transporterima i tenkovima. Vidio sam tog momenta da je na tom mjestu nemoguće proći. Odlučio sam da se vratim u pravcu Kasabe i Milića. Vratio sam se u tom pravcu sa sinovima - dvojicom i još 12 ljudi. U tom rejonu smo se zadržali dva dana. Za tih dva dana, na tom području smo vidjeli mnogo mrtvih Bošnjaka, jednoga smo iznad Pobuđa vidjeli izmasakrirana. U međuvremenu, grupa se proširila na 30 ljudi. Odlučili smo se vratiti u pravcu Sućeske (općina Srebrenica), što smo i učinili. U Sućeskoj se nismo dugo zadržavali, toliko samo da se nahranimo i malo odmorimo. Potom smo na B. Brdu našli još jednu grupu od 100 ljudi, koja je pošla u pravcu Žepe.

Skupa smo krenuli svi za Žepu. Tokom noći smo putovali u pravcu Žepe. Svi zajedno smo došli u Žepu, sutradan u jutarnjim satima. Nakon kraćeg odmora u Žepi smo od strane njihove komande bili raspoređeni po linijama odbrane, na kojima smo ostali do pada Žepe u četničke ruke. Po padu Žepe, u grupama smo otišli u stijene, u pravcu Klotivica i Crnog potoka. Iz tih stijena, jedna grupa, predvođena Delić Velidom je otišla u pravcu Sućeske, i jedna grupa predvođena jednim mladićem iz Glogove. Išli smo da tražimo hrane u pravcu Zelenog Jadra i naselja Slapovići. Tom prilikom smo čuli da je poginuo Velid iz Srebrenice, sa svojom grupom, kod jedne vodenice u Slapovićima. Ja sam sa grupom, nakon provedenih 20-tak dana, u tim stijenama krenuo ponovo u pravcu Luke. U tom mjestu smo proveli oko 20-tak dana.

U stijenama između Luke i Klotvica je bilo više grupa skrivenih od četničkih koljača. Iz Luke i Krušev Dola smo donosili brašno, krompir i još neke namirnice. Tako smo preživljavali svo to vrijeme. Jednog dana na nas su naišli Numanović Numo i još petorica koji su došli na slobodna područja. Pripremili smo nešto hrane i skupili se na mjestu Poljive kod Luke, bilo nas je 192. U tom momentu, u stijenama, i na

tom dijelu terena, nije bilo više ni jednog Bošnjaka iz Srebrenice i Žepe.

Svi skupa smo krenuli u pravcu Kladnja, preko okupirane teritorije, između Vlasenice i Han Pijeska. U putu nismo nailazili na četnike, pošto su vodiči dobro poznavali put do Kladnja. Jednog dana smo izbili nešto bliže Olovu, nego Kladnju, ali smo vidjeli da se na tom mjestu ne može preći, pa smo se vratili bliže Kladanjskim područjima. Tačno, 11. septembra 1995., smo došli na slobodna područja kladanjske općine.

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 4445)

UNPROFOROVI VOJNICI OSTALI U KRATKIM PANTOLONAMA

- KAZIVANJE M.H. IZ SUČESKE

Stjeravši nas u ograđeni prostor baze UNPROFOR-a, u krug Fabrike akumulatora, doživjeli smo stravične psihološke i fizičke patnje. Srce da pukne od jada i patnje, nejači, žena, staraca i na stotine dojenčadi, koje su čak i po tri dana u ograđenom prostoru bivala gladna, nemajući šta da jedu, a ponekad što su se smilovali i bacili po koji komad hljeba. Nije bila adekvatna prehrana, naročito male djece i staraca. Ja sam u navedenom logoru smrti proveo tri dana i tri noći. Samo sam prvi dan i noć uspio nešto hrane dobiti, i to dok je još bilo pod kontrolom UNPROFOR-a. Narednog dana, kada su se pojavili četnici sa tenkovima i pješadijom, gdje je skoro svaki četnik bio potpomognut i jednim psom vučjakom, opkolili su kompletnu bazu i razoružali vojnike UNPROFOR-a, oduzevši im pored ličnog naoružanja i vozila, čak i uniforme, ostavivši ih u kratkim pantolonama. Tek tada su nastale patnje i golgote. Nisam uspio nikoga među njima poznati. Čuo sam komentar u narodu da su stigli tzv. "Arkanovci" i da će biti pokolja. Svi smo se u masi naroda skrivali, nastojeći da nas ne vide. Ja sam povremeno mijenjao mjesto u krugu hale, nastojeći da se sklonim među žene, jer sam vidjeo da sve češće ulaze u krug hale i izvode muškarce, odvođeći ih iza kruga prema nekim kućama i do jednog potoka, koji se nalazio nedaleko odatle. Od straha nisam mogao poznati čak ni svoje najbliže komšije Muslimane koji su mi se javljali riječima: "M., pobogu brate, šta se ovo radi od nas"? Vidio sam da se pojedinci obraćaju razoružanim vojnicima UNPROFOR-a, koji su nijemo slijekali ramenima, ništa ne poduzimajući. Vidjevši da i dalje nema spasa, nastojao sam se što bolje skriti u narodu. Jednog sam poznanika iz Đila, nekog Begu Ademovića, vidio kako se skriva ispod jednog kamiona. Tako smo

zanoičili još jednu noć, koja je provedena u najvećoj patnji i iščekivanju. U toku noći odvodili su jednog po jednog iza kruga, odakle se čulo ponekad dreka, ponekad samo tupi udarci, nekada krkljanje, a čuo sam i nekakav glas koji je vapio za pomoć, moleći da ga ne kolju. Strahovite su to bile situacije i momenti, kojima se nije vidjeo kraj. Od straha i muka, nekoliko ljudi se vješalo, ne želeći dočekati jutro ili sudbinu odvedenih. Ženama su odvodili djecu. Narod je padao u nesvijest. Ne može se opisati taj doživljaj, i taj osjećaj straha, i duševne krize. Ujutro, do mene se dovukao Bego, koji se u toku noći skrivao u krugu ispod kamiona. Inače Bego je bio autoprevoznik i njega su mnogi ljudi poznavali, i naši i četnici, zbog čega je nastojao da ga niko ne vidi od tih poznanika. Bego mi se jadio, tresući se od straha, da je cijelu noć gledao šta rade sa ljudima, koje su odvodili iza zgrade. Jedne je čak i poznao, nekog Lonjinac Hazima i Selima Brutalja, koje su četnici povalivši na cjepilo za drvo cjepanicama tukli u glavu dok im se glave nisu raspadale. Posmatrajući ga, imao sam osjećaj da je od straha počeo gubiti pamet.

Dok smo razgovarali, ja i Bego, odnekle se pojavi neki četnik. Poznavši nas, pride nam i pozdravi se sa nama. Mene i Begu oslovio je imenima, što sam zaključio da nas je poznao. Ja ga brate nisam mogao poznati, jer je to bio neki mlađi dječko, oko dvadesetak godina. Pitao je mene za ženu je li ona živa. Begu je uhvatio ispod ruke i naredio mu da pođe za njim. U Bege su od straha počela klecati noge, sve dok im ne pride neki oficir po činu major. Poznao je Begu, te prišavši im, naredio četniku, koji je poveo Begu, da ga pusti, i udalji se od njega. Major po imenu Čvorović, četnički komandant, pozdravio se sa Begom i pitao ga za njegovu užu familiju, da li su preživjeli i gdje se nalaze. Kasnije sam čuo da je major Čvorović bio neki rukovodilac na rudniku boksita, i da odatle poznaje Begu. To poznanstvo je Begi spasilo glavu. Isti major ga je odveo do autobusa, koji su cijelo jutro prevlačili narod u nepoznatom pravcu, izdvajajući muškarce na jednu poljanu. Naredio je ostalim četnicima da niko Begu ne smije dirati, i da Bego mora stići do slobodne teritorije. U tome sam i ja došao na red za utovar u autobus. U velikoj gužvi, koja se stvarala prilikom utovara,

razdvojio sam se sa svojom ženom H., koju više od tog momenta nisam vidjeo. Neznam da li je ona uspjela ući u autobus. Po ulasku u autobus, ja sam se od straha sakrio među žene, ne smjevši proviriti kroz staklo, bojeći se da i mene ne zadrže. Tako sam proveo sve do linije razgraničenja oko Kladnja. Povremeno sam čuo kako autobuse u putu zaustavljaju da narod viče: "Eno mog muža svezanog na poljani". Jedni viču: "Eno moga brata", jedni oca, no ja nisam smio dizati glave, čekajući samo da ta strašna mora što prije prođe.

Svoj dolazak u Kladanj doživio sam kao svoj novi rođendan. Iako sam na umoru, gdje sam dosta života proturio iza sebe, ipak sam se slobodi obradovao. Molio sam Boga da da snage i našim mladićima, koji su se uputili na daleki put smrti preko planine, i da ih posluži sreća u tome. I ja da sam bio mlađi, ne bi sebi dozvolio ove patnje, nego bi se i ja pridružio njima, pa makar tamo glavu izgubio.

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava iz Sarajeva, inv. br. 4-168)

Br. 47
DEPORTACIJA IZ POTOČARA

- KAZIVANJE M.M. IZ SREBRENICE

Dana, 11. jula 1995., utorak, oko 11,00 sati, u povratku iz grada Srebrenice na selo, gdje sam sa roditeljima i živjela, neki poštar me presreo na ulici i zamolio me da pozovem sve sposobne muškarce da se jave u bolnicu, jer je potrebno hitno evakuisat ranjenike, jer su četnici presjekli sve puteve i nadiru prema gradu. U tom momentu sve ulice su bile zakrčene od žena i djece, koje su bježale prema unproforskim bazama do vezionice. Narod je vrištao, a okolna sela su gorela. Odnekle su počele i granate padati po narodu, što je i pokrenulo masu prema Potočarima. Ja, ne znajući šta ću sama, jer nisam mogla do roditelja, niti sam znala šta je sa njima, priključila sam se narodnoj masi i sa njima krenula put Potočara. U Potočarima narod je bježao prema Fabrici akumulatora, tražeći zaštitu od "unproforaca", koji su bili smješteni tu sa svojom bazom. Umiješala sam se među narod, tako da sam se sklonila u unutrašnjem dijelu fabrike, gdje je bilo najviše vojnika UNPROFOR-a. Tu nam je prevodioc govorio da ne izlazimo napolje, jer nam jedino garantuju zaštitu u krugu fabrike. U fabrici smo bili oko tri dana i dvije noći. Za to vrijeme narod, a pretežno male bebe, gladovale su, jer od strane UNPROFOR-a nismo imali skoro ništa hrane, a od kuća niko nije imao kada ni nositi. Za ta tri dana nama u fabrici niko od četnika nije ulazio. Nisam znala šta se zbiva u krugu fabrike. Poslije kada sam izašla čula sam potresne priče o četničkim klanjima i odvođenju muškaraca iza zgrade, gdje su bivali ubijeni i klani. Treći dan u fabricu su ušli neki četnici u uniformama "unproforaca". Vidjelo se da nisu "unproforci" po govoru, koji su trudili da sakriju, govoreći šapatom i zagledajući po narodu. Tada je neki od četnika tražio ženu našeg čuvenog borca po nadimku "Miš", a žena se zvala Fata. Ja sam je lično poznavala i bila je blizu mene, ali je niko nije htio odati. Ona se šćućurila među ostale žene, držeći u rukama bebú. Zatim je neko od četnika pitao za Naserovu sestru Diku.

Ni nju niko nije htio odati, a ja je i nisam poznavala, ali sam čula da je i ona bila tu među nama. Pitali su za mnoge druge, koje ja nisam poznavala. Tada nam je jedan od četnika govorio da je ovo njihova zemlja i da se mi više nikada nećemo moći vratiti u nju. Rekao je da će nas sprovesti do Tuzle, ali da se ni tu ne zadržavamo, jer će oni i u Tuzlu doći. Trećeg dana kada su nas vodili do autobusa, sve muškarce koje su spazili među nama ženama, izvodili su i zadržavali, a nas su strpali u kamione. Prolaskom kroz naselja, u vozilima, kamenovali su nas mještani, gdje god smo prolazili, tražeći da nas pobiju, i da nas ne puštaju žive. U naselju Kravice, na jednoj poljani, vidjela sam veliku grupu naših mještana koji su se uputili preko šuma na slobodnu teritoriju, ali su bili zarobljeni i čekali su, okruženi četnicima, svoju krvavu sudbinu. Među njima sam prepoznala komšiju Gabeljić Adema i još jednog za kojeg nisam najsigurnija, a mislim da se zove Gabeljić Ramiz. Bili su još mnogi pobijeni oko te opkoljene grupe. Jedno sam tijelo vidjela bez glave zaklano. Odatle su nas dalje povezli prema Bratuncu, gdje sam u jednom dijelu puta vidjela četiri šlepera natovarene našim ljudima. Kada smo prolazili pored njih, tužno su nam mahnuli rukama u znak rastanka. Na izlazu iz Bratunca, u selu Repovac, bacale su se na nas flaše i kamenice od strane mještana, sa uzdignuta tri prsta, tražili su da nas pobiju. Istu situaciju preživjeli smo u Kasabi i u Vlasenici.

Sve u svemu, do naše slobodne teritorije preživjeli smo strašne patnje i strah. Kako čujem od svojih komšija, koji su bili u krugu fabrike, o preživljenim njihovim patnjama, ja se sva naježim i ponekad poželim da to sve zaboravim.

Na kraju ove izjave željela bih još jednom da napomenem da smo od strane svijeta i UNPROFOR-a izdati, a to se najbolje pokazalo njihovim mirnim posmatranjem našeg stradanja i preživljavanja patnji.

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu, inv. br. 4-170)

Br. 48
STALNI NAPADI IZ SRBIJE

- KAZIVANJE H.S. IZ POZNAKOVIĆA

Na samom početku aprila 1992., počela je srpska agresija, kao i napad na Srebrenicu, te na čitavo Podrinje.

Kompletna Armija tadašnje Jugoslavije je, pa tako i sve jedinice iz Srbije i Crne Gore, uz pomoć Karadžićevih četnika, izvršila je agresiju na kompletno Podrinje, gdje je na udaru i najezdi četnika iz Srbije bila i Srebrenica. Počinje ubijanje i klanje u srebreničkoj i bratunačkoj okolini, te odvođenje uglednih Bošnjaka i svih drugih koji nisu Srbi. Cilj srpsko-crnogorskog agresora, uz pomoć domaćih četnika iz Bosne i Hercegovine, bio je da se uništi sve bošnjačko, počev od naroda, grobalja, vjerskih objekata. Ali na tom udaru su bili i svi drugi, koji nisu bili Srbi. Počev od aprila 1992., pa sve do demilitarizacije 1993., a kasnije sve do okupacije, vršeno je neselektivno granatiranje, kao i bombardovanje objekata sa teritorije Srbije i to iz reona Perućca i šireg dijela Tare, kao i duž Drine, sve do Bratunca, Zvornika, najvećim kalibrima i savremenim avionima.

Poznato je da su iz Srbije učestovali: Užički, Valjevski, i drugi korpusi, kao i specijalne jedinice iz Beograda i Pančeva, Vojne pošte 5000, kao i Arkanovci, Šešeljevci, te mnoge bande iz Srbije i Crne Gore, kao i plaćenici porijeklom iz Srbije, i Rusije.

Bombardovanje Srebrenice se izvodilo direktno sa vojnog aerodroma iz Srbije, zvanog "Ponikve".

Pri raketiranju, granatiranju i bombardovanju, izginulo je par stotina civila, većinom žena i maloljetne djece. Mnogi goloruk narod je završio po logorima, a kasnije u masovnim grobnicama, gdje su mučeni i ubijani na svirep način. Samo na području Srebrenice i Bratunca, u 1992., poklano je 4.000 Bošnjaka, samo zato što nisu Srbi, i što su živjeli na svom ognjištu. Iste podatke Vam mogu reprezentirati

stanovnici sela: Hranča, Glogova, Skelani, Krasnopolje, Suha, jer mnogo je očeva, majki, djece, sestara poklano i pobijeno, a mnoge žene i maloljetne djevojčice silovane.

Mnoge naredbe za raketiranja i bombardovanja sela, a pri tome i uništavanje civila, izdao je tadašnji komandant, po činu potpukovnik jugoslovenske vojske, a u Bosni komandant i general Drinskog četničkog korpusa, M.Ž., rođen u selu Dučići, opština Srebrenica. Tako je bombardovano i moje selo od 12 kuća, i to 1992., gdje je smrtno podlegla Hasić Ramiza, 50. godina starosti, i Hasić Ešefa, starosti 23 godine. U mom rodnom selu je poginulo 15 osoba civila, većinom djece, žena, starosti od 6 do 70 godina.

Pri demilitarizaciji Srebrenice, 18. aprila 1993., Ujedinjene nacije su od Bošnjaka u Srebrenici oduzeli oružje i većinu istog uništili pod izgovorom da će narod zaštititi od strane organizacije Ujedinjenih nacija.

Na kraju se pokazalo koliko su Ujedinjene nacije pružile zaštitu narodu Srebrenice, odnosno može se samo reći da su i oni bili saučesnici genocida. Dobro je poznato da su svi civili iz Srebrenice, Bratunca, Vlasenice, dijelom Zvornika, Višegrada, Han Pijeska, Žepe, Rogatice, bili smješteni u Srebrenici, kako bi spasili goli život od srpsko-crnogorskog agresora, što je dobro poznato kako su mnogi završili.

Tragična sudbina je i mene zadesila, te sam doživio mnoge genocidne radnje od strane Srba. Želim naglasiti da od same demilitarizacije Srebrenice, međunarodna zajednica nije ništa preduzimala, kako bi spriječila ubijanje civila, pa tako je ubijeno 300 civila u toku prisustva Organizacije ujedinjenih nacija u Srebrenici. Činjenica je da su i dotur hrane u Srebrenicu kontrolisali Srbi, a ne organizacija koja je za to zadužena.

Mnoge artikle su kupili* Srbi, koje su bile povezane u Srebrenicu, kao što su: so, šećer, ulje, te su letcima i porukama ucjenjivali i tako

* U ovom svjedočenju više puta upotrebljena riječ "kupili" znači oduzimali.

napaćen narod. Situacija u srebreničkoj bolnici je bila alarmantna i nezamisliva. Stotinama ranjenih i bolesnih niko nije mogao da pomogne, jer nema lijekova, niti sanitetskog materijala. I pored prisustva Ujedinjenih nacija, Srbo-crnogorski agresor vrši napad na zaštićenu zonu, 04. jula 1995. a prije toga povređuje granice demilitarizacije, zašto Organizacija ujedinjenih nacija, ništa ne preduzima.

Samim napadom, vojnici Ujedinjenih nacija se povlače u sami grad Srebrenicu, a ništa ne preduzimaju da se narod zaštiti. Srbi neprekidno granatiraju sam centar grada, gdje svaka granata ubija i ranjava, po par desetina civila. Svi izvještaji iz Srebrenice, Holandskog oficira, su bili netačni i nepotpuni.

Poslije šest dana razaranja Srebrenice i bombardovanja iz više teških oruđa, sa par korpusa vojske iz Srbije i Crne Gore, Srbi ulaze u Srebrenicu. Narod se povlači ka kampu Ujedinjenih nacija, dok bolnica ostaje puna bolesnih i ranjenih osoba, kojih je mnogo uz pomoć naroda prebačeno u kamp Ujedinjenih nacija.

Ja sam ranjen, 11. jula 1995., u Srebrenici, kod baze Ujedinjenih nacija, gdje sam prebačen u kamp Ujedinjenih nacija gdje mi je ukazana prva pomoć.

Kolona, koja se kretala ka Potočarima, direktno je granatirana, te po istoj koloni je dejstvovano snajperima, pred očima Ujedinjenih nacija. Od ukupno 40.000 stanovnika, koje se nalazilo u Srebrenici, 1/3 je krenula iz Srebrenice preko šuma ka Tuzli. Dobar dio omladine i starih ljudi, došao je u kamp Ujedinjenih nacija, nadajući se da će biti zaštićeni, gdje su isti poklani, a mnogi odvedeni u logore.

Dobro se sjećam noći, 11. i 12. jula 1995, užasnih krikova naroda, i ljudi koji su odvođeni iz mase na mučenje i klanje, a što je veća tragedija, četnici su to radili obučeni u uniforme Ujedinjenih nacija, koju su im dali vojnici Ujedinjenih nacija. U Potočarima su Srbi razoružali vojnike Ujedinjenih nacija, jednostavno im kupili opremu, oružje, klali i ubijali i silovali, sve pred očima Holandskog bataljona.

Ostavljena su djeca od 12 godina starosti, pa sve do najstarijih, pa čak invalidi i paralizovane osobe tj. gluhonijemi.

Iz istog kampa su odveli 7 ranjenika, za koje se do danas ništa ne zna. Bio je to: Semir - Srebrenica, Hamdija - Bratunac, Salih - Sućeska, Srebrenica i drugi. Srbima je dozvoljeno da uđu u krug Ujedinjenih nacija, da maltretiraju, odvođe, pljačkaju, kolju, siluju.

Dana, 12. jula 1995., jedna grupa ranjenika je utovarena na kamione Ujedinjenih nacija, ukupno oko 10 ranjenika, sa izgovorom da će nas odvući u Kladanj. Ja sam bio u prvom kamionu, gdje su uglavnom bili amputirani ljudi, bez nogu i ruku. Dok smo voženi od Potočara do Tišće, prema Kladnju, nismo imali pratnje oklopnih vozila, nego su samo u kamionu bili vozač i po jedan vojnik. Na par mjesta smo zlostavljani od Bratunca do Tišće, gdje su vojnicima Ujedinjenih nacija kupili pištolje, pancir prsluke, puške, na što vojska Ujedinjenih nacija nije reagovala.

Kolona se kretala sporo, tako da smo u Tišći istog dana bili u 22,00, gdje su ušli srpski vojnici. Uz tuču kundacima, palicama, nogama počeli su istjerivati sa kamiona, te uzimati vozila Ujedinjenih nacija i kolonu sa pola ranjenika vraćaju nazad, dok jednu grupu zadržavaju tu na licu mjesta gdje sam i ja bio. Uz tuču i maltretiranje su nas pretresli, i sve što je bilo vrijedno kupili su. Na istom mjestu, bila je grupa od 38 ranjenika i 5 članova medicinskog osoblja, među njima je bio i medicinski tehničar, po imenu KADIR, rođen 1975. za kojeg se i danas ništa ne zna. Svim ovim radnjama u Tišći komandovao je major, kojem ne znam ime, u crnoj uniformi, visine oko 162 cm, razvijen, crne kratke kose, nos duži, lice okruglo i nosio je sunčаницe. On je tu izdao naredenje da legnemo na makadamskom putu, i ako neko pokuša nešto naredio je: metak u čelo.

Tu smo noć maltretirani i tučeni, a nisu nam dozvoljavali da uzmemo lijekove, i bilo je mnogo hladno.

Sledećom smjenom koja je došla, komandovao je, kapetan, koji je pričao da je vodio akciju pri diverzantskom napadu, prije 25 dana

okupacije Srebrenice, u predgrađu Srebrenice, tačnije naselje Vidikovac, gdje je u tom napadu pobijeno više desetina civila. Isti je izgledao: visok 170 cm, smeđa kosa, brkovi dugi u obliku potkovice, proćelav, nos srednje veličine, lice dugo, uniforma šarena policijska.

Proveli smo tu noć, odvodili su medicinske sestre na ispitivanje u obližnju školu, gdje je ispitivana Namka, Ćira, kao i jedna djevojka iz sela Orlice, opština Bratunac, koju su istu noć silovali i rekli da će nas postrijeljati.

Dana, 13. jula 1995. u 11,00 sati, dolazi ponovo major koji nam naređuje da svi ustanemo na noge, bez obzira što smo ranjeni, te nas počinje tući. Istu noć je bio prisutan SLAVKO sa VIOGORA, opština Srebrenica.

Iz te grupe su odvojeni oni koji su amputirani i žensko medicinsko osoblje, dok su nas preostale povelj do rijeke Drinjače da nas pobiju. Jedan od vojnika (Srbin) tražio je da nas pokolje on sam. Tako su nas doveli do same obale, gdje nas je bilo 18, a oko 30 četnika, sve sa puško-mitraljezima M-72 i automatskim puškama. Ubrzo je uslijedilo naređenje da se vozimo nazad, gdje su nas potrpali u jedan autobus i povezli nazad ka Bratuncu. To je bilo 13. jula 1995. u 14,00 sati. Kada smo doveženi u Miliće, vozač je otišao na piće, a ostavio je autobus otvoren. U autobus su počeli ulaziti vojska, civili, žene i djeca, gdje su nas tukli i provocirali. Žena srednjih godina, visoka, sa dugim licem, donijela je drveni štap, debljine 5 cm i dužine oko 1 m. Počela nas je tući po glavi i po ranama, kuda smo bili izranjavani, sve dok taj štap nije izlomila.

Zatim smo poveženi dalje. Kada smo bili u Kasabi vidio sam puno veliko fudbalsko igralište, oko 2.000 zarobljenih ljudi, koji su krenuli iz Srebrenice ka Tuzli. Svi su bili poredani u redove i posjedali, a okolo su bil srpski vojnici sa puškama. Asfaltom su vodili kolonu sa još dosta zarobljenih, gdje sam poznao Delić Elvira iz Stožerska, opština Srebrenica, koji je imao 16 godina.

Dalje, u putovanju na raskrsnici u Konjević Polju, stajala su dva transportera Ujedinjenih nacija. Na transporterima su bili Srbi, a pored njih stajali su vojnici Ujedinjenih nacija, a isti su pucali po civilima koji su se kretali po obližnjoj šumi.

Od Konjević Polja do Kravice sam vidio mnogo ljudi zaklanih pored asfalta, i mnogo ljudi koje vode u kolonama, sa rukama iznad glave i raspremljene bez odjeće. U istoj grupi je bilo od 200 do 300 ljudi. Dalje, kada smo nastavili, mnogo ih je bilo ranjeno pored asfalta u krvi, koje još pored toga tuku nogama i puškama.

Kada su nas dovezli u Bratunac, tu su nas sastavili, gdje smo bili maltretirani i čak tučeni, a medicinski tretman je bio nikakav. U istoj grupi je bio još i Jusić Kasim, Tabaković Reuf, Alić Alaga, Gračanlić Đemo, Tabaković Hamdija, Burić Nesib i mnogi drugi smješteni u Domu zdravlja Bratunac. Tu smo proveli 6 dana bez lijekova. Ležali smo na pločicama. Profesor odbrane, a u ratu komandant vojne policije u Drinskom korpusu M.N. je šamarao ranjenike u Domu zdravlja i to Gračanlić Đemu i još neke, a mene, i još jednog je prepoznao, jer nam je bio profesor. Jedina utjeha za nas je bio doktor Holandskog bataljona, kojem treba odati priznanje, jer se iscrpno borio da bih nas prebacio na slobodnu teritoriju i da bi došao Crveni križ da nas registruje. Poslije 6 dana dolazi Crveni križ da nas registruje, ali nas, 22 ranjenika, odvajaju Srbi i ne dozvoljavaju odlazak. Kada smo pitali glavnog iz Crvenog križa zašto je to tako, on je rekao da "sila Boga ne moli".

Kada smo to čuli, za nas je bilo sve gotovo, ali zračak nade je bio ljekar Holandanin, jer smo mislili da će nas on spasiti.

Odmah sutradan smo, oko 12,00 sati, sa jednim velikim kamionom, prevoza "Vihor" Bratunac, sa žutom ceradom, krenuli. Kamion je vožen tolikom brzinom, po makadamu, (namjerno su vozili po rupama), tako da je željezna konstrukcija padala po ranjenicima. Pored postojećih bolova, zadavala je i dodatne bolove. Kada smo stigli u Batkoviće kod Bijeljine, rekli su da je to logor. Upravnik je bio

penzionisani pukovnik KUNDAČINA. Tu je nastalo maltretiranje. Nije bio dozvoljen ljekarski pregled, pa su se rane ucrvale. Tu nam je umro jedan ranjenik, Alić Hajrudin iz Brezovica, opština Srebrenica.

Tu su me vodili na razna ispitivanja i primjenjivali razne metode tuče da bih priznao ono što nisam, mada sam 2,5 mjeseca bio nepokretan.

Poslije izvođenja na vojni sud u Bijeljini, jedna grupu ranjenika je razmijenjena, dana 19. septembra 1995. Ja sam iz te grupe izdvojen, sa još 45 Srebreničana, pod izgovorom da idemo u razmjenu. Nas su odvezli u vojnookružni zatvor Kotorsko kod Doboja, koji nije bio otkriven do kraja 1995. Na putu od Bijeljine do Kotorskog, neprestano su nas tukli puškama, rukama i nogama.

Kada smo stigli u Kotorsko sa dva autobusa, čekalo nas je oko 40 vojnih policajaca, koji su bili poredani uza zid kafane. Tukli su nas, maltretirali i izivljavali se na nama.

Ja, pošto sam bio iznemogao, tako reći nepokretan, svaki udarac mi je prouzrokovao pad. Tu noć smo prenoćili u jednoj kući, gdje smo imali po 0,5 m², bez jela i pića (56 sati). Sve što smo imali sa sobom pokupljeno je, čak i tablete, što je prouzrokovalo dalje pogoršanje moga stanja, pa tako da sam do kraja izgubio vid na lijevo oko. Od samog dolaska, pa do kraja, radilo se po 20 do 22 sata dnevno. Noću se radilo uz mukotrpne batine, udarali su palicama, nogama, rukama, drvenim štapovima, crijevom od vode i dr.

Upravnik logora (zatvora) je bio ZDRAVKO sa Ozrena, mršav, visok 178, crne kose, prave, dug nos, izduženo lice, pogrbljenih ramena. Čak i on je tukao i maltretirao zarobljenike, a tu nas je bilo i bošnjačke i katoličke nacionalnosti, što nije pravljena razlika. Po par dana smo držani po samicama, izranjavani, bez hrane i vode. Za hranu smo imali hljeb, na 8 ljudi po jednu čašu kuhanja, što nam je bilo vrlo malo, a i to smo morali piti, jer nam nisu davali kašike. Zloglasni policajci, koji su nas tukli danju i noću, to su činili sa uživanjem. Kasnije su neki dobili nagrade i nove funkcije. Jedan od njih je i D.Š.

rođen 1975., koji je kasnije bio upravnik logora. On je ranjenike tukao sve po ranama i izživljavao se nad njima i tjerao je gotovo nepokretne ljude da nešto rade. Gledao sam lično kada je tukao Pipić Nedžada (retardirana osoba). D.Š. je imao plavu kovrdžavu kosu, duži nos, visine 177 cm, lice izduženo, zube bijele, uši srednje. Nosio je broj vojničke oznake 299. Mnogo ljudi nije preživjelo od Šujića, zatim policajac Čatić mali zdepast, crnu kovrdžavu kosu, spljošten nos, lice okruglo, pravi zločinac. M.S., također je primjenjivao sve načine genocida nad zarobljenicima, mršav, klempave uši, visine 158 cm, nos dug, lice duže. Zatim, dobro zapamćeni vojni policajac MIĆO, ništa se ne razlikuje od prethodnih. Dana, 20. oktobra 1995. u Kotorskom je porušena džamija, po naredjenju upravnika D.Š., te su je zatvorenici rukama odnijeli. Svi pomenuti su učestovali pri rušenju i natjerivali i zarobljenike. Ovo je jedan dio od onoga što sam preživio.

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu, inv. br. 4-169)

Br. 49
SILOVANJA ŽENA I KLANJE MUŠKARACA U
PRISUSUTVU UN VOJNIKA

- KAZIVANJE R.B. IZ BRATUNCA

Od samog početka agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu cijelo vrijeme sam se nalazila u Srebrenici, odnosno u Podrinju, sve do egzodusa Srebrenice, u mjesecu julu 1995.

Dana, 11. jula 1995., pošto je sam grad već bio opkoljen karadžićevim koljačima, oko 13 sati, po podne, sa grupom žena i djece sam se uputila prema Potočarima, gdje se nalazila Komanda holandskog bataljona, misleći da će nas oni zaštititi od četnika. Komandant 28. bbataljona Ejub Golić me je sa djecom utrpao u jedna kola. Nedugo zatim stigla sam sa svoje četvoro malodobne djece u Potočare.

U Potočarima je već bila gužva, gdje se sakupio ogroman broj žena, djece i muškaraca. U samim Potočarima sam primijetila veliku koncentraciju četničke vojske, među kojima sam prepoznala Iliju sa Šapata kod Srebrenice, koji je u desnoj ruci nosio sablju. Sjećam se dobro da je tom prilikom izdvojio veliku grupu sposobnih muškaraca Bošnjaka, natjerao ih da ulaze u autobus, a ostatak koji nije mogao stati u autobus potrpao je u kamion govoreći: "Oni idu na Zalazje, gdje će biti poklani umjesto kurbanda". Pun autobus i kamion Muslimana Bošnjaka je odvezen u pravcu Zalazja, gdje su, najvjerojatnije, poubijani.

Srpski general Ratko Mladić je ženama i djeci davao čokolade i bombone, koje su, najvjerojatnije, bile zatrovane ili drogirane, jer žene i djeca poslije uzimanja čokolada i bombona drugačije su se ponašali, u odnosu na prijašnje stanje. Počele su im se prividati neke halucinacije i nisu mogli da se kontrolišu. To se kasnije odrazilo i kod osoba, koje su pile vodu sa obližnjih česama i bunara.

Spustila se noć. Naoružani četnici počinju izdvajati grupu po grupu mladih žena, odvođeci ih na silovanje, a grupe muškaraca na

strijeljanje i klanje. U toku cijele noći, 11/12. jula 1995, čuli su se vrisci silovanih žena i djevojaka, plač djece, a po obližnjim njiivama i kukuruzištu krkljanje preklanih muslimana.

U hali Fabrike akumulatora, gdje sam bila i ja sa svoje četvoro djece, bilo je toliko naroda da se jedva moglo disati.

Četnici, 12. jula 1995., i dalje sa svojim generalom Mladićem nastavljaju svoj krvavi pir, a Ratko Mladić i dalje garantuje svima bezbjednost, i ako je u toku noći silovano na stotine žena i djevojaka i više od toga poklano i strijeljano Muslimana.

Oko 09 sati ujutro pošla sam da djeci donesem vode. Pored potoka, u neposrednoj blizini fabričke hale, vidjela sam četiri zaklane mlađe žene, a pored njih dva zaklana, tako reći golobrada mladića, ali ih nisam mogla prepoznati.

Napominjem da svo to vrijeme UNPROFOR i vojnici Holandskog bataljona nisu ništa učinili da zaštite civile u Potočarima.

U toku 12. jula 1995., prepoznala sam neke četnike, koji su bili moje bivše komšije u Hranči, a to su: Ljubo, četnik još iz rata 1941-1945. godine, Vlado, sin Ljubisava, koji su me prepoznali i pogledali me mrko, da bi se nedugo zatim, u fabričkoj hali, pojavili slijedeći zlikovci, i to: M.T., iz Repovca, S.N., iz Bratunca, koji mi je rekao: "J.... ti majku, zar si još živa" i još dosta njih koje sam poznavala, ali sam im zaboravila imena.

Pokušavala sam u par navrata da se sa djecom ukrcam u jedan od kamiona ili autobusa, ali bezuspješno, jer bi me svaki put M.T. i M.Ž. vraćali nazad u halu fabrike, ne dajući mi da se sa djecom ukrcam. Kod posljednjeg pokušaja očajno sam sjela na travu i počela plakati.

Dok sam sjedila na travi, vidjela sam kako general Ratko Mladić od bošnjačkih majki kupi mušku djecu od 7-15 godina starosti, a potom sakupljene dječake predaje starješinama svoje vojske, koji ih odvođe u nepoznatom pravcu. Ratko Mladić je majkama te djece garantovao život, uz obećanje da će ih on sprovesti do slobodne teritorije Tuzle. Grupa dječaka, koje je Mladić skupio, a koju sam ja vidjela, brojala je, po mojoj procjeni, oko 50 dječaka.

Negdje oko 17 sati, ponovo sam ustala sa trave i uputila se u halu fabrike. Mlade žene i muškarce su i dalje izvodili, žene su se silovane vraćale, dok se nijedan odvedeni muškarac više nije vratio u halu iz koje je odveden.

Gledala sam svojim očima kako se neki Orhan ili Orhanov brat, iz Dubraka kod Srebrenice, objesio sopstvenim kaišom u hali fabrike, govoreći da neće živ u njihove ruke.

U pomenutoj hali, također, sam vidjela preko dvadeset spontanih porođaja. Žene su na silu i od straha pobacivale djecu. Među tim ženama sam poznavala Havu, suprugu Hajrudinovu, iz Trubara kod Srebrenice, čije je žensko dijete odmah, nakon porođaja, umrlo.

Toga dana dosta je naroda evakuisano. Situacija se bar prividno smirila. Ostatak naroda je već iscrpljen od gladi i žeđi.

Naveče, oko 21 sat, u hali se pojavljuju vojnici UNPROFOR-a, sa prevodiocem, koji nam je rekao: "Nemojte se plašiti, sada će ući osam četnika obrijanih i lepih, pripremite se". Odmah zatim, u halu ulaze najavljeni četnici, prolaze halom da bi odredili sebi žrtve za nastupajuću noć.

Naveče, 12. jula 1995., oko 22 sata, sjedila sam pored moje četiri curice, koje su bile pospale. U halu su ušla trojica meni poznatih komšija i to: M.Ž., Lj.J. i V.J., svi iz Hranče. Naredili su mi da ustanem. Ustala sam. Oni su me izveli pred halu. Pred halom je bilo još oko petnaestak četnika, od kojih sam prepoznala: M.T.iz Repovca. Odveli su me u jednu kuću u Potočarima, gdje sam vidjela svojim očima kako ubijaju muslimane. U toj kući sam vidjela ogroman broj poubijanih ljudi. Zatim su me odveli do slijedeće kuće, gdje sam vidjela još stravičniji prizor, kako nabijenog na ražanj peku jednog čovjeka. Jedan od četnika me upitao: "Možeš li poznati ko je na ražnju". Odgovorila sam da ne znam, jer se čovjek nije mogao identifikovati, zbog toga što je bio skoro pečen.

Poslije toga su me odveli do jednog parkirano autobusa. Jovanović Ljubo, moj bivši komšija iz Hranče, mi je rekao: "Hajde da pročistimo pištolje". Bacio me preko sjedišta, a potom su kao zvjeri

navalili na mene. Otimala sam se, plakala i molila za milost, ali bezuspješno.

Od četnika, koji su učestvovali u mom silovanju, pored Lj.J., koji me je bacio preko sjedišta, su: M.T., iz Repovca, M.Ž., iz Hranče, V.J., iz Hranče. Ostale sam poznavala po facama, ali im se ne sjećam imena.

Silovali su me. Pala sam u nesvjest i više se ničega ne sjećam. Osvijestila sam se tek ujutro u fabričkoj hali oko 9 sati. Kada sam se malo pribrala i došla sebi pitala sam ostale žene odakle ja ovdje. One su mi rekle da su me, između 3-4 sata ujutro, u fabričku halu unijeli vojnici UNPROFOR-a, a to je već ujutro, 13. juli 1995.

Taj dan evakuacija je i dalje nastavljena, a u zraku se osjećao nedostatak kiseonika i užasan zadržak od krvi i leševa poubijanih civila.

Oko podne, ponovo sam se sa djecom pokušala ukrcati za evakuaciju, ali me ponovo onaj isti M.T. vratio sa djecom u halu, ne dajući da se ukrcam, govoreći "Ti nećeš nikada vidjeti vašu slobodnu teritoriju". Tada mi je moja devetogodišnja kćerka Merima rekla: "Mama vidiš da hoće da nas pobiju". Sa djecom sam ponovo sjela na travu, kao i prethodnog dana.

Muškarce su i dalje odvajali na lijevu stranu, u pravcu Bratunca, a žene sa djecom za evakuaciju u autobuse i kamione.

Vratila sam se sa djecom ponovo u salu. Moja kćerka Merima mi je rekla, i zamolila, da ih sve četiri podavim, a da ih ne ostavljam žive četnicima. U fabričku halu ulazi pomenuti M.T. iz Repovca. Kada me je ponovo vidio, rekao mi je: "Je... ti majku i djecu, pa zar si preživjela, prvo što ću ti uraditi, poklaću ti djecu, a onda i tebe". Na prijatnu ovog krvoloka, Merima mu je odgovorila: "Ubili ste mi oca, ubijte i mene". Mirko je tada izašao.

Oko 16 sati u hali se pojavljuje Ratko Mladić i naređuje četnicima da popišu sve koji se nalaze u hali.

Ponovo se spuštala noć, ali i ovoga puta su odvodili žene na silovanje, a muškarce na strijeljanje i klanje. Samo, ovaj put manje, jer nas je manje i bilo.

Dana 14. jula 1995, oko 9 sati, ujutro, UNPROFOR nas je izveo iz hale u stroju, dvoje po dvoje za evakuaciju. Dodem do autobusa i

ponovo M.T. mi neda sa djecom u autobus. Ovoga puta sa njim je bio i Lj.J., iz Hranče, moj bivši komšija.

Između 17-18 sati, istog dana, prišao mi je jedan mladi četnik, ne znam odakle je, ali po govoru bi se reklo da je srbijanac. Pošto sam mu, uplakana, ispričala situaciju, rekao je da će me ukrcati sa prvim autobusom koji dođe. Kad je autobus stigao, on je uzeo u naručje moje dvije curice i ponio ih prema autobusu. M.T. je stao ispred njega, opsovavši mu Boga, i rekao mu: "Ona sa djecom ne može na njihovu teritoriju". Mladi četnik ga nije slušao i sa djecom me smjestio u autobus, zaprijetivši mu da me ne bi, izbacio iz autobusa u Bratuncu.

U autobuse, kao što sam već navela, nisu dali muškarcima, već su ih izdvajali u lijevu stranu. Tom prilikom, u kanalu sam, sa oborenom glavom predase, prepoznala: Sinanović Nurifa, Sinanović Kemala, Ahmetović Osmana, Ahmetović Džemala, Husić Ševku, svi iz Pirica, zatim Karić Sekira iz Sekirića, Aljić Latifa iz Dobraka.

Autobus je krenuo. Stigli smo do Bratunca, gdje je, zbog kontrole, zaustavljen.

U autobus je, sa automatskom puškom na gotovs, ušao S. (S.) N., iz Bratunca i rekao vozaču: "Ovu ženu iz Hranče zajedno sa djecom izbaci iz autobusa, jer ona je bila 1992. godine u sali OŠ "Vuk Karadžić". Ona ne smije stići na njihovu slobodnu teritoriju, jer će biti svjedok u Hagu". Vozač autobusa ga je uzeo za prsa i izbacio iz autobusa, a zatim je krenuo prema Kravici.

Po dolasku u Kravicu, zaustavljen je autobus. Četnici su nas istjerali iz autobusa da prepoznamo naše zarobljene muškarce, kojih je po mojoj procjeni bilo 3-4 hiljade, sakupljenih u gomilu. Neki su stajali, neki sjedili, neki su bili vezani, a neke su još uvijek dogonili zarobljene.

U veoma velikoj masi, jednom riječju rečeno, oblaku zarobljenih Bošnjaka, za kratko vrijeme sam uspjela prepoznati neke od njih i to: Kabilović Hamda, moga brata, Kravić Refika iz Pirića, Muniba, direktora škole iz Klotjevca, Seada Krdžića, Sabahudina Krdžića, obadva sa Osmača, Kirama Mehića iz Pirića, Reufa Karića iz Pirića,

Arifović Husu iz Hranče, sina Bege Hodžić iz Hranče i još dosta njih, koje sam u Srebrenici poznavala, ali im svima nisam znala imena.

Približavala se noć. Autobus je krenuo iz Kravice prema Konjević Polju. Iza nas, na livadi, ostale su na hiljade zarobljenih naših muškaraca, za čiju se sudbinu, pouzdano, ni do danas ništa ne zna.

Autobus je prošao Konjević Polje, Novu Kasabu, Vlasenicu i stigao u Tišću.

Četnici su nas u Tišći, u toku noći, 14. jula 1995., izbacili iz autobusa i pješice uputili u pravcu Kladnja.

U blizini tunela kod Kladnja prihvatila nas je naša vojska i sa našim autobusima, u samu zoru, sa četvoro djece, 15. jula 1995., stigla sam na Dubrave kod Tuzle.

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu, inv. br. 4-171)

Br. 50
OTROVI IZ KANISTERA

- KAZIVANJE S.H. IZ PUSMULIĆA

Nakon pada zaštićene zone Srebrenica u četničke ruke (11. jula 1995.), oko 12.500 sposobnih muškaraca, među kojima je bilo nešto i djevojaka je potražilo put spasa preko 100 km. okupirane teritorije, kako bi došli do slobodnih područja, pod kontrolom Armije Republike Bosne i Hercegovine.

Dana 12. jula 1995. kolona je krenula sa mjesta Jaglići u pravcu Kamenica, u ranim jutarnjim satima. Zadnji dio kolone je odmah po polasku bio izložen jakoj artiljerijskoj vatri od strane četnika, gdje je odmah bilo nešto poginulih i više ranjenih. U mjestu Kamenice, zadnji dio kolone je stigao prednji i na tom mjestu je napravljen odmor ljudstva od nekoliko sati. Ja sam tada bio u društvu sa ocem J. i još svoja tri brata. U predvečernjim satima naredeno je postrojavanje po jedinicama, kako bi se krenulo dalje u pravcu Cerske. Zatražio sam od Salčinović Turabije vode za piće i isti mi je dao da se napijem iz jednog plastičnog kanistra. Kad sam pio vodu više za sebe nisam znao ništa. Probudio sam se, mislim poslije par sati, što je evidentno da su četnici u vode stavljali otrove, prije našeg nailaska pored pitkih voda i potočića. Kad sam se probudio vidio sam da je nešto ljudstva otišlo, dok je ogromna većina bila na istom mjestu, u jednom većem krugu. Pošao sam kroz narod, kako bi i ja krenuo dalje i možda pronašao oca ili braću. U jednom momentu, dok sam se probijao kroz one muškarce, počelo je pucati sa svih strana iz automatskog oružja, bombe, tronbloni i drugo pješadijsko naoružanje. U istom momentu sam legao na zemlju, po meni su padali ranjeni i mrtvi ljudi. Sve se dešavalo u prvi sumrak.

Nakon izvjesnog vremena digao sam se sa zemlje ispod onih mrtvih i vidio kaka dva četnika, u bijelim majicama kratkih rukava,

bježe uz jednu planku. Da se radilo o četnicima potvrđuje to što su na sebi imali bijele majice kratkih rukava, radi ličnog raspoznavanja. U onom metežu više se nije znalo ko je čiji, te se dešavalo da su naši borci ubijali jedni druge. Kad sam ustao sa zemlje, vidio sam mnogo ljudi (oko 800) kako leže po zemlji, jedni jauču od zadobijenih rana, dok drugi krkljanjem daju posljednje izdisaje života. Oni živi dozivaju svoje najbliže imenima, tako da je nastao opšti nemir. Shvatio sam da to mjesto moram napustiti što brže, te sam potrčao prema jednoj kosi i uputio se u pravcu jedne rječice. Neki od prisutnih su i dalje zahtijevali postrojavanje po preostalim dijelovima jedinica, od čega, u tom momentu, nije bilo ništa. Kad sam prešao rječicu, u jednoj grupi muškaraca sam pronašao amidžića A.S. Pitao sam ga da li je možda vidio mog oca ili kojeg od braće? Isti mi je odgovorio, da ih nije vidio. Odlučio sam da se vratim nazad oko 2 km, kako bih pronašao nekog od svojih. Kad sam došao na mjesto zasjede osjetio sam kako mi se, ispod čizama, lijepe krv od poginulih. Na tom mjestu sam palio upaljač, i prevrtao leš za lešom, kako bih pronašao možda nekog od svojih. Prevrnuo sam, tridesetak mrtvaca u preskak, ali nisam mogao nikoga da prepoznam, te sam odlučio da ponovo krenem naprijed u pravcu Cerske, da je uzaludno što ovo radim. Idući u pravcu Pobuda, vidio sam mnogo ljudi kako se prepiru oko toga šta dalje da čine. Jedni su predlagali da se predaju, dok drugi nisu pristajali da se predaju. Na istom mjestu, gdje sam prvi put stigao grupu, u kojoj je bio moj amidžić, pronašao sam ponovo njega i još pet mladića. Primjetio sam kako Senahid halucinira, te sam ga poveo dalje sa pomenutom grupom.

Na jednoj kosi, mislim u mjestu Pobude, stigli smo šest NN mladića, koji su bili naoružani. Isti su se ponudili da nas sprovedu dalje, jer navodno dobro znaju put do kote UDRČ u Cerskoj, što smo mi odmah prihvatili. Trojica su išli naprijed, dok su ostala trojka išli na začelju kolone. Kad smo ih upitali odakle su, isti su rekli, da su navodno iz Cerske. Izbjegavali su priču. U jednom trenutku moj amidžić Senahid je pričao kako on vidi svoju kuću u Pusmulićima i da

mora ići prema selu. Vidio sam da i dalje halucinira, te sam ga na jednom izvoru rashladio i udario mu dva šamara kako bi došao svijesti.

Posumnjao sam u onu šestoricu, da možda nisu četnici, te sam se okrenuo Salčinović Mensuru, koji je išao iza mene i rekao: "Menso, ovo su četnici, ja ću sada zapucati na njih", od čega me je isti odvrtao govoreći: "Nisu to H. četnici". Kada smo se približavali jednoj većoj grupi ljudi - Srebreničana, pomenuta šestorica su zaskočila ispod jedne međe za kojima sam ja zapucao, prepostavljam bez nekog uspjeha. Jedan sa čela kolone je dozivao one sa začelja: "Šapčaninu bježimo", nakon čega su iskočili ispod međe. Nas oko 4.000-4.500 muškaraca, među kojima je bio i predsjednik opštinskog vijeća, Osman Suljić, nije znalo kud dalje, jer su četnici, nakon prelaska prve grupe, asfaltni put Bratunac - Vlasenica blokirali sa jakim snagama i artiljerijskim oružjem. Trebalo je preći taj put u mjestu Đugum, a zatim i rijeku Jadar. U grupi je većina bila bez ličnog naoružanja, te su mnogi predlagali da se predamo, drugi da se borimo, treći da pregovaramo pod posredstvom UNPROFOR-a. Tako je na pregovore otišao Sinanović Rešid iz Bjelovca, opštine Bratunac i isti se nije vratio od četnika. U jednoj njivi, odmah iznad asfaltnog puta, gdje smo trebali prijeći put je jaukao jedan čovjek, kojeg lično ne znam. Klečao je na koljenima, razrezanog nosa, odsječenih ušiju, razrezanih usta i obraza, sav je bio u krvi. To su mu uradili četnici, kako bi zastrašili nas ostale, koji trebamo prijeći put. Krenuo sam ka njemu, a isti mi je pokazivao rukama da mu ne prilazim i pokazivao je rukom na leđa, najvjerovatnije je bio miniran. Tražio je od mene da ga ubijem, što nisam mogao učiniti.

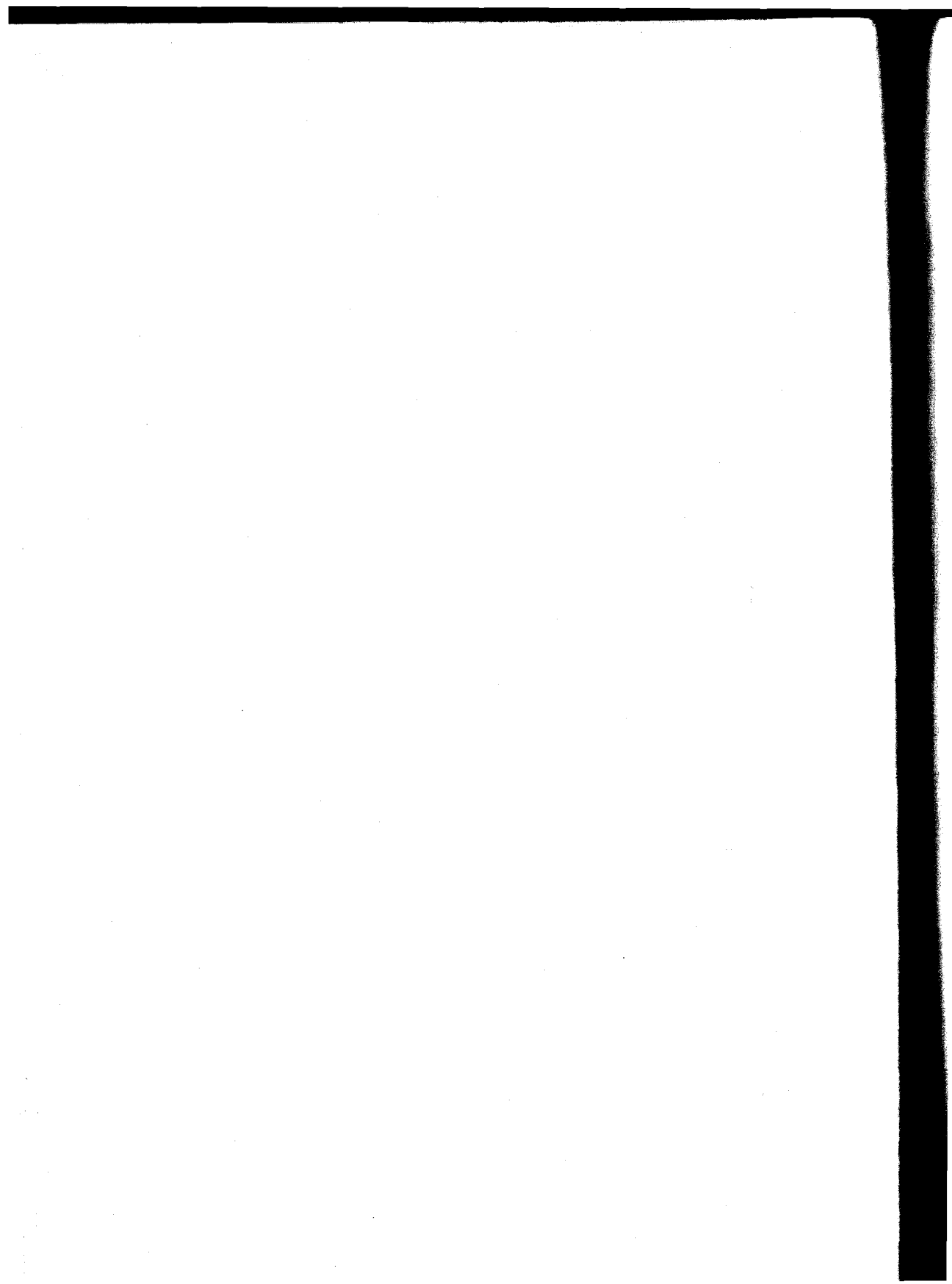
U ranim jutarnjim satima, 13. jula 1995., svi naoružani muškarci su krenuli prema asfaltu odakle su četnici tukli PAM-om sa transportera i svim raspoloživim oružjem. U tom našem naletu poginulo je 10-tak mladića. Bilo je više ranjenih. Vratili smo se nazad, kako bi se ponovo organizovali u dvije grupe. Sa svojim amidžićem S. bio sam u jednoj grupi, koju je predvodio jedan mladić iz samostalnog brdskog

bataljona "Glogova". Ponovo smo napali asfaltni put oko 06,30 sati u pravcu transportera. Nakon 20-tak minuta borbe, četnici su se povukli na strane sa asfalta, a mi smo prešli put, a zatim i rijeku Jadar. Svo vrijeme smo bili izloženi jakoj artiljerijskoj i pješadijskoj vatri, pri čemu je bilo više poginulih i ranjenih. U tom momentu svako se borio za svoj život, te nije bilo vremena za pomoć drugima. Kada smo prešli Jadar, krenuli smo u pravcu Cerska - kota Udrč, gdje se nalazila predhodnica i nešto ljudstva, koje je prešlo u toku noći asfaltni put Bratunac - Vlasenica.

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 4419)

P R I L O Z I

**A. OPTUŽNICA PROTIV
GENERALA KRSTIĆA**

OPTUŽNICA ZA GENOCID
- MEĐUNARODNI SUD ZA RATNE ZLOČINE,
HAG, 30. OKTOBAR 1998. *

MEĐUNARODNI SUD ZA RATNE ZLOČINE ZA BIVŠU
JUGOSLAVIJU

TUŽILAC SUDA
PREDMET BROJ: IT-98-33 **PROTIV**
RADISLAVA KRSTIĆA

OPTUŽNICA

Tužilac Međunarodnog suda za bivšu Jugoslaviju, u skladu sa svojim ovlaštenjima prema članu 18. Statuta Suda, optužuje

RADISLAVA KRSTIĆA

za **GENOCID, ZLOČINE PROTIV ČOVJEČNOSTI I**
KRŠENJE ZAKONA ILI OBIČAJA RATOVANJA, kako je niže
navedeno:

* Haški tribunal je 30. oktobra 1998. podigao Optužnicu protiv Radislava Krstića za genocid, zločine protiv čovječnosti i ratne zločine izvršene nad Bošnjacima u Srebrenici jula 1995. Uoči napada na Srebrenicu, "zaštićenu zonu" UN-a, Krstić je juna 1995, unaprijeden u čin general-majora. U vrijeme zauzimanja Srebrenice i masovnog i pojedinačnog pokolja civila bio je komandant Drinskog korpusa.

Krstić je, prema Optužnici, u periodu od 11. jula - 1. novembra 1995, u cilju istrebljenja Bošnjaka, planirao, podsticao, naredivao ili pružao pomoć u planiranju, pripremama ili ubijanju civilnog bošnjačkog stanovništva iz Srebrenice, "zaštićene zone" UN-a. Masovno i organizirano ubijanje Bošnjaka velikosrpski agresor je, izvršio na više različitih lokacija u i oko srebreničke enklave: u Potočarima (oko baze UN-a), Kravici, Bratuncu, Tišći, Orahovcu (u blizini Lazete), Cerskoj dolini, farmi Branjevo, Pilici, brani u blizini Petkovaca, Kozluku i drugim mjestima, čime je izvršio genocid, zločine protiv čovječnosti i ratne zločine.

POZADINA

1. Nakon što su oružani sukobi izbili u Bosni i Hercegovini u proljeće 1992, vojne i paravojne snage bosanskih Srba zauzele su gradove, varošice i sela u istočnom dijelu zemlje i učestvovali u kampanji etničkog čišćenja koja je dovela do egzodusa civilnog stanovništva bosanskih muslimana u enklavama Srebrenice, Goražda i Žepe.

2. Dana 16. aprila 1993. godine, Vijeće sigurnosti Ujedinjenih nacija, djelujući u skladu sa Poglavljem VII Povelje, usvojilo je rezoluciju 819, po kojoj je zahtjevano da sve strane u sukobu u Republici Bosni i Hercegovini teritoriju Srebrenicu i okolno područje kao "zaštićenu zonu" koja ne smije biti izložena nikakvom oružanom napadu ili bilo kom drugom neprijateljskom djelovanju.

3. Negdje oko 6. jula 1995. jedinice Drinskog korpusa Vojske bosanskih Srba (VRS) granatirale su Srebrenicu i napale posmatračka mjesta, locirana u sigurnom području, koja su čuvali holandski pripadnici Ujedinjenih nacija. Napadi Drinskog korpusa na Srebrenicu "zaštićenu zonu", nastavljeni su i u toku 11. jula 1995. kada su snage Drinskih vukova, Bratunačke brigade i druge jedinice Vojske bosanskih Srba ušle u Srebrenicu.

4. Bosanski muslimani - muškarci, žene i djeca, koji su bili u Srebrenici nakon početka napada VRS, preduzeli su aktivnosti u dva pravca. Nekoliko hiljada žena i djece, i izvjestan broj, uglavnom, starijih muškaraca, pobjegli su u bazu UN u Potočarima, koja je bila locirana u "sigurnom području" Srebrenice, gdje su potražili zaštitu od Holandskog bataljona. Civili bosanskih muslimana ostali su u i oko Potočara od 11. do 13. jula 1995, kada su bili evakuirani autobusima i kamionima pod kontrolom VRS.

5. Druga grupa od oko 15.000 muškaraca bosanskih muslimana, sa nešto žena i djece, okupila se u selu Šušnjari, blizu Srebrenice u toku

večeri 11. jula 1995, i pobjegla u ogromnoj koloni, kroz šume u pravcu Tuzle. Približno jedna trećina iz ove grupe sastojala se od naoružanih vojnih lica bosanskih muslimana. Ostatak su bili nenaoružana vojna lica i civili.

6. Oko 12. jula 1995. Ratko Mladić i **Radislav Krstić**, kao i drugi predstavnici Vojske i civila bosanskih Srba, sastali su se u hotelu "Fontana" u Bratuncu sa holandskim vojnim oficirima i predstavnicima izbjeglica bosanskih muslimana iz Potočara. Na ovom sastanku Ratko Mladić je objasnio grupi da će nadgledati "evakuaciju" izbjeglica iz Potočara i da želi vidjeti sve muškarce bosanskih muslimana, starosne dobi između 16 i 60 godina, radi provjeravanja prisustva mogućih ratnih zločinaca.

7. Negdje 12. jula 1995., u prisustvu Ratka Mladića i **Radislava Krstića**, stiglo je odprilike između 50 i 60 autobusa i kamiona blizu vojne baze UN u Potočarima. Uskoro nakon dolaska ovih vozila, započela je deportacija izbjeglica bosanskih muslimana. Dok su se žene, djeca i ljudi ukrcavali u autobuse i kamione, vojnici bosanskih Srba odvajali su muškarce od žena i djece i zadržali ih u i oko Potočara.

8. Od predvečerja 11. jula 1995. do jutra 12. jula 1995, bosanski muslimani, koji su se okupili u Šušnjarima, formirali su ogromnu kolonu i krenuli na put kroz šume u pravcu Tuzle.

9. Potpomognuti oklopnim vozilima, tenkovima, protuavionskim topovima i artiljerijom, snage bosanskih Srba zauzele su položaj duž puta Bratunac - Milići, da bi presreli kolonu. Neki od oružanih pripadnika bosanskih muslimana iz kolone koja se povlačila upustili su se u borbu sa snagama bosanskih Srba. Iz kolone bosanskih muslimana koja se povlačila zarobljeno je ili se predalo na hiljade snagama bosanskih Srba pod komandom i kontrolom Ratka Mladića i **Radislava Krstića**.

10. Između 11. i 18. jula 1995. snage VRS pod komandom i kontrolom Ratka Mladića i **Radislava Krstića** učestvovala su u bezbrojnim incidentima, kad god im se ukazala prilika, ubijajući muškarce bosanskih muslimana odmah nakon što bi ih zarobili, i vršeći sistematska pogubljenja po kratkom postupku muškaraca bosanskih muslimana koji su u početku bili pritvoreni, a zatim odvezeni na različita mjesta pogubljenja na cijeloj teritoriji pod kontrolom Drinskog korpusa VRS. Rezultat ovoga je da su snage VRS, zapravo, eliminisale prisustvo svih bosanskih muslimana na području srebreničke enklave i na taj način nastavili kampanju etničkog čišćenja koja je započela u proljeće 1992.

OPTUŽENI

12. **Radislav Krstić** je bio potpukovnik u JNA prije oružanih sukoba u Bosni i Hercegovini. Krstić je bio komandant II romanijske motorizovane brigade, koja je prvo bila u sastavu Sarajevsko-romanijskog korpusa, ali je kasnije prebačena u Drinski korpus u novembru 1992. Nastavio je da komanduje brigadom do pred kraj 1994. godine. Od januara 1995. do 14. jula 1995. bio je načelnik Štaba/zamjenik komandanta Drinskog korpusa. Unaprijeđen je u čin generalmajora u junu 1995. Dana 14. jula 1995. ili otprilike tada primio se komande Drinskog korpusa. Njegovo preuzimanje komande javno je objavljeno 20. jula 1995. U aprilu 1998. unaprijeđen je u čin generalpotpukovnika i trenutno se nalazi na dužnosti komandanta Petog korpusa VRS na Sokocu.

PRETPOSTAVLJENA KOMANDA

13. Kada je započela operacija Srebrenica oko 6. jula 1995. **RADISLAV KRSTIĆ** je imao čin generalmajora na položaju načelnika Štaba/zamjenik komandanta Drinskog korpusa. Kao

načelnik Štaba/zamjenik komandanta Drinskog Korpusa, **RADISLAV KRSTIĆ** je bio odgovoran za usmjeravanje aktivnosti Štaba Korpusa. Bio je odgovoran za nadgledanje aktivnosti svih jedinica i aktivnosti unutar zone odgovornosti korpusa, a također, obavljao je dužnost savjetnika komandanta Korpusa. Kao načelnik Štaba, on je istovremeno bio zamjenik komandanta Korpusa, sa ovlaštenjima da izdaje naređenja u ime komandanta u odsutnosti i da izdaje dodatna naređenja, da bi se osigurala praktična provedba naređenja komandanta. Kada je **Radislav Krstić** postao komandant Drinskog korpusa negdje oko 14. jula 1995, njegova nadležnost se povećala, uključujući planiranje i usmjeravanje aktivnosti svih podređenih jedinica u njegovoj zoni odgovornosti i nadgledanje njihove aktivnosti, da bi se osiguralo provođenje njegovih naređenja.

OPĆI NAVODI

14. Za svo vrijeme, na koje se odnosi ova optužnica, u Republici Bosni i Hercegovini trajalo je stanje oružanog sukoba.

15. Cijelo to vrijeme od **RADISLAVA KRSTIĆA** se zahtjevalo da se pokorava zakonima i običajima ratovanja.

16. Sve radnje i propusti, koje se smatraju zločinom protiv čovječnosti, predstavljale su dio široko rasprostranjenog sistematskog napada na civilnu populaciju bosanskih muslimana Srebrenice i njene okoline.

17. **RADISLAV KRSTIĆ** je pojedinačno odgovoran za zločine koji se navode protiv njega u ovoj optužnici, prema članu 7 (1) Statuta Suda. Pojedinačna krivična odgovornost uključuje činjenje, planiranje, poticanje, naređivanje i na drugi način pružanje pomoći u planiranju, pripremanju ili činjenju ratnih zločina predviđenih članovima od 2. do 5. Statuta Suda.

18. **RADISLAV KRSTIĆ** je, također, ili alternativno, krivično odgovoran kao komandant za počinjena djela od strane njemu podčinjenih, prema članu 7 (3) Statuta Suda. Takva krivična odgovornost je odgovornost nadređenog za počinjena djela od strane njemu podčinjenih, ako je znao ili imao razlog da zna da će njegov podčinjeni počinuti takva djela ili ih je već počinio, a nadređeni je propustio da poduzme potrebne i razložne mjere da spriječi takva djela ili kazni njegove počinioce.

19. Opći navodi, sadržani u stavovima od 14 do 18, ponovo se navode i uključeni su u svaku od optužbi koje su niže navedene.

OPTUŽBE

TAČKA 1-2

(Saučesništvo u činjenju genocida)

20. Između 11. jula 1995. i 1. novembra 1995. **RADISLAV KRSTIĆ**, namjeravajući da uništi dijelom bosanske muslimane kao nacionalnu, etničku i vjersku grupaciju:

(a) ubijao je članove grupacije, i

(b) nanosio teške tjelesne i duševne ozljede članovima te grupacije.

21. Između 11. jula 1995. i 1. novembra 1995. godine, **RADISLAV KRSTIĆ** je planirao, podsticao, naređivao ili, inače, pružao pomoć u planiranju, pripremama ili oportunističkom ubijanju zarobljenih muškaraca bosanskih muslimana iz "sigurnog područja" Srebrenice .

22. Između 11. jula 1995. i 1. novembra 1995. godine, **RADISLAV KRSTIĆ** je planirao, podsticao, naređivao ili pružao pomoć na drugi način u planiranju, pripremama ili činjenju planiranog i masovnog pogubljenja hiljada zarobljenih muškaraca bosanskih muslimana iz Srebrenice "zaštićene zone".

23. Masovno i organizovano ubijanje muškaraca bosanskih muslimana, koje se dogodilo na nekoliko različitih lokacija, u i oko srebreničke enklave, od 11. jula 1995. do 18 jula 1995, uključuje:

23.1 **Potočari**: Između 12. jula 1995. i 13. jula 1995, vojnici VRS, pod komandom **RADISLAVA KRSTIĆA**, pogubili su po kratkom postupku muškarce bosanskih muslimana na različitim lokacijama oko baze UN u Potočarima, gdje su se sklonili muškarci bosanskih muslimana.

23.2 **Kravica**: Oko 13. jula 1995. vojnici VRS, pod komandom **RADISLAVA KRSTIĆA**, pogubili su po kratkom postupku stotine muškaraca bosanskih muslimana koji su bili pritvoreni u velikom skladištu u selu Kravica. Vojnici VRS koristili su automatsko oružje, ručne bombe i drugo oružje da usmrte bosanske muslimana koji su se nalazili unutar skladišta.

23.3 **Bratunac**: Između 12. jula 1995. i 14. jula 1995. vojnici VRS, pod komandom **RADISLAVA KRSTIĆA**, odvezli su mnoge bosanske muslimane, koji su bili zatočeni u Potočarima ili zarobljeni duž puta Bratunac-Milići, na lokacije u i oko Bratunca, gdje su pritvoreni u školama, zgradama i vozilima parkiranim duž puta. Između 12. jula 1995. i 15. jula 1995. vojnici VRS, pod komandom **RADISLAVA KRSTIĆA**, učestvovali su u bezbrojnom oportunističkom ubijanju zatočenih muškaraca bosanskih muslimana na raznim lokacijama širom Bratunca.

23.4 **Tišća:** Oko 12. i 13. jula 1995. vojnici VRS pod komandom **RADISLAVA KRSTIĆA**, odvezli su žene i djecu bosanskih muslimana koji su bili odvojeni od muških članova njihovih porodica u Potočare, područje blizu sela Tišće. Većini žena i djece bosanskih muslimana odvezenih do Tišća dozvoljeno je da pređu na teritoriju bosanskih muslimana. Međutim., vojnici VRS, pod komandom **RADISLAVA KRSTIĆA**, razdvojili su muškarce bosanskih muslimana i nekoliko žena. Između 12. jula 1995. i 13. jula 1995. vojnici VRS su prisilili muškarce i žene bosanskih muslimana da idu u obližnju školu, gdje su ih ismijavali i napadali vojnici VRS. Negdje oko 13. i 14. jula 1995. vojnici VRS, pod komandom **RADISLAVA KRSTIĆA**, ukrcali su 25 muškaraca bosanskih muslimana na kamion, odvezli ih na jednu usamljenu njivu i prijeko pogubili.

23.5 **Orahovac (blizu Lazete):** Oko 14. jula 1995, vojnici VRS, pod komandom **RADISLAVA KRSTIĆA**, transportovali su stotine muškaraca bosanskih muslimana iz Bratunca i okoline na kompleks Škole Grbavci blizu Orahovca. Dana 14. jula 1995. vojnici VRS, pod komandom **RADISLAVA KRSTIĆA**, prijeko su pogubili muškarce bosanskih muslimana u školi i oko nje. Tog istog dana vojnici VRS su prevezli muškarce bosanskih muslimana, mnogi od njih su imali vezane oči, iz škole u Grbavcima u obližnje selo Orahovac. Kada su se našli tamo vojnici VRS, pod komandom **RADISLAVA KRSTIĆA**, naredili su muškarcima bosanskih muslimana sa sidu sa kamiona i pogubili ih. Pogubljeno je stotine bosanskih muslimana. Vojska VRS je oko 14. i 15. jula 1995., pod komandom **RADISLAVA KRSTIĆA**, koristila tešku opremu da zakopa žrtve u masovne grobnice na mjestu pogubljenja, dok su se egzekucije nastavljale.

23.6 **“Brana” blizu Petkovaca:** Oko 14. jula 1995. vojnici VRS, pod komandom **RADISLAVA KRSTIĆA**, prevezli su stotine muškaraca bosanskih muslimana iz mjesta zatočeništva u

školu u Petkovce. Vojnici VRS, pod komandom **RADISLAVA KRSTIĆA**, prijeko su pogubili bosanske muslimane u školi i oko nje. Negdje navečer, 14. jula 1995. i u ranim jutarnjim satima 15. jula 1995, vojnici VRS, pod komandom **RADISLAVA KRSTIĆA**, prevezli su nekoliko stotina muškaraca bosanskih muslimana iz škole u Petkovcima do područja ispod "Brane" u Petkovcima. Ovi ljudi su iskrcani iz vozila, odvedeni u malim grupama na otvoreno područje i prijeko pogubljeni od vojnika VRS, pod komandom **RADISLAVA KRSTIĆA**.

23.7 **Cerska dolina**: Oko 14 jula 1995. do 21. jula 1995. vojnici VRS, pod komandom **RADISLAVA KRSTIĆA**, prevezli su preko stotinu muškaraca bosanskih muslimana seoskim putem u Cerskoj dolini, prijeko ih pogubili i zatrпали zemljom.

23.8. **Pilica**: Između 14. i 16. jula 1995. vojnici VRS, pod komandom **RADISLAVA KRSTIĆA**, prevezli su hiljade muškaraca bosanskih muslimana iz mjesta zatočenja u Bratuncu do škole u Pilicama. Vojnici VRS, pod komandom **RADISLAVA KRSTIĆA**, prijeko su pogubili mnoge muškarce bosanskih muslimana koji su bili zatočeni u školi u Pilicama.

23.9 **Branjevo Farma**: Oko 16. jula 1995. vojnici VRS, pod komandom **RADISLAVA KRSTIĆA**, odvezli su stotine muškaraca bosanskih muslimana iz škole u Pilicama na farmu Branjevo. Muškarci bosanskih muslimana su iskrcani iz autobusa, odvedeni u malim grupama na otvoreno područje i prijeko pogubljeni automatskim oružjem od strane vojnika VRS, iz 10. diverzantskog odreda i drugih jedinica. Između 16. i 17. jula 1995. vojnici VRS, pod komandom **RADISLAVA KRSTIĆA**, koristeći tešku opremu, pokopali su stotine žrtava u obližnjim masovnim grobnicama.

23.10 **Dom kulture u Pilicama:** Oko 16. jula 1995. vojnici VRS, pod komandom **RADISLAVA KRSTIĆA**, nakon što su učestvovali u pogubljenjima na farmi Branjevo, krenuli su na kratak put u selo Pilice. Tamo su, koristeći automatsko oružje i ručne bombe, vojnici VRS prijeko pogubili približno 500 muškaraca bosanskih muslimana u Domu kulture u Pilicama.

23.11 **Kozluk:** Negdje oko 16. i 17. jula 1995. vojnici VRS, pod komandom **RADISLAVA KRSTIĆA**, odvezli su stotine muškaraca bosanskih muslimana u izolovana mjesta blizu Kozluka i prijeko ih pogubili. Negdje oko 18. jula 1995. vojnici VRS, pod komandom **RADISLAVA KRSTIĆA**, koristeći tešku opremu, zakopali su žrtve u obližnjim masovnim grobnicama.

24. U toku i nakon oportunističkog ubijanja i masovnih pogubljenja koja su se desila između 11. i 18. jula 1995. **RADISLAV KRSTIĆ** je propustio da ispita i kazni bilo kojeg od svojih podčinjenih koji su bili odgovornio za ubijanja i pogubljenja. Nasuprot tome, **RADISLAV KRSTIĆ** i jedinice pod njegovom komandom učestvovala su u organizovanom i sveobuhvatnom radu da sakriju ili prikriju ubijanja i pogubljenja, zakopavajući tijela žrtva na izolovanih mjestima razbacanim širom područja.

25. Kada je postalo očito da je međunarodna zajednica saznala o ubijanjima i pogubljenjima koja su nastala iz napada na "sigurno područje" Srebrenice, **RADISLAV KRSTIĆ** i jedinice pod njegovom komandom učestvovala su u novom pokušaju da sakriju i prekriju ubijanja i pogubljenja, iskopavši tijela iz prvobitnih masovnih grobnica i prebacujući ih u druge grobnice. vojnici VRS i druge paravojske, pod komandom **RADISLAVA KRSTIĆA**, otkopali su sljedeće grobnice i prenijeli tijela na druga mjesta:

25.1 Brana u Petkovicima,

25.2 Orahovac

25.3 Farma Branjevo

25.4 Kozluk

25.5 Glogovo

Tačke optužbe

Zbog svojih odnosnih djela i propusta opisanih u paragrafima 20. i 25. **RADISLAV KRSTIĆ** je počinio:

Tačka 1: Genocid, kažnjiv prema članu 4(3)(a), i 7(1) i 7(3) Statuta Suda; i

Alternativno,

Tačka 2: Saučesništvo u činjenju genocida, kažnjivo prema članu 4(3)(a), i 7(1) i 7(3) Statuta Suda.

TAČKA 3

(Iskorjenjivanje)

26. Tužilac ponovo navodi i ponovo objedinjuje gore navedene stavove 21-25.

Svojim odnosnim radnjama i propustima iz stavova 20 i 23, **RADISLAV KRSTIĆ** je počinio:

Tačka 3: Eksterminaciju, **ZLOČIN PROTIV ČOVJEČNOSTI**, kažnjiv prema članu 5(b) i 7(1) i 7(3) Statuta Suda.

TAČKE 4-5

(Umorstvo)

27. Tužilac ponovo navodi i spaja odnosne paragrafe 21-25.

Svojim odnosnim radnjama i propustima iz stavova 20 i 23, **RADISLAV KRSTIĆ** je počinio:

Tačka 4: Umorstvo , ZLOČIN PROTIV ČOVJEČNOSTI, kažnjiv prema članu 5(a) i 7(1) i 7(3) Statuta Suda.

Tačka 5: Umorstvo, KRŠENJE ZAKONA ILI OBIČAJA RATOVANJA, kažnjiv prema članu 3 i 7(1) i 7(3) Statuta Suda, što priznaje i član 3(1)(a) Ženevske konvencije.

ČLAN 6

(PROGONI)

28. Tužilac ponovo navodi i spaja odnosne paragrafe 21-25.

29. Početkom 11. jula 1995. i nastavljajući do novembra 1995, **RADISLAV KRSTIĆ** je počinio, planirao, podsticao, naređivao ili na drugi način pružao pomoć u planiranju, pripremama ili činjenju zločina protiv čovječnosti, to jest, progona civila bosanskih muslimana na političkoj, rasnoj ili vjerskoj osnovi u Srebrenici i njenoj okolini.

30. Zločin progona je počinjen, izvršen i proveden na slijedeće načine:

a. umorstvom hiljada civila bosanskih muslimana, uključujući muškarce, žene, djecu i starije osobe.

b. okrutnim i nehumanim postupcima prema civilima bosanskih muslimana, uključujući i teška batinanja.

c. terorisanjem civila bosanskih muslimana; i

d. uništavanjem lične imovine bosanskih muslimana.

Ovim radnjama i propustima opisanim u stavovima 21 i 25, **RADISLAV KRSTIĆ** je počinio:

TAČKA 6: Progoni na političkoj, rasnoj i vjerskoj osnovi, **ZLOČIN PROTIV ČOVJEČNOSTI**, kažnjiv prema članu 5(h) i 7(1) i 7(3) Statuta Suda.

Graham T Blewitt

Zamjenik tužioca

(potpis)

30. oktobar 1998

Hag, Holandija

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 2-1650)

THE INTERNATIONAL CRIMINAL TRIBUNAL FOR THE FORMER YUGOSLAVIA

THE PROSECUTOR OF THE TRIBUNAL

CASE NO: IT-98-33 AGAINST

RADISLAV KRSTIC

INDICTMENT

The Prosecutor of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, pursuant to her authority under Article 18 of the Statute of the Tribunal, charges:

RADISLAV KRSTIC

with GENOCIDE, CRIMES AGAINST HUMANITY, and VIOLATIONS OF THE LAWS OR CUSTOMS OF WAR, as set forth below:

BACKGROUND

1. After armed conflict erupted in the Republic of Bosnia and Herzegovina in the spring of 1992, Bosnian Serb military and paramilitary forces occupied cities, towns and villages in the eastern part of the country and participated in an ethnic cleansing campaign which resulted in an exodus of Bosnian Muslim civilians to enclaves in Srebrenica, Gorazde and Zepa.
2. On 16 April 1995, the Security Council of the United Nations, acting pursuant to Chapter VII of its Charter, adopted Resolution 819, in which it demanded that all parties to the conflict in the Republic of Bosnia and Herzegovina treat Srebrenica and its surroundings as a "safe area" which was to be free from any armed attack or any other hostile act.
3. On or about 6 July 1995, units of the Drina Corps of the Bosnian Serb Army (VRS) shelled Srebrenica and attacked Dutch-manned United Nations observation posts which were located in the safe area. The Drina Corps attack on the Srebrenica safe area continued through 11 July 1995, when forces from the Drina Wolves, the Bratunac Brigade and other units of the VRS entered Srebrenica.
4. The Bosnian Muslim men, women and children who were in Srebrenica after the beginning of the VRS attack took two courses of action. Several thousand women, children and some mostly elderly men fled to the UN compound in Potocari, located within the safe area of Srebrenica, where they sought the protection of the Dutch battalion. The Bosnian Muslim civilians remained in and around Potocari from 11 July until 13 July 1995, when they were evacuated by buses and trucks under the control of the VRS.
5. A second group of approximately 15,000 Bosnian Muslim men, with some women and children, gathered at Iusrijari village near Srebrenica during the evening of 11 July 1995 and fled, in a huge

*Faksimil prve strane. Optužnice protiv generala Krstića,
Hag, 30. oktobar 1998.*

CHARGES

COUNTS 1-2

(Genocide)

(Complicity to commit genocide)

20. Between about 11 July 1995 and 1 November 1995, **RADISLAV KRSTIC**, intending to destroy a part of the Bosnian Muslim people as a national, ethnical, or religious group:

(a) killed members of the group, and

(b) caused serious bodily or mental harm to members of the group.

21. Between about 11 July 1995 and 1 November 1995, **RADISLAV KRSTIC** planned, instigated, ordered or otherwise aided and abetted in the planning, preparation or execution of the opportunistic killings of captured Bosnian Muslim men from the Srebrenica safe area by VRS military personnel.

22. Between about 11 July 1995 and 1 November 1995, **RADISLAV KRSTIC** planned, instigated, ordered or otherwise aided and abetted in the planning, preparation or execution of a planned and organised mass execution of thousands of captured Bosnian Muslim men from the Srebrenica safe area.

23. The wide-scale and organised killing of Bosnian Muslim men, which occurred in several different locations in and around the Srebrenica enclave, from 11 July 1995 until 18 July 1995, included:

23.1 **Potocari**: Between 12 July 1995 and 13 July 1995, VRS military personnel, under the command of **RADISLAV KRSTIC**, summarily executed Bosnian Muslim men at diverse locations around the UN compound at Potocari, where the Bosnian Muslim men had taken refuge.

23.2 **Kravica**: On or about 13 July 1995, VRS soldiers, under the command of **RADISLAV KRSTIC**, summarily executed hundreds of Bosnian Muslim men who had been imprisoned in a large warehouse in the village of Kravica. The VRS soldiers used automatic weapons, hand grenades and other weaponry to kill the Bosnian Muslims inside the warehouse.

23.3 **Bratunac**: Between 12 July 1995 and 14 July 1995, VRS military personnel, under the command of **RADISLAV KRSTIC**, transported many of the Bosnian Muslims who had been detained in Potocari or captured along the Bratunac-Milici road to locations in and around Bratunac, where they were held in schools, buildings and vehicles parked along the road. Between 12 July 1995 and 15 July 1995, VRS military personnel, under the command of **RADISLAV KRSTIC**, participated in numerous opportunistic killings of the detained Bosnian Muslim men at various locations throughout Bratunac.

*Faksimil četvrte strane Optužnice protiv generala Krstića,
Hag, 30. oktobar 1998.*

23.4 **Tisca:** On or about 12 July 1995 and 13 July 1995, VRS military personnel, under the command of **RADISLAV KRSTIC**, transported the Bosnian Muslim women and children, who had been separated from male members of their families in Petocari, to an area near Tisca village. Most of the Bosnian Muslim women and children driven to Tisca were permitted to cross into Bosnian Muslim territory. However, VRS military personnel, under the command of **RADISLAV KRSTIC**, identified and separated Bosnian Muslim men and some Bosnian Muslim women. On or about 12 July 1995 and 13 July 1995, the VRS military personnel forced the Bosnian Muslim men and women to walk to a nearby school, where they were taunted and assaulted by VRS soldiers. On or about 13 July 1995 and 14 July 1995, VRS military personnel, under the command of **RADISLAV KRSTIC**, loaded 25 Bosnian Muslim men onto a truck, drove them to an isolated pasture, and summarily executed them.

23.5 **Orahovac (near Lazete):** On or about 14 July 1995, VRS military personnel, under the command of **RADISLAV KRSTIC**, transported hundreds of Bosnian Muslim men from in and around Bratunac to the Grbavci School complex near Orahovac. On 14 July 1995, VRS military personnel, under the command of **RADISLAV KRSTIC**, summarily executed Bosnian Muslim men in and around the school. That same day, the VRS military personnel transported the Bosnian Muslim men, many of whom were blindfolded, from the Grbavci School to the nearby village of Orahovac. Once there, VRS military personnel, under the command of **RADISLAV KRSTIC**, ordered the Bosnian Muslim men off the trucks and executed them. Hundreds of Bosnian Muslim men were killed. On or about 14 and 15 July 1995, VRS military personnel, under the command of **RADISLAV KRSTIC**, used heavy equipment to bury the victims in mass graves at the execution site, while the executions continued.

23.6 **The "Dam" near Petkovci:** On or about 14 July 1995, VRS military personnel, under the command of **RADISLAV KRSTIC**, transported hundreds of Bosnian Muslim men from detention sites in Bratunac to the school at Petkovci. On 14 July 1995, VRS military personnel, under the command of **RADISLAV KRSTIC**, summarily executed Bosnian Muslims in and around this school. On or about the evening of 14 July 1995 and the early morning hours of 15 July 1995, VRS military personnel, under the command of **RADISLAV KRSTIC**, transported several hundred Bosnian Muslim men from the school at Petkovci to an area below the "Dam" at Petkovci. These people were unloaded from vehicles, led in small groups to an open area, and summarily executed by VRS military personnel, under the command of **RADISLAV KRSTIC**.

23.7 **Cerska Valley:** From on or about 14 July 1995 until about 21 July 1995, VRS military personnel, under the command of **RADISLAV KRSTIC**, transported over 100 Bosnian Muslim men to an area along a dirt road in the Cerska Valley, summarily executed them and covered them with dirt.

23.8 **Pilica:** Between 14 and 16 July 1995, VRS military personnel, under the command of **RADISLAV KRSTIC**, transported hundreds of Bosnian Muslim men from detention sites in Bratunac to the school at Pilica. VRS military personnel,

Faksimil pete strane Optužnice protiv generala Krstića, za masovno ubijanje Bošnjaka, Hag, 30. oktobar 1998.

under the command of **RADISLAV KRSTIC**, summarily executed many of the Bosnian Muslim men who were being detained at the Pilica school.

23.9 **Branjevo Farm:** On or about 16 July 1995, VRS military personnel, under the command of **RADISLAV KRSTIC**, transported hundreds of Bosnian Muslim men from the Pilica school to the Branjevo Farm. The Bosnian Muslim men were unloaded from buses, led in small groups to an open area, and summarily executed with automatic weapons by VRS soldiers from the 10th Sabotage Detachment and other units. On or about 16 and 17 July 1995, the VRS military personnel, under the command of **RADISLAV KRSTIC**, using heavy equipment, buried hundreds of victims in a nearby mass grave.

23.10 **Pilica Cultural Centre:** On or about 16 July 1995, VRS military personnel, under the command of **RADISLAV KRSTIC**, after participating in the Branjevo Farm executions, travelled a short distance to the village of Pilica. There, using automatic weapons and hand grenades, VRS military personnel summarily executed approximately 500 Bosnian Muslim men inside the Pilica Cultural Centre.

23.11 **Kozluk:** On or about 16 and 17 July 1995, VRS military personnel, under the command of **RADISLAV KRSTIC**, transported hundreds of Bosnian Muslim men to an isolated place near Kozluk and summarily executed them. On or about 18 July 1995, VRS military personnel, under the command of **RADISLAV KRSTIC**, using heavy equipment, buried the victims in a mass grave nearby.

24. During and after the opportunistic killings and mass executions which occurred from 11 July until 18 July 1995, **RADISLAV KRSTIC** failed to investigate or punish any of his VRS subordinates who were responsible for the killings and executions. To the contrary, **RADISLAV KRSTIC**, and units under his command, participated in an organised and comprehensive effort to conceal and cover up the killings and executions by burying the bodies of the victims in isolated sites scattered throughout a wide area.

25. When it became apparent that the international community had learned of the killings and executions arising from the attack on the Srebrenica safe area, **RADISLAV KRSTIC**, and units under his command, participated in a second attempt to conceal the killings and executions by digging up the bodies from the initial mass graves and transferring them to secondary graves. VRS military personnel or their agents, under the command of **RADISLAV KRSTIC**, dug up the following graves and transferred the bodies to secondary sites:

25.1 The Dam at Petkovci.

25.2 Orahovac.

25.3 Branjevo farm.

25.4 Kozluk.

25.5 Glogova.

Counts

By his respective acts and omissions described in paragraphs 20 and 25, **RADISLAV KRSTIC** committed:

Faksimil šeste strane Optužnice protiv generala Krstića, za masovno ubijanje Bošnjaka, Hag, 30. oktobar 1998.

Count 1: Genocide, punishable under Articles 4(3)(a), and 7(1) and 7(3) of the Statute of the Tribunal; and

Alternatively,

Count 2: Complicity to commit genocide, punishable under Articles 4(3)(e), and 7(1) and 7(3) of the Statute of the Tribunal.

COUNT 3

(Extermination)

26. The Prosecutor re-alleges and reincorporates by reference paragraphs 21-25 above.

By his respective acts and omissions described in paragraphs 20 and 23, **RADISLAV KRSTIC** committed:

COUNT 3: Extermination, a CRIME AGAINST HUMANITY, punishable under Articles 5(b), and 7(1) and 7(3) of the Statute of the Tribunal.

COUNTS 4-5

(Murder)

27. The Prosecutor re-alleges and reincorporates by reference paragraphs 21-25 above.

By his respective acts and omissions described in paragraphs 20 and 23, **RADISLAV KRSTIC** committed:

COUNT 4: Murder, a CRIME AGAINST HUMANITY, punishable under Articles 5(a), and 7(1) and 7(3) of the Statute of the Tribunal.

COUNT 5: Murder, a VIOLATION OF THE LAWS OR CUSTOMS OF WAR, punishable under Article 3, and 7(1) and 7(3) of the Statute of the Tribunal, as recognised by Article 3(1)(a) of the Geneva Convention.

COUNT 6

(PERSECUTIONS)

28. The Prosecutor re-alleges and reincorporates by reference paragraphs 21-25 above.

29. Beginning on 11 July 1995 and continuing through 1 November 1995, **RADISLAV KRSTIC** committed, planned, instigated, ordered, or otherwise aided and abetted the planning, preparation, or execution of a crime against humanity, that is, the persecutions of Bosnian Muslim civilians on political, racial, or religious grounds, in Srebrenica and its surroundings.

Faksimil sedme strane Optužnice protiv generala Krstića, za genocid, zločine protiv čovječnosti i kršenje zakona ili običaja ratovanja, Hag, 30. oktobar 1998.

30. The crime of persecutions was perpetrated, executed, and carried out by or through the following means:

- a. the murder of thousands of Bosnian Muslim civilians, including men, women, children, and elderly persons;
- b. the cruel and inhumane treatment of Bosnian Muslim civilians, including severe beatings;
- c. the terrorising of Bosnian Muslim civilians; and
- d. the destruction of personal property of Bosnian Muslims

By these acts or omissions, and the acts and omissions described in paragraphs 21 and 25, RADISLAV KRSTIC committed:

COUNT 6: Persecutions on political, racial and religious grounds, a **CRIME AGAINST HUMANITY**, punishable under Article 5(h), and 7(1) and 7(3) of the Statute of the Tribunal.

Graham F. Biewitt

Deputy Prosecutor

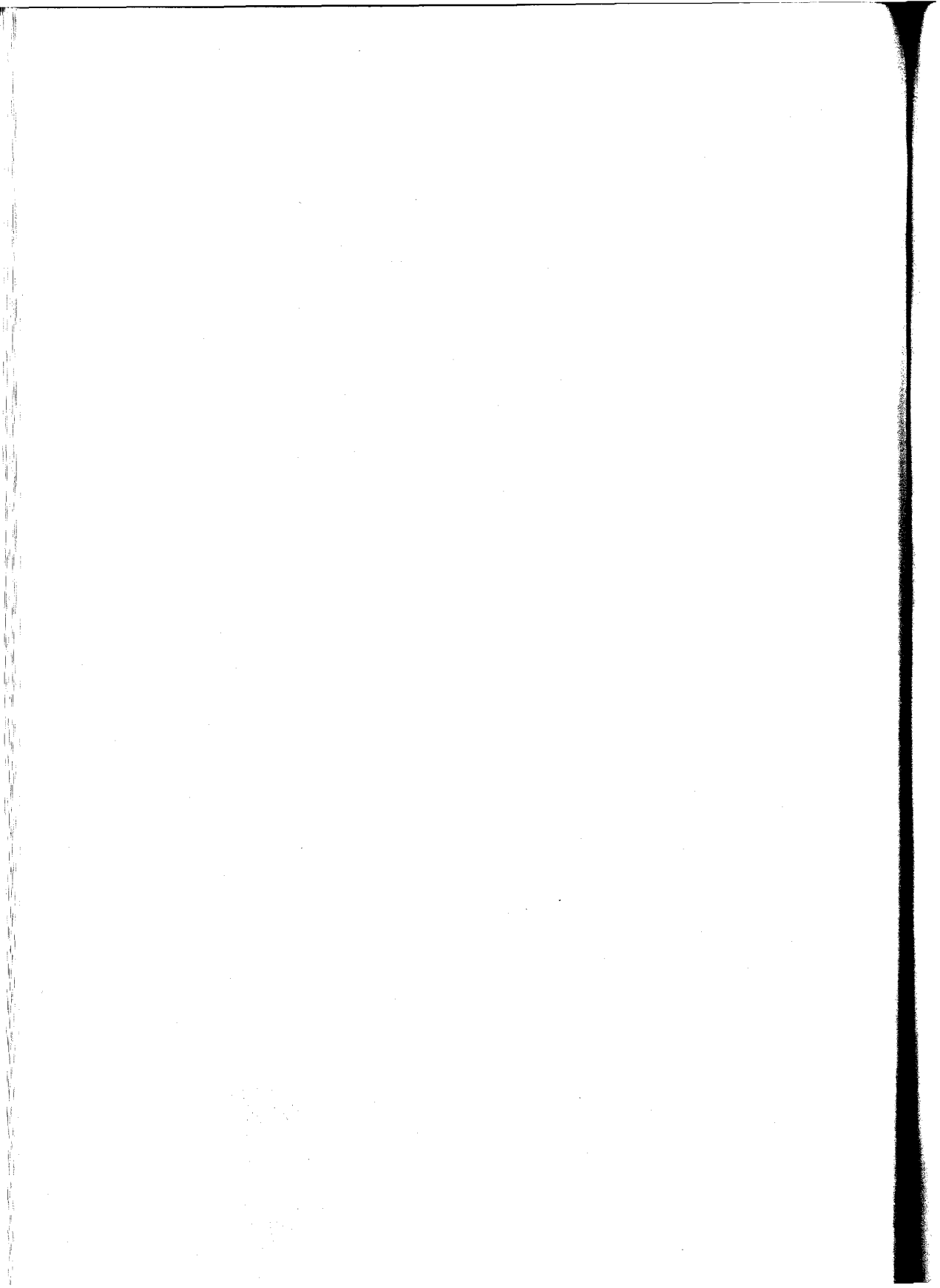
/signed/

30 October 1998

The Hague, The Netherlands

*Faksimil posljednje strane Optužnice protiv generala Krstića,
Hag, 30. oktobar 1998.*

**B. OPTUŽNICA PROTIV
DRAŽENA ERDEMOVIĆA**

OPTUŽNICA ZA ZLOČIN PROTIV ČOVJEČNOSTI
- MEĐUNARODNI SUD ZA RATNE ZLOČINE, HAG, 22. MAJ 1996.*

MEĐUNARODNI SUD ZA RATNE ZLOČINE
ZA BIVŠU JUGOSLAVIJU

PREDMET BROJ: IT - 96 - 22 - I

TUŽILAC SUDA PROTIV
DRAŽENA ERDEMOVIĆA

OPTUŽNICA

Tužilac Međunarodnog suda za ratne zločine za bivšu Jugoslaviju, u skladu s ovlaštenjem iz člana 18. Statuta Međunarodnog suda, optužuje:

DRAŽENA ERDEMOVIĆA

za **ZLOČIN PROTIV ČOVJEČNOSTI** ili alternativno za **KRŠENJE ZAKONA ILI OBIČAJA RATOVANJA**, kako slijedi:

1. Dana 16. aprila 1993. Savjet sigurnosti Ujedinjenih nacija, postupajući prema Poglavlju VII Povelje UN, usvojio je Rezoluciju 819 kojom je zahtijevano da sve strane u sukobu u Republici Bosni i Hercegovini tretiraju Srebrenicu i okolno područje kao zaštićenu zonu koja ne smije biti izložena nikakvom oružanom napadu ili bilo kom drugom neprijateljskom djelovanju. Rezolucija 819 ponovo je

* Dražen Erdemović, pripadnik agresorske vojske (10. diverzantskog odreda), optužen je, od strane Haškog tribunala, 29. maja 1996. za zločin protiv čovječnosti ili alternativno za kršenje ratnih zakona ili običaja ratovanja. On je oko 16. jula 1995, zajedno sa drugim pripadnicima agresorske vojske i srpskim kolaboracionistima, učestvovao u masovnoj i pojedinačnoj likvidaciji nenaoružanih Bošnjaka na poljoprivrednom dobru u Pilici.

U Optužnici se govori i o zauzimanju Srebrenice, "zaštićene zone" hiljadama civila koji su pobjegli u bazu UN u Potočarima, tražeći spas, likvidaciji Bošnjaka u Potočarima, deportaciji civila, zbjegu kroz šume prema Tuzli, gdje su brojni Bošnjaci ubijeni i uhvaćeni, te o lokacijama na kojima je ubijeno na hiljade muškaraca.

potvrđena Rezolucijom 824 od 6. maja 1993. i Rezolucijom 836 od 4. juna 1993.

2. Negdje oko 6. jula 1995. vojska bosanskih Srba započela je napad na Srebrenicu, "zaštićenu zonu" UN-a. Ovaj napad trajao je do 11. jula 1995. kada su prve jedinice vojske bosanskih Srba ušle u Srebrenicu.

3. Na hiljade bosanskih Muslimana - civila, koji su ostali u Srebrenici za vrijeme ovog napada, pobjeglo je u bazu UN u Potočarima i potražilo zaklon unutar i oko baze.

4. Između 11. i 13. jula 1995. vojne snage bosanskih Srba su po kratkom postupku pogubile nepoznat broj bosanskih Muslimana u Potočarima i u Srebrenici.

5. Između 12. i 13. jula 1995. bosanski Muslimani - muškarci, žene i djeca, koji su potražili zaštitu unutar i oko baze UN u Potočarima, ukrcani su u autobuse i kamione pod kontrolom vojnih i policijskih snaga bosanskih Srba i odvezeni izvan srebreničke enklave. Prije ulaska u autobuse i kamione bosanski Muslimani - muškarci razdvojeni su od žena i djece, a zatim transportovani u razne sabirne centre oko Srebrenice.

6. Druga grupa od približno 15.000 bosanskih Muslimana - muškaraca, sa izvjesnim brojem žena i djece, krenula je 11. jula 1995. iz Srebrenice u dugoj koloni, kroz šumu, u zbjeg prema Tuzli. Veliki broj bosanskih Muslimana - muškaraca, koji su krenuli u ovoj koloni u zbjeg, uhvaćen je ili se predao vojsci ili policiji bosanskih Srba.

7. Hiljade bosanskih Muslimana - muškaraca koji su ili razdvojeni od žena i dece u Potočarima ili uhvaćeni ili se predali vojnim ili policijskim snagama bosanskih Srba odvedeno je na razna sabirna mesta izvan Srebrenice, između ostalog, u hangar u Bratuncu, na fudbalsko igralište u Novoj Kasabi, u skladište u Kravici, u osnovnu školu i gimnaziju "Veljko Lukić - Kurjak" u Grbavcima, opština Zvornik, i na razna polja i livade duž puta Bratunac - Milići.

8. Između 13. jula 1995. i približno 22. jula 1995. pripadnici vojske bosanskih Srba i policije bosanskih Srba su po kratkom postupku pogubili na hiljade bosanskih Muslimana - muškaraca na

različitim lokacijama, između ostalog, u skladištu u Kravici, na livadi kod brane u blizini Lazete i na raznim drugim mjestima.

9. Negdje oko 16. jula 1995. **Dražen ERDEMOVIĆ** i drugi pripadnici 10. diverzantskog odreda vojske bosanskih Srba dobili su naređenje da odu na poljoprivredno dobro u blizini Pilice. To poljoprivredno dobro se nalazi sjevero-zapadno od Zvornika, opština Zvornik.

10. Dana 16. jula 1995. ili približno tog datuma **Dražen ERDEMOVIĆ** i drugi iz njegove jedinice obaviješteni su da će autobusi puni bosanskih Muslimana - muškaraca civila iz Srebrenice, koji su se predali vojnim ili policijskim snagama bosanskih Srba, tokom cijelog dana pristizati na ovo poljoprivredno dobro.

11. Dana 16. jula 1995. ili približno tog datuma autobusi sa bosanskim Muslimanima - muškarcima stigli su na poljoprivredno dobro u Pilici. Svi autobusi su bili puni bosanskih Muslimana - muškaraca, približne starosne dobi između 17 i 60 godina. Nakon svakog odlaska autobusa na poljoprivredno dobro bosanski Muslimani - muškarci odvođeni su u grupama od po deset u pratnji 10. diverzantskog odreda na polje pored zgrada poljoprivrednog dobra, gdje bi ih poredali leđima okrenutim **Draženu ERDEMOVIĆU** i drugima iz njegove jedinice.

12. Dana 16. jula 1995. ili približno tog datuma **Dražen ERDEMOVIĆ** je pucao, ubio i zajedno sa drugim pripadnicima njegove jedinice i vojnicima jedne druge brigade učestvovao u pucanju i ubijanju nenaoružanih bosanskih Muslimana - muškaraca na poljoprivrednom dobru u Pilici. Posljedica ovih smaknuća po kratkom postupku jeste smrt stotine bosanskih Muslimana - muškaraca civila.

OPTUŽENI

13. **Dražen ERDEMOVIĆ** rođen je 2. novembra 1971. u opštini Tuzla. Bio je vojnik X diverzantskog odreda vojske bosanskih Srba. Trenutno je pritvoren u zatvorskoj jedinici UN u Hagu.

OPŠTE POSTAVKE OPTUŽNICE

14. Za svo vrijeme na koje se odnosi ova optužnica u Republici Bosni i Hercegovini na teritoriji bivše Jugoslavije trajalo je stanje oružanog sukoba i djelimične okupacije.

15. **Dražen ERDEMOVIĆ** pojedinačno je odgovoran za krivično djelo za koje se tereti u ovoj optužnici, u skladu sa članom 7 (1) Statuta Međunarodnog suda. Pojedinačna krivična odgovornost obuhvata izvršenje, planiranje, podsticanje, naređivanje ili na drugi način pomaganje i učestvovanje u planiranju, pripremi ili izvršavanju bilo kojeg od zločina navedenih u članovima 3. i 5. Statuta Suda.

OPTUŽBE

TAČKE 1 - 2

(ZLOČIN PROTIV ČOVJEČNOSTI)

(KRŠENJE RATNIH ZAKONA ILI OBIČAJA RATOVANJA)

16. Svojim djelima u vezi sa događajima opisanim u paragrafu 12, **Dražen ERDEMOVIĆ** je počinio:

Tačka 1: ZLOČIN PROTIV ČOVJEČNOSTI, kažnjiv prema članu 5(a) (ubistvo) Statuta Međunarodnog suda.

Alternativno

Tačka 2: KRŠENJE RATNIH ZAKONA ILI OBIČAJA RATOVANJA, kažnjivo prema članu 3 Statuta Međunarodnog suda i prema članu 3(1)(a) (ubistvo) Ženevskih konvencija.

Hag, Holandija
22. maj 1996.

/svojeručni potpis/
Richard Goldstone
tužilac

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 2-1651 - original i prijevod)

11-76-22-1
D 105 - D 103
22 MAY 1996

105
105

THE INTERNATIONAL CRIMINAL TRIBUNAL
FOR THE FORMER YUGOSLAVIA

CASE NO. :

THE PROSECUTOR
OF THE TRIBUNAL

AGAINST

DRAŽEN ERDEMOVIĆ

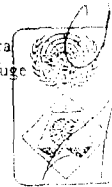
INDICTMENT

The Prosecutor of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, pursuant to his authority under Article 18 of the Statute of the Tribunal charges:

DRAŽEN ERDEMOVIĆ

with a **CRIME AGAINST HUMANITY** or alternatively a **VIOLATION OF THE LAWS OR CUSTOMS OF WAR**, as set forth below:

1. On 16 April 1993, the Security Council of the United Nations, acting pursuant to Chapter VII of the United Nations Charter, adopted resolution 819, in which it demanded that all parties to the conflict in the Republic of Bosnia and Herzegovina treat Srebrenica and its surroundings as a safe area which should be free from any armed attack or any other hostile act. Resolution 819 was reaffirmed by Resolution 824 on 6 May 1993 and by Resolution 836 on 4 June 1993.
2. On or about 6 July 1995, the Bosnian Serb army commenced an attack on the UN "safe area" of Srebrenica. This attack continued through until 11 July 1995, when the first units of the Bosnian Serb army entered Srebrenica.
3. Thousands of Bosnian Muslim civilians who remained in Srebrenica during this attack fled to the UN compound in Potočari and sought refuge in and around the compound.

*Faksimil prve strane Optužnice protiv Dražena Erdemovića za
zločine u Srebrenici, Hag, 22. maj 1996.*

4. Between 11 and 13 July 1995, Bosnian Serb military personnel summarily executed an unknown number of Bosnian Muslims in Potočari and in Srebrenica.
5. Between 12 and 13 July 1995, the Bosnian Muslim men, women and children who had sought refuge in and around the UN compound in Potočari were placed on buses and trucks under the control of Bosnian Serb military personnel and police and transported out of the Srebrenica enclave. Before boarding these buses and trucks, Bosnian Muslim men were separated from Bosnian Muslim women and children and were transported to various collection centres around Srebrenica.
6. A second group of approximately 15,000 Bosnian Muslim men, with some women and children, fled Srebrenica on 14 July 1995 through the woods in a large column in the direction of Tuzla. A large number of the Bosnian Muslim men who fled in this column were captured by or surrendered to Bosnian Serb army or police personnel.
7. Thousands of Bosnian Muslim men who had been either separated from women and children in Potočari or who had been captured by or surrendered to Bosnian Serb military or police personnel were sent to various collection sites outside of Srebrenica including, but not limited to a hangar in Bratunac, a soccer field in Nova Kasaba, a warehouse in Kravica, the primary school and gymnasium of "Veljko Lukić-Kurjak" in Grbavci, Zvornik municipality and divers fields and meadows along the Bratunac-Milići road.
8. Between 13 July 1995 and approximately 22 July 1995, thousands of Bosnian Muslim men were summarily executed by members of the Bosnian Serb army and Bosnian Serb police at divers locations including, but not limited to a warehouse at Kravica, a meadow and a dam near Lažete and divers other locations.
9. On or about 16 July 1995, DRAŽEN ERDEMOVIĆ and other members of the 10th Sabotage Detachment of the Bosnian Serb army were ordered to a collective farm near Pilica. This farm is located northwest of Zvornik in the Zvornik Municipality.
10. On or about 16 July 1995, DRAŽEN ERDEMOVIĆ and other members of his unit were informed that bus loads of Bosnian Muslim

Faksimil druge strane Optužnice za masovna smaknuća Bošnjaka u Kravici i drugim mjestima protiv Dražena Erdemovića, Hag 22. maj 1996.

civilian men from Srebrenica, who had surrendered to Bosnian Serb military or police personnel, would be arriving throughout the day at this collective farm.

11. On or about 16 July 1995, buses containing Bosnian Muslim men arrived at the collective farm in Pilica. Each bus was full of Bosnian Muslim men, ranging from approximately 17-60 years of age. After each bus arrived at the farm, the Bosnian Muslim men were removed in groups of about 10, escorted by members of the 10th Sabotage Detachment to a field adjacent to farm buildings and lined up in a row with their backs facing DRAŽEN ERDEMOVIĆ and members of his unit.

12. On or about 16 July 1995, DRAŽEN ERDEMOVIĆ, did shoot and kill and did participate with other members of his unit and soldiers from another brigade in the shooting and killing of unarmed Bosnian Muslim men at the Pilica collective farm. These summary executions resulted in the deaths of hundreds of Bosnian Muslim male civilians.

THE ACCUSED

13. DRAŽEN ERDEMOVIĆ was born on 25 November 1971 in the municipality of Tuzla. He was a soldier in the 10th Sabotage Detachment of the Bosnian Serb army. He is currently in custody in the UN detention facility in The Hague.

GENERAL ALLEGATIONS

14. At all relevant times to this indictment, a state of armed conflict and partial occupation existed in the Republic of Bosnia and Herzegovina in the territory of the former Yugoslavia.

15. DRAŽEN ERDEMOVIĆ is individually responsible for the crime alleged against him in this indictment pursuant to Article 7(1) of the Statute of the Tribunal. Individual criminal responsibility includes committing, planning, instigating, ordering or otherwise aiding and abetting in the planning, preparation or execution of any crimes referred to in Articles 3 and 5 of the Statute of the Tribunal.

Faksimil treće strane Optužnice protiv Dražena Erdemovića za masovna ubistva Bošnjaka u Pilici, Hag, 22. maja 1996.

CHARGES

COUNTS 1-2
(CRIME AGAINST HUMANITY)
(VIOLATION OF THE LAWS OR CUSTOMS OF WAR)

16. By his acts in relation to the events described in paragraph 12, DRAŽEN ERDEMOVIĆ committed:

Count 1: A CRIME AGAINST HUMANITY punishable under Article 5(a)(murder) of the Statute of the Tribunal.

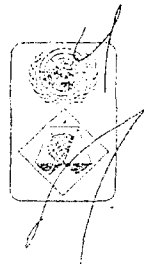
Alternatively

Count 2: A VIOLATION OF THE LAWS OR CUSTOMS OF WAR punishable under Article 3 of the Statute of the Tribunal and recognised by Article 3(1)(a) (murder) of the Geneva Conventions.

The Hague, The Netherlands

Richard J. Goldstone
Prosecutor

22 May 1996

*Faksimil posljednje strane Optužnice protiv Dražena Erdemovića,
Hag, 22. maja 1996.*

**C. PRESUDA DRAŽENU
ERDEMOVIĆU**

DOKAZI O MASOVNOJ LIKVIDACIJI CIVILA

- PRESUDA DRAŽENU ERDEMOVIĆU, HAG, 5. MART 1998.*

* Erdemović je na prvom saslušanju pred Prvostepenim sudskim vijećem, 31. maja 1996. izjavio da je kriv po tački optužbe - zločin protiv čovječnosti. U razgovoru o zdravstvenom stanju 4. jula 1996. on je ponovo insistirao na izjavi da se osjeća krivim. Sudsko vijeće je prihvatilo njegovu izjavu da je kriv i odbacilo alterantivnu tačku optužbe o kršenju zakona ili običaja ratovanja.

Rasparava je održana 19. i 20. novembra 1996. Sudsko vijeće je, nakon prihvatanja izjave da se osjeća krivim, prema optužnici tačke o zločinu protiv čovječnosti, 29. novembra 1996. izreklo kaznu od 10 godina zatvora.

Branilac optuženog je 23. decembra 1996. uložio žalbu protiv izrečene presude. Presuda žalbenog vijeća dostavljena je 7. oktobra 1997. Žalbeno vijeće vratilo je slučaj novom sudskom vijeću, uz obrazloženje, dajući uputstva da se okrivljenom omogući ponavljanje priznanja. To sudsko vijeće je 14. januara 1998. primilo novu žalbu od okrivljenog. On je izjavio da je kriv za optužbu o kršenju zakona ili običaja ratovanja. Tužilac je povukao tačku optužbe o zločinu protiv čovječnosti.

Sudsko vijeće se, nakon što je valjano razmotrilo okolnosti oko davanja izjave, zadovoljilo izjavom o priznanju krivice i, u skladu sa tim, presudilo optuženom.

Optuženi se u raspravi složio da su događaji navedeni u Optužnici istiniti. Tužilac se složio kako je tvrdnja optuženog da je počinio radnje, koje su u pitanju, prema naredbama nadređenog i pod prijetnjom smrti, tačne. Sudsko vijeće je prihvatilo da su tačne činjenice navedene u Optužnici i verzija događaja koje je optuženi opisao u prethodnim svjedočenjima. Sudsko vijeće je, također, prihvatilo činjenicu da je optuženi počinio djela koja su u pitanju pod prijetnjom smrti.

Sudsko vijeće je prihvatilo činjenicu da je stotine civila muškaraca Bošnjaka, u starosnoj dobi od 17 do 60 godina, likvidirao kazneni vod, čiji je pripadnik bio i optuženi Erdemović. Tužilac je procijenio da je optuženi, koji je rekao da je pucao pojedinačnom paljbom iz automatske puške kalašnjikov, mogao ubiti do jednu stotinu, što se, približno, uklapa u njegovu vlastitu procjenu od 70 lica.

Obje strane su 8. januara 1998. podnijele Sekretarijatu Suda "zajednički zahtijev za razmatranje dogovora između Dražena Erdemovića i Ureda istražnog sudije". Najznačajniji elementi tog dogovora su: priznanje optuženog da je kriv za tačku 2. - kršenje zakona ili običaja ratovanja, njegova izjava zasnovana je na krivici i priznanju pune odgovornosti za radnje koje je optužen, strane su se složile, posebno, o činjenici da je bilo prinude, te da bi 7-godišnji zatvor bio odgovarajuća kaznena mjera za taj slučaj, uzimajući u obzir olakšavajuće okolnosti. I tužilac se, imajući u vidu priznanje optuženog da je kriv po tački 2, složio da ne pristupi alternativnoj tački koja se odnosi na zločin protiv čovječnosti.

Nakon što je razmotrilo sve dokaze i argumente strana i sudsku praksu Međunarodnog suda, Sudsko vijeće je izreklo Draženu Erdemoviću kaznu od 5 godina zatvora zbog kršenja zakona ili običaja ratovanja (vrijeme provedeno u pritvoru od 28. marta 1998. uračunato je u tu kaznenu mjeru). Prilikom izricanja Presude Drugostepeno sudsko vijeće imalo je u vidu izjavu o priznanju krivice Dražena Erdemovića, po tački Optužnice: kršenje zakona ili običaja ratovanja.

UJEDINJENE
NACIJE

Međunarodni sud za
krivični postupak protiv lica
odgovornost za teško kršenje
međunarodnog humanitarnog prava
počinjenog na području
bivše Jugoslavije od 1991.

Slučaj br. IT-96-22-T bis

Datum: 5. mart 1998.

Original: ENGLESKI

SUDSKO VIJEĆE

Pred: Sudija Florence Ndepele Mwachande Mumba
(predsjedavajući)
Sudija Mohamed Shahabuddeen
Sudija Wang Tieya

Sekretar: Gđa Dorothee de Sampayo Garrido-Nijgh

Presuda od: 5. marta 1998.

TUŽILAC

protiv

DRAŽENA ERDEMOVIĆA

Istražni ured:

Gdin. Grant Niemann
Gosp. Peter McCloskey

Vijeće odbrane:

Gdin. Jovan Babić
Gdin. Nikola Kostić

I UVOD I PROCEDURALNA HISTORIJA

1. Optuženi Dražen Edemović došao je u nadležnost Međunarodnog suda za gonjenje lica odgovornih za teško kršenje Međunarodnog humanitarnog prava počinjenog na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. godine (u daljem tekstu "Međunarodni sud") 30. marta 1996. po naredbi sudije Fuada Rijada, od 28. marta 1996., za premještaj u nadležnost Međunarodnog suda.

2. Optuženog su 2. marta pritvorile vlasti Savezne Republike Jugoslavije (u daljem tekstu: SRJ) u vezi istrage zbog teškog kršenja Međunarodnog humanitarnog prava počinjenog protiv civilnog stanovništva u i oko proglašene "sigurne zone" Srebrenice u julu 1995. Drugostepeno sudsko vijeće zatražilo je 29. maja 1996. od SRJ da ustupi u nadležnost Međunarodnog suda vođenje svih istraga i krivičnih postupaka vezanih za teško kršenje Međunarodnog humanitarnog prava, koje je navodno počinio okrivljeni u i oko Srebrenice u julu 1995. godine.¹

3. Od svog premještanja u nadležnost Međunarodnog suda optuženi je saradivao s istražnim sudijama Istražnog ureda (u daljem tekstu OTP), vezano za događaje oko pada Srebrenice. U julu 1996. svjedočio je, u skladu sa pravilom 61. Pravila o postupku i dokazima Međunarodnog suda, u slučaju *tužilac protiv Radovana Karadžića i Ratka Mladića*.²

¹ Odluka po Prijedlogu za formalni zahtjev za prepuštanje u nadležnost Međunarodnom sudu upućena SRJ vezano za Dražena Erdemovića, slučaj br. IT-96-22-D, T. Poglavlje II, 29 maj 1996.

² Ponovno razmatranje podignutih optužnica u skladu sa pravilom 61. Pravila o postupku i dokazima, *Tužilac protiv Radovana Karadžića i Ratka Mladića*, slučaj br. IT-95-5-R61 i IT-95-18-R61, T. poglavlje I, 11. juli 1996.

4. Protiv okrivljenog je podignuta optužnica 22. maja 1996. po jednoj tački, zločin protiv čovječnosti, i po drugoj alternativnoj, kršenje zakona i običaja ratovanja. Optužnicu je 29. maja 1996. potvrdio sudija Rustam Sidhwa.³ U njoj se navodi da je optuženi oko 16. jula 1995. strijeljao, ubijao i učestvovao sa svojom jedinicom 10. diverzantskog odreda vojske bosanskih Srba (u daljem tekstu BSA) i učestvovao sa drugim vojnicima u strijeljanju i ubijanju nenaoružanih ljudi bosanskih muslimana na poljoprivrednom dobru Pilica. Ova prijevka pogubljenja dovela su do smrti stotine muških civila bosanskih muslimana, čiji tačan broj nije utvrđen.

5. Na prvom saslušanju pred Prvostepenim sudskim vijećem 31. maja 1996. optuženi je izjavio da je kriv po tački optužbe, zločin protiv čovječnosti. Sudsko vijeće je prihvatilo izjavu optuženog da je kriv i odbacilo alternativnu tačku optužbe o kršenju zakona i običaja ratovanja. Zbog zabrinutosti za zdravstveno stanje okrivljenog, sudsko vijeće je naložilo da se obavi psihijatrijski i psihološki pregled. Stručna ljekarska komisija izvijestila je da optuženi pati od tako teškog post-traumatskog stresa da nije sposoban da pristupi suđenju i preporučilo da se drugi pregled obavi kroz šest mjeseci. U razgovoru o zdravstvenom stanju 4. jula 1996. optuženi je potvrdio da i dalje insistira na izjavi da se osjeća krivim.

6. Obavljen je drugi psihijatrijski i psihološki pregled i, na osnovu izvještaja stručne ljekarske komisije od 17. oktobra 1996., kojim je potvrđeno da je okrivljeni dovoljno sposoban da pristupi suđenju, održana je rasprava prije izricanja presude 19. i 20. novembra 1996. Sudsko vijeće je, nakon prihvatanja izjave okrivljenog da se osjeća krivim, prema optužnici tačke o zločinima protiv čovječnosti, i nakon što je razmotrilo dostavljanje presude stranama vezano za izricanje kazne, izreklo kaznu 29. novembra 1996. godine od 10 godina zatvora.

³ Ponovno razmatranje optužnice, *Tužilac protiv Dražena Edemovića*, slučaj br. IT-96-22-PT, sudija Sidhwa, 29. maj 1996.

7. Dana 23. decembra 1996. godine, branitelj optuženog uložio je žalbu protiv izrečene presude.⁴ Presuda žalbenog vijeća dostavljena je 7. oktobra 1997. Žalbeno vijeće vratilo je slučaj novom sudskom vijeću, navodeći, između ostalog, da:

- a) u okolnostima ovog slučaja, priznanje optuženog da se osjeća krivim nije uzeto u obzir;
- i
- b) prinuda ne omogućava potpunu odbranu vojnika, optuženog za zločine protiv čovječnosti i/ili ratne zločine koji uključuju ubijanje nevinih ljudskih bića: izjava o priznanju krivice radi ublažavanja kazne.

S obzirom na gore navedeno, žalbeno vijeće dalo je uputstva da se okrivljenom omogući ponavljanje priznanja, uz puno saznanje o prirodi optužbi podignutih protiv njega i posljedica njegovog priznanja pred drugim sudskim vijećem.

8. Ovo sudsko vijeće je 14. januara 1998. primilo novu žalbu od okrivljenog. On je izjavio da je kriv za optužbu o kršenju zakona ili običaja ratovanja. Tužilac je povukao alternativnu tačku optužbe o zločinu protiv čovječnosti. Zbog toga je vijeće, u postupku prije izricanja presude, provelo postupak o izricanju presude.

II IZJAVA O PRIZNAJU KRIVICE

9. Statut i Pravila o postupku i dokazima Međunarodnog suda Član 20 (3) Statuta navodi da:

⁴ Branitelj je dostavio žalbu za okrivljenog Dražena Eredemovića na izrečenu presudu, *Tužilac protiv Erdemovića*, slučaj br. IT-96-22-T, 23. decembar 1996. Ona je dopunjena 14. aprila 1997. novim dokumentom.

Sudsko vijeće će pročitati optužnicu, utvrditi da su prava optuženog ispoštovana, utvrditi da li je optuženi razumio optužnicu i pozvati optuženog da se izjasni da li se osjeća krivim. Sudsko vijeće će nakon toga odrediti datum za suđenje.

U slučaju izjave o priznanju krivice, pravilo 62 bis Pravila o postupku i dokazima navodi:

Priznanje krivice

Ukoliko optuženi izjavi u skladu sa pravilom 62 (v) ili zahtjeva da zamijeni svoju izjavu izjavom da je kriv, i sudsko vijeće utvrdi da je:

- (a) izjava o priznanju krivice data dobrovoljno;
- (b) izjava o priznanju krivice nije dvosmislena; i
- (c) postoji dovoljna činjenična osnova za zločin i učestvovanje okrivljenog u njemu, bilo na osnovu neovisnih indicija ili zbog nepostojanja materijalnog neslaganja između strana o činjenicama slučaja,

sudsko vijeće može prihvatiti izjavu o krivici i dati uputstva sekretaru da zakaže raspravu prije izricanja kazne.

Sudsko vijeće je imalo na umu ove odredbe.

10. Pravna osnova Međunarodnog suda

Odluka žalbenog vijeća navodi nekoliko kriterija koje sudsko vijeće, između ostalog, mora primijeniti kada je u pitanju izjava o priznavanju krivice. Zajedničko mišljenje sudije McDonalda i sudije Vohraha upućuje da se:

“...izvjesni preduslovi moraju zadovoljiti prije nego što se prihvati izjava o priznanju krivice. Prema našem mišljenju, minimalni preduslovi su sljedeći:

- (a) Izjava o priznanju krivice mora biti dobrovoljna. Optuženo lice koje daje izjavu mora biti mentalno zdravo da bi shvatilo posljedice izjave o priznanju i da je izjava data bez prijetnji, ubjeđivanja ili obećanja.
- (b) Izjava o priznanju krivice mora slijediti obavještenje, to jest, optuženi mora razumjeti prirodu optužbi protiv njega i posljedice davanja izjave o priznanju. Optuženi mora znati o čemu daje izjavu da je kriv.
- (c) Izjava o priznanju krivice ne smije biti dvosmislena. Ona ne smije biti popraćena riječima odbrane koje bi bile u suprotnosti sa priznanjem krivične odgovornosti.”

11. Izjava optuženog o priznanju krivice

U postupku potvrđivanja davanja izjave o krivici 14. januara 1998. sudsko vijeće je objasnilo optuženom razliku između dvije alternativne optužbe, u skladu sa Statutom i odlukom žalbenog vijeća, i podsjetilo optuženog o njegovim mogućnostima prilikom davanja izjave. Prije davanja izjave optuženi je potvrdio da je razumio optužnicu protiv njega, da je razumio šta mu je objašnjeno, da je shvatio posljedice davanja svoje izjave i da je koristio pravni savjet svog vijeća odbrane sa čijim radom je zadovoljan.

Nakon što je optuženi dao izjavu o svojoj krivici vezano za optužbu po tački 2. podignute optužnice, naime “o kršenju zakona ili običaja ratovanja kažnjivog prema članu 3. Statuta suda i potvrđenog članom 3(1)(a) (ubistvo) Ženevske konvencije”, sudsko vijeće je razmatralo da li je izjava pravovaljana i prihvatljiva u skladu sa primjenjivim kriterijima. Sudsko vijeće je obavilo potrebna ispitivanja optuženog, tužitelja i vijeća odbrane, uspostavilo činjenično stanje navoda i obavjestilo optuženog o mogućim kaznama. Nakon što je valjano razmotrilo okolnosti oko davanja izjave, sudsko vijeće se zadovoljilo izjavom o priznanju krivice i u skladu s tim presudilo optuženom.

III UPUTSTVA ZA IZRICANJE KAZNE

12. Statut i Pravila o postupku i dokazima Međunarodnog suda

Statut navodi slijedeće:

Član 7.

Pojedinačna krivična odgovornost

4. Činjenica da je optuženo lice djelovalo prema nalogu vlade ili svog nadređenog neće ga osloboditi od odgovornosti za zločin, ali mu kazna može biti ublažena ako Međunarodni sud odluči da to zahtjeva pravičnost.

Član 24.

Kazne

1. Kazne koje izrekne sudsko vijeće bit će ograničene na zatvorsku kaznu. Pri određivanju uslova zatvora sudsko vijeće će uzeti u obzir opću praksu određivanja zatvorske kazne na sudovima bivše Jugoslavije.

2. Pri izricanju kaznenih mjera sudsko vijeće će uzeti u obzir takve okolnosti, kao što su težina djela i lične osobine osuđenika.

3. Uz zatvorsku kaznu, sudsko vijeće može narediti povrat zakonitim vlasnicima imovine i prihoda stečenih kriminalnim radnjama, uključujući i prinudu.

Pravila o postupku i dokazima navode sljedeće:

Pravilo 101

Kazne

(A) Lice proglašeno krivim može biti osuđeno na vremensku zatvorsku kaznu, pa sve do doživotnog pritvora.

(B) Pri određivanju kaznene mjere, sudsko vijeće će uzeti u obzir okolnosti navedene u članu 24(2) Statuta, kao i sljedeće okolnosti;

(i) otežavajuće okolnosti;

(ii) olakšavajuće okolnosti, uključujući stvarnu saradnju okrivljenog sa tužiteljem prije i poslije optužbe;

(iii) opću praksu vezanu za izricanje kaznenih mjera zatvorom na sudovima bivše Jugoslavije;

(iv) dužinu kaznene mjere koju nametne sud bilo koje države okrivljenom licu za isto počinjeno djelo, kao što je navedeno u članu 10(3) Statuta.

(C) Sudsko vijeće će odrediti da li će višestruka kaznena mjera biti odslužena sukcesivno ili istovremeno.

(D) Presuda će se javno obznaniti u prisustvu okrivljenog lica, kao što stoji u podpravilu 102(B).

(E) Izrečena kazna će se umanjiti optuženom licu za vrijeme, ako ga je bilo, koje je optuženi proveo u pritvoru do predaje u nadležnost Sudu ili do donošenja sudske odluke ili odluke po žalbi.

Sudsko vijeće je propisno razmotrilo ove odredbe.

IV DOKAZI

13. Materijalni dokazi pred Sudskim vijećem

U toku prethodnog postupka protiv optuženog lica pred Međunarodnim sudom dokaz je dostavljen i prihvaćen u skladu sa postupkom Međunarodnog suda. Tu su uključeni dokazi koje je optuženi iznio u toku usmenog ispitivanja, dokazi zaštićenih svjedoka X i Y i izvještaji psihijatra i psihologa o optuženom.

U postupku pred izricanje presude održanog 14. januara 1998. i tužilac i vijeće odbrane tražilo je od sudskog vijeća pristanak da dobiju neka od dokumenata koja su dostavljena kao dokaz, zajedno sa prepisima izvjesnih dijelova ranijeg postupka.

Uz pristanak obje strane sudsko vijeće je dostavilo kao dokaz:

(a) Prepis izjave svjedočenja optuženog date prema pravilu 61 postupka, 5. jula 1996., po pitanju *Tužilac protiv Radovana Karadžića i Ratka Mladića*;

(b) Prepis prvog saslušanja optuženog pred prvostepenim sudskim vijećem 31. maja 1996;

(c) Mišljenje stručne ljekarske komisije psihijatarata i psihologa od 24. juna 1996. koju je imenovao prvostepeni sud (u daljem tekstu "Izvještaj ljekarske komisije I");

(d) Mišljenje stručne ljekarske komisije psihijatarata i psihologa od 14. oktobar 1996., koju je imenovao drugostepeni sud (u daljem tekstu "Izvještaj ljekarske komisije II");

(e) Prepis rasprave prije izricanja presude pred prvostepenim sudom 19. novembra i 20. novembra 1996. uključujući svjedočenja optuženog, zaštićenih svjedoka X i Y, i gospodina Jean-Rene Ruez; i

(f) Pismo od Vanesse Vasić-Janeković, novinarka, od 7. januara 1998. upućeno sekretaru.

Optuženo lice, iako prisutno na sudenju, odbilo je da d usmeno svjedočenje i tražilo da se, umjesto toga, njegove prethodne izjave date u toku sudskog postupka pred Međunarodnim sudom, uzmu u obzir. Gospodin Jean-Rene Ruez, istražitelj zadužen za istrage OTP-a vezane za pad srebreničke enklave, bio je jedini svjedok koji je dao usmene dokaze pred sudskim vijećem.

Strane su se složile o činjenicama. Posebno, optuženi se složio da su događaji navedeni u optužnici istiniti, a tužilac se složio da je tvrdnja optuženog, da je počinio radnje, koje su u pitanju, prema naredbama nadređenog i pod prijetnjom smrti, tačna.

U ovim okolnostima sudsko vijeće je prihvatilo, kao činjenicu, verziju događaja koje su mu strane izložile, to jest, da su tačne činjenice navedene u optužnici i verzija događaja koje je optuženi opisao u prethodnim svjedočenjima. Od posebne važnosti su činjenice u stavovima 8 - 12 optužnice:

“8. Između 13. jula 1995. i negdje oko 22. jula 1995. hiljade muškaraca bosanskih muslimana prijeko su pogubili pripadnici vojske bosanskih Srba i policije bosanskih Srba na raznim lokacijama, uključujući, ali ne ograničavajući se, na skladištu u Kravicama, jednoj livadi i brani blizu Lazete, i drugim lokacijama.

9. Negdje oko 16. jula 1995. **DRAŽENU ERDEMOVIĆU** i ostalim pripadnicima 10. diverzantskog odreda vojske bosanskih Srba stiglo je naređenje da idu na poljoprivredno dobro Pilica. Ova farma se nalazi sjeverozapadno od Zvornika, u zvorničkoj općini.

10. Negdje oko 16. jula 1995. **DRAŽEN ERDEMOVIĆ** i ostali pripadnici njegove jedinice obaviješteni su da će autobusi sa civilima, muškarcima bosanskih muslimana iz Srebrenice, koji su se predali vojsci bosanskih Srba ili policiji, pristizati u toku dana na ovo poljoprivredno dobro.

11. Negdje oko 16. jula 1995. autobusi sa ljudima bosanskih muslimana stigli su na poljoprivredno dobro Pilica. Svaki autobus je bio pun muškaraca bosanskih muslimana, starosne dobi otprilike između 17 i 60 godina. Nakon svakog pristizanja autobusa na poljoprivredno dobro, muškarci bosanskih muslimani su odvajani u grupe od po 10, odvedeni u pratnji pripadnika 10. diverzantskog voda na polje u blizini zgrada poljoprivrednog dobra i postrojeni u redove sa leđima okrenutim **DRAŽENU ERDEMOVIĆU** i pripadnicima njegove jedinice.

12. Negdje oko 16. jula 1995. godine **DRAŽEN ERDEMOVIĆ** je doista pucao i ubijao, te učestvovao sa ostalim pripadnicima njegove jedinice i vojnicima iz druge brigade u strijeljanju i ubijanju nenaoružanih muškaraca bosanskih muslimana na poljoprivrednom dobru Pilica. Ova prijevka pogubljenja usmrtila su stotine civila muškaraca bosanskih muslimana.”

14. Međutim, sudsko vijeće je također prihvatilo činjenicu da je optuženi počinio djela koja su u pitanju, pod prijetnjom smrti. U različitim fazama prethodnog postupka, on je dao slijedeću izjavu:

Pred prvostepenim sudom, 31. maja 1996.:

“Vaša Visosti, ja sam morao to raditi. Da sam odbio bio bih ubijen zajedno sa žrtvama. Kada sam odbio, rekli su mi: Ako ih žališ, ustani, stani u red s njima i mi ćemo i tebe ubiti. Nije mi bilo zbog mene, nego zbog moje porodice, moje žene i sina, koji je tada imao devet mjeseci, a nisam mogao odbiti i zato što bi me ubili.”

Pred prvostepenim sudom, koje je postupalo prema pravilu 61 o postupku protiv Radovana Karadžića i Ratka Mladića, 5. jula 1996.:

- “Q. Šta se desilo tim civilima?
- A. Dobili smo naređenje da pucamo u te civile, to jest da ih pobijemo.
- Q. Jeste li postupili po naređenju?
- A. Da, ali prvo sam se suprotstavljao, a Branko Gojković mi je rekao da, ako mi je žao tih ljudi, da trebam stati u red sa njima; i ja sam znao da ovo nije samo obična prijetnja, već da se to može i desiti, jer je situacija u našoj jedinici postala takva, da je komandir grupe imao pravo da pogubi na licu mjesta svakog pojedinca ako predstavlja prijetnju grupi ili se na drugi način suprotstavi komandiru grupe kojeg je imenovao komadant Milorad Pelemiš.”

Pred prvostepenim sudskim vijećem 19. novembra 1996.:

“Bilo mi je teško, ali nisam imao izbora. Nisam imao izbora.”

Pred prvostepenim sudskim vijećem 19. novembra 1996.:

“Potpukovnik nas je odveo na poljoprivredno dobro. Nisam znao kako se ono zove. Samo sam objasnio lokaciju. Znao sam da je selo Pilica tamo, ali tek kada smo stigli tamo saznao sam šta se događa. Rekli su nam da će jedan autobus sa civilima doći iz Srebrenice. Odmah sam rekao da ne želim učestvovati u tome i rekao, Jeste li vi normalni? Znete li vi šta radite? Ali niko me nije slušao i rekli su mi, Ako ne želiš, ako ti... možeš ići i stati zajedno s njima u red. Možeš nam predati svoj automat.”

Pred prvostepenim sudskim vijećem 19. novembra 1996.:

“Vaša Visosti, prvo bih želio da kažem da nisam želio to učiniti. Bila je to.... Ja sam bio pod naredbom. Da to nisam učinio, stradala bi moja porodica i ništa se ne bi promijenilo.”

Pred prvostepenim sudskim vijećem 19. novembra 1996.:

“Q. Da li ti je u to vrijeme bilo poznato da je neko strijeljan zbog toga što nije postupio po naredbi?

A. Znao, reći ću vam, siguran sam da bi me ubili da sam odbio postupiti po naredbi, jer se sjećam da je Pelemiš već naredio jednom čovjeku da zakolje drugog čovjeka, a upoznat sam i sa nekim drugim naredbama, mislim, šta komandant imao pravo da uradi ako mu se odbije poslušnost; on je mogao narediti da se to lice odmah likvidira. Ja sam malo takvih slučajeva vidio u toku tih nekoliko dana i bilo mi je sasvim jasno o čemu se radi.”

Pred prvostepenim sudskim vijećem 20. novembra 1996.:

“Kada je ovaj potpukovnik sjeo u vozilo i krenuo, tada je Brano rekao: ljudi, sada će biti dovezeni autobusi sa civilnim stanovništvom iz Srebrenice. On je naglasio riječ civili, tj., da će nositi civilnu odjeću. Rekao sam: ljudi, ja ovo neću, jeste li normalni? Ništa. Gospodine Erdemoviću.... to je rekao Brano meni.... ako nećeš, stani s njima, tako da ja, tako da i tebe možemo ubiti ili im dati oružje da oni tebe ustrijele.

U tom trenutku nisam se bojao za sebe, ne toliko. Da sam bio sam, pobjegao bih, pokušao bih da nešto učinim, kao što su i oni pokušali da pobjegnu u šume ili bilo gdje. Ali, šta bi se desilo mom djetetu i mojoj

supruzi? Tako je ovaj ogroman teret pao na moja leđa. S jedne strane, znao sam da ću ubijati ljude, da ovo ne mogu nikako sakriti i da će me peći savjest.”

Pred prvostepenim vijećem 20. novembra 1996.:

“Q . . . To jest, od tog trenutka, 16. jula 1995., kada ste shvatili kakav ćete zadatak imati, pa sve do oko 3 sata popodne, kada je strijeljanje prestalo, da li ste i u jednom trenutku imali ikakvu mogućnost da izbjegnute učestvovanje u strijeljanju, a da ne bi doveli u opasnost svoj život?

A. Ne, to je moj najiskreniji i najpošteniji odgovor; ne zato da sebe branim. Ja sam zaista iskren...”

V PRIMJENA ZAKONA NA OKOLNOSTI

15. Otežavajuće okolnosti

Sudsko vijeće prihvata činjenicu da je stotine civila muškaraca bosanskih muslimana, u starosnoj dobi od 17 do 60 godina, pogubio kazneni vod čiji pripadnik je bio optuženi. Tužilac je procjenio da je sam optuženi, koji kaže da je pucao pojedinačnom paljbom iz automatske puške kalašnjikov, mogao ubiti do jednu stotinu (100) ljudi. Ovo se približno uklapa u njegovu vlastitu procjenu od sedamdeset (70) lica. Bez obzira koliko je njegova početna odluka da učestvuje bila nevoljna, on je nastavio sa ubijanjem skoro cijeli dan. Sudsko vijeće smatra da veličina zločina i uloga optuženog predstavljaju otežavajuće okolnosti koje treba uzeti u obzir u skladu sa članom 24(2) Statuta Međunarodnog suda.

16. Olakšavajuće okolnosti

i. Lične okolnosti

Starosno doba

U vrijeme ubijanja na poljoprivrednom dobru u Pilicama optuženom je bilo 23 godine. Sada mu je 26 i pribavljeni su dokazi da on "nije opasan po okolinu".⁵

Sudsko vijeće vjeruje da njegove lične okolnosti i karakter (pogledati niže) ukazuju da se on može popraviti i da mu treba pružiti još jednu šansu da započne novi život nakon puštanja na slobodu, dok je još uvijek dovoljno mlad.

Porodica i biografija

Optuženi ima suprugu, koja je drugog etničkog porijekla, i bračni par ima malodobno dijete rođeno 21. oktobra Vijeće odbrane je iznijelo podatak da porodica optuženog prolazi kroz teška iskušenja i da će biti izložena patnjama zbog njegovog služenja zatvorske kazne.

Optuženi je bravar po zanimanju i uvučen je u vrtlog nasilja koji je progutao bivšu Jugoslaviju. Pokazuje pacifistička vjerovanja i tvrdi da je protiv rata i nacionalizma. Tvrdi da je morao stupiti u BSA da bi prehranio porodicu. U julu 1995. bio je običan vojnik u 10. diverzantskom odredu, gdje nije bio u situaciji da komanduje. On je, izuzev dva mjeseca koje je proveo kao vodnik u toj jedinici, bio običan pješadijski vojnik, koji nedostatak privrženosti, bilo kojoj etničkoj sukobljenoj grupaciji, pokazuje činjenicom da je, zaredom, bio pripadnik mimo svoje želje, Armije Republike Bosne i Hercegovine (u daljem tekstu "A BH"), hrvatskog vijeća odbrane (u daljem tekstu "HVO") i BSA. Mogućnost da je bio plaćenik ne sugerije ni jedna strana.

⁵ Ljekarski izvještaj I

10. diverzantski odred bio je angažovan na izvidanju neprijateljske teritorije i podmetanju eksploziva pod ariterijska oružja na području pod kontrolom A BH. Prema riječima optuženog, on je izabrao ovu jedinicu zbog toga što "nije bila uključena u proizvodnju gubitka u ljudskim životima. Bila je upletena u artiljeriju, staro gvožđe."⁶ Pored toga izabrao je tu jedinicu, jer je u njoj bilo i drugih nesrpskih vojnika i nije imala reputaciju okrutnosti u materijalno vrijeme.

Karakter

Tužilac je naveo da nije našao nikakvu nesuglasnost sa informacijama koje je on dao; istraga je potvrdila veliki dio onoga što je on rekao, izjavivši da optuženi ima časno držanje. To se potkrepljuje njegovom ispovješću i dosljednim priznanjem krivice, posebno činjenicom da je dobrovoljno pristupio Sudu i ispričao o svom udjelu u masakru, prije nego su o njegovom učešću bili upoznati istražni organi.

U svom izlaganju, vijeće odbrane je opisalo optuženog kao mladog čovjeka sa olakim shvaćanjem, koji ne pokazuje nikakve znake licemjerstva ili netolerancije, sa željom da pomogne drugima kad se nađu u nevolji. Odgoj optuženog ima duboke karakterne vrijednosti tolerancije prema drugima, a ovo se vidi u činjenici što je izabrao da se oženi ženom iz druge etničke grupacije. Vijeće odbrane vidi optuženog kao žrtvu vrtloga rata i žrtvu vlastitih dijela.⁷

Dok je prihvaćen nalaz stručne ljekarske komisije o emocionalnoj nezrelosti⁸ ne postoji ništa drugo što dokazuje tvrdnju koju je iznijelo vijeće odbrane pred prvostepenim sudskim vijećem (a što nije ponovo iznijeto pred ovim sudskim vijećem) da je optuženi, kada je činio

⁶ Prepis, 19. novembar 1996.

⁷ Prepis, 20. novembar 1996.

⁸ Ljekarski izvještaj I.

ubojstva "bio duševno neuračunljiv, jer je pretrpio privremeni duševni poremećaj ili u najboljem slučaju njegova uračunljivost je bila značajno umanjena."⁹

Sudsko vijeće primjećuje da optuženi nije krivično evidentiran i da je izjavio da, do prije masovnog pogubljenja u Srebrenici, nije nikada ubio.

Svjedok X koji je bio u vojnoj policiji HVO sa optuženim svjedočio je pred prvostepenim sudskim vijećem da mu je optuženi spasio život na Majevidi.¹⁰ Optuženi je bio sa drugim vojnicima BSA kada su naišli na svjedoka X i spriječio je svoje kolege vojnike da ubiju njegovog bivšeg kolegu. Na insistiranje optuženog, svjedok X je konačno oslobođen bez nanesenih povreda.

Svjedok Y, koji je, također, svjedočio pred prvostepenim sudskim vijećem, upoznao je optuženog 1993. i bili su dio grupe multietničkih prijatelja.¹¹ Prema riječima ovog svjedoka, optuženi nije nacionalista. Bio je popularan, živahan i društven, bez sklonosti za izazivanje sukoba. Svjedok Y je bio siguran da je optuženi mrzio rat i vojsku, ali je vjerovao da je on jednostavno morao činiti sve to; on nije bio tip čovjeka koji bi svojom voljom ubijao.

Prema dokazima optuženog iznesenim pred prvostepenim sudskim vijećem, i prihvaćenim od strane ovog sudskog vijeća, on je pomogao jednoj porodici srpskih civila, uglavnom ženama, i djeci, da pobjegnu iz područja Tuzle u Republiku Srpsku, što je dovelo do napada na njega od strane vojnika HVO. Također, izgleda da je zbog toga bio zatvoren.¹² Optuženi je izjavio pred Međunarodnim sudom da je on, u

⁹ Prepis, 20. novembar 1996.

¹⁰ Prepis, 20. novembar 1996.

¹¹ Prepis, 20. novembar 1996.

¹² Stručna Ljekarska komisija napominje u Ljekarskom izvještaju I da je bio u pritvoru 25 dana; na to se poziva vijeće odbrane, prepis, 20. novembar 1996; potvrdio u svjedočenju svjedok X, prepis 20. novembar 1996.

toku ubijanja na poljoprivrednom dobru u Pilicama pokušao spasiti jednog čovjeka, ali nije mogao to učiniti, jer je njegov komadant, Brano Gojković, rekao da ne želi imati ni jednog svjedoka tom zločinu.

ii Priznanje krivice

Sudsko vijeće je prihvatilo tvrdnje vijeća odbrane da izjavu optuženog, u pogledu krivice, treba "iznad svega uzeti kao moralan stav prema istini, s jedne strane, i kao priznanje krivice, zbog shvatanja dokle dosežu granice zloupotrebe čovjeka u ovom regionu, ne samo u njegovom lokalnom okruženju, već i šire."¹³ Priznanje krivice pokazuje poštenje, a za Međunarodni sud to je važno, radi potsticanja ljudi da se prijave, bez obzira da li je podignuta optužnica protiv njih ili su nepoznati počinioci. Nadalje, ovo dobrovoljno priznanje krivice, koje je prištedilo Međunarodnom sudu vrijeme i napor od dugačke istrage i suđenja, treba da bude za pohvalu.

iii Kajanje

Optuženi je izjavio pred prvostepenim sudskim vijećem da:

"Želim samo da kažem da mi je žao svih žrtava, ne samo onih koji su onda pobijeni na poljoprivrednom dobru. Žao mi je svih žrtava u bivšoj (sic) Bosni i Hercegovini, bez obzira na njihovu nacionalnost."¹⁴

Dana 24. juna 1996. stručna ljekarska komisija je primijetila da optuženi ima podvojeno osjećanje prema svojoj krivici. "Zna da je ubijao nevine civile, ali nije imao izbora. Drugi su mu naređivali da puca u ljude. U pravnom smislu on se ne osjeća krivim za zločine za

¹³ Prepis, 14. januara 1998.

¹⁴ Prepis, 20 novembar 1996.

koje je optužen.”¹⁵ Post-traumatski stres od koga je optuženi patio poslije zvjerstava u Srebrenici pokazuje da i sam pati zbog toga što je bio prisiljen da poćini ubojstva protiv svoje volje.

Sudsko vijeće je, također, uzelo u obzir svjedoćenje gospodina Jana-Rene Rueza. Nakon što je pobliže proučio optuženog u toku OTP pretrage, gospodine Ruez je izjavio pred sudskim vijećem da ne sumnja da su osjećanja optuženog o žaljenju i kajanju istinita i stvarna i da je on zaista prolazio kroz emocionalnu buru.

Ovo je u skladu sa ranije datom njegovom izjavom pred prvostepenim sudskim vijećem:

“Međutim, jedna stvar je sigurna, a to je da je on, u toku kontakata koje sam imao s njim, izrazio svoje iskreno žaljenje što je bio upleten u tu situaciju. Uvijek je imao poteškoća dok je govorio o stvarima koje su se desile u toku tih događaja. Prisjećanje na sve te uspomene nanosilo mu je poteškoću koju uvijek osjeća. Svakom prilikom kad bi zalazio u detalje u toku saslušanja rekao bi kako mu je žao što je učestvovao u tim događajima.”¹⁶

iiii Saradnja sa OTP-om

“Saradnja Dražena Erdemovića bila je apsolutno izvrsna.”¹⁷ To su riječi koje je izgovorio tužilac o optuženom. Sudsko vijeće, imajući na umu obavezu da uzme u obzir takvu saradnju prema pravilu 101. Pravila o postupku i dokazima Međunarodnog suda, postupilo je u skladu s tim. Također, uzelo je u obzir izlaganje istrage, koje je potkrijepljeno svjedoćenjem gospodina Rueza, da je optuženi

¹⁵ Medicinski izvještaj I

¹⁶ Prepis 19. novembar 1996.

¹⁷ Svjedoćenje gospodina Jeana Rene Rueza, prepis 14. januar 1998.

saradivao bez traženja bilo čega za uzvrat i da je obim i vrijednost njegove saradnje bio takav da pravda razmatranje ublažavanja kaznene mjere.

Dostavljanje novih informacija koje uključuju imena i identitet drugih počinitelja, bitnost i osnovanost postojećih informacija

Iako je OTP bio općenito upoznat o ubistvima počinjenim u Srebrenici, svjedočenje optuženog bilo je posebno vrijedno zbog pružanja podataka o četiri incidenta o kojima ranije nisu bili poznati: Ubijanje na poljoprivrednom dobru Pilice, ubijanje u domu kulture u Pilicima, ubijanje neidentifikovanih civila muškaraca vojne dobi u Srebrenici, kada je optuženi ušao u grad, ubijanje u Vlasenici 13. jula 1996. nakon povratka iz Bijeljine, koje su počinili vojnici po naredbi zaklavši jednog zatvorenika. Prije svjedočenja optuženog OTP nije imao saznanje o ovim incidentima.

Optuženi je dostavio značajne podatke vezane za gore navedene incidente, kao što je utvrđivanje identiteta njegovih komandanata i učesnika u egzekucijama, kao i informacije o Drinskom korpusu, sastavu BSA i jedinica koje su bile angažovane u preuzimanju Srebrenice, kao što je 10. diverzantski odred i Bratunačka brigada.

Dokazi iznešeni prema pravilu 61 o postupku.

Dana 5. jula 1996. godine, optuženi je iznio dokaze u postupku, prema pravilu 61. u slučaju protiv Radovana Karadžića i Ratka Mladića.¹⁸ Njegovo svjedočenje je važno iz dva razloga: ono je doprinijelo donošenju odluke vijeća, prema pravilu 61, da izda međunarodnu potjernicu za hapšenje te dvojice, i drugo, njegovo svjedočenje, kao pripadnika BSA, predstavlja dokaz onoga šta se desilo u Srebrenici.

¹⁸ Ponavljanje optužnice u skladu sa pravilom 61. Pravila o postupku i dokazima, *Tužilac protiv Radovana Karadžića i Ratka Mladića*, slučaj, brojevi IT-95-5-R61 i IT-95-18-R61 T.Poglavlje I, 11. juli 1996.

17. Prinuda

Sudsko vijeće je primijenilo odluku žalbenog vijeća da *“prinuda onemogućava potpunu odbranu vojniku optuženom za ratne zločine protiv čovječnosti i/ili ratne zločine koji uključuju umorstvo nevinih ljudskih bića.”*¹⁹ Ona se može uzeti u obzir samo u smislu ublažavanja kazne.

Strane u postupku i sudsko vijeće prihvatile su činjenicu da je bilo prinude u ovom slučaju. Ranije svjedočenje optuženog navedeno je gore. Gospodin Ruez je svjedočio o okolnostima vrlo opakog i okrutnog rata koji se vodio, brutalnu prirodu bitke za Srebrenicu, prisutne okolnosti u kojima su vojnici ubijani prema narednjima nadređenog, osjetljivost položaja optuženog kao bosanskog Hrvata u BSA i njegovoj historiji nesporazuma sa komandantom Miloradom Pelemišem, te njegovoj kasnijoj degradaciji. On smatra da je optuženi odbio da puca, “sasvim je sigurno da bi zapao u vrlo velike nevolje...”²⁰

Optuženi pokazuje sklonost osjećanju da je bespomoćna žrtva; ima nekoliko priziva u njegovim svjedočenjima da on nije imao izbora u mnoštvu situacija. Govori da je morao postati vojnik, da nije imao izbora kako da pređe iz Republike Hrvatske u Republiku Srpsku, da je morao pristupiti u BSA “da bi hranio porodicu”, da je “jednostavno morao” otići u vojni garnizon, i da je ostavio bespomoćnu ženu u krevetu i bolesno dijete, da nije imao izbora prilikom učestvovanja u operaciji Srebrenica, i da je “morao pucati u one ljude” pobijene na poljoprivrednom dobru Pilica.²¹ S druge strane, on je iznio svjedočenje o incidentima kada se oslobodio okova beznađa i izveo pozitivne radnje; kao što su kada je spasio neke Srbe u Tuzli, kada je spasio svjedoka X, kada je odbio da udovolji naredbama poručnika Milorada Pelemiša, kada je pokušao da odbije da ubija na poljoprivrednom

¹⁹ Odluka žalbenog vijeća.

²⁰ Prepis, 14. januar 1998.

²¹ Prepis, 20 novembra 1996.

dobru i kada je odbio da ubija u domu u Pilicama. Na taj način on je izveo pozitivne radnje kada je odvagao svoje mogućnosti. Čini se da je rizik kojeg je poduzeo bio proračunat i uzet u obzir.

Dokaz otkriva ekstremnu situaciju s kojom se optuženi suočio. Sudsko vijeće nalazi da je postojao istinski rizik da bi optuženi bio ubijen da je odbio postupiti po naredbi. On je iskazao svoja osjećanja, ali je shvatio da nema izbora u toj stvari: morao je ubiti ili biti ubijen.

VI DOGOVOR OKO PRIZNANJA KRIVICE

18. Dana 8. januara 1998. obje strane su podnijele sekretarijatu Suda "zajednički zahtjev za razmatranje dogovora o priznanju između Dražena Erdemovića i Ureda istražnog sudije". U prilogu je bio dogovor između strana o izjavi, čija je svrha bila da razjasni kako strane razumiju prirodu i posljedice izjave optuženog da je kriv i da pruži pomoć stranama i sudskom vijeću da se osigura da je izjava, evidentirana i data od strane optuženog, valjana i u skladu sa pravilima Međunarodnog suda. Bitni elementi dogovora o izjavi bili su da:

- (a) Optuženi bi dao izjavu da je kriv po tački 2, kršenje zakona ili običaja ratovanja, shvatajući u potpunosti razliku između te optužbe i alternativne optužbe o zločinu protiv čovječnosti i posljedicama svoje izjave.
- (b) Izjava optuženog zasnovana je na njegovoj krivici i priznanju pune odgovornosti za radnje za koje je optužen.
- (c) Strane su se složile o činjeničnoj osnovi navoda protiv optuženog i, posebno, o činjenici da je bilo prinude.
- (d) Strane su, potpuno cijeneći jedino nadležnost sudskog vijeća pri odlučivanju izricanja kaznene mjere, preporučile da bi sedmogodišnji zatvor bio odgovarajuća kaznena mjera za ovaj slučaj, uzimajući u obzir olakšavajuće okolnosti.
- (e) S obzirom na pristanak optuženog da d izjavu da je kriv po tački 2, tužilac se složio da ne pristupi alternativnoj tački koja se odnosi na zločin protiv čovječnosti.

19. Dogovor oko priznanja krivice je uobičajena praksa u nekim pravosuđima u svijetu. U Statutu i pravilima o postupku i dokazima Međunarodnog suda, ne postoji odredba za takve sporazume. Ovo je prvi put da je takav dokument prezentiran Međunarodnom sudu. Dogovor oko priznanja u ovom slučaju predstavlja jednostavno dogovor između dvije strane, postignut na osnovu vlastitih inicijativa, bez doprinošenja tome na drugi način ili podsticanja od strane sudskog vijeća. Na postavljeno pitanje predsjedavajućeg sudije sudskog vijeća optuženi je potvrdio svoj pristanak i razumio stvari koje su u njemu sadržane. Same strane su potvrdile da dogovor o izjavi krivice nema obavezujući uticaj na ovo vijeće, iako se u izjavama tužioca i vijeća odbrane, u postupku od 14. januara 1998. tako preporučuje, pored preporuka u zajedničkom prijedlogu. Sudsko vijeće, koga ovaj dogovor ne obavezuje niukom pogledu, uzeo ga je pažljivo u razmatranje kod odlučivanja o kaznenoj mjeri za optuženog.

VII POLITIKA VIJEĆA KOD ODMJERAVANJA KAZNE NE MJERE

20. Pored otežavajućih i olakšavajućih okolnosti o kojima se već diskutovalo, kaznena mjera koju je odredilo sudsko vijeće, uzela je u obzir okolnosti ubijanja, imajući posebno u vidu stepen patnji kojima su žrve masakra bile izložene prije i u toku ubijanja, sredstva koja je optuženi koristio za ubijanje i njegov stav u to vrijeme. Okrivljeni i gospodin Ruez su dobro ilustrirali sudskom vijeću atmosferu užasa i nasilja; žrtve su, posebno nakon dolaska na poprište događaja na kojem je bila Bratunačka brigada, bile izložene fizičkom napadu, ponižavanju i usmenom zlostavljanju. Žrtve, koje su pristigle nakon što je prva grupa pobijena, stekle su izvjesno saznanje o smrti, pošto su vidjeli tijela onih koji su već ubijeni i čuli pucnjavu koja je dolazila iz pravca okrivljenog i koegzekutora. Stepenn patnje ovih ljudi ne može se previdjeti. Ali, nevoljnost optuženog da učestvuje i njegovo reagovanje što će morati obaviti taj stravičan zadatak, već je pominjano na drugom mjestu u ovoj Presudi. Jasno je da se nije perverzno zadovoljavao onim što je učinio.

21. U interesu je međunarodne krivične pravde, a cilj je i Međunarodnog suda, da se adekvatno odmjeri stepen saradnje optuženog. On je istinski priznao svoje učeće u masakrima, u vrijeme kada ni jedan organ nije želio njegovo gonjenje za počinjena djela, a znajući da će se, kao rezultat toga, najvjerojatnije suočiti sa sudskim gonjenjem. Shvatanje položaja onih koji se predaju u nadležnost Međunarodnog suda i koji priznaju svoju krivicu važna je činjenica za potsticanje ostalih osumnjičenih ili nepoznatih počinitelaca da se sami prijave. Pored svog mandata da obavlja istragu, da vodi krivični postupak i kažnjava teške prekršaje međunarodnog humanitarnog prava, Međunarodni sud ima dužnost, koja mu je po njegovoj funkciji u nadležnosti, da doprinosi rješavanju širih pitanja odgovornosti, izmirenja i uspostavljanja istine o zločinima počinjenim u bivšoj Jugoslaviji. Otkrivanje istine je osnov vladavine zakona i fundamentalan korak u pravcu pomirenja: jer istina je ta koja čisti etničku i vjersku mržnju i započinje proces izmirenja. Međunarodni sud mora pokazati da se prema onima koji su imali poštenja da priznaju postupaju pošteno, jer je to dio postupka kojeg podupiru principi pravde, pošteno suđenja i zaštita osnovnih prava individue. S druge strane, Međunarodni sud je vozilo pomoću kojeg međunarodna zajednica izražava svoj bijes prema zločinima počinjenim u bivšoj Jugoslaviji. Poštovanje vrijednosti međunarodnih ljudskih prava znači da, štiteći prava optuženog, Međunarodni sud, istovremeno, ne smije izgubiti iz vida tragediju žrtava i patnju njihovih porodica.

VIII URAČUNAVANJE PROVEDENOG VREMENA U PRITVORU

22. Prema pravilu 101 (E) Pravila o postupku i dokazima Međunarodnog suda, od sudskog vijeća se traži da uračuna okrivljenom licu vrijeme, ukoliko ga je bilo, koje je ono provelo u pritvoru prije njegove predaje Međunarodnom sudu ili prije suđenja ili donošenja rješenja po žalbi. Vrijeme provedeno u pritvoru, kada je u pitanju domaće krivično gonjenje, ne uračunava se, sve do podnošenja

formalnog zahtjeva za ustupanje nadležnosti. U konkretnom slučaju "Nalog za premještanje u nadležnost Međunarodnog suda" izdao je sudija Fouad Riad 28. marta 1996. godine. Prema tome, vremenski period proveden u pritvoru teći će od tog datuma.

IX KAZNENA MJERA

23. IZ GORE NAVEDENIH RAZLOGA, nakon što je sudsko vijeće razmotrilo sve dokaze i argumente strana i sudsku praksu Međunarodnog suda, SUDSKO VIJEĆE, u skladu sa Statutom i Pravilima o postupku i dokazima, izriče Draženu Erdemoviću kaznu od pet (5) godina zatvora zbog KRŠENJA ZAKONA ILI OBIČAJA RATOVANJA, o čemu je on, 14. januara 1998, dao izjavu da je kriv, uz umanjenje kazne za provedeno vrijeme u pritvoru od 28. marta 1996. *

* Najšira javnost je iznenadena blagom kaznom za tako težak zločin. Optužnica protiv Erdemovića morala se zasnivati i na odgovornosti za genocid, jer je on, u svojstvu pripadnika jedinice srpskih kolaboracionista, učestvovao u uništavanju jednog naroda, Bošnjaka, vršeci akte, koji po Konvenciji o sprječavanju i kažnjavanju zločina genocida, predstavljaju sadržinu tog zločina. Umjesto toga, Sud je odustao i od prve tačke optužbe - za zločin protiv čovječnosti, čime je optuženom suđeno samo za jedan oblik zločina - kršenje zakona ili običaja ratovanja.

U dokaznom postupku Sud je posebnu pažnju posvetio olakšavajućim okolnostima, prije svega, priznanju krivice i kajanju, te saradnji sa Sudom, što je bilo i odlučujuće kod izricanja kazne. Priznanje krivice je važna činjenica za Sud, koji, između ostalog, ima za dužnost da da doprinos rješavanju širih pitanja odgovornosti, izmirenja i uspostavljanja istine o zločinima u Bosni i Hercegovini. "Obim i vrijednost njegove saradnje bio je takav da pravda razmatranje ublažavanja kaznene mjere".

Svjedočenja optuženog su, prema Sudu, od izuzetnog značaja, posebno zbog pružanja podataka o zločinima, koji Sudu ranije nisu bili poznati (ubijanja na poljoprivrednom dobru Pilice, u domu kulture u Pilicama, u Srebrenici, kada je optuženi ušao u grad, i u Vlasenici 13. jula 1996.). S tim u vezi, Erdemović je dao podatke na osnovu kojih se može utvrditi identitet njegovih komandanata i učesnika u egzekucijama, zatim činjenice o Drinskom korpsu, sastavu "vojske bosanskih Srba", jedinicama koje su učestvovala u zauzimanju Srebrenice, kao što su 10. diverzantski odred i Bratunačka brigada, itd. Njegovo svjedočenje je važno i u tome što je on iznio dokaze u postupku protiv Radovana Karadžića i Ratka Mladića.

Iznenaduje postupak Suda o olakom prihvatanju izjava optuženog kako je, primjera radi, morao stupiti u "vojsku bosanskih Srba" da bi prehranio porodicu, te da je "morao pucati u one ljude" u Pilici, itd.

X. ODLUČIVANJE

DRUGOSTEPENO SUDSKO VIJEĆE TER JEDNOGLASNO

ZBOG GORE NAVEDENIH RAZLOGA

U SKLADU sa članovima 23, 24 i 27 Statuta i pravila 100, 101 i 103 Pravila o postupku i izvođenju dokaza.

IMAJUĆI U VIDU podignutu optužnicu od 22. maja 1996., potvrđenu 29. maja 1996.

IMAJUĆI U VIDU izjavu o priznanju krivice Dražena Erdemovića, 14. januara 1998. po tački optužnice KRŠENJE ZAKONA ILI OBIČAJA RATOVANJA, prema članu 3. Statuta,

PONOVO RAZMOTRIVŠI dostavljene dokaze po ovom pitanju i PONOVRNO SASLUŠAVŠI izlaganje strana,

IZRIČE KAZNENU MJERU Draženu Erdemoviću, rođenom 25. novembra 1971. od pet (5) godina zatvora i donosi ODLUKU da se U OVU kaznenu mjeru uračuna vrijeme provedeno u pritvoru od 28. marta 1996,

UPUĆUJE da se zatvorska kazna služi u državi koju će odrediti Međunarodni sud u skladu sa pravilom 103(A) Pravila o postupku i izvođenju dokaza,

NAREĐUJE da, po isteku petnaest dana od ovog datuma u kome Dražen Erdemović može uložiti žalbu protiv ove presude u skladu sa pravilom 88 bis Pravila o postupku i izvođenju dokaza, i do konačnog uređenja njegovog premještanja u državu gdje će služiti kaznu, Dražen Erdemović ostane u nadležnosti Međunarodnog suda.

DONOSI ODLUKU da će, u skladu sa pravilom 102 Pravila o postupku i izvođenju dokaza, kaznena mjera, u koju je uračunato gore navedeno vrijeme, početi da teče od danas, 5. marta 1998.

Sastavljeno na engleskom i francuskom jeziku, engleski tekst će imati prednost.

/svojeručni potpis/

Florence Ndepele Mwachande Mumba
Predsjedavajući

/svojeručni potpis/

Mohamed Shahabudeen

/svojeručni potpis/

Wang Tieya

Sudija Shahabuddeen prilaže odvojeno mišljenje uz ovu Presudu.

Na dan petog marta 1998.

U Hagu

Nizozemska

/ Pečat Suda /

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 2-1652 - original i prijevod)

UNITED
NATIONS

IT-96-22-Tbis P.515
DS15-481
FILED ON: 05-03-98 SS

International Tribunal for the
Prosecution of Persons
Responsible for Serious Violations of
International Humanitarian Law
Committed in the Territory of the Former
Yugoslavia since 1991

Case No. IT-96-22-Tbis

Date: 5 March 1998

Original: ENGLISH

IN THE TRIAL CHAMBER

Before: Judge Florence Ndepele Mwachande Mumba (Presiding)
Judge Mohamed Shahabuddeen
Judge Wang Tieya

Registrar: Mrs. Dorothee de Sampayo Garrido-Nijgh

Judgement of: 5 March 1998

PROSECUTOR

v.

DRAŽEN ERDEMOVIĆ

SENTENCING JUDGEMENT

The Office of the Prosecutor:

Mr. Grant Niemann
Mr. Peter McCloskey

Counsel for the Accused:

Mr. Jovan Babić
Mr. Nikola Kostić

Case No. IT-96-22-Tbis

5 March 1998

*Faksimil prve strane Presude Draženu Erdemoviću,
Hag, 5. mart 1998.*

- (a) The guilty plea must be voluntary. It must be made by an accused who is mentally fit to understand the consequences of pleading guilty and who is not affected by any threats, inducements or promises.
- (b) The guilty plea must be informed, that is, the accused must understand the nature of the charges against him and the consequences of pleading guilty to them. The accused must know to what he is pleading guilty.
- (c) The guilty plea must not be equivocal. It must not be accompanied by words amounting to a defence contradicting an admission of criminal responsibility."

11. The guilty plea of the accused

At the replea hearing on 14 January 1998, the Trial Chamber explained to the accused the difference between the two alternative charges in accordance with the Statute and the Appeals Chamber Decision and reminded the accused of his options when pleading. Before pleading, the accused confirmed that he understood the indictment

Case No. IT-96-22-Tbis

5 March 1998

IT-96-22-Tbis P.510

6

against him, that he understood what had been explained to him, that he understood the consequences of any plea that would be made by him, and that he had availed himself of the legal advice of his Defence Counsel with whose services he was satisfied.

The accused, having entered a plea of guilty to count 2 of the indictment, namely "a violation of the laws or customs of war punishable under Article 3 of the Statute of the Tribunal and recognised by Article 3(1)(a) (murder) of the Geneva Conventions", the Trial Chamber considered whether the plea was valid and acceptable under the applicable criteria. The Trial Chamber made the necessary enquiries of the accused, the Prosecution and Defence Counsel, established the factual basis of the allegations and advised the accused of the possible penalties. Having duly considered the circumstances surrounding the entering of the plea, the Trial Chamber was satisfied with the guilty plea and convicted the accused accordingly.

III. SENTENCING GUIDELINES

Faksimil Presude Draženu Erdemoviću: izjava optuženog o priznanju krivice, Hag, 5. mart 1998.

A. We were given orders to fire at those civilians, that is, to execute them.

Q. Did you follow that order?

A. Yes, but at first I resisted and Brano Gojkovic told me if I was sorry for those people that I should line up with them; and I knew that this was not just a mere threat but that it could happen, because in our unit the situation had become such that the Commander of the group has the right to execute on the spot any individual if he threatens the security of the group or if in any other way he opposes the Commander of the group appointed by the Commander Milorad Pelemis."

Before Trial Chamber I on 19 November 1996:

"It was so difficult for me, but I had no choice. I had no choice."

Before Trial Chamber I on 19 November 1996:

"The Lieutenant Colonel took us to a farm. I did not know the name of that farm. I just explained the location. I knew that the village of Pilica was there, but it was only when we got there that I learned what was happening. They told us that a bus load of civilians would come from Srebrenica. I said immediately that I did not want to take part in that and I said, "Are you normal? Do you know what you are doing?" But nobody listened to me and they told me, "If you do not wish to, if you ... you can just go and stand in the line together with them. You can give us your rifle."

I told you last time, if I had been alone, if I had not had my wife and a son, I would have fled and something else would have happened. I had to do that. I was forced to do that."

Before Trial Chamber I on 19 November 1996:

"Your Honours, I would first like to say that I did not wish to do that. It was...I was under orders. If I had not done that, my family, would have been hurt and nothing would have been changed."

Before Trial Chamber I on 19 November 1996:

"Q. Did you know at the time of anyone who was shot for having disobeyed orders?

A. You know, I will tell you, I am sure that I would have been killed had I refused to obey because I remember that Pelemis had already ordered one man to

accused has told the International Tribunal that during the killings at the Pilica collective farm, he tried to save a man, but was not able to do so because his commander, Brano Gojkovic, said that he did not want to have any witnesses to that crime.

ii. Admission of guilt

The Trial Chamber notes the submission of Defence Counsel that the accused's statements as to guilt should "above all, be taken as his moral attitude towards the truth on the one hand and as a plea for understanding of how far the limits of the abuse of man in this region were stretched, not only in his local environment but also in the wider scope."¹³ An admission of guilt demonstrates honesty and it is important for the International Tribunal to encourage people to come forth, whether already indicted or as unknown perpetrators. Furthermore, this voluntary admission of guilt which has saved the International Tribunal the time and effort of a lengthy investigation and trial is to be commended.

iii. Remorse

The accused told Trial Chamber I that:

"I only wish to say that I feel sorry for all the victims, not only for the ones who were killed then at that farm. I feel sorry for all the victims in the former [sic] Bosnia and Herzegovina regardless of their nationality."¹⁴

On 24 June 1996, the Commission of Medical Experts noted that the accused had an ambivalent feeling about his guilt. "He knew he killed innocent civilians, but he had no choice himself. There were other people who ordered him to shoot people. In a legal sense he doesn't feel guilty of the crimes he is accused of."¹⁵ The post-traumatic stress which the accused suffered from in the aftermath of the Srebrenica atrocities

¹³ Transcript, 14 January 1998.

¹⁴ Transcript, 20 November 1996.

¹⁵ Medical Report I.

Faksimil Presude Draženu Erdemoviću: izjava optuženog o priznanju krivice i kajanje, Hag, 5. mart 1998.

demonstrates how he himself has suffered from being forced to commit the killings against his will.

The Trial Chamber also takes note of the testimony of Mr. Jean-René Ruez. Having been able to study the accused closely in the course of the OTP's investigations, Mr. Ruez has told the Trial Chamber that he had no doubt that the accused's feelings of sorrow and remorse were genuine and real, and that he really was going through an emotional process.

This is consistent with his earlier evidence to Trial Chamber I that:

"One thing is sure, however, and that is in the course of the contacts I have had with him he expressed his sincere regrets to being involved in that situation. He has always had a tough time saying how things happened during those events. Bringing all those memories together was something very difficult for him and always has been. On every occasion whenever he would go into details in the course of hearings, he would say how sorry he was to have participated in those events."¹⁶

iv. Cooperation with the OTP

"The collaboration of Dražen Erdemović has been absolutely excellent."¹⁷ These are words rarely spoken by the Prosecution of an accused. The Trial Chamber, remembering its obligation to consider such cooperation under Rule 101 of the Rules of Procedure and Evidence of the International Tribunal, takes note accordingly. It also notes the submission of the Prosecution, supported by the testimony of Mr. Ruez, that the accused cooperated without asking for anything in return and that the extent and value of his cooperation has been such as to justify considerable mitigation.

Provision of new information including names and identities of other perpetrators, substantiation and corroboration of existing information

¹⁶ Transcript, 19 November 1996.

¹⁷ Testimony of Mr. Jean-René Ruez, Transcript, 14 January 1998.

Faksimil Presude Draženu Erdemoviću: saradnja optuženog sa sudijama Istražnog ureda, Hag, 5. mart 1998.

Whilst the OTP knew in general terms of the killings committed in Srebrenica, the testimony of the accused was particularly valuable for providing them with details of four incidents of which they did not previously know: the killings at the Pilica collective farm, those at the Pilica cultural hall, the killing of an unidentified civilian male of military age in Srebrenica as the accused entered the town, and a killing in Vlasenica on 13 July 1996 after he returned to Bijeljina, by soldiers who, under orders, cut the throat of a prisoner. Prior to the testimony of the accused, the OTP had no knowledge of these incidents.

The accused provided substantial details in connection with the aforementioned incidents such as the identification of his commanders and fellow executioners, as well as information on the Drina Corps, the structure of the BSA and the units that were involved in the takeover of Srebrenica such as the 10th Sabotage Detachment and the Bratunac Brigade.

Evidence given in Rule 61 hearing

On 5 July 1996, the accused gave evidence in the Rule 61 hearing of the case brought against Radovan Karadžić and Ratko Mladić¹⁸. His testimony was significant in two respects: it contributed to the decision of the Rule 61 Chamber to issue international arrest warrants for the two, and secondly, his testimony, that of an insider in the BSA, is evidence of what happened in Srebrenica.

17. Duress

The Trial Chamber has applied the ruling of the Appeals Chamber that "*duress does not afford a complete defence to a soldier charged with a crime against humanity and/or a war crime involving the killing of innocent human beings*"¹⁹. It may be taken into account only by way of mitigation.

¹⁸ Review of the Indictments Pursuant to Rule 61 of the Rules of Procedure and Evidence, *Prosecutor v. Radovan Karadžić and Ratko Mladić*, Case Nos. IT-95-5-R61 and IT-95-18-R61, T.Ch. I, 11 July 1996.

¹⁹ Appeals Chamber Decision.

*Faksimil Presude Draženu Erdemoviću: prinuda,
Hag, 5. mart 1998.*

VI. PLEA BARGAIN AGREEMENT

18. On 8 January 1998, both sides filed with the Registry a "Joint Motion for Consideration of Plea Agreement between Dražen Erdemović and the Office of the Prosecutor". Attached thereto was a plea agreement between the parties, the purpose of which was expressed to be to clarify the understanding of the parties as to the nature and consequences of the accused's plea of guilty, and to assist the parties and the Trial Chamber in ensuring that the plea entered into by the accused was valid, according to the rules of the International Tribunal. The essential elements of the plea agreement were that:

- (a) The accused would plead guilty to count 2, a violation of the laws or customs of war, in full understanding of the distinction between that charge and the alternative charge of a crime against humanity, and the consequences of his plea.
- (b) The accused's plea was based on his guilt and his acknowledgement of full responsibility for the actions with which he is charged.
- (c) The parties agreed on the factual basis of the allegations against the accused, and in particular the fact that there was duress.
- (d) The parties, in full appreciation of the sole competence of the Trial Chamber to determine the sentence, recommended that seven years' imprisonment would be an appropriate sentence in this case, considering the mitigating circumstances.
- (e) In view of the accused's agreement to enter a plea of guilty to count 2, the Prosecutor agreed not to proceed with the alternative count of a crime against humanity.

19. Plea bargain agreements are common in certain jurisdictions of the world. There is no provision for such agreements in the Statute and Rules of Procedure and Evidence of the International Tribunal. This is the first time that such a document has been presented to the International Tribunal. The plea agreement in this case is simply an agreement between the parties, reached on their own initiative without the contribution or encouragement of the Trial Chamber. Upon being questioned by the

Faksimil Presude Draženu Erdemoviću: dogovor oko priznanja krivice, Hag, 5. mart 1998.

Presiding Judge of the Trial Chamber, the accused confirmed his agreement to and understanding of the matters contained therein. The parties themselves acknowledge that the plea agreement has no binding effect on this Chamber, although submissions recommending it were made by both the Prosecutor and Defence Counsel at the hearing on 14 January 1998, in addition to the recommendations in the joint motion. Whilst in no way bound by this agreement, the Trial Chamber has taken it into careful consideration in determining the sentence to be imposed upon the accused.

VII. SENTENCING POLICY OF THE CHAMBER

20. In addition to the aggravating and mitigating circumstances already discussed, the sentence determined by the Trial Chamber has taken into account the circumstances of the killings, looking in particular at the degree of suffering to which the victims of the massacre were subjected before and during the killings, the means used by the accused to kill and his attitude at the time. The atmosphere of terror and violence has been well-illustrated to the Trial Chamber by the accused and Mr. Ruez; the victims were, in particular after the arrival on the scene of members of the Braninac Brigade, subjected to physical assault, humiliation and verbal abuse. For the victims who arrived after the first set of killings, there was the certain knowledge of death, as they will have seen the bodies of those already murdered and heard the gunshots fired by the accused and his fellow executioners. The degree of suffering of these people cannot be overlooked. But the accused's reluctance to participate and his reaction to having to perform this gruesome task have already been discussed elsewhere in this Judgement. It is clear that he took no perverse pleasure from what he did.

21. It is in the interests of international criminal justice and the purposes of the International Tribunal to give appropriate weight to the cooperative attitude of the accused. He truthfully confessed his involvement in the massacre at a time when no authority was seeking to prosecute him in connection therewith, knowing that he would most probably face prosecution as a result. Understanding of the situation of

*Faksimil Presude Draženu Erdemoviću: politika Vijeća kod
odmjeravanja kazne, Hag, 5. mart 1998.*

IX. PENALTY

23. FOR THE FOREGOING REASONS, having considered all of the evidence and the arguments of the parties and the jurisprudence of the International Tribunal, THE TRIAL CHAMBER, in accordance with the Statute and Rules of Procedure and Evidence, imposes on Dražen Erdemović the sentence of five (5) years' imprisonment for the VIOLATION OF THE LAWS OR CUSTOMS OF WAR to which he pleaded guilty on 14 January 1998, with credit to be given for his time in detention since 28 March 1996.

*Faksimil Presude Draženu Erdemoviću: kaznena mjera,
Hag, 5. mart 1998.*

X. DISPOSITION

TRIAL CHAMBER II TER UNANIMOUSLY

FOR THE FOREGOING REASONS

PURSUANT to Articles 23, 24 and 27 of the Statute and Rules 100, 101 and 103 of the Rules of Procedure and Evidence,

NOTING the indictment of 22 May 1996, confirmed on 29 May 1996,

NOTING the guilty plea of Dražen Erdemović on 14 January 1998 to the count of a VIOLATION OF THE LAWS OR CUSTOMS OF WAR, pursuant to Article 3 of the Statute,

HAVING CONSIDERED the evidence submitted in this matter and **HAVING HEARD** the submissions of the parties,

SENTENCES Dražen Erdemović, born on 25 November 1971, to five (5) years' imprisonment and **RULES** that from this sentence shall be deducted the time spent in custody from 28 March 1996,

DIRECTS that the imprisonment be served in a state to be designated by the International Tribunal in accordance with Rule 103(A) of the Rules of Procedure and Evidence,

ORDERS that until the expiry of fifteen days from the date hereof within which Dražen Erdemović may lodge an appeal against this judgement pursuant to Rule 88 bis of the Rules of Procedure and Evidence, and pending the finalisation of arrangements for his transfer to the state where his sentence will be served, Dražen Erdemović shall remain in the custody of the International Tribunal,

Case No. IT-96-22-Tbis

5 March 1998

*Faksimil Presude Draženu Erdemoviću: odluka,
Hag, 5. mart 1998.*

RULES that in accordance with Rule 102 of the Rules of Procedure and Evidence, the sentence, subject to the above mentioned deduction, shall begin to run from today, 5 March 1998.

Done in English and French, the English text being authoritative.

Florence Ndepele Mwachande Mumba
Presiding

Mohamed Shahabuddeen

Wang Tieya

Judge Shahabuddeen appends a Separate Opinion to this Judgement.

Dated this fifth day of March 1998
At The Hague,
The Netherlands.

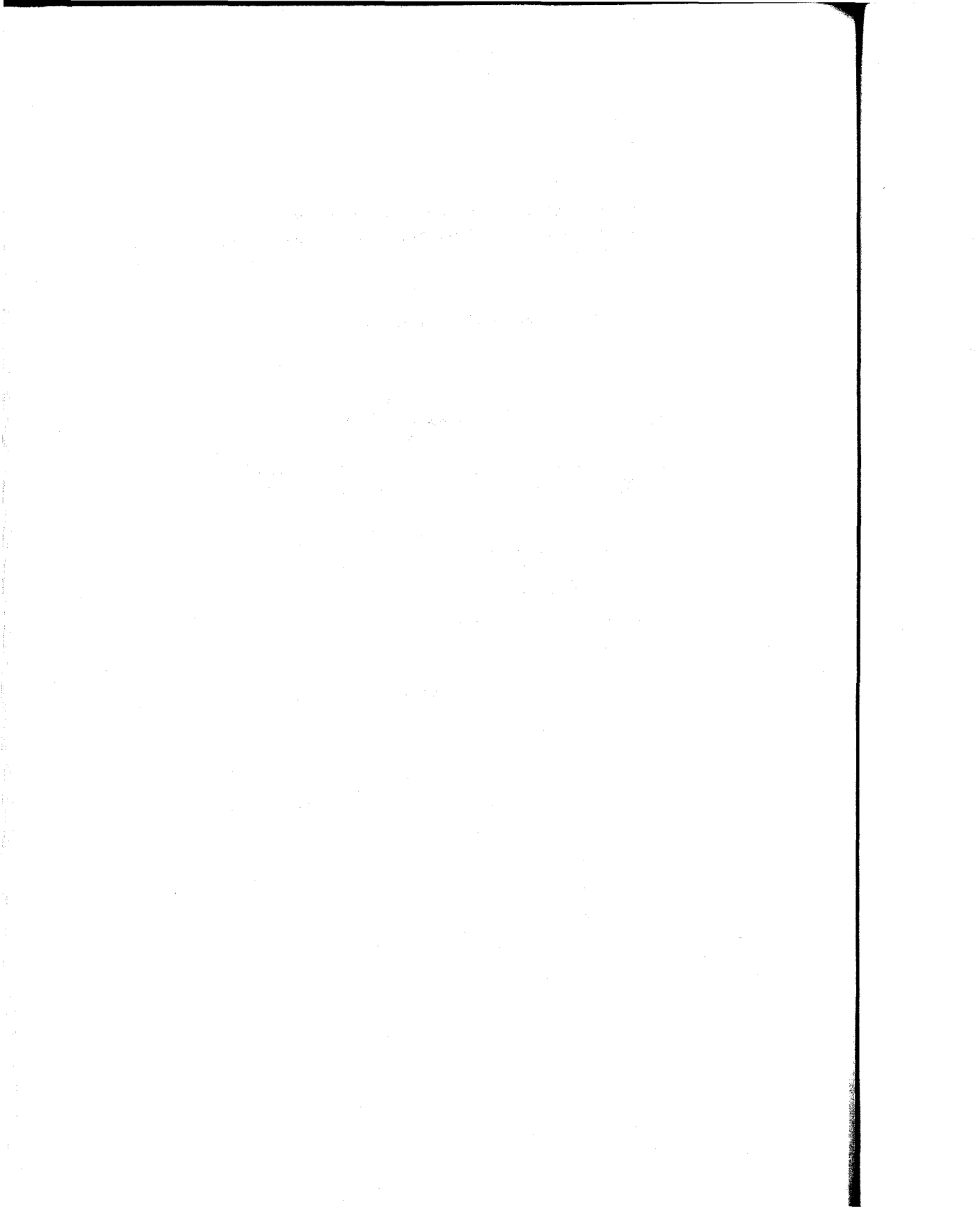
[Seal of the Tribunal]

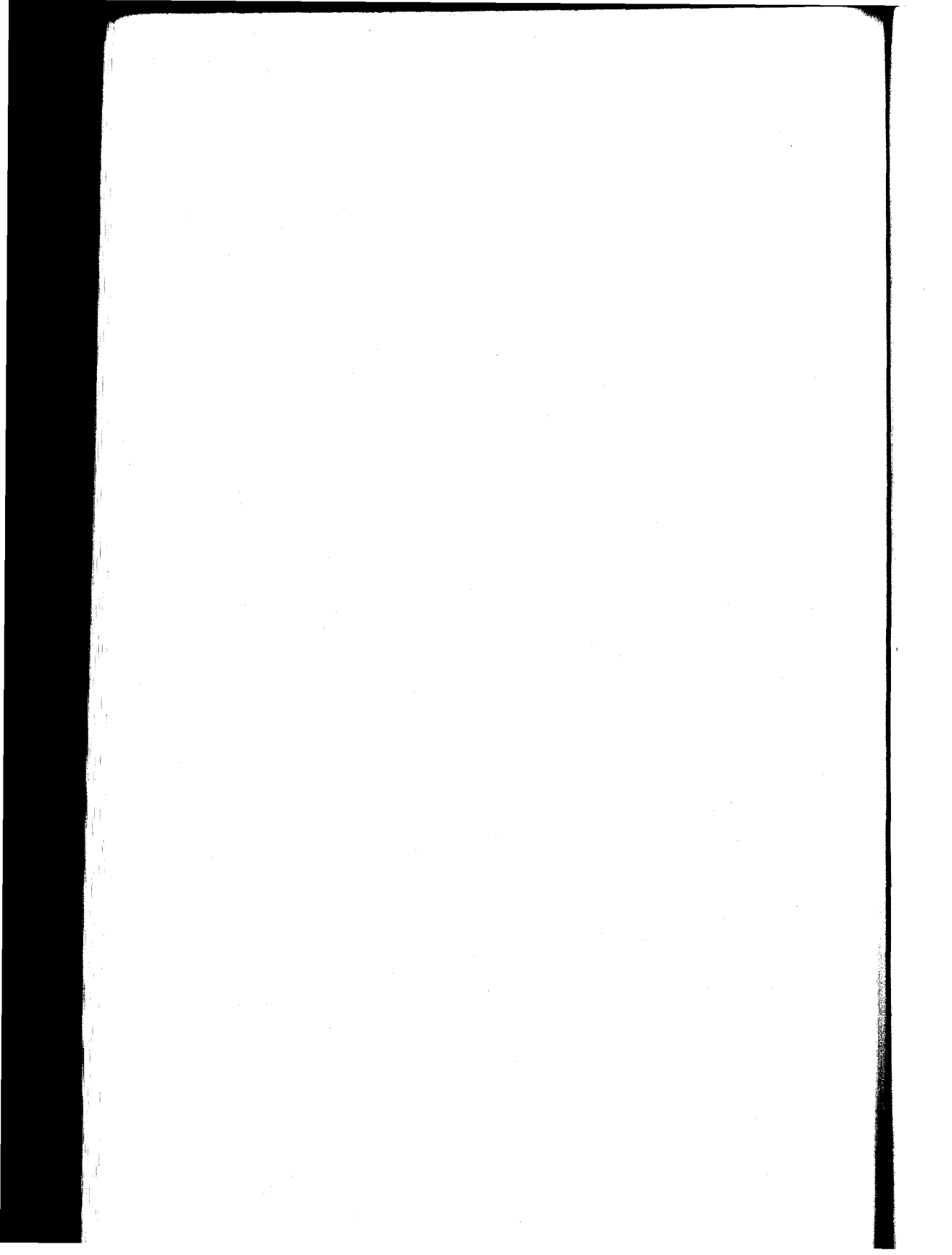
Case No. IT-96-22-Tbis

5 March 1998

*Faksimil posljednje strane Presude Draženu Erdemoviću,
Hag, 5. mart 1998.*

**D. IZDVOJENO MIŠLJENJE
NA PRESUDU DRAŽENU
ERDEMOVIĆU**

**IZDVOJENO MIŠLJENJE NA PRESUDU
DRAŽENU ERDEMOVIĆU
- MIŠLJENJE SUDIJE MUHAMEDA ŠAHABUDDINA,
HAG, 5. MART 1998. ***

UJEDINJENE
NACIJE

Međunarodni sud za
krivični postupak protiv lica
odgovornih za teško kršenje
međunarodnog humanitarnog prava
počinjenog na području
bivše Jugoslavije od 1991.

Slučaj br. IT-96-22-T *bis*

Datum: 5. mart 1998.

Original: ENGLESKI

* Sudija sudskog vijeća Muhamed Šahabudin je na Presudu vijeća dao izdvojeno mišljenje, sa željom sa "zaštiti svoj lični profesionalni položaj" od "rizika mišljenja", time što je pristao da primijeni zakonske prijedloge. Naime, radi se o pitanju ublažavanja kazne. S tim u vezi, on smatra da je "ublažavanje kazne od strane žalbenog vijeća predviđeno većinom zakonskih prijedloga koji se odnose na upoređivanje težine zločina protiv čovječnosti i ratnog zločina u odnosu na isto djelo, kao i pitanje da li, po međunarodnom pravu, prinudu kao potpunu odbranu od optužbe zbog ubijanja nevinih ljudi, treba uzeti u razmatranje, da bi se odlučilo po ovom posljednjem pitanju".

On je, kao član sudskog vijeća, podržao ublažavanje kazne. Međutim, pomažući primjenu ublažavanja kazne, on ukazuje na dvije činjenice koje se odnose na određene poteškoće u vezi sa primjenom ublažavanja kazne:

1. Kako primijeniti ublažavanje kazne u odnosu na dužnost da se potvrdi kako je optuženi shvatio prirodu optužbi,

2. Kako implementirati ublažavanje kazne na predmet uporedne težine?

U vezi sa prvom poteškoćom pitanje je - kako sprovesti statutarnu obavezu da bi se potvrdilo da optuženi razumije optužnicu. Sudija Šahabudin tvrdi da je žalbeno vijeće smatralo da izjava optuženog o priznanju krivice pred prvostepenim sudskim vijećem, po prvoj tački optužbe, nije data na informativnoj osnovi, što znači da optuženi nije shvatio prirodu optužbi, zbog čega je žalbeno vijeće naredilo uzimanje nove izjave.

Što se tiče druge poteškoće tu se radi o razlici u kaznenim mjerama za ista djela, odnosno, kako sudija Šahabudin tvrdi, o "prevođenju u kaznenu mjeru rješenja žalbenog vijeća u odnosu na težinu dva prekršaja." Naime, protiv okrivljenog je podignuta optužba za 2 tačke: za zločin protiv čovječnosti i ratne zločine. Erdemović je pred prvostepenim sudom izjavio da je kriv po prvoj tački, a žalbeno vijeće je smatralo da je zločin protiv čovječnosti teži od optužbi za ratni zločin (odnosno optužba za ratne zločine je lakša od optužbe za zločin protiv čovječnosti) i utvrdilo da to nije objašnjeno okrivljenom. Sudija Šahabudin smatra da je kazna izrečena Erdemoviću manja od onih koje su izricane po osnovu odgovornosti za zločin protiv čovječnosti.

SUDSKO VIJEĆE

Pred: Sudija Florence Ndepele Mwachande Mumba
(predsjedavajući)
Sudija Mohamed Shahabuddeen
Sudija Wang Tieya

Sekretar: Gđa. Dorothee de Sampayo Garrido-Nijgh

Presuda od: 5. marta 1998.

TUŽILAC

protiv

DRAŽENA ERDEMOVIĆA

IZDVOJENO MIŠLJENJE SUDIJE ŠAHABUDDINA

Istražni ured:

Gdin. Grant Niemann
Gosp. Peter McCloskey

Vijeće odbrane:

Gdin. Jovan Babić
Gdin. Nikola Kostić

U slučaju pred sudom, iskoristio sam svoje pravo, povjereno mi kao sudiji sudskog vijeća, prema članu 23, stav 2 Statuta Međunarodnog suda, da dam odvojeno mišljenje na presudu vijeća.

Ublažavanje kazne od strane Žalbenog vijeća predviđeno je većinom zakonskih prijedloga koji se odnose na upoređivanje težine zločina protiv čovječnosti i ratnog zločina u odnosu na isto djelo, kao i pitanje da li se po međunarodnom pravu, prinuda kao potpuna odbrana od optužbe zbog ubijanja nevinih ljudi, treba uzeti u razmatranje da bi se odlučilo po ovom posljednjem pitanju.

Pokorno sam se pridružio da bi podržao ublažavanje kazne na osnovu zakona koji navodi. Naravno, to sam učinio kao član ovog sudskog vijeća. Međutim, koristeći gore navedeno pravo - pravo koje međunarodne sudije općenito imaju - moram, također, ukazati da želim zaštititi svoj lični profesionalni položaj (koji se ovdje ne navodi) od rizika miješanja, time što sam, pridruživši se, pristao da primijenim te zakonske prijedloge.

Postoje dvije druge stvari koje bih ukratko objasnio. One se odnose na izvjesne praktične poteškoće koje sam doživio pomažući primjenu ublažavanja kazne.

Prva poteškoća je slijedeća: kako ublažavanje kazne treba shvatiti na pravi način, da bi se potvrdilo da je optuženi razumio optužnicu i da sudsko vijeće treba nastaviti vršiti svoju dužnost ?

Druga poteškoća je slijedeća: kako, u ovom posebnom slučaju, učiniti valjanim ublažavanje kazne, s obzirom da se upoređuje težina dva prekršaja koja su u pitanju, imajući u vidu da ovo sudsko vijeće ima, i moglo je imati, samo jednu optužbu ?

Član 21. stav 4(a) Statuta daje pravo optuženom licu "da bude odmah i u detalje obaviješten na jeziku na kojem razumije prirodu i stvar optužbe protiv njega". Ta odredba se usresređuje na pravo optuženog da ga informiraju o optužbi oni nadležni organi koji ga terete. Informacija se mora odnositi i na činjenice i na pravnu kvalifikaciju činjenica. Sudsko vijeće mora osigurati da se pravičnost, na što optuženi, između ostalog, ima pravo, ispoštuje. Ali odredba ne upućuje na obavezu sudskog vijeća da obavijesti optuženog o pravnim detaljima zločina za koji se on tereti. Niti se čini da je takva dužnost usvojena iz prakse koja se odnosi na odgovarajući jezik iz člana 6, stav 3(a) Evropske konvencije o ljudskim pravima, ili člana 14, stav 3(a) Međunarodne konvencije o građanskim i političkim pravima.

U ovim okolnostima, mišljenja sam da Statut prepušta sudu da odabere postupak koji je "pošten" u cilju omogućavanja vijeću da "potvrdi da je optuženi razumio optužnicu". Tako je ostala otvorena mogućnost žalbenom vijeću da kaže da će takav postupak zahtijevati od ovog sudskog vijeća da objasni optuženom pojedinačno svaki element optužnice. Međutim, izgleda da žalbeno vijeće nije išlo tako daleko.

*

Tako je ostalo otvoreno pitanje preciznog metoda koji obavezuje da se potvrdi da optuženi razumije optužnicu ?

Predložio bih jedan odgovor koji, vjerujem, odražava ravnotežu konkurentnih pogleda. Moguće je otkriti materijal iz posebnog područja općeg prava koji potkrepljuje mišljenje, da jeste potrebno objašnjenje jednog po jednog elementa svakog prekršaja u fazi uzimanja izjave o krivici. Ali to bi moglo zahtijevati bitno izlaganje, uključujući potrebu za zalaženjem "u sva ona komplikovana advokatska mišljenja", da upotrijebim jezik iz jednog slučaja.¹ Multiplicirano brojem različitih prekršaja koji bi se mogli uključiti u

¹ Reg. V. Blandford JJ, Ex parte G. (An Infant), (1967) 1 Q.B. 82, na str. 87, Widgery J.

Član 20. stav 3. Statuta nalaze sudscom vijeću "da proćita optužnicu, utvrdi da se prava optuženog poštuju, potvrdi da optuženi razumije optužnicu i uputi optuženog da d izjavu". Pravilo 62(ii) Pravila o postupku i izvođenju dokaza, prema ovom Statutu, isto tako nalaze sudscom vijeć da "utvrdi da optuženi razumije optužnicu". Medutim, niti Statut, niti Pravila ne elaboriraju kako provesti statutarnu dužnost da bi se "potvrdilo da optuženi razumije optužnicu".

Zbog toga sam se latio Statuta Suda. Član 20., stav 1. navodi "Vijeća će osigurati da je sudenje pošteno... uz puno poštivanje prava optuženog..." Ti kriteriji, po kojima se radi, odzvanjaju po cijelom Statutu. Morat će se razraditi njegove implikacije za ovaj slučaj.

Prema mišljenju sudije Stephena desio se problem. U toku žalbenog postupka on je postavio pitanje tuziocu da li postoji "obaveza, kada optuženog zastupa branilac, da sud navodi u detalje tačke optužbe" (Prepis žalbe, 26. maj 1997, str. 99). Nisam siguran o stavu (ako ga je bilo) koji je žalbeno vijeće zauzelo pri donošenju presude po toj stvari.

Pitanje prezentiranog tumaćenja: da bi se osiguralo da optuženi razumije prirodu optužbi, mora li ovo sudsco vijeće, pred koje je sada došla ta stvar, objašnjavati njihov element po element? Ili, da li je dovoljno, ne čineći to, da se sudsco vijeće zadovolji, na osnovu razumnih pitanja, da optuženi shvata prirodu optužbi?

Što se tiče prve poteškoće žalbeno vijeće je smatralo da izjava optuženog o priznanju krivice, pred prvostepenim sudscom vijećem, po prvotaj tački optužnice, nije data na informativnoj osnovi: on nije shvatio prirodu optužbi. Stoga je žalbeno vijeće naredilo uzimanje nove izjave o krivici.

I. KAKO PRIMIJENITI UBLAZAVANJE KAZNE U ODNOSU NA DUŽNOST DA SE POTVRDI KAKO JE OPTUŽENI SHVATIO PRIRODU OPTUŽBI ?

II KAKO IMPLEMENTIRATI UBLAŽAVANJE KAZNE NA PREDMET UPOREDNE TEŽINE PREKRŠAJA ?

Što se tiče druge poteškoće, ovdje se radi o prevodenju u kaznenu mjeru rješenja žalbenog vijeća u odnosu na težinu dva prekršaja. Stvar se javlja na slijedeći način:

Protiv okrivljenog je podignuta optužnica po dvije tačke, prvo za zločin protiv čovječnosti i drugo za ratne zločine. Pred prvostepenim sudskim vijećem, on je izjavio da je kriv po prvoj tački. Žalbeno vijeće je smatralo da je optužba za zločin protiv čovječnosti teži prekršaj od optužbe za ratni zločin i utvrdilo da ovo nije objašnjeno okrivljenom. Shodno tome, izjava o krivici nije data na informativnoj osnovi.

Razlika u težini, kao što potvrđuje žalbeno vijeće, pravovaljano je predsjedavajući sudija sudskog vijeća dao na znanje okrivljenom kada je njegova izjava uzimana. Ovo je, također, imalo na umu sudsko vijeće, kod procjene kaznene mjere. Ali, ja ne vidim da je zadatak primjene ublažavanja kazne na ovu tačku tako lagan.

Moje tumačenje ublažavanja kazne od strane žalbenog vijeća je da kaznena mjera, koju sada treba usvojiti za tačku koja se odnosi na ratni zločin, mora biti lakša nego kaznena mjera koja se mogla izreći za isti čin, na tačku koja se odnosi na zločin protiv čovječnosti. Kako to uraditi ?

Kazneni režim, uspostavljen Statutom Suda, ne pravi razliku između ova dva prekršaja. Stoga, ako jedna kaznena mjera treba da bude lakša od druge, onda mora da postoji neki drugi metod uspostavljanja mjerila za inteligentno poređenje.

Ali, osnova mjerila za svrsishodno poređenje ne postoji. Ovo nije slučaj u kojem je okrivljeni osuđen za oba zločina, tako da bi kaznena mjera za zločin protiv čovječnosti imala poznati putokaz. Kada su tačke optužbe alternativne, presuda bi se mogla izreći samo za jednu

optužnicu, to bi rezultiralo predavanjem u dužini jednog pamfleta. Sumnjam da će se ovo potpuno shvatiti.

Dužnost da se osigura da optuženi razumije tačku optužbe, a ovo ne znači da je isto što i dužnost da se objasni svaki pojedinačni element: čak i ne čineći to, sudija može utvrditi u toku prikladnog ispitivanja, da optuženi razumije optužbu, kao što se dešava u mnogim sudskim nadležnostima. Objašnjenje elemenata iz optužbe ili relevantnih elemenata daje se kada nešto - u statusu ili stanju optuženog (kao u slučaju kada nije zakonski zastupljen) ili u onome što on kaže kada daje izjavu o svojoj krivici ili neki kritični elementi ili specijalni razlozi - upozorava sudiju na potrebu da pruži takvo objašnjenje da bi osiguralo da optuženi razumije ono što izjavljuje.²

Naravno, što je optužba teža, veća je odgovornost sudije. Ipak, nisam ubijeden da, prepoznavanjem toga, vršenje odgovornosti na mehanički način, zahtijeva rasčlanjivanje prekršaja na jedan po jedan element. To bi prisililo sud i bez potrebe da se od njega traži da štiti pravo optuženog na poštenu raspravu. Ne bih mogao razumijeti žalbeno vijeće što je namjeravalo da postavi takav zahtjev.

Preostaje da se primijeti da, nakon davanja izjave o krivici i činjenica u odgovarajućoj fazi, na sudu je da odbije prihvatanje izjave o krivici, ukoliko utvrdi da činjenice ne uspostavljaju sve one pravne norme prekršaja ili ukoliko će objašnjenje, koje je optuženi dao, biti sporno u jednom ili više dijelova, u odnosu na navode istrage. Ali time se ne želi reći da sud mora objasniti svaki i pojedinačan pravni dio zločina optuženom u vrijeme davanja izjave. Može se pomenuti neki element koji se smatra da je od posebne važnosti za slučaj; ali nema potrebe za specificiranjem svakog dijela. Stav 11 današnje presude pokazuje da ovo sudsko vijeće, po mom mišljenju ispravno, nije shvatilo svoje funkcije na tako detaljan način.

² Vidi slučaj *Blanford*, supra, i diskusiju *Henderson protiv Morgana*, 426 SAD 637, u *W.R. LaFave i Jerold H. Izrael, Krivični postupak*, 2. ed. (Minnesota, 1992), str. 934-937.

poteškoća u razmatranju kako doći do ispravnog stanovišta u odnosu na činjenice, ja ne vidim racionalnu osnovu za ocjenjivanje kakva bi bila razlika u kaznenim mjerama.

Sudsko vijeće želi da uzme u obzir uporište žalbenog vijeća, koje odražava mišljenje da današnja izrečena kazna mora biti manja od kazne za zločin protiv čovječnosti u odnosu na ista djela. Danas izrečena kazna manja je od onih koje su do sada izricane zbog zločina protiv čovječnosti, i to zbog nekoliko razloga; ali ja, lično, ne mogu sa sigurnošću reći koliko su ti razlozi odraz tog uporišta.

Sastavljeno na engleskom i francuskom jeziku, engleski tekst će imati prednost.

/ svojeručni potpis /

Mohamed Shahabuddin

5. mart 1998.
Hag
Nizozemska

(Pečat Suda)

(Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, inv. br. 2-1652 - original i prijevod)

tačku, ne za obje. U tom smislu, podizanje optužnice praktično je bilo samo po jednoj tački. Nadalje, osuda za ratne zločine ne znači, sama po sebi, da su svi pravni elementi zločina protiv čovječnosti utvrđeni u odnosu na isto djelo.

Prema tome, ako sam ublažavanje kazne ispravno shvatio, njeno uporište da sadašnja kaznena mjera treba da bude lakša od neke druge, nameće praktično pitanje: lakša od koje? Podržavajući današnju presudu, ne mogu reći da sam to učinio na osnovu toga što sam našao zadovoljavajući odgovor na to pitanje.

*

Međutim, pod pretpostavkom da se ovaj problem može riješiti, javlja se problem implementacije. Posmatrajući realnost slučaja, kako odmjeriti razliku među kaznama ?

Stav 12. Optužnice navodi da je okrivljeno lice učestvovalo, sa ostalim vojnicima, u strijeljanju i ubijanju "stotina" nenaoružanih civila; po vlastitom priznanju, on je sam pobio 70. Stav 16. Optužnice tereti ga za djela "zločina protiv čovječnosti ... (umorstvo) ...", i, "alternativno", za "kršenje zakona i običaja rata ...(umorstv o) ..." U svakom slučaju radi se o "umorstvu."

Samo po sebi, umorstvo nije dovoljna osnova da bi se izvela istinska kaznena mjera primjenljiva u ovom slučaju, ali ono zaista predstavlja važan faktor za uračunavanje kazne. Kada se umorstvo počini kao ratni zločin, onda se s pravom može pomisliti da bi, zabranom ublažavanja kazne, osuda mogla uključiti maksimalnu kaznu koja je sudskom vijeću na raspolaganju u pogledu takvog zločina. Ali s obzirom da je ovo isti maksimum koji bi se primijenio kada bi se umorstvo počinilo kao zločin protiv čovječnosti, uporište žalbenog vijeća bi značilo da je, ako postoje olakšavajuće okolnosti, ovo sudsko vijeće zakonom obavezno da nametne kaznu manju od maksimuma, kada je počinjeno umorstvo kao ratni zločin. Pored

In the case at bar, I elect to exercise the right confided to a judge of a Trial Chamber by Article 23, paragraph 2, of the Statute of the International Tribunal to append a separate opinion to a judgement of the Chamber.

The remit of the Appeals Chamber embraces major propositions of law concerning the comparative seriousness of a crime against humanity and of a war crime in relation to the same act, as well as the question whether, in international law, duress is a complete defence to a charge for killing innocent persons, inclusive of recourse to considerations of policy for the purpose of determining this latter question.

I have dutifully joined in giving effect to the remit on the basis of the propositions of law it sets out. Naturally, I have done so as a member of this Trial Chamber. However, in exercise of the right abovementioned - a right which international judges generally have - I must also indicate that I desire to preserve my individual professional position (not herein stated) against risk of inference that I have acquiesced in those propositions of law by now joining in applying them.

There are two other matters which I should briefly explain. They concern certain practical difficulties which I have experienced in assisting with the implementation of the remit.

The first difficulty is this: how should the remit be understood as to the exact way in which this Trial Chamber should proceed to discharge its duty to confirm that the accused understands the indictment?

Faksimil druge strane izdvojenog mišljenja sudije Muhameda Šahabuddina na presudu Draženu Erdemoviću, Hag, 5. mart 1998.

UNITED
NATIONS

IT-96-22-Tbis P.490
D490-L81
FILED ON: 05-03-98 55

International Tribunal for the
Prosecution of Persons
Responsible for Serious Violations
of International Humanitarian Law
Committed in the Territory of the
Former Yugoslavia since 1991

Case No. IT-96-22-T bis

Date: 5 March 1998

Original: ENGLISH

IN THE TRIAL CHAMBER

Before: Judge Florence Ndepele Mwachande Mumba (Presiding)
Judge Mohamed Shahabuddeen
Judge Wang Tieya

Registrar: Mrs. Dorothee de Sampayo Garrido-Nijgh

Judgement of: 5 March 1998

PROSECUTOR

v.

DRAŽEN ERDEMOVIĆ

SEPARATE OPINION OF JUDGE SHAHABUDEEN

The Office of the Prosecutor:

Mr. Grant Niemann
Mr. Peter McCloskey

Counsel for the Accused:

Mr. Jovan Babić
Mr. Nikola Kostić

Case No. IT-96-22-T bis

5 March 1998

*Faksimil prve strane izdvojenog mišljenja sudije Muhameda
Šahabuddina na presudu Draženu Erdemoviću, Hag, 5. mart 1998.*

II. HOW TO IMPLEMENT THE REMIT ON THE SUBJECT OF THE
COMPARATIVE SERIOUSNESS OF THE OFFENCES?

As to the second difficulty, the problem here is one of translating into sentencing the ruling of the Appeals Chamber as to the relative seriousness of the two offences. The matter arises this way:

The accused was indicted on two counts, the first for a crime against humanity, the second for a war crime. In the original Trial Chamber, he pleaded guilty to the first count. The Appeals Chamber considered that the charge for a crime against humanity was more serious than the charge for a war crime and found that this was not explained to the accused. Consequently, the plea was not made on an informed basis.

The difference in seriousness, as affirmed by the Appeals Chamber, was duly brought by the Presiding Judge of this Trial Chamber to the notice of the accused when his plea was taken. The point has also had to be borne in mind by the Trial Chamber in assessing sentence. But I have not found the task of implementing the remit on this point an easy one.

I construe the remit of the Appeals Chamber to mean that the sentence to be now passed in respect of the count relating to the war crime has to be lighter than the sentence which could have been passed, for the same act, in respect of the count relating to a crime against humanity. How is this to be done?

Faksimil sedme strane izdvojenog mišljenja sudije Muhameda Šahabuddina na presudu Draženu Erdemoviću, Hag, 5. mart 1998.

The second difficulty is this: how, in this particular case, is effect to be given to the remit as regards its holding on the comparative seriousness of the two offences in question, bearing in mind that this Trial Chamber has, and could have, only one conviction before it?

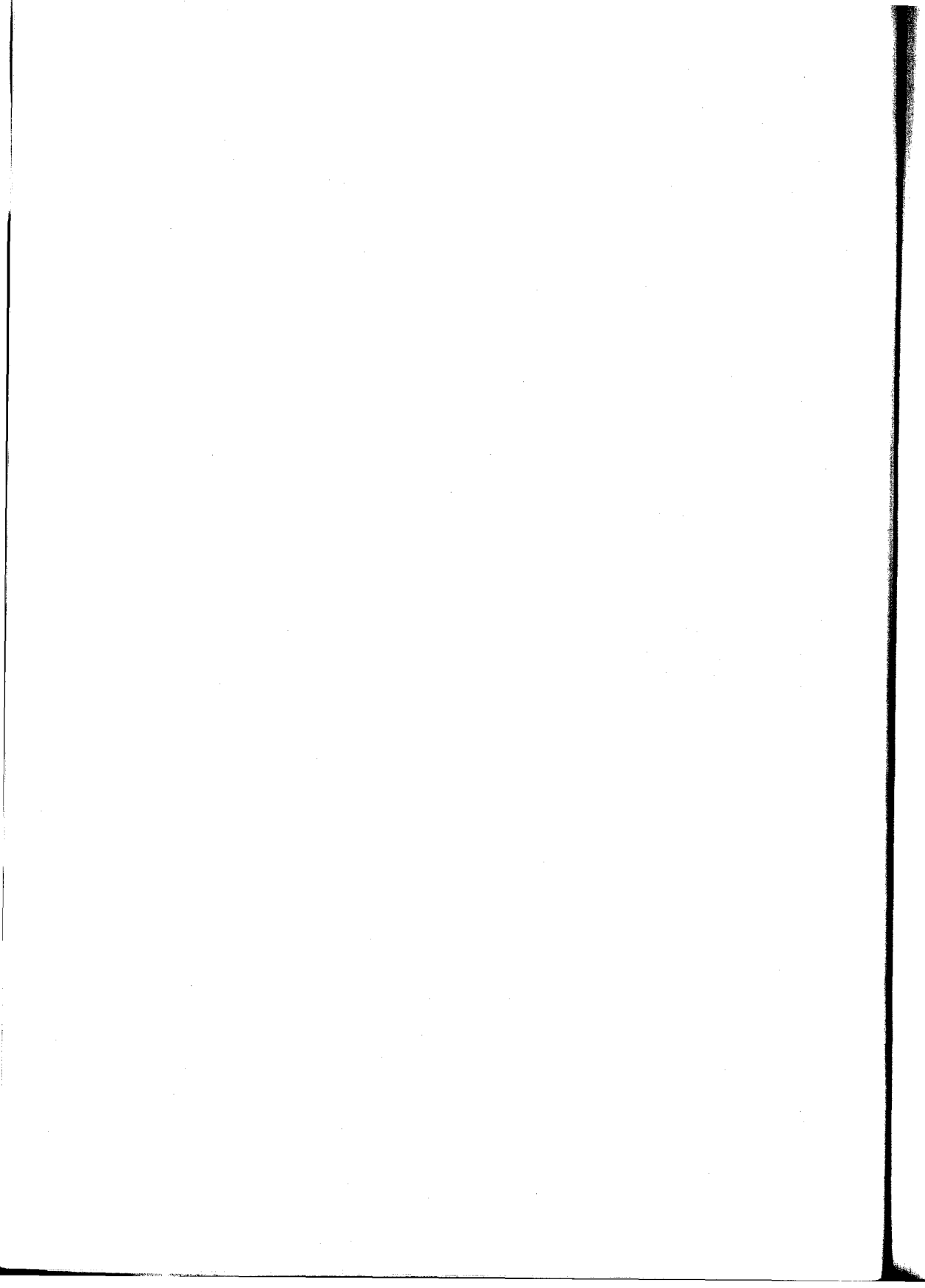
I. HOW TO IMPLEMENT THE REMIT AS TO THE DUTY TO CONFIRM THAT THE ACCUSED UNDERSTANDS THE NATURE OF THE CHARGES?

As to the first difficulty, the Appeals Chamber held that the guilty plea made by the accused in the original Trial Chamber to the first count of the indictment was not made on an informed basis: he did not understand the nature of the charges. The Appeals Chamber accordingly directed that a fresh plea be taken.

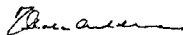
A question of interpretation is presented: To ensure that the accused understands the nature of the charges, must this Trial Chamber, before which the matter has now come, explain them element by element? Or, is it sufficient if, without doing that, the Trial Chamber satisfies itself by reasonable inquiries that the accused understands the nature of the charges?

The problem had occurred to the mind of Judge Stephen. In the course of the appeal proceedings, he asked the Prosecution whether there was an "obligation when an accused is represented by counsel on the part of the court to state in detail the ingredients of the counts that are alleged". (Appeal Transcript, 26 May 1997, p. 99). I am not certain of the position (if any) taken in the judgement of the Appeals Chamber on that point.

Faksimil treće strane izdvojenog mišljenja sudije Muhameda Šahabuddina na presudu Draženu Erdemoviću, Hag, 5. mart 1998.

Done in English and French, the English text being authoritative.

Mohamed Shahabuddeen

Dated this fifth day of March 1998
At The Hague
The Netherlands

[Seal of the Tribunal]

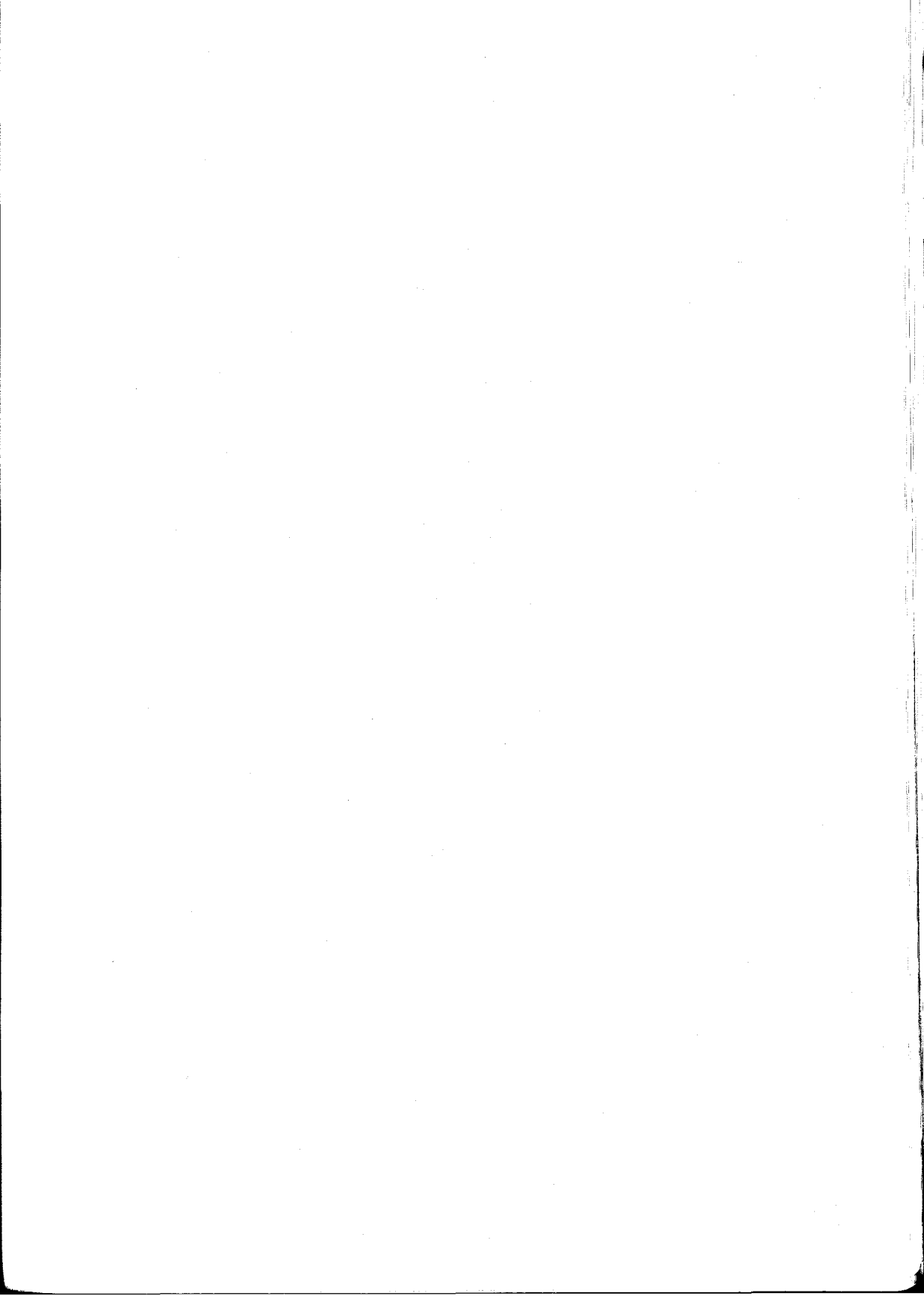
Case No. IT-96-22-Tbis

5 March 1998

Faksimil posljednje strane izdvojenog mišljenja sudije Muhameda Šahabuddina na presudu Draženu Erdemoviću, Hag, 5. mart 1998.

SKRAĆENICE

- A - 10 = Jurišni avion, specijalizovan za dejstvo protiv oklopnih vozila;
- APCs = Armored personnel carriers - Oklopni transporteri;
- AP = Automatska puška;
- APS = Army postal Service - Poštanska služba Kopnene vojske;
- A R BiH = Armija Republike Bosne i Hercegovine;
- bb = Brdski bataljon;
- BGEN = brigadni general;
- BiH = Bosna i Hercegovina;
- bbr. = brdska brigada;
- BSA = Bosnians Serbs Army - Vojska bosanskih Srba (Vidi: VBS i VRS);
- BZ = Oznaka nervnog bojnog otrova - Tripetoklidni benzilat ;
- CAC/D SRSG = Control and Coordination Net special representative of Secretary General = Mreža veze i kontrole specijalnog predstavnika generalnog sekretara;
- CJB = Centar javne bezbjednosti;

- DUTCHBAT = Holandski bataljon;
- EA - 6B = Avion za protivelektronsku borbu;
- EF - 111 = Bombarder (sa oznakom E znači da služi u elektronskim dejstvima);
- EF/A - 18 = Lovac-bombarder - (ima novu elektronsku opremu);
- ELINT = Electronic intelligence - Elektronsko izvidanje;
- F -16 = Lovac-bombarder;
- FAC = For Ward Air controller Oficir - Oficir za navođenje na isturenoj osmatračnici ratnog zrakoplovstva;
- FC = Filter center - Centar službe za prikupljanje i obradu podataka;
- G2 = Intelligence Department - Obavještajno odjeljenje - odsjek;
- G3 = Operation - planning Department - Operativno-plansko odjeljenje;
- G5 = Department of civilian Affair - Odjeljenje-odsjek za civilne poslove;
- GS = General Support - Opšta podrška;
- HCR = High Comision for Refuges - Visoka komisija za izbjeglice;
- HRW = Human Rights Watch - Zaštita ljudskih prava;

- Cal. = Caliber - Kalibar;
- CAS = Close Air Support - Bliska zračna podrška;
- CN = Oznaka bojnog otrova Vojske SRJ;
- CNN = Cabel Network News - Američka kablovska televizijska mreža;
- CRS = Conflict Resolution Catalists = Rezolucija o sprječavanju konflikata;
- CO - 1 (NL) UN Infbn (C-T (NL) UN Infbn) = Komandant 1. holandskog pješadijskog bataljona Ujedinjenih nacija;
- COS = Chief of staff - Načelnik štaba;
- CS = Oznaka bojnog otrova (iz reda suzavaca) Vojske SRJ;
- CSR = Combat-stress Reaction - Stres uzrokovan reakcijom na borbu;
- CWC = Chemical Warfare Convention - Konvencija o hemijskom ratovanju (oružju);
- DCOS = Deputy Chief of Staff - Zamjenik načelnika štaba
- DM = Oznaka bojnog otrova (Adamsit) Vojske SRJ;
- DMZ = Demilitarized zone - Demilitarizovana zona - DMZ;
- DP = Društveno preduzeće;
- DTG = Diverzantsko-teroristička grupa;

- MGEN = General-majör;
- MK - 82 = Tip avionske bombe;
- MKCK = Medunarodni komitet Crvenog krsta (Vidi: ICRC);
- MLRS = Multiple launching Rocket System - Višecjevni bacač raketa;
- m/n = Muslimanske nacionalnosti;
- MO = Militarni Observer - Vojni posmatrač;
- MSF = Medicens sans Frontieres, - Ljekari bez granica;
- MUP = Ministarstvo unutrašnjih poslova;
- MZ = Mjesna zajednica;
- NATO = Northatlantic Treaty Organisation - Sjeveroatlanski pakt;
- NBC = Nuclear - Biological and Chemical - Nuklearno-biološki i hemijski;
- NL = Netherland - Holandija, Nizozemska;
- NGO = Non Government Organization - Nevladina organizacija;
- NN = Nepoznat, neimenovan;
- NS = Načelnik štaba;
- ONO ! DSZ = Opštenarodna odbrana i društvena samozastita;

- HVO = Hrvatsko vijeće obrane;
- IBK = Istočnobosanski korpus Vojske bosanskih Srba;
- ICFY = International Conference of former Yugoslavia - Međunarodna konferencija za bivšu Jugoslaviju;
- IFOR = Implementation Force - Snage za implementaciju;
- ICRC = International Committee of Red Cross - Međunarodni Crveni krst (Vidi: MKCK);
- IRC = International Rescue Committee - Međunarodni komitet za spasa;
- IPTF = International Police task Force - Međunarodna policija za djelovanje po zadatku;
- JNA = Jugoslovenska narodna armija;
- KoV = Kopnena vojska;
- l/o = Linija odbrane;
- L.bbr. = Laka brdska brigada;
- LSD - 25 = Bojni otrov (nadražljivac, hlorpikrin);
- M-72 = Puškomitraljez M-72;
- MB = Minobacač;
- MHZ = Megaherc;

- OP = Observer place - Osmatračko mjesto;
- OPCW = Organization for the prohibition of chemical Weapons - Organizacija za zabranu hemijskog oružja;
- OŠ= Osnovna škola;
- OXFAM = Oxford Committee for Famine Relief - Oksfordski komitet za pomoć ženama;
- PAM = Protivavionski mitraljez;
- PAP = Poluautomatska puška (papovka);
- PM = Puškomitraljez;
- PM M-84 = Puškomitraljez M-84;
- PAT (pat) = Protivavionski top;
- PTSD = Post-traumatic stress Disorder - Poremećenost uslijed posttraumatskog stresa;
- PTT = Protivtenkovski top;
- PTT = Pošta, telefon i telegraf;
- R BiH = Republika Bosna i Hercegovina;
- RBR M-80 = Ručni raketni bacač M-80 64 mm (Zolja);
- RAP = Rezervni alat i pribor;
- RPG = Rocket propelled Granate - Ručni raketni bacač;

- RRF = Rapid Reaction Force - Snage za brzu intervenciju;
- RS = Republika Srpska;
- RSK - Republika Srpska Krajina;
- SAD = Sjedinjene Američke Države (Vidi USA);
- SAM = Oznaka serije sovjetskih protivavionskih raketa;
- (SAM - 6) - SA-6 = Protivavionska raketa - originalna oznaka joj je CVB (Kub) ;
- SDS = Srpska demokratska stranka;
- SFOR = Stabilisation Force - Snage za stabilizaciju u Bosni i Hercegovini;
- SJB = Služba javne bezbjednosti;
- SKJ = Savez komunista Jugoslavije;
- SMB = Sivomaslinasta boja, boja uniforme JNA;
- s/n = Srpske nacionalnosti;
- SNE = Sector North-East - Sektor sjevero-istok;
- SNO = Savjet narodne odbrane;
- SBP = Služba bezbjednosti Pale;
- SRGC = Special Representative o Secretary General - Specijalni predstavnik generalnog sekretara Ujedinjenih nacija;

- SRJ = Savezna Republika Jugoslavija;
- SUP = Sekretarijat unutrašnjih poslova;
- T-55 = Tenk-55,
- TA = Tactical Area - Taktička zona;
- TA = Target Area - Rejon cilja;
- TAPC = Tactical Air Post Command- Taktička grupa zračne kontrole;
- TNT = Trinitrotoluol - vrsta eksploziva;
- TO = Teritorijalna odbrana;
- TOW = Tube-launched, optical tracking Wire - Protivtenkovska vodena raketa;
- TPK = Tuzlansko podrinjski kanton;
- TK POOS M84 = Tenk M 84 with passive optical surveillance System - Tenk M 84 sa pasivnim sistemom za optičko osmatranje satelita;
- ULT -150 = Utovarivač - 150,
- UN = United Nations, Ujedinjene nacije;
- UNCRO United Nations - Croatia, Snage Ujedinjenih nacija u Hrvatskoj;

- UNHCR = United Nations High Comision for Refuges - Visoka komsija Ujedinjenih nacija za izbjeglice;

- UNICEF = United nations childers emergancy fund - Međunarodni fond za pomoć djeci;

- UNMO - United Nations Mill Obserwer - Vojni posmatrač Ujedinjenih nacija;

- UNPF = United Nations - Zaštitne snage Ujedinjenih nacija;

- UNPROFOR = United Nations Protection Forces - Zaštitne snage Ujedinjenih nacija

- USA = United States od America - Sjedinjene Američke Države (Vidi SAD);

- UTM = Universal transverse Mercator - Univerzalna poprečno-cilindrična meratorska projekcija;

- VBR = Višecjevni raketni bacač;

- VBS = Vojska bosanskih Srba (Vidi: BSA i VRS);

- VRS = Vojska Republike Srpske (Vidi: VBS i BSA);

- V.J. = Vojna jedinica;

- WFP = World Food Program - Svjetski program za hranu;

- WFR = World Fondation Refugée - Svjetski komitet za izbjeglice;

- WHO =World Health Organization - Svjetska zdravstvena organizacija;

- ZU 23/2 = Dvocjevni protivavionski top kalibra 23 mm;

S A D R Ź A J

Uvodne napomene	5
-----------------------	---

DOKUMENTI

1. Zločini u istočnoj Bosni 1993. - Izvještaj Tadeuša Mazovjeckog, 5. maj 1993.	13
2. Demilitarizacija Srebrenice i Žepe - razoružanje Bošnjaka - Sporazum o demilitarizaciji Srebrenice i Žepe, Sarajevo, 8. maj 1993.	49
3. Predsjednik Širak uvjeravao Miloševića da neće biti zračnih udara bez njegovog odobrenja - Izvještaj Akašija - Kofi Ananu, Zagreb, 19. juni 1995.	59
4. Početak agresorske ofanzive na Srebrenicu, "zaštićenu zonu" UN-a - Izvještaj Štaba policijskih snaga - Pale, 6. juli 1995.	68
5. Učešće "Vukova" u napadu i zauzimanju Srebrenice, "zaštićene zone" UN-a - Telefonski razgovor između xy i pukovnika x, 6. juli 1995.	71
6. Lokacije agresorske artiljerije i minobacača - Komanda Holandskog bataljona - Sektoru Sjeveroistok komandi za BiH, Srebrenica, 9. juli 1995. ...	74
7. "Uvjeravanja" agresora da nema nikakvih opasnosti za snage UN-a u Srebrenici - Telefonski razgovori između generala Nikolaja i generala Tolimira, 9. juli 1995.	77
8. "Uvjeravanja" agresora da nema nikakvih problema sa predstavnicima UN-a i civila u Srebrenici - Telefonski razgovor između generala Nikolaja i generala Tolimira, 9. juli 1995.	80
9. Zločini nad civilima nisu razlog za zračni napad - Stav generala Žanvijeja, 9. juli 1995.	84
10. Sigurnost Holandskih vojnika je "najveća briga" generala Žanvijeja - Pismo generala Žanvijeja - generalu Mladiću, Zagreb, 17. juli 1995.	87
11. Preporuka za odobrenje zračnih udara - Preporuka generala Žanvijeja, Zagreb, 11. juli 1995.	90
12. "Bliska zračna podrška" Holandskom bataljonu u Potočarima - Bilješka sa sastanka kriznog tima za akciju "Plavi mač", Zagreb, 11. juli 1995.	93
13. Obustava "bliske zračne podrške" nad Srebrenicom 11. jula 1995. - Izvještaj Akašija - Kofi Ananu, Zagreb, 11. juli 1995.	102

14. Povlačenje Holandskog bataljona iz Srebrenice u Potočare - Izveštaj Akašija - Kofi Ananu, Zagreb, 11. juli 1995.	107
15. Naredenje za odbranu Holandskog bataljona i zaštitu izbjeglica i civila - Komanda UNPROFOR-a za Bosnu i Hercegovinu - Komandi Holandskog bataljona, Sarajevo, 11. juli 1995.	112
16. Pregovori između agresorskog generala Mladića i komandanta Holandskog bataljona potpukovnika Karemansa - Izveštaj Holandskog bataljona, Srebrenica, 12. juli 1995.	115
17. Holandski bataljon je predao civile agresoru - Izjava potpukovanika Dejvida Tetcha, vojnog posmatrača UN-a.	122
18. Holandski bataljon je predao civile agresoru - Izjava majora Kingorija, vojnog posmatrača UN-a.	124
19. Holandski bataljon je predao civile agresoru - Izjava majora De Hana, vojnog posmatrača UN-a.	126
20. Deportacija civila iz UN baze u Potočarima - Izveštaj Akašija - Kofi Ananu, Zagreb, 13. juli 1995.	128
21. Karemans moli generala Mladića da omogući evakuaciju Holandskog bataljona - Komandant Karemans - Generalu Mladiću, Potočari, 13. juli 1995.	136
22. Akaši priznaje “nestanak” na hiljade vojno sposobnih muškaraca u Potočarima - Izveštaj Akašija - Kofi Ananu, Zagreb, 14. juli 1995.	139
23. Stradanja civila - Izveštaj Zaštitnih snaga UN-a, Bosna i Hercegovina - Sektor Sjeveroistok, Tuzla, Civilni poslovi - Komandi UNPROFOR-a u Sarajevu, Tuzla, 15. juli 1995.	146
24. Genocid izveden planski, sistematski i organizirano - Izveštaj Zaštitnih snaga UN-a, Štab sektora Sjeveroistok, Tuzla, Civilne vojne operacije G5 - Komandi UNPROFOR-a u Sarajevu, Tuzla, 16. juli 1995.	159
25. Tajni sastanak u Beogradu - 15. jula 1995. - Izveštaj Akašija - Kofi Ananu, Zagreb, 17. juli 1995.	171
26. Pokušaj agresora da dokaže “korektnost” deportacije civilnog stanovništva iz Srebrenice - “Izjava o evakuaciji civilnog stanovništva iz enklave Srebrenica”, 17. juli 1995.	174
27. Sastanak i sporazum između generala Smita i generala Mladića - 19. jula 1995. o “normalizaciji” odnosa - Ured komandanata štaba UNPROFOR-a, Štabu UNPROFOR-a, Sarajevo, 19. juli 1995.	180

28. Molba zločincu Karadžiću da dopusti Centru za ljudska prava UN-a da "procijeni situaciju u vezi sa ljudskim pravima...." - Pismo Tadeuša Mazovjeckog Radovanu Karadžiću, Tuzla, 24. juli 1995.	193
29. Ostavka zbog neaktivnosti UN-a u sprječavanju genocida u Srebrenici - Pismo Tadeuša Mazovjeckog - Predsjedniku Komisije UN-a za ljudska prava, Ženeva, 27. juli 1995.	196
30. Masovna i pojedinačna likvidacija civila - Izvještaj Tadeuša Mazovjeckog, 22. avgust 1995.	201
31. Hemijsko oružje u službi genocida - Izvještaj Hjumen Raic Voč-a ("Human Rights Watch"), Njujork, 1999.	250

SVJEDOČENJA

1. Masakr u fiskulturnoj sali u Bratuncu	
- Kazivanje M.K. iz Drinjače	355
2. Spaljivanje Hranče	
- Kazivanje R.B. iz Bratunca	369
3. Mučenje u vodi	
- Kazivanje M.S. iz Zapolja	373
4. Vojska iz Vojvodine	
- Kazivanje H.H. iz Nove Kasabe	376
5. Klanja u Kamenici, Burnici i Kaldrnici	
- Kazivanje O.A. iz Budaka	378
6. Klanja djece i žena u Potočarima	
- Kazivanje E.F. iz Luke	381
7. Razdvajanje porodica	
- Kazivanje M.E. iz Brezovica	384
8. General Mladić rukovodi razdvajanjem porodica	
- Kazivanje A.A. iz Potočara	386
9. Smrt u prenatrpanom kamionu	
- Kazivanje A.N. iz Sebiočine	389
10. Prozivka za likvidacije	
- Kazivanje H.O. iz Sućeske	396

11. Zločini Z. L.	
- Kazivanje Š.S. iz Potočara	405
12. Klali su djecu i u majčinom naručju	
- Kazivanje S.H. iz Podžepnja	408
13. “Klaonica” u Potočarima	
- Kazivanje M.H. iz Cerske	411
14. Klanje motornom pilom	
- Kazivanje A.K. iz Brezovica	412
15. Izvođenje bez povratka	
- Kazivanje O.H. iz Bratunca	413
16. Masakr u žitu	
- Kazivanje I.H. iz Glogove	415
17. Kamenovanje autobusa	
- Kazivanje O.E. iz Poznanovića	419
18. Ženski krici	
- Kazivanje M.O. iz Dimnića	421
19. Zasjede, prevare, stradanja	
- Kazivanje Z.S. iz Srebrenice	423
20. Maskirani zločinci među civilima	
- Kazivanje O.D. iz Potočara	439
21. Svjedok bošnjačke golgote	
- Kazivanje I.M. iz Šušnjara	442
22. Proboj linija na Baljkovici	
- Kazivanje H.H. iz Močevića	449
23. Proboj do slobode kroz zasjede	
- Kazivanje B.M. iz Glogove	452
24. Masovna smaknuća	
- Kazivanje B.S. iz Ljeskovika	454
25. Puzeći do slobode	
- Kazivanje Č.Z. iz Gloda	459
26. Sedam sati u hladnom Jadru	
- Kazivanje DŽ.DŽ. iz Podosoja	462
27. Upotreba bojnih otrova	
- Kazivanje M.S. iz Poznanovića	471

28. Uzaludni vapaji ranjenika	
- Kazivanje D.A. iz Močevića	474
29. Torture po Srbiji	
- Kazivanje I.H. iz Skelana	476
30. Srpski "vodiči" ubijaju	
- Kazivanje S.M. iz Mehmedovića	479
31. Masakr na Kameničkim njivama	
- Kazivanje H.M. iz Brezovica	483
32. "Nestanak" svih koji su se predali	
- Kazivanje A.K. iz Knezova	485
33. Granatama sa bojnim otrovima po civilima	
- Kazivanje A.A. iz Pobuda	487
34. Ubijeni svuda oko puta	
- Kazivanje H.E. iz Srebrenice	490
35. Izbjegao strijeljanje	
- Kazivanje Č.A. iz Vlasenice	493
36. Zvjerstva u istočnoj Bosni	
- Kazivanje S.M. iz Bratunca	496
37. Stradanja u srbijanskom logoru	
- Kazivanje E.S. iz Klotijevca	498
38. Oguljen čovjek	
- Kazivanje M.I. iz Gladovića	499
39. Prepoznavanje ubice	
- Kazivanje H.A. iz Srebrenice	501
40. Masakri u kolonama	
- Kazivanje H.M. iz Gladovića	503
41. Mučenja u Mitrovu Polju (Srbija)	
- Kazivanje H.M. iz Krušev Dola	506
42. Lutanja po grupicama	
- Kazivanje M.M. iz Skugrića	509
43. Pokolj u Kamenici	
- Kazivanje DŽ.F. iz Dobraka	511
44. Brdo prekriveno leševima	
- Kazivanje M.A. iz Staroglavica	514

45. Gaženje preko ubijenih	
- Kazivanje M.A. iz Klotijevca	516
46. UNPROFOR-ovi vojnici ostali u kratkim pantolonama	
- Kazivanje M.H. iz Sućeske	519
47. Deportacija iz Potočara	
- Kazivanje M.M. iz Srebrenice	522
48. Stalni napadi iz Srbije	
- Kazivanje H.S. iz Poznanovića	524
49. Silovanja žena i klanja muškaraca u prisutvu UN vojnika	
- Kazivanje R.B. iz Bratunca	532
50. Otrovi iz kanistera	
- Kazivanje S.H. iz Pusuljića	538

P R I L O Z I

A. Optužnica protiv generala Krstića	547
B. Optužnica protiv Dražena Erdemovića	569
C. Presuda Draženu Erdemoviću	579
D. Izdvojeno mišljenje na presudu Draženu Erdemoviću	621

*

*

*

SKRAĆENICE	637
-------------------------	------------

Na osnovu Mišljenja Federalnog ministarstva obrazovanja, nauke, kulture i sporta, broj: 02-15-3460/99, od 08.07.1999., da je knjiga "Zločini nad Bošnjacima u Srebrenici za vrijeme agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu 1991.-1995.", Dokumenti i svjedočenja I, Knjiga 2, proizvod iz člana 19. tačka 13. Zakona o porezu na promet proizvoda i usluga na čiji se promet ne plaća porez na promet proizvoda.